XII

15. 6. 207

15 H · 6

[illegible] Google

Ex Convtu SS. Augni et Xnę,
Florentię.

Digitized by Google

M. FRID. CHRISTIANI BAVMEISTERI,

AVGVSTI GYMNASII GORLICENSIS RECTORIS

ELEMENTA PHILOSOPHIAE RECENTIORIS

VSIBVS IVVENTVTIS SCHOLASTICAE

ACCOMMODATA

ET

PLVRIBVS SENTENTIIS EXEMPLISQVE EX VETERVM SCRIPTORVM ROMANORVM MONIMENTIS ILLVSTRATA.

EDITIO NOVA, AVCTIOR ET EMENDATIOR.

CVM PRIVIL. SACR. CAESAR. MAIEST. ET SER. REG. POL. ET ELECT. SAX.

LIPSIAE,

SVMTIBVS IO. FRIDERICI GLEDITSCHII

CIƆ IƆCCLV.

Digitized by Google

Digitized by Google

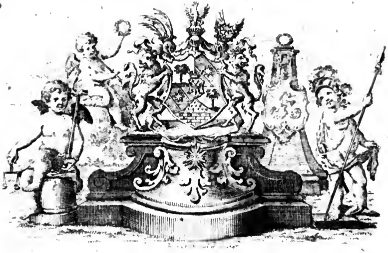
ILLVSTRISSIMO
ATQVE
EXCELLENTISSIMO DOMINO
DOMINO
HERMANNO CAROLO
S. R. I. COMITI
DE KEYSERLINGK,
AVGVSTISSIMAE IMPERATRICIS TOTIVS RVSSIAE CONSILIARIO INTIMO ACTVALI ET MINISTRO PLENIPOTENTIARIO IN AVLA REGIS BORVSSIAE ETC. ETC.
DYNASTAE BIDGOSTENSI ET FORDANENSI, CAPITANEO POLANGENSI, NEC NON DOMINO VTRIVSQVE TERRAE BLVHDENSIS, ETC. ETC.
EQVITI AQVILAE ALBAE,

DOMINO SVO LONGE
CLEMENTISSIMO
MAECENATI LITTERARVM MAXIMO

HOC PIETATIS ET OBSERVANTIAE MONIMENTVM SVBMISSISSIME OFFERT

FRIDERICVS CHRISTIANVS
BAVMEISTERVS.

Digitized by Google

COMES ILLVSTRISSIME

DOMINE CLEMENTISSIME.

Quamuis, quas ILLVSTRISSIMO NOMINI TVO inſcribere audeo, lucubrationes exiles admodum ſint, dignitatisque, qua emines, amplitudine et ſplendore parum dignae, tanto tamen minus meae tenuitatis conſcientia me

Digitized by Google

ab obſequii cultu publice TIBI teſtificando, reuocare potuit, quanto plura illuſtrioraque inuſitatae cuiuſdam in me clementiae documenta adhuc exſtare uoluiſti.

Ex omnibus diebus, quos per uitam optatiſſimos uidi, hunc laetiſſimum multoque feliciſſimum iudico, quo, ante hos quatuor annos, contigit mihi, ad TE, iuſſu TVO, arceſſituque, uenire, et coram demirari tot uirtutum, uariaeque et exquiſitioris doctrinae decora, quibus, inter gentium legatos, purpuratosque aularum Europaearum proceres, ita exſplendeſcis, ut uniuerſum, qua cultioribus litteris pretium ſtatuit, orbem ILLVSTRISSIMI NOMINIS TVI ueneratione dudum impleueris, omnesque, quibus TVI conueniendi copia datur, ſtupore defixos, mirificisque clementiae ſignificationibus exhilaratos dimittas. Quod quidem, ſi quisquam, ego profecto cumulatius expertus ſum, qui, cum TE Gorcilii, praeſtita clientis obſequentia, uenerabundus ſalutarem, neſciebam fere, conueniretne magis reuereri et obſeruare excelſum illud ſplendidiſſimumque dignitatis faſtigium, in quo diuina TE prouidentia, rerum humanarum moderatrix et domina, collocauit, an admirari incredibilem TVAM erga litterarum cultores clementiam, ac ſcientiam

recon-

reconditiorem earum artium, quibus ingenia, publicis grauiſſimisque negotiis expediundis nata, ad magnae fortunae cultum excitantur.

Tantum mihi non ſumo, ut uel excelſi TVI ſagacitatem ingenii, uel plurium florentiorumque linguarum peritiam, quae tanta eſt, ut in earum, quibuscum agis, gentium ſinu genitus uidearis et expolitus, uel admirabilis eloquentiae uim flumenque, uel acumen et perſpicaciam, qua abditos naturae receſſus exploras, et in ipſa philoſophiae penetras adyta, uel inſignem hiſtoriarum omnis aeui ſcientiam, uel exquiſitiſſimam, ciuilium tractatione rerum egregie ſpectatam, totque Regibus, et maxime AVGVSTISSIMAE INVICTISSIMAEQVE RVSSORVM IMPERATRICI mirifice probatam, prudentiam, uel alia denique, quibus ſupra, quam laudari, quam credi queat, enitefcis, illuſtris et heroicae litteraturae ornamenta enarrare, nedum digne collaudare ſuſtineam.

Quae omnia, et alia plura, quemadmodum non modo Aula Dresdenſis et Berolinenſis, ſed uniuerſa quoque Europa, ad TVI uenerationem conuerſa, admiratur et extollit, ita uel in primis ad poſteritatis memoriam commemorari meretur effuſae TVAE benignitatis ubertas, quae, diductis late riuis,

ita ſe diffundit in litteratorum rempublicam, ut haec plurimum TIBI debeat incrementi, omniumque adeo, ſi qui ſunt, qui perpauci ſunt, Maecenatum optimus munificentiſſimusque recte habearis.

Tantae ergo Gloriae TVAE, in illuſtri quaſi monimento poſitae, ſplendore obſtupefactus, leuidenſe hoc meae in TE pietatis obſeruantiaeque pignus TIBI quanta maxima poſſum animi ſubmiſſione trado, rogoque TE per eum, quo litteras tam prolixe foues, earumque decus tueris, amorem, ut qualecunque hoc ſancti obſequii, TIBI deuotiſſimi, monimentum clementiſſime accipias, gratiamque TVAM, qua nihil mihi optatius, et ad ſpes fortunasque meas conſtabiliendas accommodatius contingere poteſt, perpetuam ſerues.

ILLVSTRISSIMI NOMINIS TVI

Gorlicl apud
Luſatos
cIↃ IↃ c c x x x v i i
Id. April.

obſequentiſſimus obſeruantiſſimusque
cultor
FRIDERICVS CHRISTIANVS
BAVMEISTERVS.

NOS FRANCISCVS, divina favente clementia, Electus Romanorum Imperator, ſemper Auguſtus, ac Germaniæ & Hieroſolymarum Rex, Dux Lotharingiæ, & Barri, Magnus Hetruriæ Dux, Princeps Carolopolis, Marchio Nomenei, Comes Falckenſteini &c. &c. Agnoſcimus & notum facimus tenore præſentium univerſis, quod, cum Nobis *Ioannis Friderici Gleditſch* relicta Vidua humillime exponi curarit, quem in modum *M. Friderici Chriſtiani Baumeiſteri Elementa Philoſophiæ recentioris uſibus ſcholaſticæ Iuventutis accommodata, & pluribus ſententiis exemplisque ex ueterum ſcriptorum Romanorum monumentis illuſtrata*, in octavo prelo committere reſoluerit, uereatur autem, ne æmulorum inuidia hanc editionem imitantium, impendii et laboris ſui fructu fruſtretur, ideoque Nobis demiſſe ſupplicarit, quatenus eius indemnitati Privilegio Noſtro Cæſareo ſuccurrere clementiſſime dignaremur, Nos ſubmiſſæ pariter ac æquæ eius petitioni annuendum cenſuerimus; Ac proinde Authoritate Noſtra Cæſarea omnibus & ſingulis Bibliopolis, Bibliopegis, Typographis & aliis quibuscunque rem librariam ſeu negotiationem exercentibus, firmiter inhibemus, vetamus & interdicimus, ne quis ſupra nominata Baumeiſteri Elementa Philoſophiæ ſub hoc aliove titulo aut hac aliaue forma, ſeu ut aiunt formato, nec in toto nec in parte, per decem annorum ſpatium, ab hodierno die computandum, intra Sacri Romani Imperii fines recudere, vel aliis recudenda dare, aliorſumve impreſſa apportare, vendere, vel diſtrahere, citra præfatæ Impetrantis hæredumque ac ſucceſſorum voluntatem & aſſenſum, in ſcriptis obtentum, auſit vel præſumat, ſi quis vero ſecus faciendo Privilegium hoc Noſtrum ſeu Interdictum violare contemnereque præſumſerit, eum non ſolum eiuſmodi exemplaribus, ubicumque locorum repertis, perperam quippe recuſis, ſeu apportatis (quæ dicta Ioannis Friderici Gleditſch Vidua ſiue propria authoritate, ſive magiſtratus illius loci auxilio ſibi vindicare poterit) de facto privandum, ſed & quin-

que marcarum auri puri pœna, Ærario ſeu Fiſco Noſtro Cæſareo & parti læſæ ex æquo pendenda, omni ſpe veniæ ſublata, mulctandum decernimus, dummodo tenor huius Noſtri Privilegii in fronte libri impreſſus reperiatur, et conſueta quinque Exemplaria Conſilio Noſtro Imperiali Aulico exhibeantur. Mandamus itaque omnibus & ſingulis Noſtris & Sacri Romani Imperii ſubditis & fidelibus dilectis, tam Eccleſiaſticis quam ſecularibus, cuiuscunque ſtatus, gradus, dignitatis aut ordinis fuerint, præſertim vero iis, qui in Magiſtratu exiſtentes vel ſuo, vel ſuperiorum ſuorum loco aut nomine ius iuſtitiamque adminiſtrant, ne quemquam Privilegium Noſtrum Cæſareum violare, ſpernere, aut transgredi patiantur, ſed ſi quos contumaces compererint, conſtituta a Nobis Mulcta eos puniri, & quibuscunque modis idoneis coerceri curent, quatenus & ipſi grauiſſimam Noſtram indignationem prædictamque mulctam evitare voluerint. Harum teſtimonio literarum manu Noſtra ſubſcriptarum et ſigilli Noſtri Cæſarei appreſſione munitarum, quae dabantur Viennæ die decima octaua Auguſti anno milleſimo ſeptingenteſimo quadrageſimo nono, Regni Noſtri quarto.

FRANCISCVS Mpria.

(L. S.)

Vt R. Comes Colloredo.

Ad Mandatum Sacr. Cæſar.
Majeſtatis proprium,
J. J. Hayeck de Waldſtætten.

Privil. Impreſſorium ad decem annos ſuper Baumeiſteri M. Friderici Elementa Philoſophiæ in octav. pro Gleditſch. Vidua.

PRAEFATIO
DE ELEGANTIORIS STILI CVLTVRA, PHILOSOPHIS NON INDIGNA.

Ad philoſophiae recentioris elementa, quae nunc edo, publicae exponenda luci induxit me muneris, quo fungor, ratio, quae a ſtudio, iuuentutis, ad humanitatem erudiendae, commodis inſeruiendi ſeiuncta eſſe non debet. Ex quo rationibus rei ſcholaſticae moderandis praefui, haec duo mihi propoſita exiſtimaui, alterum, ut eorum, qui ſe mihi limandos permittunt, rationem, idque philoſophia adiutrice, perficerem, alterum, ut orationis poliendae comendaeque praecepta, quam poſſem breuiſſime diſtinctiſſimeque, traderem. Quod utrumque ut aſſequerer, in eam ſemper uiam ingreſſus ſum, quae eſſet expeditiſſima, minimumque haberet ſalebrarum.

Quare, in philoſophia tradenda, quantum potui, ſeruii perſpicuitati, neque committendum putaui, ut, quod faciunt multi, iuuenum,

num, nondum iudicio ſatis ac ratione firmatorum, aciem obtunderem, eosque per tortuoſos ducerem anfractus. Ea, quae pluſculum habere uideri poterant difficultatis, tantiſper ſepoſui, definitiones concinnaui, cuiusque captui accommodatiſſimas, et, quas alii ſubtiiius artificioſiusque contexunt, demonſtrationes, operam dedi, ut proponerem quam euidentiſſime, ſemotis, quae methodo mathematicae ineſſe putantur, ineptiis offenſionibusque. Inprimis uero, tanquam condimentis, ueterum ſcriptorum ſententiis exemplisque perſpergendas putaui grauiſſimas philoſophiae doctrinas, quae capiuntur facilius, iucunditatisque plus habent, cum hauriuntur ex politioris humanitatis fontibus. Plerumque enim res, quae docentur, ſunt eiusmodi, ut earum uel difficultas diſcentium contentionem frangeret, uel doctrinarum aſperitas deterreret eos, niſi uariis ingenii amoenioris ſuauitatibus, ex humanioris litteraturae penu depromendis, diſciplinarum grauiſſimarum rigor mitigaretur. Recte ergo ii faciunt, qui, in proponendis ſaluberrimis doctrinis utile miſcent dulci, audientiumque uoluptati et uſui ita inſeruiunt, ut, quod ſubtilitate uideri poterat horridum, aut incultu aſperum, id uel hiſtoriarum ſententiarumque, ex cultioris Latii monimentis arceſſitarum, conueſtiant floribus, uel aliis ingenii feſtiuitatibus molliant.

Cum qua docendi philoſophiam ratione, dici non poteſt, quam multi optabilesque con-

coniungantur fructus, quorum is praecipuus eſt, ut non modo cogitandi facultas in iuuenibus inſtruatur lautius, meditandique uis acuatur, ſed ut litterarum quoque, quae ad humanitatem pertinent, quaeque, noſtra aetate, tantopere negliguntur, ſtudio inflammentur. Nihil enim eſt, quod ad ſolidam exquiſitioremque eruditionem aſſequendam plus ualeat, quam artium humaniorum cum philoſophia coniunctio, quam ita nunc complures dirimere uideas, ut uel ii, qui rationi perficiendae operam dant, omnem orationis poliendae curam abiiciant, uel ii, qui de adiumentis, quae ad orationem ornatam, et expolitione artificioque diſtinctam pertinent, ſunt ſoliciti, de rebus, quae dictione explicandae ſunt, non magnopere laborent. Turpiter hi ea, quae natura cohaerent, praepoſtero ſtudio diſtrahunt, ipſasque adeo, quas natura ſanxit, peruertunt leges, propterea, quod uinculum, quo uerba colligantur cum rebus, prorſus diſſoluunt.

Minus ergo mihi probantur critici nonnulli, qui rerum delectum, eaque omnia, quibus excellenter ſubtiliterque cogitandi uel comparatur facultas, uel inſtruitur, inſolenter faſtidiunt, ueraeque eruditionis decus omne in ſcita et numeroſa uerborum collocatione, ornatuque orationis et ſplendore poſitam arbitrantur. Quod quidem tanto eſt ineptius, quanto magis habetur praepoſterum, in corpore, quod ſenſu et uita caret, ornando multum elaborare. In omni enim

ora-

oratione, quod in corpore humano eſt anima, eſſe ſolent ſententiae, quibus ſi uerba deſtituuntur, fieri non poteſt, quin orationis corpus eneruetur et cadat. Non attinet, et hoc loco alienum eſt, horum, qui a uerborum cultu rerum ſcientiam ſeiungunt, ineptias, quas notandas putarunt alii, copioſius commemorare.

At non minus perperam peruerſeque agunt ii, qui, ut optime cogitent, nihil non ſibi agendum putant, de eo, ut optime dicant, cogitataque puro terſoque ſermone proferant, parum ſunt ſoliciti.

Audeo, ſi ueniam dabitis, audeo, inquam, uos compellare, qui, noſtra aetate, quicquid habetis uirium ingeniique, ad ornandam philoſophiam confertis. Eximie uos collaudo, quod fines rationis longius proferre et ſuum ueritati decus propugnaculis errorum diſiectis aſſerere allaboratis. Praedico ueſtram diligentiam, quam in contundendis profligandisque iis ponitis, qui, eleuata rationis auctoritate, nugas ineptiasque, et, neſcio quae, commenta pro ſapientiae regulis obtrudunt. Neque, ut hoc addam, infenſus ſum iis, qui ſe Wolfii, philoſophorum noſtrae aetatis principis, commentationibus aut interfuiſſe, aut eiusdem ſcriptis delectari, aiunt. Noſtis, opinor, ipſi, me adhuc ſi multum non potui, at uoluiſſe certe, quantulumcunque potui, ad illuſtrandam philoſophiam Wolfianam conferre. Atque illud denique inprimis mihi laetandum iure eſſe uideo, quod ſentiendi diſſentiendique

que

que libertas, philoſophiae ope, noſtris temporibus, tanta ceperit incrementa, quantis eam, ante hoc tempus, auctam fuiſſe non facile recordamur.

At, at hoc indigne ferunt plerique, hoc ipſe nonnullis ueſtrum duco crimini, quod, quae cogitatis optime, peſſime ſaepius inquinatiſſimeque enunciatis, horrido uſi dicendi genere, ſtrigoſo, barbaro, inculto, tali denique, quale uel ipſas ſcholaſticorum aures uulneret et offendat. Non ſum tam delicati faſtidii, ut omnem orationem, quae non ſit Ciceroniana, repudiari uelim, proiectamque reſpui, quin etiam ipſe ego, quicquid pictum nimis coloratumque eſt et fuco meretricio imbutum, id ineptum puto, putidum, et otioſum. Neque enim recipit philoſophia lenocinia, ſed ipſam, tanquam grauem matronam, decet cultus purus, ſimplex, rectus, minimeque ſordidus, cuius ipſam non debeat ſuppudere.

At quid uos? Ridetis Scholaſticos, et, quod mirum nonnullis uideri poterat, philoſophiam multo ſordidiori dedecoratis habitu, quam quo eam, Scholaſticorum temporibus, barbarie foedatis, comparuiſſe, reperimus. Incuſatis Auerrois, Auicennae, et totius Ariſtotelicorum gregis obſcuritatem et tenebras; ipſi uero uocibus horridioribus, et ante hunc diem ne fando quidem auditis, ſententias mentemque ueſtram ita inuoluitis, ut ipſi diei lucem eripuiſſe uideamini. Veterum Petreitates, animalitates, futuribilitates, ceteras ineptias, falſius, ſi inciderit occaſio, per-

ſtringitis; neque ipſi erubeſcitis ſcripta ueſtra tot implere terriculamentis, tot foedare barbariſmorum ſordibus, ut, qui ueſtras legerit commentationes, in turbidum lacum, qui non fluat, aut lutulentus fluat, ſibi delatus uideatur. Maxime uero faſtidium mihi excitant nonnullorum, qui philoſophiae magiſtri haberi uolunt, exercitationes academicae, quas cum lego, parum abeſt, quin obſcurorum uirorum epiſtolas legere mihi uidear. Quam ſicca in his ſunt omnia, quam ſine neruis, quam elumbis, ſordida, corrupta, exſanguisque oratio, quam parum aequabile temperatumque dicendi genus! Verba uerbis coagmentata uideo, quibus nulla perſaepe ſubeſt ſententia, et, ſi dicendum, quod res eſt, omnes latinitatis corruptelae in minutorum horum philoſophorum ſcripta confluxiſſe uidentur.

Sequitur, ut lutulentos, ex quibus tot profluant ſordes, indicem fontes, excutiamque latebras, unde tot dictionis barbarae monſtra oriantur. Plurimi ueſtrum, dicam enim aperte, plurimi ex ſcholis in academias cum commeant, nihil adferunt politioris literaturae, rudes, impoliti, hoſpitesque in Latio et peregrini, Neque quiſquam fere ueſtrum eſt, qui, quod in ſcholis factum eſt, damnum in Academia duplicato reconcinnare labore uelit, propterea, quod diligentiam, quae in humanitatis ſtudiis linguaeque cultu latinae ponitur, putidam nimis nugatoriamque exiſtimatis. Ad magna ſurgitis, ſi Dis placet,

placet, et, ne pueriliter facere uideamini, id omne, quod ad ſcholica nugalia, quae uocatis, pertinet, arroganter ſpernitis. At haud impune ſpernitis. PRISCIANVS enim iniurias ultum it, et ipſa Grammatica ſui contemtionem, data occaſione, uindicat. Non ergo magnopere miror, quid ſit, quod pleraque ſcripta ueſtra cum faſtidio, nonnunquam etiam cum irriſione, legantur a prudentioribus, ueritasque adeo ipſa, ſciſſo ſordidiſſimoque induta ueſtitu, perſaepe foras proiiciatur.

Alteram cauſſam, cur nouorum philoſophorum nonnulli tam illoto utantur ſermone, eam eſſe exiſtimo, quod ueterum, qui pure emendateque ſcripſerunt, commentarios uix ſumant in manus. CICERONEM legere, aeque puerile eſſe, putant, ac nucibus ludere cum infantibus. Praeter nonnullos dictionum floſculos et orationis lumina, nihil, putant, ex CICERONE peti poſſe. At ueſtram uos opinionem multum fefelliſſe, reperietis, cum ipſum TVLLIVM euolueritis, quem, ſcimus, ſubtilitatem dialecticae, moralis partis utilitatem, et rerum motus cauſasque accurate diſtincteque cognouiſſe, diſciplinamque ſapientiae grauiter, et rei cuiusuis naturae conuenienter, expoſuiſſe. Quod luculenter probant, quos de officiis inſcripſit, libri, quibus, ita ſaluus ſim, ut nihil uel ad acute cogitandi facultatem, uel ad ea, quae ſubtiliter cogitas, pure incorrupteque enunciandi ſcientiam lautius inſtruendam poteſt eſſe accomotatius. Magnopere ergo errant, qui ſolis pueris legendum

CICERONEM arbitrantur, quin etiam, praeter philoſophum, neminem cum fructu Ciceronis euoluere ſcripta, confidenter affirmo.

At philoſophia, inquis, non magnopere deſiderat orationis ornatum, qui, cum ſit eloquentiae proprius, tanto rectius ex philoſophorum eiicitur ſcriptis, quanto certius eſt, ornamentorum copiam, ſi quid aliud, uim inferre perſpicuitati Non refert, quam eleganter, ſed quam perſpicue philoſophus dicat.

Certum eſt, quid reſpondeam. Cuiusuis eſt, in omni oratione, cum ea, quae in circulis congreſſionibusque familiarium uerſatur, tum illa, quae in iudiciis eruditorumque aut populi concionibus adhibetur, eo referre omnia, ut ii, qui uel nos loquentes audiunt, uel noſtra legunt ſcripta, ſenſa animi, quae dicendo exprimuntur, quam optime facillimeque intelligant. Secus enim ſi fit, nullus eſt orationis uſus, et nihilo plus ages, quam ſi des operam, ut cum ratione inſanias, quod non, niſi in ineptiſſimum quemque ac ſtolidiſſimum, cadere poteſt. Inprimis uero philoſophus perſpicuitatem, quam maxime poteſt, in loquendo ſcribendoque conſectetur, nihilque adeo admittat, quod uel uerbis parum apertum, uel ſenſu occultum ſit.

Ex quo conſequitur illud, ut ea oratio, quae ex uerbis coagmentatur propriis, dilucidis, uſitatis, praeferenda ſit ei, quae dictionibus, in alieno natis ſolo, maculatur, iisque foedatur uocibus, quarum ſonum ipſum, ob aſperitatem, cultiores reformidant. Maioremne, dic,

dic, quaeſo, euidentiam in CICERONIS, qui philoſophiam puro incorruptoque dicendi genere explanauit, ſcriptis reperis, an in Scholaſticorum purgamentis? Num tibi, quod barbare dicitur et inquinate, minus habere uidetur obſcuritatis, quam quod terſioris Latinitatis regulis conſentaneum eſt? Num in turbido fluuio, qui limum coenumque uehit, uel iniectos lapides, uel imaginem tui clarius intuebere, quam in aqua pura et limpida?

Neque audiendi ſunt, qui ornatum orationis perſpicuitati uim inferri, pertendunt. Ornamenta enim, quae euidentiam tollunt, ut in eloquentia, ſic uel maxime in philoſophia reiicimus, neque quidquam, quod a natura abhorret, facile probamus. Vt enim commentitia, et arte quaeſita, pulchritudo, quam natura non tribuit, nec uultus pudorque ingenuus commendat, ſani nihil habet, faſtidiumque excitat elegantibus formarum ſpectatoribus: ita orationis ornamenta, quae repugnant naturae, uel rebus proponendis lucem eripiunt, tantum abeſt, ut aut a me, aut a quocunque alio, commendentur, ut potius explodi mereantur et repudiari.

Semoueas omnes elegantias, et ornatum, tanquam ueſtem, philoſophi orationi detrahas, ſit ſimplex illa, ſit preſſa, ſit plana, ſit tenuis, ſit nullis pigmentis colorata. Quid tum? Nonne poterit eſſe pura, nonne ſermonis ſimplicitas naturalem admittet pulchritudinem, qua, quid obſtat, quo minus uel philoſophorum oratio exſurgat?

 At,

At, quod ait CICERO, non uocabulorum opificem, ſed rerum inquiſitorem decet eſſe ſapientem. Decet, ſed ita, ut, quemadmodum in omni uita cultuque, ſic in oratione ſit lautus, purus, minimeque ſordidus. Sapientis eſt, id agere, ut placeat omnibus, aut certe prudentiſſimis. Vtra uero ſapientis oratio magis probabitur uere eruditis? Barbara et ſordibus foedata, an pura, terſa, culta, et ad elegantioris Latinitatis regulas exacta? Fac, res, quas meditatione ingenioque inueniſti, eſſe grauiſſimas, et ob uſum, quem praeſtant, ſcitu perquam neceſſarias. Finge, eas proponi horrido et inculto dicendi genere. Nonne idem excitabunt faſtidium, quod cibi creant, cum uaſa, quibus apponuntur, illuuie et ſqualore obſita fuerint? Nonne tenuiſſimum et contemtiſſimum cibum, terſis et nitentibus incluſum crateris, praeferes exquiſitiſſimis eſcis et potionibus, quae patinis poculisque, coeno conſpurcatis, continentur? Poma argentea uaſis apponi aureis, non indecorum eſt, ſed perpulchrum.

At philoſopho, inquis, licet ὀνοματοποιεῖν. Neque ipſe CICERO, neque ueterum ſcriptorum caſtiſſimus quisque dubitauit, hac nouas effingendi uoces libertate uti. Paucis, quia copioſius nunc non licet, ad haec reſpondeo. Latiſſime patet diſputatio de nouorum effictione uocabulorum, neque ea ad elegantioris tantum cultores ſtili, ſed ad Theologos quoque, philoſophos, medicos, atque item iure conſultos pertinet, quos omnes, ſcimus, de inconſulta nouas comminiſcendi uoces lubidine identidem fuiſſe

con-

conqueſtos. Et id recte quidem ac merito. Dici enim non poteſt, quam multa mala in rempublicam litterariam ὀνοματοποιΐα inuexerit. Hanc enim, ſcito, lutulentum illum eſſe fontem, ex quo tot defluxerint ſordes, quibus latinam linguam foediſſime contaminatam eſſe, reperimus. Hanc item diſcordiae ſparſiſſe ſemina, et, diſſociatis eruditorum animis, funeſtas excitaſſe contentiones, is demum nouit, qui ex hiſtoriarum monimentis didicit, plurimum corruptelarum, plurimumque confuſionis, omni tempore, ex uerborum immutatione cum in philoſophiam, tum in Theologiam ceterasque diſciplinas immigraſſe. Sed incidunt tempora, cum, quae alias in uitio ponitur, nouorum confectio uocabulorum non modo eſt licita, ſed prorſus etiam neceſſaria. At, ſi quando, hic profecto eſt modus adhibendus, ne quid fiat temere aut perperam. CICERONIS aliorumque exemplum ſcriptorum ueterrimorum quod proferatis, in eo nihil uideo, quod culpandum ſit. At audite, quae BERGERVS, hanc in rem, ſcite eleganterque diſputat. *Nihilo minus*, inquit, CAESAR, *quam* CICERO, *uerbis, recens editis, eo ſpectarunt, ut facerent linguam locupletiorem, id autem non potuerunt animo prouidere, homines e poſteris fore tam immanes, ab barbaros, qui nullum comminiſcendi, praeſertim non neceſſaria, modum adhiberent, et abiecta omni munditie, ſordibus orationem coenoque foedarent.* De Natural. Pulchrit. Orat. p. 511.

Ex his ergo iudicari nunc poteſt, quam praeclare de philoſophia aeque ac re ſcholaſtica, noſtris

noſtris temporibus, promeritus fuerit ERNESTI, limatiſſimi uir iudicii, qui philoſophiam tam terſe tamque eleganter libello, quem plures ante annos edidit, propoſuit, ut ad ueterum ſcriptorum laudem perueniſſe uideatur.

Nos, quamuis ERNESTIANI praeſtantiam ingenii imitatione minus conſequi poſſe, facile intelligamus, uoluntate certe proxime accedimus, ſumma ope conniſi, ut cogitata animi euidenter et plano dicendi exprimeremus genere, non illo quidem ERNESTIANO, quod perpaucorum eſt, ſed apto tamen, et, quoad eius fieri potuit, puro.

Quae deſiderari uideri poterant in hoc opuſculo, ſeparatim, ſi quos harum mearum lucubrationum lectores nactus fuero, edentur. Ceterum me tuo, lector, commendo fauori, et, ut res tuas feliciter agas, ex animo opto. Dab. Gorlicl. cIↄ Iↄcc xxxxvii, Menſe Aprili.

CAP. I.

Prolegomena de Philoſophia eiusque partibus.

§ 1.

Quandoquidem in eo nunc noſtra uerſabitur opera, ut omnes philoſophiae partes, apta connexaque ratione, tradamus; opus eſt, ut ante, quam ad ipſas diſciplinas explicandas accedimus, ſtrictim carptimque exponamus, quid per *philoſophiam* uelimus intelligi. Cuius ſi diſtinctam notionem animo comprehenſam habere uelis et inſignitam, ad ea, oportet, attendas, quae de uariis cognitionis humanae generibus et experientia nos docet et recta ratio.

§ 2.

Triplex eſt cognitio humana. Aut enim, quidpiam factum eſſe, uel fieri, nouimus, aut cauſſas etiam et rationes earum rerum, quae ſunt uel fiunt, perſpectas habemus, aut denique, quanta quaeque res ſit, intelligimus, et uires menſurare didicimus.

§ 3.

Cum ea, quae ſunt uel fiunt, cognoſcimus, tum gaudere dicimur cognitione hiſtorica ſiue uulgari. Vt adeo *cognitio hiſtorica* nihil aliud ſit, quam cognitio factorum ſiue rerum exiſtentium.

E. gr. Noſti, magnetem attrahere ferrum. Noſti, nonnunquam cooriri tempeſtatem, cum magno fragore tonitribusque. Noſti, ut hoc addam, ex LIVIO, rempublicam Romanam, ab exiguis profectam initiis, ad ſumma perueniſſe faſtigia, deinde, magis magisque lapſam, a ſummo faſtigio ad ima praecipitatam fuiſſe. Haec omnia cum noſti, noſti *hiſtorice.*

§ 4.

Cauſſas uero rerum et rationes cum perſpectas habes, tum altius ſurgit cognitio tua, diciturque *philoſophica*, quae nihil aliud eſt, quam cognitio cauſſarum.

Si, rempublicam Romanam, ſcis, ideo ruiſſe praecipitem, quod diuitiae auaritiam, et abundantes uoluptates deſiderium, per luxum atque libidinem pereundi, perdendique omnia, inuexerant, tum tua tantae euerſionis cognitio eſt philoſophica, propterea, quod cauſſas, cur collapſa ſit respublica, intelligis.

§ 5.

Qui, praeter cauſſas rerum, uires quoque cauſſarum menſurare didicerunt, et quantitatem, quam uocant philoſophi, perſpectam habent, eos, dicimus, inſtructos eſſe *cognitione mathematica,* quam recte dixeris cognitionem quantitatis ſiue menſurae rei.

Mathematicorum ſcilicet eſt, inueſtigare, quanta quaeque res ſit, et in dimetiendis ponderandisque corporibus occupari. Quod, ut intelligas, haec habeto. Audit e. gr. ruſticus, tormentum bellicum magno cum

cum fragore explodi. Audit, at, cur, incenſo puluere pyrio, tam horrendus edatur fragor, iuxta cum ignariſſimis ignorat. *En cognitionem hiſtoricam!* Philoſophus hoc cum ruſtico habet commune, ut eundem audiat fragorem. At cauſſas quoque accurate cognoſcit, cur quodlibet pulueris pyrii granulum motu celerrimo ignem concipiat, cur item, concepto igne, tormentum maxima ui diſplodatur, cur denique, diſploſo illo, concutiantur aedificia, terraque ipſa contremiſcat. *En cognitionem philoſophicam!* Mathematicus nouit, quanta pulueris pyrii moles requiratur ad proiiciendum globum ferreum mille pluresue paſſus; ipſumque adeo locum definit, quo is, tormento excuſſus, deuehatur.

§ 6.

His rite explicatis, facile nunc intelliges poſitiones ſubnexas.

I. Quia hiſtorica cognitio eſt cognitio eorum, quae ſunt uel fiunt (§ 3), euidens eſt, cognitionem hiſtoricam ſenſuum ope acquiri, propterea, quod ea, quae ſunt uel fiunt, non, niſi ſenſuum miniſterio, nobis innoteſcunt.

II. Cognitio hiſtorica eſt fundamentum cognitionis philoſophicae. Ecqua enim ratione cauſſas rerum cognoſces, niſi res ipſas antea noueris?

III. Cognitio hiſtorica eſt infimus cognitionis humanae gradus, quia inferior in cognoſcendo gradus excogitari nequit.

IV. Qui cognitione philoſophica inſtructus eſt, ueritatum rerumque connexionem perſpiciat, oportet. Qui enim cauſſas rerum intelligit, is relationem inter cauſſas et effecta no-

ſcit, atque adeo nexum perſpicit, (quia *nexus* eſt illa relatio, quae eſt inter cauſſas et effecta, ut inter patrem et filium, DEVM et mundum).

V. d cognitionem philoſophicam acquirendam non ſoli ſufficiunt ſenſus, ſed requiritur uel maxime *ratio*, quippe quae eſt facultas nexum rerum et ueritatum diſtincte perſpiciendi.

§ 7.

Perſpicuum ex his eſt, quid ſit *Philoſophari.* Philoſophari eſt, rerum cauſſas noſſe, ſiue de illa re philoſopharis, cuius habes cognitionem philoſophicam (§ 4).

§ 8.

Conficiuntur hinc hae poſitiones:

I. Cuiuscunque rei ratio et cauſſa reddi poteſt, de ea poſſumus philoſophari.

II. Qui philoſophatur, debet ueritatum connexionem perſpicere (§ 6 poſ. 4).

III. Qui philoſophatur, non ſolis ſtare debet ſenſibus, ſed rectam rationem uel in primis in ſubſidium adhibeat (§ 6 poſ 5).

IV. Qui habitu gaudet rerum cauſſas uel rationes ſufficientes inueſtigandi et perſpiciendi, dicitur *philoſophus.* Scite hanc in rem CICERO: *Vt quiſque*, inquit, *maxime perſpicit, quid in re quaque ueriſſimum ſit, quique acutiſſime et celerrime poteſt et uidere et explicare rationem; is prudentiſſimus et ſapientiſſimus rite haberi ſolet.* Off. Lib. I cap. 5.

§ 9.

§ 9.

Vt adeo *philoſophia* nihil aliud ſit, quam habitus ueritatum rationes ſufficientes et cauſſas inueſtigandi et perſpiciendi.

Quae de origine uocis *philoſophi* uel *philoſophiae* adferri poterant, ea uero uerboſe ſatis eleganterque expoſita inuenies in HEVMANNI *Actis philoſophorum P. I c.* 2, item *P. II c.* 4 Id hic monuiſſe iuuabit, uocem *philoſophiae* nonnunquam ita accipi a quibusdam, ut per eam intelligant complexum ueritatum, ex ratione cognitarum et apte connexarum, ſiue doctrinam, ratione ſola cognitam, qua id, quod homini ad felicitatem ſuam promouendam neceſſarium eſt, diſtincte traditur. Quod cum ſit, philoſophiam *obiectiue* et *ſyſtematice* conſiderari, aiunt Philoſophi. At ſi per philoſophiam intellexeris eam mentis dotem, eam facultatem, qua homo eas, quibus res diuinae humanaeque continentur, cauſſas diſtincte accurateque nouit, tum uocabulum philoſophiae *ſubiectiue* ſumi, intelligitur. Hoc ſenſu definit CICERO philoſophiam per *ſcientiam rerum diuinarum et humanarum, cauſſarumque, quibus hae res continentur.* Off. Lib. II c. 2.

§ 10.

Cum philoſophia ſit *habitus* (§ 9), perſpicuum eſt, non eum ſtatim uocandum eſſe philoſophum, qui quarundam rerum cauſſas perſpectas habet. Accedat, oportet, firma quaedam facilitas, ſtudio et induſtria comparata, et conſuetudine longoque uſu corroborata.

Quemadmodum is nondum dici meretur linguae Gallicae magiſter, qui nonnulla, ex lingua Gallica deſumta, uocabula tenet, et quasdam colloquii particulas, ex Grammatica decerptas, profert, ſed ille demum nomine hoc inſigniendus eſt, qui uſu et conſuetu-

 dine,

dine, aut multo ſtudio eam ſibi comparauit ſcribendi loquendique facultatem, ut cogitata animi, apto expeditoque ſermone, et concitato quodam orationis flumine, cum aliis poſſit communicare; ita is minime appellandus eſt philoſophus, qui quarundam rerum, quae ſub ſenſus cadunt, et quotidie obuiae ſunt, cauſſas tenet, ſed qui quadam gaudet facilitate earum maxime ueritatum, quae meditandi artificio abſtractae ſunt, iuſtas idoneasque cauſſas inueſtigandi, qui, quid in quaque re ueriſſimum ſit, maxime perſpicit, quique acutiſſime et celerrime poteſt et uidere et explicare rationem.

Ineptum ergo eſt, ſutorem uel quemcunque alium opificem dicere philoſophum, propterea, quod earum rerum, quas tractat quotidie, et in quibus uerſatur, cauſſas nouit. Num ſutorem uel ruſticum dicis Theologum, ſi prima religionis elementa praecipuaque doctrinae caeleſtis capita animo tenet?

§ 11.

Colligitur ex his

I. Non poſſe quemquam philoſophum nominari, niſi habitu uel facilitate poſitiones demonſtrandi ſit inſtructus (§ 8 poſ. 4). Eſt enim *demonſtrare* nihil aliud, quam effecta ex cauſſis principiisque certis deducere.

II. Scientiam a philoſopho non debere eſſe ſeiunctam. Eſt enim *ſcientia* habitus aſſerta ſua demonſtrandi.

III. Philoſophum ueri nominis omnia ea, quae uel affirmat, uel negat, certis minimeque dubiis fundamentis ſiue principiis debere ſuperſtruere. Poſtulat enim hoc natura demonſtrationis, quae eſſe nulla poteſt, niſi ita omnes poſitiones ſecum inuicem connectantur,

tur, ut, ſolidis conſtitutae fundamentis, plurimum habeant firmamenti, nullaque ratione poſſint conuelli.

§ 12.

Ex iis, quae praeſtruximus, nunc manifeſtum fit, qua *methodo* philoſophus in tradendis ueritatibus uti debeat. Leges, quibus Philoſophorum methodus in cogitando ueritatibusque proponendis conformari debet, his complectemur poſitionibus.

I. Cum philoſophi ſit, aſſerta ſua principiis certis et immotis ſuperſtruere, (§ 11 poſ. 3) conſequens eſt, ut philoſophus uel in cogitando, uel in tradendis ueritatibus eum obſeruare debeat ordinem, ubi certa principia praeſtruuntur, et, fundamenti loco, ſubſternuntur, et ex iis legitimo nexu ceterae poſitiones deriuantur, ſiue, ut CICERONIS utar uerbis, ubi eſt apta argumentorum ſententiarumque ſeries, et ex alio alia nectuntur.

Ad principia certa pertinent 1) *definitiones*, 2) *axiomata*, i. e. eiusmodi propoſitiones, de quibus non magis dubitare potes, quam, ſol ſit, nec ne, 3) *experientiae certae minimeque dubiae*.

II. Principia demonſtrandi, quibus aſſerta ſua ſuperſtruit philoſophus, dicuntur eiusmodi propoſitiones, ex quibus ueritates aliae robur ſuum repetunt, et quae ideo praemittuntur, ut ſequentia ex iis intelligantur. In ordine ergo, quo philoſophus in tradendis ueritatibus utitur, ea ſunt praemittenda, per quae ſequentia intelliguntur.

III. Ordo denique, quo philoſophus in meditando aut cogitatis proponendis utitur, requirit, ut nullus admittatur terminus, niſi qui accurata definitione fuerit iam ante rite explicatus.

Definitiones enim, ut diximus (num. I not.) in demonſtrandi principiis, quibus ſuperſtruere debet aſſerta ſua philoſophus, recte numerantur.

§ 13.

His ordinis legibus qui conformat cogitationes ſuas et doctrinas, is *methodo* utitur *mathematica*, quippe quae nihil eſt aliud, quam ille ordo tractandi ueritates, ubi ex principiis certis immotisque concluſiones, nexu legitimo, deducuntur.

Si uoces, *methodus mathematica*, offenſionis quid habent, tolle eas, eumque, cuius leges ſtabiliuimus, ordinem dicas *methodum naturalem*, *methodum ſyſtematicam*, *philoſophicam*, *cetera*. Mutatis nominibus, idem dicis. Vid. *commentatio noſtra de cautione philoſophi circa uoces odioſas.*

§ 14.

Haec de methodo. Iam ad ſtilum philoſophicum deueniamus, quem appellamus illud dicendi ſcribendiue genus, quo uti debet philoſophus in ueritatibus proponendis.

§ 15.

Haec igitur prima lex ſtili philoſophici ſanciatur,

I. Vt nihil, quod uerbis obſcurum eſt, admittatur, perſpicuitatisque uel in primis habeatur ratio. Eſt enim philoſophi, uoces adhi-

bere

bere nullas, niſi definitione legitima fuerint explicatae (§ 12 poſ. 3), luxque adeo iis, quae dicuntur, ſit affuſa.

II. Cuilibet uoci et phraſi conſtans et fixus ſignificatus eſt tribuendus.

III. Omnis ornatus, qui perſpicuitati ſermonis uim infert, ex ſtilo philoſophico eſt proſcribendus. Cum autem orationis elegantia euidentiam non tollit, tantum abeſt, ut eam negligi uelimus a philoſopho, ut commendemus etiam maximopere; ipſique quoad eius fieri poteſt, conſectemur.

CAP. II.

De Partibus et diuiſione Philoſophiae.

§ 16.

Cum in philoſophia, ſi ſyſtematice eam conſideraueris, ea tradantur, quae homini ad felicitatem ſuam firmandam uel augendam, ſcienda agendaue ſunt (§ 9), intelligitur, ueritates nonnullas in philoſophia eſſe eiusmodi, ut easdem, felicitate potituri, ſcire tantum debeamus, nonnullas uero eſſe eius indolis, ut noſtras actiones dirigant et conforment ad felicitatem adipiſcendam.

§ 17.

Illa pars philoſophiae, quae ueritates, ad felicitatem ſcitu neceſſarias, magisque ad intelligentiam inſtruendam, quam actiones conformandas perti-

 nent,

nent, complectitur, dicitur *theoretica.* Eae autem diſciplinae, quae praecepta exponunt, quibus actiones moresque hominum conformantur, conſtituunt *philoſophiam practicam.*

Ad philoſophiam theoreticam referimus 1) philoſophiam naturalem ſiue *Phyſicam*, quae in corporum naturalium uiribus explicandis uerſatur. 2) *Metaphyſicam*, qua notiones communes ueritatesque generaliores exponuntur. Ipſam autem Metaphyſicam, ſcimus, his quatuor conſtare diſciplinis α) *Ontologia*, β) *Coſmologia*, γ) *Pſychologia*, cum *empirica*, tum *rationali*, δ) *Theologia* denique *naturali.*

Ad philoſophiam practicam pertinent 1) *philoſophia practica uniuerſalis*, quae notiones generaliores principiaque tradit regularum uiuendi.

2) *Ius naturae*, in quo leges, ad quas actiones noſtrae ſunt inſtituendae, traduntur, et in quo iubentur, quae facienda, uetanturque, quae ratio uult omitti.

3) *Ethica*, in qua uia ratioque oſtenditur, qua iis, quae legibus ſancita ſunt, obſequi poſſimus.

4) *Politica*, in qua praecepta demonſtrantur, quibus hominis, in republica uiuentis, bonique ciuis munia obituri uita ad ueram felicitatem dirigitur.

Differentiam harum diſciplinarum ſcies, ſi noſti, Ius naturae regulas *iuſti*, Ethicam regulas *honeſti*, Politicam denique *decori* explicare. De quibus infra pluribus exponemus.

§ 18.

In diſciplinis his pertractandis is ordo eſt obſeruandus, ut ea praemittantur, quae intelligendis reliquis ſubſeruiunt (§ 12 poſ. 11). Recte ergo

I. Logica ceteris diſciplinis praemittitur, quia illa intelligendi uim quaſi acuit et praeparat ad ueritates, uel in ſpirituum doctrina, uel in

in phyſica, uel in morum ſcientia obuias, diſtinctius perſpiciendas diiudicandasque.

II. Metaphyſica ſeu philoſophia prima praemittenda eſt philoſophiae morum.

III. Metaphyſica prius, quam Phyſica, tractetur.

IV. Ipſae autem Metaphyſicae partes ita collocentur, ut primum quidem locum Ontologia, ſecundum Coſmologia, tertium Pſychologia, quartum denique Theologia naturalis occupet.

LOGICAE, SIVE PHILOSOPHIAE RATIONALIS PROLEGOMENA.

§ 19.

Vt, quid ſit Logica, rectius intelligi queat, nonnullas ante adferamus poſitiones, neceſſe eſt, ceteris, quae dicentur, uberius explicandis ſubſeruituras.

§ 20.

Omnes homines naturali quadam, uel uerum cognoſcendi, uel cognitum examinandi, uel rationes denique conficiendi ſiue ratiocinandi dote ſunt inſtructi.

§ 21.

Haec, a natura data, iudicandi ratiocinandique uis exercitatione et uſu crebriori ita perficitur a nonnullis, ut non modo, quid in quaque re ueri ſit, perſpicere, uerum quoque, quale illud ſit, iudicare poſſint.

§ 22.

§ 22.

Si qui naturalem hanc, quam diximus, iudicandi ratiocinandique facultatem aſſidua exercitatione ita perfecerunt, ut et uerum cognoſcere, et illud diiudicare queant, tum ipſis tribuimus *Logicam naturalem*, quae eſt naturalis noſtra iudicandi ratiocinandique facultas, uſu et exercitatione quomodocunque polita.

§ 23.

Haec Logica naturalis regulis quibusdam dirigatur, neceſſe eſt. Mens enim hominis in inueſtigando cognoſcendoque uero ſaepius labitur. Atqui uero nulla prolapſio, nullus error eſſe poteſt, niſi adſint regulae, a quibus deflectatur.

§ 24.

Has regulas, ſecundum quas iudicant uel ratiocinantur, qui Logica naturali unice ſunt contenti, non diſtincte perſpiciunt.

Idem ſcilicet ipſis accidit, quod iis, qui ſolo uſu linguam Gallicam didicerunt. Verba hi iungunt ſecundum Grammatices regulas, ipſas autem regulas prorſus ignorant. At quemadmodum, qui ſolo uſu linguam aliquam ſibi familiarem reddiderunt, maiori errandi uitioſeque loquendi periculo ſunt expoſiti, quam quidem illi, qui regulas loquendi diſtincte perſpiciunt, et rationem ſermonis ex regulis, diſtinctius cognitis, reddere poſſunt; ita mirum non eſt, eos, qui, ſolo uſu et exercitatione, iudicandi facultatem conſecuti ſunt, ſaepenumero labi, et leges recte ratiocinandi identidem migrare

§ 25.

§ 25.

Ea diſciplina, quae exponit regulas, quibus mens humana in cognoſcendo diiudicandoque uero dirigitur, dicitur *Logica artificialis*, quam recte appellaueris artem cogitandi.

Haec elegantiſſima diſciplina uocatur quoque *philoſophia rationalis*, propterea, quod uel maxime in eo occupatur, ut regulas, ad rationem perficiendam ſpectantes, exponat.

§ 26.

Ex his conficiuntur ſequentes propoſitiones:

I. Logica artificialis a naturali non *eſſentialiter*, ut philoſophi loquuntur, differt, ſed Logica artificialis eſt diſtincta explicatio Logicae naturalis.

II. Logica artificialis tantum praeſtat Logicae naturali, quantum diſtincta et ſolida rerum cognitio confuſae.

III. In Logica artificiali regulae deducendae ſunt ex mentis humanae natura, propterea quod artificialis Logica explicat leges, quibus naturalis iudicandi uis dirigitur.

IV. Intelligis denique, quid ſit, quod eruditum, negemus, unice poſſe eſſe contentum Logica naturali.

§ 27.

Quandoquidem ergo Logica artificialis regulas exponit, quibus mentis humanae uires, et intellectus operationes dirigi debeant in ueritate perſpicienda examinandaque; intelligitur, Logicam artificialem

ficialem optime ita diſponi, ut prima quidem parte operationes mentis earundemque natura explicentur, ſubnexis generalioribus iudicandi ratiocinandique regulis, altera uero parte uia oſtendatur, in quam mens ingredi debeat, ut ueritatem uel inueniat, uel inuentam diiudicet. Illam partem Logices uocamus partem *theoreticam*, hanc *practicam*.

§ 28.

Parte ergo theoretica explicabuntur praecipuae illae tres mentis intellectusque operationes,

I. *perceptio*, ſiue *idea*,

II. *iudicium*, ſiue idearum connexio, aut ſeparatio.

III. *ratiocinium*, ſiue *Syllogiſmus*.

Quam quidem Logicam pertractandi rationem et ſimpliciſſimam et naturae conuenientiſſimam eſſe iudico. Ecquis enim eſt, quem non quotidiana edoceat experientia, noſtram intelligendi uim ſeſe exſerere his tribus modis, ut aut rem aliquam contueamur menteque contemplemur, aut de ea iudicemus, aut ex iudiciis noua formemus, ſiue ratiocinemur.

De uſu Logices plura hic addere non attinet. Quicquid diligentior rationis cultura tibi adtulerit commodi, id omne exſpectabis a Logica.

LOGI-

LOGICAE
PARS I.
Theoretica ſeu de tribus mentis operationibus.

CAP. I.
De Ideis ſeu notionibus.

§ 29.

Quae primo loco explicanda eſt mentis noſtrae operatio, ſimplicem perceptionem, ſiue notionem itemque *ideam* appellamus, quae nihil aliud eſt, quam rei alicuius repraeſentatio in mente, ſine affirmatione et negatione.

E. gr. Animo informas notionem patriae tuae, parentumque, a quibus nunc disiunctus uiuis, cum ſcilicet patria parentesque tui animo quaſi praeſentes ſiſtuntur, adeo, ut coram intueri eos uideare. Nonne tum imago ſiue, Graeco uocabulo, *idea* patriae parentumque menti obuerſatur? Addidimus in definitione: *ſine affirmatione & negatione.* Neque enim, quod putant nonnulli, ſemper iudicamus, cum rem uel oculis uel animo contemplamur.

Notio quoque uocatur *conceptus*, et ueteres eam appellitaſſe ſcimus ſimplicem apprehenſionem.

§ 30.

Notiones, quas mens humana format, uarie diſtinguuntur. Primum ratio habenda eſt *modi*, quo

quo notiones ſiue ideae effinguntur, deinde *ipſae* quoque *res*, quae percipiuntur, ſunt eiuſmodi, ut inde noua idearum ſiue notionum diſtinctio oriatur.

§ 31.

Ratione modi repraeſentandi omnis notio ſiue idea eſt uel *clara*, vel *obſcura.* Illa eſt, quae ſufficit ad rem perceptam ab aliis rebus diſtinguendam. Haec uero, quae non eſt ſufficiens ad rem, quam percipis, ab aliis internoſcendam.

Notiones clarae ſunt, ſi e. gr. album a nigro colore, odorem roſae ab odore alius floris, dulce ab amaro, poteris dignoſcere.

§ 32.

Has ergo poſitiones facili nunc negotio intelliges:

I. Quo plura potes in re, quam percipis, diſtinguere, hoc clarior eſt idea.

Si, e. gr. hominem, ruri ambulantem, ſed longius abs te remotum, conſpicis, primum moueri quid, ſentis. At neſcis, num equus ſit, an homo. Sed ſi id ipſum, quod moueri tantum uidebas, nunc propius ad te accedit, animaduertis iam, eſſe hominem. At neque faciem, neque ueſtem, ob diſtantiam loci, ita noſti, ut ab aliis diſcernere poſſis. Quo propius uero accedit, hoc plura diſtinguis, tandemque amicum tuum CAIVM agnoſcis. Vides, paullatim pedetentimque ideam tuam clariorem fieri, cum plura ſcilicet in re, quam percipis, diſtinguere potes.

II. Vt claram acquiras notionem ſiue ideam, uſus requiritur ſenſuum.

III. Quo

III. Quo pluribus ſenſibus rem quampiam uſurpaueris, hoc clarior fit notio.

Medicus ut medicamentum ab aliis recte diſtinguat, illud intentis oculis et acerrime contuetur, nec contuetur modo, ſed naribus quoque illud admouet, ut odoretur, quin ipſum ſaporem in conſilium adhibet, clariſſimam medicinae notionem adepturus.

IV. Cum bruta, ſenſibus in ſubſidium adhibitis, rem alteram ab altera diſtinguant, recte illis tribuimus ideas claras.

V. Eruditus in ſolis ideis claris acquieſcere non poteſt, cum eas et cum uulgo et cum brutis communes habeat. Altius ſurgit eruditi cognitio, quae in interiores rerum latebras et receſſus, a ſenſibus remotiſſimos, penetrat.

§. 33.

Quemadmodum aliam ideam alia clariorem eſſe diximus (§ 32), ſic obſcuritatis quoque gradus dari, lucide apparet.

Cum rem quidem nobis repraeſentamus, ſed illam rem *prorſus* non poſſumus ab aliis rebus diſtinguere, tum haec idearum *obſcuritas abſoluta* dicitur. At fit nonnunquam, ut, quod clare percipio, alter clarius ſentiat, tum perceptio mea, comparata cum clariori alterius perceptione, obſcura eſt, quae obſcuritas eſt *relatiua*.

§ 34.

De ideis obſcuris ſequentes propoſitiones habeto:

I. Caue, exiſtimes, alteri ſtatim eſſe obſcuram ideam eius rei, quam tu obſcure nec clare ſatis percipis. Qui hebetioris eſt inge-

nii, ei philoſophorum et ſcripta et placita ita obſcura ſunt, ut, uix ea a quoquam intelligi poſſe, ſibi perſuadeat. At aliis, qui acutius uident, tam clara ſunt, ut de nulla conquerantur obſcuritate.

II. Quo ipſo patet, praecipitanter nimis iudicare illos, qui, obſcuritatem ſuo ingenii modulo menſi, id omne *in ſe* obſcurum eſſe clamitant, quod ipſi non capiunt.

III. Obſcurae perceptionis cauſſa plerumque in hominibus, raro in re percepta, quaerenda eſt. Rem aliquam ſi non attente ſatis conſideras, quid mirum, te obſcure eam percipere.

IV. Cum res, mentis perturbationibus ſiue affectibus turbati, contemplamur, non ſatis clare eas percipimus.

V. Cum, in meditatione alia defixi, rem conſideramus, aut uno momento nimis multa oculis animoque ſubiicimus, mirum non eſt, perceptiones, nocte quaſi menti offuſa, eſſe obſcuriores.

IV. Si denique nimis celeriter a perceptione una ad alteram transgredimur, nec ſatis diu iis, quae menti ſiſtimus, immoramur, fieri non poteſt, ut perceptio ſit clara.

Hinc perquam commode complures diſcendi regulae poterunt deduci, quas in bonarum artium diſciplinis colendis, iuuenes, litteris dediti, magno cum ſuo fructu, obſeruabunt.

§ 35.

§ 35.

Cum rem perceptam ita ab aliis rebus diſtinguimus, ut notas quoque, quibus ab aliis diſcernitur, ſigillatim nobis repraeſentemus, easque mente diſtinguamus, tum notio ſiue idea dicitur *diſtincta*, quae eſt nihil aliud, quam repraeſentatio notarum rei alicuius.

Tibi e. gr. notionem diſtinctam *ſpei* formas, cum noſti, ſpem eſſe gaudium ob futurum bonum. Hic enim notas ſigillatim tibi mente repraeſentas, ſpeciatimque enumeras characteres, quibus ſpes ab omnibus aliis rebus internoſcitur. Notae autem ſiue characteres *ſpei* ſunt 1) *gaudium*, 2) *bonum*, 3) *futurum bonum*.

§ 36.

Si minus poteris notas et characteres, quibus res percepta ab aliis diſcernitur, ſigillatim tibi ſiſtere et enumerare, quamuis rem ab altera diſtinguas, tum idea appellatur *confuſa*.

Experientia teſtatur, nos colores a ſe inuicem poſſe internoſcere. At quotusquisque eſt, qui notas, quibus e. gr. color albus a nigro diſcernatur, poſſit ſigillatim enumerare. Colorum ergo, patet, nos habere ideas confuſas.

§ 37.

De ideis diſtinctis confuſisque has poſitiones teneto:

I. Ad ideas diſtinctas acquirendas attentio plurimum adfert adiumenti.

II. Praecipuum notionis diſtinctae κριτήριον exiſtimo, ſi quis ea, quae cogitat, ſigillatim enumerare, cumque aliis communicare poteſt.

III. At, cum cogitata proloqui non potes, indicio id eſt, te ideis confuſis impediri.

IV. Hinc eſt, ut, ſi cum altero debet communicari id, quod confuſe cogitas, res ipſa, quam confuſe percipis, alterius ſenſibus obiici, coramque oſtendi, aut cum alia re, cuius iam habemus ideam claram, comparari debeat.

Vt hae poſitiones rectius intelligantur, exemplum addam. Si uis ſcire, num SEMPRONIVS amicus tuus, idea diſtincta uel *amoris*, uel *odii* gaudeat, quaere ex ipſo, quid ſit amor, quid odium. Si notas proferre poteſt, quibus ab odio amor, ab amore odium diſcernatur, tum odii amorisque notione diſtincta gaudet. Roga ipſum porro, ut homini, qui inde ab utero materno coecus fuit, diſtincte explicet, quomodo a nigro album, et ab albo nigrum differat, tum obmuteſcet, quod ipſum ideam confuſam indicat.

§ 38.

Si notas tibi ſiſtis aut enumeras, quae ſufficiunt ad rem repraeſentatam ubique et ſemper agnoſcendam, et ab omnibus aliis diſcernendam, tum idea diſtincta uocatur *completa*, at ſi, quas recenſes, notae minus ſuffecerint, notionem dicimus *incompletam*.

Si, e. gr. de *commiſeratione* has enumeraueris notas, quod ſit α) *taedium*, β) ob *infelicitatem alterius*, tum omnia ea adfers, quae ad commiſerationem ab omnibus aliis rebus internoſcendam pertinent.

Notio ergo commiſerationis non modo diſtincta eſt, ſed completa quoque. At ſi dixeris: *Verba ſunt ſigna conceptuum*, facile uides, has notas ad uerba ab omnibus aliis rebus ſemper internoſcenda minus ſufficere.

ficere. Dantur enim ſigna conceptuum, quae non ſunt uerba.

§ 39.

Cum diſtinctam rerum cognitionem ſibi acquiſiuiſſe cenſendus ſit, qui partes rei cognitae et notas interiores ſeparatim animo contemplatur (§ 35), intelligitur, tanto cuiuſque notionem eſſe diſtinctiorem, quanto plures rei partes peruidet, notasque adeo notarum, altius penetrando, animo cogitationibusque percurrit. Quod cum ſit, idea dicitur *adaequata*, quam eiuſmodi repraeſentationem appellamus, ubi nouas notas notarum ſigillatim mente nobis ſiſtimus. Sin minus id poſſumus, tunc idea dicitur *inadaequata*.

E. gr. Notae ſiue characteres, qui notionem ſpei ingrediuntur eamque conſtituunt, ſunt 1) *gaudium*, 2) *futurum bonum*. (Spes enim eſt gaudium ob futurum bonum). Has notas, quibus notio ſpei conſtituitur, ſi ſigillatim tibi repraeſentare et enumerare potes, notione ſpei diſtincta gaudes. At ſi nouas notas notarum, *gaudii* nimirum, et *boni*, perſpectas habueris, ut, quid ſit gaudium, quid ſit bonum, enumerare poſſis, tum idea ſpei eſt adaequata.

§ 40.

Haec adaequatarum idearum formatio dicitur a philoſophis *notionum analyſis*.

Quemadmodum ſcilicet rei medicae periti, diſſecto in partes corpore humano, omnes coagmentationis tam pulchrae, tamque elegantis, receſſus latebrasque perſcrutantur, ita philoſophorum eſt, analyſi notionum facta, minimas quasque rei cognitae partes perquirere, attentiusque contemplari.

§ 41.

Ex his facile intellectu eſt,

I. Quod, quo longius in enumerandis et allegandis nouis notarum notis poteris progredi, hoc fiat adaequatior idea.

II. Quod idea adaequata oriatur ex idea diſtincta notarum characteriſticarum.

III. Quod de omnibus rebus ideas adaequatas formare nobis non poſſimus, propterea, quod omnes res non poſſimus, ob ſenſuum limites, diſtincte percipere.

IV. Quodque adeo in analyſi notionum non poſſimus in infinitum progredi, fere, uti illi, qui corpora diſſecant membraque articulatim diuidunt, particulas uel cordis uel cerebri, uel reliquorum membrorum non in infinitum reſoluere queunt.

§ 42.

Hactenus recenſuimus diuerſa idearum genera, quae ex diuerſo perceptionum modo exiſtunt. Nunc illud excutiendum, quae notionum diuerſitas naſcatur ex rerum perceptarum uarietate.

§ 43.

Res ſcilicet, quas cognoſcimus, aut exiſtunt, aut ſunt proprietates quaedam, rebus exiſtentibus communes, quas a rebus, mente et cogitatione, abſtrahimus.

§ 44.

Quicquid exiſtit, id uocamus *rem indiuiduam* ſiue *ſingularem.*

E. gr.

E. gr. Hic liber, quem coram uides, haec ſella, in qua ſedeo, ſunt indiuidua.

§ 45.

Cum indiuiduum ſiue rem ſingularem nobis repraeſentamus, tum *idea* dicitur *indiuidualis* ſiue *ſingularis*.

E. gr. Si tibi ideam formas de hac menſa, tum idea tua appellatur ſingularis ſiue indiuidualis.

§ 46.

Res indiuiduae ſiue ſingulares, quamuis ob innumeras περιςάσεις, quae eas comitantur, ita a ſe inuicem differant, ut altera alteri nunquam in omnibus ſimilis deprehendatur, ſunt tamen nonnulla, in quibus indiuidua perpetuo conueniunt, quaeque in omnibus, ceteroquin diuerſiſſimis, eadem reperiuntur.

Quod ut intelligas clarius, haec habeto. Sumas complura indiuidua, CAIVM, PETRVM, PAVLLVM, ROMVLVM, IVL. CAESAREM, CICERONEM, hanc menſam, hunc librum. Dubitari non poteſt, mirum quantum haec, quae recenſui, indiuidua, a ſe inuicem differre, at ſunt tamen nonulla, in quibus perpetuo ſimilia ſibi eſſe deprehendes, e. gr. quod CAIVS, PETRVS, PAVLLVS, ROMVLVS, &c. ſint *homines*, quod liber hic, haec menſa, CICERO, CAESAR, ſint *ſubſtantiae*.

§ 47.

Ea igitur, in quibus indiuidua perpetuo ſunt ſimilia, conſtituunt *ſpeciem*, quae eſt ſimilitudo indiuiduorum.

CAIVS, CICERO, CAESAR, LIVIVS, differunt uel ratione aetatis, uel ſtaturae, uel diuitiarum, uel in-

genii, uel dignitatis, in eo uero perpetuo conuenire obſeruabis, quod uiuo et ad ſentiendum apto corpore, animoque, rationis compote, gaudeant, quodque adeo ſint *homines*. Vides itaque, cur notio *hominis* ſpeciem conſtituat. Voce enim *homo* ſimilitudinem innumerorum indiuiduorum exprimis, eademque in claſſe, quaſi quadam collocas.

§ 48.

Quod ſi plures ſpecies inter ſe conferimus, easdemque, obſeruamus, in quibuſdam proprietatibus ſibi eſſe ſimiles, tum illa ſimilitudo ſpecierum claſſem quandam ſuperiorem conſtituit, quae, ſpecies illas complexa, genus uocatur. *Genus* enim eſt ſimilitudo ſpecierum.

Sic, e. gr. homo, equus, lupus, canis, leo, ouis, pluresque ſpecies, ſi inter ſe comparantur, eas quidem in compluribus, reperies, a ſe inuicem differre, at in eo tamen conueniunt inter ſe perpetuo, ſimilesque ſibi ſunt, quod *uiuant* et *ſentiant*. Hanc ſimilitudinem uno uerbo *animalis* complectimur. Vt adeo pateat, animal conſtituere notionem *generis*.

§ 49.

Notiones uniuerſales ſunt notiones, quibus ea repraeſentantur, quae rebus pluribus communia ſunt.

Sic notio *hominis*, itemque notio *animalis* ſunt notiones uniuerſales, quia per ideam *hominis* ſiſtitur nobis id, quod pluribus indiuiduis, e. gr. PAVLLO, PETRO, SEMPRONIO, &c. eſt commune, et per ideam *animalis*, quod pluribus ſpeciebus commune eſt.

§ 50.

Hinc facili negotio ſequentes poſitiones intelliges.

I. No-

I. Notiones ſpecierum et generum ſunt uniuerſales, quia ſpecies nobis ſiſtit ea, quae pluribus indiuiduis ſunt communia (§ 47), genus autem, quae pluribus ſpeciebus ſunt communia (§ 48).

II. Genera et ſpecies non exiſtunt, niſi in indiuiduis.

Quod ut plenius intelligas, notionem hominis ſumas. Ad eam conſtituendam requiruntur haec duo, 1) *Corpus*, ſentiendi facultate et ſubſidiis inſtructum, 2) *Animus*, rationis particeps, et cum corpore connexus. Nullum autem ens exiſtit, quod duo tantum haec praedicata ſuſtineat, et nulla alia praeterea. Omnia enim indiuidua, quae hominum claſſem conſtituunt, pluribus aliis determinationibus gaudent, ad notionem *homini* conſtituendam non pertinentibus. Exiſtit, PAVLLVS, PETRVS, CAIVS, at homo, quatenus homo eſt, non exiſtit, niſi in his indiuiduis.

III. Plus eſt in indiuiduis, quam eſt in ſpecie.

E. gr. In his indiuiduis, PETRO, PAVLLO, CAIO, TITIO, deprehendis innumeras proprietates et determinationes, e. gr. eruditionem, ingenium, ueſtes, ſtaturam, parentes, honorem et dignitatem, reliqua, quae efficiunt, ut PETRVS et PAVLLVS haec ſint indiuidua, nec alia. At in notione ſpeciei, ſcilicet hominis, praeter corpus organicum, et animam rationis compotem, nihil inuenis.

IV. In ſpecie itidem plus eſt, quam eſt in genere.

V. A determinata ſpecie non concludi debet ad genus.

VI. Non omne id, quod repugnat ſpeciei, ideo repugnat generi, quamuis, quod repugnat generi, idem repugnet ſpeciei.

Quas poſitiones ut clariores efficiamus, haec ſubiungemus exempla.

In *anima* hominis, tanquam ſpecie, plures ſunt determinationes, quam in *ſpiritu*, tanquam genere. Anima humana eſt limitibus circumſcripta, eſt cum corpore connexa, quotusquisque uero eſt, qui haec ita ad *ſpiritus* notionem conſtituendam pertinere dixerit, ut ſine his ſpiritus eſſe non poſſit? Neque adeo haec probandi ratio ualere poteſt: *Anima mea eſt limitibus definita. Omnis igitur ſpiritus debet eſſe limitibus obnoxius.* Porro, quamuis in animam, tanquam ſpeciem, non cadat omnium rerum ſcientia, ſpiritus tamen, generatim ſpectatus, eſt omniſcientiae capax.

§ 51.

Determinationes illae, quibus altera ſpecies ab altera, ſub uno genere, differt, uocatur *differentia ſpecifica.*

E. gr. Commiſeratio et inuidia in eo conueniunt, quod ſint *taedium.* Quod ipſum conſtituit genus. At ſunt nonnulla, quibus inuidia a commiſeratione diſtinguitur. Inuidia ſcilicet eſt taedium ob alterius *felicitatem.* Commiſeratio vero ob alterius *infelicitatem.* En differentiam ſpecificam!

§ 52.

His rite expoſitis, facile nunc intelligis, notiones rerum exiſtentium, ſiue indiuiduorum formari ſenſuum adminiculo, notiones uero uniuerſales ſiue generum et ſpecierum, abſtrahendi artificio.

E. gr. Lipſiae notionem non alia ratione acquires, quam ope ſenſuum. At, ut ſcias, quid urbs in genere ſit, non ſufficiunt ſenſus, ſed opus eſt, ut plura indiuidua, e. gr. Hamburgum, Lipſiam, Vratislauiam, Amſtelodamum inter ſe conferas, easque proprietates, quas perpetuo ſimiles in omnibus his indiuiduis obſeruas,

ſeruas, ad notionem *urbis* conſtituendam retineas, ceteras autem, quae non omnibus his indiuiduis perpetuo tribuuntur, ſeponas minusque conſideres. Quod eſt abſtrahere. *Abſtrahimus* enim, cum unum absque altero conſideramus.

Sunt, qui alio adhuc modo notiones a mente humana effingi et poſſe et ſolere affirmant, per *arbitrariam* ſcilicet *combinationem*. Hoc modo notionem nobis formamus *intellectus perfectiſſimi*, *montis aurei* &c.

§ 53.

Explicatis ita uariis notionum generibus, uariaque easdem formandi ratione, reliquum eſt, ut eorum, quae diximus, uſum exponamus, ſubiunctis nonnullis diſcendi regulis, quas iuuentutis, literis deditae, commodis maxime inſeruituras opinamur.

I. In colendis literis minus feliciter progredieris, niſi id egeris, ut rerum tractandarum clara diſtinctaque cognitione gaudeas.

II. Ad cognitionem claram diſtinctamque non pertinges, niſi *attentionem*, in qua magna uis magnumque momentum ad clare diſtinctiusque rem cognoſcendam poſitum eſt, tibi commendatam habueris.

Cum Matheſeos, et Geometriae ſtudio, attentionis acies mirifice acui ſoleat, ſunt, qui, ſtudiorum initia a Matheſeos diſciplinis capienda eſſe opinantur. Idque ipſum cauſſam eſſe, aiunt, cur PLATO neminem, Geometriae ignarum, ſuas in ſcholas recipiendum putarit.

III. Cum, quae properatur nimis, rerum contemplatio non, quam debebat, attentionem

nem ſecum habeat coniunctam, neque adeo, qui rem aliquam non ſatis diu contemplatur, nequaquam claram diſtinctamque eius rei cognitionem acquirere poſſit (§ 34 poſ. 6); ſequitur, ut praepropera feſtinatio in literarum cultura uel maxime ſit uitanda. In primis uero in ſcientiarum principiis, tanquam elementis, ex quibus ceterae ueritates componuntur, diu haereat iuuenis, nec, niſi iis diſtincte intellectis, progrediatur ad alia.

Scite Baco Verulamius: *Iuuenum ingeniis non plumas aut alas, ſed plumbum et pondera addamus.*

IV. Quandoquidem multitudo rerum pertractandarum mentem diſtrahit, attentionisque incidit neruos, cauendum eſt, ne nimia rerum cognoſcendarum uarietate et copia mentem obruamus, neque adeo *multa* uno momento diſcenda putemus, ſed, quae diſcimus, *multum* ſaepiusque contemplemur, et, ueluti cibum remanſum, reguſtemus.

Noſti tritum illud:
Pluribus intentus minor eſt ad ſingula ſenſus.

Eleganter BÜLFINGERUS: *Sex, octo, decem, boras continuas adire Magiſtros uaria docentes, eo quidem fine, ut biennii, uel triennii ſpatio curſum abſoluas academicum, boc idem eſt, ac ſi tria per diem prandia tresque coenas ſumere pueri inſtituerent, ut paucioribus ſcilicet adoleſcant. Quo ſi finem aſſequi liceret, credo, principum filios ſexto iam anno, et fortaſſis citius maiorennes fore.* Vid. *eius Oratio de praecipuis quibusdam diſcendi regulis ex comparatione corporis et animi erutis. p. m. 25.*

V. Quan-

V. Quandoquidem mens, uariis agitata commotionibus, non magis poteſt clare diſtincteque res percipere, quam aqua limpida eſſe, quae continuo turbatur motu (§ 34 poſ. 4); ſequitur, ut, ſi uelis in literis feliciter progredi, animus in quietum tranquillumque ſtatum ſit deducendus, omniaque, quae mentis impediunt tranquillitatem, e. gr. ira, triſtitia, frequentiores ſodalitates, compotationes, amor uenereus, ſint ſolicite euitanda.

VI. Cum eruditus eſſe non poſſit, niſi qui diſtinctis ueritatum ideis inſtructus ſit (per defin.), is autem demum diſtincte rem cognoſcere cenſendus ſit, qui notas, quibus res conſtituitur, ita habuerit in numerato, ut eas ſcriptis uel uoce cum aliis poſſit communicare (§ 37. poſ. 2); ſequitur, ut, ſi tua intereſt, uerae eruditionis te laude florere, ut, inquam, omnia ea, quae uel legiſti, uel audiuiſti, uel meditatus es, ita habeas in promtu, ut, qua ratione ueritas ab altera diſcernatur, aliis diſtributius enarrare poſſis.

Ad hanc regulam, tanquam ad lydium lapidem, exigat ſuam quisque cognitionem neceſſe eſt, ſi ſolidi quid diſcere cupiat. Sunt, qui ueritatum, quas ab aliis propoſitas audiuerunt, diſtincta ſe gaudere cognitione opinantur, at, cogitata cum aliis communicare iuſſi, obmuteſcunt. Fac, e. gr. te in ſcholis theologicis doctrinam de peccato in Spiritum S. et filium hominis expoſitam audiuiſſe. Si differentiam horum peccatorum ita perſpectam habes, ut aliis notas, quibus ab

ab altero alterum diſtinguitur, poſſis enumerare, tum hanc doctrinam diſtincte noſti.

VII. Permultum ergo ad diſtinctam rerum cognitionem adiumenti adfert illud, ſi ea, quae legiſti aut audiuiſti per diem, uel in chartam ipſe conieceris, quaſi diſſertationem de iis ſcripturus, uel ſi docendo aliis propoſueris ea, quae didiciſti, uel ſi te ipſe examines.

Verum eſt, quod in prouerbio dicitur: *Docendo diſcimus.* Neque ſcio, an quicquam poſſit iis, qui in ſcholis Gymnaſiisue diſcunt, eſſe utilius, quam ſi, ex diſcentibus facti doctores, continenti nexu ſociis ea, quae audiuerunt, proponere iubentur. Cuius rei quae ſit quantaque utilitas, dudum me experientia edocuit.

CAP. II.

De Vſu Vocum ſeu terminorum circa uoces.

§ 54.

Notiones ſiue ideas, a mente efformatas, ſignificamus aliis per *uoces* ſiue *terminos.* Sunt autem *uoces* ſigna notionum, ſono articulato prolata.

Signum quid ſit, id in Ontologia explicatur. *Signum* eſt id, cuius idea excitat ideam alterius.

E. gr. Lacrimae ſunt ſignum triſtitiae. Idea enim lacrimarum excitat in nobis ideam triſtitiae, i. e. cum uidemus, alterum lacrimas profundere, oppido cogitamus, illum eſſe triſtem.

§ 55.

§ 55.

Quae de uocibus, tanquam cogitationum ſeu notionum indicibus, notari merentur, his complectemur poſitionibus.

I. Penes nos eſt, qua quamque rem uoce deſignare et enunciare uelimus, ſiue, ut philoſophi aiunt, *uoces ſunt ſigna conceptuum arbitraria.*

Si enim neceſſario continerentur uinculo uerba, et res, uerbis indicatae, fieri non poſſet, ut eaedem res a diuerſis gentibus per diuerſas uoces ſignificarentur.

II. Ideo uoces adhibemus, ut alii, ad quos uerba facimus, nos intelligant.

Intelligimus autem alios, cum easdem notiones cum aliorum uerbis coniungimus, quas alii cum iisdem coniungunt, e. gr. intelligis LIVIVM *L. I c. 39*, qui, excitos REGES, ait, cum SERVIO TVLLIO dormienti caput arſerit, ſi cum uoce REGES eundem conceptum coniunxeris, quem LIVIVS coniunxit. Ipſe autem per *Reges* intelligit regias perſonas, Tarquinium, regem, et Tanaquil, reginam. Conf. *idem L. 27 c. 4.*

III. Nulla uox eſt adhibenda, niſi cui ſubiecta ſit ſententia et notio.

Si enim uox inanis erit, nihil ſignificat, atque adeo non eſt cogitationum index. Quos ſonos inanes dicimus nonnunquam *notiones deceptrices*, ut nihil cogitamus, quamuis nos, uocabulo audito, quid cogitare, nobis perſuadeamus. Talium uocum plena ſunt pleraque poemata, plenae orationes.

IV. Vt facilius intelligamur, cauendum ſedulo eſt, ne *ambigue* loquamur, i. e. ita, ut cum una uoce plures, quam unam, notionem connectamus.

Fieri

Fieri non poteſt interdum, quia occurrant uoces, quibus plures ſignificantur notiones. Sunt enim plures res, quam uerba. Hinc philoſophi eſt, uim poteſtatemque uocis definitione complecti, ne in ambiguo fluctuet mens et ancipiti cogitatione diſtrahatur.

V. Ex quo neceſſaria conſecutione conficitur illud, philoſophorum uerba, quibus cogitata ſua exprimunt, debere eſſe eiusmodi, ut eadem iisdem ſemper reſpondeat notio.

§ 56.

Termini, qui eundem habent ſignificatum, dicuntur *ſynonyma*, ſiue *termini ſynonymici.*

E. gr. Methodus mathematica, demonſtratiua, ſcientifica &c.

§ 57.

Terminus dicitur *proprie* ſumi tamdiu, quamdiu eidem notio illa tribuitur, cui ſignificandae deſtinatus eſt. Notio autem, qua ſiſtitur nobis res, cui iudicandae terminus aliquis deſtinatur, ſignificatum proprium conſtituit.

§ 58.

Cum autem terminus a ſignificatu proprio transfertur ad deſignandam rem aliam, cui alius terminus proprius ſuppetit, idque ob ſimilitudinem, inter ambas res obuiam, tum inde exſurgit *ſignificatus* uocis *improprius*, ipſe autem terminus dicitur *translatus* itemque *metaphoricus.*

E. gr. Vocabulum *oculus* proprie ſumitur, cum per id membrum illud et organon intelligimus, quo res extra nos poſitas uidemus. Huic enim notioni ſignificandae primum haec uox fuit deſtinata. At cum

CICERO

CICERO Corinthum Graeciae oculum appellat, facile uides, improprie hic hanc uocem ſumi.

§ 59.

Quo ipſo intelligis, philoſophi eſſe, ab impropriis metaphoricisque uocabulis omni modo ſe abſtinere, niſi, quae ſit uocabuli ſententia ac poteſtas, fuerit definitum.

Quod ſi enim philoſophus uocibus uſus fuerit impropriis, alter conceptum proprium cum uocibus eius coniunget, cum tamen philoſophus cum iisdem coniungat improprium, atque adeo, fieri non poteſt, ut philoſophus intelligatur, quod eſt contra § 55 num. II.

§ 60.

Fit nonnunquam, ut in ſermone quotidiano familiarique congreſſione quibuſdam utamur terminis, quos intelligimus quidem, etſi ad notionem ipſis ſignificatam, animum non aduertamus, quos dicimus *terminos familiares*.

Eiuſmodi terminus familiaris eſt terminus *galant*, quo idemtidem utimur, at complures, quid, hac uoce audita, cogitent, neſciunt.

§ 61.

Vſus loquendi quid ſit, ex his exiſtimari poteſt. Eſt autem *loquendi uſus* ſignificatus uocum, in communi ſermone proprius.

Vox, e. gr. *oculus*, ex loquendi uſu, indicat inſtrumentum illud uiſorium, in animantium corporibus, cuius adminiculo ſpecies extrinſecus inferuntur in animam.

§ 62.

Quandoquidem in omni ſermone proprium uerborum ſignificatum perſpicuitatemque conſectari

debet philoſophus (§ 59 et 55), a recepto uocum ſignificatu et uſu loquendi non temere recedat.

§ 63.

Si plures uoces inter ſe iungimus, exiſtit inde *ſermo* ſiue *oratio,* quam recte dixeris nexum plurium uocum.

§ 64.

Supereſt, ut regulas nonnullas, in iuuentutis, literarum ſtudioſae, gratiam addamus, quibus uerborum ſermonisque uſus uel in familiari conſuetudine, uel in eruditorum circulis, conformari queat.

I. Cum uoces ſint cogitationum indices (§ 54), id agas, ut, quandocunque locutus fueris cum aliis, expendas, probeque ponderes, quid cogites.

Ita euitabitur inanis illa et odioſa loquacitas, iuuentuti familiaris. Scilicet a teneris conſuerunt complures ita loqui, ut uerba, ab aliis audita, dicendo repetant, neque perpendant adeo, quid dicant, et cur haec, nec alia uerba proferant.

II. Caue, putes, te ſemper *idea rei* gaudere, *ſi ideam ſoni* habueris.

Sonum audiunt, ſibi familiarem, permulti, ſi in oratione, quam Chriſtus nobis praeſcripſit, uerba recitant: Wie wir vergeben unſern Schuldigern. Si, poſt prandium, gratias acturi, uerba proferunt, der Herr hat nicht Luſt an der Stärcke des Roſſes, noch Gefallen an iemandes Beinen, idea ſoni gaudent, at ideam rei non habent.

III. Caue, exiſtimes, te ſemper intelligere uoces connexas, quas ſingulas intelligis.

E. gr.

E. gr. Quid ſit *homo*, intelligis, itemque, quid ſit *omnipotens*, at coniunge has uoces, nulla tum ſubiecta eſt uocibus ſententia.

IV. Quamuis penes nos ſit, qua quamque rem uoce deſignare uelimus § 55 num. I), nouas tamen uoces temere effingere non licet, niſi in conſociatione hominum et communitate rideri explodique uelimus.

Verba ualent, ſicut numi. Neque enim numi, quibus merces apud Perſas Ruſſosque emuntur, apud nos ualent, ſuo licet ualore apud alios non deſtituti. Aliae prouinciae, ut alios numos, ita alias uoces poſtulant. Perabſurdi erant, qui quondam omnes uoces, quarum origo ex Romanorum lingua arceſſenda erat, deuitaturi, die Naſe, Latine naſum, uocabant den Schnauber, die Ohren, (aures) die Lufftfänger, das Fenſter, (feneſtram) den Tageleuchter, cetera.

V. Cum ideo loquamur, ut alii nos intelligant (§ 55 n. II), minus decet, uel Latinas, uel Gallicas, uel Italicas uoces ſermoni Teutonico immiſcere, maxime, ſi cum hominibus rudioribus rem habueris.

Perridicula ergo eorum eſt inſolentia, qui, ut eruditi videantur, tertio cuique uerbo immiſcent uocabula peregrina, aut, cum pro concione de rebus diuinis ad populum dicunt, uel integras ſententias Latinas, Graecas, Hebraeasque proferunt, ut ingenium oſtentent, uel ſingula certe uerba, ex alienis accita linguis, interpolant.

CAP. III.

De Definitionibus.

§ 65.

Quandoquidem hactenus de ideis, idearumque ſignificationibus expoſuimus, percommode his doctrinam de *definitionibus* ſubiungimus.

§ 66.

Eſt enim *definitio* nihil aliud, quam notio, ſiue idea diſtincta, completa, ſermone ſiue oratione expreſſa. Ipſe terminus uel res, quae definitur, dicitur *definitum*.

Quid ſit idea diſtincta, quid ſit completa, expoſuimus § 35 et 38.

§ 67.

Quae quidem definitionis definitio ſatis luculenter demonſtrat, ad ſequentes poſitiones, tanquam regulas, omnem uerae legitimaeque definitionis rationem eſſe exigendam.

I. In definitione notae et characteres eius rei, quae definitur, debent enumerari. Poſtulat enim id ideae diſtinctae natura et indoles (§ 35).

II. In omni definitione eiuſmodi notae debent recenſeri, quae ſufficiunt ad rem definitam ab omnibus aliis rebus ſemper et ubique diſcernendam. Id enim requirit idea completa (§ 38).

III. Notae, in definitione enumeratae, aliis rebus, praeter rem definitam, non conueniant,

niant, adeoqüe definitio non ſit latior ſuo definito. Secus ſi fit, notae enumeratae non ſufficiunt ad rem definitam ab omnibus aliis rebus diſtinguendam.

E. gr. Latior eſt definitio ſuo definito, ſi *uerba* definiueris per ſigna conceptuum ſiue cogitationum. Multi enim manibus ſigna quaedam cogitationum edunt, at haec num uerba dices?

IV. Notae, quas in definitione enumeras, debent eſſe eiusmodi, ut omnibus iis uel indiuiduis, uel ſpeciebus tribui poſſint, quae rei definitae ambitu comprehenduntur, ſiue, definitio non debet eſſe anguſtior ſuo definito.

E. gr. Si definiueris *amorem* generatim per affectum, quo aliorum felicitate delector, tum amor erga nosmet ipſos hac definitione non continetur.

V. Ex quo patet, notas enumeratas debere aeque late patere, quam ipſum definitum, ſiue definitionem debere adaequare definitum.

Vt enim omnes partes rei cuiusdam, ſi in complexu ſumſeris, ipſam rem, tanquam totum, efficiunt, ita quoque notas, quae definitum conſtituunt, ipſam rem definitam non debere excedere, patet.

VI. Hinc intelligitur, definitionem cum ſuo definito ita commutari poſſe, ut definitio in locum definiti, ſalua omni mutatione, poſſit ſubſtitui, et definitum in locum definitionis.

E. gr. Si dixeris, CAIVS eſt felix, nihil aliud dicis, quam hoc: CAIVS perfruitur gaudio conſtanti et aequabili.

VII. Ea, quae rei definitae non perpetuo conſtanterque tribui poſſunt, ſiue accidentia in definitionem admitti non debent. Haec enim non ſufficiunt ad rem definitam ab omnibus aliis rebus ſemper et ubique diſcernendam, quod eſt contra § 38.

Minus recte definires *animam humanam*, ſi eam diceres ſpiritum in corpore noſtro cogitantem, et eruditione inſtructum. Vt enim mens noſtra ſit erudita, id inter fortuita pertinet, nec eidem perpetuo tribui poteſt.

VIII. Non niſi ea, quae rei definitae conſtanter inſunt, nec ab ea ſeiungi poſſunt, attributa eſſentialia, uti uocant philoſophi, in definitione recenſeantur, neceſſe eſt. Quia haec demum apta ſunt ad rem definitam, omni tempore locoue ab aliis rebus internoſcendam.

IX. In definitionibus haec lex uel in primis ſanciatur, ut perſpicuitatem, quam maxime poſſumus, conſectemur, neque adeo quicquam iis inſit, quod minus intelligi queat. Definitionis enim eſt, notiones complicatas euoluere, et, quae obſcuritatis quid habent, enodatius proponere, alias non eſſet idea diſtincta, quod eſt contra § 67.

X. Recte ergo et perbene faciunt, qui terminos, quibus conſtituitur definitio, ante explicant, atque adeo, ſi quid ſupereſt obſcuri, noua definitione tollunt.

Definis e. gr. Felicitatem per ſtatum durabilis gaudii. Ne obſcurum tibi ſit, quid durabile gaudium dicamus,

mus, perſpicuitatis lex iubet, ut ea, quae durabile gaudium efficiunt, ante explices diſtinctius. Quod ipſum obſeruauit CICERO, qui libertatis uerae indolem explicaturus, *Quid eſt*, inquit, *libertas? Poteſtas uiuendi, ut uelis. Quis igitur uiuit, ut uult, niſi, qui recta ſequitur, qui gaudet officio, cui uiuendi uia conſiderata atque prouiſa eſt*, Paradox. V c. I.

XI. Ne perſpicuitatis legem migres, cauendum eſt, ne idem per idem explicetur.

Quod perabſurde faciunt illi, qui quantitatis notionem diſtinctius tradituri, eam dicunt eſſe accidens, a quo res dicatur *quanta*. CICERO definit *uoluptatem* per iucundum motum in ſenſu. *De Fin. Libr. II c. 23.* Quod quid aliud eſt, quam uoluptatem per uoluptatem explicare?

XII. *Ex quo conficitur, uitium illud, quod philoſophi uocant circulum in definiendo, ſolicite eſſe fugiendum.* Eſt enim *circulus* in definiendo nihil aliud, quam ſi A per B, et B rurſus per A definio. Atque adeo, qui circulum in definiendo committit, A per A definit, ſiue idem per idem explicat, quod eſt contra regulam antecedentem XI.

Quod ut intelligas, accipe exemplum. Si *legem* definis per decretum *ſuperioris*, obligans inferiorem, *ſuperiorem* uero per eum, qui habet poteſtatem legem ferendi, committis circulum. Notione enim *legis* continetur notio *ſuperioris*, et notione *ſuperioris* notio *legis*, atque adeo a *lege* deuenis ad *ſuperiorem*, et a *ſuperiore* rurſus ad *legem*. Quo ipſo definitio in orbem redit.

XIII. Ex omni definitione debent proſcribi termini metaphorici et ambigui, niſi ante definitione fuerint explicati. conf. § 67 num. 10.

Minus accurate definis *intellectum humanum* per lumen animae, niſi, quid ſit lumen animae, ante fuerit explicatum.

XIV. Neque in definiendo, quid res non ſit, dicere decet, ſed, quid res ſit, explicandum eſt, atque adeo definitio, quam uocant, negatiua eſt uitanda.

§ 68.

De diuerſa res definiendi ratione pauca addenda ſunt. Cum notas enumeras, quibus res definita ab aliis rebus internoſcitur, tum *definitio* appellatur *nominalis*. At cum rei, quam definis, cauſſas, et modum, quo fieri poteſt, exponis, *realem* condis *definitionem*.

Non me fugit, ueteres, per definitionem nominalem, quam ὀνοματολογίαν uocabant, intellexiſſe Grammaticas uocum explicationes, quo pertinebat α) *Etymologia*, qua in uocis definiendae originem et ſtirpem inquiritur, β) *Synonymia*, qua aliae, idem ſignificantes, uoces adducuntur, γ) *Homonymia*, qua affertur multiplex uocis ſignificatio. Recentiores definitionem nominalem characterum enumerationem uocant E. gr. *Deus* eſt ſpiritus perfectiſſimus. In reali, quam *geneticam* quoque uocant, cauſſas et geneſin ſiue ortum rei exponunt. E. gr. *Commiſeratio* eſt taedium, ex alterius infelicitate oriundum, Hic enim, quae ſit commiſerationis cauſſa et origo, exponitur.

§ 69.

Cum definitione non eſt confundenda *deſcriptio*. Res, quae ſenſibus ſubiiciuntur, *deſcribimus*, at generum ſpecierumque notiones *definimus*. In deſcriptione notas quidem enumeramus, at minus ſufficiunt eae ad rem, quam deſcribis, ab omnibus aliis

aliis rebus diſtinguendam, quod contra fit in definitionibus. *Deſcriptionem* ergo recte dixeris notionem rei diſtinctam incompletam.

Deſcriptiones oratoribus poetisque perquam ſunt familiares, quarum complures reperimus in CVRTIO, LIVIO, VELLEIO PATERCVLO, aliis, quos nouimus, ſitum, pulchritudinemque uel urbium, uel plagae alicuius tam uiuis depingere ſolere coloribus, ut eas coram intueri uideamur. Eiuſmodi deſcriptiones inuenimus in literis accuſatoriis (Steck-Briefe) quibus iudex facinoroſum fugitiuum perſequi ſolet, ita quidem, ut et eius externus habitus, et faciei lineamentorumque conformatio, et alia, quibus fur fugitiuus ab aliis internoſci poteſt, diſtincte ſigillatimque recenſeantur.

§ 70.

Quas ultimo loco regulas cautionesque his ſubiungendas putamus, eas eo pertinere uolumus, ut intelligat iuuentus, meliorum literarum ſtudioſa, nos ipſius rationibus quam maxime conſultum uelle.

I. Quanti refert, unumquemque, qui ſolidioris doctrinae ſtudio ducitur, diſtinctas rerum notiones ſibi acquirere (§ 35), tanti quoque intereſt, definitiones, quippe quae cuiusque rei naturam ac uim diſtincte explicant, ab omnibus, uerae eruditionis cupidis, diſci, accurateque teneri.

Proinde iuuentuti, quae in ſcholis elegantioris literaturae cultum inſtruit, memoriae quidem exercitationes ſtudiumque linguarum quam poſſum ampliſſimis uerbis commendare ſoleo, at cum uerborum cultura iudicii limandi ſtudium ita coniungi uolo, ut, quae unius cuiusue rei ſit indoles, definitionem admini-

culo mature perſpicere diſcat, in quo, dici non poteſt, quantum momentum ad intelligentiae humanae iudiciique uim acuendam ſit poſitum.

II. Quare et ii, qui in ſcholis docent iuuentutem, et qui Muſarum ſacris, diſcentium in ſubſelliis, operantur, id ſibi uel in primis negotii datum credant, ut, in legendis explicandisque ueterum ſcriptorum monumentis, non tam uerborum aucupia conſectentur, quam, quae cuique uoci ſubiecta ſit ſententia, diſtincte intelligant.

Magnopere ergo mihi probatur eorum docendi ratio, qui earum uocum, quae occurunt, et quarum plerumque diſcentes ne confuſam quidem notionem habent, uim ac poteſtatem definiendo complectuntur, atque ita iuuenes pedetentim a nimio memoriae cultu ad intelligendi iudicandique facultatem traducunt. Rem exemplo illuſtrabo. Mihi, CICERONEM euoluenti, haec occurrunt uerba: *Non me ſolum ratio, ac diſputatio impulit, ut ita crederem, ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum et auctoritas. De Senectute Cap. XXI.* Explica hic tuis, quid ſit *ratio*, quid *diſputatio*, quid *credere*, quid *nobilitas*, quid *philoſophus*, quid *auctoritas*. Exemplis has notiones illuſtra, et iterum iterumque, quae dixiſti, inculca: Dicta denique examinando repete. Hac uia, aut nihil intelligo, aut maximo cum fructu humanitatis ſtudioſos te in ueterum ſcriptorum lectione occupare poſſe recte affirmo. Philoſophari ſic diſcunt iuuenes, neque ſentiunt, ſe philoſophatos eſſe.

III. Qui in ſcholis artem dicendi tractant, ii ornate copioſeque loquendi facultatem ſibi breui acquirent, ſi, definiti loco, definitiones ſiue notas uſurpare et in loco adhibere didicerint.

Ex quo quidem artificio, credi uix poteſt, quanta uis, quantusque ſplendor accedat eloquentiae. Sumas hanc propoſitionem: *Orator debet eſſe philoſophus*. Si difiniueris, quid ſit *orator*, quid ſit *philoſophus*, abeſſe non poteſt, quin haec poſitio, quae, omni ornatu, quaſi ueſte, detracto, nuda apparet, ornamentis, ex ipſa rerum enunciandarum natura petitis, decorata ſuauius in audientium aures, hunc fere in modum, influat. „Quisquis in eam curam omni cogitatione totoque „pectore incumbit, ut oratione ornata et artificio quo„dam expolitioneque diſtincta, non modo probet aliis „ea, quae dicit, audientiumque animos ad credendum „flectat, ſed quoque commotiones animi cieat, easdem„que commotas ſedet, reprimatque (*en definitionem* „*oratoris*)! is uiam rationemque perſpectam habeat, „animorum motus humanaeque naturae receſſus et „ſtudia explorandi, cauſſasque eas, quibus mentes aut „incitentur, aut concilientur, aut reflectantur, ſaga„ciſſime indagandi (*en definitionem philoſophi*)!

IV. Rerum, quarum nullam animo informas notionem diſtinctam, fac, ut tuopte ipſe ingenio definitionem condere diſcas.

Neſcis e. gr. quid ſit *diſciplina* (die Zucht), ipſe, num eius definitionem exquirere poſſis, tenta, felicius procedet negotium, ſi regulas, infra ſuppeditandas, rite applicare didiceris.

V. Aliorum definitiones, caue, memoriae tantum infigas, (quod non eſt ſapere), ſed id operam da, ut eas intelligas.

VI. Caue, definitiones, uerbis diuerſas, ſemper re ipſa diſcrepare a ſe inuicem, exiſtimes.

VII. Caue, putes, omnes res aut poſſe definiri, aut debere.

Atque adeo definiendi pruritum, minutis nonnullis noſtrae aetatis philoſophis perquam familiarem, tantum abeſt,

abeſt, ut quisquam prudentiorum probare poſſit, ut eum potius tanto ſalſius quisque rideat, quanto limatius ex philoſophorum ſcholis iudicium retulit. Vid. *noſtra diſſertatio de definiendi pruritu.*

CAP. IV.

De Diuiſionibus.

§ 71.

Diuiſionem dicimus reſolutionem totius in partes ſuas. Idea, quae in partes ſuas diſtribuitur, dicitur *diuiſum*, ipſae autem partes, in quas diuiſum reſoluitur, dicuntur *membra diuidentia.* Si duo fuerint membra, diuiſio dicitur *bimembris,* ſi tribus conſtat, *trimembris.*

E. gr. Cum ſpiritum diuidimus in ſpiritum creatum, et non-creatum, tum haec diuiſio eſt bimembris.

§ 72.

Si partes ſiue membra, in quae totum diuiditur, in nouas rurſus partes reſoluis, tum *ſubdiuidere* diceris.

Si e. gr. entia diuidis in corpora et entia ſimplicia, entia autem ſimplicia rurſus diuidis in *intelligentia* et *non-intelligentia*, tum haec noua diuiſio appellatur *ſubdiuiſio.*

§ 73.

Regulas diuiſionis his complecti iuuat poſitionibus.

I. Membra diuidentia nec plus, nec minus complectantur, quam ipſum diuiſum.

Peccas contra hanc regulam, ſi Europam diuidis in Galliam et Britanniam.

II. Mem-

II. Membra diuidentia ſibi repugnent, neque unum eorum debet continere alterum.

Falſo diuidis homines in eruditos et pios.

III. Membra diuidentia ex rei diuidendae natura ſumantur, neque adeo ſine neceſſitate nimis cumulari debent.

Peccant ergo, et ſuperſtitionis ineptae incuſandi ſunt, qui omnes diſciplinae partes in puluiſculos quaſi ſecant, et ſubdiuiſionum ſubdiuiſiones formando, memoriam magis obtundunt, quam iuuant.

CAP. V.

De Iudiciis et Propoſitionibus.

§ 74.

Si ideas, quas format mens noſtra, ita inter ſe conferimus, ut uideamus, num duae ideae inter ſe conueniant, uel non conueniant, tum dicimur *iudicare*. *Iudicium* ergo definimus per combinationem uel ſeparationem idearum.

Si ideam *mundi* cum idea *optimi* ita confers, ut, mundum eſſe optimum, perſpicias, tum iudicas.

§ 75.

Iudicium, uerbis expreſſum, dicitur *propoſitio* ſiue *enunciatio*.

§ 76.

Id, de quo iudicas, ſiue aliquid enuncias, dicitur a philoſophis *ſubiectum*, id, quod enunciatur, appellamus *praedicatum*. Vox autem EST, per quam notionum nexus uel ſeparatio ſignificatur, dicitur *copula*.

E. gr.

E. gr. IVLIVS CAESAR *eſt confoſſus.* In hac enunciatione ſubiectum eſt IVLIVS CAESAR, et praedicatum *confoſſus*, copula autem uox EST.

§ 77.

Varias propoſitionum ſpecies triplici illa notisſimaque quaeſtione, *quae? qualis? quanta?* euoluunt philoſophi. Ad quaeſtionem, *quae eſt propoſitio?* reſpondetur, quod ſit uel *ſimplex*, uel *compoſita*. Ad quaeſtionem, *qualis eſt propoſitio*? reſpondent, quod ſit uel *affirmatiua*, uel *negatiua*. At ſi quaeritur, *quanta eſt propoſitio?* reſponderi ſolet, eſt uel *uniuerſalis*, uel *particularis*, uel *indefinita*, uel *ſingularis*.

§ 78.

Propoſitio ſimplex, quae dicitur quoque *categorica*, eſt, in qua praedicatum, ſine ulla conditione adiecta, de ſubiecto enunciatur, ſiue quae unico ſubiecto et unico praedicato conſtat. E. gr. CICERO eſt eloquens.

§ 79.

Compoſita propoſitio illa dicitur, in qua uel plura ſimul ſubiecta locum habent, uel praedicata. E. gr. Deus et natura nihil faciunt fruſtra.

Ad propoſitiones compoſitas referunt 1) propoſitionem *hypotheticam* ſiue *conditionalem*, 2) *disiunctiuam*, 3) *copulatiuam*.

§ 80.

Conditionalem ſiue *hypotheticam propoſitionem* uocamus illam, in qua praedicatum tribuitur ſubiecto, ſub addita aliqua conditione. E. gr. Si Deus eſt ſapiens, eligit optimum.

Duas

Duas hic obſerues regulas: *1) Conditio nihil ponit in eſſe. 2) Conditio impoſſibilis habet uim negandi.* E. gr. Si CAIVS eſt doctus, amplas conſequetur dignitates. Neque hic affirmo, CAIVM eſſe doctum, neque, eum dignitate ornari, aio. Item: Si digito caelum attigeris, magno dono cumulabere, i. e. nullum donum accipies, fieri enim nullo modo poteſt, ut caelum quis digito attingat.

§ 81.

Copulatiuam propoſitionem uerbo ET, quo ſubiecti praedicatique partes coniunguntur, et diſiunctiuam uocibus AVT, VEL, SIVE, cognoſcis.

E. gr. Deus et uoluit *et* potuit mundum optimum creare. CICERO et rerum *et* uerborum copias nobis ſubminiſtrat. En copulatiuas! *Aut*, quae legis, non uis intelligere, *aut* non potes capere. *Aut* doctus fies, *aut* indoctus manebis. En diſiunctiuas!

§ 82.

Cum modum definimus, quo praedicatum ſubiecto tribuendum eſt, tum propoſitiones a philoſophis uocantur *modales.*

Modi autem hi fere ſunt: *Neceſſe eſt, contingit, poſſibile eſt, impoſſibile eſt.* E. gr. *Neceſſe eſt*, ut, qui CICERONEM continenter legit, orationem Latinam efficiat pleniorem. *Contingit*, ut, qui optimi ſunt Grammatici, horrido perſaepe incultoque dicendi genere utantur. *Fieri poteſt*, ut ars dicendi ſit ſui cultoribus exitioſa. *Fieri non poteſt*, ut, qui habet mentem uitiis coopertam, ſit bonus orator.

§ 83.

Fit nonnunquam, ut enunciationes nonnullae, quandoquidem obſcuritate laborant, difficileſque intel-

intellectu ſunt, explicatione indigeant, quae ideo *exponibiles* uocari ſolent.

In quibus numerari ſolent 1) *Excluſiuae,* quae uocabulis *ſolus, unicus, ſolum, tantum, duntaxat, &c.* ab aliis internoſcuntur. E. gr. *Solus* CICERO eſt elegantioris latinitatis cultoribus imitatione effingendus. 2) *Exceptiuae,* his fere uocibus dignoſcendae, *praeter, niſi, praeterquam, excepto, &c.* E. gr. CICERO in orationibus, nunquam, *niſi* tribus in locis, uocabula Graeca Latinis interpolauit. 3) *Reſtrictiuae,* ubi has, limites quaſi ponendi cauſſa, uoces adhibemus, *quatenus, qua, in quantum, quod attinet ad, quoad, &c.* E. gr. LIVIVS, *qua* orator, a uero identidem deflectit, *qua* hiſtoricus, ueritatis ſtudium diligentius conſectatur. HORATIVS, quod ad rerum ſententiarumque copiam et pondus attinet, OVIDIO eſt praeferendus, ſed eidem, quod ad uerſuum dulcedinem flumenque ſpectat, poſtponendus. 4) *Comparatiuae,* quas facile agnoſcis, ſi uoces *magis, minus, plus, &c.* in iis deprehendis. E. gr. Epiſtola, preſſo et temperato dicendi genere elaborata, magis probatur eruditis, quam quae ornamentis, longius arceſſitis, cumulatur. TACITVS minus adiumenti ad Latinam linguam adfert, quam CORNELIVS NEPOS.

§ 84.

Si, *qualis* quaeque enunciatio ſit, interrogaueris, tum reſponderi ſolet, eſt uel *affirmans* uel *negans.* Illa eſt, in qua praedicatum tribuitur ſubiecto, haec uero, in qua praedicatum remouetur a ſubiecto.

E. gr. LIVIVS eſt ciuilis eloquentiae inſtruendae optimus magiſter. Figurae, quae commotionibus animi ciendis inuentae ſunt, in ſtilo hiſtorico non ſunt adhibendae. Harum enunciationum illa affirmans eſt, haec negans.

Hic

Hic illud probe tenendum eſt, quod, ſi propoſitio negans eſſe debet, negationis ſignum NON ad copulam referendum ſit, neutiquam uel ad ſubiectum, uel ad praedicatum. Hoc ſi fit, tum dicitur propoſitio *infinita*. *Non inepte*, i. e. apte VELLEIVS PATERCVLVS uirorum, domi militiaeque clarorum, ingenia moresque deſcripſit. Item: LIVIVS, CVRTIVS, SALLVSTIVS conciones ciuiles hiſtoriis ſuis potuerant quoque *non immiſcere*.

§. 85.

Vt intelligatur, *quanta* propoſitio ſit, eam, ſcias, uel *uniuerſalem* eſſe, uel *particularem*. Illa eſt, cum cauſſa, cur praedicatum ſubiecto tribuitur, in ſubiecti natura et indole reperiunda eſt, ſi uero cauſſam, cur conueniat praedicatum ſubiecto, in alia quapiam re, extra ſubiectum, deprehendis, *particularis* eſt propoſitio.

Quod ut intelligas planius, haec teneto. E. gr. Omnis oratio ornata eſt ad oblectandum compoſita. Haec enunciatio eſt uniuerſalis. Ratio enim, cur orationem ornatam ad oblectandum compoſitam eſſe ais, in orationis ornatae natura, et ut philoſophi loquuntur, eſſentia reperitur. *Ornatum* enim orationis efficit id omne, quod eidem, placendi cauſſa, adiicitur, ita, ut aurium mentisque oblectatio ſeiungi ab ea non poſſit. At ſi dixeris: *quaedam periodus quatuor conſtat membris*, tum haec enunciatio eſt particularis. Neque enim id periodi poſtulat natura intrinſeca, ut quatuor ex membris coagmentetur. Quid enim prohibet, quo minus duo triaue membra integram nonnunquam efficiant periodum?

Voces, *omnis* et *nullus*, tanquam ſigna et notae, propoſitionibus uniuerſalibus praefigi ſolent, at particulari propoſitioni deſignandae inſeruiunt uerba *quidam*, *quidam non*, *nonnulli* &c.

Nonnunquam fit, ut haec ſigna prorſus abſint, tum *indefinita* nominari ſolet propoſitio. E. gr. *Stilus hiſtoricus debet eſſe perſpicuus.* Quae indefinita oratio eandem uim habet, quam uniuerſalis. Cum enim ſtilum hiſtoricum debere eſſe perſpicuum, affirmas, quid aliud dicis, quam hoc: *Omnis ſtilus hiſtoricus debet eſſe perſpicuus.*

Si ea, quae in propoſitione enuncias, de *indiuiduo*, ſiue re ſingulari, tanquam ſubiecto dicuntur, tum propoſitio dici ſolet *ſingularis.* E. gr. VALERIVS MAXIMVS in colligendis uirtutum uitiorumque exemplis miram collocauit diligentiam.

Differentiam hanc propoſitionum indicarunt ueteres per quatuor uocales A. E. I. O. A ſignificat uniuerſalem affirmantem, E uniuerſalem negantem, I particularem affirmantem, O particularem negantem.

§ 86.

Praeter has, quas expoſuimus propoſitiones, aliae adhuc enunciationes ſuperſunt, quarum quaeque in recentiorum philoſophorum, et Mathematicorum in primis, ſcriptis peculiari ſuo deſignari ſolet nomine.

§ 87.

Quarum indolem ut penitius noſcas, peropus eſt, ut illud teneas, in aliis propoſitionibus de ſubiecto uel affirmari, uel negari praedicatum, in aliis uero aliquid fieri poſſe affirmatur, uel fieri debere poſtulatur. Illae dicuntur *theoreticae*, hae *practicae.*

E. gr. *Inſcriptiones ueterum multum diſcrepant a recentiorum inſcriptionibus.* QVINTILIANVS *eſt melior rhetor, quam orator.* Sunt propoſitiones theoreticae. Haec autem propoſitio: *in epiſtola familiari iocoſum dicendi genus ſectari debemus, ſed ita tamen, ut ne*

πρέπον

πρέπον neglexiſſe uideamur, eſt practica. Exponit enim haec enunciatio, quid fieri deceat.

§ 88.

Harum propoſitionum utraque uel eſt eiusmodi, ut ſubiecti praedicatique nexus, ſine ulla demonſtratione, oppido cuiuis pateat, uel eſt ita comparata, ut adhuc probari debeat. Sin illud locum habuerit, tum dicitur propoſitio *indemonſtrabilis*, ſin hoc, *demonſtrabilis*.

E. gr. *Oratio pulchra debet eſſe apta*, i. e. *rerum dicendarum naturae accommodata*. Haec propoſitio eſt demonſtrabilis, poteſt enim eius ueritas ex definitione orationis *pulchrae* et orationis *aptae* demonſtrari. At ſi dixeris: *fieri non poteſt, ut, quod eſt, idem ſimul non ſit*, propoſitionem profers, quae cuiuis ita manifeſta eſt, ut nulla opus ſit demonſtratione.

§ 89.

Propoſitio indemonſtrabilis theoretica uocatur *Axioma*, (ein Grundſatz).

Talis eſt haec: *Fieri non poteſt, ut idem ſimul ſit et non ſit*. Item omnes propoſitiones, quae unica nituntur definitione, a philoſophis et mathematicis uocantur axiomata. Sit, exempli loco, haec definitio: *Eloquentia eſt facultas pulchre loquendi*. Hinc haec deducas, licet, axiomata. 1) *Qui eloquentia gaudet, gaudet facultate pulchre loquendi*. 2) *Sine facultate pulchre loquendi nulla poteſt eſſe eloquentia*. 3) *Quo quis pulchrius loquitur, eo eloquentior iudicandus eſt*.

§ 90.

Poſtulatum (ein Heiſchſatz) dicitur propoſitio practica indemonſtrabilis, ex unica definitione deducta.

E. gr. Si ex definitione *eloquentiae* has deduxeris poſitiones: *qui uult eloquentiam conſequi, debet id agere, ut ad facultatem pulchre loquendi perueniat.* Item: *quisquis alteri uiam ad eloquentiam monſtrare uult, debet alterum rationem pulchre dicendi docere*, tum hae propoſitiones dicuntur *poſtulata.*

§ 91.

Theorema (ein Lehrſatz) eſt propoſitio theoretica demonſtrabilis.

Theoremata ex duabus uel pluribus definitionibus, inter ſe collatis, eruuntur. Exempli loco hae eſſe poſſunt enunciationes. *Oratio ornata eſt etiam copioſa. Eloquentia nititur clara et diſtincta rerum enunciandarum cognitione.* Harum propoſitionum nexus demonſtratur ex definitione *orationis ornatae* et orationis *copioſae*, item ex definitione *eloquentiae* et *cognitionis rerum diſtinctae.*

§ 92.

Problema (eine Aufgabe) dicitur propoſitio practica demonſtrabilis.

E. gr. Si quaeras: *quo ordine ſint auctores claſſici legendi*, item: *qua ratione ſit conficiendus ſermo panegyricus*, tum hae propoſitiones dicuntur *problemata.*

§ 93.

Corollaria ſiue *Conſectaria* (Folgerungsſätze, Zugaben) dicuntur propoſitiones, quae ex aliis neceſſaria conſecutione conficiuntur.

E. gr. *Vera eloquentia omnibus animi commotionibus ciendis ſedandisque ſit accommodata.* Ergo *etiam amori, odio, irae, ſpei, metui, uel reprimendis uel concitandis apta ſit, neceſſe eſt.*

§ 94.

Singulis his propoſitionum generibus addi ſolent *Scholia* (Anmerckungen), quae illuſtrant ea, quae adhuc obſcura uideri poterant.

Si e. gr. de orationis *ſoloeciſmis* expoſueris, et nonnullis ſubnexis animaduerſionibus, uel originem huius uocis uel eiusdem uim, lectorum animis ocuisue ſubieceris, tum notas has ſiue obſeruationes dicere conſueuimus ſcholia.

§ 95.

Lemma (ein Lehnſatz) dicitur propoſitio, ex aliena diſciplina deſumta, et in ſubſidium adhibita ad demonſtrationem alicuius propoſitionis in diſciplina, quam tractamus, obuiae, abſoluendam.

E. gr. Si in arte oratoria hoc effatum demonſtrare uelles: *Ornatus orationis debet cedere eiusdem perſpicuitati*, ad hoc autem demonſtrandum in ſubſidium uocares propoſitionem illam metaphyſicam: *Nonnunquam eſt exceptio facienda a regula perfectionis*; tum haec propoſitio dicitur *lemma.*

§ 96.

Sequitur, ut addamus nonnulla de propoſitionum, quas uocant, *affectionibus*, quo pertinent α) *Oppoſitio*, β) *Subalternatio*, γ) *Conuerſio*, δ) *Aequipollentia*.

§ 97.

Oppoſitio eſt propoſitionum inter ſe pugnantium collatio, ubi una affirmat, quod negat altera.

E. gr. Has inter propoſitiones eſt oppoſitio: *Epiſtola eſt colloquium abſentis cum abſente: Epiſtola non eſt colloquium abſentis cum abſente.* Harum oppoſitionum alia

eſt *contraria*, *contradictoria* alia, alia denique *ſubcontraria.*

§ 98.

Propoſitiones, quarum una uniuerſaliter negat, quod altera uniuerſaliter affirmat, de eodem ſubiecto, dicuntur *contrariae.*

E. gr. *Omnes ſcriptores latini calamiſtratum dicendi genus amant. Nulli ſcriptores latini calamiſtratum dicendi genus amant.* Facile uides, contrariarum propoſitionum utramque falſam eſſe poſſe, at nunquam utramque ueram.

§ 99.

Contradictoria propoſitio eſt, quae idem praedicatum de eodem ſubiecto et affirmat, et negat.

E. gr. *Omnis barbariſmus dictionem latinam foedat, quidam barbariſmus dictionem non foedat.* Harum contradictoriarum propoſitionum alteram ſemper ueram, alteram falſam eſſe, ſcito.

§ 100.

Subcontraria denique oppoſitio eſt inter duas particulares propoſitiones.

E. gr. *Quidam humanioris literaturae ſtudioſus commodis facillimisque moribus eſt, quidam humanitatis ſtudioſus non eſt commodis moribus.*

§ 101.

Ad propoſitionum affectiones pertinet quoque *ſubalternatio*, quae eſt relatio uniuerſalis propoſitionis atque particularis inter ſe, quae idem ſubiectum idemque praedicatum habent. Vbi propoſitio uniuerſalis dicitur *ſubalternans*, particularis autem propoſitio, uocatur *ſubalternata.*

E. gr.

E. gr. *Omnia poetarum ueterum ſcripta delectant: quaedam ueterum poetarum ſcripta delectant.* Prior dicitur ſubalternans, poſterior ſubalternata.

§ 102.

Conuerſio dicitur talis mutatio propoſitionum, ubi ſubiectum fit praedicatum.

E. gr. *Omnia ea, quae pertinent ad humanitatis ſtudia, elegantioris latinitatis culturam iuuant, omnia ea, quae elegantioris latinitatis culturam iuuant, pertinent ad humanitatis ſtudia.*

§ 103.

Supereſt aequipollentia propoſitionis. Propoſitiones dicuntur *aequipollere*, quae uerbis quidem diſcrepant, ſed ſenſum eundem habent.

E. gr. *Nemo, niſi Graece doctus, ad interiorem linguae latinae notitiam perueniet. Quiduis potius, quam latine uel ſcribendi uel dicendi facultatem, ſibi polliceri poterit, qui literarum Graecarum expers eſt.*

§ 104.

Regulas, iuuentuti, meliorum literarum ſtudioſae, in iudiciis formandis, perquam utiles ſubnectam.

I. Quandoquidem cuiusque hominis uel ſapientia uel ſtoliditas iudicando maxime perſpicitur, parcior eſto in iudicando, ſi quidem ludibrio exponi nolis.

Pertinet huc illud: Si tacuiſſes, philoſophus manſiſſes.

II. De nulla re, niſi quam diſtincte intelligis, iudicato.

III. In omnibus iudiciis uel tuis, uel aliorum probe uideas cauſſam et rationem, cur hae potius notiones coniungantur nec aliae, cur hoc modo combinentur nec alio.

Plura infra de praeiudiciis adferentur.

CAP. VI.

De Ratiocinatione et Syllogiſmo.

§ 105.

Ad tertiam mentis operationem accedimus, quae eſt *ratiocinatio.* Haec tum ſe exſerit, cum mens ex duabus propoſitionibus tertiam elicit. Ratiocinatio uero, uerbis expreſſa, dicitur *ſyllogiſmus.*

E. gr. *Quicunque affectibus ſeruit, is non eſt liber,*
Atqui auarus affectibus ſeruit.

Ex his duabus propoſitionibus inter ſe comparatis eruis hanc tertiam. *Ergo auarus non eſt liber.* Hunc ſyllogiſmum eleganter HORATIVS, immutatis paulliſper propoſitionibus, ita enunciat.

Qui melior ſeruo, qui liberior ſit auarus,
In triuiis fixum cum ſe demittit ob aſſem,
Non uideo. Nam qui cupiet, metuet quoque: porro
Qui metuens uiuit, liber mihi non erit unquam.

Epiſt. XVI l. 1 p. 63.

§ 106.

Mens in ratiocinando adornandisque ſyllogiſmis ita fere procedere ſolet.

I. Si rem aliquam ad genus uel ſpeciem referimus, tum omne illud, quod de genere uel

uel ſpecie dicitur, dicimus quoque de re illa, ſub genere contenta.

E. gr. *Temperantiam* referimus ad genus, nimirum VIRTVS. Omne itaque illud, quod de uirtute dici poteſt, dici quoque debet de temperantia, hunc fere in modum.

Virtus felicitatem hominis amplificat,
Temperantia eſt virtus, E.
Temperantia felicitatem hominis amplificat.

II. Ad ſequentem quoque cogitandi ordinem mens in ratiocinando conformari ſolet: Si definitionem rei alicui tribui poſſe, obſeruamus, eidem quoque definitum conuenire iudicamus.

E. gr. Deprehendo in CAIO α) peritiam ueteres ſcriptores interpretandi; β) ſententiam de illis ferendi, γ) uera a falſis, germana ab affictis internoſcendi, δ) locos corruptos caſtigandi in priſtinamque uindicandi integritatem. Hae notae cui competunt, ille eſt *criticus*, E. CAIVS *eſt criticus.*

§ 107.

Vt iuuenes totam illam de ſyllogiſmis tractationem facilius capiant, ſuaſerim iis, ut ſyllogiſmum, ſub aedificii cuiusdam imagine, concipiant. Quicquid ſcilicet ad aedificium conſtruendum pertinet, id omne in explicandis ſyllogiſmis occurrit.

Ad aedificium requitur

1) *Fundamentum,*
2) *Materia*, ex quo aedificium coagmentetur,
3) *Forma*, ſiue apta materiae diſpoſitio,
4) *Regulae*, ad quas aedificium exſtruitur.

Haec omnia itidem reperis in ſyllogiſmo. De his omnibus nunc ſigillatim exponemus.

§ 108.

FVNDAMENTVM ſyllogiſmorum eſt DICTVM DE OMNI, ſiue haec propoſitio: *quicquid dicitur de OMNI, ſiue de genere, uel ſpecie, dicitur etiam de ſingulis, ſiue de iis, quae generis uel ſpeciei notione continentur.*

E. gr. *Omnis uirtus nos felices reddit,* E. *etiam caſtitas. Omnis ſpiritus eſt intelligendi ui praeditus,* E. *etiam anima humana.*

DICTVM autem de NVLLO dicitur hoc effatum, *quicquid negatur de omnibus, negatur etiam de ſingulis.*

§ 109.

Materia, ex qua componuntur ſyllogiſmi, termini ſunt et propoſitiones.

§ 110.

Tres autem termini ſunt, ex quibus omnes ſyllogiſmi conſtant. Hi dicuntur terminus *maior*, terminus *minor* et terminus *medius*.

§ 111.

Praedicatum concluſionis ſiue eius propoſitionis, quae ex duabus praemiſſis propoſitionibus colligitur, uocatur *terminus maior.*

E. gr. *Quaecunque lingua Scripturae S. interpretandae inſeruit, illa eſt utilis. Atqui Graeca lingua Scripturae S. interpretandae inſeruit,* E. *Graeca lingua eſt utilis.*

Vtilis eſt in hoc ſyllogiſmo maior terminus, eſt enim praedicatum concluſionis. Praedicatum autem

autem ideo dicitur terminus ***maior***, quia praedicatum eſt maioris extenſionis, et poteſt ad plura applicari, quam ſubiectum.

§ 112.

Minor terminus eſt ſubiectum concluſionis, e. gr. in allato ſyllogiſmo minor terminus eſt, ***Graeca lingua.***

§ 113.

Terminus autem ille, in quo ratio ſufficiens eſt, cur praedicatum cum ſubiecto connectatur, uocatur ***terminus medius.***

E. gr. Si quaeris rationem, ***cur lingua Graeca ſit utilis***, habes eam in his uerbis: ***quia Scripturae Sacrae interpretandae inſeruit.*** En medium terminum! Ideo dicitur *medius*, quia, hoc mediante, praedicatum concluſionis cum ſubiecto connectitur.

§ 114.

Quemadmodum ad omnem ſyllogiſmum conſtituendum tres requiruntur termini, ſic tres quoque propoſitiones adſint neceſſe eſt, ſi ſyllogiſmus omnibus numeris expletus eſſe debet.

§ 115.

Prima harum propoſitionum dicitur ***maior***, altera ***minor***, tertia *concluſio.*

§ 116.

Maior propoſitio dicitur illa ſyllogiſmi propoſitio, in qua terminus maior, ſiue praedicatum concluſionis connectitur cum medio termino. E. gr. Noſtri ſyllogiſmi propoſitio prima eſt maior propoſitio

poſitio: *quaecunque lingua Scripturae Sacrae interpretandae inſeruit, ea eſt utilis.*

Haec a CICERONE dicitur propoſitio κατ' ἐξοχήν.

§ 117.

Propoſitio minor eſt, in qua terminus minor ſiue ſubiectum concluſionis connectitur cum medio termino.

Dicitur quoque minor propoſitio a nonnullis *aſſumtio*. Maior autem et minor propoſitio uocantur *praemiſſae*.

§ 118.

Concluſio dicitur ea ſyllogiſmi propoſitio, quae ex combinatione terminorum, in praemiſſis ſyllogiſmi diuerſorum, formatur.

E. gr. Omnis eruditus honoratur, (*en maiorem propoſitionem*)! CAIVS eſt eruditus, (*en minorem propoſitionem*)! E. CAIVS honoratur (*en concluſionem*)!

§ 119.

Hactenus de ſyllogiſmorum materia. Iam ad terminorum propoſitionumque diſpoſitionem ſiue FIGVRAM accedamus, quam dicimus diſpoſitionem medii termini cum ſubiecto et praedicato concluſionis.

§ 120.

Quot itaque modis medius terminus cum ſubiecto et praedicato concluſionis in praemiſſis poteſt diſponi, tot habes ſyllogiſmi figuras. Atqui uero in ſyllogiſmo medius terminus non pluribus modis, quam quatuor, poteſt diſponi cum ſubiecto et praedicato concluſionis, E. quatuor tantum, nec plures, inde exiſtunt figurae.

Trans-

Tranſponas medium terminum cum ſubiecto et praedicato concluſionis his modis

1 figur.	2 figur.	3 figur.	4 figur.
M. P.	P. M.	M. P.	P. M.
S. M.	S. M.	M. S.	M. S.

§ 121.

Si medius terminus fuerit maioris propoſitionis ſubiectum, et praedicatum minoris propoſitionis, ſyllogiſmus PRIMAE, ſi medius terminus bis praedicatum fuerit, SECVNDAE, ſi bis loco ſubiecti, TERTIAE, ſi denique medius terminus in maiore propoſitione fuerit praedicatum, in minore ſubiectum, QVARTAE figurae eſſe dicitur.

Syllogiſmus *primae figurae* eſt hic

O. *homo* peccat,
CAIVS eſt *homo*, E.
CAIVS peccat.

Secundae figurae.

O. res creata *habet limites*,
Deus non habet *limites*, E.
Deus non eſt res creata.

Tertiae figurae.

O. *Spiritus* intelligendi facultate praeditus eſt,
Quidam *Spiritus* eſt creatus, E.
Qu. quod creatum eſt, intelligendi facultate praeditum eſt.

Quartae figurae.

O. oratio ornata placet,
O. quod placet, eſt pulchrum, E.
Quoddam, quod pulchrum eſt, eſt oratio ornata.

Harum

Harum figurarum prima eſt praeſtantiſſima maximeque naturae conſentanea, atque adeo uel ſola nonnullis ad legitime ratiocinandum ſufficiens eſſe uidetur.

§ 122.

Regulas quibus ratiocinandi ars dirigitur, his complectemur poſitionibus.

I. *Syllogiſmus non plures debet habere terminos quam tres.* Syllogiſmus enim eſt ratiocinium uerbis expreſſum (§ 105), ratiocinium autem oritur ex comparatione duarum idearum cum tertia (§ 105); intelligis ergo, non plures conceptus terminosque ad ratiocinium et ſyllogiſmum requiri, quam tres.

Irrepere ſaepenumero ſolent quatuor termini per *aequiuocationem uocis*, e. gr.

Homo eſt ſpecies,
CICERO eſt homo, E.
CICERO eſt ſpecies.

In maiori propoſitione homo ſumitur *logice* pro conceptu ſiue notione hominis, in minore pro ipſa hominis ſubſtantia.

II. *Nec ex puris particularibus, nec ex meris negantibus propoſitionibus, quicquam ſequitur.* Si enim concluſio eſt particularis, una propoſitio debet eſſe uniuerſalis, quia, ui dicti de OMNI, ita ratiocinandum eſt: quicquid dicitur de omnibus, dicitur etiam de ſingulis (§ 108).

Si concluſio eſt negans, alterutra praemiſſarum debet eſſe affirmans, ſi enim de ſpecie uel indiuiduo quid negas, ideo, quia idem de genere negas, oſtendendum tibi eſt, ſpeciem ſub genere contineri.

Perperam

Perperam rationes ſubducis, ſi ita argumentaris:

Quidam orator eſt philoſophus,
Quidam orator non eſt philoſophus,
E. quidam philoſophus non eſt philoſophus.

Item contra regulam peccas hoc modo:

N. oratio obſcura placet,
N. oratio perſpicua eſt obſcura, E.
N. oratio perſpicua placet.

III. *Non debet medius terminus ingredi concluſionem.* Medius enim terminus eſt terminus communis praemiſſarum (per def.), concluſio uero eſt combinatio terminorum a praemiſſis diuerſorum. E. medius terminus in concluſionem ingredi non debet.

E. gr. O. bonus miles eſt homo,
HANNIBAL eſt bonus miles, E.
HANNIBAL eſt bonus homo.

IV. *Non debet eſſe in concluſione plus minusue, quam fuit in praemiſſis.* Si enim plus addideris uel ſubiecto, uel praedicato concluſionis, quam fuit in praemiſſis, tum ideae terminique noui inde exiſtunt, atque adeo irrepunt quatuor termini, quod eſt contra regulam I.

Exemplo regulam illuſtrabimus:

Qui ſtudia humanitatis colit, eloquentiam quoque amat,
Atqui BVRMANNVS ſtudia humanitatis colit,
E. eloquentiam *morumque elegantiam* amat.

V. *Concluſio ſequi debet partem debiliorem,* i. e. *ſi una praemiſſa fuerit uel particularis, uel negans, tum concluſio quoque debet eſſe uel particula-*

ticularis uel negans. Si enim concluſio eſſet uniuerſalis, et una praemiſſarum eſſet particularis, tum ex propoſitione particulari deduceretur concluſio uniuerſalis, atque adeo in concluſione plus eſſet, quam in praemiſſis. Propoſitio enim uniuerſalis plus ſemper continet, quam propoſitio particularis.

Minus recte ratiocinando procederes hoc modo:

O. qui bene dicit, bene cogitat,
Quidam homo bene dicit, E.
Omnis homo bene cogitat.

Has regulas dicimus generaliores, quia omnes ſyllogiſmi, cuius demum cunque ſint figurae, ad earum normam ſunt exigendi.

§ 123.

Specialiores leges, quibus conformantur ſyllogiſmi *primae figurae*, hae fere ſunt:

I. *In prima figura maior propoſitio ſemper debet eſſe uniuerſalis.* Poſtulat id dictum de OMNI, quod ſi fundamenti loco ſubſterni debet, ut debet, a propoſitione uniuerſali ratiocinatio ordienda eſt.

Non locum habet haec ratiocinatio:

Quaedam ſubſtantia eſt corpus,
O. Spiritus eſt ſubſtantia, E.
Quidam ſpiritus eſt corpus.

II. *In prima figura minor propoſitio debet eſſe affirmans, non negans.* Dictum enim de nullo requirit, ut, quod negatur de genere A in propoſitione maiori, idem negetur de ſpecie C in

in concluſione (§ 108); cum uero in concluſione non poſſis de ſpecie C negare id, quod in maiori propoſitione de genere A negaſti, niſi oſtenderis in minori propoſitione, ſpeciem C contineri ſub genere A, patet minorem, propoſitionem, ui, Dicti de Nullo, debere eſſe affirmatiuam.

Falſo ita ratiocinaris:
Quicunque cogitat, ille eſt,
Atqui hic mundus non cogitat, E.
Hic mundus non eſt.

§ 124.

Regulas ſecundae tertiaeque figurae his propoſitionibus includo.

I. In ſecunda figura maior propoſitio debet eſſe uniuerſalis, et concluſio negans.

II. In tertia figura propoſitio minor ſemper ſit affirmans, et concluſio particularis.

§ 125.

Sequitur, ut de ſyllogiſmorum modis pauca adferam. Quae ergo hic ſcitu neceſſaria putamus, his propoſitionibus complectemur.

I. Scimus, propoſitiones in qualibet figura, ſecundum quantitatem et qualitatem, alia, aliaue ratione, diſponi.

II. Nouas hinc oriri ſyllogiſmorum ſpecies, comperimus.

III. Nouas has ſyllogiſmorum ſpecies, ſub certa figura, tanquam ſub genere comprehenſas, dicimus *ſyllogiſmorum modos.*

IV. *Modus* ergo definitur per diſpoſitionem trium propoſitionum ſecundum has quatuor differentias, A. E. I. O.

Hae quatuor uocales diuerſitatem propoſitionum, ratione quantitatis et qualitatis, indicant. A ſcilicet indicat uniuerſalem affirmantem propoſitionem, E. uniuerſalem negantem, I particularem affirmantem, O particularem negantem.

V. Scholaſtici uocabulis quibusdam illos modos expreſſerunt, in quibus uocales quantitatem et qualitatem propoſitionum ſignificant, litterae autem conſonae ideo ſunt adiectae, ut memoriae conſuleretur.

Vocabula haec ſequentibus uerſibus comprehenduntur:

Primae figurae modi,

bArbArA, cElArEnt, *primae*, dArII fErIOque.

Modi ſecundae figurae,

cEſArE, cAmEſtrEs, fEſtInO, bArOccO, *ſecundae.*

Modi tertiae figurae.

Tertia, grande ſonans, recitat: dArAptI, fElAptOn, adiungens dIſAmIS, dAtIſI, bOcArdO, fErIſOn.

Exempla omnium modorum adduximus in inſtitutionibus philoſophiae noſtrae rationalis p. 194.

CAP. VII.

De Syllogiſmis minus ordinariis, itemque conſequentiis, quas uocant, immediatis.

§ 126.

Fit nonnunquam, ut in ſyllogiſmo aliae propoſitiones omittantur, tranſponantur aliae, totusque

que adeo ratiocinationis ordo inuertatur. Quod cum fit, ſyllogiſmus dicitur *crypticus*, quia latet ratiocinandi ordo formaque occultatur.

§ 127.

Occultatur autem ordinaria forma.

I. Per *propoſitionum transpoſitionem*, e. gr.

Minor: Ira eſt affectus,
Mai. Omnis affectus eſt compeſcendus, E.
Concluſ. Ira eſt compeſcenda.

II. Per *propoſitionum aequipollentiam*, ita, ut eaedem res uerbis aliis elegantiusque enuncientur.

Exemplum reperies in TERENTIO, *in Eunuch. Act. I ſc. 1.*

Here, inquit, *quae res in ſe neque conſilium, neque modum*
Habet ullum, eam conſilio regere non potes (habes maiorem propoſitionem).
In amore haec omnia inſunt uitia: iniuriae,
Suſpiciones, inimicitiae, induciae,
Bellum, pax rurſum, (en minorem propoſitionem)!
Incerta haec, ſi tu poſtules,
Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quam ſi des operam, ut cum ratione inſanias. (en concluſionem)!

Hunc ſyllogiſmum Terentianum, ornate ſatis et eleganter enunciatum, dialecticus paucis, et nullo ornatu ueſtitis, uerbis ita exprimit:

Quaecunque res conſilii modique expers eſt, ea conſilio modoque regi non poteſt.
Atqui amor conſilii modique expers eſt, E.
Amor conſilio modoque regi non poteſt.

III. Forma ratiocinandi ordoque occultatur, ſi alterutra praemiſſarum prorſus abiicitur et omittitur.

E. gr. Ex hiſtoria bene uiuendi exempla ſumuntur, E. eſt lectu perutilis. Supplenda hic eſt maior propoſitio.

§ 128.

Quoties in ſyllogiſmo una praemiſſarum deeſt, toties eiuſmodi ſyllogiſmus dicitur *Enthymema*.

Ab ἐνθυμέομαι *cogito*, propterea, quod aliquid hic in mente retinetur, ut in Arithmeticis. Elegans enthymema eſt illud, quo IVLIVS CAESAR, de ſociis coniurationis Catilinariae ſententiam rogatus, apud SALLVSTIVM utitur.

Mai. Omnes homines, inquit, *qui de rebus dubiis conſultant, ab odio, amicitia, ira atque miſericordia uacuos eſſe decet.*

Sequitur concluſio: *Hoc item uobis prouidendum eſt,* P. C. *ne plus ualeat apud uos* LENTVLI *et ceterorum ſcelus, quam ueſtra dignitas, neu magis irae ueſtrae, quam famae, conſulatis.*

Minor propoſitio deeſt: *Atqui uobis eſt de rebus dubiis conſultandum.*

§ 129

Ad ſyllogiſmos, qui ab uſitata forma ordineque recedunt, referimus quoque *ſyllogiſmos compoſitos*, in quibus uel una, uel ambae praemiſſae ſunt propoſitiones compoſitae.

Quid ſint propoſitiones compoſitae, iam ſupra indicauimus *§ 79*.

§ 130.

Cum propoſitio compoſita triplicis ſit generis (*§ 79*), ſyllogiſmum quoque compoſitum triplicem eſſe

eſſe patet. Alius eſt *conditionalis*, ſiue *hypotheticus*, alius *diſiunctiuus*, alius *copulatiuus*.

§ 131.

Syllogiſmus hypotheticus ſiue conditionalis eſt, ſi maior propoſitio fuerit hypothetica. E. gr. Si homo ratione gaudet, ſequitur, ut cauſſas rerum et conſequentias perſpicere futuraque cum praeſentibus connectere poſſit. Atqui homo gaudet ratione, E. homo quoque cauſſas rerum et conſequentias perſpiciat neceſſe eſt.

§ 132.

De ſyllogiſmo hypothetico ſiue conditionali haec teneto:

I. Ea propoſitio, cui uox *ſi* praefixa eſt, dicitur *antecedens*.

II. Ea propoſitio, in qua praedicatum ſubiecto illi, quod ſub conditione enunciatur, comperit, dicitur *conſequens*.

III. Ipſe autem nexus inter ſubiectum et praedicatum, uocatur *connexio* ſiue *conſequentia*.

IV. Syllogiſmus hypotheticus his modis concinnatur, α) *ponit*, i. e. affirmat antecedens, ut inde concludat conſequens, β) tollit ſeu negat conſequens, ut tollat uel neget antecedens.

Quae omnia ut intelligas rectius, exemplum addam. *Si homo ad decus et libertatem natus eſt* (hactenus antecedens), *ſequitur, ut animum abiectum et ſeruilem abiicere debeat* (en conſequens)! ipſe autem nexus duas has inter propoſitiones dicitur *conſequentia*. (*Atqui homo ad decus et libertatem natus eſt*), hic pono uel

 affirmo

affirmo antecedens); *E. homo animum abiectum et ſeruilem abiicere debet* (pono inde et concludo conſequens). Exemplum poſterioris modi: *Si propter abuſum rei alicuius uſus non eſt concedendus, ſequitur, ut ipſa Scripturae Sacrae lectio ſit interdicenda. Atqui poſterius eſt falſum,* (tollit ſeu negat hic conſequens), *E. et prius.*

V. Falſo in ſyllogiſmo hypothetico ratiocinaris, ſi α) ex eo, quod negaſti et remouiſti antecedens, conſequens quoque remoueris. Si β) ex eo, quod affirmaſti et pro uero ſumſiſti conſequens, antecedens quoque affirmaueris.

Ecquis te ita ratiocinantem ferre poterit: *Si mundus cogitat, ſequitur, ut exiſtat. Atqui mundus non cogitat, E. mundus non exiſtit.* Vel hoc modo: *Si mundus cogitat, ſequitur, ut exiſtat. Atqui mundus exiſtit, E. mundus cogitat.*

§ 133.

Syllogiſmus *disiunctiuus* eſt, in quo propoſitio maior eſt disiunctiua.

Quid ſit propoſitio disiunctiua, expoſuimus § 81. Exemplum ſyllogiſmi disiunctiui hoc eſt: *Aut anima eſt res creata, aut eſt ipſe creator. Sed non eſt ipſe creator, E. eſt res creata.*

§ 134.

De ſyllogiſmo disiunctiuo haec obſerues:

I. *Plena debet eſſe membrorum disiunctorum enumeratio.* E. gr. *Profanae gentes aut ex ratione, aut ex reuelatione perſpectum habebant, idolis eſſe immolandum.* Addi poterat membrum disiunctum: aut *ex traditione et praepoſtera Iudaeorum imitatione.*

II. *Mem-*

II. *Membra disiuncta ſibi debent eſſe oppoſita, et ita quidem, ut una ſtare non poſſint.* Falſa hinc eſt haec opponendi ratio: Aut homo eſt pius, aut doctus.

§ 135.

Syllogiſmus *copulatiuus* ita conficitur, ut

I. maior propoſitio ſit negans,

II. ut minor propoſitio duas propoſitiones per copulam connectat, ut

III. harum alteram minor propoſitio adfirmet,

IV. alteram uero neget concluſio.

E. gr. *Nemo ſimul poteſt rationem ſequi, et cupiditatibus ſeruire,*

Quidam homines cupiditatibus ſuis ſeruiunt, E.
Quidam homines non poſſunt ſequi rationem.

§ 136.

Si in argumentatione propoſitiones conditionales cum disiunctiuis connectimus, oritur hinc noua ratiocinatio, quae uocatur *dilemma*. *Dilemma* eſt ſyllogiſmus hypotheticus, cuius conſequens eſt propoſitio disiunctiua, et totum tollitur.

E. g. Elegans eſt dilemma, quo, teſte CVRTIO, uſi ſunt Scythae, cum ALEXANDRVM M. alloqueretur. *Aut Deus es, aut homo. Si Deus es, tribuere mortalibus beneficia debes, non ſua eripere. Sin autem homo es, id quod es, ſemper eſſe te, cogita. Lib. VII c. 8.*

Dilemma dicitur quoque ſyllogiſmus *cornutus*, item ſyllogiſmus *crocodilinus*. Cur ita uocetur, rationem uide in WALCHII Lexico philoſ. Artic. *Dilemma* p. m. 516. Dilemmatis reciproci exemplum uide apud

GELL. noctib. Attic. lib. 5 c. 10. Haec ratiocinatio ſi duo tantum membra diſiunctiua in minori propoſitione transſumit quidem, ſed deinde deſtruit, dicitur *dilemma*, ſi tria, uocatur *trilemma*, ſi quatuor, *tetralemma* nominatur. Exemplum *tetralemmatis* praebet heroica illa reſponſio FRIDERICI SAPIENTIS, Electoris Saxoniae, qui, monitus, ne in emendandis ſacris, iram odiumque Papae ſibi contraheret, reſpondit: Iſt der Pabſt Gott, ſo begehre ich ſeine Lehre zu fördern, und habe alſo mich nicht vor ihm zu fürchten. Iſt er ein bloſſer Menſch, ſo habe ich Herzens genug, mich gegen ihn zu wehren. Iſt er aber der Widerſacher Gottes, ſo achte ich ſeiner Feindſchaft nicht, ſondern verlange vielmehr dieſelbe, weil ich Chriſti Freund nicht ſeyn kann, wenn ich ihn nicht zum Feinde habe. Will er kriegen, ſo habe ich Chriſtum auf meiner Seite, und kann gewiſſen Sieg hoffen, weil ich durch Leben und Sterben die Herrlichkeit Gottes preiſen werde. Conf. der Sächſiſche Helden-Saal p. 159 Tom. II.

§ 137.

Alia ſyllogiſmi ſpecies, quae ab uſitato ordine recedit. Dicitur haec *inductio*. Ad inductionem requiritur, ut

α) Alicuius rei partes enumerentur, *β*) ut, quod de omnibus alicuius rei partibus uel adfirmatur, uel negetur, idem de tota re adfirmetur, uel negatur. Inductionem itaque uocamus modum ratiocinandi, ubi, quod de ſingulis inferioribus adfirmatur negaturque, idem de ſuperiori uniuerſe infertur.

E. gr. Temperantia, fortitudo, ſobrietas, caſtitas, placabilitas &c. amplificant hominis felicitatem, ergo omnis uirtus hominis felicitatem amplificat. Scythae eiusmodi inductionem adhibebant, his ad ALEXAN-

XANDRVM M. uſi uerbis: *Omnium gentium, quas adiſti, latro es. Lydiam cepiſti: Syriam occupaſti: Perſidem tenes: Bactrianos habes in poteſtate: Indos petiſti: iam etiam ad pecora noſtra auaras et inſtabiles manus porrigis.* Vid. CVRT. *Lib. VII c. 8.*

Per inductionem argumentatur itidem CICERO hoc modo: *Quod ſi,* inquit, *nec earum rerum, quae ſubiectae ſenſibus ſunt, ulla diuinatio eſt, nec earum, quae artibus continentur, nec earum, quae in philoſophia diſſeruntur, nec earum, quae in republica uerſantur, quarum rerum ſit, nihil prorſus intelligo. Lib. II de diuinat. cap. 4.*

§ 138.

Sorites, qui a CICERONE *acerualis argumentatio* dicitur, eſt plurium propoſitionum ea connexio, ut prioris praedicatum ſemper ſit poſterioris ſubiectum.

E. gr. *O. anima humana eſt ens ſimplex,*
O. ens ſimplex eſt indiuiſibile,
O. ens indiuiſibile eſt indeſtructibile.
O. ens indeſtructibile perpetuo durat.
E. O. anima humana perpetuo durat.

Hunc ſoriten eleganter CICERO his enunciat uerbis: in animi cognitione dubitare non poſſumus, niſi in phyſicis plumbei ſumus, quin nihil ſit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex (haec eſt minor propoſitio). Quod cum ita ſit, certe nec ſecerni, nec diuidi, nec diſcerpi, nec diſtrahi poteſt, nec interire igitur (audis concluſionem). Eſt enim interitus quaſi diſceſſus, et ſecretio, ac direptus earum partium, quae ante interitum iunctione aliqua tenebantur, (en maiorem propoſitionem)! *L. I Quaeſt. Tuſc. c. 29.*

§ 139.

In ſorite haec duo potiſſimum ſunt uitanda:

I. Cauendum eſt, ne falſa propoſitio immiſceatur.

II. Ne omnes propoſitiones ſint negantes.

§ 140.

Epicherema eſt eiuſmodi ſyllogiſmus, cuius propoſitioni uel maiori, uel minori, uel utrique, compendii cauſſa, adiicitur probatio.

Audiamus Epicherema CICERONIS:

Maior. Qui uirtute praediti ſunt, ſoli ſunt diuites. Probatio additur. *Soli enim poſſident res et fructuoſas et ſempiternas, ſolique, quod eſt proprium diuitiarum, contenti rebus ſuis, ſatis eſſe putant, quod eſt: nihil appetunt, nulla re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt.*

Concluſio. Improbi autem et auari, quoniam incertas, atque in caſu poſitas res habent, et plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquam adhuc inuentus eſt, cui, quod haberet, eſſet ſatis; non modo non copioſi ac diuites, ſed etiam inopes ac pauperes aeſtimandi ſunt. Paradox. VI Cap. III.

DIALECTICVS haec ita dixerit:

Qui uirtute eſt praeditus, is eſt diues,
Auarus non eſt uirtute praeditus, E.
Auarus non eſt diues.

§ 141.

Reſtat, ut de conſequentiis immediatis, quas uocant, pauca adferam. Eſt autem *conſequentia immediata* eiuſmodi modus ratiocinandi, quo, una propoſitione poſita, ſimul poni alteram, per rationes logicas manifeſtum eſt.

E. gr. Hiſtoria eſt alter oculus eruditionis. E. qui hiſtoriae eſt expers, altero eruditionis oculo deſtituitur. Item: uerum eſt, animam humanam eſſe immortalem. E. falſum eſt, eam deſtrui.

PARS

PARS II
De Vſu Logicae.

CAP. I.
De Veritate in genere.

§ 142.

Logicae eſt, uiam monſtrare, qua uerum et inueniri poſſit, et examinari rite, quoque adeo modo tribus mentis operationibus, quas expoſuimus, et in inuenienda, et diiudicanda ueritate recte uti deceat. Quid ergo ſit *ueritas*, explicemus ante, neceſſe eſt.

§ 143.

Alia ueritas eſt *metaphyſica*, alia *ethica*. Si e. gr. aurum ea omnia habet, quae ad aurum conſtituendum pertinent, tum aurum uerum aurum eſt, at *metaphyſice*. Si ita loqueris, ut ſentis, neque adeo ſermo a mente diſcordat, *uerum* loqui diceris. Haec ueritas eſt *ethica*. Si denique rem ita nobis repraeſentamus, uti in ſe eſt, ueritas *Logica* repraeſentationibus noſtris ineſſe dicitur.

§ 144.

Veritas ergo *Logica* eſt conuenientia cogitationum noſtrarum cum re ipſa.

E. gr. Si affectum *ſpei* ita tibi mente repraeſentes, ut cogites, ſpem eſſe gaudium ob futurum bonum, ueritate gaudes. Reſpondet enim notio, quam de ſpe formas, rei repraeſentatae.

§ 145.

§ 145.

Veritas Logica reperitur

I. In *ideis*, cum ſcilicet conueniunt cum re cognita.

II. In *iudiciis* et *enunciationibus*, cum adfirmanda adfirmas, et neganda negas.

III. In *ratiociniis* et *ſyllogiſmis*, ſi et praemiſſae fuerint uerae, ex quibus concluſio fluit, et regulae ratiocinandi nexusque legitime obſeruentur.

Sunt interdum praemiſſae uerae, at concluſio falſa. Sed hoc fit tum, cum regulae ratiocinandi fuerint neglectae, quas ſi diligentius obſeruaueris, fieri non poteſt, quin ex praemiſſis ueris uera ſequatur concluſio.

CAP. II.

De iis quae ueritati aduerſantur, Falſitate, Errore, Praeiudiciis et Fallaciis.

§ 146.

Falſum generatim definimus per diſconuenientiam cogitationum cum re, quam cogitamus.

E. gr. Cum coelum tibi repraeſentas, tanquam fornicem ex cryſtallo uel alia materia coagmentatum, cui ſtellae affixae ſunt, falſa eſt tua cogitatio.

§ 147.

Falſum reperitur

I. In *ideis*, cum hae rei repraeſentatae non ſunt conformes.

II. In *iudiciis*, ſi neganda adfirmas, et adfirmanda negas.

III. In *ratiociniis*, cum uel falſae propoſitiones praeſtruuntur, ex quibus concluſio deducitur, uel nexus praemiſſarum et concluſionis, neglectis recte ratiocinandi regulis, turbatur.

§ 148.

Si quis propoſitionem ueram pro falſa habet, aut falſam pro uera, atque adeo iudicia confundit, is *errare* dicitur, ut ita *error* recte dicatur confuſio iudiciorum.

E. gr. Haec enunciatio: *Cum eloquentia philoſophia eſt coniungenda*, uera eſt. Quam ſi quis pro falſa habuerit, negaueritque, eloquentiam eſſe cum philoſophia coniungendam, tum errat.

§ 149.

Qui committitur in iudicando error, dici ſolet *praeiudicium*, *praeiudicata* item et *praeconcepta opinio*.

Error in iudicando, per praecipitantiam commiſſus, ideo appellari uidetur *praeiudicium*, uel quia praeiudicia, iudicium ſanae rationis certum antecedunt, uel quia committuntur ante, quam iudicium peruenerit ad maturitatem. Non itaque incommode cum CICERONE praeiudicatam opinionem illam eſſe dixeris, cum falſae rei, uel non ſatis cognitae, temere aſſentimur.

§ 150.

Vario modo in iudicando error ſolet committi. Varia ergo ſunt praeiudiciorum genera, ut hic cum HORATIO *ſerm. Lib. I ſat.* 1 recte exclames.

Cetera

Cetera de genere hoc (adeo ſunt multa) loquacem
Delaſſare ualent Fabium.

Diſpeſci ſolent praeiudicia α) ratione *obiecti* ſiue rei, de qua iudicas. Hoc ſenſu praeiudicia ſunt uel theologica, uel iuridica, medica, philoſophica, philologica, cetera, β) ratione temporis diuidi poſſunt in praeiudicia infantiae, adoleſcentiae, aetatis uirilis et ſenilis, γ) ratione originis et fontis, ex quo manant, in praeiudicia *auctoritatis humanae, praecipitantiae, proprietatis, confidentiae, diffidentiae,* quo pertinent praeiudicia *ſectae, receptae hypotheſeos ſiue doctrinae, familiae, nationis, patriae, antiquitatis, nouitatis* et innumera alia.

Horum praeiudiciorum unumquodque, ſi ſecundum omnes partes diſtincte conſideraueris, deprehendes, falſo quodam ratiocinio illud effici. Sic, qui praeiudicio auctoritatis occupati ſunt, ita rationes ſuas conficiunt.

Quicquid hic illeue magnae auctoritatis eruditionisque uir affirmat, illud eſt uerum. Atqui hoc illudue hic uel ille eruditus uir, e. gr. THOMASIVS, WOLFIVS etc. *affirmat, E. eſt uerum.* Vides, quam lubrico fundamento minor nitatur propoſitio.

§ 151.

Ex his lucide appparet, nihil ad praeiudicia euitanda tam ualere, quam id, ut rationes, cur quaeque propoſitio uel pro uera, uel pro falſa habeatur, diſtinctius penitiusque indagemus, iudiciumque paulliſper ſuſpendamus, ſiue, quod idem eſt, ſobria quadam dubitatione aſſenſionem cohibeamus. *Dubitare* enim nihil eſt aliud, quam ſuſpendere iudicium, is autem *ſuſpendere iudicium* dicitur, qui neque affirmat, neque negat.

Caue uero exiſtimes, dubitationem talem, qualis Pyrrhoniorum fuiſſe dicitur, nos commendare, quin potius, quem-

quemadmodum ſine iuſta cauſſa, neque adfirmandum quidquam eſt, neque negandum, ita quoque ſine ratione non eſſe dubitandum exiſtimamus. Quae enim eſſet ſtoliditas, dubitare uelle, ſol ſit, nec ne? Quae foret iſta temeritas, ea in dubium uocare, quae diuinis oraculis ſunt ſtabilita?

§ 152.

Sequitur, ut de erroribus, in tertia mentis operatione committi ſolitis, ſiue de uitioſo ratiocinandi captioſoque modo exponamus. Quo pertinent *ſophiſmata*, ſiue *fallaciae*, quod ratiocinationis genus homines decipit ſub ſpecie ueri. Eſt autem *ſophiſma* falſus ſyllogiſmus, cuius uitioſa forma occultatur.

§ 153.

Horum ſophiſmatum ſiue fallaciarum, quibus imperitiores in fraudem inducuntur, uaria ſunt genera. Alia ludunt uerbis tantum, quae dicuntur fallaciae in *dictione*, alia ſpecioſa magis ſunt, et in rebus latent. Haec dicuntur *fallaciae extra dictionem*.

§ 154.

Cum uerbis fallitur alter, tum fraus latet uel in uocum ſingularum ambiguitate, uel in tota uerborum coagmentatione, uarie contorta, ita, ut aut, quae ſeiungenda erant, componantur, aut, quae componenda fuerant, ſeiungantur. Vnde ortae ſunt fallaciae *ambiguitatis*, *amphiboliae*, *compoſitionis*, *diuiſionis*.

Quae ſupra de uitioſo quatuor terminorum in ſyllogiſmis uſu monuimus, ea hic uelim repetas. Has enim, quas recenſui, fallaciarum ſpecies ex eo, quod quatuor

quatuor irrepſerint termini, ortas inuenies, e. gr. Vulpes habet quatuor pedes,

HERODES eſt uulpes, E.

HERODES habet quatuor pedes.

Fraus in dictione latebat, cum Oraculum Delphicum iuuenibus Tarquiniis, cum quibus una erat Brutus, ſciſcitantibus, ad quem eorum regnum Romanum eſſet uenturum, hoc reſponſum daret: „Imperium „ſummum Romae habebit, qui ueſtrum primus, o „iuuenes, oſculum MATRI tulerit.„ Brutus, cui fraus ſubolebat, terram, tanquam communem matrem omnium mortalium, oſculo contigit, ad ſummamque dignitatem poſt id tempus fuit euectus. Vid. LIV. *Lib. I cap. 56.* Aliam dictionis fallaciam ex POLYBIO commemorat nobis CICERO. Poſt Cannenſem pugnam Annibal decem nobiliſſimos uiros ad Senatum Romanum miſerat, qui, fide iurisiurandi interpoſita, promiſerant, ſe in Carthaginienſium caſtra redituros, niſi de redimendis captiuis impetrauiſſent. Ex decem his, qui tum erant miſſi, nouem reuertebantur, a Senatu re non impetrata. Vnus ex his, qui paullo poſt, quam egreſſus erat e caſtris *rediiſſet*, quaſi aliquid eſſet oblitus, Romae remanſit. Reditu enim in caſtra, liberatum ſe eſſe iureiurando, interpretabatur. Vide, quam hic luſerit uoce, *redire.* Vid. CICERO *Lib. III de Off. Cap. XXXII*, et LIVIUS *Lib. XXII cap. 58 et 61.*

§ 155.

Fallacia amphibolias in integra ſententia uerborumque coagmentatione reperitur, cum uoces uocibus ita iunguntur, ut in utramque partem poſſis interpretari. E. gr. *Regem occidere nolite timere bonum eſt. Si omnes conſentiunt ego non diſſentio.* Vide, quanti interſit ad dictionis perſpicuitatem, uerba accurate interpungi.

Fallacia

Fallacia compoſitionis et diuiſionis ex eo exiſtit, cum, quae componenda erant, diſiungis, aut diſiungenda componis. E. gr. *Nullus renatus poteſt peccare*, 1 Ioh. V, 18. *Qu. homo eſt renatus. E. quidam homo non poteſt peccare.* Hic maior propoſitio ſumitur in ſenſu compoſito: Nullus renatus, quatenus eſt renatus, poteſt peccare, at concluſio ſumitur in ſenſu diuiſo. Seiungis enim in concluſione *τὸ renatum eſſe* ab idea hominis.

§ 155.

Haec de *fallaciis dictionis*. Sed, quemadmodum in uerbis uel ſingulis, uel inter ſe iunctis, ita etiam perſaepe in rebus ipſis ſeu ſententiis latitat fallacia, quae dici ſolet *fallacia extra dictionem*.

Harum fallaciarum ſeptem modi tradi ſolent.

1) Huc referri uides *fallaciam accidentis*, cum, quod rei alicui per *accidens* et caſu ineſt, id ita ei tribuitur, ac ſi ineſſet *per ſe* et natura ſua. E. gr. *Quicquid ad Atheiſmum hominis ducit* (per ſe), *illud eſt malum. Atqui philoſophia ducit ad Atheiſmum* (non per ſe et natura ſua, ſed per accidens et uitio hominum); *Ergo eſt mala.* 2) Pertinet huc quoque *fallacia*, quam uocant, *a dicto ſecundum quid ad dictum ſimpliciter*, cum ex eo, quod cum limitatione adiectaque conditione demum uerum eſt, colligimus aliquid, quod ſine limitatione ſimpliciterque accipitur. E. gr. Si parentibus eſt obediendum, ſequitur, ut ipſis quoque, cum iubent uel furari, uel latrocinium committere, debeamus parere. 3) Tertius *fallaciarum* modus eſt, cum *ignoratio elenchi* committitur, ſiue, cum ſtatus controuerſiae mutatur, aliudque probatur, quam quod probandum ſuſcipiebatur. E. gr. Si probare uelis, non licere diuitias poſſidere, propterea, quod Chriſtus ad iuuenem diuitem dixerit: *uende omnia et ſequere me*, committis fallaciam ignorationis elenchi. 4) *Fallacia petitionis principii*, cum ratio, quae ad ſtabiliendam theſin aliquam adfertur, atque

dubia eſt, ac theſis probanda. E. gr. Si humanitatis litteras ideo ſpernendas eſſe dixeris, quia non pertineant ad eruditionis ſcientiarumque circum, committis fallaciam petitionis principii. 5) *Fallacia conſequentis*, cum ex eo, quod iam praeſtructum eſt, quid colligis, quod inde non ſequitur. E. gr. WOLFIVS in exſilium eiectus eſt, E. philoſophia Wolfiana eſt abſurda periculique plena. 6) *Fallacia non cauſſae, ut cauſſae*, cum quid cauſſa eſſe dicitur, quod quiduis potius, quam cauſſa rei, putari debebat. E. gr. *Peſſimi Athei ſemper fuere acutiſſimi philoſophi, E. Philoſophia eſt cauſſa Atheiſmi.* 7) His omnibus additur *fallacia plurium interrogationum*, quando plura quaeſita in uno ita commiſcentur, ut, niſi capi uelis et illudi, reſpondere non poſſis. E. gr. Deſiiſtine furari? aut: Caſtitas et ebrietas ſuntne uitium, an uirtus?

CAP. III.

De Veritate certa.

§ 156.

Notione ueritatis diſtinctius euoluta, ad uarias ueritatis ſpecies exponendas accedamus. Eſt autem omne uerum falſumue nobis uel *certo* uerum falſumque, uel propius ad ueri ſimilitudinem accedit, quod dicitur *probabiliter* uerum. De qua ueritatis diuiſione nunc diſtributius commentabimur.

§ 157.

Cum conuenientiam uel repugnantiam ſubiecti et praedicati in propoſitione aliqua tam diſtincte perſpicio, ut, quae huic propoſitioni contraria ſunt et oppoſita, locum inuenire non poſſe intelligam, tum de ueritate uel falſitate propoſitionis certus

certus ſum. Vt adeo cognitio mea ueritatis certa ſit, cum fuerit eiuſmodi, ut ab omni formidine oppoſiti libera ſit et immunis. *Incertitudo* ſe habet oppoſita ratione.

E. gr. Haec propoſitio: *ego ſcribo*, nunc mihi *certo* uera eſt, neque enim uereor, ne propoſitio, huic oppoſita, *ego non ſcribo*, eodem tempore ſit etiam uera.

§ 158.

Quandoquidem diſtinctius alius, alius uero minus ſufficienter diſtincteque ſubiecti praedicatique connexionem in propoſitionibus perſpicit, mirum non eſt, unam eandemque propoſitionem alteri poſſe eſſe *certo* ueram, alteri incertam.

Omne quidem id, quod uerum eſt, *in ſe certo* uerum eſt, quia non ſimul poteſt eſſe falſum, ſed non omne id, quod uerum eſt, ideo etiam *nobis certo* uerum eſt. Quare dudum ueteres diſtinxerunt inter certitudinem *obiectiuam* et *ſubiectiuam*. Sumamus hanc propoſitionem: *Hic mundus eſt optimus*. Hoc enunciatum ſi uerum eſt, certo eſt uerum, *certitudine* ſcilicet *obiectiua*, (non poteſt enim ſimul eſſe falſum) at CAIO poteſt haec propoſitio adhuc incerta uideri.

§ 159.

Duplex eſt uia ad omnem certitudinem, *experientia* ſcilicet, et *ratio* ſiue *demonſtratio*. De experientia ergo primum, deinde de demonſtratione enucleatius diſputabimus.

§ 160.

Experientiam uocamus cognitionem, quae acquiritur attendendo ad res, ſenſibus obuias.

Sic e. gr. per experientiam nouimus, ignem calefacere. Non enim meditando aut longo ratiociniorum anfractu

fractu propoſitionis huius ueritatem indagaſti, ſed ſuus quemque ſenſus id condocet.

§ 161.

Quae de experientia notanda ſunt, his continentur propoſitionibus.

I. Quia omnis ſenſio ſiue perceptio noſtra uel *interna* eſt, uel *externa*; intelligitur, quid ſit, quod experientia in internam et externam diſpeſcatur.

II. Cum nonnulla, quae adminiculo ſenſuum eruditus nouit, uulgus itidem percipiat, alia uero nonniſi ab eruditis, ope experimentorum, obſeruentur, patet, *experientiam recte diuidi in uulgarem ſiue communem, et eruditam ſiue artificialem.*

Experientia uulgaris cum eruditos, tum inficetam plebem docet, *ignem eſſe calidum*, at, *aerem eſſe grauem*, non niſi eruditi, experimentis uariis inſtitutis, exploratum habent.

III. Ea tantum, quae exiſtunt, experimur, atque adeo res indiuiduae, propoſitionesque ſingulares tantum ſunt obiectum experientiae. Quum enim experientia ſenſione efficiatur (*per def. experientiae*), praeter id autem, quod exiſtit, nihil in ſenſus cadat, lucide apparet, nos ea tantum experiri, quae exiſtunt.

IV. Qui ergo, ad propoſitionem quandam probandam, experientiam in ſubſidium uocat, is, neceſſe eſt, caſum quendam ſingularem adferat.

V. Ex

V. Ex quo manifeſtum eſt, eos grauiter errare, qui id ſenſibus percepiſſe putant, et pro experientia uenditant, quod nunquam ſenſerunt, ſed uel ratiociniis ex experientia demum deduxerunt, uel quod per imaginationem ipſis aliunde ſuccurrit. Quem errorem in experiundo qui committunt, dicuntur committere *uitium ſubreptionis*, quod conſiſtit in eo, ſi nobis quid uidemur experientia et ſenſione percipere, quod minime experimur.

Per experientiam tantum cognoſcimus ſingularia, ſiue ea, quae reuera exiſtunt, et ſenſus adficiunt. Si itaque ratiocinationes noſtras, quas ex iis, quae, experientiae ope, ſenſimus, conficere ſolemus, aut foetus imaginationis noſtrae pro ipſa experientia habemus, in hoc uitium incidimus. Sic e.gr. per experientiam deprehendimus, quod, ad animae noſtrae decretum et uoluntatem, ſequi ſoleat motus quidam in corpore. Experiris et ſentis, quod pes manusque moueantur, ſi anima uelit, haec membra moueri. Experiris et ſentis, quod lingua moueatur, ſi anima uelit, eam moueri. At id nec tu, nec quisquam eruditorum unquam, experientiae ope, ſenſit, hunc motum ab animae uoluntate tanquam cauſſa efficiente, oriri. Sed id demum ex iis, quae ſenſiſti, ratiocinando colligis. Qui itaque dicunt, ſe per experientiam edoctos eſſe, *quod anima moueat corporis noſtri membra*, hi uitium ſubreptionis committunt. Dici non poteſt, quam ſaepe hoc uitium imponat uel eruditiſſimis uiris, qui ex experientia ſe multa nouiſſe clamitant, quae uix alius quisquam experiri queat: Neque ſatis ſcio, an recte iudicem, ſi affirmem, pleraſque, quae de ſpectris circumferuntur, fabulas ex hoc uitio eſſe coortas. Si ſtrepitum ſonumque, nocturno tempore, in aedibus audit anus quaedam, aut homo meticuloſus, colligit inde, hunc tumultum non poſſe, niſi a ſpectro,

excitari. Mox ergo ratiocinium, ad quod conficiendum metu inducebatur, pro ipſa ſenſione et experientia habet, atque, ſe audiſſe ſpectri tumultus, audacter affirmat. En! incunabula tot terriculamentorum, tot ſpectrorum! Illud addo, eos fere omnes, qui in ſacris, noſtra aetate, noua moliuntur, ſolo *ſubreptionis uitio* ad infauſtos ridiculosque conatus deduci, quod ſatis illis erit perſpicuum, qui hiſtoriae ſacrae non ſunt ignari.

§ 162.

Quandoquidem ſenſione experientiaeque adminiculo certam rerum cognitionem nobis acquirimus, peropus eſt, ut hic cautiones quaſdam ſubnectamus, in uſu ſenſuum perutiles.

§ 163.

Identidem quaeſtio in medium prolata eſt: *Num ſenſus nos fallant*, numque, ſi fallunt, uiam ad certam minusque dubiam cognitionem muniant. De quo ut recte poſſis ſtatuere, ſequentes poſitiones teneto:

I. Senſus, poſitis omnibus ad ſentiendum requiſitis, nos non fallunt, ſi fallere idem eſt, ac falſum proponere et ſtatuere. Senſus enim, qua ſenſus, nec affirmant, nec negant.

Iudicia uero, nimis praecipitanter ex ſenſibus formata, identidem nos fallunt.

II. Si ſenſus ita adhibere uolueris, ut mens, ſecundum eos iudicans, minus fallatur, opus eſt, ut organa, quae uocant, ſenſoria ſint ſana, nulloque uitio laborent.

Ineptus

Ineptus igitur eſt ad iudicandum de coloribus, qui luſcus eſt, nec, qui febri laborat, aptus uidetur ad ſaporem huius illiusue cibi recte aeſtimandum.

III. Ne mens, ſecundum ſenſus iudicans, fallatur, ea, quae ſentimus, attentius paullo contemplari debemus. Quo acrius enim rei perceptae attenderis, hoc clarior fit perceptio (§ 32), hocque minus periculo errandi te exponis.

IV. Perutile quoque eſt, ut rem perceptam ad tot ſenſus redigas, ad quot redigi poteſt. Si enim pluribus ſenſibus unam eandemque rem perceperis, id obtinebis, ut idea rei perceptae euadat clarior (§ 32).

Regulam hanc ISAACVS ſequebatur, cum IACOBVM ab ESAVO ſenſione diſtinguere uellet. Manus IACOBI attingebat (*en tactum*)! Vocem IACOBI audiebat (*en auditum*)! Oſculabatur IACOBVM (*en guſtum*)! Et olfaciebat ueſtes ipſius (*en olfactum*)! Solus uiſus deerat. Fallebatur ISAACVS, at non ſenſibus, ſed iudicio, quod ex ſenſione, praecipitanter nimis, formabat. Hanc legem ſentiendi obſeruant quoque medici, qui medicinam uel aquam mineralem oblatam exploraturi, eam uiſui, olfactui et guſtui ſubiiciunt.

V. Denique, ne iudicium, quod ſenſibus ſtat, te fallat, opus eſt, ut iuſta adſit diſtantia organorum ſenſoriorum et rerum perceptarum.

§ 164.

His cautionibus circa ſenſiones experientiamque obſeruatis, facile nunc uia munietur ad ueritatem. Experientia formamus nobis cum ideas ſiue notio-

notiones, tum iudicia et enunciationes. Notiones autem, experientia acquiſitae, nonniſi ſunt indiuiduales et ſingulares, iudiciaque, quae his notionibus, per experientiam formatis, nituntur, appellantur *intuitiua.*

E. gr. Si TITIVM uideris, tunc notio, quam, ope ſenſionis, de eo tibi formas, eſt indiuidualis ſiue ſingularis. Si TITIVM uideris ebrium, tunc iudicium, TITIVM *eſt ebrius*, eſt intuitiuum. Illud autem iudicium, quod per ratiocinium ex iudicio intuitiuo elicitur, dici ſolet *iudicium diſcurſiuum* ſiue *dianoëticum.* E. gr. TITIVS *eſt ebrius*, ex alio, quod memoria tibi ſuggerit, *ebrius non eſt mentis compos*, tertium elicis, TITIVS *non eſt mentis compos.* Hoc tertium iudicium dicimus iudicium *diſcurſiuum*, ſiue *dianoëticum.*

§ 165.

Quamuis et notiones et iudicia, per experientiam formata, ſint ſingularia, notiones tamen ſingulares in uniuerſales poſſunt mutari, ipſiusque adeo experientiae ſenſionumque ope, peruenimus ad notiones diſtinctas uniuerſales ſiue definitiones.

Dici non poteſt, quanti interſit ad emendandam acuendamque iuuenum intelligendi uim, ut perſpicue ipſis tradatur uia et ratio, a poſteriori ſiue per experientiam notiones uniuerſales diſtinctas ſiue definitiones efformandi. Omnibus, qui iuuentutem ad humanitatem erudiunt, auctor ſuaſorque exſtiterim, ut eos, quos docent, in definitionibus conficiendis nauiter exerceant.

§ 166.

Ad quod obtinendum multum adferunt adiumenti hae regulae:

I. Tot

I. Tot fac iudicia intuitiua, quot in re perceptа diſtinguis.

II. Omitte praedicata, quae uocant, accidentalia, ſiue, quae rei non conſtanter inſunt.

III. Praedicata, quae in omni caſu non eadem ſunt, a particularibus determinationibus libera.

IV. Facilius ſuccedet tibi negotium, ſi plura exempla inter ſe contuleris, atque ſolicite attenderis, in quo exempla perpetuo conueniant, in quo item a ſe inuicem differant.

Regulae hae lucem deſiderant. Quare exemplum perquam luculentum addam, ex quo intelligi queat, quam inire debeas rationem, a poſteriori ſiue per experientiam notiones formandi. Fac, te uelle ſcire, quid ſit, *laudare alterum*, et quid *laus* ſit. Hic ergo ad caſum quempiam indiuiduum ſiue ſingularem attendas, in quo alter alterum laudare dicitur. Ponas ergo, CAIVM in ſcripto, a ſe edito, narrare, quod TITIVS ſit eruditus, modeſtus, perſpicuus, pius etc. Hic CAIVS laudat TITIVM. Tot itaque fac iudicia intuitiua, quot caſus praeſens tibi ſuppeditat.

I. CAIVS narrat.
II. CAIVS narrat in ſcripto quodam.
III. CAIVS narrat, quod TITIVS ſit doctus.
IV. CAIVS narrat, quod TITIVS ſit modeſtus.
V. CAIVS narrat, quod TITIVS ſit perſpicuus.
VI. CAIVS narrat, quod TITIVS ſit pius.

Si ex hoc caſu uis cognoſcere, quid ſit *laudare alterum*, difficulter id fiet, α) quia hic adſunt multa peregrina et accidentalia, quae *ad τὸ laudare alterum* non pertinent. β) Quia ea, quae notionem laudis effi-

ciunt, multis adhuc determinationibus particularibus ſunt inuoluta, quae ab iis abeſſe debent.

Vt igitur intelligas, quaenam hic ſint peregrina et accidentalia, et quaenam ſint determinationes particulares, in memoriam tibi reuoca alium caſum, quo alterum ab altero laudatum fuiſſe percepiſti. Fingamus, parentem, praeſente filio, narrare, quod filius ingenio excellenti gaudeat, item, quod ſit obediens, diligens item, ac bonus poeta. Hic caſus ſequentia tibi ſiſtit iudicia intuitiua.

I. Parens narrat.

II. Parens narrat, praeſente filio.

III. Parens narrat, quod filius gaudeat ingenio excellenti.

IV. Parens narrat, quod filius ſit obediens.

V. Parens narrat, quod filius ſit diligens.

VI. Parens narrat, quod filius ſit bonus poeta.

Quod ſi hos duos caſus inter ſe confers, intelliges, 1) CAIVM, 2) *ſcriptum* CAII, 3) TITIVM in priori caſu indiuiduo eſſe peregrina, quae non ad notionem *laudis* conſtituendam pertinent, quia in altero caſu non adſunt. Intelligis item, in poſteriori caſu non neceſſarium eſſe, ut adſit α) *parens*, β) *filius praeſens*, γ) ut *filius* ſit *praeciſe obediens* et *bonus poeta*. Hinc haec omnia, quia ſunt praedicata accidentalia, notionem laudis generaliorem non conſtituunt. Sed τὸ *narrare* eſt utrique caſui commune, item in utroque caſu narrantur *perfectiones*, quae ſunt pietas, diligentia, eruditio item, perſpicuitas, cetera. Has enim animi dotes uoce, quae latius pateat, ſi enunciare uolunt philoſophi, uocabulo *perfectionis* uti conſueuerunt.

Perutiliter iuuenes, qui in ſcholis Gymnaſiisue ad humanitatem informantur, hoc exercitationis genere ſubiguntur, ſi ipſis plura proponuntur exempla, ratioque definitionis formandae ab iis, quibus docendi partes ſunt commiſſae, diſtinctius explicatur.

Iube

Iube tuos, ut hoc utar, definitionem *Satyrae*, *ornatus*, aliarumque rerum, quas nondum diſtincte norunt, formare. Intelliges, minus difficultatum, quam opinatus fueras, tibi occurrere. Ipſum autem laborem, quem eruendis notionibus diſtinctis impendis, incredibili compenſari uoluptate, ſenties. Repetantur ea, quae ſupra de ideis diſtinctis diſputauimus.

§ 167.

Hactenus de experientia. Sequitur, ut de *demonſtratione*, tanquam altero ueritatis certae fonte, pauca adferamus. *Demonſtrationem* uocamus connexionem ratiociniorum, in quibus nullae praemiſſae, niſi certae, admittuntur, ſiue *demonſtratio* eſt probatio theſeos ſiue propoſitionis alicuius, certis et indubitatis principiis nixa.

E. gr. Propoſitio demonſtranda haec eſto: *Ens ſimplex omni caret magnitudine.* Demonſtratio huius enunciationis hunc fere in modum conficietur. 1) *Quicquid caret partibus, etiam caret multitudine partium.* 2) *Ens ſimplex caret partibus.* 3) *E. etiam multitudine partium.* 4) *Quicquid caret multitudine partium, caret magnitudine.* 5) Ens ſimplex caret multitudine partium (*per propoſ. 3*). E. caret magnitudine. Propoſitio prima eſt *axioma.* Secunda enunciatio eſt *definitio entis ſimplicis.* Quarta definitio eſt *magnitudinis.* Ex his enunciationibus, tanquam principiis certis, conficitur demonſtratio huius propoſitionis. *Ens ſimplex caret magnitudine.*

§ 168.

Ea omnia, quae de demonſtratione iuuenibus tradi debent, paucis his complectemur poſitionibus.

I. Non omnis probatio enunciationis cuiuſdam dici haberique poteſt demonſtratio, quam-

quamuis omnis demonſtratio ſit probatio. Fit nonnunquam, ut ad ſtabiliendam theſin quandam eiuſmodi adferantur enunciationes, in quibus parum aut omnino nihil eſt roboris. Quod probationis genus cum ſit debile et ſine neruis, demonſtratio autem eiuſmodi fulciatur fundamentis, quae nulla ratione poſſunt conuelli, intelligitur, quiduis potius, quam demonſtrationes, infirmas illas probationes dici poſſe.

II. *Principia demonſtrandi* omnes illae uocantur propoſitiones, quibus, tanquam fulcris ſuis, nititur demonſtratio. Huc pertinent definitiones, axiomata, experientiae, poſtulata, aliae item propoſitiones, quae iam demonſtratae ſunt.

III. Cum propoſitio demonſtranda deducitur ex axiomatibus, notionibus communibus, et definitionibus, tum eam *a priori demonſtrare* diceris, ad ubi enunciatio experientia ſenſibusque corroboratur, *demonſtratio* dicitur *a poſteriori.*

Alii ita: *Demonſtratio a priori* eſt illa probatio, qua effectum ex ſua cauſſa demonſtro, *a poſteriori*, cum cauſſam ex effectu probo.

E. gr. Propoſitio: *ens ſimplex caret magnitudine*, ex definitione *magnitudinis* et *entis ſimplicis*, itemque axiomatibus nonnullis uim ſuam et robur accipit, adeoque demonſtratur *a priori.* At haec: *Exiſtit Deus*, ex mundi exiſtentia, tanquam ex effectu, demonſtratur, atque adeo *a poſteriori.*

IV. Demonſtrandi modus, ubi ex notione ſubiecti colligitur, praedicatum eidem con-

conuenire, dicitur *demonſtratio directa* ſiue *oſtenſiua*, at, cum enunciationem falſam, propoſitioni demonſtrandae oppoſitam, tanquam ueram ſumis, et inde, ratiociniorum nexu, deducis concluſionem abſonam, *demonſtratio* dicitur *indirecta*, ſiue *apagogica*, *deductio* item *ad abſurdum* uel *impoſſibile*.

Quod ut plenius poſſit intelligi, exempla utriusque demonſtrationis ſuppeditabimus. Sic e. gr. ſi hanc enunciationem: *nemo eſt honoris capax, niſi uirtuti deditus*, demonſtrare uis, oſtenſiua ſiue directa demonſtratione uti poteris. Ex ipſa enim *honoris* natura et indole poteris colligere, eum non poſſe, niſi in uirtutis cultorem, cadere. At ſi hoc enunciatum, *Deus eſt aeternus*, demonſtras, *apagogica* ſiue *indirecta demonſtratione* illud, hoc fere modo, poteris communire. *Fac, Deum non eſſe aeternum, tum habebit exiſtendi initium. Atque adeo aut ab alio erit productus, aut ſemet ipſe produxit. Sin illud: tum Deus eſt res creata, non Deus. Si hoc: tum exſtitit, et non exſtitit ſimul. Exſtitit, quia ſe produxit. Non exſtitit, quia adbuc fuit producendus. Vtrumque eſt abſonum. Ergo propoſitio oppoſita: Deus eſt aeternus, debet eſſe uera.*

V. Cum in demonſtratione enunciationes ita connectis, ut inde a principiis, quae fundamenti loco praefulciuntur, progrediaris et deſcendas ad propoſitionem demonſtrandam, tum *demonſtratio* dicitur *ſynthetica*, at, ſi a propoſitione demonſtranda ordiris, eandemque in ſua, ex quibus componitur, principia reſoluis, exſurgit inde *demonſtratio analytica*.

Ne quid obſcuri irrepat hic, exemplis, quae dicta ſunt, illuſtrabimus. Eſto haec propoſitio demonſtranda: *Ad*

Ad alios amandos ſumus obligati. Hanc enunciationem et *ſynthetice* et *analytice* demonſtrabimus.

Demonſtratio ſynthetica.

I. *Quicunque obligatus eſt ad aliorum ſtatum perfectiorem reddendum, ille quoque obligatus eſt ad id, ut uoluptatem ex aliorum perfectionibus capiat.*

Atqui nos ſumus obligati ad aliorum ſtatum reddendum perfectiorem.

E. obligati quoque ſumus ad id, ut uoluptatem capiamus ex aliorum perfectionibus.

Maior propoſitio eſt *axioma*. *Minor* continetur primo principio iuris naturae.

II. *Quicunque obligatus eſt ad id, ut ex aliorum perfectionibus uoluptatem capiat, ille eſt obligatus ad alios amandos.*

Atqui nos ſumus obligati ad id, ut ex aliorum perfectionibus uoluptatem capiamus.

E. obligati ſumus ad alios amandos.

Maior eſt definitio *amoris*. *Minor* iam ſyllogiſmo praecedenti demonſtrata eſt. *En demonſtrationem ſyntheticam!* Progrederis enim hic a principiis ad propoſitionem demonſtrandam.

Demonſtratio analytica.

I. *Quicunque obligatus eſt ad id, ut ex aliorum perfectionibus uoluptatem capiat, ille eſt obligatus ad alios amandos.*

Atqui nos ſumus obligati ad uoluptatem ex aliorum perfectionibus capiendam.

E. ſumus obligati ad alios amandos.

Minoris probatio.

II. *Quicunque obligatus eſt ad aliorum ſtatum perfectiorem reddendum, ille obligatus eſt ad uoluptatem ex aliorum perfectionibus capiendam.*

Atqui nos ſumus obligati ad aliorum ſtatum perfectiorem reddendum.

E. ſumus

E. ſumus obligati ad uoluptatem ex aliorum perfectionibus capiendam.

Vides, hic a propoſitione demonſtranda nos progredi uſque ad eius prima principia, quod eſt *analytice demonſtrare.*

VI. In omni demonſtratione haec cautio atque prouiſio eſt adhibenda, ne *circulum,* quem uocant, in demonſtrando committamus. Quod fit, cum propoſitionem A probamus per propoſitionem B, et propoſitionem B rurſus per propoſitionem A. Quo ipſo in orbem quaſi redit demonſtratio.

E. gr. Qui ex eo, quod animus humanus *cogitet,* probant, ipſum eſſe ens *ſimplex,* et ab omni concretione ſegregatum, hanc autem propoſitionem, *Anima humana eſt ens ſimplex,* ex eo probant, quia *cogitat,* circulum committunt. Vid. *philoſophia noſtra recens controuerſa p. 333.*

VII. Denique obſerues, uelim, omnia ea, quae legitime demonſtrata ſunt, eſſe certo uera. Nituntur enim propoſitiones, legitime demonſtratae, eiuſmodi fulcris, quae conuelli non poſſunt, experientiis ſcilicet, definitionibus, axiomatibus. Ex his ergo ſi, nexu legitimo, deducuntur, non poſſunt non eſſe tam certae, quam ſunt ipſa principia, quibus ſuperſtruuntur.

CAP. IV.

De Veritate probabili.

§ 169.

Quemadmodum hactenus ea, quae ad certam cognitionem ſpectant, explicauimus; ita nunc

nunc ordo nos deducit ad id, quod certo opponitur. Fit ſcilicet perſaepe, ut uix pauca, quae ad rem plene perſpiciendam pertinent, perſpecta habeamus, neque adeo id, quod cognoſcimus, ita ad liquidum perducatur, ut nullus ſcrupulus in animo reſideat. Quo in caſu *ueritatem probabiliter* cognoſcere dicimur. *Propoſitio* ergo *probabilis* illa eſt, in qua praedicatum ſubiecto tribuitur ob quaedam tantum requiſita ueritatis, et probabiliter iudicare dicimur, cum a quibuſdam ad ueritatem requiſitis ſiue a nonnullis circumſtantiis ad rei exiſtentiam concludimus.

E.gr. Mille numi aurei ex ſcrinio, in muſeo meo, ablati ſunt. SEMPRONIVM furem eſſe, probabiliter iudico. Rationes, quae me ad ipſum accuſandum mouent, hae fere ſunt.

1) SEMPRONIVS iamdudum apud omnes male audit ob manus rapaces.

2) Nemo in muſeo fuit, niſi mecum SEMPRONIVS.

3) SEMPRONIVM quosdam numos aureos, poſt furtum commiſſum, oſtentaſſe, narrant amici.

4) SEMPRONIVS, de furto interrogatus, exalbeſcit, et pudore ſuffuſus, ſubtimide reſpondet.

5) Claues adulterinas, limas, et ferramenta, quae furibus uſui ſunt, ſecum gerit.

Vide, quam multa adſint, quae poſſint efficere, ut, SEMPRONIVM furto numos abſtuliſſe, mihi perſuadeam. At omnes hae, quas adduxi, rationes non, niſi ueri ſimilitudinem et coniecturam, pariunt, quae cum formidine oppoſiti coniuncta eſt. Multa enim deſunt ad id, ut certo ſciam, SEMPRONIVM *numos ſuffuratum eſſe*.

CICERO in elegantiſſima illa oratione, qua cauſſam Milonis perorauit, probaturus, CLODIVM *Miloni inſidias*

dias collocaſſe, et, iter ad caedem faciendam apparaſſe, nonnullas περιστάσεις et rationes adducit, ex quibus ueri ſimillimum ſit, CLODIVM eſſe latronem.

1) CLODIVS aperte dixerat, occidendum eſſe Milonem.

2) Cum iter ſolenne, legitimum, neceſſarium, Miloni Lanuuium eſſet ſuſcipiendum, CLODIVS ſubito pridie ipſe Roma profectus eſt, idque ea uia, qua profecturum eſſe Milonem, iam ante nouerat.

3) Seruos ſuos cum telis ante fundum ſuum collocarat.

4) Proficiſcebatur CLODIVS expeditus, in equo, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Graecis comitibus, ut alias ſolebat, ſine uxore, quod nunquam fere.

Ex his circumſtantiis et ſenſionibus conficit illud, ſed probabiliter, CLODIVM animo occidendi Milonem iter illud ſuſcepiſſe. Vid. *Oratio pro Milone Cap. X.* Cel. HOLLMANNVS *probabile eſſe, probat, dari reuelationem diuinam.* Vid. *eiusd. liber* von Gott und der Schrift p. 288.

§ 170.

Quae ad plenius perſpiciendam cognitionis probabilis naturam et indolem pertinent, ea his iuuat complecti poſitionibus.

I. Quemadmodum *probabile* illud eſſe diximus, ubi adſunt nonnulla ueritatis requiſita, ſiue circumſtantiae quaedam et rationes, ex quibus colligas, aliquid uel eſſe, uel fuiſſe, uel futurum eſſe; ita *improbabile* id eſſe recte dixeris, ubi rationes ex contraria parte fortiores ſunt, et eiusmodi circumſtantiae occurrunt, quae propoſitioni repugnant.

Negat e. gr. LIVIVS, probabile eſſe, a Pythagora, tanquam fonte, primum, idque Numa imperante, profluxiſſe in gentem Romanam ſapientiae humanae doctrinaeque ubertatem et copiam. Rationes, quas adducit, hae ſunt. α) Pythagoras non fuit eiusdem aetatis, ſed centum amplius poſt annos in ultima Italiae ora, iuuenum, aemulantium ſtudia, coetus habuit. β) Etſi eiusdem fuiſſet aetatis, quo linguae commercio quemquam Sabinorum ad diſcendi cupiditatem exciuiſſet? γ) Quo praeſidio unus per tot gentes diſſonas ſermone moribusque perueniſſet. Vid. LIV. *Lib. I. c. 18.* Conf. CIC. *Tuſc. Quaeſt. lib. IV c. 1.*

II. Hoc probabilior eſt unaquaeque propoſitio, quo plures adſunt περιςάσεις ſiue circumſtantiae et ſenſiones, quae eidem ueri ſpeciem conciliant.

Pluris, quam quisquam opinatus fuerit, perſaepe intereſt ad felicitatem humanam, gradus probabilitatis rite definiri, ut adeo dudum eruditi *Logicam Probabilium*, quam WOLFIVS promiſit, magnis deſideriis expetierint.

III. Caue, exiſtimes, id omne eſſe probabile, quod eſt poſſibile.

Cautio haec, ſi quando, in ſpe certe metuue perquam eſt neceſſaria. Conſtat enim, complures homines peruerſe, ne dicam, ſtolide ea ſaepenumero ſperare uel metuere, quae poſſunt accidere, ſed ueri ad ſimilitudinem non accedunt.

IV. Quicquid uero eſt probabile, idem eſſe poſſibile, ex his lucide apparet.

§ 171.

Syllogiſmum *probabilem* dicimus eum, in quo uel utraque, uel alterutra, praemiſſarum eſt propoſitio probabilis.

E. gr.

E. g. Veri ſimilitudinem, non ἀπόδειξιν, parit argumentatio illa, quam, a gentium conſenſu deſumtam, adferunt quidam, exiſtentiam Dei probaturi. Ita enim rationes conficiunt:

Quicquid omnes gentes dicunt, illud eſt uerum,
Atqui omnes gentes dicunt, eſſe Deum, E.
Verum eſt, eſſe Deum.

Neque maior, neque minor propoſitio certa eſt, ſed probabilis. CICERO huic argumento multum tribuit: *Firmiſſimum hoc,* inquit, *afferri uidetur, cur Deos eſſe credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam immanis eſt, cuius mentem non imbuerit deorum opinio. Tuſc. Quaeſt. lib. 1.* Et SENECA: *Apud nos argumentum ueritatis eſt, aliquid omnibus uideri. Ep. 117.*

Syllogiſmum probabilem dicunt nonnulli quoque *dialecticum,* item *topicum.* Loci enim topici erant apud ueteres argumentationum probabilium quaſi promi condi. De quibus eruditi in utramque partem exiſtimarunt. Qui meditari rite et ex ordinis legibus nouit, facile carebit locorum, quos uocant, topicorum artificio.

§ 172.

Variae ſunt probabilitatis ſpecies. Alia probabilitas eſt *hiſtorica,* alia *phyſica, hermeneutica* alia, alia *politica,* alia denique *practica.* De quibus diſtributius nunc exponemus.

§ 173.

Quandoquidem mentis humanae uires ſuis, exiguis ſane, limitibus ſunt definitae, neque adeo ipſi omnia, uel experientiae propriae, uel rationis ope, cognoſcere poſſumus, opus eſt, ut multa etiam, quae alii ſunt experti, ſenſibusque uſurparunt, et ab iis referuntur, credamus.

§ 174.

Eſt autem *credere* nihil aliud, quam aſſenſum propoſitioni cuipiam dare, ob teſtimonium alterius. Et hic ipſe aſſenſus dicitur *Fides* (*philoſophica*).

§ 175.

Fieri poteſt, et fit ſaepenumero, ut ii, qui, quidpiam factum eſſe, narrant, uel ob ignorantiam dexteritatisque defectum poſſint, uel ob malitiam uelint nos in fraudem inducere, falſumque pro uero obtrudere.

Cautiones ergo quaedam tradantur neceſſe eſt, doceaturque, quidnam ſit probabiliter uerum, quidnam probabiliter falſum in hiſtoriis ſiue factis narrandis. Quare regulas *probabilitatis hiſtoricae*, in qua, fundamenti loco, ſubſternitur auctoritas teſtis, ſtrictim percenſebimus.

§ 176.

In omni itaque fide humana, et probabilitate adeo hiſtorica, attendas uelim ad ſequentes circumſtantias. I. Ad *teſtem*, ſiue eum, qui factum narrat. II. Ad *rem ipſam*, quae narratur. III. Ad *modum narrandi*. De ſingulis ſigillatim.

§ 177.

Non eadem eſt teſtium auctoritas. Atque adeo horum diuerſitas attendenda eſt. Conſpicitur autem ea 1) *ratione intellectus*, 2) *ratione uoluntatis*, 3) *ratione denique ſenſuum*.

§ 178.

Ratione intellectus teſtes ſunt uel perſpicaciores, prudentes, et iudicandi dote inſtructi, uel

uel ſunt obtuſiores, ſimplices, et de faece plebis.

§ 179.

Ratione uoluntatis ſunt teſtes uel probi incorruptique, qui, neutri parti addicti, amoris odiique cauſſas procul faceſſere iubent, uel partium ſtudio praepediuntur, quo minus uerum dicant.

§ 180.

Ratione denique *ſenſuum* teſtes ſunt uel oculati, ſiue *αὐτόπται*, qui factum coram intuiti ſunt, uel ſunt auriti, qui, rem quampiam eueniſſe, ab aliis acceperunt. Atque hi teſtes auriti ſunt uel *coaeui*, id eſt, eo tempore uixerunt, quo factum aliquod euenit, uel ſunt *recentiores*, qui, quicquid narrant, a coaeuis acceperunt.

§ 181.

Ex his ita praeſtructis, facile nunc leges probabilitatis hiſtoricae intelliges, quas ſequentibus poſitionibus complecti iuuat.

I. Viri perſpicacis prudentisque teſtimonium eſt probabilius, quam hominis rudioris et obtuſi, ſi ea narrantur, quae pluſculum attentionis iudiciique requirunt.

Si e. gr. phyſicus uel mathematicus, isque iudicii ſpectati, phaenomenon naturae recenſet, tum huius uiri teſtimonium propius fidem eſt, quam inficeti uulgi, quod ea, quae uel in coelo conſpiciuntur, uel in naturae regno eueniunt, parum attente conſiderat.

II. Sin autem facta narrantur, quae non niſi uſum ſenſuum, nec magnam adeo attentio-

nem poſtulant, teſtimonium hominis rudis et ſimplicis eandem meretur fidem, quam teſtimonium eruditi et prudentis, quin etiam nonnunquam maiorem, ſi ſcilicet partium ſtudium metuitur.

E. gr. Fuit caupo, qui militem, apud ſe diuerſantem, noctu interfecit. Cuius atrociſſimi facti teſtem neminem habuit, praeter filiolum, qui, in lecto iacens, putabatur dormire. Hic, poſt aliquod tempus, pueris, cum quibus ludit, rem narrat, ut geſta eſt, neque quicquam inde uel ſibi, uel parenti timet. Putasne, in pueri huius teſtimonio uim ineſſe? Putauerim certe ego, maxime, ſi aliae plures accedunt περιστάσεις uel loci uel temporis, quae narrationi fidem conciliant.

III. Si quis partium ſtudio praepeditur, quo minus uerum uel uideat, uel dicat, facile intelligitur, eiuſmodi teſtis auctoritatem parum ualere apud prudentiores. Contra ea uiro, quem neutrarum partium eſſe, ex narrationis circumſtantiis colligimus, maior habenda eſt fides.

Vt uero ſcias, num teſtis ſtudio partium ſit corruptus, opus eſt, ut uel eius patriam, uel religionem, uel ſectam, uel familiam, cetera, perſpecta habeas. E. gr. TACITVS odio, quam ueritati, plus dediſſe putatur, cum de ueterum Germanorum moribus, habitu, religione et ſtudiis exponit. Romanus Romanis fauebat, quos, ſcimus, Germanis fuiſſe infeſtiſſimos. Quod idem partium ſtudium recte notatur hodie in Gallis, quos, cum de patria aut Germanis commentantur, ad amorem odiumque fere omnia, ad ueritatem uix pauca referre uideas.

VI. Teſtis oculati auctoritas plus ualet, quam teſtimonium teſtis auriti.

Quic-

Quicquid enim ex aliorum ſermone et per famam acceperis, id plerumque eſt eiusmodi, ut uerum raro ad liquidum perduci queat. Ita enim conſueuimus, ut, ſi quid alteri narramus, facile quid affingamus. Atque ita, quo latius ſpargitur fama, hoc plura accumulantur commenta. Fama enim uires acquirit eundo.

V. Quod teſtes coaeui narrant, tutius credes, quam quod ii, qui multo poſt uixerunt, referunt.

Thuano ergo Burnetoque uel ideo multum tribuendum eſſe, exiſtimant eruditi, quod eorum temporum, quibus uixit uterque, uiciſſitudines resque geſtas memoriae prodiderunt.

VI. Si idem, quod teſtis coaeuus, plures, eodem modo iisdemque circumſtantiis narrant, tum uero neſcio, an probabilitati teſtimonii, a coaeuo lati, addi quid poſſit.

VII. Si idem denique factum, eodem modo, a teſtibus, qui ad uerum dicendum iurisiurandi uinculo adſtringuntur, narratur, tum, quia omnes probabilitatis notae adſunt, facile adducimur, ut ei, quod narratur, aſſentiamur.

§ 182

Haec de teſtium auctoritate. Ad ea autem ipſa facta, quae narrantur, parem adferas attentionem, ſi in credendo falli nolis.

§ 183.

I. Si in facto, quod narratur, occurrunt quaedam, quae inter ἀδύνατα ſiue ea, quae fieri

 non

non poſſunt, referenda ſunt, tum nulla adeſt probabilitas.

II. Si factum inſolitum et mirabile narratur, tum attendas, num id a pluribus, iisque prudentibus et probatae fidei uiris referatur, an ab unico teſte, eoque uel obtuſiori, aut ad fraudem acuto. Sin illud, facile ad credendum adduceris, ſi hoc, aſſenſionem tantiſper cohibebis, dum euidentiora certioraque documenta fidem tibi imperauerint.

§. 184.

In probabilitate hiſtorica *modus* quoque *narrandi* in cenſum uenit. De narrandi autem modo ſic habeto:

I. Quae hiſtorice, i. e. ſtilo preſſo, ſimplici et plano narrantur, ea propius ad ueri ſimilitudinem accedunt, quam quae dicendi genere oratorio aut poetico exponuntur.

In hiſtorica enim enarratione ſimplicia comparent omnia, ornatuque, tanquam ueſte, detracto, nuda. Quae uero, oratorum aut poetarum more, referuntur, in iis multum a ſimplicitate ingenua recedi, reperies, omniaque coloribus, ambitioſius conquiſitis, exornari uidebis, ita quidem, ut ueritas, multis pigmentis fucoque inani tecta, uix ac ne uix quidem conſpiciatur. Quae IVLIVS CAESAR, quae CORNELIVS, quae LIVIVS memoriae prodiderunt, ea maiorem merentur fidem, quam quae CVRTIVS, calamiſtrato nonnunquam et tumido ſcribendi genere uſus, de ALEXANDRO MAGNO commentatur. Recte LIVIVS in praefatione: *Quae, ante conditam condendamque urbem, poeticis magis decora fabulis, quam incor-*

ruptis

ruptis rerum geſtarum monimentis traduntur, ea nec affirmare, nec refellere in animo eſt.

Duo ſunt, quae hic monenda reſtant. α) Quae de probabilitate hiſtorica expoſuimus, ad auctoritatem teſtimoniumque humanum pertinere uolumus. Quae enim teſtimonio diuino nituntur, ſunt omni demonſtratione certiora. β) Ex dictis intelligitur, facta tantum credi debere, non dogmata, quae non, niſi demonſtratione, confirmanda ſunt.

§ 185.

Haec de probabilitate hiſtorica. Ad hermeneuticae probabilitatis leges deuenimus. Eſt autem *probabilitas hermeneutica*, cum a quibuſdam, in ſcripto auctoris obuiis, circumſtantiis, e. gr. uerborum ſignificatione, connexione, ſcriptoris item aetate, fine et affectu ad ſenſum ſcriptoris concludo.

Per ſenſum auctoris intelligimus illum conceptum ſcriptoris, quem per uerba in animis legentium et audientium ſcriptor uel loquens uult produci. *Interpretatio* eſt actus, quo eruimus ſenſum auctoris.

§ 186.

Ad ſenſum ergo auctoris facilius eruendum, permagni refert, has obſeruari regulas probabilitatis hermeneuticae.

I. Qui ſenſum ſcriptoris eruere cupit, linguam, qua ſcriptor mentem ſuam explicauit, probe calleat, eiusdemque genium, et, quos uocant, idiotiſmos probe perſpectos habeat.

Ex quo intelligitur, non poſſe non labi et errare eos, qui, ſcriptorem interpretaturi, translationibus ſiue uerſioni-

ſionibus aliorum fidunt. Parum ergo in Theologia proficiunt, qui ſine linguae Hebraeae Graecaeue cognitione ad interpretanda oracula ſanctiora accedunt.

II. In interpretando ſcriptore attendas ad eius ſectam, affectum, munus, aetatem, ſcopum, cet.

III. In auctoris ergo, quem interpretaris, ſyſtema deſcendas, illumque diiudices ex notionibus domeſticis, neque eius uerba ſenſumque ex noſtris notionibus praeconceptisque opinionibus interpretemur.

Quam legem, ignorantia, incertum, an malitia, migrarunt noſtris temporibus complures, qui, WOLFII libros philoſophicos interpretaturi, non eas, quas determinauit in Syſtemate WOLFIVS, notiones in conſilium adhibuerunt, ſed ex ſuis conceptibus conceptus Wolfianos finxerunt.

IV. Cauendum eſt, ne ad interpretandum ſcriptorem adferas uel odium erga ſcriptorem, uel amorem, uel quascunque alias praeiudicatas opiniones.

Haud enim animus, teſte SALLVSTIO, uerum prouidet, ubi illa obſiciunt. *Bell. Cat. cap. 15.*

V. In interpretando ſcriptore uerborum ordo, ſententiarumque, apto nexu ſe excipientium, continuatio ſeriesque attendenda eſt, neque ea, quae cohaerent, diſtrahas et quaſi diſcerpas.

Dici non poteſt, quam ridiculae inde falſaeque interpretationes exiſtant, ſi interpretes ea diuellunt, de quibus, niſi contexas extrema cum primis, uere exiſtimari non poteſt.

VI. Loca

VI. Loca auctoris, quae uocant, parallela, conferenda ſunt inter ſe, et obſcuriora explicanda ex clarioribus.

VII. A ſenſu, qui uocatur, litterali et proprio ne temere diſcedas, neque quicquam improprie dici exiſtimes, niſi neceſſitas ratioque idonea alia ſuaſerit.

VIII. Mitior et benignior interpretatio eſt praeferenda odioſae, nec quisquam contradictionis temere eſt coarguendus.

Plures interpretationis regulas latius copioſiusque explicauit RAMBACHIVS *in inſtitut. Hermeneut.*

§ 187.

Sequitur, ut *probabilitatem phyſicam* exponamus, quae eſt, cum ex pluribus phaenomenis ſiue ſenſionibus concludimus ad cauſſam aliquam phyſicam ac modum, quo effectum producit.

Haec probabilitas phyſica locum habet in explicandis, e. gr. *aurorae borealis, electricitatis, fluxus et refluxus maris etc.* cauſſis.

§ 188

Hic ſequentes teneto regulas:

I. Cauſſam phaenomeni phyſici non indagabis facile, niſi omnia ea, quae phaenomenon illud conſtituunt, rite habueris explorata, experientiamque, regulis ſupra adlatis, conuenienter inſtitueris.

II. Omnes cauſſae, quae ad phaenomenon producendum adiumenti quid adferre poterant

tuerant, ſunt ſolicite inueſtigandae et inter ſe conferendae.

III. Ex omnibus ergo cauſſis poſſibilibus eae probabiliter ſunt uerae cauſſae, quae cum reliquis ſenſionibus et circumſtantiis optime conſentiunt.

§ 189.

Probabilitas politica in eo conſiſtit, cum ex pluribus alicuius perſonae notis ſenſionibusque colligimus indolem animi.

Eſt haec probabilitas in cognoſcendis pertentandisque hominum animis perquam utilis. Si e. gr. in amico tuo obſeruas faciei hilaritatem, iocandi ſtudium, inconſtantiam, prodigalitatem, laborum fugam, cetera, tum ex his notis colligis probabiliter, eſſe ipſum uoluptuoſum ſiue ſanguineum, qui actiones ſuas huic regulae conformat: *quicquid iucundum eſt, ſenſusque ſuauius afficit, illud mihi bonum eſt, illudque appeto.*

§ 190.

Probabilitatem denique *practicam* eam dicimus, qua ex principiis phyſicis aut moralibus futurum aliquem praedicimus euentum.

Hac probabilitate utuntur uel inprimis uiri, qui, in aulis principum, rebus ciuilibus adminiſtrandis adhibentur. Hi enim rerum publicarum conuerſiones ſagaciſſime perſpiciunt, futurasque uel belli uel pacis uiciſſitudines ex praeſentibus augurantur, et ex ſimilibus cauſſis exſpectant ſimiles euentus. De qua caſuum ſimilium exſpectatione egi in commentatione de *fallaci caſuum ſimilium exſpectatione.*

Pertinet huc argumentum, quod deſumitur ab *analogia,* quodque inter argumenta probabilia recte refertur. Argumentamur hic a ſimili ad ſimile, quia ſimilium

ſimilis

ſimilis eſt ratio. Vtuntur hoc argumento phyſici, cum *incolas planetarum dari, probant.* Ita enim illi: *Terra et planetae ſunt corpora ſolida, opaca, a ſole lumen mutuantia. Cum ergo terra incolis repleta ſit, quid obſtat,* quo minus globos reliquos coeleſtes, qui eiusdem ſunt naturae, habitari affirmemus.

§ 191.

Propoſitio, quae inſufficienter probatur, dicitur *opinio.* Opinionum autem aliae ſunt *probabiles,* aliae *improbabiles,* prout principia, quibus opinio nititur, uel ſunt probabilia, uel *precaria,* quae ſine omni ratione ſumuntur,

Hinc intelligas licet, ipſas quoque opiniones, licet ſint probabiles, poſſe eſſe falſas. Quamdiu enim opinio eſt opinio, tam diu inſufficienter probata eſt, adeoque nondum omnia ad ueritatem requiſita adſunt, neque rationes adſunt completae, quae efficiunt, ut praedicatum neceſſario tribuatur ſubiecto. Atque ita praedicatum poteſt quoque ſubiecto repugnare ob rationes, nobis nondum cognitas. Quo ipſo uides, propoſitionem probabilem et opinionem uerisimilem poſſe eſſe falſam.

CAP. V.

De Meditatione recte inſtituenda, et ueritate per eam inueſtiganda.

§ 192.

Cum hactenus et ueritatis Logicae naturam et uarias eiuſdem ſpecies diſputauerimus, proximum eſt, ut exponamus, qua ratione ueritatem inueſtigare et poſſimus et debeamus. Veritatis autem indagandae adiutrix cum *meditatio* diuinitus nobis

nobis data ſit, quae ſit uis meditationis, nunc exponemus.

§ 193.

Meditari tum dicimur, cum cogitationes noſtras, bonae methodi legibus conuenienter, ita applicamus, et eo dirigimus, ut ueritates ex ueritatibus, notiones ſcilicet ex notionibus, propoſitiones ex propoſitionibus, eruamus, et *meditationem* dicimus cogitationum noſtrarum applicationem ad ueritatem inueſtigandam, bonae methodi legibus conuenienter.

§ 194.

Ex his definitionibus ſequentes deducimus poſitiones, ad meditationis naturam indolemue plenius intelligendam apprime facientes.

I. Meditatio et bona Methodus differunt fere, ut iter et uia.

II. Colligitur ex his, eos, qui legitime meditari uolunt, plures iam ueritates debere habere perſpectas. Quomodo enim ueritates ex ueritatibus, poſitiones ex poſitionibus erues, niſi iam ante notiones et poſitiones habueris cognitas.

III. Vides hinc rationem, cur tyrones, et ueritatum et bonae methodi ignari, nondum apti ſint ad meditandum.

IV. Praecipua lex in omni meditatione ſanciatur, ut principia certa et indubia, fundamenti loco, ſubſternantur. Poſtulat enim hoc bona methodus, ad cuius leges meditatio inſtituenda eſt. Vid. § 193 et 12.

V. Rem

V. Rem ergo, de qua meditaris, accurate definias, et terminos, qui occurrunt, diſtincte explices. Pertinent enim definitiones ad principia, quibus meditatio, methodi legibus conformata, ſuffulcitur. Vid. § 12.

Vt uero rei, quam meditando pertractas, definitionem condas, regulas tibi commendatas habeto, quas commendauimus § 166.

VI. Definitione rei, de qua meditaris, rite conſtituta, ea, quae in definitione occurrunt, denuo definias, ſecundum regulam ſupra § 55 ſuppeditatam.

VII. Ex definitione, quae meditationis fundamentum eſt, nouas elicias propoſitiones, ſiue formes axiomata. Sunt enim axiomata enunciationes, ex unica definitione deductae.

Quandoquidem axiomata ſunt in meditando maximi uſus. Paucis oſtendemus, quomodo formari ſoleant axiomata. Hic ergo ſic habeto. α) *Partem definitionis, genus nimirum aut differentiam ſpecificam, omittas.* E.gr. Definitio *commiſerationis* haec eſt: *Commiſeratio eſt taedium ex alterius infelicitate perceptum.* Omitte genus, et emergent hae propoſitiones axiomaticae. 1) *Commiſeratio ſupponit alterius infelicitatem.* 2) *Vbi eſt commiſeratio, ibi debet repraeſentari alterius infelicitas.* 3) *Quo maior eſt alterius infelicitas, quoque uiuidius eam tibi repraeſentaueris, eo maior eſt commiſeratio.* Omittas differentiam, et has habebis propoſitiones. (1) *Commiſeratio eſt taedium.* (2) *Quicunque commiſeratione afficitur, taedio afficitur.*

β) *Axioma emergit, ſi definitionem ita conuerteris, ut praedicatum in ſubiecti locum & ſubiectum in praedicati locum ſubſtituatur.* E.gr. *Quicquid eſt taedium, ex alterius infelicitate perceptum, illud eſt commiſeratio, item: Vbi-*

cunque locum habet taedium ex alterius infelicitate perceptum, ibi locum habet commiſeratio.

γ) *Axioma exiſtit, ſi definitionem affirmatiuam commutaueris in propoſitionem negatiuam aequipollentem.* E. gr. 1) *Vbicunque non adeſt taedium, ex alterius infelicitate perceptum, ibi non eſt commiſeratio.* 2) *Vbicunque non adeſt infelicitas, ibi non locum habet commiſeratio.* 3) *Quicunque non eſt capax taedii, ille non eſt capax commiſerationis.*

§ 195.

Eadem ratione eruuntur ex unica definitione *poſtulata*, quae ſunt propoſitiones practicae ex unica definitione deductae.

E. gr. E definitione *commiſerationis* hoc fluit poſtulatum: *Quicunque alterum ad commiſerationem uult excitare, ille debet alteri infelicitatem ſuam repraeſentare.*

§ 196.

Ex his axiomatibus et poſtulatis nouae exſurgent propoſitiones, quae facili negotio, ſine multo ratiociniorum anfractu, deducuntur, quaeque dicimus *conſectaria.*

E. gr. Si ex definitione *commiſerationis* hoc deduxiſti axioma: *Commiſeratio ſupponit alterius infelicitatem,* facile nunc elicies hoc conſectarium: *quicunque ergo felix eſt, non meretur commiſerationem.*

§ 197.

Si plures definitiones inter ſe contuleris, tum ex harum comparatione oritur propoſitio, in qua aliquid tantum affirmatur et negatur, et eſt mere theoretica, quae uocatur *theorema.*

Theorema itaque inuenturus duas uel plures ſumat definitiones, easque inter ſe conferat. Rem exemplo illu-

illuſtrabo. Prima definitio eſto: *Commiſeratio eſt taedium ex alterius infelicitate perceptum.* Altera haec: *Taedium eſt ſenſus imperfectionis.* Hinc Theorema: *In omni commiſeratione ineſt ſenſus imperfectionis. Demonſtr.* In omni taedio eſt ſenſus imperfectionis, (*per def. taedii*). In omni commiſeratione eſt taedium, (*per def. commiſ.*) E. in omni commiſeratione eſt ſenſus imperfectionis.

§ 198.

Cum *problema* ſit propoſitio practica demonſtrabilis, facile intelligitur, propoſitionem eiuſmodi eodem modo inueniri, quo theorema inueſtigatur. Duas ſcilicet pluresque definitiones inter ſe conferas, tum ex hac collatione prodibit propoſitio practica.

Sit Problema: *quicunque in altero uult commiſerationem excitare, debet in altero ciere ſenſum imperfectionis.* Haec propoſitio practica eruitur ex duabus definitionibus *commiſerationis et taedii.* Ad ſolutionem problematis feliciter inſtituendam requiritur, ut cauſſas et originem rei, quae produci debet, perſpicias.

Sit Problema: *commiſerationem in altero excitare.* Si noſti, quod commiſeratio oriatur ex repraeſentatione infelicitatis, tum facile problema ſoluetur. Commiſeratio oritur ex repraeſentatione infelicitatis, E. ſi commiſerationem in alio uel erga te, uel erga amicum tuum uis excitare, id age, ut alter infelicitatem uel tuam, uel amici ſciat, ſibique uiuidiſſime repraeſentet.

§ 199.

Vt uero haec, quae de meditatione inſtituenda diximus, accuratius intelligantur, exemplum meditationis ſuppeditabo, ex quo ſeries continuatioque cogitationum perſpici poteſt.

Fac, te uelle quid commentari de *Eloquentiae* natura et characteribus, ita ut, libris tantiſper ſepoſitis, omnia propria meditatione eruas, tum ſecundum meditationis bonaeque methodi regulas ita procedes.

(§ 1.)

Sollicitus eſto de definitione eloquentiae ſecundum regulam § 194 n. 5 traditam. Definitionem autem et notionem diſtinctam eloquentiae facile tibi formabis, ſi caſus ſpeciales, in quibus quis eloquentia dicitur inſtructus, rite fueris contemplatus, eosdemque ita inter ſe contuleris, ut ex his, ſecundum regulas § 166 explicatas, notionem uniuerſalem *eloquentiae* abſtrahas. Prodibit autem, ſi regulis ſuppeditatis conuenienter meditatus fueris, haec definitio *eloquentiae*. *Eloquentia* eſt facultas pulchre loquendi.

(§ 2.)

Hac definitione *eloquentiae* praefulta, attendas ad notas et partes, quae in definitione eloquentiae occurrunt, eandemque conſtituunt, ui regulae § 55 expoſitae, adeoque explices, quid ſit *pulchre loqui*. *Oratio* ſcilicet *pulchra* eſt, quae placet, et is *pulchre* loquitur, qui loquitur ita, ut placeat.

(§ 3.)

Ex his definitionibus deducas axiomata ſecundum § 194 n. 7. Fluunt autem ex definitione eloquentiae haec axiomata.

α) *Quicunque eloquentia eſt inſtructus, gaudet facultate pulchre loquendi.* β) *Ab eloquentia oratio pulchra ſeiungi non poteſt.* γ) *Qui non facultate pulchre loquendi eſt praeditus, non poteſt dici eloquens.* δ) *Qui ad eloquentiam peruenire uult, id agat, ut facultatem pulchre loquendi ſibi acquirat.*

(§ 4.)

Ex definitione τȣ pulchre loqui ſiue *pulchrae orationis* haec elicies axiomata.

1) *Qui-*

1) *Quicunque pulchre loquitur, orationem ita conformet, ut audientibus placeat.* 2) *Quaecunque oratio eſt apta ad placendum, ea eſt pulchra.* 3) *Nemo loquendo placere poteſt, niſi qui pulchre loquitur.*

(§ 5.)

Si interiorem eloquentiae et orationis pulchrae, quae ab eloquentia ſeiungi non poteſt (§ 3), naturam penitius uis noſcere, rurſus definias ea, quae notionem *pulchri* conſtituunt. Hic occurrit τὸ *placere* (§ 2).

(§ 6.)

Illud *placet*, quod uoluptatem in nobis producit. Rurſus explices, quid ſit *uoluptas.* Voluptas eſt ſenſus perfectionis. *Perfectio* eſt conſenſus uariorum in uno.

(§ 7.)

Has definitiones ideo praemittas, ut exinde poſſint formari axiomata, ſubſeruitura tibi in demonſtranda orationis pulchrae, adeoque eloquentiae natura.

(§ 8.)

Axiomata autem praecipua, quae ex his definitionibus fluunt, ſunt haec fere.

α) *Sine uoluptate τὸ placere locum habere non poteſt.* β) *Niſi ſentiuntur perfectiones, nulla oritur uoluptas.* γ) *Perfectionis ſenſus adeoque uoluptas eſſe non poteſt, niſi adſit perfectio.* δ) *Voluptas produci non poteſt, niſi perfectionis ſenſus producatur.* ε) *Ad id, ut in re quapiam inſit perfectio, haec tria requiruntur,* 1) PLVRA *ſiue uaria,* 2) CONSENSVS *uariorum,* 3) FINIS, *ſiue bonum quoddam, ad quod efficiendum impetrandumque uaria illa conſentiant.*

(§ 9.)

Has definitiones ſi rite inter ſe contuleris, ex iis et axiomatibus ſequentia emergent Theoremata.

THEOREMA I. *Quicquid pulchrum eſt, illud debet eſſe ad uoluptatem in nobis producendam aptum.*

DEMONSTRATIO. Pulchrum enim eſt, quod placet (§ 2): id autem placet, quod uoluptatem in nobis producit (§ 6). E. quicquid pulchrum eſt, illud debet ad uoluptatem in nobis producendam eſſe aptum.

THEOREMA II. *Fundamentum pulchritudinis eſt rei perfectio.*

DEMONSTRATIO. Pulchritudo enim debet ad uoluptatem in nobis producendam eſſe apta (*Theorema* I). Voluptas produci non poteſt, niſi perfectionis ſenſus producatur (§ 8 Axiom. 4). Perfectionis autem ſenſus nullus eſſe poteſt, niſi adſit perfectio (§ 8 Axiom. 3). E. fundamentum pulchritudinis eſt rei perfectio.

THEOREMA III. *Vt res pulchra ſit, non ſufficit, ut res gaudeat perfectionibus, ſed requiritur, ut ſentiantur perfectiones.*

DEMONSTRATIO. Niſi enim ſentiuntur perfectiones, nulla oritur uoluptas (§ 8 Axiom. 2); ſine uoluptate τὸ *placere*, adeoque etiam *pulchrum* (§ 2) locum habere non poteſt (§ 8 Axiom. 1). E. pulchritudo eſſe non poteſt, niſi ſentiantur perfectiones.

(§ 10.)

Ex quo nouum hoc oritur THEOREMA. *Vt aliqua res ſit pulchra, opus eſt, ut partes eius amico quodam conſenſu ad finem aliquem obtinendum referantur*, ſiue quod idem eſt, *conſenſus uariorum in re aliqua ad finem eſt fundamentum pulchritudinis.*

DEMONSTRATIO. Cum enim pulchritudinis fundamentum ſit rei perfectio (§ 9 Theorem. II); perfectio autem uariorum conſenſu ad finem aliquem obtinendum contineatur (§ 8 Axiom. 5): manifeſtum eſt, ad rei pulchritudinem requiri, tanquam fundamentum, uarietatis conſenſum.

(§ 11.)

Occaſione huius Theorematis occurrit tibi ad animum, eam partium, in re quapiam conuenientiam, quae

ad

ad totius rei finem conſequendum relata eſt, uocari a philoſophis *ſymmetriam* et *commenſurationem.*

(§ 12.)

Vide ergo nouum THEOREMA. *Vt res aliqua pulchra ſit, requiritur partium, ex quibus res conſtat, ſymmetria ſiue commenſus.*

DEMONSTRATIO. Cum enim ad id, ut aliqua res pulchra ſit, requiratur partium conſenſus amicus ad finem aliquem obtinendum (§ 10); haec ipſa autem partium conuenientia dicatur ſymmetria ſiue commenſus (§ 11); intelligitur, ad id, ut res pulchra ſit, requiri partium, ex quibus res conſtat, ſymmetriam ſiue commenſum.

(§ 13.)

His ita conſtitutis, quae notionem *pulchri*, generatim conſiderati, efficiunt, nunc nullo negotio intelliges haec conſectaria

CONSECT. I. Oratio pulchra debet ad ſenſus mentemque hominis uoluptate explendam eſſe accommodata (§ 9 Theorem. I).

CONSECT. II. Omnis orationis pulchrae fundamentum ſunt eiusdem perfectiones (§ 9 Theorem. II).

CONSECT. III. In oratione itaque pulchra debent uaria, quae in oratione occurrunt, ita inter ſe concinere et conuenire, ut id, quod dicendo aſſequi uolumus, ſiue, quemadmodum philoſophi loquuntur, ut orationis finem quam facillime obtineant (§ 10).

CONSECT. IV. Qui ergo perfectiones & pulchritudinem orationis noſſe uel diiudicare uult, orationis finem, ad quem ea, quae loquimur, referri debent, perſpectum habeat.

(§ 14.)

Hic ſuccurrit tibi ex Logica AXIOMA illud: *quod ideo loquamur, ut alii nos intelligant, ſiue debemus eſſe in loquendo perſpicui.*

(§ 15.)

Ex quo ſeries continuatioque cogitationum hoc tibi ſuppeditat THEOREMA. *Oratio pulchra debet eſſe perſpicua.*

DEMONSTRATIO. Cum enim ad orationem pulchram requiratur, ut ea omnia, quae in ipſa deprehenduntur, conſentiant cum fine loquendi (§ 13 Conſect. III); Finis autem loquendi, isque praecipuus ſit, ut ab aliis, ad quos loquimur, intelligamur (§ 14); ſequitur, ut in oratione pulchra debeat eſſe uerborum conſenſio cum audientium intelligentia, ſiue debeat eſſe perſpicua.

(§ 16.)

Sponte ſe tibi nunc offerunt haec conſectaria, quae Theorema praecedens partu quaſi excluſit.

CONSECT. I. *Ergo oratio pulchra reſpuit uoces inanes, quibus nulla eſt ſubiecta ſententia.* Voces enim, mente caſſae, ſunt eiusmodi, ut neque is, qui loquitur, conceptum ſiue cogitationem cum iis connectat, neque is, qui audit, coniungere notionem aliquam poſſit. Atque adeo, ut intelligantur, fieri nequit.

CONSECT. II. *E. Oratio pulchra nititur, tanquam fundamento, clara et diſtincta rerum enunciandarum cognitione.* Quomodo enim oratio pulchra eſſe poſſet perſpicua, niſi coagmentata eſſet ex uocibus perſpicuis, claris, euidentibusque. Quomodo uero uoces clarae eſſe queunt, niſi iis adhaereat idea clara et diſtincta?

CONSECT. III. *Orationis ergo pulchrae praeſidia arceſſi debent ex lautiori eruditionis apparatu, maxime ex philoſophia.* Hac enim adiutrice, claram diſtinctamque rerum utiliſſimarum cognitionem nobis acquirimus.

(§ 17.)

Experientia teſte, nouimus, nos, cum ad alios dicimus, id unum perſaepe ſpectare, ut probemus aliis ea, quae dicimus, audientiumque animos ad credendum flectamus, ſiue ut *perſuadeamus* aliis.

(§ 18.)

(§ 18.)

Vnde emergit, in cogitationum ordine, haec propoſitio.

THEOREMA. *Oratio pulchra debet eſſe ad perſuadendum accommodata.*

DEMONSTRATIO. Cum, quae pulchra eſt oratio, talis eſſe non poſſit, niſi uaria, ex quibus conflatur oratio, cum fine loquendi conſenſerint (§ 13 Conſect. III). Finis autem, ob quem ad alios loquimur, praeter perſpicuitatem, ſit is, ut efficiamus, ut, quae uera putamus, alii itidem habeant pro ueris, et contra, quod ipſum eſt *perſuadere*, (§ 17); conſequens eſt, ut oratio pulchra debeat eſſe ad perſuadendum accommodata.

(§ 19.)

Hinc fluunt haec conſectaria.

CONSECT. I. *E. in oratione pulchra omnia conquiri debent, quae ad attentionem auditorum conciliandam adferre poſſunt adiumenti.* Quia ſine attentione non obtinetur perſuaſio.

CONSECT. II. *Ergo in oratione pulchra rationes idoneae adferendae ſunt, quae mentem audientium ad aſſenſionem flectunt.*

(§ 20.)

Ea omnia, quae orationi adiiciuntur, ut placeat, et uoluptati aurium morigeretur, eius conſtituunt *ornatum.*

(§ 21.)

En nouum THEOREMA: *Oratio pulchra debet eſſe ornata.*.

DEMONSTRATIO. Cum enim oratio pulchra debeat placere (§ 4); conſequens eſt, ut uaria ſibi adiecta habeat, quae efficiunt, ut placeat. In quo cum ſit eius *ornatus* poſitus (§ 20); intelligitur, orationem pulchram debere eſſe ornatam.

 (§ 22.)

(§ 22.)

Hinc hoc fluit CONSECTARIVM. *E. in oratione pulchra plura uerba adhibentur, quam ad ueritatem nude proponendam requiruntur.*

(§ 23.)

Oratio, in qua plura uerba, quam ad ueritatem nude proponendam requiruntur, dicitur *copioſa.*

(§ 24.)

Nouum ergo ex his efficitur THEOREMA. *Oratio pulchra debet eſſe copioſa.*

DEMONSTRATIO. Cum enim in oratione pulchra plura uerba adhibeantur, quam ad ueritatem nude proponendam requiruntur (§ 22); ea autem oratio dicatur copioſa (§ 23); perſpicuum eſt, orationem ornatam debere eſſe copioſam.

(§ 25.)

Cum ex § 12 tibi conſtet, orationem pulchram requirere aptam partium, ex quibus illa coagmentetur, ſymmetriam ſiue commenſum, et ex § 16 Conſect. I perſpectum habeas, orationem pulchram reſpuere omnes uoces inanes, facile nunc intelligis:

α) Inanem et uentoſam loquacitatem ab oratione pulchra, licet ſit copioſa, ſeiungendam eſſe, quia inanis loquacitas et tollit aptam partium ſymmetriam, et multas uoces, mente caſſas, admiſcet. β) *Hinc uides, orationem pulchram debere eſſe concinnam.*

DEMONSTRATIO. Apta enim membrorum congruentia, qua omnes partes in ea, qua coaluerunt, orationis compage, cum quodam iuſtae magnitudinis decore conueniunt inter ſeſe et ordine menſuraque conſpirant, efficit id, quod dicimus *orationis concinnitatem.* (per definit.)

Cum uero ad id, ut oratio pulchra ſit, requiratur partium, ex quibus illa coagmentatur, *ſymmetria* ſiue *commenſus* (§ 12); intelligitur, orationem pulchram debere eſſe concinnam.

(§ 26.)

(§ 26.)

Oratio, in qua uerba cum rebus conſentiunt et exaequantur, dicitur *apta.*

(§ 27.)

Oratio pulchra debet eſſe apta.

DEMONSTRATIO. Cum oratio pulchra eſſe non poſſit, niſi in ea inſint perfectiones (§ 13 Conſect. II); perfectio uero requirat conſenſum (§ 8): ſequitur, ut in oratione pulchra debeat eſſe conſenſus cum rebus dicendis, ita, ut parua ac tenuia tenui, mediocria temperato, magna ſublimi et magnifico dicendi genere exprimantur. Haec oratio dicitur *apta* (§ 26). Ergo oratio pulchra debet eſſe apta.

(§ 28.)

Ex his theorematibus demonſtratis plenius nunc intelligis poſitiones, ad eloquentiae naturam et indolem latius explicandam facientes, quarum nonnullas hic uideas.

I. Quandoquidem eloquentia eſt facultas pulchre loquendi (§ 1), atque adeo pulchra oratio ab ea ſeiungi nequit (§ 3); uides, eloquentiam eſſe facultatem perſpicue loquendi (§ 15), quia oratio pulchra debet eſſe perſpicua.

II. Eloquentia reſpuit uoces inanes (§ 16 Conſect. I), atque adeo eloquentia et loquentia differunt.

III. Eloquentia nititur clara ac diſtincta rerum enunciandarum cognitione (§ 16 Conſect. II).

IV. Eloquentiae praeſidia debent peti ex lautiori eruditionis apparatu, maximeque ex philoſophia (§ 16 Conſect. III); ut ergo eloquentia recte dicatur *loquens ſapientia.*

V. Eloquentia eſt facultas ad perſuadendum appoſite dicendi (§ 18).

VI. Eloquentia eſt facultas ita dicendi, ut rationes idoneae adferantur, quae mentem audientium ad aſſenſionem flectant (§ 19 Conſect. II).

VII. Eloquentia eſt facultas ornate et copioſe dicendi (§ 21 et 23).

VIII. Eloquentia eſt facultas concinne et apte loquendi (§ 25 et 27).

Plures propoſitiones, ſi ad cogitandum te dederis, ſe tibi ſponte offerent, ita quidem, ut altera alteram partu quaſi excludat. In quo quanta inſit uoluptas, ii demum norunt, qui mentis uires non hebeſcere patiuntur, ſed ingenium, tanquam arcum, intentum habent, et nunc hanc nunc illam propoſitionem meditando pertractant. Hoc uno exercitio ſi iuuenes, qui in ſcholis humanitatis ad ſtudia incumbunt, probe ſubiguntur, dici non poteſt, quantum inde utilitatis ex logica referant.

CAP. VI.

De Veritate diiudicanda, ſpeciatimque de modo libros legendi et diiudicandi.

§ 200.

Expoſita hactenus cum ueritatis logicae natura, tum ratione eam inueniendi, nunc in eo uerſabimur, ut oſtendamus, qua attentione et cautione opus ſit, in ueritatibus, quas alii inuenerunt, examinandis diiudicandisque.

§ 201.

Cum uero aliorum ueritates in libris contineantur, noſtrum eſt, regulas tradere, ad quas aliorum ſcripta queant diiudicari.

§ 202.

§ 202.

Libri aut continent facta, aut dogmata, ſiue uniuerſales propoſitiones. Illi uocantur *hiſtorici*, hi *dogmatici*. Vt adeo intelligas, ſcripta omnia commode diſpeſci poſſe in ſcripta dogmatica et hiſtorica.

Fit perſaepe, ut in ſcriptis quibuſdam aliorum dogmata cum probationibus ſuis recenſeantur. Haec ſcripta recte dixeris *ſcripta dogmatico - hiſtorica*, huc pertinent multa diaria eruditorum. Si uero dogmata inter ſe, nexu legitimo connectuntur, et ſolide demonſtrantur, tum ſcriptum dicitur *dogmaticum ſcientificum*.

§ 203.

In diiudicando ſcripto hiſtorico has potiſſimum regulas tibi habeto commendatas.

I. Attendas, num ſcriptum hiſtoricum ſit uerum.

Hic ergo probabilitatis hiſtoricae leges, a nobis § 173 expoſitas, in conſilium adhibeas.

II. Num in iis, quae narrantur, ordo legitime obſeruetur, probe diſpicias.

De ordine autem ſcripti hiſtorici optime iudicabis, ſi ad circumſtantias temporis animum aduerteris, et chronologiam tibi familiam reddideris.

III. Attendendum, num ſcriptum hiſtoricum fini reſpondeat, ſiue num ſit *completum*.

Finis, pro hiſtoriae diuerſitate, uarius eſt, α) *Hiſtoriae naturalis* finis eſt, phaenomena et facta naturae rariora deſcribere. β) *Hiſtoriae eccleſiaſticae* ſcopus eſt, fata et uiciſſitudines eccleſiae commemorare, errores et errorum remedia, in omnibus ſeculis, indicare, prouidentiamque diuini Numinis, in coetus diuinioris conſeruatione conſpicuam, oculis animisque lectorum

ctorum ſubiicere. γ) *Hiſtoriae ciuilis* haec prima lex eſt, ut exempla adferantur in medium, quibus politices praecepta ſtabiliuntur, ut rerum publicarum et incrementa et conuerſiones explicentur, ſubnexis ubique cauſſis, quibus uel rerum publicarum flos, uel interitus ſit productus. δ) *Hiſtoriae* denique *litterariae*, in qua uel fata ſcientiarum, uel uitae et facta eruditorum enumeranda ſunt, is uel in primis finis eſt, ut cognitio ueritatum, a ueteribus in medium prolatarum, inde acquiratur, itemque ſubſidia ſuppeditentur, quibus ars heuriſtica ſiue inueniendi poſſit augeri. Ergo in hiſtoria litteraria recenſeri debent ſcripta, eorumque argumenta, item methodus, in iisdem adhibita, et a qua ſtirpe haec et illa ueritas ſit ducta. Vitae eruditorum accurate enarrandae ſunt, et quae cuiusque ſint in hanc uel illam eruditionis partem promerita, indicentur.

§ 204.

Quod ad ſcripta dogmatica, eaque, ut uocant, ſcientifica attinet, in iis legendis examinandisque haec teneto.

I. In ſcripto dogmatico ſcientifico primum ſcriptoris ſcopum perſpectum habeas, quem intelligas licet, uel in primis ex praefatione.

II. Perutile eſt in legendo diiudicandoque ſcripto dogmatico, quasque ueritates, in ſingulis paragraphis obuias, in certas quasdam deſcribere propoſitionum ſpecies, atque ſolicite diſpicere, num uel ad definitiones, uel ad axiomata et poſtulata, uel ad theoremata et problemata pertineant.

III. In primis uideas, ſi ſcriptum dogmaticum ſub incudem uocaueris, num certae

et

et legitimae definitiones, fundamenti loco, ſubſternantur, et, quo nexu, theòremata ex iis demonſtrentur.

Hic egregie inſeruient tibi magnoque erunt uſui regulae, quas ſupra in capite de definitionibus explicauimus.

IV. Diſpiciendum eſt, num ſcriptum dogmaticum ſit *ſolidum*, i. e. num omnes propoſitiones firmis demonſtrationibus corroborentur, ita quidem, ut nihil, praeter experientias indubias, definitiones et axiomata, ſine probatione admittatur.

Hic in conſilium ea adhibebis, quae a nobis in Capite de demonſtratione dicta ſunt. Si in ſcripto uel principia incerta et dubia praeſtruuntur, uel nexus probandi nullus conſpicitur, tum ſcriptum illud uocamus *ſuperficiarium*.

V. Cum ſcriptum ſolidum accuratas demonſtrationes continere debeat (num. IV), in omni autem demonſtratione omnes propoſitiones ita connectantur, ut altera ex altera, omnes autem ex principis certis fluant (§ 167): intelligitur, ſcriptum dogmaticum, quia debet eſſe ſolidum, eas debere continere ueritates, quae apto nexu deuinciantur, ſiue quod idem eſt, *ſyſtematice* conficiendum eſſe.

Syſtema enim dicimus ueritatum, inter ſe connexarum, congeriem.

VI. Ex his omnibus intelligis, perſpicuitatem et ſoliditatem praecipuas eſſe dotes ſcripti dogmatici.

CAP.

CAP. VII.

De Veritate cum aliis communicanda deque modo alios conuincendi.

§ 205.

Rationem inueſtigandi ueritates, uel ab aliis inueſtigatas examinandi hactenus expoſuimus. Nunc leges trademus, quae docent, quomodo cum aliis ea, quae cogitamus, debeamus communicare.

§ 206.

Qui alterum ad ueritates, ſibi nondum notas, uerbis, uiua uoce prolatis, perducit, is alterum dicitur *docere*.

§ 207.

Age ergo, eorum, qui docendo cum aliis ueritates communicant, requiſita paucis his complectamur poſitionibus.

I. Qui alterum uult docere, ſit perſpicuus.

Quomodo enim cum altero ueritates communicabit, niſi intelligatur. Donum ergo perſpicuitatis ad docendum uel inprimis requiritur.

II. Ergo is demum docere debet, qui rem, quam docet, diſtincte intelligit.

Qui enim rem docendam diſtincte intelligit, is eam per uerba cum aliis facile diſtributiusque communicare poteſt.

III. Ad perſpicuitatem docentis pertinet, ut ſingulos terminos accurate definiat, atque ita

ita obſcuritatem, quam uoces uagae et indeterminatae pariunt, tollat.

IV. Perſpicuitati conſulitur, ſi res abſtractae et a ſenſibus remotiores exemplis, e communi uita petitis, illuſtrantur.

V. Docentis eſt, eos, quos docet, de ueritatibus certos reddere.

Secus enim ſi fit, ii, qui docentur, dubitant, num ſint ea uera, quae poponuntur. Docentis autem refert, ea, quae docentur, diſtincte ab auditoribus intelligi, quod fieri non poteſt, ſi in incerto uagentur.

VI. Ex quo conficitur, docentem habitu demonſtrandi debere eſſe inſtructum.

Demonſtratione enim uia munitur ad certitudinem, quod capite de demonſtratione probauimus.

VII. Praecipua ergo uirtus et dos docentis eſſe debet *ſoliditas*.

Soliditas enim, ut diximus, in eo uel maxime conſpicitur, ſi idoneis quamque propoſitionem rationibus communire poſſumus ita, ut ratiocinia ex ratiociniis nectantur, omniaque enunciata firmis, nec facile conuellendis, fundamentis ſuperſtruantur.

VIII. Ex his omnibus intelligitur, in docendo hanc legem ſanciri debere, ut docens alios, quos docet, uel de ueritate uel de falſitate propoſitionis conuincat.

Conuincere alterum dicimur, cum efficimus, ut alterum certum reddamus de ueritate uel falſitate propoſitionis alicuius, id quod partes docentis exigunt (num. V). Ipſa autem illa actio, qua alterum certum reddimus, dicitur *conuictio* (in ſenſu ſcil. *actiuo*). At conuictio (*paſſiue* ſumta) eſt ſtatus ille, quo certi ſumus de alicuius propoſitionis uel ueritate uel falſitate.

§ 208.

§ 208.

Conuictionis natura et indoles rectius perſpicietur, ſi et ea, quae ex parte *conuincentium*, et ea, quae a *conuincendis* requiruntur, expoſuerimus.

§ 209.

Has ergo habeto poſitiones.

I. Qui alterum conuincere uult, id agere debet, ut diſtincte explicet propoſitionem, de qua alterum uult conuincere.

Quomodo enim alterum certum reddet de propoſitionis ueritate, cuius ſenſum alter non capit.

II. Qui alterum conuincit, id efficit aut per demonſtrationem, aut per experientiam.

Certitudo enim acquiritur, uel per demonſtrationem, uel per experientiam. Illa conuictio dicitur a *priori*, haec a *poſteriori*.

III. Hinc intelligitur, eum, qui conuinci uult, debere in demonſtrationibus non eſſe prorſus hoſpitem et peregrinum.

Niſi enim demonſtrationem capit quis, conuictio non locum habet. Ruſtici ergo et rudiores difficilius conuincuntur de ueritatibus abſtractis, quam eruditi.

IV. Qui conuinci uult, debet adferre attentionem.

Sine hac enim demonſtrationem non capiet, nec diſtincte intelliget nexum propoſitionum.

V. Eius ergo, qui conuincendus eſt, attentio nullo modo turbanda eſt.

VI. Atque adeo eum, quem conuincere allaboramus, non debemus turbulentis affectibus implere.

Minui-

Minuitur enim, quin etiam tollitur attentio in affectuum turba et impetu, teſte experientia.

VII. Fugienda ergo ſunt conuicia et dicteria, ſi alterum conuincere uolumus.

Fieri enim non poteſt, quin ad conuicia aut ſcommata affectus irae triſtitiaeque cieatur. Perabſurde ergo agunt, qui, dum in aliis conuincendis occupati ſunt, conuiciorum mole alios obruunt.

CAP. VIII.

De modo alios confutandi.

§ 210.

Cum alios conuincimus de errore, tum illos dicimur *refutare*.

§ 211.

Quae ergo de conuictione, capite praecedenti, adlata ſunt, nunc ualent quoque de confutatione.

I. Quandoquidem conuincimus alios per demonſtrationes (§ 209 num. II), intelligitur, eum, qui refutare alterum uult, debere demonſtrare falſitatem propoſitionis, quam alter pro uera habet.

II. Non eſt ergo refutatio cum *impugnatione* confundenda. Illa poſtulat demonſtrationes, haec uero ex incertis et precariis principiis probat, alterum erraſſe.

III. Hinc intelligitur, ueram propoſitionem non poſſe refutari. Si enim propoſitio uera refutari poſſet, tum demonſtrari poſſet, eam eſſe falſam, adeoque eſſet falſa. Nam, quicquid legitime demonſtratur, illud uerum eſt (§ 168 num. VII). Verum

 ergo

ergo eſſet, ueram propoſitionem eſſe falſam.

IV. Ea ergo propoſitio, quae legitime demonſtrata eſt, non poteſt refutari.

V. Cum is, qui alterum uult conuincere de propoſitionis uel ueritate uel falſitate, eius propoſitionis ſenſum diſtincte explicare debeat (§ 209 num. I), ſequitur, ut confutaturus alterum, propoſitionem ante explicare debeat, quod uocamus *ſtatum controuerſiae formare*.

Hoc ipſo euitatur omnis *Logomachia*, quae ex eo oritur, cum alter alterum non intelligit.

VI. Eius, quem conuincere uolumus, attentio nullo modo turbanda eſt (§ 209 num. V) E. cauendum, ne alterius, quem confutare cupimus, attentionem turbemus (§ 210). Ergo in confutando abſtinendum eſt a conuiciis et aculeatis dicteriis (§ 209 num. VII).

VII). Ex quo lucide apparet, in confutando conſequentias, quae animo nocendi et alterum riſui exponendi formantur, eſſe uitandas.

VIII. Argumenta quoque *ab inuidia ducta*, quibus utimur, ut alterius famae labeculam aſpergamus, in confutando neutiquam adhibere decet.

Argumenta ab inuidia ducta eas rationes appellamus, quibus utimur, non ut uerum in lucem proferamus, ſed ut aduerſarium, quem confutare uideri uolumus, exoſum aliis inuiſumque reddamus. Huc pertinet illud, ſi propoſitionem confutandam Atheiſmi plenam, ipſum-

ipſumque ſcriptorem Atheum eſſe, clamitamus, ſi item propoſitionem, quam impugnamus, conferimus cum placitis hominum, iam inuiſorum et fama laborantium.

CAP. IX.

De Modo ſe defendendi.

§ 212.

Qui demonſtrat, ſe ab altero non eſſe confutatum, ille ſe aduerſus diſſentientem *defendere* dicitur.

§ 213.

De defenſione ſequentes obſerues regulas:

I. Si propoſitio aliqua legitime demonſtrata eſt, eademque ab aliis impugnatur, non opus eſt, ut eam multis defendas, cum certum ſit, eam confutari non poſſe.

II. Si ſenſus uerborum uindicandus eſt, ſatis te defendiſti, ſi, quid per uerba uelis intelligi, demonſtraueris. Si notionem, quam cum uerbis tuis coniungis, pertinaciter reiicit aduerſarius, aut malitioſe uerba in peruerſum ſenſum detorquet, non opus eſt amplius defenſione.

III. Contra impugnantem, qui iniuriis potius et conuiciis, quam argumentis, militat, non magis opus eſt defenſione, quam contra furioſum aut ſumme ebrium, conuiciis te laceſſentem.

At ſi aduerſarius, qui te criminatur, apud alios plurimum ualuerit auctoritate, tela calumniarum retundenda ſunt, ne exiſtimatio tua et fama in diſcrimen adducatur.

§ 214.

Eiuſmodi ſcripta, quibus continentur defenſiones aduerſus criminationes, aut errorum imputationes, dicuntur *ſcripta apologetica*. Scripta *polemica* ſunt, quibus errores refutantur aut impugnantur, aliorumque ſententiae impugnatae defenduntur.

Dicuntur alias quoque ſcripta *eriſtica*, quorum numerus minui potius debebat, quam augeri.

CAP. X.
De Modo diſputandi.

§ 215.

Mutuam propoſitionis alicuius impugnationem et defenſionem coram inſtitutam dicere ſolemus *diſputationem*.

§ 216.

Eum, qui propoſitionem uel theſin, de qua diſputatur, impugnat, dicimus *opponentem*. Qui uero theſin contra impugnationem defendit, uocari ſolet *reſpondens*. Qui autem reſpondentis partes tuetur, illique ſuccurrit et ſuppetias fert, ſi quando haeſerit, dicitur *praeſes*.

§ 217.

Quae ad diſputantes requiruntur, his includam poſitionibus:

I. Qui de argumento quodam diſputare uult, argumentum, de quo diſputatur, diſtincte intelligat.

II. Linguae, qua diſputatio inſtituitur, ſit peritus, praeſentemque adferat animum.

III. Diſputantes ſibi uere contradicant, ne, more uetularum, in rixas incidant, et de lana caprina altercentur.

IV. Diſ-

IV. Diſputaturi ſint uacui ab omnibus turbulentis affectibus, ira praeſertim et inuidia, modeſtiamque et ueri ſtudium ſibi habeant commendatum.

V. Vt appareat, num ſibi contradicant diſputantes, opus eſt, ut opponens propoſitionem, quam impugnat, diſtincte explicet, aut a reſpondente theſeos ſenſum et explicationem poſtulet.

§ 218.

Opponentis hae fere partes ſunt:

I. Sententiam theſi, de qua diſputatur, contrariam probet.

II. Argumenta, quibus theſin impugnat, proferat ordine, quoad eius fieri poteſt, ſyllogiſtico, ut ipſius mens et neruus probandi eo melius perſpiciatur.

III. Praemiſſas ſyllogiſmorum, quibus utitur, tamdiu probet, ſi dubiae ſint, donec peruentum fuerit ad principia certa et indubia.

IV. Omnes cauillationes, conuicia, dicteria, quae turbant attentionem, euitet opponens.

V. Videat, num reſpondentem ex propriis aſſertionibus refutare, et, quod aiunt, proprio gladio iugulare queat, quod eſt *κατ' ἄνθρωπον* diſputare.

§ 219.

Si opponens propoſitionem impugnauit, tum reſpondens ſequentia obſeruet:

I. Reſpondens integrum ſyllogiſmum, prout ab opponente fuit prolatus, repetat, ut pateat, num opponentis mentem et ſenſum

 per-

perceperit. Quo ipſo reſpondens dicitur *argumentum aſſumere.*

II. Aſſumto argumento, porro reſpondens diſpiciat de omnibus propoſitionibus, num debito gaudeant robore. Quarum ſi una alteraue uideatur dubia, expetat ſibi probationem eiusdem.

III. Probatione dubiae propoſitionis ab opponente prolata, infringatur neruus argumenti.

§ 220.

Qnod fit, uarie reſpondendo:

I. Forma ſyllogiſmi examinatur, et diſquiritur, num ratiocinatio opponentis ſit regulis ſyllogiſticis conformis.

II. Materiae ratio habetur, ubi reſpondens uel *concedit* totum argumentum, ſi ſcilicet illud non fuerit contra theſin, uel infringit rationes opponentis per *inſtantiam*, qua per exemplum contrarium prolatum demonſtratur, enunciationem opponentis non eſſe uniuerſalem, uel per *inuerſionem et retorſionem*, uel denique per *diſtinctionem et limitationem.*

§ 221.

Diſputandi methodus ſyllogiſtica ceteris methodis praeferri meretur, quia, ſi argumentum forma ſyllogiſmi incluſeris, omnes propoſitiones ſpeciatim diſtributiusque recenſentur, ut ita reſpondens fontes errorum felicius detegere queat.

Cum per quaeſtiones et reſponſiones diſputatur, dicitur haec methodus *erotematica*, itemque *ſocratica*, per quam facile opponens uel reſpondentem uel reſpondens opponentem in fraudem inducit.

Finis Philoſophiae rationalis.

META-

METAPHYSICAE

PARS PRIMA

ONTOLOGIA

SIVE

PHILOSOPHIA

PRIMA.

INSTITVTIONES
METAPHYSICAE.

Prolegomena de Metaphyſices natura et indole.

§ 1.

Quamuis ſint, qui, iuuentuti, in ſcholis ad humanitatem erudiendae, metaphyſicam tradendam eſſe negant, propterea, quod innumeras tricas ſpinoſasque quaeſtiones, quas neſciſſe rectius fuerit, contineat; mihi tamen perſuaſum eſt, tanto minus iuuenes a deliciis metapyſicis eſſe arcendos, quanto pluris intereſt, eos mature peruenire ad diſtincte cogitandi facultatem, ad quam aſſequendam elegantiſſima haec diſciplina plurimum adfert adiumenti.

Metaphyſices nomen inuidioſum eſt, et infamiae propemodum ſubiectum. Eam enim ſcholaſtici metaphyſicen tractandi rationem inierant, ut nugarum ineptiarumque plurimum, ueritatum utilium parum adferrent, terminosque, mente caſſos, barbaros et ne fando quidem auditos, procuderent. Quo factum, ut metaphyſica plurium, et in his prudentiorum, ludibrio fuerit expoſita, et propemodum conuicii loco habitum, uocari metaphyſicum. At poſtquam, pulſa ſcholaſticorum barbarie, metaphyſica dignitati honorique ſuo

I 5 reſti-

reſtituti coepit, eo nunc prodit habitu, ut quantum diuerſa eſt a ueterum quisquiliis, tantum ſui cultoribus adferat emolumenti.

§ 2.

Vt ergo intelligatur rectius, quid ſit *metaphyſica*, nonnullas praemittemus poſitiones, ex quibus lucide apparebit, quid tandem ſit illud, quo metaphyſica ab omnibus aliis rebus et diſciplinis internoſcatur.

§ 3.

Omnis cognitio humana oritur a ſenſibus. Quicquid autem ſenſibus percipimus, id pertinet ad *indiuidua*, quae multiplicibus determinationibus et circumſtantiis uel loci, uel temporis, uel perſonae, inuoluta et ueſtita nobis ſiſtuntur, id quod in Logica fuſius docuimus.

§ 4.

Quamuis uero omnia indiuidua, quae ſenſibus percipimus, ob innumeras circumſtantias et determinationes ita a ſe inuicem differant, ut alterum alteri nunquam in omnibus ſimile deprehendatur, ſunt tamen quaedam proprietates et notae, quas habent indiuidua, multum alioquin a ſe diſcrepantia, communes, et in quibus eadem perpetuo conueniunt (§ 46 Log.).

E. gr. IVLIVS CAESAR, CICERO, POMPEIVS, ſunt indiuidua. In his miram quandam animaduertes diuerſitatem, ſed in quibusdam ſimilitudinem et conuenientiam deprehendes, e. gr. in eo, quod haec omnia indiuidua ſint ſubſtantiae, quod uiuant et ſentiant, quod exiſtant, cetera.

§ 5.

Quando has notas proprietatesque, rebus pluribus communes, nobis repraeſentamus, tunc notiones

nes ſiue repraeſentationes harum affectionum, rebus pluribus communium, dici ſolent *notiones uniuerſales* itemque *abſtractae.* Scientia autem uniuerſalium, ſiue diſciplina illa, in qua notiones uniuerſales et communes diſtincte explicantur, dicitur *Metaphyſica.*

Metaphyſicae ergo eſt, notiones rerum communes et generaliores diſtincte euoluere, rerum diſcrimina peruestigare, propoſitiones et axiomata, in ceteris diſciplinis, e. gr., philoſophia morali, phyſica, etc. fundamenti loco ponenda, ita ſtabilire, ut iis demonſtrationes ſuperſtrui queant.

§ 6.

Complectitur autem Metaphyſica, ex mente recentiorum, has quatuor diſciplinas: α) *Ontologiam*, in qua notiones uniuerſaliores et principia cognitionis humanae communiſſima diſtincte exponuntur. β) *Coſmologiam*, ſiue, *ſcientiam mundi in genere.* γ) *Pſychologiam*, quae cum ea, quae per experientiam de anima nobis innoteſcunt, tum illa quoque, quae, ratiociniorum ope, inueſtigamus, explicat. δ) *Theologiam* denique *naturalem*, in qua de Dei exiſtentia, eius attributis operibusque exponitur.

Has diſciplinas ergo cum complectamur metaphyſica, intelligis, cur nonnulli eam cum Cel. THVMMISIO definiant, per ſcientiam entis, et mundi in genere, rerumque immaterialium.

Nos eum commentandi ordinem nunc ſeruabimus, ut α) generaliora cognitionis humanae principia, et notiones communes explicemus, in *ontologia*, β) ea, quae ad mundi, generatim conſiderati, notionem conſtituendam ſpectant, adferamus, in *coſmologia*, γ) et animae humanae DEIque naturam et proprietates lectorum animis ſubiiciamus in *pſychologia* et *theologia naturali.*

INSTI-

INSTITVTIONES ONTOLOGIAE.

Prolegomena.

§ 7.

Ontologiae eſt, generaliores et communiſſimas notiones diſtincte explicare (§ 6). Cum autem in hoc conceptu omnia conueniant, quod entia ſint, ita ontologiam pertractabimus, ut, praeſtructis primis cognitionis humanae principiis, ab entis conceptu enodando ordiamur. *Ontologiam* ergo recte definimus per ſcientiam entis in genere, ſeu quatenus ens eſt.

Ontologia uocatur quoque *philoſophia prima*, propterea, quod in eadem prima ueritatum omnium principia, et primae notiones, in aliis diſciplinis applicandae, et in ratiocinando uſui futurae, traduntur.

§ 8.

Quae de ontologia eiusque natura et uſu notari merentur, his complectimur poſitionibus:

I. Cum ontologia ſit ſcientia, (§ 7) omnesque adeo eius propoſitiones demonſtrari debeant, (per def. ſcientiae) manifeſtum eſt, ontologiam minus recte haberi a quibusdam pro Lexico philoſophico.

Nimis arctis ontologiam limitibus definiunt ii, qui, praeter terminorum barbarorum farraginem, nihil in ea contineri putant.

II. Ex

II. Ex ontologia ceterarum diſciplinarum ueritates robur ſuum ſtabilitatemque petunt, atque adeo non miror, cur nonnulli eam ſcientiarum principem et reginam appellitent.

Fundamenta enim, quibus nituntur ueritates uel phyſicae uel morales, ſtabiliuntur in ontologia.

III. Euidens nunc eſt, cur ſine ontologia cognitionem mentis humanae ſolidam eſſe negemus.

Solida enim non poteſt eſſe cognitio noſtra, niſi prima omnis ſcientiae principia, primasque ueritates, quae fundamentum concluſionum omnium conſtituunt, perſpectas habuerimus. Vnde autem eas tibi perſpectas reddes, niſi ex ontologia.

IV. Vſus ontologiae eſt uarius, et per omnes diſciplinas, quae philoſophiae ambitu comprehenduntur, ſeſe diffundit.

E. gr. In Theologia naturali DEI exiſtentia non poteſt demonſtrari ſine principiis et notionibus in ontologia ſtabilitis. In pſychologia animi humani immortalitas non demonſtrabitur, niſi ex ontologia perſpectum habueris, quae ſint entis ſimplicis proprietates.

CAP. I.

De primis cognitionis humanae principiis.

§ 9.

Eſt ontologiae, uniuerſaliora cognitionis humanae principia ſtabilire (§ 6). Duo autem ſunt omnis cognitionis humanae principia, alterum ſcilicet

ſcilicet *principium contradictionis*, alterum *principium rationis ſufficientis*.

Omnes, quas cognoſcimus, ueritates, ſunt duplicis generis, aliae *neceſſariae*, i. e. eiuſmodi, ut aliter eſſe non poſſint, aliae *contingentes*. Neceſſariae ueritates nituntur principio contradictionis, contingentes ſuperſtruuntur principio rationis ſufficientis.

§ 10.

A principio contradictionis ordiemur. Quod ut intelligi poſſit plenius, explicabimus ante, quid ſit *contradictio*, quid ſit *principium*. Cum de una eademque re aliquid ſimul affirmamus et negamus, tum dicimur nobis *contradicere*, ut adeo contradictionem recte definiamus per eiuſmodi orationem, qua de una eademque re idem ſimul affirmatur et negatur. Per *principium* hic intelligo eiuſmodi propoſitionem, quae in ſerie ueritatum prima eſt, et unde deduci intelligique debent reliquae ueritates.

E. gr. Cum dicis: CAIVS eſt philoſophus, et CAIVS non eſt philoſophus, tum contradicis tibi, de una enim eadamque re ſcilicet affirmas, quod ſit philoſophus, et negas ſimul, quod ſit philoſophus.

Haec propoſitio, *Anima eſt ens ſimplex*, eſt principium huius propoſitionis: Anima eſt immortalis.

§ 11.

Eorum omnium, quae quidem nobis noſſe datum eſt, primum eſt, *quod exiſtat*. Dum autem ſcimus, nos exiſtere, fieri non poteſt, ut eodem tempore, nos non exiſtere, nobis perſuadeamus. Atque idem, quod in exiſtentiae noſtrae cognitione uerum eſt, in aliis quoque rebus locum habere, compe-

comperimus. Experientia ergo magiſtra, haec propoſitio notiſſima eſt, *fieri non poteſt, ut idem ſimul ſit et non ſit.*

Atque haec propoſitio dici ſolet *principium contradictionis* (der Saꝫ des Widerſpruchs).

§ 12.

Quae de hoc principio obſeruari merentur, his habeto poſitionibus:

I. Hoc principium eſt principium abſolute primum, quo prius nec eſt, nec eſſe poteſt.

Nulla enim propoſitio prior excogitari poteſt, ex qua huius principii ueritas poſſit demonſtrari. Quamcunque enim aſſumſeris, ſemper hoc principium ſupponere debes, quia alias propoſitio, quam fundamenti loco ponis, et uera ſimul eſſe poteſt, et falſa.

II. Vides ergo, principium contradictionis recte dici *indemonſtrabile*, quia ex aliis notioribus propoſitionibus ſiue principiis deriuari nequit.

III. Principium contradictionis eſt uniuerſale, i. e. non caſus aliquis uel datur, uel dabitur, in quo fieri poteſt, ut idem ſimul ſit, et non ſit.

IV. Principium contradictionis eſt fons omnis certitudinis. Ex hac enim propoſitione: *fieri non poteſt, ut aliquid ſimul ſit et non ſit*, fluit haec: *quaelibet res, dum eſt, certo eſt.*

Ceterum haec propoſitio, quam vocamus *principium condradictionis*, tam euidens eſt ex ipſis terminis, ut non credam, quemquam exſtitiſſe unquam, aut etiam

nunc

nunc exiſtere, qui ſerio hanc propoſitionem uel in dubium vocare, vel negare audeat.

§ 13.

Haec de principio contradictionis. Alterum cognitionis humanae principium eſt *principium rationis ſufficientis*. Quod ut intelligatur recte, exponemus, quid ſit *ratio ſufficiens*.

§ 14.

Ratio ſufficiens eſt id, ex quo intelligitur, cur ſit alterum.

E. gr. Si CAIVS, qui ſanctioribus litteris operam ſuam tempusque conſecrare ſtatuerat, oppido animum mutat, et iurisprudentiae operatur, idque ideo, quod ſpe ducitur, citius in iurisprudentia colenda ampliſſimam dignitatem conſequendi, tum ſpes honores citiſſime aſſequendi eſt ratio ſufficiens, cur CAIVS a theologiae ſtudio cogitationes ſuas conuertat ad Themidos ſacra. Ex hac enim ſpe, qua ducitur, intelligi poteſt, cur CAIVS, miſſa theologia, iurisprudentiae ſtudeat.

§ 15.

De ratione ſufficienti quae notanda ſunt, ſequentibus poſitionibus includemus:

I. Quicquid eſt, debet habere rationem ſufficientem, ex qua intelligi poteſt, cur potius ſit, quam non ſit, cur hoc modo ſit, nec alio.

Si enim quicquam eſſet ſine ratione ſufficiente, tunc τὸ *nihilum* rem produxiſſet, adeoque τὸ *nihil* exiſteret, (quia alias rem producere non potuiſſet) et non exiſteret, (quia alias non eſſet nihil); quod uero, *ui principii contradictionis*, fieri nequit.

Haec

Haec propoſitio, *nihil eſt ſine ratione ſufficiente*, dicitur a LEIBNITIO WOLFFIOque *principium rationis ſufficientis*, quod quidem qui negant, aut non intelligunt, quid hac propoſitione contineatur, aut dedita opera ſtudioque communis cognitionis humanae principia et fundamenta ſubuertere uelle uidentur.

II. Id, quod omni ratione ſufficiente deſtituitur, nec eſt, nec eſſe poteſt.

Sunt quidem plurimae res, quarum cauſſas rationesque ſufficientes ob limites, quibus noſtra intelligendi facultas definita eſt, perſpicere non poſſumus. At colligi inde non poteſt: Ergo nullae adſunt rationes ſufficientes.

III. Quicquid eſt, atque adeo, cur ſit, rationem habet ſufficientem, eam aut in ſemetipſo habere debet, aut in alio ente extra ſe.

IV. Quandoquidem propoſitio haec: *nihil eſt ſine ratione ſufficiente*, ex principio contradictionis robur ſuum ſtabilitatemque accipit (num. I), manifeſtum eſt, principium rationis ſufficientis non eſſe abſolute primum principium.

V. Principium rationis ſufficientis in omnibus rebus locum habet (num. I), atque adeo eſt uniuerſale.

Non modo in corporibus, ſed ſpiritibus quoque omnis motus actioque gaudet ratione ſufficienti, id quod ſuus quemque ſenſus et experientia cumulate docet.

VI. Principium rationis ſufficientis eſt in omnibus eruditionis partibus, totaque uita humana, maximi uſus.

Tolle principium hoc, multae ueritates, quae philoſophia tradit, collabeſcent, nec uideo, quomodo exiſtentia Dei, ſublato hoc principio, poſſit ſolide demonſtrari. Quin in ipſa theologia reuelata ſaluberrimas doctrinas conuelli et tolli uidebis, ubi principium rationis ſufficientis ſuſtuleris. Plura uide in inſtitutionibus noſtris metaphyſicis pag. 42 ſeqq.

CAP. II.

De Notione Entis et Non-Entis.

§ 16.

Si, quid ſit *ens*, et *non-ens*, recte intelligere uolueris, peropus eſt, ut ante intelligas, quid ſit *poſſibile*, et *impoſſibile*.

Notionem ergo τȣ̃ *poſſibilis*, et *impoſſibilis* ante explicabimus, hasque uoces ita determinabimus, ut pateat, multos errores ab his uocibus, minus recte definitis, in philoſophiam profluxiſſe.

§ 17.

Poſſibile, ſi paullo latius hanc uocem ſumſeris, dicitur id omne, quod contradictione caret, ſiue quod nullam inuoluit repugnantiam.

Vocabulum *poſſibilis* duplici fere ſenſu ſumitur, α) τὸ *poſſibile* id uocamus perſaepe, quod, quamuis non exiſtat, poteſt tamen exiſtere. β) Id omne quoque, ſenſu latiori, *poſſibile* uocari conſueuit, quod iam exiſtit, et quod exiſtere poteſt. Quod ut intelligas rectius, exemplum perquam perſpicuum addam. Non exiſtit, quod ſciam, *mons aureus*, at, quid impedit, quo minus exiſtere queat. Eſt ergo poſſibilis ſenſu priori. *Eruditus homo* eſt poſſibile quid. Non enim notio *eruditi notioni hominis* ita aduerſatur, ut illa hanc tollat. Breuis abruptusque ſtilus idemque obſcurus, eſt poſſibile quid. Poſſunt enim *breuitas*, et *obſcu-*

obſcuritas in uno dicendi genere concurrere, ſecundum illud HORATII:

- - - Breuis eſſe laboro,
obſcurus fio. De Arte Poetica v. 25.

Quod uel maxime ſtili LIPSIANI exemplo poteſt comprobari. Vt idem homo ſit diſputator ſubtilis, et dulcis tamen orator, fieri poteſt, quo in numero DEMETRIVS PHALEREVS, teſte CICERONE, haberi poteſt. Libr. I de Off. c. 1. Notio enim *ſubtilis diſputatoris* notionem *dulcis oratoris* non tollit aut reſpuit.

§ 18.

Impoſſibile ergo uocatur id, quod inuoluit contradictionem, ſiue quod repugnantiam continet.

E. gr. *Turpitudo* et *uera utilitas* ſunt eiuſmodi notiones, quarum una alteram tollit. Vt ergo, quod turpe eſt, idem ſit utile, inter ἀδύνατα referendum eſt. Praeclare hanc in rem CICERO: *Vt, quod turpe eſt, id quamuis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt; ſic, quod honeſtum non eſt, id utile ut ſit, effici non poteſt, aduerſante et repugnante natura.* De Off. Lib. III c. 19.

§ 19.

Eorum, quae ἀδύνατα ſunt, duo ſunt genera. Si quid eſt eiuſmodi, ut inuoluat in ſe et ſua natura contradictionem, tum id dici ſolet a philoſophis *abſolute impoſſibile.* Si quid uero fieri non poteſt, ſub quibuſdam conditionibus et circumſtantiis, tum uocamus illud *hypothetice impoſſibile.*

Quod ut luculentius queat intelligi, haec ſubiungam. Vt e. gr. homo ſit ens infinitum, fieri prorſus non poteſt, propterea, quod hominis, a Deo creati, naturae plane aduerſatur, nullis definitum eſſe limitibus, atque adeo id eſt *abſolute impoſſibile.* *Hypothetice uero impoſſibile* eſt, ut is fortis ſit, qui dolorem ſummum

mum malum iudicat, aut temperans, qui uoluptatem ſummum bonum ſtatuit, quod recte monet CICERO, L. I de Off. c. 2. *Hypothetice* eſt *impoſſibile*, ut, ſole ſplendente, nox incubet terris, et tenebrarum omnia ſint plena.

§ 20.

Moraliter impoſſibile dicitur illud, quod quidem in ſe non inuoluit contradictionem, infert tamen repugnantiam in hoc illoue ſubiecto, ob intercedentes ſubiecti illius perfectiones morales.

E. gr *Vt quis mentiatur et alterum decipiat*, non in ſe inuoluit contradictionem, adeoque in ſe non eſt impoſſibile, at uiro bono eſt impoſſibile. Num *cadit*, inquit CICERO, *in uirum bonum, mentiri, emolumenti ſui cauſa, criminari, praeripere, fallere? Nihil profecto minus.* Vt quis locupletium teſtamenta peruertat, fieri poteſt. Non poteſt a uiro bono. Scite CICERO, *ſi uir bonus*, inquit, *habeat hanc uim, ut, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletium teſtamenta nomen eius irrepere, hac ui non utatur, ne ſi exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam ſuſpicaturum.* De Off. Lib. III c. 19.

§ 21.

Notionibus τοῦ *poſſibilis* et *impoſſibilis* diſtincte explicatis, facile nunc intelligi queunt ſequentes poſitiones, quarum unaquaeque nihil non adfert adiumenti ad ueritates maioris momenti intelligendas.

I. Id, quod eſt abſolute et in ſua natura impoſſibile, non fieri poteſt poſſibile.

II. Quod hypothetice impoſſibile eſt, id poteſt eſſe in ſe et ſua natura poſſibile.

Quamuis enim fieri non poſſit, ut uir bonus uel officiorum malitioſis blanditiis, uel aliorum oppreſſione, locuple-

cuplerium hereditates quaerat, et teſtamenta adulteret, fieri tamen in ſe poteſt. *Si enim*, ut CICERONIS uerbis utar, *dares hanc uim Craſſo, ut digitorum percuſſione heres poſſet ſcriptus eſſe, qui reuera non eſſet heres, in foro, mihi crede, ſaltaret*. l. c.

§ 22.

Ita nunc manifeſtum fiet, quid ſit *exiſtentia*. Vt res aliqua exiſtat, non ſufficit ſola poſſibilitas, ſiue non-repugnantia, et mera contradictionis abſentia, ſed *complementum* accedat, oportet, *poſſibilitatis*, quod ipſum conſtituit rei exiſtentiam.

Sunt, quibus minus probatur haec philoſophorum dictio: *complementum poſſibilitatis*, cum, quod ante WOLFFIVM nemo ea uſus fuerit, tum quod perobſcura ſit explicatuque difficilis. At non eſt, quod quisquam ſolo uocum ſono offendatur, dummodo res, iis ſignificata, ſit rera. Vt intelligatur ergo haec exiſtentiae definitio, primum explicabimus, quid philoſophi per *poſſibilitatis complementum* uelint intelligi, deinde exempla ſubnectemus, illuſtandae definitioni perquam accomodata.

Priusquam res aliqua exiſtere incipit, eſt poſſibilis, i. e. poteſt exiſtere. Status, qui poſſibilitati rei ſuperaccedit, dicitur *complementum poſſibilitatis*. E. gr. Cum mundus nondum exiſteret, tantum erat poſſibilis. Eo ipſo uero momento, quo ad exiſtentiam perducebatur, accedebat complementum poſſibilitatis. *Exiſtentiam* quoque definire poteris per ſtatum rei, quo ea apta eſt uel ad agendum, uel ad patiendum.

§ 23.

Ex his conficiuntur haec enunciata:

I. Quod actu exiſtit, id quoque debet eſſe poſſibile.

 Vete-

Veteres hanc poſitionem ita enunciabant: *ab eſſe ad poſſe ualet conſequentia*, e. gr. mundus eſt, ergo poteſt etiam eſſe.

II. Quod poſſibile eſt, id non ideo exiſtit.

Scholaſtici ita: *a poſſe ad eſſe non ualet conſequentia.* Quis ita argumentabitur: Anima poteſt a Deo deſtrui, E. deſtruitur?

III. Quod fieri non poteſt, ſiue impoſſibile eſt, id non exiſtet, ſiue *a non poſſe ad non eſſe ualet conſequentia.* E. gr. Fieri non poteſt, ut corpus cogitet, E. nec cogitat, nec cogitabit.

IV. Quod non exiſtit, non eſt ſtatim inter ἀδύνατα referendum, ſiue *a non eſſe ad non poſſe non ualet conſequentia.*

Nondum e. gr. philoſophi demonſtrarunt uſum electricitatis, num ergo putas, ipſum nunquam demonſtrari poſſe?

§ 24.

Facilius nunc, quid ſit *ens*, quid *non-ens*, intelliges. *Ens* definimus per id, quod eſt poſſibile, ſiue, cui exiſtentia non repugnat.

Qui *ens* id omne dicunt, quod reuera et actu exiſtit, paullo arctioribus uocem *entis* limitibus uidentur circumſcribere, propterea, quod *ens*, ut uocant *potentiale* hoc modo non continetur definitione entis. Id ſcilicet, quod iam exiſtit, dicitur *ens actuale*, quod autem exiſtere poteſt, quamuis non exiſtat, appellari conſueuit *ens* in *potentia* ſiue *potentiale*. E. gr. Hic mundus eſt ens actuale, exiſtit enim, at craſtinus dies eſt ens potentiale, nondum enim exiſtit, quamuis poſſit exiſtere.

§ 25.

Ens rationis (ein Hirn ≈ Geſpinſte) dicitur, quod non exiſtit, niſi in mentis fictione. E. gr. *Reſpublica Platonica.*

Huc pertinet illud HORATII:

Humano capiti ceruicem pictor equinam
Iungere ſi uelit, et uarias inducere plumas.
Vndique collatis membris, ut turpiter atrum
Deſinat in piſcem mulier formoſa ſuperne, etc.

De Arte Poet. v. 1. Plura entia rationis, ſi tanti putas, commenta et aegrorum ſomnia legere, tibi dabit GELLIVS Noct. Att. L. IX c. 4.

§ 26.

Caue uero, ens rationis confundas cum nonente. *Non-ens* illud dicimus, quod nec eſt, nec eſſe poteſt, ſiue, quod eſt impoſſibile.

E. gr. *Creatura illimitata, Deus dependens.*

CAP. III.

De Eſſentia.

§ 27.

In quolibet ente non modo exiſtentia conſideranda eſt, ſed in eo quoque elaboremus neceſſe eſt, ut attendamus ad eius *naturam eſſentiamque*, atque adeo intelligamus, *quid* res ſit. Cuiuſuis autem rei *eſſentia* eſt id, per quod res aliqua praecise haec res eſt, et non alia, ſiue per quod res ab omnibus aliis rebus poteſt internoſci.

WOLFFIVS in Ontolog. Lat. p. 137 § 168 *eſſentiam* definit per id, quod primum de ente concipitur, et in quo

ratio continetur ſufficiens, cur caetera uel actu inſint, uel ineſſe poſſint.

Quod exemplis illuſtrabimus. *Conſidera creaturam, ut creaturam.* Per hoc praeciſe creatura eſt creatura, quod ſit limitata, et per limitationem creatura a creatore internoſcitur, ut adeo, limitationem conſtituere eſſentiam creaturae, facillime intelligas. Conſidera *commiſerationem.* Commiſeratio per hoc eſt commiſeratio, quod ſit taedium ex alterius infelicitate. En eius eſſentiam! *Fortitudinis*, ut hoc addam, eſſentiam ponit CICERO in dolorum laborumque contemtione. L. III de Off. c. 33. Prouidentiae diuinae naturam his enunciat uerbis TVLLIVS: *In eo maxime eſt occupata, primum ut mundus quam aptiſſimus ſit ad permanendum; deinde ut nulla re egeat, maxime autem, ut in eo eximia pulchritudo ſit atque omnis ornatus.* De Nat. Deor. cap. 22.

§ 28.

Ex his ſequentes propoſitiones, nullo negotio, intelligi poſſunt.

I. Entis, quatenus ens eſt, eſſentia recte conſtituitur in eiuſdem poſſibilitate.

Quid enim illud eſt, per quod ens a non-ente diſtinguitur? Nonne eſt eiusdem poſſibilitas? Per hoc enim ens eſt ens, quod ſit poſſibile (§ 24).

II. Quodlibet ens ſua gaudere debet eſſentia. Per eſſentiam enim ens aliquod habet id, ut ſit ens. Tollas ergo eſſentiam, ipſum ens tolli, uides.

III. Eſſentia entis eſt neceſſaria.

Entis eſſentia eſt eiusdem poſſibilitas (poſ. I). Quod autem poſſibile eſt, neceſſario eſt poſſibile, non poteſt enim ſimul eſſe impoſſibile (§ 21). Ergo entis eſſentia eſt neceſſaria.

Exem-

Exemplum, huic poſitioni lucem conciliaturi, addemus. Non neceſſarium eſt, ut creatura exiſtat. Poterant enim creaturae etiam non exiſtere. At, ut creatura ſit *limitata*, id uero neceſſarium eſt. Finge enim, creaturam exiſtere, eamque illimitatam, tum non eſt creatura, ſed ens infinitum. Non neceſſarium eſt, ut exiſtant *uitia* in hominibus. At ſi uitia exiſtunt, non poſſunt aliter exiſtere, quam ita, ut actiones legi diuinae contrarias innoluant. Quid ſi uero, inquies, animo fingerem uitium, quod ſit legi diuinae conſentaneum. Tum non uitium animo informas, ſed uirtutem. Caueas ergo rerum exiſtentiam cum earundem eſſentia confundas. Res, quas Deus condidit, non *exiſtunt neceſſario*, at *earundem eſſentia* eſt neceſſaria.

IV. Eſſentia entis eſt aeterna.

Non ita accipi uolumus hanc poſitionem, ac ſi res cum ſuis eſſentiis ab aeterno exſtiterint, aut in aeternum exſtiturae ſint. Sed ſenſus hic eſt: Deus omnium rerum eſſentias ab aeterno ſibi in intellectu ſuo infinito repraeſentauit, et ſi res, quae nunc exiſtunt, ab aeterno exſtitiſſent, non alio modo fuiſſent poſſibiles. Praeclare CLERICVS in ontol. c. 4. *Eſſentias rerum*, inquit, *qui aeternas et immutabiles dicunt, id uolunt, per quod ens eſt id, quod eſt, ſeu ipſum ens non poſſe a nobis intelligi, eſſe aliud ens, et ſimul idem. Itaque ſi Deus ab omni aeternitate habuerit ideas entium nunc exiſtentium, qualia ſunt, illas neceſſario easdem fuiſſe, ac nunc ſunt.* Accipe, perſpicuitatis cauſſa, exemplum. Circulum Deus ex omni aeternitate ſibi non alio modo potuit repraeſentare, quam rotundum. Quidni, inquies, quadratum? Ita non circulum ſibi repraeſentaſſet.

V. Eſſentia entis eſt immutabilis itemque incommunicabilis.

Dum enim eſſentia eſt neceſſaria, adeoque aliter eſſe non poteſt (§ 28), intelligitur, eandem quoque eſſe immutabilem. Mutari quidem rerum exiſtentia poteſt,

eſt, eſſentia non poteſt. Nullius uis tanta eſt, ut efficere queat, ut circulus ſit circulus, et tamen quadratus, ut creatura ſit creatura, et tamen illimitata.

Ex his decidi poteſt quaeſtio illa controuerſa: *num poſſit fieri, ut Deus corpori facultatem et uim cogitandi tribuat?* Hic reſpondemus negando. Si enim corpus cogitandi ui gauderet, poſſet, tunc eſſentia ſpiritus, quae continetur ui cogitandi, cum corpore communicaretur, adeoque corpus eſſet corpus (*per hypotheſin*) et ſimul eſſet ſpiritus, quia eſſentia ſpiritus gauderet. Quod pugnat cum principio contradictionis (§ 11).

VI. Ex his perſpicuum eſt, cur philoſophi eſſentiam entis nec minui poſſe, nec augeri, contendant. Si enim eſſentia poſſet augeri, aut minui, tunc mutaretur. Cum uero eſſentia mutari nequeat (poſ. 5), patet, eam nec augeri poſſe, nec minui.

Hoc ſenſu eſſentiae dicuntur eſſe, ſicut numeri. Sic e. gr. numero ternario nihil addi poteſt, nihil demi, ſaluo numero ternario. Si enim quid addideris, non amplius eſt numerus ternarius, ſi quid detraxeris, itidem deſinit eſſe numerus ternarius.

CAP. IV.

De generalioribus entis affectionibus.

§ 29.

Omnia ea, quae de ente praedicantur, dicuntur eiuſdem *affectiones*. E. gr. Puritas et elegantia eſt affectio ſtili latini.

§ 30.

§ 30.

Cum uero ea, quae de ente praedicantur, aut ſint eiuſmodi, ut ex eius eſſentia originem ſuam repetant, aut, praeter eſſentiam, rei inſint, conſequens eſt, ut affectiones entis dupliciter poſſint diſtingui.

E. gr. Quod homo ſit *libertatis capax*, id ex eius eſſentia intelligi poteſt. At *eruditum* uel *pium* eſſe, itidem eſt affectio hominis, quae uero non ex eſſentia hominis ortum ſuum ducit.

§ 31.

Cum non-ens neque exiſtat, neque exiſtere poſſit (§ 26), intelligitur, cur non-entis nullae ſint affectiones.

§ 32.

Ea praedicata ſiue affectiones, quarum ratio ſufficiens continetur in ipſa rei eſſentia, dicuntur *attributa*, ſiue propria, quae ab iis affectionibus probe diſtinguenda ſunt, quae rei inſunt, at ex eſſentia rei non fluunt. Haec dicuntur accidentia ſiue modi.

CICERO *magnitudinis animi* attributa eleganter ita enarrat: *Huius uirtutis proprium eſt, nihil extimeſcere, omnia humana deſpicere, nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare.* Lib. III de Off. c. 27. Oratoris attributa his enunciat uerbis: *Oratoris proprium eſt, apte, diſtincte, ornate dicere.* De Offic. L. I c. 1. Libertatis proprium eſt, ſic uiuere ut uelis. L. I c. 20. Attributa planetarum ſiue ſtellarum errantium idem eleganter exponit, Lib. II c. 20 de Natura Deorum. Haec de attributis.

Eruditio eſt accidens ſiue modus hominis. Cum PLINIUS tribuit REGVLO imbecillum latus, os confuſum,

ſum, linguam haeſitantem, tardiſſimam inuentionem, memoriam nullam, ingenium inſanum, furorem denique et impudentiam, L. IV ep. 7, tum haec omnia, quae de REGVLO praedicantur, accidentia eſſe uides.

§ 33.

His praeſtructis, facile nunc intelligis has poſitiones:

I. Poſita rei eſſentia, ponuntur quoque eius attributa. Fluunt enim attributa ex rei eſſentia (§ 32).

II. Attributa entis ab eiuſdem eſſentia ſeparari non poſſunt.

III. Attributa entis ſunt neceſſaria et immutabilia. Quia eſſentia eſt neceſſaria et immutabilis (§ 28 poſ III et V).

IV. Modi ſiue accidentia a re, cuius ſunt modi, poſſunt ſeparari. Poteſt e. gr. homo eſſe homo, quamuis non ſit eruditus.

§ 34.

Quatenus ens aliquod aptum eſt per eſſentiam et naturam ſuam ad capiendos et admittendos modos, eatenus ipſi *diſpoſitionem naturalem* ad illum modum, quem recipere poteſt, tribuimus.

E. gr. Homo gaudet diſpoſitione naturali ad eruditionem recipiendam, quia eruditionem, tanquam modum, homo per naturam ſiue eſſentiam ſuam recipere poteſt.

§ 35.

Ex his apparet, quid ſit *entis unitas.* Complexus ſcilicet eorum omnium, per quae ens aliquod

prae-

praeciſe hoc ens eſt, nec aliud conſtituit *entis cuiusuis unitatem.*

Conſidera e. gr. hunc mundum, qui conſtat ex uariis corporibus caeleſtibus terreſtribusque, quae, uario connexa modo, efficiunt, ut mundus hic praeciſe hic mundus ſit et non alius. Atque uniuerſus ille complexus uariorum, hunc potiſſimum mundum conſtituentium, efficit id, quod *unitatem* mundi dicimus.

§ 36.

Si ergo *unitas* conſiſtit in complexione eorum, quae eſſentiam conſtituunt, cum eaque ſunt connexa, intelligitur, *omne ens eſſe unum.*

Quae unitas dicitur *Metaphyſica*, atque adeo cuilibet enti tribuitur, quia unumquodque ens eſſentiam habet indiuiſam. *Si non eſſet*, inquit HEBENSTREITIVS, *omne ens unum, tunc non eſſet ens, ſed entia, cum diuiſa eſſentia arguat multitudinem eſſentiarum.* Phil. Prim. p. 498.

CAP. V.

De eo, quod IDEM eſt ac DIVERSVM.

§ 37.

Eadem dicuntur, quae ſibi mutuo poſſunt ſubſtitui, ita, ut, facta ſubſtitutione, nulla adſit mutatio. Alii ita: *Eadem* ſunt, quorum in uno eſt omne id, quod eſt in altero.

E. gr. TERENTIVS Menandri Comoedias, *Andriam* et *Perinthiam*, easdem eſſe ait, his uſus uerbis:

Menander fecit ANDRIAM et PERINTHIAM.
Qui unam recte norit, ambas nouerit. Non ita diſſimili

mili ſunt argumento, ſed tamen diſſimili oratione ſunt factae, ac ſtilo. Andr. Prol. 10. conf. WESTERHOVIVS ad h. l. Dictiones hae Terentianae: *Prae iracundia non ſum apud me:* Heauton. V, 1, 48. *Vix ſum compos animi; ita ardeo iracundia;* Adelph. III, 2, 12 ſunt *eaedem*: Poteſt enim altera in alterius locum ſubſtitui, neque ideo ſenſus mutatur.

Eadem ſunt duplicis generis. Si omne id, quod eſt in A, deprehenditur quoque in B, tunc A et B dicuntur *abſolute eadem* Si uero A continet tantummodo aliquid, quod eſt in B, tum A et B dicuntur *reſpectiue eadem*. Sic e. gr. Comoediae, quas adduxi, Menandri ſunt reſpectiue eaedem, quia ſunt, teſte TERENTIO, ſimili argumento, ſed ſtilo diſſimili.

§ 38.

Diuerſa ſunt, quorum unum continet aliquid, quod non eſt in altero.

Sunt e. gr. *loquentia et eloquentia diuerſa.* Vid. PLIN. L. V ep. 20, qui, alio loco, ſcite admodum et eleganter orationis et hiſtoriae diuerſitatem enunciat: *Habet*, inquit, *oratio et hiſtoria plura diuerſa in his ipſis, quae communia uidentur. Narrat ſane illa, narrat haec, ſed aliter. Huic* (hiſtoriae ſcilicet) *pleraque humilia et ſordida et ex medio petita; illi* (Orationi) *omnia recondita, ſplendida, excelſa conueniunt. Hanc ſaepius oſſa, muſculi, nerui; illam tori quidam et quaſi iubae decent. Haec uel maxime ui, amaritudine, inſtantia: illa tractu et ſuauitate atque etiam dulcedine placet. Poſtremo alia uerba, alius ſonus, alia conſtructio.* PLIN. Epiſt. 8 L. V.

Paucis hic, quid ſit *idem numero* et *idem ſpecie*, explicandum uidetur. *Idem numero*, quod idem ipſum quoque uocatur, eſt, quod de ſe ipſo tantum dici poteſt. E. gr. Idem PLINIVS, qui epiſtolas ſcripſit, TRAIANVM oratione panegyrica collaudauit. *Idem ſpecie* eſt, cum plura indiuidua conueniunt in conceptu illorum ſpecifico. E. gr. CAIVS, TITIVS,

SEMPRO-

SEMPRONIVS, ſunt iidem ſpecie, quia in eo conueniunt, quod ſint *homines.*

§ 39.

Nota characteriſtica dicitur id, ex quo res cognoſcitur et a reliquis diſtinguitur.

Sic *planetarum* notae characteriſticae, quibus a ſtellis fixis diſtinguuntur, hae fere ſunt; quod *ſint corpora caeleſtia, ſolida et opaca, quae tum occultantur, tum rurſus aperiuntur, tum abeunt, tum recedunt, tum antecedunt, tum ſubſequuntur, tum celerius mouentur, tum tradius, tum omnino ne mouentur quidem, ſed ad quoddam tempus inſiſtunt.* Vid. CICERO de Natur. Deor. L. II c. 10.

§ 40.

Quae eaſdem habent notas characteriſticas, dicuntur *ſimilia*, quae uero diuerſas habent notas characteriſticas, ea uocamus *diſſimilia.*

E. gr. LIVIVS Hannibalem Amilcari dum ſimilem fuiſſe ait, notas quasdam enumerat characteriſticas, quae in utroque eaedem fuere. *Miſſus Annibal,* inquit, *in Hiſpaniam, primo ſtatim aduentu omnem exercitum in ſe conuertit. Amilcarem uiuentem redditum ſibi ueteres milites credere; eundem uigorem in uultu, uimque in oculis, habitum oris lineamentaque intueri.* L. XXI c. 4.

Exemplum diſſimilitudinis ſuppeditant tibi duo fratres, quos TERENTIVS in Comoedia, *Adelphi,* loquentes facit. Micio et Demea uocantur, qui diſſimillimo fuere ingenio moribusque. Ille urbanam uitam ſecutus eſt; hic ruſticam: ille coelebs uixit; hic uxorem duxit: ille ingenio leniſſimo; hic aſperrimo: ille mitis etiam in alienos; hic ſaeuus etiam in ſuos: ille etiam in ira placidus; hic etiam citra iram ferox. Quam characteriſticarum notarum diuerſitatem, atque inde oriundam diſſimilitudinem Micio uel potius TERENTIVS ita exprimit:

Is

- - - - Is (ſcil. frater) *adeo*
Diſſimili ſtudio eſt, iam inde ab adoleſcentia.
Ego hanc clementem uitam urbanam atque otium
Secutus ſum, et, quod fortunati iſti putant,
Vxorem nunquam habui. Ille contra, haec omnia:
Ruri agere uitam, ſemper parce ac duriter
Se habere: Vxorem duxit. TERENTIVS Adelph. Act. I Sc. I, 18. Conf. CIC. de Senectut. c. 18.

Vide notarum diuerſitatem!

§ 41.

Aequalia ſunt, quae eandem habent quantitatem, *inaequalia*, quae diuerſa ſunt quantitate. *Quantitas* uero eſt multitudo eorum, quae rem conſtituunt. *Multitudo* autem conſtat ex unitatibus iunctis, e. gr. duae columnae eiuſdem longitudinis et menſurae ſunt aequales.

§ 42.

His notionibus diſtincte explicatis, perfaciles intellectu erunt hae poſitiones:

I. Quae in aliquo tertio conueniunt, illa eadem ſunt, ſiue inter ſe conueniunt.

E. gr. Eruditio et uirtus inter ſe conueniunt in hoc tertio, quod *eruditio hominis felicitatem amplificet*, et uirtus *humanam felicitatem promoueat*.

II. Si ergo duo eidem tertio ſunt ſimilia uel aequalia, ipſa quoque ſibi ſimilia uel aequalia eſſe debent.

E. gr. Si duo iuuenes diſſoluti, et in uoluptates effuſi, ratione propenſionum animi et cupiditatum, ſunt brutis ſimiles, dubitari non poteſt, eos eſſe ſimillimo ingenio moribusque. Eac, duas columnas eſſe aequa-

aequales menſurae C, oppido intelligis, eſſe ſibi aequales.

III. Quae ſimilia ſunt, poſſunt quantitate differre, adeoque eſſe inaequalia, et, quae aequalia ſunt, adeoque eandem habent quantitatem, poſſunt eſſe diſſimilia.

Sic e. gr. duo libri poſſunt eſſe aequales, ita, ut eorum magnitudo ſit unius menſurae, at ob diuerſas notas characteriſticas, e. gr. argumentum, editiones, ligaturam, ſunt diſſimiles, quemadmodum contra duae columnae ob eaſdem notas, poſſunt ſimiles eſſe, at differunt quantitate et menſura.

IV. Non dantur, nec dari poſſunt duo entia, perfecte eadem, et perfecte ſimilia.

Fingas, dari, aut dari poſſe duo entia perfecte eadem, aut perfecte ſimilia, tum eodem quoque tempore, eodemque loco debent exiſtere. (Alias enim non eſſent perfecte ſimilia). Fac, eodem tempore illa, quae perfecte ſimilia fingis, exiſtere, tum non poſſunt eodem loco exiſtere, atque adeo in ipſis diuerſitas, *ratione loci*, reperitur. Fingas, eodem loco, illa exiſtere, tum non eodem tempore exiſtent. Quo ipſo iam diſſimilitudo noua exſurgit.

Hanc propoſitionem LEIBNITIVS uocat *principium indiſcernibilium*, propterea, quod, ſi duo eſſent entia, ſibi in omnibus perfecte ſimilia, nullo modo a ſe inuicem diſcerni poſſent.

De principio, quod uocant, indiſcernibilium eleganter diſputat CICERO, L. IV c. 17 Quaeſt. Academic. Democritum confutat, qui, innumerabiles eſſe mundos, affirmabat, eorumque quoſdam ita inter ſe non ſolum ſimiles, ſed undique perfecte et abſolute ita pares, ut inter eos nihil prorſus intereſſit. Quam opinionem ita refellit CICERO: *Quid tibi uis ingeminis? Conceditur enim, ſimiles eſſe, quo contentus eſſe potueras. Tu autem uis eoſdem plane ſimiles: quod fieri nullo modo poteſt. Primum quidem me ad Democritum*

critum uocas, cui non aſſentior, potiusque refellam propter id, quod dilucide docetur a politioribus phyſicis, ſingularum rerum ſingulas eſſe proprietates. Fac enim, antiquos illos Seruilios, qui gemini fuerint, tam ſimiles, quam dicuntur. Num cenſes, etiam eosdem fuiſſe? Non cognoſcebantur foris; at domi, non ab alienis: at ſuis. Annon uidemus hoc uſu uenire, ut, quos nunquam putaſſemus a nobis internoſci poſſe, eos conſuetudine adhibita, tam facile internoſceremus, uti ne minimum quidem ſimiles eſſe uiderentur? Videsne, ut in prouerbio ſit ouorum inter ſe ſimilitudo? Tamen hac accepimus, Deli fuiſſe complures, qui Gallinas alere permultas quaeſtus cauſſa ſolerent. Hi, cum ouum inſpexerant, quae id gallina peperiſſet, dicere ſolebant. Hactenus CICERO. Plura de principio indiſcernibilium diſſerui in den Oberlauſitziſchen Beyträgen Tom. I, 4.

CAP. VI.

De Determinato et Indeterminato.

§ 43.

Vox *determinare*, ſi originem eius ſtirpemque ſpectes, nihil aliud ſignificat, quam terminos limitesque rei conſtituere, eamque ab omni alia re diſtinguere.

E. gr. Si uocem *ſenſus*, cuius ſignificatus latius patet, definimus, tum *determinare* eam definitione dicimur. Ita enim ipſi certus ſignificatus tribuitur, atque adeo illam terminis quibusdam, intra quos contineatur, includimus. Cum uidemus, CAII animum in dubio eſſe, et cogitationes eius huc illuc impelli, tum dicimus, Cajus kan ſich nicht determiniren. Quale quid obſeruamus in Pamphilo Terentiano, qui iuſſus a patre Philumenam uxorem ducere, et nuptias parare, in ancipiti conſtitutus (Glycerium enim deperibat) quid faciat, neſcit.

Nunc

Nunc primum, inquit, *quid exſequar?*
Tot me impediunt curae, quae meum animum diuorſe trahunt:
Amor, miſericordia huius (ſc. Glycerii), *nuptiarum ſollicitatio,*
Tum patris pudor, qui me tam leni paſſus eſt animo uſque adhuc
Quae meo cunque animo libitum eſt, facere: ein' ego ut aduorſer? Hei mihi!
Incertum eſt, quid agam. TERENT. Andr. Act. I, 5 v. 26.

Vide, quam indeterminatus ſit Pamphili animus, i. e. quam parum fluctuantibus et dubiis cogitationibus fixum aliquem terminum poſſit ponere! Elegander haec ex TERENTIO expreſſit OVIDIVS:

Vt modo deſperat: modo uult tentare: pudetque
Et cupit: et, quod agat, non inuenit. Vtque ſecuri
Saucia trabs ingens, ubi plaga nouiſſima reſtat,
Quo cadat, IN DVBIO EST, omnique in parte timetur:
Sic animus uario labefactus uulnere nutat
Huc leuis, atque illuc, momentaque ſumit utroque.

Metamorph. X, 371.

§ 44.

Determinatum eſt id, de quo aliquid ita praedicatur, ut oppoſitum eius, quod praedicatur, ſimul excludatur. *Indeterminatum* eſt, de quo aliquid adhuc praedicari non poteſt, etſi de eo in poſterum praedicari poſſe non repugnet.

Has notiones exemplis perquam perſpicuis illuſtrabimus. Sic e. gr. cum LIVIVM lego, tum haec actio dicitur determinata. Fieri enim non poteſt, ut, dum lego, ſimul non legam, adeoque *legere* ita de me praedicatur, ut oppoſitum lectionis, quae de me praedicatur, ſimul excludatur. Cum Gorlicii exiſto, tum

exiſto in loco determinato, quia fieri non poteſt, ut, dum commoror Gorlicii, ſimul Lipſiae aut Dreſdae exiſtam.

Voluntas eſt facultas *indeterminata*, eſt enim uoluntas tantum facultas et potentia appetendi, uel auerſandi. Nondum enim de *uoluntate*, pro facultate ſumta, praedicari poteſt, quod reuera appetat, aut auerſetur, quamuis non repugnet, de uoluntate in poſterum praedicari, illam appetere aut auerſari, ſi ſcilicet motiua acceſſerint, quae determinatam uolitionem producant. Reguli filium, PLINIVS ait, fuiſſe ingenio AMBIGVO, *qui tamen poſſet recta ſectari, ſi patrem non referret*. Ep. 2 L. IV. Non praedicat de ipſius ingenio, quod vel bonum fuerit uel malum, ſed ambiguum, i. e. indeterminatum, de quo in poſterum poſſit fortaſſe praedicari, eſſe uel bonum uel malum. Ad notiones *determinati* et *indeterminati* illuſtrandas perquam accommodata uidentur eſſe ea, quae LIVIVS de Horatiorum et Curiatiorum pugna eleganter commemorat. Cum terni iuuenes infeſtis armis animisque congrederentur, nondum uictoria erat determinata, et neutro, ut LIVIVS ait, ſpes inclinabatur. Cum uero HORATIVS, duobus fratribus caeſis, Curiatios ſingulos aggrederetur, eosque omnes proſterneret, uictoria ex parte Horatiorum, atque adeo Romanae gentis, erat determinata. L. I c. 25.

§ 45.

Determinationes rei uocantur ea omnia, quae efficiunt, ut res aliqua praeciſe haec res ſit, et non alia, ſiue: ea omnia, quae in aliquo ſubiecto certo reſpectu determinata ſumuntur. E. gr. *Intellectus* et *uoluntas* ſunt determinationes ſpiritus, per intellectum enim et uoluntatem efficitur, ut aliqua ſubſtantia ſit ſpiritus.

Determinationes quasdam Iugurthae SALLVSTIVS eleganter ita commemorat: *Qui ubi primum adoleuit, pollens*

pollens uiribus, decora facie, ſed multo maxime ingenio ualidus, non ſe luxui neque inertiae corrumpendum dedit, ſed equitare, iaculari, curſu cum aequalibus certare, et cum omnes anteiret, omnibus tamen carus eſſe: ad hoc pleraque tempora in uenando agere, leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, minimum ipſe de ſe loqui. Bell. Iugurth. c. 6.

§ 46.

De determinato et indeterminato has duas poſitiones habeto:

I. Si ponitur determinans, ponitur quoque ipſum determinatum.

E. gr. Quod de CAIO poſſit praedicari, eum effoeto corpore eſſe, et acutiſſimis doloribus, aetate ingraueſcente, excruciari, id ex eo oritur, quod, cum eſſet iuuenis, intemperanter uixerit, uoluptatibusque ſe corrumpendum dederit. Cum itaque haec propoſitio: CAIVS *cum iuuenis eſſet, luxuriae et libidinibus ſeruiit*, efficiat, ut altera uera ſit, ut de CAIO praedicari poſſit, *ipſum eſſe ualetudine debili, uel potius nulla*, intelligitur, ſtatum morboſum ſenectutis determinari per iuuentutis intemperantiam. Eleganter CICERO et praeclare, *Defectio*, inquit, *uirium, adoleſcentiae uitiis efficitur ſaepius, quam ſenectutis. Libidinoſa etenim et intemperans adoleſcentia effoetum corpus tradit ſenectuti.* Cato Mai. c. 9.

II. Ab indeterminato ad determinatum non ualet conſequentia, quia a poſſe ad eſſe non ualet conſequentia.

E. gr. Nondum CAIVS animum adiunxit ad Iurisprudentiae ſtudium, dubius enim eſt, num Theologiam praeferat iurium ſcientiae, atque adeo ipſius uoluntas nondum eſt determinata. Quis vero ex hoc, quia indeterminatus eſt CAIVS, inferet, E. CAIVS iurisprudentiae ſtudium eliget. Apud MOLIERIVM decrepitus quidam ſcepticum conſulit de nuptiis con-

contrahendis. A quo uero non niſi has indeterminatas reſponſiones tulit: *Il n' eſt pas impoſſibile: Cela peut être: Il ſe pourroit faire: La choſe eſt faiſable: Il n'y a pas d' impoſſibilité*, cetera. Num putas, ſenem ex his indeterminatis reſponſionibus, uel felicem, uel aduerſum nuptiarum, quas parabat, euentum colligere potuiſſe? Vid. le Mariage forcé.

CAP. VII.

De Toto et Partibus.

§ 47.

Totum dicimus id, quod partibus conſtat, plura uero, quae ſimul ſumta, conſtituunt unum aliquod ens, appellantur *partes*.

E. gr. Corpus humanum eſt *totum*, membra uero, nerui, oſſa, ex quibus illud coagmentatum uidemus, ſunt eiusdem *partes*.

§ 48.

Quemadmodum plura illa, ex quibus efficitur totum, non unius, ſed diuerſi ſunt generis, ita uarie quoque diuidi poſſe *totum*, manifeſtum eſt.

Aliud ſcilicet eſt totum *Phyſicum*, quod materia et forma conſtat, e. gr. *Homo*, quatenus ex corpore et anima compoſitus eſt, aliud eſt totum *metaphyſicum*, quo pertinet illud omne, quod poteſt definiri, quodque adeo ex genere conſtat, et differentia ſpecifica, e. gr. *Spiritus*, qui eſt ſubſtantia intellectu ac voluntate praedita.

Aliud dicitur totum *uniuerſale*, quo refertur α) *genus*, plures ſpecies complexum (§ 48 Log.), e. gr. Spiritus in relatione ad DEVM, angelos, et mentem humanam. β) *ſpecies*, quae ex plurium indiuiduorum conuenientia efficitur, e. gr. *Homo*, ſi rationem habueris Paulli, Petri, Dauidis, ceterorum indiuiduorum, quae notio-

notionem ſpeciei conſtituunt. Addo denique totum *integrale*, quod complectitur plura et diuerſa corpora, quae, tanquam partes, ad illud conſtituendum concurrunt.

Corpora autem illa plura, quae, colligatione quadam deuincta, corpus totum efficiunt, uocare conſueuerunt partes integrantes, e. gr. Corpus humanum, quod ex pluribus aliis corporibus, capite ſcilicet, et trunco, contextum eſt, *totum* uocamus *integrale*, membra autem, quibus compages corporis continetur, *partes integrantes*.

§ 49.

Multitudo partium, ex quibus conſtat totum, dici ſolet *magnitudo*. Ipſum autem totum, quod plures habet partes, reſpectu eius, quod paucioribus eſt praeditum, uocatur *magnum*.

§ 50.

Poſitiones, quas de toto et partibus et ſubiicit tibi recta ratio, et experientia firmat, hae fere ſunt:

I. Totum eſt idem cum omnibus partibus ſimul ſumtis, et omnes partes ſimul ſumtae, ſibi poſſunt ſubſtitui, nec inde oritur mutatio. Sunt ergo totum, et omnes partes, EADEM (§ 37).

II. Poſito ergo toto, ponuntur omnes eius partes, et, poſitis omnibus totius partibus, ponitur ipſum totum.

III. Omne totum eſt aequale omnibus partibus ſuis, ſimul ſumtis, et omnes partes, quibus totum conſtituitur, ipſum totum exaequant. Idem enim debet ſibi ipſum eſſe aequale.

IV. Quaelibet pars totius toto eſt minor, et totum maius ſit, neceſſe eſt, qualibet ſua parte.

Quas propoſitiones cum tam perſpicuas eſſe uideas, ut de iis addubitare ineptum ſit, non eſt, quod earum demonſtrationes, quae, ſi quando alias, hic ſuperfluae uideri poterant, copioſius adferamus. Corpus tuum conſidera, eiusque partes, nexas inter ſe et deuinctas, contemplare, intelligis profecto, quiduis potius, quam euidentiam, in his enunciatis, deſiderari poſſe.

CAP. VIII.

De Neceſſario et Contingenti.

§ 51.

Permagni intereſt, notiones τȣ̃ *neceſſarii et contingentis* diſtinctius explicari, cum, quod ea fere omnia, quae in morum Philoſophia de actionibus expetendis fugiendisque diſſeruntur, ab his notionibus lucem mutuantur, tum quod, iis minus recte intellectis, multi multos, eosque peſtiferos, errores in Philoſophiam inuexere, ex quibus, dici uix poteſt, quam funeſtae turbae concertationesque fuerint coortae.

§ 52.

Neceſſarium id uocamus, quod eſt eiusmodi, ut id, quod ei contrarium eſt, fieri nullo modo poſſit, ſiue quod non poteſt non eſſe.

WOLFFIUS ita: Neceſſarium eſt, cuius oppoſitum eſt impoſſibile. E. gr. Bis duo ſunt neceſſario quatuor. Fingas enim, bis duo non eſſe quatuor, ſed octo uel ſex, tum, aut nihil uides, aut perſpicis, quae inde oritur, contradictionem. Neceſſarium eſt, circulum eſſe

eſſe rotundum. Sumas enim id, quod huic opponitur propoſitioni, tum manifeſta emerget repugnantia.

§ 53.

Neceſſarium duplicis eſt generis. Aut enim oppoſitum alicuius rei, in ſe, et ſua natura contradictionem inuoluit, aut ſub aliqua tantum conditione. Illud uocatur *abſolute neceſſarium*, hoc *hypothetice neceſſarium*.

E. g. Abſolute neceſſarium eſt, ut DEVS exiſtat, ut bis duo faciant quatuor. Cogita enim Deum, qui non exiſtat. Quid cogitas? σιδηρόξυλον cogitas. Ipſa etiam notio et natura Dei inuoluit exiſtentiam, quae non magis a Deo poteſt ſeiungi, quam rotunda figura a circulo.

Neceſſarium eſt, ut, ſole ſplendente, ſit dies, ſed hypothetice neceſſarium. Poſita enim ſcilicet hac conditione, quod ſol ſplendeat, neceſſarium eſt, ut ſit dies. De qua neceſſitate hypothetica loquitur TERENTIVS, cum

Vbi, inquit, *animus ſemel ſe cupiditate deuinxit mala*,
NECESSE eſt, *conſilia conſequi ſimilia*. Heautont. I, 2, 34.

Non abſolute neceſſarium eſt, ut mens humana malis conſiliis in tranſuorſum rapiatur, ſed ſub hac conditione, ſi ſe malarum libidinum illecebris irretiri patiatur. Eandem neceſſitatem hypotheticam CICERO uult intelligi, cum, *ſi unumquodque membrum*, inquit, *ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe ualere, ſi proximi membri ualetudinem ad ſe traduxiſſet; debilitari et interire totum corpus* NECESSE EST; *ſic ſi unusquisque noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum detrahatque, quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia: ſocietas hominum et communitas euertatur* NECESSE EST. De Off. Lib. III c. 5.

Capite ſexto ita pergit: *Si etiam hoc natura praeſcribit, ut homo homini, quicunque ſit, ob eam ipſam cauſſam, quod is homo ſit, conſultum uelit*: NECESSE eſt,

 ſecun-

ſecundum eandem naturam omnium utilitatem eſſe communem.

Ex pluribus neceſſitatis hypotheticae ſpeciebus neceſſitatem *phyſicam* et *moralem* exponemus.

Illa in regno naturae naturalique euentuum conſecutione locum obtinet. De qua Adherbal apud SALLVSTIVM loquitur, *pater*, inquit, *uti neceſſe erat, naturae conceſſit*. Bell. Iug. c. XIV, 15. Conf. PLIN. Epiſt. XII L. I et ad h. l. CORTIVS.

PLINIVS maior, qui Veſuuium propius noſcendi cupidus, cinere multisque pumicibus coopertus erat, non poterat non, ſpiritu craſſiore caligine obſtructo, clauſoque ſtomacho, concidere, idque neceſſitate naturae.

Neceſſitas hypothetica moralis in ſpiritibus reperiunda eſt, e. gr. in anima, quatenus illa repraeſentationibus boni uel mali ad bonum appetendum malumue auerſandum determinatur et commouetur. E. gr. Cum tibi proponitur uenenum, et potio medicata, ſanitati tuae ſaluberrima, ut alterutrum eligas; neceſſario eliges potionem, et uenenum repudiabis. Qua uero neceſſitate? morali. De hac neceſſitate loquitur CICERO, cum, *geometrarum rationes non perſuadere, ſed cogere, et uim adferre, in docendo*, copioſius affirmat. Acad. Quaeſt. L. IV c. 36. Quo referenda haec quoque TVLLII uerba uidentur: Omnes expetimus utilitatem, ad eamque RAPIMVR; NEC FACERE ALITER VLLO MODO POSSVMVS. De Off. Lib. III. cap. 28.

§ 54.

Ex iis, quae de neceſſitate hactenus adtulimus, intelligi poteſt, quid ſit *contingens*, ſiue, ut CICERO uocat, *fortuitum*. *Contingens* dicitur id, cuius oppoſitum eſt poſſibile, ſiue quod aliter poteſt eſſe.

E. gr.

E. gr. Scribo. At poteram quoque non ſcribere. Lego, at poteram quoque non legere. Contingens ergo eſt, quod ſcribam legamue.

§ 55.

Num ens aliquod detur, cuius exiſtentia ſit abſolute neceſſaria, id in theologia naturali diſputabimus. At, ſi datur, conſequens eſt, ut ratio ſufficiens, cur exiſtat, debeat in eius eſſentia reperiri. Eſſentia enim cuiuſque rei eſt abſolute neceſſaria (§ 28), et, quicquid in ipſa notionem ſui ſufficientem habet, non poteſt non eſſe abſolute neceſſarium. Ens autem contingens, cum exiſtit, rationem ſufficientem, cur exiſtat, in ente habet a ſe diuerſo.

§ 56.

De neceſſario et contingenti quas hic adducemus poſitiones, eas uero cum in doctrina de mundo, tum de mente humana et Deo maximo nobis uſui fore ſcias.

I. Quod eſt abſolute neceſſarium, non poteſt eſſe contingens. Quod enim eſt abſolute neceſſarium, eius oppoſitum nullo modo fieri poteſt (§ 53), at, quod contingens eſt, eius oppoſitum fieri poteſt (§ 54). Vides ergo, quam aduerſis frontibus pugnent abſolute neceſſarium et contingens.

II. Contra quod eſt hypothetice neceſſarium, in ſe eſt contingens, ut adeo neceſſitas hypothetica contingentiam neutiquam tollere cenſenda eſt. Quod enim eſt hypothetice neceſſarium, eius oppoſitum non, niſi po-

ſita

ſita conditione, eſt impoſſibile (§ 53). Tollas ergo conditionem, et oppoſitum erit poſſibile, atque adeo, quod hypothetice neceſſarium eſt, idem quin ſit contingens, dubitari non poteſt.

E. gr. Neceſſarium eſt, ut is,

Improuiſum aſpris qui ſentibus anguem
Attollentem iras, et coerula colla tumentem
Preſſit humi nitens, - - Virg. Aeneid. L. II v. 379.

neceſſarium, inquam, eſt, at hypothetice, ut is, terrore perculſus, obſtupeſcat, trepidusque pedem referat. At contingens tamen ſimul eſt. Poterat enim terror abeſſe, ſi monſtrum, in herba latens, aſpectuque horridum, non calcaſſet ex improuiſo.

CAP. IX.

De Ordine, Veritate metaphyſica et Perfectione.

§ 57.

Quae de ueritate metaphyſica ac perfectione nunc dicenda ſunt, ea intelligi non poſſunt, niſi ante, quid ſit *ordo*, et ad quas leges is exigatur, diſtincte traditum fuerit.

§ 58.

Illam ſimilitudinem, quae obuia eſt in modo, quo res iuxta ſe inuicem collocantur, uel ſe inuicem ſequuntur, dicimus *ordinem*.

E. gr. Cum in bibliotheca libros ita digeſtos uides, ut libri, eiusdem argumenti, eiusdem ligaturae, eiusdem formae, iuxta ſe inuicem collocentur, tum *ordine* libros dicis eſſe collocatos, idque nullam aliam ob cauſſam, quam quod ſimilitudinem et rerum, quas tractant

tractant libri, et formae, in uoluminibus, iuxta ſe inuicem poſitis, obſeruas. Quod idem ualet de exercitu, in quo ordo eſſe dicitur, cum idem ueſtitus, eadem arma, idem greſſus, aequalis ſeries, idem motus membrorum, eadem ſtatura, idem impetus in hoſtem, obſeruatur.

CICERO haec de ordine: *Eſt compoſitio rerum aptis et accommodatis locis*, ab eoque, negat, ſimilitudinem et conuenientiam partium poſſe ſeiungi. L. I de Off. c. 4 et 40. Iucunde hic legi poterit epiſtola PLINII, qua Spurinnae uitam ordinatam et apte diſpoſitam commemorat, multaque adfert, quae ad notionem ordinis illuſtrandam mire faciunt. Lib. III, 1. Coll. L. IX ep. 36 et ep. 40.

§ 59.

Ordini opponitur confuſio ſiue ἀταξία, quae nihil eſt aliud, quam diſſimilitudo, quae obuia eſt in modo, quo res iuxta ſe inuicem collocantur, uel ſe inuicem conſequuntur.

Finge, milites, ſolutis ordinibus, ab hoſte in fugam coniici. Quanta tum eſt diſſimilitudo! quanta perturbatio! Incompoſito agmine, ſine certis ducibus, ſine imperio, ſparſi uagantur, alter arma abiicit, alter, recenti ſaucius uulnere, labat, et pedites equitibus, calones gregariis permixti, quo quemque inſtantis mortis timor rapit, aufugiunt.

Confuſionem in comitiis, quae turbauerat omnia, eleganter deſcribit PLINIUS: *Nam tempus* inquit, *loquendi, non tacendi modeſtia, non denique ſedendi dignitas cuſtodiebatur. Magni undique et diſſoni clamores: procurrebant omnes cum ſuis candidatis: multa agmina, multique circuli et indecora confuſio: adeo deſciueramus a conſuetudine parentum, apud quos omnia diſpoſita, moderata, tranquilla, maieſtatem loci pudoremque retinebant.* Lib. III ep. XX. Cogitabis hic comitia Polonorum.

§ 60.

De ordine haec teneto:

I. In omni ordine debet quid adeſſe, in quo uaria uel coëxiſtentia, uel ſibi inuicem ſuccedentia, ſint ſibi ſimilia.

II. Id, in quo uaria ſunt ſimilia, dicitur *regula ordinis.*

E. gr. Si ſimilitudinem et conuenientiam in bibliotheca obſeruaueris, *ratione formae*, tum formae librorum ſimilitudo conſtituit regulam ordinis, in bibliotheca conſpicui.

III. Cogitur hinc, in omni ordine debere eſſe regulam ordinis. Debet enim aliquid adeſſe, in quo uaria, iuxta ſe poſita, ſint ſibi ſimilia (poſ. I), quo ipſo continetur regula ordinis (poſ. II).

IV. Si una tantum adeſt regula ordinis, *ſimplex* ordo conſpicitur, ſi plures adfuerint, maiorem et *compoſitum* ordinem inde oriri, intelligis.

E. gr. Si α) ratione formae externae et ligaturae, β) ratione argumentorum, γ) ratione editionum libri, iuxta ſe diſpoſiti, conuenerint, tum ordo in librorum collocatione maior eſt, quam ſi ſolam formam externam librorum ſimilem deprehenderis.

V. Poteſt in rebus, iuxta ſe inuicem diſpoſitis, alio reſpectu adeſſe ordo, alio uero reſpectu confuſio.

E. gr. Sunt ſimiles libri, ratione formae. En ordinem! At, ſi rationem habueris argumentorum editionumque, ſummam ſaepe uides diſſimilitudinem. En confuſionem!

VI. In

VI. In iis, quae exiſtunt, reperitur ordo. In omnibus enim, quae exiſtunt, ea reperitur ſimilitudo, ut fiant principio rationis ſufficientis conformiter (§ 15).

Ea ergo, quae actu exiſtunt, per hoc diſcernuntur a ſomniis et commentis, quae non, niſi in fictionibus, exiſtunt.

§ 61.

Hinc eſt, ut *ueritatem metaphyſicam* definiamus per eiusmodi ordinem, per quem quodlibet habet rationem ſufficientem ſui, ſive: *Veritas* eſt ordo eorum, quae enti conueniunt.

Scholaſtici ita: *Veritas* eſt rei affectio, qua res habet omnia ea, quae ipſius eſſentiae et naturae debentur. E. gr. Aurum eſt uerum aurum, cum ea habet omnia, quae ad aurum requiruntur. Quae definitio ſcholaſticorum non uidetur aduerſari noſtrae. Res enim tum habet eſſentiam ſibi debitam, ſi is ibi obſeruetur ordo, ut principio rationis ſufficientis omnia fiant conformiter.

Hoc ſenſu uox VERI identidem apud ueteres ſcriptores occurrit. Ita PLINIVS, *aes ipſum*, inquit, *quantum* VERVS (i. e. ſincerus, ſimplex et naturalis) *color indicat uetus*, (eſt) et antiquum, L. VII, 3. Mox dies VERVS, ſol etiam effulſit, VI, 20. Liberto Sabiniani tribuit VERAM emendationem, IX, 21. Recte ergo CICERO, *ea, quae fucata ſunt, ficta, adumbrata et ſimulata* iis, quae ſincera ſunt et VERA, opponit. De Amicit. c. 25 et 26.

§ 62.

Ens uerum eſt, in quo datur ueritas.

Haec definitio non eſt identica, quamuis eſſe uideatur. Quid enim ſit ueritas, § antecedenti explicatum eſt.

§ 63.

§ 63.

Ex his intelligas, licet, omne ens eſſe uerum.

Omne enim ens habet rationem ſui ſufficientem (§ 15) adeoque ueritatem. At falſum, inquis, datur aurum. Nego. Aurum, quod falſum eſſe dicis, aut eſt aurum, aut non eſt aurum. Si eſt, uerum eſt aurum. Si non eſt aurum, erit uel uerum cuprum, vel orichalcum, uel aliud metallum.

Quia ueritas entium nititur principio rationis ſufficientis, conſequens eſt, ut, ſublato rationis ſufficientis principio, tollatur, quae rebus ineſt, ueritas. Vides ergo, quid ſit, quod LEIBNITIVS, ſublato principio rationis ſufficientis, tolli diſcrimen inter ueritatem et ſomnium, aiat.

§ 64.

Sequitur, ut notionem *perfectionis* euoluamus. Cuilibet rei, in qua uaria ſiue plura occurrentia ita conſentire et conſpirare deprehendimus, ut ad finem, cui aſſequendo res deſtinata eſt, obtinendum ſufficiant, tribuimus *perfectionem*. Hinc nonnulli *perfectionem* definiunt per ſufficientiam ad finem.

WOLFFIVS ita: *Perfectio* eſt conſenſus in uarietate, ſiue plurium a ſe inuicem differentium in uno. E. gr. Reipublicae tribuimus tum perfectionem, cum in eadem uaria, actiones ſcilicet imperantium et ciuium eo conſpirant, et eo tendunt, ut tranquillitas publica obtineatur et conſeruetur. *Agro* tribuimus perfectionem, ſi finis agri obtinetur, i. e. ſi frugum profundit ubertatem, nec unquam ſine uſura reddit, quod accepit. Ad hunc finem ſiue frugum ubertatem requiruntur haec uaria. α) Ager gremio mollito ac ſubacto ſemen ſparſum excipiat. β) occoecatum cohibeat, γ) tepefactum uapore et compreſſu ſuo diffindat et eliciat herbeſcentem uiriditatem. δ) Haec, nixa

nixa fibris ſtirpium, adoleſcat, et, culmo erecta geniculato, uaginis iam quaſi pubeſcens includatur. E quibus cum emerſerit, tum demum ager fundit frugem ſpicae, ordine ſtructam et contra auium minorum morſum munitam uallo ariſtarum. Vide, quam hic omnia conſentiant ad finem agri, id eſt, ad frugum ubertatem et copiam. Vid. CIC. de Senectute Cap. XV.

Hanc perfectionis notionem multi uſus eſſe in diſtinctius explicanda *eloquentiae* notione, demonſtrauimus in commentatione de orationis pulchrae uirtutibus, Gorlicii CIↃIↃCCXLIV, edita.

§ 65.

Imperfectionem in aliqua re deprehendimus tum, cum uaria in re quapiam fuerint eiuſmodi, ut fini rei aduerſentur.

Si e. gr. in republica uaria, actiones ſcilicet imperantium ciuiumque fini reipublicae, tranquillitati publicae aduerſantur, cum princeps, immanitate efferatus, in ciuium bona uitamque ſaeuit, cum ciues, audacia furentes, et pernicioſo ſcelerum foedere ac ſocietate coniuncti, inteſtinam aliquam perniciem patriae moliuntur, cum denique diuitiae auaritiam, et abundantes uoluptates deſiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia inuexere, tum nemo non haec omnia inter reipublicae imperfectiones referenda exiſtimabit. Exemplo eſſe poteſt coniuratio Catilinaria, de qua, praeter orationes CICERONIS, legas SALLVSTIVM Bell. Cat.

§ 66.

Tria ergo ad omnem perfectionem requiruntur, α) *finis* aliquis, ad quem uaria, quae in re quapiam deprehenduntur, tendunt. β) Requiruntur *plura* ſiue *uaria.* γ) *Conſenſus* uariorum cum

fine, id quod ex exemplis allatis luculentius apparet.

§ 67.

Si unicus adfuerit finis, ad quem plura ſiue uaria in re quadam tendunt, tum *perfectionem* adeſſe *ſimplicem* dicimus, cum plures uero fines, per conſenſum uariorum obtinentur, oritur inde *perfectio compoſita.*

E. gr. Cum horologium ita fuerit conſtructum, ut in eo conſpiciatur partium et rotularum omnium conſenſus cum fine, ut horae tantum indicentur, tum haec perfectio horologii eſt ſimplex. At ſi conſenſus partium in horologio non id modo efficit, ut horae indicentur, ſed quoque, ut ſingula minuta ſingulique menſes, et ſinguli cuiusque menſis dies manifeſtentur, tum uero perfectio horologii eſt compoſita, propterea, quod plures adſunt fines et ſcopi, qui per ſtructuram partium, in horologio apte cohaerentium, et amice conſpirantium, obtinentur.

§ 68.

Saepius, experientia teſte, uſu uenit, ut perfectiones ſimplices, earundemque regulae inter ſe pugnent. Quod cum ſit, plures regulae dicuntur inter ſe *collidi.*

E. gr. *Patriam libertatemque conſeruare* eſt perfectio. *Vitam tueri, eſſe domi cum uxore et liberis, in pace et tranquillitate uiuere*, ſunt perfectiones. At incidunt tempora, cum patria, religio, libertas, conſeruari non poſſunt, quin uita tua in diſcrimen adducatur, et publica quies ad aliquod tempus turbetur. Colliduntur hic perfectiones. Plura exempla uide in CIC. Lib. III de Off. c. 24 ſeqq.

§ 69.

§ 69.

Quia ea, quae inter ſe pugnant, ſimul eſſe non poſſunt, opus eſt, ut, ſi utraque perfectio ſimul obtineri nequit, uel regularum perfectionis altera praeferatur, et negligatur altera, uel ut utraque ex parte negligatur, ex parte autem retineatur. Neglectus hic alterutrius regulae perfectionis uocatur *exceptio a regula perfectionis*, quae ex regularum ſimul obſeruandarum colliſione naſcitur.

Noſti e. gr. regulam: *honeſtatem conſectare.* Noſti illam quoque: *utilitati tuae et commodis ſeruias.* Fit uero perſaepe, id quod copioſius diſputat CICERO L. III de Off. ut duae hae regulae collidantur. Hic ergo exceptio eſt facienda, ita ut, cum honeſtas utilitasque ſimul obtineri nequeunt, uincat honeſtas, cedat utilitas. REGVLVS Romae manere utile putabat, at iusiurandum uiolare, nec Carthaginem redire, turpe ducebat. Honeſtum ergo praetulit utili, fecitque exceptionem a regula perfectionis. CIC. l. c. Praeclare PLINIVS: *Vtrumque ſaepe tam magnum eſt, ut abunde ſit, alterum efficere.* L. V, 8.

§ 70.

Quae adponam, enunciata eo vel in primis pertinent, ut, quae in morum philoſophia de officiorum colliſione diſſeruntur, plenius intelligantur.

I. Exceptio a regula perfectionis ita eſt inſtituenda, ut maius bonum ſemper praeferatur minori.

Mercator, aeſtu maris et turbine iactatus, uitam merceſque ſi ſimul ſeruare nequit, uitam ſeruet, merces in mare proiiciat.

II. Vbi unica tantum adfuerit regula perfectionis, ibi exceptioni non eſt locus.

Quia non adeſt pugna et colliſio plurium regularum.

III. Ex exceptione a regula perfectionis oritur imperfectio in PARTE, ſalua tamen TOTIVS perfectione.

IV. Cum ergo ſaepius exceptio a regula perfectionis euitari non poſſit, intelligis, quid ſit, quod idemtidem ſit imperfectio in parte admittenda, ut inde reſultet maior TOTIVS perfectio, fere, ut in pictura lumen non alia res magis, quam umbra commendat, PLIN. L. III. ep. 13.

E. gr. Vt patria conſeruetur, ut ſaluti publicae, religioni, libertatique conſulatur, peropus ſaepenumero eſt, ut ſingulorum ciuium commoda deminuantur. Pecuniae magna uis exigitur, uita periculis obiicienda, aedificia diruuntur, commerciorum curſus inhibetur, bona facultatesque diripiuntur, omniaque ea mala, quae bello adiuncta uidemus, ſunt perpetienda, ſine quibus uero non magis praeſidia ſalutis publicae ſtabilita fuiſſent, quam ſine membri putridi amputatione ſanum corpus perſaepe conſeruari poteſt.

V. Omne ens gaudet perfectione, ſibi debita.

In omni enim ente omnes determinationes eo tendunt, et in eo conſentiunt, ut ens ſit ens, non autem nonens, ut ſic hoc ens, nec aliud, quo ipſo ens gaudet perfectione ſibi debita.

Vocatur haec perfectio *eſſentialis*, ſiue, Scholaſticorum ſtilo, *bonitas metaphyſica*. Hinc intelligis, cur, *omne ens eſſe bonum*, iidem affirmarint.

§ 71.

Perfectio, ſi ſenſibus percipitur, uocatur *pulchritudo*.

Quam-

Quamuis, quid ſit pulchrum, quid deforme, rectius ſentiri, quam doceri poſſe, uideatur, omni tamen tempore exſtiterunt, qui ſumma ope conniſi ſunt, ut notiones *pulchri*, errore uulgi et ſententiarum pugnantium uarietate confuſas, accuratius diſtinguerent. Pertinent huc CROSAZIVS, BVDDEVS, BERGERVS, qui in peculiari libro *de naturali pulchritudine orationis*, erudite, ut ſolet, ſcienterque de pulchro commentatur, et, inueſtigatis *pulchri* fontibus, cauſſisque a ſtirpe ductis, quid in dicendo pulchrum ſit, exemplo CAESARIS, docet luculenter, latiusque explanat.

Quam de *pulchritudine* adtuli, definitio, dubito, an quisquam futurus ſit, cui minus probetur. Experientiae certe fundamentis eſt conſtituta. Cur aedificio, cur horto pulchritudinem tribuis? Nonne ideo, quod percipis in aedificio perfectiones, i. e. iuſtam partium conuenientiam commenſumque? Nonne ideo, quod in horto areolorum ſymmetriam, et ordines arborum in quincuncem directos, obſeruas, ſiue, quia perfectionem, quippe quae efficitur conſenſu uariorum, ſenſibus percipis? Cur imaginem, ut hoc addam, pulchram uocas? Nonne ideo, quod cum eo, quod exprimere debet, exacte congruit, et archetypo reſpondet, qualis illa imago ſiue ſtatua PLINIANA eſt, quae ſenem repraeſentat. *Corinthium ſignum,* inquit, *effingit ſenem ſtantem: oſſa, muſculi, nerui, uenae, rugae etiam, ut ſpirantis, apparent: rari et cedentes capilli, lata frons, contracta facies, exile collum, pendent lacerti, papillae iacent, receſſit uenter.* Ecquid elegantius fingi aut pingi poterat ad huius decrepiti corpus cutemque rugoſam exprimendam. L. III ep. 7.

Ad illuſtrandam pulchritudinis definitionem apprime faciunt, quae BERGERVS hanc in rem eleganter diſputat. *Vt pulchrum,* inquit, *dicatur corpus, partes, oportet, eam habeant conformationem, quam cuiusque perfectio, naturae debita, requirit. Poſſunt caput, manus, pedes, alia corporis membra, ſeorſum ſpectata, ſecundum ordinem, a natura ſancitum, ſic eſſe perfecta,*

 ut

ut in eorum forma, modo, omni ratione nullus reprehenſioni locus, laudi contra et admirationi amplus pateat campus. Quae tamen partes, ſuis per ſe numeris abſolutae, dedecorabunt corpus, niſi eam habeant molem ac modum, qui congruere corpori uideatur. Proinde corporis partes, neceſſe eſt, non ſingulae tantum ac ſeparatim conſideratae, ſua gaudeant perfectione, ſed etiam in ea, qua coaluerunt, compage, cum quodam iuſtae magnitudinis decore conueniant inter ſe, et ordine menſuraque conſpirent. Tum demum exiſtit illa corporis PVLCHRITVDO, quae, apta membrorum compoſitione, mouet oculos et delectat, hoc ipſo, quod inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiant. Quid hoc aliud eſt, quam pulchritudo eſt perfectio ſenſibus percepta? Vid. de Natural. pulchritud. orat. p. 27 et 29.

§ 72.

Deformitas eſt imperfectio ſenſibus percepta.

Animo informa feminam, ut TERENTIVS ait, rufam, caeſiam, ſparſo ore, adunco naſo, cuius exiguo corpori caput ingens, longi pedes, longae manus, et faciei contractae, aures promiſſae, dentes liuidi et color muſtellinus iungantur, nonne deformem illam eſſe aies? Eſt enim hic imperfectio, partiumque diſſenſus, et nulla membrorum congruentia, nulla aequalitas obſeruanda.

CAP. X.

De Ente Compoſito.

§ 73.

Notionibus communibus, generalioribusque entis affectionibus hactenus explicatis, nunc ad ſpecialiorem entium diuiſionem exponendam accedimus. Eſt autem omne ens uel *compoſitum* uel *ſimplex*. Quare compoſiti entis naturam proprietatesque

prietateſque primum conſiderabimus, tum de ente ſimplici commentabimur.

§ 74.

Vt autem, quae de ente compoſito dicenda ſunt, intelligantur facilius, primo quidem loco, quid ſint res, extra ſe inuicem poſitae, definiemus.

§ 75.

Cum rei alicuius nobis ſumus conſcii, tanquam a nobis diſtinctae et diuerſae, tum illam rem *extra nos* ponimus. Ea autem *extra ſe inuicem poni* dicuntur, quae cogitamus, tanquam a ſe diuerſa et diſtincta.

E. gr. Cum ſolem et ſidera tibi repraeſentas, ſolem et ſidera extra ſe ponis. Solem porro et lunam extra ſe inuicem ponimus, quia ſolem a luna diſtinctum concipimus. Ita in hac menſa, quam coram uides, unam menſae partem extra alteram ponis, quatenus ſcilicet quamlibet menſae partem ab alia diſtinctam tibi repraeſentas.

§ 76.

Illud ens, quod ex pluribus, a ſe inuicem diſtinctis, ſeu extra ſe poſitis partibus conſtat, dicimus *ens compoſitum.*

E. gr. Arbor, menſa, liber ſunt entia compoſita. Coagmentata enim ſunt ex pluribus partibus, a ſe inuicem diſtinctis, ſeu extra ſe poſitis.

Ens compoſitum, quod definiuimus, uocatur alias quoque *compoſitum phyſicum*, ut ab eo, quod *logice* ſeu mente tantum componi dicitur, diſtinguatur. E. gr. Si in Deo omnia attributa, quae ſunt ipſe Deus, tanquam plura, a ſe inuicem diſtincta, et extra ſe poſita, repraeſentamus, tunc illa compoſitio, qua Deus ex

pluribus attributis componi uidetur, dicitur compoſitio rationis ſiue logica.

§ 77.

Lucide hinc apparet, ens compoſitum per certam et determinatam partium, a ſe inuicem diſtinctarum, coagmentationem et iunctionem fieri compoſitum, et, ut alia aliaúe eſt partium combinatio, ita inde oriri aliud aliudue compoſitum, manifeſtum eſt.

§ 78.

Intelligis nunc has poſitiones.

I. Eſſentia entis compoſiti conſiſtit in modo compoſitionis earum partium, ex quibus conſtat compoſitum.

Per modum enim compoſitionis partium hoc praeciſe efficitur ens compoſitum, nec aliud (§ 76), quod ipſum conſtituit rei eſſentiam (§ 27).

Buccina, e. gr. et horologium ſunt entia compoſita, a ſe plane diuerſa. Diſtinguuntur autem a ſe inuicem per aliam aliamue partium connexionem, et ſtructuram diuerſam.

II. Quaecunque entia compoſita ſimili gaudent ſtructura, ea ſunt ſimilia, quaecunque contra diſſimilem compoſitionis modum habent, ea ſunt diſſimilia.

§ 79.

Extenſum uocatur, quod habet partes, quarum unaquaeque extra alteram exiſtit, easque inter ſe unitas.

E. gr. In hac menſa deprehendimus extenſionem, propterea, quod in menſa partes ſunt ita extra ſe inuicem

cem

cem poſitae, ut pars A non ſit ibi, ubi pars B, et B non ſit, ubi pars C.

§ 80.

Continuum dicitur tum, cum eius partes eo ordine ſunt iuxta ſe inuicem collocatae, ut aliae diuerſae inter eas poni nullo modo poſſint.

E. gr. Maſſa aurea eſt compoſitum continuum, propterea, quod partes, totam maſſam conſtituentes, ita ſunt inter ſe connexae, ut aliae, a maſſa aurea diuerſae, partes interponi nequeant.

§ 81.

Interruptum eſt, ſi partes ita fuerint collocatae, ut aliae inter ipſas locum habere poſſint.

E. gr. Spongia uel cribrum ſunt entia compoſita interrupta. Horum enim ſtructura, totusque modus compoſitionis eſt eiusmodi, ut inter partes, laxius et per interſtitia cohaerentes, aliae, a ſpongiae uel cribri partibus prorſus diuerſae, partes poſſint interponi.

§ 82.

Contigua dicuntur entia compoſita, quae ſe ita contingunt, ut ipſa maneant plura, neutiquam uero unum efficiant extenſum.

E. gr. Duo globuli, quorum ſuperficies ſe mutuo ita contingunt, ut ipſi, licet ſibi proxime coëxiſtant, nihilo minus maneant duo globuli.

§ 83.

Ex his conficitur,

I. Quod omne ens compoſitum debeat eſſe extenſum.

Ens enim compoſitum conſtat partibus a ſe inuicem diſtinctis, inter ſe autem connexis (§ 76): quo ipſo τὸ extenſum continetur (§ 79).

 II. Quod

II. Quod entia compoſita contigua non ſint ideo continua.

Quia inter entia contigua, quamuis ſe contingant, plures partes poſſunt interponi; nec unum extenſum efficiunt, ſed manent duo entia compoſita (§ 82).

§ 84.

Ad reliquas entium compoſitorum proprietates intelligendas opus eſt, ut notiones quasdam, huc pertinentes, ante explicemus, et, quid ſit *ſpatium*, *locus*, *figura*, *tempus*, *motus*, definiamus.

§ 85.

Spatii uox nonnullis uiſa eſt pertinere ad eas, quibus nulla ſubiecta eſt ſententia.

Alii, phantaſia, inepte ſedula, deluſi, ſpatium quoddam corporum receptaculum exiſtimant.

§ 86.

Vt ſpatii notio diſtincta formari queat, ad haec attendendum eſt.

I. Experientia teſtatur, plura entia compoſita ſibi coëxiſtere, ita, ut, dum A, B, C, D exiſtunt, exiſtant ſimul E, F, G. Haec plura entia compoſita, quae ſimul exiſtunt, dicuntur *ſimultanea*.

II. Dum ad haec entia compoſita, quae ſimul exiſtunt, attendimus, obſeruamus, τὸ A alio plane modo coëxiſtere τῷ B, quam coëxiſtit idem A τῷ C, uel D. Diſtinguimus itaque modum, quo A coëxiſtit τῷ B, a modo, quo idem coëſtit τῷ C uel D.

III. Hinc

III. Hinc intelligis, eiusmodi omnino ordine haec ſimultanea iuxta ſe inuicem collocari, ut diſtantia inter A et B ſit plane diuerſa a diſtantia, quae conſpicienda eſt inter idem A et D.

IV. Cum cogitamus hunc ordinem, qui conſpicitur in modo, quo plura ſimultanea A, B, C, D ſibi coëxiſtunt, reuera cogitamus id, quod dicitur *ſpatium*, neque fieri poteſt, ut res, extra ſe inuicem coëxiſtentes, nobis repraeſentemus, quin iisdem adhaereat notio *ſpatii.*

§ 87.

His obſeruatis, intelligis nunc WOLFFII definitionem, qui *ſpatium* explicat per ordinem ſimultaneorum, quatenus ſcilicet coëxiſtunt.

E. gr. Plura aedificia, quae ſimul exiſtunt, certam quandam relationem, certumque ordinem, ratione ſuae coëxiſtentiae, inter ſe ſeruant. Quae quidem relatio, quae inter aedificia coëxiſtentia intercedit, prout alia, aliaue eſt, ita aliud aliudue ſpatium inde exſurgit. Spatium ergo ſine relatione aliqua ad corpora coëxiſtentia concipi non poteſt.

§ 88.

Ex definitione ſpatii patet,

I. Spatium a rebus ſimul exiſtentibus eſſe prorſus diuerſum.

Quemadmodum enim, ſi res adfuerint numeratae, non poteſt non adeſſe numerus, numerus autem non eſt ipſa res numerata, et, quemadmodum, rebus numeratis ſublatis, numerus exiſtere ceſſat, ita etiam, cum plures res ſimultaneae certo quodam ordine coëxiſtunt,

ſtunt, oritur *ſpatium*, ſpatium autem illud, quod a rebus ordinatis et coexiſtentibus oritur, non ſunt ipſae res ordinatae. Quod quidem ſpatium, rebus coexiſtentibus ſublatis, non poteſt non rurſus euaneſcere, fere, uti numerus, rebus numeratis ſublatis, euaneſcit.

II. Omnia compoſita inſunt ſpatiis.

Praeter diſtinctam *ſpatii* notionem datur adhuc quaedam ſpatii notio imaginaria. Scilicet imaginatio nobis ſiſtit ſpatium, tanquam ens reale, actu exiſtens, extenſum, uniforme, continuum. Quo ipſo ſpatium ſibi repraeſentant homines, tanquam receptaculum, a rebus omnibus uacuum, in quo aliquid reponere queamus.

§ 89.

Locus eſt determinatus modus coëxiſtendi ceteris.

§ 90.

De loco haec obſerua:

I. Locus non eſt ipſa res, quae eſt in loco, nec cum intrinſeco rei ullam habet connexionem.

II. Ratio, cur ens aliquod ſit hic, nec alibi, non eſt in loco.

§ 91.

Tempus eſt ille ordo, qui obſeruatur in rerum ſucceſſione.

§ 92.

Ad notionem temporis diſtinctius formandam haec maxime pertinent.

I. Entia, quorum alterum eſſe incipit, alterum uero eſſe deſinit, dicuntur *ſucceſſiua entia.*

entia. In his entibus ſucceſſiuis obſeruamus α) aliquod, quod adeſt actu, et appellatur *praeſens.* β) Cum id, quod praeſens erat, eſſe deſinit, et in ſtatum merae poſſibilitatis recidit, tum uocatur *praeteritum.* γ) Cum ens aliquod, quod mere adhuc eſt poſſibile, ſed ad actum deducetur, tum appellatur *futurum.*

II. Ordo in his ſucceſſiuis eſt id ipſum, quod *tempus* uocamus.

III. Intelligitur hinc, ubi nullum locum habent res ſucceſſiuae, quarum altera eſſe incipit, altera eſſe deſinit, ibi tempus nullum habere locum.

IV. Quam parua ſucceſſiua poſſumus a ſe inuicem diſtinguere, tam minuta temporis momenta ſeu tempuſcula poſſumus ſtatuere.

§ 93.

Motus eſt loci mutatio, perſeuerantia autem in eodem loco dicitur *Quies*, quicquid autem moueri, ſiue locum mutare poteſt, illud uocamus *mobile.*

§ 94.

Locus non obſtat, quo minus poſſit quodlibet ens moueri.

Quia ratio ſufficiens, cur ens aliquod ſit hic, nec alibi, non eſt in loco.

§ 95.

Cum partes, ex quibus conſtat compoſitum, a ſe inuicem ſeparantur, tum dicitur compoſitum *diuidi.*

§ 96.

§ 96.

Quia ergo ens compoſitum non neceſſario locum ſuum occupat (§ 94), partes poſſunt a ſe inuicem ſeparari, atque adeo, *omne ens compoſitum eſſe diuiſibile*, patet.

§ 97.

Magnitudinem diximus eſſe multitudinem partium (§ 49), ut adeo, cum ens compoſitum conſtet partibus (§ 76), *idem certa quadam magnitudine gaudere*, manifeſtum ſit.

§ 98.

Si partes quaedam ad compoſitum accedunt, tum compoſitum fit *maius*, ſi uero partes quaedam ab eo ſeparantur, tum compoſitum fit *minus*.

§ 99.

Compoſitum ergo maius minusque fieri poſſe, ex his, quae diximus, cumulate probari poteſt. Quia enim partes in ente compoſito locum mutare poſſunt (§ 94), quid obſtat, quo minus nouae partes ad compoſitum accedant, aliae uero ab ipſo ſeparentur.

§ 100.

Metiri ſiue *menſurare* ens compoſitum dicimur, ſi eius magnitudinem ad alteram datam magnitudinem exigimus. E. gr. Si ad ulnae cuiusdam uel fili magnitudinem inueſtigaueris menſae magnitudinem, tum diceris, menſam *menſurare*. Ipſum autem filum, ad cuius magnitudinem inueſtigatur menſae magnitudo, dicitur *menſura*.

§ 101.

§ 101.

Dubitari ergo non poteſt, omne ens compoſitum poſſe menſurari, quia conſtat magnitudine (§ 97).

§ 102.

Figura dicitur limes extenſionis.

Definitio poteſt exemplo figurae libri cuiusdam illuſtrari. Liber habet extenſionem, at limitibus definitam (non enim eſt liber in infinitum extenſus), quae extenſionis limitatio conſtituit figuram, quae alia aliaue eſt, prout alio alioue modo limites extenſionis mutantur.

§ 103.

Quandoquidem ad ens compoſitum nouae poſſunt partes accedere, et quaedam decedere (§ 99), intelligitur, limites extenſionis in ente compoſito poſſe mutari. *Figuram ergo entis compoſiti eſſe mutabilem, lucide apparet.*

§ 104.

Ex his omnibus pateſcit, quam demum cunque in ente compoſito cogitaueris mutationem, eam, niſi per *motum*, fieri non poſſe.

Siue enim maius ſit ens compoſitum ſiue minus, ſiue transponuntur partes, aliaque inde figura emergit, ſemper partes mutabunt locum, atque adeo mouebuntur.

CAP. XI.

De Ente ſimplci.

§ 105.

Enti compoſito opponitur *ens ſimplex*, de quo, quia contrariorum contrariae eſſe ſolent proprietates,

prietates, ea negantur, quae entium compoſitorum eſſe propria, hactenus commonſtrauimus.

§ 106.

Qui ergo ens compoſitum id diximus, quod conſtat ex partibus, extra ſe inuicem poſitis, ſed inter ſe iunctis (§ 76), conſequens eſt, ut *ens ſimplex* nihil ſit aliud, quam eiuſmodi ens, quod non conſtat ex partibus.

E. gr. *Mens humana*, *Deus*, de quorum ſimplicitate quemadmodum deinceps ſpecialius exponemus; ita nunc in eo ſumus, ut, quae ſint entis ſimplicis, generatim conſiderati, proprietates, dilucidius explanemus. Neque adeo de eo nunc magnopere ſoliciti ſumus, num exiſtant entia ſimplicia, ſed, quae ſit eorum, ſi exiſtunt, natura, quae attributa, explicandum ducimus. Sunt, qui entium ſimplicium exiſtentiam ex eo, quod dentur entia compoſita, demonſtrari poſſe, exiſtimant. Atque hi ita ratiocinando procedunt. *Si*, inquiunt, *dantur entia compoſita*, *tunc dantur eiusmodi entia*, *quae ex partibus conſtant*. Illae partes, ex quibus entia compoſita conſtant, aut ſunt rurſus entia compoſita aut ſimplicia. Si ſunt entia compoſita, nouis rurſus gaudent partibus. Atque ita hae nouae partes ſunt rurſus entia compoſita, aut ſimplicia, ſin illud, in nouas denuo partes reſolui debent, idque in infinitum, quod fieri non poteſt, ſin hoc, conſequens eſt, ut, ſi dantur entia compoſita, debeant dari entia ſimplicia, quae uocari ſolent a nonnullis prima entium compoſitorum ſtamina et elementa, ab aliis appellantur *monades*, aut *atomi*, de quibus in coſmologia ſpeciatim agetur.

§ 107.

Entis ſimplicis proprietates his habeto propoſitionibus.

I. Ens

I. Ens ſimplex non eſt extenſum.

Non enim habet partes (§ 106), ad extenſionem uero requiruntur partes (§ 79).

II. Ens ſimplex caret omni magnitudine.

Ad magnitudinem enim conſtituendam requiritur multitudo partium (§ 97), quae uero in ens ſimplex non cadunt (§ 106).

III. Neque figura tribui poteſt enti ſimplici.

Quia non eſt extenſum (§ 107), figura uero efficitur limite extenſionis (§ 102).

IV. Ens ſimplex eſt indiuiſibile.

Quomodo enim diuidi poterit id, quod nullam admittit partium ſolutionem (§ 102)?

§ 108.

Oriri ens ſimplex dicitur, quando exiſtentiam accipit, qua ſi priuatur, illud dicimus *interire.*

§ 109.

I. Si ens ſimplex abſolute neceſſario exiſtit, tum illud oriri non poteſt.

Si enim oriri poſſet, exiſtere coepiſſet, atque adeo aliquando non exſtitiſſet. Ens abſolute neceſſarium non poteſt non exiſtere (§ 53), oriri ergo non poteſt.

II. Quae ergo entia ſimplicia oriuntur, ea ſunt contingentia.

III. Ens autem ſimplex, contingenter exiſtens, ex ente compoſito oriri nequit.

Finge enim, illud oriri ex ente compoſito, tum orietur uel per partium combinationem, uel per earum transpoſitionem, uel per diuiſionem et ſolutionem. Combina partes. Quid inde orietur? Maius compoſitum

 (§ 98).

(§ 98). Transpone partes, atque ex loco eas in locum transfer. Quid inde emerget? Aliud compoſitum, ſiue alia entis compoſiti figura. Solue et diuide partes. Quid inde exſurget? Minus compoſitum. Quamuis enim ex partium ſolutione, paullo diutius continuanda, uideri poſſet oriri ens ſimplex, propterea, quod nonnulli, ut diximus, in partium ſolutione, deueniunt cogitando usque ad entia ſimplicia; manifeſtum tamen eſt, ex partium, in commpſito reperiundarum, diuiſione neutiquam oriri ens ſimplex, ſed iam in eo exiſtere. Intelligis ergo ex his, *ex compoſito ens ſimplex oriri non poſſe.*

IV. Ex ſimplici ente ens ſimplex oriri nequit.

Quia enim omne ens ſimplex eſt indiuiſibile (§ 107 poſ. IV), ſequitur, ut ens ſimplex A ex ente ſimplici B ſuam accipere exiſtentiam non poſſit. Sic enim ens ſimplex A ſepararetur ab ente ſimplici B. Aliud autem eſt, EX ente ſimplici, tanquam materia, oriri, aliud A B ente ſimplici, tanquam cauſſa efficiente, oriri. Illud negamus, hoc affirmamus. Animae enim humanae, aliaeque entia ſimplicia A Deo orta ſunt, quamuis EX Deo orta eſſe dici non poſſint.

V. Quid ex his efficitur? Quid? Nihil aliud, niſi hoc, ens ſimplex oriri debere ex nihilo? Quandoquidem neque ex compoſito, neque ex ſimplici oriri illud poteſt, reſtat, ut, ex nihilo illud ortum ſuum trahere, affirmemus.

Caue autem has duas propoſitiones commiſceas:

A nihilo oriri, et *ex nihilo oriri*. Prior concedi non poteſt, poſterior poteſt.

VI. Ens ſimplex, cum oritur, debet oriri *in inſtanti*, i. e. in eius ortu non poſſunt partes cum partibus ſucceſſiue iungi et combinari, quemadmodum id fieri ſolet in ortu entium compoſitorum.

Ratio

Ratio in promtu eſt, Ens ſimplex caret partibus (§ 106), atque adeo fieri non poteſt, ut in eius ortu partes cum partibus ſucceſſiue combinentur. Oriri ergo debet ens ſimplex in inſtanti, i. e. exiſtentiam accipit ſine ſucceſſione.

VII. Ens ſimplex, cum interit, interire alio modo non poteſt, niſi ut annihiletur.

Fac enim, ens ſimplex, cum interit, non annihilari, tum, cum interit, ita exiſtere deſinet, ut eius aliquid adhuc amplius exiſtat. Hoc modo ens ſimplex erit diuiſibile, quod eſt contra § 107.

VIII. Ens ſimplex, quod abſolute neceſſarium eſt, non poteſt interire.

Ens enim ſimplex, quod abſolute neceſſario exiſtit, non poteſt non exiſtere (§ 53). Si uero interiret, poſſet etiam non exiſtere.

CAP. XII.

De Subſtantia et Accidente.

§ 110.

Vt intelligi queat, quid ſit *ſubſtantia*, ante, ex methodi lege, definiendum putamus, quid ſit *actio*, quid *paſſio*, quid *uis agendi*.

§ 111.

Actio eſt mutatio ſtatus, cuius ratio ſufficiens continetur in ipſo ſubiecto mutato.

Quam definitionem ut reddamus euidentiorem, primum addemus exemplum, deinde, quid per *ſtatum*, quid per *mutationem* intelligatur, determinabimus. E. gr. Dum ſcribo, *agere* quid dicor. Eſt enim in me tum, cum ſcribo, mutatio. Cuius quidem mutationis debere adeſſe rationem ſufficientem et quendam quaſi

 fontem,

fontem, ex quo ipſa fluat, intelligis ex rationis ſufficientis principio. Illa autem ratio cum in memetipſo reperiatur, (dum enim ſcribo, mutatio non ab alio quodam in me producitur, ſed ipſe me ad ſcribendum determino), facile uides, me, dum ſcribo, aliquid *agere* dici. Adeſt enim α) *mutatio*, β) ratio ſufficiens huius mutationis in *me ipſo*, tanquam in ſubiecto mutato, continetur. Mutationem definimus per uariationem modorum ſiue accidentium, quae uariatio alias quoque uocatur *modificatio*, et id, quod eiusmodi modorum uariationi obnoxium eſt, appellatur *ſubiectum modificabile.*

Statum THVMMIGIVS explicat per determinationem mutabilium. Si quis e. gr. eruditione perpolitus praeditusque uirtute eſt, in alio prorſus uerſari dicitur ſtatu, quam is, qui litterarum eſt imperitus, iners, uecors, omnibusque uitiis coopertus. *Eruditio* et *uirtus* (id quod, uel me non monente, intelligis), ſunt in homine mutabilia quaedam. Poſſunt enim adeſſe uel abeſſe. Si uero adſunt uel eruditio, uel pietas, tum certo quodam et determinato modo cum iis, quae homini perpetuo inſunt, ſimul in homine exiſtunt, et, quamuis ſint accidentia mutabilia, determinata tamen nunc gaudent exiſtentia. Dum enim adſunt, fieri non poteſt, ut ſimul non adſint. Adeſſentia itaque eruditionis et uirtutis certum hominis *ſtatum* conſtituit.

§ 112.

Actioni opponitur *paſſio*, quae eſt mutatio, cuius ratio ſufficiens deprehenditur extra ſubiectum mutatum.

Cum quis gladio aut ictu fulminis percutitur, *pati* quid dicitur. Accidit enim in ipſo mutatio, eiusque mutationis ratio extra perſonam, quae mutatur, in alio quodam reperiunda eſt.

§ 113.

§ 113.

Vis agendi eſt continuus conatus ſiue niſus proximus agendi, ſiue eſt tendentia entis continua ad mutationes, producendas. Vis autem agendi probe eſt diſtinguenda a *potentia actiua* ſiue *facultate*, quae eſt mera agendi poſſibilitas.

E. gr. In globo ſuſpenſo deprehendimus continuum conatum deſcendendi et ſtatum ſuum mutandi. Qui quidem conatus, remoto impedimento, actu ſe oppido exſerit. Menti humanae tribuimus *facultatem fingendi.* Non fingit ſemper anima actu, ſed quia fieri poteſt, ut, data occaſione, fingat, ipſi tribuimus poſſibilitatem ſiue facultatem fingendi.

§ 114.

Hinc has fluere poſitiones, intelligis:

I. Ex ſola agendi potentia nulla ſequitur actio, et ex ſola patiendi potentia nulla oritur paſſio.

Quia a poſſe ad eſſe non ualet conſequentia (§ 23).

II. Poſita ui, ponitur actio, niſi adſit impedimentum.

Poſita enim ui, ponitur id, in quo continetur ratio ſufficiens, cur reuera detur et exiſtat actio (§ 23 poſ. II). Poſita uero ratione ſufficiente alicuius rei, ponitur id, quod rei producendae aptum eſt et ſufficiens, adeoque ipſa res ponitur, E. poſita ui, ponitur actio. Si uero impedimentum adfuerit, tunc eiusmodi quid obſtat, quod in ſe continet rationem ſufficientem, cur actio non perueniat ad exiſtentiam.

§ 115.

Subſtantiam definit LEIBNITIVS per ens, quod ui agendi eſt praeditum, ſiue, quod idem eſt, quod principium mutationum ſuarum in ſe continet.

WOLFFIVS, eine Subſtanz, inquit, iſt dasjenige, welches die Quelle ſeiner Veränderung in ſich hat, Metaphyſic. Germ. § 114.

Ita quoque *ſubſtantia* poteſt definiri: ***eſt ſubiectum perdurabile et modificabile***, i. e. ***quod ſuſtinet accidentia et modos.***

E. gr. Mens humana eſt perdurabile quid, quatenus illam conſidero, tanquam ſubiectum illud, quod multis gaudet accidentibus, innumeraſque habet facultates. Multis enim modis et accidentibus eſt obnoxia, nunc enim cogitat, nunc iudicat, nunc appetit, nunc auerſatur, etc.

Diuiſiones *ſubſtantiae* nec omnes, nec nullas adferamus. α) *Subſtantia* diſpeſcitur in ſubſtantiam *primam* et *ſecundam*. Illam alias diximus *indiuiduum*, e. gr. Petrus, Paullus; ad hanc referimus Genera et Species, e. gr. Spiritus, homo, anima, conf. Log. § 46. β) Subſtantia eſt uel *communicabilis*, uel *incommunicabilis*. Illa eſt, quae pluribus poteſt competere, haec, quae non poteſt. γ) Eſt uel *completa* uel *incompleta*, illa eſt, quae ex ſua natura non ordinatur ad conſtituendam ſubſtantiam aliquam tertiam, haec, quae ad tertiam ſubſtantiam conſtituendam ordinata eſt, e. gr. anima humana eſt ſubſtantia incompleta. Eſt enim ad id ordinata, ut, cum corpore organico unita, ſubſtantiam tertiam conſtituat, ſcil. hominem. Angelus eſt ſubſtantia completa.

Addenda eſt definitio *ſuppoſiti*, quod eſt ſubſtantia ſingularis incommunicabilis et completa. Hic liber eſt ſuppoſitum. Eſt enim α) indiuiduum ſiue ſubſtantia ſingularis, β) eſt ſubſtantia incommunicabilis, γ) eſt ſubſtantia completa.

Perſonam definiunt ueteres per ſuppoſitum intelligens. Ex quo intelligis, animam humanam non poſſe dici perſonam. Eſt enim anima humana ad id ordinata, ut, cum corpore iuncta, conſtituat tertiam ſubſtantiam. Adeoque non eſt ſubſtantia completa, neque ſuppoſitum.

§ 116.

§ 116.

Omnes illae determinationes, quae in ſubſtantia deprehenduntur, ſiue conſtantes et perpetuae ſint, ſiue mutabiles, uocari ſolent *accidentia.*

Sumimus uocem accidentis paullo latius, pro omni ſcil. eo, quod non eſt ſubſtantia. Veteres uocabant *accidens praedicamentale.* Supra uero uocem *accidentis* ita accepimus, ut id opponeremus attributis, quod quondam uocabatur *praedicabile.*

CAP. XIII.

De Ente finito et infinito.

§ 117.

Sequitur, ut de entis finiti infinitiue differentia exponamus.

§ 118.

Limes eſt nihil aliud, quam defectus ulterioris realitatis.

Ad definitionem hanc diſtinctius intelligendam, limites corporis alicuius, e. gr. huius menſae tibi repraeſenta. Quid quaeſo, cogitas cum limites huius, quam coram uides, menſae animo informas. Nonne, cum, quae adſunt, partes reales eſſe deſinunt, limites incipiunt? Vt adeo limites recte conſtituamus in defectu ulterioris realitatis.

§ 119.

Limites ſi in entibus compoſitis deprehenduntur, oritur inde *figura* (§ 102). Limites in entibus ſimplicibus uocantur *gradus.*

E. gr. Mentis humanae cognitio limitibus eſt definita, ita ut nec omnia, nec, quae cognoſcit, diſtinctiſſime cognoſcere queat.

§. 120.

Hinc intelligi nunc poſſunt ſequentia Theoremata:

I. Quod limitibus eſt circumſcriptum, non omnia ea habet, quae habere poteſt.

Omne enim limitatum caret quibusdam realitatibus (§ 118), adeoque nondum omnia habet, quae poteſt habere.

II. Eo, quod limitibus eſt definitum, maius quid concipi poteſt.

III. Quod eſt limitibus circumſcriptum, ſucceſſiue alios atque alios ſtatus poteſt habere.

Quod eſt limitibus definitum, nondum habet omnia, quae habere poteſt. Atque adeo alia atque alia poſſunt accedere.

§. 121.

Quicquid habet limites, illud dicitur *ens finitum*, ſiue *limitatum*, quicquid uero caret limitibus, illud appellamus *illimitatum*, ſiue *infinitum*.

§. 122.

I. Omne ergo ens finitum nondum omnia ea habet actu, quae habere poteſt.

E. gr. Mens humana eſt ens finitum, atque ob ipſam ſuam finitudinem nondum habet actu omnia, quae habere poterat. Alia noſti hodie, quae heri plane ignorabas, alia cras ſcies diſtinctius, quae confuſe hodie et obſcurius percipis, ſecundum illud TERENTII:

Nunquam ita quiſquam bene ſubducta ratione ad uitam fuit,
Quin res, aetas, uſus, ſemper aliquid adportet et noui,

Aliquid

Aliquid moneat, ut illa, quae te ſcire credas, neſcias,
Et, quae tibi putaris prima, in experiundo ut repudies.
Adelph. Act. V Sc. 4.

II. Ente finito maius quid concipi poteſt (§ 120 & 121).

III. Ens infinitum debet omnes realitates, quae tantum ſunt in ipſo poſsibiles, actu poſſidere.

Quia caret limitibus (§ 121), adeoque nullus in ipſo realitatis defectus eſt reperiundus (§ 118).

IV. Ens infinitum omnes realitates poſsidet ſine ullo gradu.

Quia gradus iam inuoluit limites (§ 119), qui ab ente infinito remoueri debent.

V. Ens infinitum nullam admittit ſucceſsionem.

Quia omnes realitates actu habet, atque adeo aliae aliaeue ſucceſſiue accedere nequeunt.

VI. Ens infinitum nullius mutationis eſt capax.

Quia ubi omnia iam actu adſunt, neque accedere quicquam poteſt, neque deminui.

VII. Duo entia infinita nec dantur, nec dari poſſunt (Conf. § 42 poſ. IV).

CAP. XIV.

De Principiis et Cauſſis.

§ 123.

Quae ſint entium diſcrimina, hactenus expoſuimus. Reſtat, ſut, qua ratione alterum ad

 alterum

alterum referatur, cum eoque connectatur, explicemus.

Hic ergo aliud ens, deprehendemus, eſſe *cauſſam*, aliud *cauſſatum* ſiue *effectum*, aliud *principium*, *principiatum* aliud.

§ 124.

Principium eſt nihil aliud, quam omne id, unde aliquid quocunque modo dependet, ſiue, quod in ſe continet rationem alterius. Ens enim B ab ente A dependet, ſi ens A continet in ſe rationem, cur ens B ſit. id, quod ab altero dependet, dicitur *principiatum*.

E, gr. Solis ſplendor eſt principium diei, propterea, quod dies a ſolis ſplendore dependet. Dies uero in reſpectu ad ſolis ſplendorem, dicitur *principiatum*.

Varie diuidebant Scholaſtici *Principium*. α) Aliud eſt *principium eſſendi*, in quo eſt ratio, cur alterum ſit, e. gr. Deus, reſpectu mundi, aliud *principium fiendi*, in quo reperitur ratio, cur alterum fiat, aliud denique *principium cognoſcendi*, e. gr. haec propoſitio: *anima eſt ens ſimplex*, in reſpectu ad hanc, *anima eſt immortalis*. Haec enim dependet ab illa. β) Principium diuiditur in *cauſale*, et *non cauſale*, illud eſt, quod rem aliquam reuera producit, e. gr. Deus, reſpectu mundi, eſt principium cauſſale. Principium non cauſſale eſt, quod quidem rem producendam praecedit, at eam non producit, e. gr. *aurora*, *reſpectu diei*. γ) Principium cognoſcendi diſpeſcitur in *complexum* et *incomplexum*. Illud eſt integra propoſitio, a qua ceterae dependent, e. gr. *quicquid ſcriptura ſacra dicit, illud eſt uerum*. Hoc uero eſt terminus aliquis, qui in concluſione aliqua inferenda, loco medii termini, eſt, e. gr. *ſcriptura ſacra*.

§ 125.

§ 125.

Nexus eſt illa rerum ad ſe inuicem relatio, ui cuius unum continet rationem alterius, et *connexa* ea dicuntur, quorum unum in ſe continet rationem, cur alterum exiſtat.

E. gr. Inter patrem et filium eſt nexus, item, inter bellum et calamitates, inter intemperantiam et uarii generis morbos, inde oriundos. Ratio enim, cur filius exiſtat, eſt in patre, et, cur tot calamitates cum ciues, tum ruſticos affligent, deprehenditur ratio in bello.

§ 126.

Intelligi nunc facillimo negotio poteſt, quid ſit *cauſſa*. Illud ſcilicet principium a quo alterius exiſtentia dependet, ſiue, quod continet rationem in ſeſe, cur alterum exiſtat, dicitur cauſſa. Id uero, quod a cauſſa dependet, uocatur *cauſſatum*, ſiue *effectus*.

Latius patet notio *principii*, quam notio *cauſſae*. Omnis cauſſa eſt principium, at non omne principium dici poteſt cauſſa.

Veteres omnes cauſſas dicebant eſſe uel *internas*, uel *externas*. His annumerantur α) *cauſſa efficiens, a qua* res eſt, β) *cauſſa finalis, propter quam* res eſt. Ad internas refertur 1) *cauſſa materialis*, ex qua res eſt, 2) *cauſſa formalis*, per quam res eſt. De ſingulis ſigillatim.

§ 127.

Cauſſa efficiens, quae proprie et κατ᾽ ἐξοχὴν cauſſa eſt, nihil eſt aliud, quam id, quod per actionem ſuam continet rationem ſufficientem, cur alterum exiſtat, ſiue, quod ui ſua alterum producit.

E. gr. Deus produxit hunc mundum, atque adeo eſt cauſſa efficiens huius mundi. *Voluptas* eſt cauſſa inume-

numerabilium malorum, quorum nonnulla recenſet CICERO de Seneƈt. cap. 14.

Cauſſa efficiens a Philoſophis uarie diuidi ſolet. α) Cauſſa efficiens eſt uel *libera*, uel *neceſſaria* et *naturalis*. Illa ita agit, ut poſſit quoque aƈtionem omittere, e. gr. CATO cauſſa libera erat mortis ſuae, poterat etiam manus ſibi non inferre. Haec uero, natura ſua intrinſeca ad agendum impulſa, non poteſt non agere, e. gr. cum ignis lignum comburit, cum uenenum per uenas diffuſum corpus conficit. β) Cauſſa efficiens eſt uel *uniuoca*, uel *aequiuoca*. *Illa* effeƈtum eiusdem naturae et ſpeciei producit, *haec* effeƈtum diuerſae naturae et eſſentiae, e. gr. Pater eſt cauſſa uniuoca filii, eſt enim filius eiusdem cum patre naturae. Deus eſt cauſſa aequiuoca huius mundi, quia produxit hunc mundum, qui tamen eſt diuerſae naturae et ſpeciei. γ) Cauſſa efficiens eſt uel *principalis*, quae effeƈtum producit, uirtute propria, uel *inſtrumentalis*, quae ui aliena effeƈtum producit, e. gr. Deus eſt cauſſa efficiens principalis Scripturae ſacrae, Prophetae autem et Apoſtoli, ſunt cauſſae inſtrumentales. δ) Cauſſa efficiens eſt uel *phyſica*, uel *moralis*. Illa eſt, quae immediate uera et reali aƈtione effeƈtum producit, ſi uero quid effeƈtum mediate et per alium ad exiſtentiam perducit, tum dicitur cauſſa moralis. Cum Alexander M. Cliti latus haſta tranſigeret, tum huius caedis erat *cauſſa phyſica*. Vid. CVRT. L. VIII cap. 1. Cauſſa phyſica incendii quo Perſepolis conflagrabat, itidem erat Alexander, qui, teſtante CVRTIO, primus ignem regiae iniecit, idque ſuaſu Thaidos, quae temulenta pellex regem incitauerat ad urbem incendendam. Haec itaque erat cauſſa moralis tam funeſti incendii, quo regia totius orientis concidebat. Vid. CVRT. L. V c. 7. Cauſſa autem moralis ad effeƈtum producendum adiumentum adfert his fere rationibus. Si quis fuerit 1) *mandans*, 2) *conſulens*, 3) *ratihabens*, 4) *laudans*, 5) *conſentiens*, 6) *prouocans*, 7) *non impediens*, *cum impedire poſſet*. Caeterum obſerua, effeƈtum cauſſae morali aeque imputari, ac

cauſſae phyſicae. CICERO ergo recte putat, quod is ſciens in errorem inducat alterum, qui ruere alterum, et per errorem in maximam fraudem incurrere patiatur. *Vendat*, inquit, *aedes, uir bonus, propter aliqua uitia, quae ipſe nouit, ceteri ignorent: peſtilentes ſint, et habeantur ſalubres, ignoretur, in omnibus cubiculis apparere ſerpentes; male materiatae, ruinoſae: ſed hoc, praeter dominum, nemo ſciat.* Quaero, ſi hoc emtoribus uenditor non dixerit, aedesque uendiderit pluris multo, quam ſe uenditurum putarit, num id iniuſte ac improbe fecerit? Iniuſte uero ac improbe. De Off. Lib. III cap. 13 collat. 17. ε) Cauſſa efficiens praeterea diſtinguitur in cauſſam efficientem *per ſe*, et cauſſam efficientem *per accidens*. Philoſophia e. gr. eſt cauſſa per ſe bonae, et regulis Logicae conuenienter inſtitutae, ratiocinationis. Eſt autem cauſſa per accidens opinionum monſtroſarum et peſtiferarum. Mali mores ſunt cauſſa per ſe multarum calamitatum et infortunii multiplicis, at ſunt cauſſa per accidens bonarum legum. ζ) Cauſſa porro eſt uel *proxima*, uel *remota*. Haec eſt, a qua effectus, interuenientibus aliis cauſſis dependet. *Cauſſa* uero *proxima* eſt, a qua effectus, nulla alia cauſſa interueniente, dependet. Voluptas, ſuperbia, et barbara feritas Tarquinii, Regis Romanorum, erant cauſſa remota libertatis Reipublicae Romanae, cauſſa proxima fuit BRVTVS. LIVIVS L. II c. 1. η) In *ſufficientem* denique et *inſufficientem* cauſſam nonnulli diſpeſcere conſuerunt. Sed, ſi dicendum, quod res eſt, cauſſa inſufficiens non poteſt dici uera cauſſa. Huc referebant ueteres *conditionem, ſine qua non*, quae quidem non, ut cauſſa, effectum producit, at ſine qua cauſſa effectum producere nequit. E. gr. Si alterius uoluntatem a uitiis ad uirtutem, a libidine ad temperantiam traducere uelis, peropus eſt, ut ante remoueantur praeiudicia, quibus mens eſt corrupta. Quae quidem praeiudiciorum exſtirpatio non eſt cauſſa emendationis uoluntatis, at eſt *conditio ſine qua non.*

§ 128.

§ 128.

His cauſſae efficientis diuiſionibus ſubiungemus poſitiones ſequentes.

I. Nihil eſt cauſſa ſui ipſius, ſiue nihil ſemetipſum poteſt producere.

Fingas enim, aliquid ſemetipſum producere, tum illud, quod ſemetipſum producere fingitur, et exiſtit, et ſimul non exiſtit. Exiſtit, alias ſe producere non poſſet. Non exiſtit, quia demum ſe producere, et ſibi exiſtentiam largiri fingitur. Hoc uero fieri nullo modo poteſt (§ 21). Fieri ergo quoque nequit, ut aliquid ſemetipſum producat.

II. Qualis cauſſa uniuoca, talis quoque effectus.

Cauſſa enim uniuoca et effectus ſunt eiusdem naturae et eſſentiae.

III. Cauſſa cauſſae eſt etiam cauſſa cauſſati.

Bruti filios, LIVIVS narrat, fuiſſe cauſſas conſpirationis de regibus recipiendis. Fuere ergo quoque cauſſae ignominioſi ſupplicii, quod de ipſis ſumebatur. LIV. L. II c. 4.

IV. Cauſſa abſolute eadem, contrarios effectus producere nequit.

Si eadem cauſſa A poteſt effectus B et C, ſibi contrarios, aeque, bene, et facile producere, tunc, ſi producit B, non eſt ratio, cur non producat C, et uice uerſa. Conf. CARPOV. in diſſert. de poenis neceſſitati hypothet. non contrariis § 6.

V. Non poteſt eſſe plus in effectu, quam fuit in cauſſa, ſiue: Effectus plenus aequipollet cauſſae plenae, ſeu uiribus cauſſae integris.

Ratio huius propoſitionis manifeſta eſt. Si enim plus in effectu dixeris, quam fuit in cauſſa, illud *plus* non depen-

dependet a cauſſa quapiam, quod eſt contra principium rationis ſufficientis. Num putas, ut hoc utar, a duobus, uel tribus granulis pulueris pyrii aedificium magnae molis fundamentis ſuis conuulſum, collabi poſſe? At experientia uidetur poſitioni noſtrae aduerſari. Conſtat enim inter omnes, ſaepius ex leuiſſimis iniuriis maximas ortas iras, et ex maximis iniuriis ſaepe leues indignatiunculas, ſecundum illud TERENTII:

Non maximas, quae maximae ſunt interdum iniuriae, iras
Faciunt, nam ſaepe eſt, quibus in rebus alius ne iratus quidem eſt,
Cum de eadem cauſſa eſt iracundus factus inimiciſſimus,
Pueri inter ſeſe quam pro leuibus noxiis iras gerunt.
Hecyr. Act. III Sc. I.

Vide, quam parum hic cauſſae congruant et effectus. Ad quid hic reſponderi poſſit, infra de affectibus docebimus. Vid. ERNESTI Diſput. de emend. volunt. per ſaltum § 12, Lipſ. 1730 hab.

§ 129.

Haec de cauſſa efficiente. Ad externas cauſſas refertur praeterea *cauſſa finalis.*

Eſt autem *finis* nihil aliud, quam id, cuius gratia cauſſa efficiens operatur, ſiue: eſt id, quod cauſſa efficiens per actionem ſuam cupit obtinere.

REGVLVS reuertebatur Carthaginem, idque ideo, ut iusiurandum conſeruaret. En finem reditus! Vid. CIC. L. III de Off. c. 28. TERENTIVS in conficiendis fabulis hunc ſibi propoſuerat finem, et id ſibi negotii credidit ſolum dari,

Populo ut placerent, quas feciſſet, fabulae. Prol. in Andr.

Finis α) diſtinguitur in *finem principalem*, ob quem ſolum ens intelligens agit, et in *finem minus principalem*,

palem, ſiue *ſecundarium*, propter quem quis ita agit, ut, ſi non praeterea alium ſibi finem propoſitum haberet, non ageret. Finis princeps poetarum in carminibus pangendis debet eſſe, ut *proſint*, ſecundarius, ut *delectent*. Vid. HORAT. Art. Poet. v. 333. CICERO de fine diuitiarum primario et ſecundario ita: *Expetuntur diuitiae tum ad uſus uitae neceſſarios, tum ad perfruendas uoluptates.* L. I de Off. c. 8. β) Finis eſt uel *proximus*, qui, nullo alio mediante, intenditur, *remotus*, qui non, niſi aliis finibus interuenientibus, intenditur.

Librum e. gr. tibi emis, idque ideo, ut inde haurias eruditionem. *En finem proximum!* at eruditionem ideo uis haurire ex libro, ut aliquando felix euadas, et dignitate cum otio perfruaris. *En remotum finem emtionis libri!*

§ 130.

Medium uocatur id, quod in ſe continet rationem, cur finis exiſtentiam conſequatur. Medio opponitur *impedimentum*, quod nihil eſt aliud, quam id, quod in ſe continet rationem, cur aliquid ad exiſtentiam non perueniat.

Virtus eſt medium honoris. In uirtute enim continetur ratio ſufficiens, cur, quem intendis, finis, ſcil. honor, ad exiſtentiam perueniat. In ignauia eſt ratio ſufficiens, cur eruditio, tanquam finis, non ad exiſtentiam perueniat, atque adeo ignauia eſt impedimentum eruditionis. Quod ingenium, ſtudia, propenſionesque adoleſcentulorum non plene diſtinctiusque perſpiciantur, perſaepe ratio ſufficiens eſt in eo, quod metu cuſtodis aut poenae, in officio contineantur, ſecundum illud Comici:

Qui ſcire poſſes, aut ingenium noſcere,
Dum aetas, metus, magiſter, prohibebant. Andr. I, 1 v. 25.

131.

§ 131.

I. Nullus finis ſine mediis poteſt impetrari.

Quia nihil eſt ſine rationeſufficienti (§ 15), in mediis autem eſt ratio ſufficiens, cur finis ad exiſtentiam perueniat (§ 130).

Recte ergo Syrus apud TERENTIVM ridet uel potius grauiter increpat Clitiphonem, qui ſine ſine mediis potiri cupiebat.

Vis amare, inquit, *uis potiri; uis, quod des illi, effici:*
Tuum eſſe in potiundo periculum non uis: haud ſtulte ſapis:
Siquidem id ſapere eſt, uelle te id, QVOD NON POTEST CONTINGERE,

i. e. uelle finem ſine mediis. Heautont. Act. II Sc. 3 v. 80.

II. Quicunque ergo uult finem, uelle etiam debet media, ſine quibus nullus finis obtinetur.

III. Vnius rei multiplex poteſt eſſe et uarius finis.

Quo pertinent haec PLINIANA: *Mihi duplex eſt ratio recitandi: una, ut ſollicitudine intendar, altera, ut admonear, ſi quid forte me, ut meum, fallit.* Lib. V ep. 13.

§ 132.

Materia, ſiue *cauſſa materialis* eſt id, ex quo conſtat ens compoſitum, e. gr. uenae, nerui, oſſa, quibus corporis humani compages continetur.

A *materia* EX *qua* diſcerni uolunt philoſophi materiam *in qua*, et materiam *circa quam*, quam appellamus *obiectum*. E. gr. *Sapientiae, quaſi materia, quam tractet, in qua uerſetur, ſubiecta eſt ueritas.* CIC. L. I de Off. c. 5.

O § 133.

§ 133.

Formam conſtituunt omnes notae et determinationes eſſentiales, quae rem aliquam ab altera diſtinguunt.

E. gr. Formam uirtutis conſtituunt hae notae, quod ſit *habitus, actiones legi diuinae conuenienter inſtituendi.*

§ 134.

Ex qua definitione intelligis, quid ſit illud: Forma dat ESSE rei, forma dat DISTINGVI et OPERARI.

CAP. XV.

De SIGNO et SIGNATO.

§ 135.

Signum eſt id, cuius idea excitat ideam alterius, ſiue ex WOLFFII definitione, *ſignum* eſt, ex quo alterius praeſentia, uel aduentus, uel praeteritio colligitur.

E. gr. Lacrimae ſunt ſignum triſtitiae. Ex iis enim colligitur, adeſſe triſtitiam. Per ſignum reſpondebat Tarquinius nuncio, ad ſe a filio miſſo. Hic ubi Gabiis unus omnia poterat, mittit ad patrem Romam ſciſcitatum, quidnam ſe facere uellet. Pater nihil dedit reſponſi, ſed inambulans tacitus ſumma papauerum capita decuſſit. Quae ubi nuncius, qui Gabios redierat, narrat filio, intelligit, quid uelit parens. Idea ſcilicet decuſſionis ſummorum papaueris capitum ideam excitabat caedis, quam ſuſcipere debebat. Decuſſio ergo papaueris erat ſignum ſtragis, a filio edendae. LIV. L. I c. 54.

§ 136.

Id, quod ex altero colligitur, ſiue cuius idea excitatur, dicitur *ſignatum*, e. gr. triſtitia per lacrimas, laetitia per riſum ſignificata.

§ 137.

Si res, quae ſignificatur, praeſens eſt, tum ſignum dicitur *demonſtratiuum*, ſi futura res ſignificatur, appellatur *ſignum prognoſticum*, ſi autem res praeterita ſignificata eſt, ſignum uocatur *rememoratiuum.*

§ 138.

Signum neceſſarium eſt, inter quod et rem ſignificatam nexus eſt neceſſarius. *Signum* uero *arbitrarium* eſt, quod cum re ſignificata non neceſſario nexu cohaeret, aut quod ab arbitrio humano dependet.

E. gr. Fumus eſt ſignum neceſſarium ignis. Veſtis obſoleta et ſordida, capillus et barba promiſſa erant apud Romanos ſigna arbitraria ignominiae acceptae, quod docet LIVIVS L. XXVII c. 34, ubi Marium Liuium in urbem reductum ait, ſed *ueſte obſoleta, capilloque et barba promiſſa, qui praetulerit in uultu habituque memoriam ignominiae acceptae.*

FINIS ONTOLOGIAE
SEV
PHILOSOPHIAE PRIMAE.

METAPHYSICES PARS II.

Coſmologia Generalis.

CAP. I.

De Coſmologia in Genere.

§ 139.

Coſmologia generalis eſt ſcientia de mundo in genere.

WOLFFIVS doctrinam de mundo primus in artis formam redegit, et notiones generaliores, ad mundi cognitionem pertinentes, diſtincte explicauit. Neque uero in hac diſciplina elegantiſſima huius mundi, quem *aſpectabilem* uocamus, quique continetur terra et caelo, corpora aut proprietates exponendas putat, ſed cum in earum notionum explicatione, quae, ab hoc, qui exiſtit, mundo indiuiduo abſtractae, mundo, generatim ſpectato, conueniunt, tum in eiusmodi poſitionibus, quae ſunt uniuerſaliores, quaeque in phyſica ſunt perutiles, demonſtrandis uerſatur. Atque adeo *Coſmologia generalis ſiue tranſcendentalis* appellatur, quae recte ad metaphyſicam, cuius eſt, notiones communes diſtincte tradere, refertur.

CAP. II.

De Notione ſiue Conceptu mundi.

§ 140.

Diſtinctam mundi, generatim ſpectati, notionem formaturus, attendat ad ea, quae in hoc mundo obſeruantur.

I. Cum

I. Cum uel caelum ſuſpicimus, uel terram, eaque, quae ſunt ante pedes, contuemur, tum plurima corpora obuerſari oculis noſtris deprehendimus, quae ſimul exiſtunt, e. gr. ſolem, ſidera, arbores, flumina, animalia, cetera. Haec, quia ſimul exiſtunt, dicuntur ſimultanea (§ 86): *E. in hoc mundo dari res ſimultaneas patet.*

II. Experientia nos docet, horum, quae in mundo uidemus, corporum alia interire, alia oriri. Diem nox, noctem dies excipit, nec ſol, nec ſidera, in eo ſemper ſitu, permanere cernuntur. Perſpicuum ergo eſt, *exiſtere in hoc mundo res ſucceſſiuas.*

III. Omnia, quae in hoc uniuerſo uel ſimul exiſtere, uel ſe inuicem ſequi, deprehenduntur, eiusmodi omnino ſunt, ut poſſint eſſe aliter et immutari. Quid obſtat, quo minus maior uel plantarum uel animalium copia adſit? Quid impedit, quo minus animal, quod nunc uiuit, cras intereat, et, quibus ſuperbit hortus, flores concidant? Quid impedit, quo minus nunc, cum ſol ſplendet, offuſa nebula ſolis intercipiat radios, et horrenda ſaeuiat tempeſtas? Quo igitur cunque oculos tuos conuerteris, *omnia in hoc mundo eſſe mutabilia*, uides ac ſentis.

IV. Videmus, eum eſſe rerum, huius mundi ambitu comprehenſarum, ordinem et ad ſe inuicem relationem, ut uel alteram rem altera producat, uel unum ſit propter aliud. Quis neſcit, pluuiam producere terrae foecunditatem?

tatem? Quis non intelligit, ſolem cum terra ideo ſimul exiſtere, ut terra ab eo illuminetur et calefiat? Patet ergo, eſſe *nexum* rerum in hoc mundo, (§ 125) et omnia eſſe *connexa*.

§ 141.

Ex his nunc formabitur notio uniuerſalis *mundi*, quem definimus, per ſeriem omnium rerum ſimultanearum, ſucceſſiuarum, mutabilium, et inter ſe connexarum. Breuius; *Mundus* eſt complexus omnium rerum creatarum.

Cum, quid ſint *res ſimultaneae*, quid *ſucceſſiuae*, in ontologia iam explicatum ſit, proximum eſt, ut, quae ſint *connexa*, ſpecialius indicemus.

§ 142.

Quaecunque ita ſunt comparata, ut unum eorum in ſe contineat rationem, cur alterum ei ſuccedat, ea dicuntur *connexa ratione temporis*, quae alias quoque dicuntur *connexa per cauſſas efficientes*.

Vitia corruptique mores Romanorum et euerſio reipublicae libertatiſque Romanae erant *connexa ratione temporis ſiue per cauſſas efficientes*. Recte SALLVSTIVS: *Poſtquam auaritia fidem, probitatem, ceteraſque artes bonas ſubuertit, pro his ſuperbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia uenalia habere edocuit - - ciuitas immutata, imperium ex iuſtiſſimo atque optimo crudele intolerandumque factum.* Bell. Catilin. c. X.

Atrociſſimum facinus Neronis, qui matrem interfecerat, et *conſcientiae angores*, erant *ratione temporis connexa.* Qui enim cum caedem perpetraſſet, ſceleris conſcientiam, poſt factum, ferre non potuit, ſaepe confeſſus, exagitari ſe materna ſpecie, uerberibus Furiarum ac taedis ardentibus. Vid. SVETON. in Nerone cap. 34.

§ 143.

Quae in uniuerſo ſimul exiſtunt, ita, ut alterum alteri praebeat uſum, *ea connexa* dicuntur per *cauſſas finales*, quae uocantur quoque *connexa ratione ſpatii*

Sol, ex conſilio et intentione Dei, ideo una exiſtit cum tellure, caeteriſque planetis, ut ab ipſo lucem accipiant caloremque. Solem itaque planetasque eſſe connexa per cauſſas finales, cumulatius intelligi poteſt. Quo pertinent ea, quae CICERO de rebus huius uniuerſi, in generis humani uſum creatis, ita diſſerit: *Et fruges et reliqua, quae terra parit, et tempeſtates ac temporum uarietates caeliqne mutationes, quibus omnia, quae terra gignit, maturata pubeſcunt, a Diis immortalibus tribuuntur generi humano, - - quae talia ſunt, ut Dii immortales ad uſum hominum fabricati paene uideantur.* De Nat. Deor. L. I c. 2.

§ 144.

Nexum ergo nonnulli recte definiunt per dependentiam a cauſſis efficientibus et finalibus. Vt adeo, qui in hoc uniuerſo cauſſam omnium rerum efficientem et finalem concedit, is non poſſit non nexum quoque concedere.

Eſt, teſte CICERONE, *admirabilis quaedam continuatio ſeriesque rerum, ut alia ex alia nexa, et omnes inter ſe aptae colligataeque uideantur.* De Nat. Deor. L. I c. 4.

Cauſſas efficientes et finales in hoc uniuerſo omnium rerum eſſe, nemo non philoſophorum affirmat. At uox NEXVS, tanquam inuidioſa, a plurimis repudiatur. Contigit ſcilicet huic uocabulo, quod Tarquinio Collatino, legimus, accidiſſe, qui libertatis licet Romanae aſſertor erat, abdicare ſe tamen conſulatu, rebusque ſuis omnibus Lauinium translatis, ciuitate cedere cogebatur, idque nulla alia de cauſſa, quam quod *Tarquinius* appellaretur. *Solum nomen*, ut ait LIVIVS, *non placebat.* Vid. LIV. L. II c. 2.

numerabilium malorum, quorum nonnulla recenſet CICERO de Seneđ. cap. 14.

Cauſſa efficiens a Philoſophis uarie diuidi ſolet. α) Cauſſa efficiens eſt uel *libera*, uel *neceſſaria* et *naturalis*. Illa ita agit, ut poſſit quoque actionem omittere, e. gr. CATO cauſſa libera erat mortis ſuae, poterat etiam manus ſibi non inferre. Haec uero, natura ſua intrinſeca ad agendum impulſa, non poteſt non agere, e. gr. cum ignis lignum comburit, cum uenenum per uenas diffuſum corpus conficit. β) Cauſſa efficiens eſt uel *uniuoca*, uel *aequiuoca*. *Illa* effectum eiusdem naturae et ſpeciei producit, *haec* effectum diuerſae naturae et eſſentiae, e. gr. Pater eſt cauſſa uniuoca filii, eſt enim filius eiusdem cum patre naturae. Deus eſt cauſſa aequiuoca huius mundi, quia produxit hunc mundum, qui tamen eſt diuerſae naturae et ſpeciei. γ) Cauſſa efficiens eſt uel *principalis*, quae effectum producit, uirtute propria, uel *inſtrumentalis*, quae ui aliena effectum producit, e. gr. Deus eſt cauſſa efficiens principalis Scripturae ſacrae, Prophetae autem et Apoſtoli, ſunt cauſſae inſtrumentales. δ) Cauſſa efficiens eſt uel *phyſica*, uel *moralis*. Illa eſt, quae immediate uera et reali actione effectum producit, ſi uero quid effectum mediate et per alium ad exiſtentiam perducit, tum dicitur cauſſa moralis. Cum Alexander M. Cliti latus haſta tranſigeret, tum huius caedis erat *cauſſa phyſica*. Vid. CVRT. L. VIII cap. 1. Cauſſa phyſica incendii quo Perſepolis conflagrabat, itidem erat Alexander, qui, teſtante CVRTIO, primus ignem regiae iniecit, idque ſuaſu Thaidos, quae temulenta pellex regem incitauerat ad urbem incendendam. Haec itaque erat cauſſa moralis tam funeſti incendii, quo regia totius orientis concidebat. Vid. CVRT. L. V c. 7. Cauſſa autem moralis ad effectum producendum adiumentum adfert his fere rationibus. Si quis fuerit 1) *mandans*, 2) *conſulens*, 3) *ratihabens*, 4) *laudans*, 5) *conſentiens*, 6) *prouocans*, 7) *non impediens*, *cum impedire poſſet*. Caeterum obſerua, effectum cauſſae morali aeque imputari, ac

cauſſae

cauſſae phyſicae. CICERO ergo recte putat, quod is ſciens in errorem inducat alterum, qui ruere alterum, et per errorem in maximam fraudem incurrere patiatur. *Vendat*, inquit, *aedes, uir bonus, propter aliqua uitia, quae ipſe nouit, ceteri ignorent: peſtilentes ſint, et habeantur ſalubres, ignoretur, in omnibus cubiculis apparere ſerpentes; male materiatae, ruinoſae: ſed hoc, praeter dominum, nemo ſciat.* Quaero, ſi hoc emtoribus uenditor non dixerit, aedesque uendiderit pluris multo, quam ſe uenditurum putarit, num id iniuſte ac improbe fecerit? Iniuſte uero ac improbe. De Off. Lib. III cap. 13 collat. 17. ε) Cauſſa efficiens praeterea diſtinguitur in cauſſam efficientem *per ſe*, et cauſſam efficientem *per accidens*. Philoſophia e. gr. eſt cauſſa per ſe bonae, et regulis Logicae conuenienter inſtitutae, ratiocinationis. Eſt autem cauſſa per accidens opinionum monſtroſarum et peſtiferarum. Mali mores ſunt cauſſa per ſe multarum calamitatum et infortunii multiplicis, at ſunt cauſſa per accidens bonarum legum. ζ) Cauſſa porro eſt uel *proxima*, uel *remota*. Haec eſt, a qua effectus, interuenientibus aliis cauſſis dependet. *Cauſſa* uero *proxima* eſt, a qua effectus, nulla alia cauſſa interueniente, dependet. Voluptas, ſuperbia, et barbara feritas Tarquinii, Regis Romanorum, erant cauſſa remota libertatis Reipublicae Romanae, cauſſa proxima fuit BRVTVS. LIVIVS L. II c. 1. η) In *ſufficientem* denique et *inſufficientem* cauſſam nonnulli diſpeſcere conſuerunt. Sed, ſi dicendum, quod res eſt, cauſſa inſufficiens non poteſt dici uera cauſſa. Huc referebant ueteres *conditionem, ſine qua non*, quae quidem non, ut cauſſa, effectum producit, at ſine qua cauſſa effectum producere nequit. E. gr. Si alterius uoluntatem a uitiis ad uirtutem, a libidine ad temperantiam traducere uelis, peropus eſt, ut ante remoueantur praeiudicia, quibus mens eſt corrupta. Quae quidem praeiudiciorum exſtirpatio non eſt cauſſa emendationis uoluntatis, at eſt *conditio ſine qua non.*

§ 128.

§ 128.

His cauſſae efficientis diuiſionibus ſubiungemus poſitiones ſequentes.

I. Nihil eſt cauſſa ſui ipſius, ſiue nihil ſemetipſum poteſt producere.

Fingas enim, aliquid ſemetipſum producere, tum illud, quod ſemetipſum producere fingitur, et exiſtit, et ſimul non exiſtit. Exiſtit, alias ſe producere non poſſet. Non exiſtit, quia demum ſe producere, et ſibi exiſtentiam largiri fingitur. Hoc uero fieri nullo modo poteſt (§ 21). Fieri ergo quoque nequit, ut aliquid ſemetipſum producat.

II. Qualis cauſſa uniuoca, talis quoque effectus.

Cauſſa enim uniuoca et effectus ſunt eiusdem naturae et eſſentiae.

III. Cauſſa cauſſae eſt etiam cauſſa cauſſati.

Bruti filios, LIVIUS narrat, fuiſſe cauſſas conſpirationis de regibus recipiendis. Fuere ergo quoque cauſſae ignominioſi ſupplicii, quod de ipſis ſumebatur. LIV. L. II c. 4.

IV. Cauſſa abſolute eadem, contrarios effectus producere nequit.

Si eadem cauſſa A poteſt effectus B et C, ſibi contrarios, aeque, bene, et facile producere, tunc, ſi producit B, non eſt ratio, cur non producat C, et uice uerſa. Conf. CARPOV. in diſſert. de poenis neceſſitati hypothet. non contrariis § 6.

V. Non poteſt eſſe plus in effectu, quam fuit in cauſſa, ſiue: Effectus plenus aequipollet cauſſae plenae, ſeu uiribus cauſſae integris.

Ratio huius propoſitionis manifeſta eſt. Si enim plus in effectu dixeris, quam fuit in cauſſa, illud *plus* non depen-

dependet a cauſſa quapiam, quod eſt contra principium rationis ſufficientis. Num putas, ut hoc utar, a duobus, uel tribus granulis pulueris pyrii aedificium magnae molis fundamentis ſuis conuulſum, collabi poſſe? At experientia uidetur poſitioni noſtrae aduerſari. Conſtat enim inter omnes, ſaepius ex leuiſſimis iniuriis maximas ortas iras, et ex maximis iniuriis ſaepe leues indignatiunculas, ſecundum illud TERENTII:

Non maximas, quae maximae ſunt interdum iniuriae, iras
Faciunt, nam ſaepe eſt, quibus in rebus alius ne iratus quidem eſt,
Cum de eadem cauſſa eſt iracundus factus inimiciſſimus,
Pueri inter ſeſe quam pro leuibus noxiis iras gerunt.
Hecyr. Act. III Sc. I.

Vide, quam parum hic cauſſae congruant et effectus. Ad quid hic reſponderi poſſit, infra de affectibus docebimus. Vid. ERNESTI Diſput. de emend. volunt. per ſaltum § 12, Lipſ. 1730 hab.

§ 129.

Haec de cauſſa efficiente. Ad externas cauſſas refertur praeterea *cauſſa finalis.*

Eſt autem *finis* nihil aliud, quam id, cuius gratia cauſſa efficiens operatur, ſiue: eſt id, quod cauſſa efficiens per actionem ſuam cupit obtinere.

REGVLVS reuertebatur Carthaginem, idque ideo, ut iusiurandum conſeruaret. En finem reditus! Vid. CIC. L. III de Off. c. 28. TERENTIVS in conficiendis fabulis hunc ſibi propoſuerat finem, et id ſibi negotii credidit ſolum dari,

Populo ut placerent, quas feciſſet, fabulae. Prol. in Andr.

Finis α) diſtinguitur in *finem principalem*, ob quem ſolum ens intelligens agit, et in *finem minus principalem*,

palem, ſiue *ſecundarium*, propter quem quis ita agit, ut, ſi non praeterea alium ſibi finem propoſitum haberet, non ageret. Finis princeps poetarum in carminibus pangendis debet eſſe, ut *proſint*, ſecundarius, ut *delectent*. Vid. HORAT. Art. Poet. v. 333. CICERO de fine diuitiarum primario et ſecundario ita: *Expetuntur diuitiae tum ad uſus uitae neceſſarios, tum ad perfruendas uoluptates.* L. I de Off. c. 8. β) Finis eſt uel *proximus*, qui, nullo alio mediante, intenditur, *remotus*, qui non, niſi aliis finibus interuenientibus, intenditur.

Librum e. gr. tibi emis, idque ideo, ut inde haurias eruditionem. *En finem proximum!* at eruditionem ideo uis haurire ex libro, ut aliquando felix euadas, et dignitate cum otio perfruaris. *En remotum finem emtionis libri!*

§ 130.

Medium uocatur id, quod in ſe continet rationem, cur finis exiſtentiam conſequatur. Medio opponitur *impedimentum*, quod nihil eſt aliud, quam id, quod in ſe continet rationem, cur aliquid ad exiſtentiam non perueniat.

Virtus eſt medium honoris. In uirtute enim continetur ratio ſufficiens, cur, quem intendis, finis, ſcil. honor, ad exiſtentiam perueniat. In ignauia eſt ratio ſufficiens, cur eruditio, tanquam finis, non ad exiſtentiam perueniat, atque adeo ignauia eſt impedimentum eruditionis. Quod ingenium, ſtudia, propenſionesque adoleſcentulorum non plene diſtinctiusque perſpiciantur, perſaepe ratio ſufficiens eſt in eo, quod metu cuſtodis aut poenae, in officio contineantur, ſecundum illud Comici:

Qui ſcire poſſes, aut ingenium noſcere,
Dum aetas, metus, magiſter, prohibebant. Andr. I, 1 v. 25.

131.

§ 131.

I. Nullus finis ſine mediis poteſt impetrari.

Quia nihil eſt ſine rationeſufficienti (§ 15), in mediis autem eſt ratio ſufficiens, cur finis ad exiſtentiam perueniat (§ 130).

Recte ergo Syrus apud TERENTIVM ridet uel potius grauiter increpat Clitiphonem, qui ſine ſine mediis potiri cupiebat.

Vis amare, inquit, *uis potiri; uis, quod des illi, effici:*
Tuum eſſe in potiundo periculum non uis: baud ſtulte ſapis:
Siquidem id ſapere eſt, uelle te id, QVOD NON POTEST CONTINGERE,

i. e. uelle finem ſine mediis. Heautont. Act. II Sc. 3 v. 80.

II. Quicunque ergo uult finem, uelle etiam debet media, ſine quibus nullus finis obtinetur.

III. Vnius rei multiplex poteſt eſſe et uarius finis.

Quo pertinent haec PLINIANA: *Mihi duplex eſt ratio recitandi: una, ut ſollicitudine intendar, altera, ut admonear, ſi quid forte me, ut meum, fallit.* Lib. V ep. 13.

§ 132.

Materia, ſiue *cauſſa materialis* eſt id, ex quo conſtat ens compoſitum, e. gr. uenae, nerui, oſſa, quibus corporis humani compages continetur.

A *materia* EX *qua* diſcerni uolunt philoſophi materiam *in qua*, et materiam *circa quam*, quam appellamus *obiectum*. E. gr. *Sapientiae, quaſi materia, quam tractet, in qua uerſetur, ſubiecta eſt ueritas.* CIC. L. I de Off. c. 5.

§ 133.

Formam conſtituunt omnes notae et determinationes eſſentiales, quae rem aliquam ab altera diſtinguunt.

E. gr. Formam uirtutis conſtituunt hae notae, quod ſit *habitus, actiones legi diuinae conuenienter inſtituendi.*

§ 134.

Ex qua definitione intelligis, quid ſit illud: Forma dat ESSE rei, forma dat DISTINGVI et OPERARI.

CAP. XV.

De SIGNO et SIGNATO.

§ 135.

Signum eſt id, cuius idea excitat ideam alterius, ſiue ex WOLFFII definitione, *ſignum* eſt, ex quo alterius praeſentia, uel aduentus, uel praeteritio colligitur.

E. gr. Lacrimae ſunt ſignum triſtitiae. Ex iis enim colligitur, adeſſe triſtitiam. Per ſignum reſpondebat Tarquinius nuncio, ad ſe a filio miſſo. Hic ubi Gabiis unus omnia poterat, mittit ad patrem Romam ſciſcitatum, quidnam ſe facere uellet. Pater nihil dedit reſponſi, ſed inambulans tacitus ſumma papauerum capita decuſſit. Quae ubi nuncius, qui Gabios redierat, narrat filio, intelligit, quid uelit parens. Idea ſcilicet decuſſionis ſummorum papaueris capitum ideam excitabat caedis, quam ſuſcipere debebat. Decuſſio ergo papaueris erat ſignum ſtragis, a filio edendae. LIV. L. I c. 54.

§ 136.

§ 136.

Id, quod ex altero colligitur, ſiue cuius idea excitatur, dicitur *ſignatum*, e. gr. triſtitia per lacrimas, laetitia per riſum ſignificata.

§ 137.

Si res, quae ſignificatur, praeſens eſt, tum ſignum dicitur *demonſtratiuum*, ſi futura res ſignificatur, appellatur *ſignum prognoſticum*, ſi autem res praeterita ſignificata eſt, ſignum uocatur *rememoratiuum*.

§ 138.

Signum neceſſarium eſt, inter quod et rem ſignificatam nexus eſt neceſſarius. *Signum* uero *arbitrarium* eſt, quod cum re ſignificata non neceſſario nexu cohaeret, aut quod ab arbitrio humano dependet.

E. gr. Fumus eſt ſignum neceſſarium ignis. Veſtis obſoleta et ſordida, capillus et barba promiſſa erant apud Romanos ſigna arbitraria ignominiae acceptae, quod docet LIVIVS L. XXVII c. 34, ubi Marium Liuium in urbem reductum ait, ſed *ueſte obſoleta, capilloque et barba promiſſa, qui praetulerit in uultu habituque memoriam ignominiae acceptae.*

FINIS ONTOLOGIAE SEV PHILOSOPHIAE PRIMAE.

METAPHYSICES
PARS II.
Coſmologia Generalis.

CAP. I.
De Coſmologia in Genere.

§ 139.

Coſmologia generalis eſt ſcientia de mundo in genere.

WOLFFIVS doctrinam de mundo primus in artis formam redegit, et notiones generaliores, ad mundi cognitionem pertinentes, diſtincte explicauit. Neque uero in hac diſciplina elegantiſſima huius mundi, quem *aſpectabilem* uocamus, quique continetur terra et caelo, corpora aut proprietates exponendas putat, ſed cum in earum notionum explicatione, quae, ab hoc, qui exiſtit, mundo indiuiduo abſtractae, mundo, generatim ſpectato, conueniunt, tum in eiusmodi poſitionibus, quae ſunt uniuerſaliores, quaeque in phyſica ſunt perutiles, demonſtrandis uerſatur. Atque adeo *Coſmologia generalis ſiue tranſcendentalis* appellatur, quae recte ad metaphyſicam, cuius eſt, notiones communes diſtincte tradere, refertur.

CAP. II.
De Notione ſiue Conceptu mundi.

§ 140.

Diſtinctam mundi, generatim ſpectati, notionem formaturus, attendat ad ea, quae in hoc mundo obſeruantur.

I. Cum

I. Cum uel caelum ſuſpicimus, uel terram, eaque, quae ſunt ante pedes, contuemur, tum plurima corpora obuerſari oculis noſtris deprehendimus, quae ſimul exiſtunt, e. gr. ſolem, ſidera, arbores, flumina, animalia, cetera. Haec, quia ſimul exiſtunt, dicuntur ſimultanea (§ 86): *E. in hoc mundo dari res ſimultaneas patet.*

II. Experientia nos docet, horum, quae in mundo uidemus, corporum alia interire, alia oriri. Diem nox, noctem dies excipit, nec ſol, nec ſidera, in eo ſemper ſitu, permanere cernuntur. Perſpicuum ergo eſt, *exiſtere in hoc mundo res ſucceſſiuas.*

III. Omnia, quae in hoc uniuerſo uel ſimul exiſtere, uel ſe inuicem ſequi, deprehenduntur, eiusmodi omnino ſunt, ut poſſint eſſe aliter et immutari. Quid obſtat, quo minus maior uel plantarum uel animalium copia adſit? Quid impedit, quo minus animal, quod nunc uiuit, cras intereat, et, quibus ſuperbit hortus, flores concidant? Quid impedit, quo minus nunc, cum ſol ſplendet, offuſa nebula ſolis intercipiat radios, et horrenda ſaeuiat tempeſtas? Quo igitur cunque oculos tuos conuerteris, *omnia in hoc mundo eſſe mutabilia*, uides ac ſentis.

IV. Videmus, eum eſſe rerum, huius mundi ambitu comprehenſarum, ordinem et ad ſe inuicem relationem, ut uel alteram rem altera producat, uel unum ſit propter aliud. Quis neſcit, pluuiam producere terrae foecundi-

tatem? Quis non intelligit, ſolem cum terra ideo ſimul exiſtere, ut terra ab eo illuminetur et calefiat? Patet ergo, eſſe *nexum* rerum in hoc mundo, (§ 125) et omnia eſſe *connexa*.

§ 141.

Ex his nunc formabitur notio uniuerſalis *mundi*, quem definimus, per ſeriem omnium rerum ſimultanearum, ſucceſſiuarum, mutabilium, et inter ſe connexarum. Breuius; *Mundus* eſt complexus omnium rerum creatarum.

Cum, quid ſint *res ſimultaneae*, quid *ſucceſſiuae*, in ontologia iam explicatum ſit, proximum eſt, ut, quae ſint *connexa*, ſpecialius indicemus.

§ 142.

Quaecunque ita ſunt comparata, ut un[illegible] eorum in ſe contineat rationem, cur alterum ei ſuccedat, ea dicuntur *connexa ratione temporis*, quae alias quoque dicuntur *connexa per cauſſas efficientes*.

Vitia corruptique mores Romanorum et euerſio reipublicae libertatisque Romanae erant *connexa ratione temporis ſiue per cauſſas efficientes*. Recte SALLVSTIVS: *Poſtquam auaritia fidem, probitatem, ceterasque artes bonas ſubuertit, pro his ſuperbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia uenalia habere edocuit - - ciuitas immutata, imperium ex iuſtiſſimo atque optimo crudele intolerandumque factum*. Bell. Catilin. c. X.

Atrociſſimum facinus Neronis, qui matrem interfecerat, et *conſcientiae angores*, erant *ratione temporis connexa*. Qui enim cum caedem perpetraſſet, ſceleris conſcientiam, poſt factum, ferre non potuit, ſaepe confeſſus, exagitari ſe materna ſpecie, uerberibus Furiarum ac taedis ardentibus. Vid. SVETON. in Nerone cap. 34.

§ 143.

§ 143.

Quae in uniuerſo ſimul exiſtunt, ita, ut alterum alteri praebeat uſum, *ea connexa* dicuntur per *cauſſas finales*, quae uocantur quoque *connexa ratione ſpatii*

Sol, ex conſilio et intentione Dei, ideo una exiſtit cum tellure, caeteriſque planetis, ut ab ipſo lucem accipiant caloremque. Solem itaque planetasque eſſe connexa per cauſſas finales, cumulatius intelligi poteſt. Quo pertinent ea, quae CICERO de rebus huius uniuerſi, in generis humani uſum creatis, ita diſſerit: *Et fruges et reliqua, quae terra parit, et tempeſtates ac temporum uarietates caelique mutationes, quibus omnia, quae terra gignit, maturata pubeſcunt, a Diis immortalibus tribuuntur generi humano, - - quae talia ſunt, ut Dii immortales ad uſum hominum fabricati paene uideantur.* De Nat. Deor. L. I c. 2.

§ 144.

Nexum ergo nonnulli recte definiunt per dependentiam a cauſſis efficientibus et finalibus. Vt adeo, qui in hoc uniuerſo cauſſam omnium rerum efficientem et finalem concedit, is non poſſit non nexum quoque concedere.

Eſt, teſte CICERONE, *admirabilis quaedam continuatio ſeriesque rerum, ut alia ex alia nexa, et omnes inter ſe aptae colligataeque uideantur.* De Nat. Deor. L. I c. 4.

Cauſſas efficientes et finales in hoc uniuerſo omnium rerum eſſe, nemo non philoſophorum affirmat. At uox NEXVS, tanquam inuidioſa, a plurimis repudiatur. Contigit ſcilicet huic uocabulo, quod Tarquinio Collatino, legimus, accidiſſe, qui libertatis licet Romanae aſſertor erat, abdicare ſe tamen conſulatu, rebusque ſuis omnibus Lauinium translatis, ciuitate cedere cogebatur, idque nulla alia de cauſſa, quam quod *Tarquinius* appellaretur. *Solum nomen*, ut ait LIVIVS, *non placebat.* Vid. LIV. L. II c. 2.

§ 145.

Ex his, rationibus rite ſubductis, id conficies, per ſimultanea et ſucceſſiua connexa HAEC, nec alia, mundum quemlibet eſſe praeciſe HVNC mundum, nec alium. E. poſito alio rerum nexu, mundus ALIVS inde emergit.

§ 146.

Ex nexu rerum intelligitur

I. In natura nihil fieri per ſaltum.

Per ſaltum quid fieri dicitur in natura, quando effectus aliquis contingere dicitur, ita, ut non eae omnes cauſſae praecedant, quae ad effectum producendum requiri uidentur. Saltu ergo admiſſo, aliquid fit ſine cauſſa, quod eſt contra § 128.

Saltum diſtinguunt in *abſolutum* et *reſpectiuum*. Ille eſt, cum effectus fingitur ad exiſtentiam peruenire ſine omni cauſſa, quod nullo modo fieri poteſt. *Saltum reſpectiuum* dicimus, ubi res ad exiſtentiam pauciori tempore, peruenire dicitur, quam alias ad eam producendam requiritur.

Saltus reſpectiui exemplum eſt celerrima illa et notiſſima CAESARIS uictoria, qui Pharnacem, intra *quintum*, quam adfuerat, diem *quatuor*, quibus in conſpectum uenit, horis, *una* profligauit acie. Pontico ergo triumpho inter pompae fercula trium uerborum praetulit titulum, VENI, VIDI, VICI, belli celeriter confecti notam. Vid. SVETON. in Iul. Caeſ. c. 37.

II. Ex rerum nexu manifeſtum eſt, non poſſe quicquam euenire forte caſuue.

Quicquid enim *forte caſuue* fieri dicitur, id ſine omni ratione aut cauſſa euenit. Nexus autem requirit, ut omnia ſuas cauſſas efficientes habeant (§ 144), ſi id *forte caſuue* contingere dicitur, cuius nos ratio ſufficiens

ciens latet, aut, quae praeter ſpem eueniunt, tum equidem infitias ire nolim, multa fieri *caſu*. Ita TERENTIVS

- - *Quam ſaepe* FORTE TEMERE
Eueniunt, quae non audeas optare. Phorm. Act. V Sc. I.

et PLAVTVS:

Inſperata accidunt magis ſaepe, quam quae ſperes, Moſtell. I, 3, 40.

III. Nexu rerum aſſerto, perſpicuum eſt, omnes euentus in uniuerſo habere ſuam ueritatem determinatam.

Determinatum eſt id, de quo aliquid ita praedicatur, ut oppoſitum eius, quod praedicatur, ſimul excludatur (§ 44). Iam uero omnis euentus in uniuerſo eſt eiusmodi, ut euentus oppoſitus ſimul locum non habeat (quando e. gr. pluit, fieri non poteſt, ut ſimul non pluat). E. omnis euentus in uniuerſo eſt determinatus, ſiue habet ueritatem ſuam determinatam.

Quae propoſitio cum a compluribus, qui WOLFFII philoſophiam impugnarunt, minus intelligatur, atque adeo in peruerſum detorqueatur ſenſum, factum eſt, ut, neſcio quid monſtri alere eam, nonnulli exiſtimarint.

Sed ſi eam aliis enunciaueris uerbis, tum omnis tolletur, minuetur certe, quae de uocibus ſuſcipiebatur concertatio. Dic e. gr. *quicquid in hoc mundo cauſſas efficientes, easque ſufficientes, habet, illud,* CERTVM EST, *ſubſecuturum eſſe.* Dic: *Saxonia, hoc anno, aut belli metu motuque concutietur, aut tranquillitate, exoptatiſſima pacis alumna, perfruetur.* Alterutrum futurum eſt. Et, ſi futurum eſt, CERTO futurum eſt.

Fingas, propoſitionem noſtram non eſſe ueram, fac, euentus, in mundo ſubſecuturos, non *certo* futuros eſſe, nec habere ueritatem determinatam, tum uero

non uideo, quomodo Dei praeſcientia adſtrui poſſit. Aut enim futuri euentus praeſciuntur a Deo, aut non praeſciuntur. Si praeſciuntur, tum ab ipſo praeſciuntur, ac ſi iam facti eſſent, adeoque, tanquam *certo* futuri. Si non praeſciuntur a Deo, tum Deus non erit omniſcius, quod, ſine ſummo ſcelere, de Deo affirmari nequit.

VI. Si nexum rerum in mundo concedimus, tum tollitur refelliturque doctrina de *fato*, cuius uis, ſi quam habet, mirum quantum infirmatur, quamdiu iis, quae de rerum connexione diximus, ſua conſtat ueritas.

Fatum, a *fando* dictum, id omne, ſi ſtirpem et originem uocis ſpectaueris, indicat, quod de hominibus fatus eſt Deus, iuſſit, et decreuit. *Quid aliud*, inquit MINVCIVS FELIX, *eſt fatum, quam, quod de unoquoque noſtrum Deus fatus eſt*, c. 36. Si loquendi uſum in conſilium adhibueris, per *fatum*, animaduertes, intelligi ſemper quandam rerum neceſſitatem in mundo. At ab aliis alio modo neceſſitas, quae in mundo dominari putatur, intelligitur explicaturque. Ex quo uaria *fati* genera orta ſunt.

§ 147.

Sunt, qui res euentusque, fati lege deſtinatos et fixos, ſubſequi exiſtimant, ſiue cauſſae, ad euentus producendos neceſſariae, praeceſſerint, ſiue minus, quo continetur *fatum Mahumedanum*.

Turcae ſcilicet dicuntur praeſentiſſimum uitae periculum, intrepido animo, adire, et in loca peſtilentiſſima ſe conferre, rati, ſi mors ipſis ſit fato deſtinata, non poſſe non ſe, hoc ipſo momento, quo mori, ex fati lege, debeant, mori, ſiue loca adeant periculoſa, ſiue uitent, ſiue bibant uenenum, ſiue minus.

§ 148.

§ 148.

Alterum eſt *Stoicorum* fatum, quos, ſcimus, non eo quidem proceſſiſſe uecordiae, ut, effecta ſine cauſſis, fines ſine mediis potuiſſe obtineri, crediderint, at cauſſarum effectorumque ordinem continuationemque, quam aſſerebant, immutabilem atque in aeterna Dei lege definitam, aiebant, ut neque propenſiones, neque conſilia hominum agentium in cenſum hic ueniant, libertasque omnis, neceſſaria illa et indeclinabili rerum cauſſarumque, ſe inuicem continentium, ſerie et catena, loco moueatur.

De quo GELLIVS. *Fatum eſt*, inquit, *ſempiterna quaedam et indeclinabilis ſeries rerum, et catena uoluens ſemetipſa, et ſeſe implicans per aeternos conſequentiae ordines, ex quibus apta connexaque eſt.* Noct. Att. L VI c. 2. Pertinent huc illa SENECAE, in Oedip. v. 980.

Fatis agimur, cedite fatis,
Non ſollicitae poſſunt curae
Mutare rati ſtamina fuſi,
Quicquid patimur mortale genus,
Quicquid facimus, uenit ex alto:
Seruatque ſua decreta colus
Lacheſis, dura reuoluta manu
Omnia, ſecto tramite uadunt:
Primusque dies dedit extremum.
Non illa Deo uertiſſe licet,
Quae nexa ſuis currunt cauſſis.
It cuique ratus, prece non ulla
Mobilis, ordo: multis ipſum
Timuiſſe nocet: multi ad fatum
Venere ſuum, dum fata timent.

§ 149.

§ 149.

Chaldaei quondam, et, poſt hos, alii complures, opinionis errore, perridiculo illo et peſtifero, finxere neceſſitatem quandam rerum actionumque humanarum, a ui imperioque aſtrorum immutabili oriundam. Quae neceſſitas nominatur *fatum aſtrologicum.*

In quo fati genere explodendo multus eſt Fauorinus, philoſophus, apud GELLIVM, qui, ubi multa in eos dixit, qui actiones ſuas, quaſi habena quadam, de caelo uinctas, gubernari, putant, haec tandem, in diſſertationis fine, addit, quae, in eorum gratiam, hic adferri, noſtra refert, qui uim, neſcio quam, ſideribus, in formandis regendisque moribus hominum tribuunt. *Aut aduerſa*, inquit, *euentura dicunt, aut proſpera. Si dicunt proſpera, et fallunt, miſer fies fruſtra exſpectando. Si aduerſa dicunt, et mentiuntur, miſer fies fruſtra timendo. Sin uera reſpondent, eaque ſunt non proſpera, iam inde ex animo miſer fies ante, quam e fato fias. Si felicia promittunt, eaque euentura ſunt: tum plane duo erunt incommoda, et exſpectatio te ſpe ſuſpenſum fatigabit, et futurum gaudii fructum ſpes tibi iam praeflorabit. Nullo igitur pacto utendum eſt iſtiusmodi hominibus, res futuras* (ex aſtris) *praeſagientibus.* Noct. Att. L. XIV c. 1.

§ 150.

Ad eos, qui ad fatum referunt omnia, ad diuini numinis prouidentiam, liberasque hominum deſtinationes conſiliaque nihil, SPINOZA uel in primis pertinet. Hic enim, quamuis, et ad finem conſequendum mediis, et ad cupiditates mentis humanae inclinandas flectendasque rationum momentis opus eſſe, dixerit, totam tamen cauſſarum effectorumque ſeriem ita deuinciri et colligari, affirma-

firmauit, ut nihil in ea agat dirigatque ſummi Numinis prouidentia, omniaque immutabili et coeca neceſſitate, conſequantur.

SPINOZA e. gr. ſtatuebat, aeque neceſſarium eſſe, me iam ſcribere, ac neceſſarium eſt, bis duo efficere quatuor.

§ 151.

Reſtat, ut explicemus id, quod nonnulli *fatum rationabile*, ſiue *rationi conſentaneum* appellant. Quandoquidem omnia in uniuerſo ita contingunt, ut cauſſarum et effectorum, ex cauſſis, tanquam ſeminibus, naſcentium, ſit is ordo, ea feries, ut, poſita cauſſa, neceſſario ponatur effectus, facile intelligitur, in mundo neceſſitatem hypotheticam locum habere, quae uero et a cauſſa aliqua prima ſapientiſſimaque dependet, et in ſe contingens eſt, mutabiliſque. Quam neceſſitatem euentuum hypotheticam, aut, ſi mauis, certitudinem determinatam uocant nonnulli *fatum, rationi amicum*.

Hic uero, ſi dicendum, quod res eſt, cautius ages, ſi ab hoc inuidioſo *fati* uocabulo te abſtinueris, occaſionemque, decertandi de uerbis, defugeris. Videndum perſaepe eſt non modo, quam uere, ſed etiam quam commode cogitata animi exprimas.

§ 152.

Ex his, quae de rerum nexu et fato diximus, euidens eſt:

I. Fatum Mahumedanum nexui rerum plane eſſe aduerſum.

Haec enim huius fati uis eſt, ut effecta ſequantur, ſiue cauſſae idoneae praeceſſerint, ſiue minus (§ 147). Nexus autem poſtulat, ut ex ſua quodque cauſſa naſcatur (§ 144).

II. Fa

II. Fatum Stoicum itidem, ubi rerum connexio locum habet, eſſe non poteſt, neque, quod uocant, fatum aſtrologicum dominabitur, quamdiu cauſſarum effectorumque colligatione omnia ita cohaerent, ut, cur unumquodque ſit, cur ſit ita, nec aliter, ex antecedenti ſtatu ratio idonea reddi poſſit.

III. Quamuis omnes euentus, ex ſuis cauſſis orti, ſint hypothetice neceſſarii, ſunt tamen contingentes, nexusque, quo effecta cum cauſſis ſuis deuinciuntur, eſt eiusmodi, ut poſſit immutari.

Neceſſitas hypothetica non tollit contingentiam (§ 56 poſ. II), neque adeo ea, quae in mundo, naturali colligatione, conſerte contexteque fiunt, tam ſunt neceſſaria, ut nihil in iis poſſit mutari. Quid repugnantiae habet, praeſentem, quam uidemus, rerum, diuinitus conditarum, connexionem aliam eſſe, ac nunc eſt? Quid impedit, quo minus ſit alius ſiderum curſus, aliae progreſſiones, inſitiones aliae, alia ratio ſolis, alia tempeſtatum ſeries ac uiciſſitudo, alia natura, habitus, ornatusque totius caeli terraeque coagmentationis? Quid repugnantiae habet, quasdam res abeſſe, uerſa uidere omnia, et, ut paucis dicam, alium plane, et ab hoc, qui nunc exiſtit, prorſus diuerſum, mutatis his ſublatisque motus legibus, mundum condi?

IV. Perſpicuum ergo eſt, praeter hunc mundum, alios quoque, forte innumerabiles, fieri potuiſſe.

CAP.

CAP. III.
De Corporibus.

§ 153.

Ex uariis entibus compoſitis, tanquam partibus, componitur *mundus*, quae entia compoſita uocari ſolent *corpora*.

§ 154.

Plura requiruntur ad notionem *corporis* conſtituendam, quam ad entis compoſiti ideam.

§ 155.

In omni ſcilicet corpore attendendum eſt, α) ad *modum compoſitionis* ſiue *ſtructuram*, β) ad *uim actiuam* ſiue *motricem*, γ) ad uim *inertiae*.

Sunt enim in corpore permulta, quae, non uideo, quomodo intelligi queant et explicari, ſi ſolam admittas *extenſionem*.

§ 156.

Experientia nos docet, corpora, ſenſibus expoſita, eſſe eiusmodi, ut non quaelibet uis ipſis mouendis ſufficiat.

Impar enim eſt infans mouendo lapidi magnae molis.

§ 157.

Ex quo conficitur, in quouis corpore, dum motui reſiſtit, nec uiribus noſtris cedit, adeſſe quid debere, per quod corpus motui reſiſtat.

§ 158.

Atque id ipſum, quo corpus motui reſiſtit, dicitur *uis inertiae*.

§ 159.

Neque uero haec uis inertiae a corporis extenſione dependet, aut ex ea ſequitur.

Plagula chartacea eſt maioris extenſionis, quam maſſa plumbea unius librae. At illa facilius ab infante poteſt moueri, minusque adeo reſiſtit, quam maſſa plumbea.

§ 160.

Extenſum, quod ui inertiae praeditum eſt, conſtituit *materiam* corporis, quam, intelligis, id eſſe, per quod unumquodque corpus motui reſiſtit. Haec *de ui inertiae.*

§ 161.

Experientia nos docet, quodlibet corpus eſſe eiusmodi, ut mutationem poſſit in altero corpore producere, adeoque in alterum *agere*. *E. quodlibet corpus eſt ui agendi praeditum.*

§ 162.

Haec uis agendi dicitur uis *motrix*, ſiue actiua, eaque continetur corporis *natura*, quippe quam dicimus cuiusque rei uim actiuam.

§ 163.

His in unum collectis, ita nunc definimus *corpus*, eſt ens, ex materia compoſitum, et ui motrici praeditum.

CAP. IV.

De Legibus motus.

§ 164.

Quae cuique corpori uis motrix ineſſe dicitur, ea, in agendo, legibus quibusdam dirigitur attem-

attemperaturque. Quibus quia quodlibet corpus in motu conflictuque determinatur, dicere eas ſolemus *leges motus*.

§ 165.

Praecipuas harum ſequentibus complectemur poſitionibus.

I. Nullum corpus, quod quieſcit, ſe ipſum poteſt mouere.

Quandoquidem omne corpus propter uim inertiae motui reſiſtit (§ 160), intelligitur, omne corpus ad motum deprehendi ineptum, ſiue ſe non poſſe mouere.

II. Tamdiu ergo corpus quodlibet quieſcit, donec ab altero corpore ex quietis ſtatu ad motum perducatur.

III. Si corpus fuerit reuera in motu conſtitutum, tum tamdiu motum continuabis, donec impedimentum aliquod ex parte contraria acceſſerit.

IV. Actiones et reactiones corporum ſunt aequales.

Quis enim neſcit, pilam, in terram et lapidem duriorem proiectam, reſilire, idque tanto maiori impetu, quanto fortiori maioriue ui in tellurem deiicitur.

Ceterum obſerues, has, quas in mundo ſanxit Deus, mouendi leges non eſſe tam neceſſarias, ut immutari nequeant. Poteſt eas Deus tollere, poteſt alias figere.

CAP. V.

De Corporum elementis.

§ 166.

Prima corporum ſtamina, ex quibus componuntur, dicuntur *corporum elementa*.

§ 167.

De corporum elementis haec habeto:

I. Corporum elementa ſiue prima ſtamina non poſſunt eſſe entia compoſita, ſed debent eſſe entia ſimplicia.

Si enim eſſent entia compoſita, in partes poſſent adhuc reſolui. Atque adeo nondum eſſent prima ſtamina. Conf. § 107 obſeruatio.

II. Haec entia ſimplicia, ex quibus, tanquam ex primis ſtaminibus, omnia entia compoſita conſtant, dicuntur a LEIBNITIO *monades*, et a WOLFFIO Einheiten.

Vox *monas* offendit nonnullos. Sed nihil habet, quo poſſis offendi. Latine reddideris *Vnitatem*, in qua omnis numerus, quantuscunque ille ſit, ſubſiſtit et terminatur. Quemadmodum ſcilicet omnis numerus ex unitatibus, tanquam partibus ſuis ultimis, conſiſtit: ita corpora quoque tandem reſolui debere in prima et ultima ſua elementa, putat LEIBNITIVS, qui omnia entia ſimplicia *monades* uocat.

III. Quicquid ergo de entibus ſimplicibus in genere diximus (§ 106 ſqq.), id omne quoque de corporum elementis uel affirmari, uel negari poſſe patet.

CAP. VI.

De Naturali et Supernaturali, ſiue Miraculo.

§ 168.

Quandoquidem *natura* nihil eſt aliud, quam rei cuiusque uis interna, unde, tanquam a fonte, actio-

aſtiones profluunt (§ 162), intelligi poteſt, *naturale* id omne dici poſſe, quod ex alicuius rei ui et eſſentia poteſt intelligi et explicari. Id ergo eſt *corpori naturale*, quod eſt eiuſmodi, ut ex corporis ſtructura et ui poſſit intelligi et explicari. *Spiritui* uero *naturale* id uocamus, quod ex ſpiritus ui et eſſentia poteſt concipi.

E. gr. Stomacho naturale hoc eſt, ut cibos concoquat. Ex eius enim ſtructura et ui explicari poteſt, quomodo fieri queat, ut concoctio perficiatur.

§ 169.

Id igitur omne, cuius ratio in eſſentia et natura entis non continetur, ſiue, quod ex ui et ſtructura corporum, aut ex ui et eſſentia ſpiritus non poteſt intelligi, dicitur *ſupernaturale*.

E. gr. Supernaturale quid erat, cum ignis tres illos uiros, in fornacem candentem coniectos minus laederet, minusque conſumeret. Is enim euentus ex ui et natura ignis non poterat concipi et explicari.

Quod uero *ſupra* naturam eſt, id caue, confundas cum eo, quod eſt *contra naturam*. Euentus *contra naturam* contingere dicitur, quando uis infertur rerum ordini, et effectus quidam ſequitur legibus naturae aduerſus, e. gr. quando magna moles aquae aut fluuius, ui et pondere ſuo deorſum preſſus, ob uim externam accedentem, ſurſum et in montis faſtigium propellitur.

§ 170.

Omnis euentus ſupernaturalis dicitur *miraculum*. Vt adeo intelligas, recte *miraculum* definiri per eiuſmodi euentum, qui neque ex eſſentia, neque ex ui creaturarum aut ordine mundi, ſecundum ſtatum antecedentem, poteſt explicari.

§ 171.

Vt, quae de miraculis, recentiori maxime aetate, ultro citroque diſputata ſunt, rectius teneamus, doctrinae huius capita his complectar poſitionibus.

I. Miraculum cum eo, quod eſt *mirabile*, non eſt confundendum.

Sunt enim multa, quae in hoc uniuerſo recte dixeris *mirabilia*, propterea, quod uel raro eueniunt, uel eorum cauſſae nos latent, mentemque adeo ſtupore defixam detinent, quae uero non ſunt miracula, quamuis PLINIVS ea quoque uocet *miracula*, quae ſunt mirabilia. L. 9 ep. 33.

Huc referas prodigia illa innumera, quae LIVIVS paſſim nobis commemorat. Huc pertinent ea, quae PLINIVS de *delphino ludente* lib. 9 ep. 33, de *inſulis natantibus* lib. 8 ep. 20 iucunde refert. De mirabilibus ita PLINIVS: *Sunt maxime mirabilia, quae maxime inſperata, maxime periculoſa, utque Graeci magis exprimunt, παράβολα*, lib. 9 ep. 26.

II. Quandoquidem pauciſſimi uires naturae plene perſpectas habent, neque cauſſas latentes ita poſſunt exquirere, ut, quantum earum quaeque adferat adiumenti ad effecta producenda, definire ſemper queant, fit, ut saepiſſime pro miraculo quid habeatur, quod inter euentus naturales referendum eſt.

Difficilius ergo eſt, quam quisquam crediderit, in caſu indiuiduo miraculum ab euentu naturali internoſcere.

III. Quamuis philoſophia, rationis fulta adminiculis, non definiat, num unquam miracula

racula facta ſint, ea tamen fieri in hoc uniuerſo poſſe, ratione duce, nouimus.

Scimus enim, totum rerum nexum eſſe eiusmodi, ut poſſit immutari, et omnes leges motus, ob contingentiam poſſe ſuſpendi (§ 165).

IV. Si miraculum producitur, produci debet ab ente aliquo, quod eſt a mundo plane diuerſum.

Miraculi enim ratio ſufficiens non continetur in creaturarum ui et eſſentia, neque ex nexu rerum huius uniuerſi poteſt explicari (§ 170). Ergo, quoties miracula producuntur, toties producantur neceſſe eſt ab ente aliquo, quod a mundo plane diuerſum eſt.

Hoc ipſum ens, a mundo diuerſum, eſt *Deus*. *Miraculum* ergo recte definitur a nonnullis per effectum Dei immediatum.

V. Omne miraculum, cum fit, fit per ſaltum.

Si enim miraculum in mundo contingit, tum, cur contingat, ratio non poteſt reddi ex connexione cauſſarum antecedentium, ſed Deus, nulla cauſſa naturali interueniente, illud producit. Vides ergo, miraculum, ſi ad connexionem cauſſarum antecedentium attenderis, fieri per ſaltum (§ 146).

Non *ſaltum abſolutum* hic intelligimus: Sic enim miraculum ſine omni ratione ſufficienti fieret (§ 146), quod fieri non poteſt (§ 15); ſed ſaltum reſpectiuum, in quo non ea ſemper debent praecedere, ex quibus ratio reddi poteſt conſequentium (§ 146). Ita e. gr. linguarum peritiam per miraculum acquirebant Apoſtoli, et per ſaltum euadebant multarum linguarum peregrinarum periti. Non enim, quae ad intelligendas linguas requiruntur alias, uocabula, declinationes et coniugationes ſibi reddiderant familiares, ſed in momento et callebant linguas et loqui poterant.

VI. Si a DEO miraculum patratur, tum eiuſmodi effectus debet praeſtari, qui, ſine miraculo, ſola naturali cauſſarum connexione, non fuiſſet ſecuturus.

Aut enim miraculum uel nullus effectus, uel qui ſine miraculo naturaliter ſecuturus fuiſſet, conſequitur. Vtrumque eſſet principio rationis ſufficientis contrarium (15).

Cum Chriſtus Lazarum per miraculum ex morte in uitam reuocaret, euentus ſequebantur, qui ſine hoc miraculo patrato nunquam naturaliter fuiſſent inſecuti. Naturaliter Lazarus computruiſſet, ac a uermibus corroſus in puluerem rediiſſet. Sed quam longe ab his diuerſi erant effectus, qui, miraculo patrato, ſequebantur. Colligi hinc poteſt, quid uelint ſibi nonnulli, cum dicunt: *Per miraculum ordo naturae turbatur.* Item: *Per miraculum confuſio in nexum rerum inducitur.* *Ordinem* ſupra § 58 diximus eſſe nihil aliud, quam ſimilitudinem in modo, quo res ſibi uel coexiſtunt, uel ſe inuicem excipiunt. Quamdiu ergo mutationes in corporibus et mundo ita eueniunt, ut altera ex altera, regulis motus conuenienter, fluat, et tertia ſequatur ex ſecunda, ſecunda ex prima, tamdiu in mundo et corporibus deprehenditur *ordo naturae.* Simulac uero ſubſequentes mutationes uniuerſi non ex antecedentibus proueniunt, et euentus, regulis motus minus conuenienter, contingunt, tum ordinem naturae turbari, affirmamus. Cum ergo miraculoſi euentus eiusmodi ſint, ut ex antecedentibus non fluant, nec regulis motus ſint conformes, quid obſtat, quo minus affirmemus, per miraculum turbari ordinem naturae. Rem exemplo illuſtrabimus. Leges ordinis naturalis exigebant, ut Lazarus, mortuus iam et contumulatus, putreſceret, a uermibusque corroſus, in puluerem redigeretur. Quid uero euenit, cum per miraculum ex morte excitaretur? Nonne hic ordo naturalis turbabatur? Negas? Ergo Lazarus, miraculo facto, computruit, a uermibus fuit corroſus,

perinde,

perinde, ac ſi miraculum factum non fuiſſet. Quod uero, quotusquisque eſt, qui affirmare auſit? Quae cum ita ſint, euidenter intelligis, culpandine, an excuſandi ſint illi, qui, per miraculum confuſionem in rerum nexum introduci, contendunt.

§ 172.

Omnia haec, quae de miraculis hactenus diſputauimus, luculenter demonſtrant, quid de miraculis reſtitutionis, ſiue ἀποκαταςάσεως, quae uocant, ſit exiſtimandum.

LEIBNITIVS mentionem facit horum miraculorum in Theodicaea § 243, WOLFFIVS quaedam in Metaphyſ. germ. § 639 de iis adfert, quae breuiter explicabimus.

α) Putat WOLFFIVS, per miraculum turbari nexum et ordinem naturalem. Cuius propoſitionis quae uis ſit, modo explicauimus.

β) Ex quo colligit, alios omnino euentus, facto miraculo, contingere, quam ſecuti fuiſſent, ſi miraculum non fuiſſet patratum.

γ) Diſquirit, quid facto opus ſit, ſi per miraculum DEVS finem ſuum conſecutus fuerit, et ipſe uelit, res in eum ſtatum reſtitui, in quem uenturae fuiſſent ſine miraculo.

δ) In quo caſu, (quem tamen dari, aut exſtitiſſe unquam, non affirmat WOLFFIVS) putat, per nouum miraculum nexum naturalem, qui ſine priori miraculo fuiſſet, reſtitui debere.

ε) Atque hoc nouum miraculum, per quod res in eum ſtatum, in quem uenturae fuiſſent ſine miraculo, uocat *miraculum reſtitutionis.*

Haec paucis illuſtrabimus. Per miraculum DEVS Apoſtolis linguarum donum infuderat. Quo miraculo facto, multa contingebant, quae ſine hoc miraculo non eueniſſent. Apoſtoli ebraice, ſyriace, grae-

ce, latine docti, uarias docebant gentes, innumeris hominibus uiam ſalutis aperiebant, et poſteritati laudandi DEVM occaſionem ſuppeditabant. Alia omnia inſecuta fuiſſent, ſi miraculoſa linguarum infuſio ipſis non contigiſſet. Fac ergo, DEVM per hoc miraculum, finem ſuum obtinuiſſe. Fac, DEVM uoluiſſe, res omnes in eum ſtatum, in quem uenturae fuiſſent ſine hoc miraculo, in momento reſtitui. Quaeritur hic, qua id fieri potuerit ratione? Reſpondet WOLFFIVS: nouo opus fuiſſet miraculo, per quod res in nexum naturalem, qui ſine miraculoſa linguarum infuſione ſecuturus fuiſſet, debuiſſent reſtitui. Num id recte et uere, ipſe iudica, nihil impedio.

CAP. VII.

De Mundi perfectione.

§ 173.

Quae ſupra § 65 de perfectionis natura et regulis attulimus, facile nobis uiam munient ad iudicium ferendum de mundi perfectione.

Neque uero hic excutere animus eſt, num hic mundus ſit perfectus, ſed definiemus, quid requiratur, ſi mundo tribui debeat perfectio, et qua ratione gradus perfectionis rite aeſtimari queant. Ita enim ea rectius intelligentur, quae de perfectione huius mundi in Theologia naturali diſputabimus.

§. 174.

Si ea, quae de perfectione ſupra excuſſimus, conſideraueris, intelliges has poſitiones:

I. Vniuerſo ſiue mundo tum demum tribui poteſt perfectio, ſi ſingula et ſimultanea et ſucceſſiua, in eo obuia, ita inter ſe conſentiant,

ſentiant, ut finis aliquis et commune bonum obtineatur.

In theologia naturali manifeſtum fiet, finem, ad quem omnia in hoc uniuerſo referri debent, eſſe gloriam DEI, et manifeſtationem maieſtatis Numinis diuini.

II. Quandoquidem nemo mortalium eſt, qui omnia corpora omnesque euentus plene perſpectos habeat, quique complicatam et admirabilem iſtam omnium rerum connexionem ita teneat, ut poſſit determinare, num omnia, maxima, minima, cum fine, quem DEVS in condendo adminiſtrandoque mundo intendit, conſentiant, intelligitur, perfectionem mundi a poſteriori ſiue per experientiam cognoſci et determinari non poſſe.

Falſo ergo iudicant de mundi imperfectione, qui ex imperfectionibus quibuſdam partialibus mundi colligunt, totum mundum eſſe imperfectum. Recte et perſcienter PLINIVS: *Si auulſum ſtatuae caput, aut membrum aliquod inſpiceres, non tu quidem ex illo poſſes ſtatuae congruentiam aequalitatemque deprehendere.* Lib. II ep. 5.

III. Quo plura in uniuerſo occurrunt, quae ad finem, ob quem mundus conditus eſt, referuntur, quo exactius item plura illa, quae in hoc uniuerſo reperiuntur, cum fine conſentiunt, *eo maior eſt uniuerſi perfectio.*

 IV. Quem-

IV. Quemadmodum fieri poteſt, et fit ſaepenumero, ut, quae eſt in rei partibus imperfectio, multum faciat ad perfectionem totius (§ 71 poſ. IV): ita negari non poteſt, ſaepius ea, quae, ſeorſum et extra nexum, imperfectiones in mundo uocari merentur, ad mundi totius perfectionem et pulcritudinem efficiendam concurrere, ſi in nexu eadem conſideraueris.

Non inepte huc transferas ea, quae PLINIVS de diuerſis dicendi ſpeciebus, quae in una eademque oratione, ad oblectandum auditoris animum, identidem adhibeantur, pereleganter diſputat. *Sicut ueremur*, inquit, *ne quibuſdam pars aliqua, ſecundum ſuam cuiusque naturam* (i. e. extra nexum) *non probetur: ita uidemur poſſe confidere, ut uniuerſitatem omnibus uarietas ipſa commendet. Nam et in ratione conuiuiorum, quamuis a plerisque cibis ſinguli temperemus, totam tamen coenam laudare omnes ſolemus: nec ea, quae ſtomachus noſter recuſat, adimunt gratiam illis, quibus capitur.* L. II, 5.

FINIS COSMOLOGIAE.

META-

METAPHYSICES
PARS III.
Pneumatologia, Pſychologiam et Theologiam naturalem complexa.

CAP. I.
De Spiritu in genere.

§ 175.

Per *ſpiritum*, generatim ſumtum, nihil aliud intelligimus, quam ſubſtantiam ſimplicem ſiue immaterialem, intellectu et uoluntate praeditam.

§ 176.

De ſpiritu haec teneto:

I. Omnia ea, quae ſupra de entibus ſimplicibus diximus, ad ſpiritus quoque naturam et notas intelligendas pertinent.

II. Ad ſpiritum non modo requiritur, ut ſit ens ſimplex, ſed quoque, ut ſit intellectu et uoluntate praeditus.

Complures ens ſimplex et ſpiritum unum idemque eſſe, exiſtimant. Ex quo natus eſt error, quum ex ſpiritibus conſtare entia compoſita, putant, ſi ea dicuntur a Leibnitianis ex entibus ſimplicibus conſtare.

Latius patet ſignificatus entis ſimplicis, quam ſpiritus. Omnis ſpiritus ens ſimplex, non omne ens ſimplex eſt ſpiritus.

III. Eo

pſychologiam in *empiricam* et *rationalem*. In illa ea traduntur, quae experientia ſenſusque internus nos docet de anima, in hac ea demonſtrantur, quae, apto ratiociniorum nexu, ex experientia deducuntur. Nos experientiam rationemque, quae ſuauiſſimo connubio copulantur, ita coniungemus, ut alteri altera ſubſeruiat.

§ 178.

Animi, quem Deum in corpore noſtro concluſit, naturam et proprietates ſi recte intelligere uolueris, opus eſt, ut ante nonnullas notiones diſtincte euoluas, ad mentis humanae definitionem recte capiendam perutiles.

§ 179.

Suus quemque ſenſus condocet, nos poſſe nosmet ab aliis rebus, quae extra nos ſunt, diſtinguere. Res quoque, quae extra nos poſitae ſunt, a ſe inuicem internoſcere poſſumus.

Potes e. gr. te a menſa, cui incumbis, diſtinguere. Potes ſellam a menſa, menſam a libris adiacentibus ſecernere.

§ 180.

Tum dicimur nos *noſtrum* nobis eſſe *conſcii*, cum nos ab aliis rebus, quae extra nos poſitae ſunt, diſcernimus, et, ſi eas res, quae extra nos ſunt, ab aliis rebus diſtinguimus, tum illarum rerum, quas a ſe inuicem internoſcimus, *nos* nobis ſumus *conſcii*.

§ 181.

Illud ipſum ens, quod in nobis ſui, rerumque, extra ſe poſitarum, ſibi eſt conſcium, ſiue quod ſe ab aliis rebus, et res a ſe inuicem diſtinguit, dicitur *anima*.

Vox

Vox *animae* apud ueteres ſcriptores ſignificat plerumque nihil aliud, quam uitam ipſam, eamque ab animo diſtingui uidemus, ſecundum illud LVCRETII:

Nunc ANIMVM atque ANIMAM dico coniuncta teneri
Inter ſe, atque unam naturam conficere ex ſe,
Sed caput eſſe quaſi, et dominari in corpore toto
Conſilium, quod nos ANIMVM MENTEMque uocamus. L. III, 137 edit. HAVERCAMP.

Et rurſus:

Primum ANIMVM dico (MENTEM quam ſaepe uocamus)
In quo conſilium uitae regimenque locatum eſt,
Eſſe hominis partem.

Vides, eam hominis partem, quam nunc philoſophi *animam* uocant, quaque ſapimus et intelligimus, a ueteribus dici animum ſeu mentem, quamuis ſint, qui ex illo TERENTIANO:

Mala mens malus animus, Andr. p. 41 Edit. WESTERHOV.

probare uolunt, mentem, ab animo prorſus eſſe diuerſam. *Mentem* pro tota indole, *animum* pro conſiliis et uoluntate ſumunt.

§ 182.

Cum ergo experientia cumulate teſtetur, nos noſtrum rerumque extra nos poſitarum eſſe nobis conſcios, intelligitur, ipſam quoque comprobare animae exiſtentiam, quae ex conſcientia ſui rerumque extra nos poſitarum nobis innoteſcit.

Veteres *animam* diſtinguebant in *rationalem*, *ſenſitiuam et uegetatiuam;* at ita ſuccum uigoremque, quo uita continetur, corpusque mouetur, cum eo ſpiritu, qui in corpore hoſpitatur, ſentit, intelligit, et ſapit, confundebant.

CAP.

CAP. III.

De Facultate cognoſcendi, eiusque parte ignobiliori, ſeu quam uocant, inferiori.

§ 183.

Actio illa, qua anima res ſibi repraeſentat, et percipit, dicitur *cognitio*, et potentia illa res ſibi repraeſentandi appellatur *facultas cognoſcendi*.

Omnes animae facultates uiresque a ueteribus, nouimus, diuiſas fuiſſe in *intellectum* et *uoluntatem*. CICERO, *duplex eſt*, inquit, *uis animorum: una pars in appetitu poſita, altera in ratione, quae docet et explanat, quid faciendum fugiendumue ſit; ita fit, ut ratio praeſit, appetitus uero obtemperet.* Off. I.

Cum uero *intellectus* uox non tam late pateat, quam facultas cognoſcendi, plurima enim ſunt in anima, quae ad facultatem cognoſcendi referri poſſunt, ad intellectum non poſſunt, rectius illi facere uidentur, qui eam diuidendi rationem ineunt, ut, omnes animi uires facultate cognoſcendi et facultate appetendi contineri, aiant.

Alia obſcure et confuſe, alia diſtincte percipimus. Obſcure confuſeque cognoſcendi facultatem anima humana habet cum brutis communem. Quae autem cum brutis menti humanae ſunt communes, facultates ad partem ignobiliorem, ſiue, ut uocant, inferiorem facultatis cognoſcendi referimus.

Huc pertinent facultas α) *ſentiendi*, β) *imaginandi*, γ) *recordandi et reminiſcendi.* Quae cognoſcendi facultates homini ſoli tribui debent, eas ad partem nobiliorem ſiue ſuperiorem facultatis cognoſcendi referimus, e. gr. facultas res diſtincte intelligendi, ratiocinandi, attendendi, reflectendi, abſtrahendi etc.

Nos

Nos ergo facultatem cognoſcendi ignobiliorem, quam cum brutis communem habemus, primo loco explanabimus, annexuri his ea, quae ad nobiliorem cognoſcendi facultatem, ſolique homini propriam, ſpectant.

CAP. IV.

De Facultate ſentiendi.

§ 184.

Habemus id cum brutis commune, ut res, corpori noſtro praeſentes, nobis repraeſentemus. Quod cum fit, eas dicimur *ſentire*. Ipſae autem illae repraeſentationes ſiue perceptiones rerum, corpori noſtro praeſentium, dicuntur *ſenſationes* ſiue *ſenſiones*.

E. gr. Cum uides hortum, uariis conſitum arboribus, florumque ueſtitum uarietate, tum percipis res, corpori tuo praeſentes, i. e. *ſentis*. Hoc ſignificatu occurrit uerbum *ſentire* in his TERENTII:

- - PAR. *Hem! quid hoc eſt?* PAM. *Tace,*
Trepidari SENTIO, *et curſari rurſum prorſum.*
PAR. *Agedum ad fores,*
Accede propius. Hem SENSISTIn'? PA. *noli fabularier.*
Proh! Iuppiter! clamorem AVDIO. Hec. III, 1, 37.

Corpori autem *noſtro* id dicitur *praeſens*, quod in organis ſenſoriis mutationem producit. Sunt autem quinque organa ſenſoria. α) *Oculus*, inſtrumentum uiſus, β) *aures*, organa auditus, γ) *nares*, olfactus officinae, δ) *lingua* cum *papillis ſuis*, inſtrumentum guſtus, ε) fibrillae denique nerueae, per totum corpus diſperſae, quibus tactus ſentitur.

§ 185.

De ſenſionibus haec habeto.

I. Nec

I. Nec ſolum corpus, nec ſola anima ſentit, ſed alio perfungitur munere corpus, alio anima, eodem tamen tempore, et iunctis quaſi uiribus.

Corpus in ſentiendo mutationes, a rebus externis in organis eius ſenſoriis productas, patitur et recipit. Anima uero mutationes, in organis ſenſoriis factas, repraeſentat. E. gr. Cum fragorem exploſi tormenti auribus percipis, tum id ita fit, ut motus aëris tremulus, qui uehementiori corporum agitatione aut conflictu efficitur, ad flexuoſos et labyrintheos aurium meatus deferatur, continuetur, atque ibi reconditum auditus organum percellat. Haec ad *corpus*. Quod cum contingit, eodem temporis momento, *anima* ſibi mutationes, in aurium tortuoſis anfractibus factas, repraeſentat.

II. Senſationum alteram altera ſaepius clariorem et fortiorem, alteram debiliorem et obſcuriorem eſſe, docet experientia.

Prout ſcilicet res, quae ſenſus feriunt, uel longius a corpore noſtro ſunt remotae, uel eidem propiores ſunt; ita ſenſiones uel clariores, uel obſcuriores debilioresque fiunt. Exemplum uide in PLIN. ep. 27 L. VII.

III. Quemadmodum lumen maius obſcurat lumen minus, ita fortior clariorue perceptio ſupprimit ſenſationem debiliorem.

Sonus, e. gr. tympanorum impedit, quo minus uocem amici, mecum loquentis, audiam. Splendor ſolis impedit, quo minus ſtellae luce ſua radient, et die conſpiciantur.

IV. Quando res externae in organa ſenſoria agunt, in iisque mutationem producunt, non eſt in poteſtate animae, utrum ſentire uelimus, nec ne.

 Putar-

Putasne eſſe penes te, utrum audire uelis, nec ne, ſi fragor, tormento diſploſo, aures tuas percutit.

At poſſumus perſaepe impedire, quo minus res externae feriant organa ſenſoria, in iisque mutationes producant. α) Poſſumus e. gr. oculos claudere, ſi cadaueroſam uetulae faciem uidere nolumus. Potes cum Vlyſſe aures obturare, ſi Sirenum cantus non uis audire. β) Poſſumus quoque ſenſationem debiliorem fortiori pellere. γ) Poſſumus animum a rebus externis auocare, eumque in aliis rebus defigere, fere, ut Athenodorus apud PLINIVM, qui ad ſcribendum animum, oculos, manum intendebat, ne uacua mens audita ſimulachra et inanes ſibi metus fingeret. Deinde ubi concuti ferrum et uincula (ſpectri) moueri audiebat, ille non tollere oculos, non remittere ſtilum, ſed OBFIRMARE ANIMVM et AVRIBVS PRAETENDERE. Vid ep. p. m. 537 edit. CORTII et LONGOLII (lib. VII ep. 27.)

V. Non eſt penes nos, qualem ipſi ſenſationem eſſe uelimus.

Neque enim quisquam eſt, qui efficere poſſit, ut acutiſſimi podagrae dolores eum uoluptatis ſenſum adferant, qui efficitur ſuauiſſimo fidium tibiarumque concentu, aut cibo quodam dulci, et mellitis globulis condimentisque perſperſo.

§ 186.

His ita conſtitutis, manifeſtum eſt, hac mentem humanam quaſi lege in ſentiendo adſtringi, quam, ex conſilio diuino, perpetuo ſequatur: *Si obiecta extrinſeca in organa ſenſoria agunt, et in iis mutationes producunt, tum illas mutationes anima non poteſt non ſibi repraeſentare.*

Ceterum notes, ſenſus quaſi eſſe feneſtras et portas animae, per quas ſpecies, a rebus externis ductae, illabuntur in animam, unde deinde omnis cognitio ortum

tum ducit. Recte ergo CICERO, *natura*, inquit, *homini ſenſus, tanquam ſatellites attribuit et nuntios.* I de Leg.

CAP. V.

De Facultate imaginandi.

§ 187.

Non ea modo, quae praeſentia ſunt, et ante pedes, mens noſtra, ſenſionum ope, percipit, ſed illarum quoque rerum, quas dudum ſenſibus uſurpauimus, perceptionem ita poſſumus inſtaurare, ut earum imago menti oculisque oberret, formaeque rerum abſentium in animo excitentur, et quaſi, motu reddito et ſpiritu, reuiuiſcant.

Eleganter VIRGILIVS de Didone, quae Aeneam, licet abſens erat, menti, tanquam praeſentem, ſiſtebat:

Illum abſens abſentem auditque uidetque, p. m. 405 ed. RVAEI.

PLINIVS ita de ſpectro, quod multo ante apparuerat: *Interdiu quoque, quanquam abſceſſerat imago, memoria tamen imaginis oculis inerrabat.* L. II ep. 27. Conf. ea, quae adfert erudite WESTERHOVIVS ad TERENT. p. m. 259.

§ 188.

Facultas, res abſentes, tanquam praeſentes, denuo ſibi repraeſentandi, et perceptiones priſtinas inſtaurandi, dicitur *phantaſia* ſiue *imaginatio*. Res autem, quae ab imaginatione denuo producuntur, et quaſi praeſentes fiunt, dicuntur *phantaſmata*.

Vocem *phantaſma* erudite explicatam inuenies in notis, quas CORTIVS et LONGOLIVS ad PLINIVM operoſe magnoque eruditionis apparatu congeſſere,

p. m. 534. Addatur LVCRETIVS Lib. IV. Praeclare AVGVSTINVS de Trinitat. 8, 6. *Alexandriam cum eloqui uolo, quam nunquam uidi, praeſto eſt apud me* PHANTASMA *eius.* Cum enim a multis audiſſem et crediſſem, magnam illam eſſe urbem, ſicut mihi narrari potuit, finxi animo meo imaginem eius, quam potui.

§ 189.

De imaginatione has conſtituemus poſitiones:

I. Nihil nobis poſſumus imaginari, niſi quod antea ſenſibus percepimus.

Phantaſiae enim ſiue imaginationis ope ſpecies et imagines rerum iam olim perceptarum, menti repraeſentamus (§ 188). Atque adeo uides, quid ſit, quod nonnulli phantaſiam dicant *ſenſationem continuatam.*

At, AVGVSTINVS, inquis, Alexandriam, quam nunquam uidit, cogitatione depinxit, eiusque magnificentiam et amplitudinem animo exſtruxit. Non uidit, fateor, ſed audiuit tamen a multis, magnam eſſe urbem.

II. Quo clarius diſtinctiusque rem quampiam olim ſenſimus, hoc facilius eius imago in animum incurrit: hoc autem difficilius rem quamque nobis imaginamur, quo eam obſcurius confuſiusque quondam percepimus.

In qua urbe diutius commoratus es, eius uel magnitudinem, uel aedificiorum deſcriptionem, uel ſitum, facilius abſens animo concipies, quam illius imaginem ſpeciemque animo comprehendere et proponere ante oculos poteris, quam, tanquam in tranſitu, cum in itinere feſtinares, primo crepuſculo aut nocte, aſpexiſti.

III. Quo recentior eſt ſenſatio, eo uiuidior et fortior eſt imaginatio.

Haec

Haec poſitio confirmatur experientia. Cum heri uel nudius tertius muſicam in aula regia audiuiſti, tum, quia noua eſt ſenſio tua, et quaſi de muſto et lacu feruida, magnam uim habet phantaſia, mirificeque uiget. *Hinc recens animi dolor* (ob uim phantaſiae) *conſolationes reiicit ac refugit, quemadmodum crudum adhuc uulnus medentium manus reformidat.* PLIN. ep. 16 L. V. Hinc eſt, ut omnes animi commotiones recentes ſint uehementiores. Audi ſeruum TERENTIANVM, ira percitum.

> *Nihil eſt*, inquit, *quod malim, quam illam totam familiam mihi dari obuiam,*
> *Vt ego iram hanc in eos euomam omnem, dum aegritudo haec eſt RECENS.* Adelph. III, 2, 13.

Si uero rem, ante multum tempus, ſenſiſti, tum, propter uetuſtatem, rerum perceptarum imagines exoleſcunt, quae, ſitu quaſi oblitteratae, ita obſcure menti obuerſantur, ut ſolent res, quae magno ex interuallo uix cernuntur. Ex quo intelligi poteſt, uerum eſſe, quod affirmat, quem modo adduxi, TERENTIVS,

> - - *Diem adimere aegritudinem hominibus,*

Heaut. Act. III Sc. IV. 12. Conf. CICERO Ep. famil. IV, 5. Att. III, 15.

IV. Quo crebrius repetitur eadem ſenſatio, hoc maiores uires acquirit imaginatio.

Quod eorum exemplo patet, qui, uel Veneri gulaeque, uel ludis dediti, ita ſaepenumero harum rerum illecebris ineſcantur, ut, impotentes ſui, et inconſulto mentis impetu, tanquam turbine, abrepti, in praecipitia quaequae ferantur. Vnde hoc? Hi ſcilicet cum uini aut Veneris dulcedinem iterum iterumque perſenſere, fit, ut imaginatio, ſenſuum illecebris irretita, et quoddam quaſi pabulum nacta, tantam in mentem exerceat uim, quantae, poſt aliquod tempus, uix poteſt reſiſti.

V. Multo fortius operatur imaginatio ſola, cum ſenſus externi quieſcunt, quam cum uel ſenſu uiſus uel auditus uel aliis turbatur.

Experientia teſtatur, ſpecies, quae per ſomnia nobis offeruntur, multo uehementius mentem percellere, quam quae, cum uigilamus, in animum illabuntur. In ſomniis enim ceteri ſenſus externi quieſcunt, imaginatio ſola operatur. Intelligis ergo, α) quid ſit, quod ii, qui uiuide res abſentes ſibi repraeſentare cupiunt, oculos claudunt. β) Vides, cur phantaſia in ſilentio et tenebris fortius operetur. Eleganter, ut omnia, PLINIVS: *Vndique ſiluae et ſolitudo, ipſumque illud ſilentium, quod uenationi datur, magna cogitationis incitamenta ſunt.* L. I ep. 7. γ) Manifeſtum denique hinc fit, cur, qui litteras amant, in receſſum ſe abdant, turbasque defugiant, ut PLINIVS, qui, quam inierit in Tuſcis ſtudendi rationem deſcripturus, haec adfert: *Clauſae feneſtrae manent, MIRE ENIM SILENTIO ET TENEBRIS ANIMVS ALITVR,* p. 699 ed. CORTII.

VI. Habet hoc imaginatio, ut, ſi duas pluresue ſenſiones ſimul quondam habuimus, et earum una recurrit, alteram quoque, quae olim cum priori ſimul exſtitit, renouet et producat, quod fieri quoque ſolet tum, cum ſimilitudo adeſt perceptionum praeſentium et praeteritarum.

Hanc idearum combinationem, ex ſimilitudine perceptionum oriundam, uocare ſolent philoſophi *aſſociationem idearum.*

E. gr. Cum feſti dies, Ieſu nato ſacri, ſingulis menſibus Decembribus recurrunt, ſimul animo bellaria et munuſcula, quae a parentibus pueri adoleſcentuliue, hoc tempore, olim accepimus, animo obuerſantur. Ratio latet in eo, quod feſtos hos dies munuſculaue ſimul

mul quondam uidimus. PLINII epiſtola 10 L. VI apte hanc propoſitionem illuſtrat. PLINIVS narrat, ſe ueniſſe in ſocrus ſuae uillam Alſienſem. Hanc uillam, ait, fuiſſe olim RVFI VERGINII. *Ipſe mihi*, inquit, *locus optimi illius et maximi uiri deſiderium non ſine dolore renouauit, Hunc enim incolere ſeceſſum, atque etiam ſenectutis ſuae nidulum uocare conſueuerat. Quocunque me contuliſſem, illum animus, illum oculi requirebant.*

VI. Atque ita intelligis, quid ſit id, quod uocant philoſophi *legem imaginationis*, quae continetur hac enunciatione. *Perceptio praeterita integra redit, cuius praeſens perceptio tantummodo partem in ſe continet.* Quod exemplum PLINII, modo allatum, confirmat.

Alii ita: *Si quae ſimul ſenſimus, et unius ſenſatio denuo producitur, imaginatio producit et perceptionem alterius.*

Hanc imaginationis legem identidem ſequuntur in agendo et homines et bruta. Noſti, canem aufugere, conſpecto baculo. Qui ſic? Verbera, olim baculo inflicta, ipſi repraeſentantur. Darius rex, hinnitu equi, conſtituebatur. Cur hinniebat ante regiam? Cauſſa erat lex imaginationis, quam probe intelligebat equi cuſtos. *Per noctem*, IVSTINVS inquit, *equum, pridie conſtitutam diem, ad eundem locum ducit, ibique equae admittit, ratus, ex uoluptate ueneris futurum, quod euenit. Poſtera die itaque, cum ad ſtatutam horam omnes conueniſſent, Darii equus, COGNITO LOCO, ex deſiderio feminae hinnitum ſtatim edidit.* L. I c. 10.

Ex lege imaginationis cum plurium rerum, tum uehementioris amoris odiique erga alios, quos ſaepius nunquam uidimus, ratio reddi poteſt. Cur Dido tenerrime amat Aſcanium? Cur gremio complectitur? Patris Aeneae, quem amabat, imago, filii conſpectu, reuiuiſcebat. Hinc VIRGILIVS

- - *Gremio Aſcanium, genitoris imagine capta,*
Detinet. Aeneid. IV, 85.

VIII. Imaginatio quia eſt continuata ſenſatio, intelligis, imaginationes non ſemper eſſe in poteſtate noſtra.

At ſi perceptiones ſenſuum, ex quibus, tanquam ex ſeminibus, naſcuntur phantaſiae luſus, potuiſti impedire, tum, imaginationem in tua eſſe poteſtate, intelligis.

§ 190.

A facultate imaginandi dependet *facultas fingendi.* Cum plura phantaſmata animo coniungimus, et inde quiddam, quod non extra nos exiſtit, exſtruimus, tum dicimur *fingere.*

Si *alas* et *equum* animo connectimus, tum fingendo inde exſurgit *equus alatus.* Harpyiarum formam hanc effinxit VIRGILIVS:

Virginei uolucrum uultus, foediſſima uentris
Proluuies, uncaeque manus et pallida ſemper
Ora fame. Aeneid. III, 216.

§ 191.

Si ea, quae mente effingimus, eiusmodi ſunt, ut ideae non ſibi repugnent, neu altera alteram tollat, tum fictio dicitur *poſſibilis.* Si uero phantaſmata combinantur, quae a ſe diſcordant, nec una eſſe poſſunt, tum *impoſſibilis* uocatur *fictio*, ſiue *chimaera.*

Quo referenda fabula apud LIVIVM, de membrorum corporis humani ſermone, conſilio, et conſpiratione aduerſus uentrem, quem, in medio quietum, nihil aliud, quam datis uoluptatibus frui, indignabantur, ſed exitu infelici. L. II c. 32.

§ 192.

§. 192.

Ex his, quae de imaginatione et fingendi facultate diximus, intelligi nunc ſomniorum natura poteſt. *Somnia* ſcilicet ſunt imaginationis operationes, quae ſolae in anima exiſtunt, ceteris externis ſenſibus interim quieſcentibus.

Periucundum lectu eſt ſomnium SCIPIONIS apud CICERONEM, ſomnium PLINII, III, 5, ſomnium CAESARIS apud SVETONIVM in Caeſ. c. 7.

§. 193.

Haec de ſomniis hic attuliſſe iuuabit.

I. Nihil menti in ſomnio oberrare poteſt, niſi, quod antea ſenſibus percepiſti.

Eſt enim ſomnium imaginatio (§ 192), quae non, niſi res, ſenſibus perceptas, renouat. Indicat id CICERO ſequentibus uerbis: *Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere, ut cogitationes ſermonesque noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de* HOMERO *ſcribit* ENNIVS, *de quo uidelicet ſaepiſſime uigilans ſolebat cogitare et loqui), Africanus ſe oſtendit illa forma, quae mihi ex imagine eius, quam ex ipſo, erat notior.* Somn. Scip. c. 1.

II. Anima in ſomnio plura perſaepe phantaſmata coniungit, et imagines effingit, nunquam illas uiſas quidem, at, extra nexum, et in partibus, a nobis ante ſenſibus perceptas.

III. Anima in ſomniis ad imaginationis legem operatur.

Quod ipſum experientia teſtatur. Librum legis, ut hoc utar, cubitum diſceſſurus, de ſpectris. In ſomnio ergo tibi imagines formidoloſae inerrabunt, atque ita facile ob ſimilitudinem ſpectri et barbarorum, facie-

que hirta, et impexis comis terribilium, Pandurarum, a ſpectris imaginatio delabitur ad bellum, a bello ad incendium, ab hoc deinceps ad plures ſenſus, quas conſtit uel ſeparat ob ſimilitudinem phantaſia.

A ſomnio diſtingui uolunt philoſophi *ſomnum* et *uigilias*: Quando anima noſtra in eo uerſatur ſtatu, ut res externae in organis ſentiendi mutationes producant, tum *uigilamus*: *Dormire* contra dicimur, cum anima in eo ſtatu eſt, ut nihil clare ſentiat, et nihil clare imaginetur. Somnium ergo eſt inter ſomnum et uigilias ſtatus medius.

CAP. VI.

De Memoria et Reminiſcentia.

§ 194.

Quemadmodum ſenſio et imaginatio a ſe differunt, ita ab utraque hac facultate diſtinguenda quoque eſt memoria, quae perſaepe cum phantaſia confunditur.

§ 195.

Senſatio res praeſentes percipit (§ 184), phantaſia rerum iam olim perceptarum imaginem inſtaurat et renouat (§ 188), at *memoria* agnoſcit, ideas, quas imaginatio denuo producit, easdem eſſe, quas iam olim habuimus.

Quam differentiam harum facultatum, ut luculenter intelligas, eam comprobabo exemplo SCIPIONIS, quem CICERO in ſomnio SCIPIONIS loquentem facit. Hic Africanum, dum uixerat, et eius imaginem uiderat. (*En ſenſationem*)! Qui Africanus poſt, quam obierat diem, eidem per ſomnium ſe oſtendebat. (*En imaginationem*)! Denique, cum illi appareret, agnoſcebat, eundem eſſe Africanum, quem uiuum uiderat.

uiderat. (*En memoriam*)! *Quem ut* AGNOVI, inquit, *equidem cohorrui.* CIC. Somn. Sc. c. 1.

Idem uerbum, AGNOSCERE, adhibet PLINIVS, memoriae uim actionemque indicaturus. *Reſpicit,* inquit, *uidet, AGNOSCITque, narratam ſibi effigiem.* L. VII ep. 27.

QVINCTILIANVS memoriae uirtutem his duabus rebus oſtendi, putat, ut *facile percipiat,* et *fideliter contineat.* Inſtitut. orator. L. I c. 3. CICERO memoriam uocat *theſaurum rerum omnium, quae, tanquam cuſtos, inuentis cogitatisque rebus et uerbis adhibeatur.* De Orator. I, 5.

§ 196.

De memoria has enunciationes, quas et experientia firmat, et ratio nos edocet, teneto.

I. Memoria crebriori uſu et exercitatione firmatur augeturque, et ea facile retinemus, quae diu multumque conſiderauimus.

Recte CICERO: *Memoria minuitur, niſi eam exerceas,* De Seneſt. c. 7. Et QVINCTILIANVS: *Memoria praecipue firmatur et alitur exercitatione.* Inſtitut. orat. L. I c. 1.

Quare PLINIVS de ſua ſtudendi ratione haec habet: *Illa, quae dictaui, identidem retractantur, ac ſimul memoriae frequenti emendatione proficitur.* L. IX ep. 40.

II. Quae diſtincte percepimus, facilius memoriae imprimuntur, quam quae confuſe, et tumultuario ſtudio, didicimus.

III. Ex eo memoriae gradus aeſtimari ſolet, cum quis α) *plurima,* β) *cito* et *facile* memoriae mandat, γ) et, quae memoriae commiſit, *diu* retinet.

Memoria Themiſtoclis apud ueteres in admiratione fuit, qui, teſte CICERONE, *omnium ciuium nomina perceperat*

perat, et obliuionis, quam memoriae, artem malebat. De Orat. II, 86.

De ſtupenda memoriae ui, cuius plurima dedit documenta SIMONIDES, quem primum ferunt artem memoriae protuliſſe, legatur QVINCTILIANVS Inſtitut. orat. p. m. 985, edit. BVRMANN. et PHAEDRVS Lib. IV fab. 24.

§ 197.

Vt intelligas, quomodo a memoria diſtinguatur reminiſcentia, haec obſerua.

I. Vſu uenit nonnunquam, ut idea, quae ab imaginatione inſtaurari coepit, obſcura ſit, et, uetuſtate temporum, uel aliis ex cauſſis, paene oblitterata.

II. Hanc in claram quin etiam diſtinctam perceptionem perſaepe commutamus, idque

III. Notis quibusdam et ſignis adferendis, quae uel temporis uel loci ratio ſuppeditat.

IV. Quod cum ſit, dicimur *reminiſci.* Reminiſcentia itaque eſt nihil aliud, quam facultas mentis noſtrae perceptiones praeteritas, circumſtantiarum quarundam adminiculo, recognoſcendi et obſcuras ideas commutandi in claras.

In hiſtoria diſcenda qui uerſantur, ſaepius ſibi, ſentiunt, nomina quaedam, quae centies olim in ore habuerunt, ita ex animo effluxiſſe, ut, quantumcunque adhibuerint ſtudii, ea recordari nequeant. At, opinione citius, nomen, cuius idea oblitterata uidebatur, ad animum recurrit, idque, ope uel aliarum uocum, quae ſimilis ſunt pronunciationis, uel plurium, quas hic enarrare omnes non poſſumus, circumſtantiarum. Tum dicere ſolemus: Ich beſinne mich nun.

§ 198.

§ 198.

Memoriae opponitur *obliuio*, quam dicimus impotentiam animae, ideam, denuo productam, recognoſcendi, quod eadem ſit, quam iam olim habuimus.

CAP. VII.

De Facultate cognoſcendi, eiusque parte nobiliori ſiue ſuperiori, et quidem primo de Facultate attendendi et reflectendi.

§ 199.

Hactenus eas animae facultates expoſuimus, quas, quia cum brutis communes habemus, ignobiliores ſiue inferiores uocare ſolemus. Proximum eſt, ut de iis mentis humanae uiribus commentemur, quae homini ſunt propriae, nec in bruta cadere poſſunt.

§ 200.

Hic ergo primo loco eſt excutienda *attentionis* uis et natura. *Attendere* dicimur, ſi efficimus, ut unius rei magis ſimus conſcii, quam ceterarum, quae ſimul exiſtunt.

Cum LIVIVM legis, et iis, quae Tarquinius effaeminate crudeliterque fecit, attendis, nonne, mente quaſi ab omnibus aliis rebus auocata, et, ſeclufis peregrinis cogitationibus, in hoc uno defixus haeres, ut integram factorum, ſcelerum, fatorumque Tarquinii ſeriem continuationemque tibi perſpectam reddas, ſiue, quod

quod idem eſt, nonne eorum, quae de Tarquinio LIVIVS narrat, magis tibi es conſcius, quam ceterarum rerum.

§ 201.

Maior eſt attentio.

I. Quo *diutius* quis cogitationes ita poteſt intendere, ita in re quapiam defigere, ut omnes rei partes membratim examinet, et perluſtret.

Hic legi poteſt epiſtola ſecunda SENECAE, qui attentioni ſtudiorumque incrementis nihil magis officere demonſtrat, quam deſultoriam nonnullorum leuitatem, qui omnia curſim et propetantes transmittunt.

II. Hoc plus admirationis habet attentio, quo pluribus rebus ſimul immoratur.

IVL. CAESAREM ſcimus, eodem tempore et plures epiſtolas diuerſi argumenti, dictaſſe, et alias ipſum ſcripſiſſe, et cum amicis de rebus publicis exercituque diſſeruiſſe.

III. Attentionis uis tantum non maxima iudicanda eſt, cum quis, inter ſtrepitus turbasque, ita animum intentum habet, ut rerum, uehementius ſenſus percellentium, uix ſit ſibi conſcius.

Hanc attentionis uim admiramur in ARCHIMEDE, de quo LIVIVS ita: *Archimedem, memoriae proditum eſt, in tanto tumultu, quantum capta urbs* (Syracuſae ſcil.) *in diſcurſu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in puluere deſcripſerat, ab ignaro milite, quis eſſet, interfectum.* L. XXV c. 31. Alio loco idem LIVIVS de militibus, intento animo praeliantibus, haec adfert: *Tantus fuit ardor animorum, adeo intentus pugnae animus, ut eum motum terrae, (qui multarum urbium Italiae magnas partes proſtrauit, auertitque curſu rapido amnes, mare fluminibus inue-*

ſit,

ſtit, montes lapſu ingenti proruit) nemo pugnantium ſenſerit. L. XXII c. 5.

FRID. MORELLVS, typographus Pariſienſis celeberrimus, teſte COLOMESIO, adeo intentus fuiſſe dicitur LIBANIO ſuo expoliendo, ut ne nuncio quidem de repentino uxoris ſuae obitu, ab eodem ſeſe reuocari ſit paſſus. In Opuſc. p. m. 99.

IV. Inter plurima attentionem augendi adminicula eminet crebrior exercitatio, quae eo referenda eſt omnis, ut animum et cogitationes a rebus externis paullatim auocemus, rebusque, quae a ſenſibus longius diſtant, contemplandis adſuefaciamus.

V. Attentio turbatur et minuitur per ſenſus et imaginationes, quibus res, extra nos poſitae, confuſe repraeſentantur.

Teſtatur id experientia, quae neminem neſcire patitur, omnia ea, quae uel oculos uehementius adficiunt, uel aures percellunt, uel phantaſiam imaginum uarietate oblectant, eſſe eiusmodi, ut attendendi neruos mirum quantum infringant.

§ 202.

Si partes et membra alicuius rei attente perluſtraueris, tum attentio illa, per partes continuata, dicitur *reflexio.*

CAP. VIII.

De Intellectu, Ingenio, et Ratione.

§ 203.

Plurimi uoce *intellectus* ſignificari, putant, quamcunque cognoſcendi facultatem. Atque adeo, non

non poſſunt, quin ipſos ſenſus imaginationemque uocabulo *intellectus* comprehendant. At uſus loquendi poſtulat, ut uocem hanc paullo arctioribus definiamus cancellis

§ 204.

Intelligere tum demum rem aliquam dicimur, cum eam *diſtincte* cognoſcimus. *Intellectus* ergo eſt facultas, res diſtincte repraeſentandi.

Scriptores Romani *intelligentiae*, quam *intellectus* uoce uti lubentius ſolent. CICERO: *Rationis et intelligentiae animus particeps eſt.* De Diuinat. c. 32. Ita autem a ſe differunt. Intelligentia adiutrice, cognoſcimus, QVID quaeque res ſit, rationis adminiculo inueſtigamus, CVR unumquodque ſit uel fiat.

§ 205.

Ex intellectus definitione haec conficiuntur axiomata.

I. Quo *plura* ſibi quis poteſt diſtincte repraeſentare, eo maior eſt intellectus.

II. Quo *diſtinctius* res tibi ſubiicis et proponis, eo perfectior eſt intellectus.

III. Perfectiſſimus ergo intellectus ille iudicandus eſt, qui α) *omnia poſſibilia*, β) *diſtinctiſſime*, γ) *unico actu et ſimul* repraeſentat.

IV. Cum ea, quae ante pedes ſunt et exiſtunt, ſint eiusmodi, ut confuſe tantummodo, non diſtincte cognoſci queant (§ 36), conſequens eſt, ut intellectus in notionibus uniuerſalioribus et abſtractis eruendis diſtincteque formandis occupetur.

Vt

Vt uideas CAIVM iratum, ad id, praeter ſenſus, nihil requiritur. At, ut ſcias, quid ſit *ira*, id uero efficit intellectus.

§ 206.

Quandoquidem, experientia teſte, nemo mortalium res, ab omni licet concretione et mole materiae ſeiunctas, ita poteſt ſibi repraeſentare, quin a ſenſibus et phantaſia admiſceatur aliquid, quod ſit corporeum, intelligitur, in hominem, quamdiu in his compagibus corporis eſt incluſus, *intellectum perfecte purum* non cadere.

Intellectus perfecte purus eſt is, ubi res tam diſtincte nobis repraeſentamus, ut nihil liceat ſenſibus aut phantaſiae in mentem, neu cogitationes quicquam habeant admixtum, diſpar ſui, aut ex materia concretum. *Intellectus* uero *impurus* dicitur, cum res diſtincte quidem repraeſentamus, at ita, ut multae rerum corporearum imagines, et confuſae repraeſentationes, quibus ſenſus et phantaſia, inepte ſedula, mentem turbant, admiſceantur. Eadem eſt intellectus puri ratio, quae caeli, liquide ſereni, quod, diſcuſſis nebulis, large, ut cum LVCRETIO loquar, diffuſo lumine ridet. At, cum nubes ita condunt lucem, ut, ſi qua ſidera aut ſol nonnunquam interniteant, plenus tamen ſplendor intercipiatur, tum intellectus impurus hac imagine exprimi poſſe uidetur.

§ 207.

Quae ſint intellectus operationes, iam in Logica, dedita opera, cumulatiusque expoſuimus. Notiones ſcilicet, easque diſtinctas, format intellectus, iudicat, et ratiocinatur.

§ 208.

Senſibus cognoſcimus res praeſentes, quae *cognitio* dicitur *intuitiua*. At intellectus in cognoſcen-

dis notionibus uniuerſalioribus, iisque diſtincte formandis, uerſatur, quod, niſi per uerba, fieri non poteſt, quae *cognitio* dicitur *ſymbolica*, quae ab intellectu ſeiungi non poteſt.

Terram arboresque ſenſibus intueris. Cognitio haec eſt intuitiua, neque intelligentiae adiumenta deſiderat. Cogita autem, quid ſit *ſpes*, quid *conſcientia*, quid *amor*, quid inuidia, harum abſtractarum notionum nulla diſtincte formari poteſt, niſi uerborum adminiculis, quo ipſo continetur *cognitio ſymbolica*, arctiſſimo uinculo cum intellectu connexa.

§ 209.

Intellectus perficitur, ſi plura diſtincte cognoſcit, atque adeo ſi partes rei peruidet, notasque, quibus altera res ab altera internoſcitur, diſtinguit. Quod cum fit, menti noſtrae tribuimus *acumen* (Scharfſinnigkeit), quod eſt facultas, plura in una re diſtinguendi.

Si quis, ut hoc utar, praecepta de conſcientia ita pertractat, ut omnia, quae in notione conſcientiae occurrunt, enodet, omnesque conſcientiae formas et genera in nouas quaſi partes et membra fecet, ita, ut nihil ſit, quod non attente, uel in minimis quoque, perluſtret, tum acute hanc doctrinam explanaſſe dicitur.

§ 210.

Hactenus de intellectu. *Ingenii* quae ſint proprietates, nunc diſpiciemus. *Ingenium* (Witz) dicitur facultas rerum ſimilitudines obſeruandi.

Voce *ingenii* plerumque omnes mentis humanae uires et facultates indicantur, ita, ut ambitu ſuo complectatur cum memoriam, tum phantaſiam, iudicium, intellectum et rationem. At uſus loquendi arctiores conſtituit cancellos, quibus uox ingenii includi debet. Ipſi ueteres ſcriptores ingenium a memoria, iudicioque

que diſcerni uolunt. PLINIVS, *utrique*, inquit, *erat tenax memoria*, *magnum INGENIVM*, *aequale iudicium*. L. V, 11.

Vt intelligas, recte nos ingenii naturam in perſpicientia rerum ſimilitudinis poſuiſſe, ex ueterum ſcriptorum monumentis ſententias producam, quas recte ideo ingenioſas dixeris, quia res plures inter ſe comparant, et rerum ſimilitudines eruunt. Nonne haec TERENTIANA ab ingenii fonte profluxere? *Ita uita eſt*, inquit, *hominum*, *quaſi*, *quum ludas teſſeris: ſi illud, quod maxime opus eſt iactu*, *non cadit*. *Illud*, *quod cecidit forte*, *id arte ut corrigas*. Adelph. Act. IV Sc. 7, 21. Vide, quae WESTERHOVIVS ad h. l. eleganter commentatur.

Ad ingenium referuntur a nonullis 1) omnes *lepidae fabulae fictionesque*, quarum plena ſunt ſcripta ueterum ſcriptorum, pleni, qui noſtra aetate publicantur, libelli Gallorum, quos, ſcimus, omnibus ceteris nationibus ingenii laudem, ſi non praeripere, certe dubiam facere. Inprimis ingenii SWIFTIANI, ad ſatyras fabulasque effingendas peracuti, ſuauitates exoſculor.

2) Omnia *breuiter*, *facete*, *acuteque dicta*, quae Galli *bons mots* uocant, omnes idem *commodae*, *nec exſpectatae*, *reſponſiones*, quibus, tanquam ſale, perſperguntur ueterum ſcripta. Nouimus, ALEXANDRVM M. eo proceſſiſſe inſolentiae, ut ſe Iouis filium dici colique uoluerit. Is, quum ad matrem Olympiadem ita ſcripſiſſet: REX ALEXANDER IOVIS HAMMONIS FILIVS OLYMPIADI MATRI SALVTEM DICIT. Olympias reſcripſit ad hanc ſententiam: *Amabo*, inquit, *mi fili*, *quieſcas*, *neque deferas me*, *neque criminere aduerſum IVNONEM*. *Malum mihi prorſum illa magnum dabit*, *quum tu me litteris tuis PELLICEM illi eſſe confiteris*. Vid. GELLIVS noct. Att. L. XIII c. 4. Pertinet huc perquam feſtiua reſponſio ASDRVBALIS apud LIVIVM L. XXX c. 42, item HIEMPSALIS reſponſio

ad Iugurtham, apud SALLVSTIVM, Bell. Iug. c. II, aliae.

§ 211.

Quis ergo *ingenioſus* (ſinnreich) uocatur? is, qui ſimilitudines rerum facile obſeruat.

Poetae e. gr. qui id unum ſuſcepiſſe uidentur negotium, ut rerum ſimilitudinibus, feſtiue excogitatis, lectores delectent. Vix enim, uel ab HORATIO, uel VIRGILIO, uel OVIDIO, eventus quisquam narratur, qui non ſimilitudinibus, tanquam ſtellulis quibusdam, diſtinguatur. Eleganter HORATIVS L. IV Od. 14 illuſtrat Druſi facinora et impetum in hoſtes ſimili, ab Auſtri flatibus, et Aufidi fluuii inundatione. OVIDIVS perbelle amicos perfidos comparat columbis, quae nonniſi candidis tectis inſidere ſoleant. Conf. MASENII Palaeſtra eloquentiae ligatae p. 259 ſqq.

§ 212.

Accedo ad praecipuam, omniumque nobiliſſimam mentis humanae uim, *rationem* ſcilicet, qua fere ſola homo brutis praeſtat, quaque, neſcio, an quid diuinitus generi humano dari potuerit praeſtabilius. Eſt autem *ratio* nihil aliud, quam facultas animae noſtrae, nexum ueritatum uniuerſalium diſtincte perſpiciendi.

Male audit apud perplures, Theologos maxime, ratio, quam uero qui uituperant, neſcio, quid laudandum putent. Hi fere omnes, qui rationem tantopere damnant et explodunt, per rationem non id intelligunt, quod intelligi uolumus, ſed aut praeconceptas opiniones, aut cupiditates ferocientes, aut ludibria phantaſiae *rationem* uocant. Quare pleræque, quas noſtra aetate, de ratione coortas eſſe ſcimus, controuerſiæ inter logomachias merito ſuo referuntur.

Nititur definitio noſtra uſu loquendi. Quemnam dicimus uitam *rationi conuenienter* inſtituere? Nonne eum,

eum, qui futuras actionum ſuarum conſecutiones, futuramque felicitatem infelicitatemue menti ſubiicit, et ante oculos proponit? At is ad rationis ductum uitam ſuam conformare minime dicendus eſt, qui, ut TERENTIVS ait, *quod ante pedes modo eſt, uidet, ſed illa, quae futura ſunt, minus proſpicit. Eſt*, teſte CICERONE, *boni conſulis*, (adeoque etiam boni, et rationi conuenienter uiuentis, uiri), *non ſolum uidere, quid agatur, uerum etiam uidere, quid futurum ſit*, Orat. pro L. Mur. c. 2.

Cum noſtra definitione egregie conſentiunt ea, quae de ratione CICERO ſcite eleganterque commentatur. *Homo*, inquit, *quod RATIONIS eſt particeps, per quam conſequentia cernit, cauſſas rerum uidet, earumque progreſſus, et quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, et rebus praeſentibus adiungit, atque annectit futuras* L. I de Off. c. 4. Quod quid aliud eſt, quam ratio eſt facultas nexum rerum ueritatumque diſtincte perſpiciendi?.

§ 213

Ad ea, quae uim proprietatesque rationis declarant, luculentius intelligenda multum ualebunt hae propoſitiones.

I. Hoc quisque maiori rationis gradu gaudere exiſtimandus eſt, quo longiorem ueritatum nexum poteſt perſpicere.

Si quis, philoſophiae praeceptis ſubactus, uſuque exercitatus, ueritatum, in ſyſtemate quodam connexarum, continuationem ſeriemque, per innumeras propoſitiones ductam, ita perſpicit, ut determinare poſſit, quomodo cohaereant ultima cum primis, nonne is melius rationem excoluiſſe putandus eſt, quam tyro, qui uix, nec id ſine multo labore, paucarum enunciationum connexionem peruidet.

II. Vbi nulla perſpicitur ueritatum connexio, ibi non locum habet ratio.

Intelligis ergo, *a*) uanam eſſe illam concertationem de ratione brutorum, quae, conſtat, tantum, quantum ſenſu mouentur, ad id ſolum, quod adeſt, ſeſe accommodare, nec de futuris cogitare. *b*) Vides, cur ſenſus et experientia opponatur rationi. Senſu enim et experientia praeſentia contuemur, rationis ope ex praeſentibus futura colligimus.

III. Veritates, quae connexae ſunt ita, ut altera partu quaſi excludat alteram, dicuntur *ratio obiectiua*, at facultas, connexas ueritates perſpiciendi *ratio ſubiectiua*.

Rationem obiectiuam definit LEIBNITIVS per catenam, i. e. nexum ueritatum.

IV. Si nexus demonſtrationum et ratiociniorum ita perſpicitur, ut, in eo perſpiciendo, non opus ſit nobis experientia ſenſuumque cognitione, tum ratio *pura* dicitur, ſin minus, *impura*.

V. Ex his intelligi poteſt, id eſſe *rationi conforme*, quod cum ceteris ueritatibus connectitur. *Difforme* autem minusque conſentaneum rationi illud recte dixeris, quod ueritatum nexui aduerſatur.

E. gr. Haec propoſitio: *Fieri poſſunt miracula:* eſt rationi conformis. Connectitur enim cum his enunciationibus, quas ratio firmat; *leges motus ſuſpendi poſſunt; nexus rerum eſt contingens;* item: *Deus eſt omnipotens.* At haec propoſitio: *Anima humana eſt mortalis:* eſt rationi minus conſentanea, eidemque prorſus aduerſa. Aliis enim propoſitionibus: e. gr. *Anima eſt ens ſimplex*; *ens ſimplex deſtrui non poteſt:* aduerſatur.

VI. Rationem ſi eo habitu formaque conſideraueris, qua tibi eam ſiſtit definitio noſtra, fieri

fieri non poteſt, ut errorum genitrix abs te habeatur.

Eſt enim unice in ueri inquiſitione occupata, nec quicquam aliud ſibi propoſitum habet, quam ut perſpiciat, quo modo altera ueritas ex altera nexa ſit. Labi, errare, et decipi ſunt phantaſiae, praecipitantiae, et praeconceptarum opinionum uitia. Recte MANILIVS:

Nam neque decipitur ratio, nec decipit unquam.

L. 2. Aſtronom.

At in ſcriptura ſacra ratio damnatur. Eph. II, 3. Col. I. 21. 2 Cor. X, 5. Reſpondeo: hic non de *ratione* agitur. Neque enim uox λόγος, in locis excitatis, reperitur, ſed uocabula λογισμὸς et διάνοια. Si graece doctus es, inter has uoces tantam eſſe differentiam, reperies, quanta maxima eſſe poteſt. Λογισμὸν et διάνοιαν multis erroribus corruptelisque mentem irretiri poſſe, aio, λόγον id poſſe, nego.

§ 214.

Sequitur, ut diſtincte explicemus, quid uelimus per *analogum rationis*, quibus uocibus identidem uſos eſſe, reperimus, ſcholaſticos, at uel nullam, uel confuſam certe, cum iis notionem connexuiſſe. *Analogum rationis* dicimus exſpectationem caſuum ſimilium.

§ 215.

Vt uero intelligi poſſit, quo contineatur *exſpectatio caſuum ſimilium*, haec obſerua. Qui caſus ſimiles exſpectant, hunc fere cogitandi ordinem ſequuntur:

Vbi eadem ſunt cauſſae et περιστάσεις ſeu circumſtantiae, quae olim adfuerunt, ibi quoque idem effe-

ctum idemque euentus debet ſequi, qui olim, poſitis circumſtantiis, conſecutus eſt.

Atqui nunc eaedem cauſſae eaedemque circumſtantiae adſunt.

Ergo abeſſe non poteſt, quin nunc idem effectum idemque euentus ſequatur, qui olim has cauſſas circumſtantiasque ſecutus eſt.

E. gr. Politici, cum rerum publicarum uiciſſitudines, incrementa ſcilicet, collapſionesque praedicunt ex praeſentibus conditionibus, attente obſeruatis, et cum iis, quae rerum publicarum conuerſiones alio tempore uel praeceſſerunt, uel comitatae ſunt, comparatis, ſimilem, ſimilibus poſitis circumſtantiis, hariolantur euentum.

§ 216.

In caſuum ſimilium exſpectatione opus eſt 1) ut praeſentes quasdam circumſtantias obſerues, quod ope ſenſuum efficitur.

2) Vt, occaſione praeſentium circumſtantiarum, *imaginatio* ſimiles praeteritas reproducat.

3) Vt *memoria* agnoſcat, easdem nunc adeſſe περιστάσεις quae olim adfuerunt.

§ 217.

Haec caſuum ſimilium exſpectatio quia nititur ſenſu, phantaſia et memoria (§ 216), conſequens eſt, α) ut, ſine rationis adminiculo, ea ſe exſerere poſſit, β) ut ii, qui caſus ſimiles exſpectant, ſaepius fallantur, et falli poſſint.

Quo pertinent illa TERENTII:

Duo cum idem faciunt, ſaepe ut poſſis dicere
Hoc licet impune facere huic, illi non licet,

Non

Non quod diſſimilis res ſit, ſed quod is, qui facit.
Adelph. V, 3, 36.

Iucunde, hanc in ſententiam, legi poteſt fabula de *catello et aſino*, domino abblandientibus, ſed exitu ſucceſſuque contrario, quae eſt in Append. Fabb. PHAEDRI, X. Confer. *diſſertatio noſtra de fallaci caſuum ſimilium exſpectatione.*

CAP. IX.

De Facultate appetendi, eiusque parte ignobiliori uel inferiori.

§ 218.

Hactenus de facultate cognoſcendi cum ea, quam cum brutis habemus communem, tum illa, quae homini propria eſt, commentati ſumus. Sequitur, ut de appetendi auerſandique facultate quaedam nunc adferamus.

Quandoquidem uero cum omni appetitu *uoluptas*, et cum omni auerſatione *taedium*, tam arcto uinculo connectitur, ut nec ab appetitu uoluptas, nec ab auerſatione taedium ſeiungi poſſit; eam commentandi rationem inibimus, ut ante, quid ſit uoluptas taediumque, diſtincte tradamus.

§ 219.

Voluptatis uocem paullo latius ſumi uolumus, id omne, quod, patrio ſermone, das Vergnügen uocamus, eadem complexi. Atque hoc ſenſu recte definitur *uoluptas* per ſenſum perfectionis.

Nititur haec uoluptatis definitio experientiae fulturis. Cur uoluptate adficeris, cum, te in dies longius progredi, ſentis, in cultiorum litterarum ſtudiis, cum hortum floridum, in quo areolorum commenſus iu-

ſtam partium conuenientiam aptasque ſymmetriarum rationes habet? Sentis hic perfectiones. Cur PLINIVS tanta perfunditur uoluptate, cum ſe famamque ſuam apud omnes celebrari, intelligit. *Exprimere*, inquit, *non poſſum, quam ſit mihi iucundum, quod nomina noſtra quaſi litterarum propria, non hominum, litteris redduntur, quod uterque noſtrum* (ipſe ſcil. et TACITVS) *his etiam ex ſtudiis notus, quibus alter ignotus.*

Definitionem noſtram mirifice quoque illuſtrabit epiſt. 7 lib. III; item epiſtola 4 lib. VII. Quae de definitione uoluptatis CICERONIANA adtuli, in logica leges p. 39.

§ 220.

Quam dedimus, definitio foecundiſſima eſt genitrix plurium propoſitionum, quarum permagnus eſt uſus cum in philoſophia morum, tum in theologia. Ex quibus haec axiomata notabis:

I. Hoc maior uehementiorque eſt uoluptas, quo maiores pluresque perfectiones percipis, animoque contemplaris.

Si pater, filium bonae eſſe indolis, uidet, ſi, ipſum ad litterarum ſtudia interno quodam ardore inflammari, animaduertit, ſi, eundem, ut aetate, ſic ſapientia creſcere, et in litteris ſeuera lege proficere, intelligit, ſi ipſum denique ad ampliſſima dignitatis faſtigia euectum cernit, tum uero ad patris uoluptatem quid addi poteſt?

II. Tanto magis augetur uoluptas, quanto quis accuratius de perfectionibus iudicium ferre, quantoque uiuidius easdem perſpicere poteſt.

Pictor imagine, eleganter exquiſiteque expreſſa, poeta carmine luculento et ſani coloris, uehementius delectatur, quam is, qui harum lautitiarum ignatus eſt.

III. Quo

III. Quo certius noſti, eſſe id, quod perfectiones putas, in perfectionibus numerandum, hoc inſignior eſt uoluptas.

IV. Tamdiu durat uoluptas, quamdiu in ea re, ex qua uoluptatem capis, perfectiones, ineſſe, ſentis. At tolle ſenſum perfectionis, oppido euaneſcit uoluptas.

V. Si perfectio eſt uera, ſi iudicium de ea eſt certum et conſtans, tum quoque inde oritur uoluptas uera, conſtans, ſincera, nullaque aegritudine contaminanda. Sed ſi perfectio eſt opinata et apparens, aut iudicium de ea mutatur, uoluptas itidem eſt *apparens*, quae mutatur in aegritudinem, ſaepiusque relinquit cauſſas poenitendi, quam recordandi.

Voluptas, quam uirtutis ſtudium adfert, uera eſt, et perpetua. Quæ uero ex uitiis oritur, percellit illa quidem uehementiusque afficit ſenſus, at mentem e ſua ſede et ſtatu dimouet, doloresque parit. Praeclare BOETHIVS de uoluptate apparenti.

> *Habet omnis hoc uoluptas,*
> *Stimulis agit fruentes,*
> *Apiumque par uolantum,*
> *Vbi grata mella fudit;*
> *Fugit, et nimis tenaci*
> *Ferit icta corda morſu.* Metro III, 7.

§ 221.

Quae de uoluptate diximus, contraria ratione, de taedio demonſtrari poſſunt. Eſt autem *taedium* nihil aliud, quam ſenſus imperfectionis.

Quanto

Quanto taedio afficeris, cum, a maleuolis famae tuae labeculam aſpergi, comperis? Quare uero? Quia imminutionem exiſtimationis tuae imperfectionem putas?

§ 222.

Taedium creſcit augeturque

1) Confuſa uiuidiorique imperfectionum repraeſentatione,

2) Imperfectionum multitudine,

3) Si iudicium, quod de imperfectionibus fers, certum eſt, et conſtans.

§ 223.

Eſt taedium, ut uoluptas, uel uerum perpetuumque, uel *opinatum* et *apparens*. Hoc euaneſcere poteſt, et maiori identidem compenſatur uoluptate. Illud manet, nec cauſſas laetandi relinquit.

§ 224.

Taedio ſiue aegritudini finitimus eſt *dolor*, qui oritur ex ſolutione continui neruoſi in corpore noſtro.

E. gr. Si neruos uenasque incidis cultello, tum continuum neruoſum ſoluitur, oriturque dolor.

§ 225.

Cum idea *boni* contineatur notione *appetitus*, quid bonum ſit, et, quae ſint eius formae, ante definiemus, quam ad notionem appetitus diſtincte euoluendam nos accingemus.

§ 226.

Bonum eſt, quod nobis noſtroque ſtatui perfectionem conciliat, ſiue, quod idem eſt, quod fini noſtro

noſtro eſt conueniens. *Malum* contra dicitur, quod nos noſtrumque ſtatum imperfectiorem reddit.

Diuitiae ſunt bonum quid, ſi eius, qui eas poſſidet, felicitatem, ad quam omnia cogitata factaque referenda ſunt, amplificant. At eaedem poſſunt eſſe, diuerſa ratione, malum quid, cum eius, qui iis affluit, felicitatem uel deſtruunt, uel impediunt, ſecundum illud TERENTII:

Quid reliqui eſt, quin habeat, quae quidem in homine dicuntur bona;
Parentes, patriam incolumem, amicos, genus, cognatos, diuitias?
Atque haec perinde ſunt, ut illius animus, qui ea poſſidet:
Qui uti ſcit, ei bona; illi, qui non recte utitur, mala, Heaut. I, 2, 19.

§ 227.

Quandoquidem bonum perfectionem nobis conciliat (§ 226), perfectio autem uel uera eſt, uel apparens, conſequens eſt, ut bonum ſit uel uerum bonum, quod conſtanter eſt bonum uel apparens et opinatum, quod uidetur bonum, at mala tegit et occultat. Eadem eſt ratio *mali*.

§ 228.

Bonum, quod plures perfectiones adfert, dicitur *maius*, et, quod pauciores, *minus*, quod, ſi comparaueris cum bono maiori, malum habetur, contra *malum minus* eſt bonum, ſi refertur ad malum maius.

Diuitiae ſunt bonum minus, ſi compares eas cum uirtute, quae ſola a nonnullis id eſſe putatur, quod uere bonum dici mereatur. CICERO, *quod rectum*, ait,

et honeſtum et cum uirtute eſt, id ſolum opinor bonum. Paradox. I.

§ 229.

Haec, quae de bono maloue, de uoluptate item ac taedio, hactenus diſſeruimus, uiam quaſi nobis, ſalebris e medio ſublatis, expeditiorem reddunt ad diſtinctam explicationem *appetitus auerſationisque*. Scilicet, cum, quidpiam bonum nobis eſſe, putamus, tum in nobis niſum, conatum, inclinationemque ſentimus uerſus id, quod bonum opinamur. Quae inclinatio niſusque uerſus bonum cognitum *appetitus* uocatur, ipſa autem potentia mentis noſtrae, ad bonum cognitum inclinandi, appellatur *facultas appetendi*, ſiue, ueterum ſtilo, *uoluntas*.

Inclinationis uocem, quae, quia impropria eſt et metaphorica, offenſionis nonnihil habere uideri poterat, ita definimus, eſt conatus mentis humanae, ſenſationem aliquam producendi. In aegroto, qui, ardentiſſima febri peruſtus uinum et aquam appetit, animaduertis niſum conatumque guſtandi uinum et aquam, quo niſu conatuue continetur inclinatio. Quod ueteres *uoluntatem* uocabant, id facultatem appetendi generali nomine appellamus. *Voluntas* enim eſt nobis is appetitus, qui non, niſi ex diſtinctis rationis repraeſentationibus, ortum ducit.

§ 230.

De appetitu haec ſcire noſtra refert.

I. Nihil appetere poſſumus, niſi quod bonum opinamur.

CICERO ita: *Simulac obiecta ſpecies cuiuspiam eſt, quod bonum uideatur, ad id adipiſcendum impellit ipſa natura.* Tuſc. Quaeſt. L. IV c. 6. Qua propoſitione continetur lex appetitus, quam experientia demonſtrat. Quamvis enim perſaepe cupiditate feramur in id,

id, quod uere malum noxiumque eſt, id tamen quod malum eſt, bonum putamus, *decipimurque*, ut HORATIVS ait, *ſpecie recti.*

II. Ab appetitu uoluptas ſeiungi non poteſt.

Quia enim nihil poſſumus appetere, niſi quod, bonum eſſe, ſiue perfectiones nobis conciliare, putamus, conſequens eſt, ut ab appetitu ſenſus perfectionis ſiue uoluptas ſeiungi non poſſit.

III. Nihil appetere poſſumus ſine *motiuis.*

Cum enim nihil poſſimus appetere, niſi quod bonum opinamur (poſit. I), illa ipſa autem repraeſentatio boni, quae, tanquam idonea ſufficiensque ratio, te mouet, quaeque efficit, ut appetas, dicatur *motiuum,* uides, appetitum non magis eſſe poſſe ſine motiuis, quam quicquam fieri ſine ratione ſufficienti et ſine cauſſis.

IV. Appetitus uehementior fit et augetur, ſi plures fortioresque adſunt appetendi rationes et momenta.

Quid ergo? Quo plura, quoque maiora bona menti tuae occurſant, quo item uiuidius certiusque, eadem tibi bona eſſe, cognoſces, hoc uehementius ad ea obtinenda te ferri, fereque rapi, ſenties.

V. Appetitus eſt uel ſenſitiuus, uel rationalis.

Prout ſcilicet uel ſenſuum ope bonum tibi repraeſentas uel ratione, ita appetitus, inde oriundus, uel ſenſitiuus uel rationalis uocatur. Qui febri aeſtuque iactatur, ſaepius appetit uinum, quod, medico monitore, noxium eſt. Cur appetit? quia id dulce palatoque iucundum putat. *En appetitum ſenſitiuum!* At, qui appetit medicamentum, quod nouit ſanitati recuperandae accommodatum eſſe, quamuis amarum ſit et peracerbum, eum appetitu rationali duci patet. De appetitu rationali et ſenſitiuo CICERO ita: *Voluntas* (i. e. appetitus rationalis) *eſt, quae quid cum ratione*

ratione deſiderat. Quae autem ratione aduerſa incitata eſt uehementius, ea libido (i. e. appetitus ſenſitiuus) *eſt, uel cupiditas effrenata, quae in omnibus ſtultis inuenitur.* Tuſc. Quaeſt IV, 6. Leges hic cum uoluptate PLINII epiſtolam I L. VII. Audi Pamphilum apud TERENTIVM, qui de uxore reducenda monitus, haec reſpondet:

> - - *Equidem cupio et uix contineor* (en appetitum ſenſitiuum)!
> *Sed non minuam conſilium. Ex uſu quod eſt, id perſequar* (en appetitum rationalem)! Hec. IV, 3, 9.

VI. Appetitus ſenſitiuus fertur in id, quod ſenſus ſuauius afficit.

Oritur enim hic appetitus ex confuſis ſenſuum repraeſentationibus (poſ. V), atque adeo fertur in id, quod ſenſibus bonum eſt. Senſus autem, quia ea tantum contuentur, quae coram ſunt, et, ante pedes (§ 184), patet, eos, qui ſenſibus et, ex iis oriundo, appetitu reguntur, omne bonum praeſenti ſenſuum delectatione metiri.

VII. Appetitus ſenſitiuus uires acquirit, mentemque uehementius ad id, quod bonum putatur, rapit, α) ſi *plura bona* ſimul, confuſe, et uiuidius ſenſibus proponuntur, β) ſi quid iam ſaepius ſenſus et phantaſiam oblectauit, tum id uehementius eos, qui ſenſibus obediunt, deinceps appetere, comperimus.

§ 231

Quae de appetitu diximus, ea, contraria ratione, ad notionem *auerſationis* explicandam transferri poſſunt. Eſt ſcilicet *auerſatio* reclinatio a malo cognito. Haec repraeſentatio mali eſt motiuum auerſandi, et uel ſenſibus efficitur, uel ratione,

tione, unde auerſatio uel ſenſitiua, uel rationalis eſt.

GENITOR, e. gr. apud PLINIVM conqueritur, taedio ſibi fuiſſe coenam, quamuis lautiſſimam. Hactenus *auerſatio.* Audi motiua. *Quia ſcurrae, cinaedi, moriones menſis inerrabant.* IX ep. 17. Senex TERENTIANVS abhorrebat a nuptiis, ad quas tantum non cogebatur. Motiua haec addit. *Hoc enim* (uxorem ducere) *mihi prauum, ineptum, abſurdum atque alienum a uita mea uidetur.* Adelph. V, 8 v. 21.

Hoc denique hic monendum uidetur, quod, quamuis ſemper adſint rationes et motiua, quae et appetitum cieant, et auerſationem taediumque efficiant, ſaepius tamen illae rationes et motiua non diſtincte a nobis intelligantur, neque aliis explicari poſſint. PLINIVS, inquit, *non me, ut feſtiuum, delectat, ſe quid molle a cinaedo, petulans a ſcurra, ſtultum a morione profertur. Non RATIONEM, ſed STOMACHVM tibi narro.* Lib. IX ep. 17.

CAP. X.

De Affectibus.

§ 232.

Quae de appetitu ſenſitiuo diximus, mirifice nunc inſeruiunt nobis, ea, quae de affectibus ſciri tradiue debent, explicaturis. Eſt enim *affectus* nihil aliud, quam appetitus uel auerſatio ſenſitiua uehementior, coniuncta cum inſolita quadam ſanguinis et fluidi neruei commotione in corpore noſtro.

Veteres ſcriptores Romani uocabant affectus *animi perturbationes, motus animi perturbatos,* CIC. Off. L. II c. 5. *Animi motiones, concitationes animi uehementiores, cupiditates* CIC. L. XV Fam. Ep. 4.

§ 233.

Ex definitione affectuum haec eruuntur axiomata:

I. Affectus oriuntur ex confuſis ſenſuum et phantaſiae repraeſentationibus.

Quia omnis appetitus ſenſitiuus ortum ſuum ducit ex ſenſuum repraeſentationibus (§ 230 poſ. V). Ipſa quoque experientia hoc comprobat, quae cumulatius teſtatur, tanto quemque minus eſſe ad diſtincte ordinateque cogitandum aptum, quanto uehementioribus animi commotionibus perturbatur. Demipho apud TERENTIVM,

Ita ſum, inquit, *irritatus, animum ut nequeam ad cogitandum inſtituere.* Phorm. Act. II, 1, 9.

II. In omni affectu aut uoluptas, aut taedium, aut utrumque ſimul, pro diuerſa ſenſuum repraeſentatione, reperitur.

Eſt enim cum omni appetitu et auerſatione uoluptas aut taedium coniunctum (§ 230 poſ. II). Non eſt autem quaeuis animi uoluptas aut taedium affectus, ſed ea demum uoluptas, quae mentem uehementius percellit, et corporis ſanguinem turbat, inter affectus eſt referenda.

III. Affectus ergo ſunt uel grati, uel ingrati, uel mixti.

Illi ſunt, quos uoluptas, *iſti*, quos taedium, *hi*, quos et uoluptas et taedium, comitantur. Inter mixtos, e. gr. referimus amorem.

IV. Affectus oritur, ſi *plura* bona malaue ſimul et confuſe uiuidiusque repraeſentantur.

Quod intelligi ex eo poteſt, quod de ui appetitus ſenſitiui diximus (§ 230).

V. Sunt

V. Sunt nonnulli affectus eiuſmodi, ut ab eorum tanquam ſtirpe, ceteri, ut ſurculi, progerminent, quos uocamus *originarios*, in quibus numerantur *gaudium* et *triſtitia*. Ceteri dicuntur *deriuatiui*.

§ 234.

Gaudium eſt inſignior gradus uoluptatis, ſiue eſt praedominium uoluptatis.

Praedominatur uero in mente uoluptas, ſi repraeſentatio perfectionum fortior eſt repraeſentatione imperfectionum, ſiue, ſi uoluptas tanta eſt, ut omnes, ſi quae adſunt, taedii nubeculas diſpellat. E. gr. Si pater, qui paullo ante morte amici turbatus erat, filium unicum, ex bello reducem, poſt multos demum annos, praeter omnem ſpem et exſpectationem, in amplexus ſuos ferri, uidet, tum, quicquid ſupereſt taedii, ex amici morte concepti, tanquam nebula ſolis radiis, diſcutitur. Praeclare de praedominio uoluptatis PLINIVS: *Nihil eſt tam triſte, quod per litteras ſit minus triſte. Itaque et infirmitate uxoris, et meorum periculo, quorundam uero etiam morte turbatus ad unicum doloris leuamentum, ſtudia, confugi, quae praeſtant, ut aduerſa magis intelligam, ſed patientius feram.* Lib. VIII ep. 19.

§ 235.

De gaudio notes ſequentia.

I. Quo uel plura bona ſimul, uel ſi magnum aliquod et inſigne bonum confuſe nobis repraeſentamus, hoc uehementius eſt gaudium (§ 230).

Exemplum inſignioris ac paene immodici gaudii uide in TERENTIO, Eunuch. Act. III Sc. 5, 3.

II. A gaudio differt laetitia (Fröhlichkeit), quae ex malo finito oritur.

E. gr. Si quis ex graui morbo fuerit recreatus, aut ſi quis, qui, ob atrocius delictum, in pegmate ferali, iam caput, mox moriturus, carnificis ſecuri ſubiecerat, uitam, gratia principis, ſeruat, ſaluusque euadit, tum laetatur. CICERO *laetitiam* a *gaudio* ita diſtinguit, ut illam immoderatam animi effuſionem putet, ponatque in uitio. *Gaudere*, inquit, *decet*, *laetari non decet: quoniam docendi cauſſa a gaudio laetitiam diſtinguimus*. Tuſc. Quaeſt. L. IV c. 31.

III. Multi ſunt gaudii laetitiaeque effectus, qui cum in animo, tum in corpore conſpiciuntur. Ex quibus hos enumerare iuuat.

1) Gaudium *non amat ſolitudinem*, quippe *quae*, teſte CICERONE, *fructum uoluptatum omnium aufert*, cap. 24 de amicitia, ſed ſemper, cum gaudemus, quaerimus aliquem, cui narremus ea, quae nobis iucunda contigerunt.

Eodem ergo iure, quo LVCRETIVS puellam, laetitiam *loquaculam* dixeris. Hinc non miror, cur Chaerea TERENTIANVS, gaudio elatus, tantopere optet, dari ſibi aliquem obuiam, in cuius ſinum partem gaudii ſui quaſi effundat. En! impatiens ipſius deſiderium, his uerbis expreſſum:

Sed neminemne curioſum interuenire nunc mihi,
Qui me ſequatur; quoquo eam, rogitando obtundat, enecet:
Quid geſtiam, aut quid laetus ſim: quo pergam, unde emergam, ubi ſiem
Veſtitum hunc nactus, quid mihi quaeram: ſanus ſim, anne inſaniam?

Eunuch. III Sc. 5 v. 5, conf. SVETONIVS in Caeſ. c. 22.

2) Comes gaudii eſt *celerior perturbatiorque curſus ſanguinis*, qui, ubi gaudium magis intenditur

tur, tanta perſaepe ui ad cor propellitur, ut periculum mortis, quin ipſa nonnunquam mors repentina, inſequatur.

LIVIVS, ubi narrauit, quam trepidatum fuerit Romae, nuncio de clade Romanorum accepto, haec, inter alia, addit. *Feminarum praecipue et gaudia inſignia erant et luctus. Vnam in ipſa porta, ſoſpiti filio repente oblatam, in conſpectu eius exſpiraſſe ferunt; alteram, cui mors filii falſo nunciata erat, moeſtam ſedentem domi, ad primum conſpectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam.* LIV. L. XXII c. 7.

3) *Riſus* praecipuus eſt gaudii effectus. Praeclare ergo riſus ab EPICTETO uocatur *laetantis animi ὑπερέκχυσις, ebullitio quaedam.* Enchirid. c. 43.

Quamuis difficile nonnullis uiſum ſit, cauſſas riſus inuenire, experientia tamen magiſtra, nouimus, α) quocunque riſu gaudium aliquod indicari. Scite, ut omnia, TERENTIVS:

- - *Ille ringitur, tu RIDEAS* (i. e. gaudeas)
Prior bibas, prior decumbas: coena dubia apponitur.
Phorm. II, 2, 27.

Huc pertinet illud HORATII:

Cum rapies in ius malis RIDENTEM (i. e. gaudentem) *alienis.* Serm. L. II, 3 v. 72.

β) Illud, quod *inſolitum* nobis, *inſperatum* aut *abſurdum* uidetur, haud raro riſum ciet, cui tamen ſemper, uel nobis non animaduertentibus, immiſcetur gaudium. HORATIVS de Porcio narrat, quod riſum mouerit, quod unico hauſtu totas placentas deuoraret, et deglutiret:

Ridiculus, totas ſimul (ſiue, ut BENTLEIVS legit) *SEMEL abſorbere placentas.* Sat. II, 8, 24.

Cum Romani a Gallis petiſſent, ne Poeno, Italiae bellum inferenti, per agros urbesque ſuas tranſitum darent,

 tan-

tantus cum fremitu riſus dicitur ortus, ut uix a magiſtratibus maioribusque natu iuuentus ſedaretur. Accipe cauſſam. *Adeo ſtolida impudensque poſtulatio uiſa eſt, cenſere, ne in Italiam tranſmittant Galli bellum, ipſos id auertere in ſe, agrosque ſuos pro alienis populandos obiicere.* LIV. L. XXI c. 20. De riſu HANNIBALIS in publico fletu uideatur idem LIV. L. XXX c. 44.

4) Laetitiae ac gaudii effectus praeterea eſt *exſultatio*, et *comploſio manuum*.

Ita Romani laetitiam ſuam declarare conſueuerant, cum ex eius recitationibus uoluptatem caperent, qui uel uenuſtum elegansque carmen, uel hiſtoriam orationemque confecerat, et, auditorum iudicia experturus, praelegebat Alii acclamabant, alii, honoris fauorisque cauſſa, aſſurgebant, ad recitantium laudem *exſultabant* alii. ueſtes excutiebant, ſupplodebant pedes, *manibus plauſus edebant*, totumque corpus circumagebant. Vid. FERRERIVS de acclamationibus publicis et plauſu, quod opus theſauro Graeuiano Tom. VI inſertum eſt. CICERO: *Mihi crede, tuis et illius litteris perlectis, EXSILVI GAVDIO.* Fam. XVI, 16. VIRGILIVS ita:

- - *Ingeminant PLAVSVM Tyrii.* Aen. I, 747.

§ 236.

Gaudio opponitur *triſtitia*, quae eſt inſignior gradus taedii, ſiue eſt praedominium taedii.

Fac, CAIVM feſtos dies celebrare, et, inter publica gaudia, comperire, filium unicum in academia eſſe confoſſum, tum omnis laetitia oppido euaneſcet, taediumque praedominabitur. Characterem triſtitiae eleganter expreſſit TERENTIVS, exemplo Menedemi, qui filium unicum nimia acerbitate eo adegerat, ut, in Aſiam ad regem, militatum abiret. Abſentia ergo filii grauius affectus, ita conqueritur:

Domum reuertor moeſtus, atque animo fere perturbato atque incerto prae aegritudine. Heautont. I, 1, 70.

§ 237.

§ 237.

De triſtitia haec obſeruabis:

I. Quandoquidem triſtitia eſt uehementius taedium (§ 236), intelligitur, eam ex confuſa plurium magnorumque malorum perceptione oriri.

Quod uel exinde patet, quod plerumque per confabulationes et ſermones triſtitia leuior fiat. Per confabulationes enim momenta triſtitiae ſigillatim expenduntur ponderanturque. Quo fit, ut confuſae illae, ex quibus orta erat triſtitia, repraeſentationes fiant diſtinctae, triſtitiaeque ita nubes diſcutiatur.

II. Effectus triſtitiae ſunt uarii, quorum praecipui hi fere ſunt,

1) *Lacrimae et fletus.*

Simo TERENTIANVS de filio ſuo ita:

- - . Triſtis interim:
Nonnunquam conlacrumabat.

Et ubi amorem moeſtitiamque filii penitius cognouerat, ita exclamat:

At, at! hoc illud eſt, hinc illae lacrimae. And. Act. I, 1, 98.

Sunt, qui lacrimas quoque nonnunquam laetitiae ſigna eſſe contendunt, experientia nixi. Ita TERENTIVS:

- - Homini illico lacrimae cadunt
Quaſi puero (prae) *gaudio.* Adelph. IV, 1 v. 20.

Cum quo PLAVTVS conſentit:

Vt prae laetitia lacrimae praeſiliunt mihi. Stich. III, 2, 13. Vid. WESTERHOVIANA editio TERENTII pag. 512 et 762.

At ſi recte attenderis, non laetitiam, ſed triſtitiam, quae laetitiae admiſcetur, et obſcure obrepit, has lacrimas

crimas reperies ciere, quod recte obſeruauit BVDDEVS Theolog. moral. p. 210. De uariis lacrimarum cauſſis legatur COEL. RHODIG. XII, 4.

2) Inter triſtitiae effectus referuntur *oculi languidi*, et *humum intuentes*.

3) *Pallida facies* itidem comitatur triſtitiam.

4) *Querimoniae*, quales Menedemi, apud TERENTIVM, ſunt.

5) Is denique, qui moeſtus eſt, a *turba* hominum ſe recipit in *ſolitudinem*, ut meditari ſine interpellatoribus, et dolori liberius indulgere poſſit. Audi, hanc in rem, Phaedriam apud TERENTIVM.

Dum rus, inquit, *eo, coepi egomet mecum inter uias, ita, ut fit, VBI QVID IN ANIMO EST MOLESTIAE, ALIAM REM EX ALIA COGITARE, et ea omnia in peiorem partem.* Eunuch. IV, 2, 1. Perbelle MARTIALIS: *Ille dolet uere, qui ſine teſte dolet.* Lib. I Epigr. 34.

§ 238.

Haec de affectibus, quos uocant, *primitiuis* ſiue *originariis*, gaudio ſcilicet et triſtitia. Iam ad deriuatiuos accedemus, inter quos primo loco ſe offert nobis *amor*, qui eſt gaudium, ex alicuius perſonae felicitate perceptum, et *amare* alterum is dicitur, qui ex alterius felicitate uoluptatem capit.

§ 239.

Ad interiorem amoris naturam intelligendam faciunt hae enunciationes, amoris definitione nixae.

I. Amor

I. Amor oritur ex eo, ſi quid in altero obſeruamus, quod nobis placet, et bonum opinamur.

II. Quo uehementius quisque amat alterum, eo magis alterius felicitate delectatur, et quo quis plura bona in altero obſeruat, eo maiora incrementa capit amor.

III. Qui alterum amat, nae is aegritudine affligetur, ſi eum, quem amat, infelicem eſſe uiderit.

IV. Signum amoris luculentum illud eſt, cum id omne appetis, quod ad alterius felicitatem amplificandam pertinet, idque omne depellere et impedire allaboras, quod alterius felicitati officit.

§ 240.

Odium ergo quod amori opponitur, eſt gaudium ob alterius infelicitatem, eumque *odiſſe* dicimur, cuius infelicitate delectamur.

Odium definit CICERO per *iram inueteratam.* Tuſc. Quaeſt. IV c. 9. Odii nota haec eſt: *Qui alterum odit, alterius felicitatem uult deſtructam, et infelicitatem omnibus uiribus, omnique animi contentione, promouere nititur.*

§ 241.

Amoris effectus hi fere ſunt.

I. Amorem plerumque *commotio ſpirituum,* quos uocant, *animalium uehementior* comitatur, curſusque ſanguinis mirum quan-

 tum,

tum, huius affectus uehementia perturbatur.

Recte ergo TERENTIVS amorem uocat morbum.

- - *Quid hoc morbi eſt? adeon' homines immutarier ex amore, ut non cognoſcas eundem eſſe.* Eunuch. II Sc. I, 9.

II. Qui amant, *abſurda* et *ridicula* plerumque *iudicia* formant de perſona, quam amant. Quod, ſi quiſquam, LVCRETIVS, luculenter acuteque demonſtrauit L. IV v. 1145.

Nam, inquit, *hoc faciunt homines, plerumque, cupidine coeci:*
Et tribuunt ea, quae non ſunt his commoda uere.
Multimodis igitur prauas, turpesque uidemus
Eſſe in deliciis, ſummoque in bonore uigere, etc.

III. Quod tanto minus mirum eſt, quanto certius eſt, amorem, ſi ſenſus ſolos ſequatur, et *coecum* eſſe, et eos, quos cepit, *coecos* reddere, hominemque, mente, tanquam de gradu deiectum, in inſaniam furoremque rapere.

Ita Dido, abeuntis Aeneae amore capta, VIRG. Aen. IV, 595.

Quid loquor? aut ubi ſum? quae mentem inſania mutat?

IV. Habet hoc praeterea amor, ut cum perpetuo deſiderio connexus ſit ſe coniungendi cum ea perſona, quam amamus.

Phaedria apud TERENTIVM:

Tandem

Tandem non ego illa caream, ſi ſit opus, uel totum triduum?

Hunc Parmeno falſe ridet. Hui, inquit, *uniuerſum triduum?* uide, quid agas.

V. Amor occultari neſcit, ſed, uel nobis inuitis, foras erumpit, proditurque uel ſuſpiriis frequentioribus, uel oculis micantibus, uel aliis geſtibus partim ridiculis, partim indecoris.

Huc ſpectant illa OVIDII, Ep. 12.

- - Quis enim bene celat amorem?
Eminet indicio prodita flamma ſuo.

Seruus ergo, apud TERENTIVM, herum ſuum, ſi, cum amica, praeſente patre, una ſit, monet, ne amorem prodat.

Inuerſa uerba, euerſas ceruices tuas,
Gemitus, ſcreatus, tuſſes, riſus abſtine. Heaut. II, 3, 130.

VI. Denique in amore inſunt *ſuſpicio, lacrimae, bellum, pax rurſum.*

De ſuſpicione amantium praeclare TERENTIVS Heaut. 3, 3 v. 9.

Noui ego amantium animum: grauiter aduertunt, quae non cenſeas.

Idem alio loco ita:

In amore haec omnia inſunt uitia: iniuriae,
SVSPICIONES, inimicitiae, induciae,
Bellum, pax rurſum.

Eunuch. I, 1, 14.

§ 242.

§ 242.

Ex amore naſcitur *commiſeratio*, quae eſt nihil aliud, quam taedium ob alterius infelicitatem.

CICERO ita: *Miſericordia eſt aegritudo ex miſeria alterius, iniuria laborantis.* Tuſc. Quaeſt. L. IV, c. 8. Vides e. gr. CAIVM amicum tuum, fame laborantem, multisque aerumnis deformatum. Tum, ſi CAIVM amas, animo commoueris ob ipſius, quam uides, miſeriam, quo commiſeratio continetur.

§ 243.

Commiſerationi aduerſatur *inuidia*, quam definimus per taedium, ex eo ortum, cum alium, quem odimus, felicem eſſe opinamur. Breuius: *Inuidia* eſt taedium ob felicitatem alterius.

CICERO ita: *INVIDENTIA eſt aegritudo, ſuſcepta propter alterius res ſecundas, quae nihil noceant inuidenti, et ſi quis, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum, doleat, his frui, is inuidet profecto.* Tuſc. Quaeſt. IV, 8. Quod HORATIVS eleganter ita reddit:

Inuidus alterius rebus MACRESCIT opimis. I. Ep. 2, et rurſus:

Quodque aliena capella gerat diſtentius uber
TABESCIT. Serm. I, 1 v. 110.

Inuidiae exemplum habebis in Iuſtiniano: Beliſarius cum ſubactis Vandalis, actoque de Perſis triumpho, Iuſtiniano Imperat. ſuſpectus redderetur, oculis, eius iuſſu, orbatus eſt. At is tugurium ad uiam regiam conſtituendum curauit, ubi ſtipem a praetereuntibus ſibi erogari, hac uerborum formula poſtulabat: Viator da obolum Beliſario; quem uirtus extulit, coecauit inuidia. PROCOP. et CRINIT. L. IX c. 6.

§ 244.

Commiſerationis et inuidiae diuerſa ſunt effecta.

I. Illa

I. Illa lacrimas plerumque habet comites. At inuidia inuidenti pallorem, maciemque conciliat.

Pereleganter inuidiae deformitatem et effecta expreſſit OVIDIVS:

Videt intus edentem
Vipereas carnes, uitiorum alimenta ſuorum,
INVIDIAM, etc.
Pallor in ore ſedet, macies in corpore toto,
Nuſquam recta acies, liuent rubigine dentes;
Pectora felle uirent; lingua eſt ſuffuſa ueneno;
Riſus abeſt, niſi quem uiſi mouere dolores;
Nec fruitur ſomno. uigilantibus excita curis:
Sed uidet ingratos, intabeſcitque uidendo
Succeſſus hominum; carpitque et carpitur una
Suppliciumque ſuum eſt. Metamorph. I. 2 v. 762.

II. Inuidia ſemper coniuncta eſt cum maledicentia et obtrectatione.

Quod teſtatur exemplum Alexandri Magni, qui Antipatro gloriam uictoriae inuidebat. Ita CVRTIVS: *Alexander boſtes uinci uoluerat; Antipatrum uiciſſe ne tacitus quidem indignabatur: ſuae demtum gloriae exiſtimans, quicquid ceſſiſſet alienae.* VI c. 1, 18.

Quare hanc pugnam Antipatri per contemtum *μυομαχίαν, murium pugnam* appellabat. Conf. ea, quae ad hunc locum erudite adferuntur in editione SNACKENBVRGIANA p. m. 392. Audi Thraſonem apud TERENTIVM:

- - Inuidere omnes mibi:
MORDERE CLANCVLVM: ego non flocci pendere,
Illi inuidere miſere. Eunuch. Act. III Sc. 2 v. 20.

III. Inuidia inuidentis animum miſere cruciat et torquet.

Scite

Scite hanc in rem HORATIVS:

Inuidia Siculi non inuenere Tyranni
Maius tormentum. I ep. 2 v. 58.

Quod Alexander apud CVRTIVM his confirmat: *Inuidi homines nihil aliud, quam ipſorum ſunt tormenta.* L. VIII c. 12.

§ 245.

Periucundus, et ad animum exſuſcitandum accommodatus affectus eſt *acquieſcentia in ſe ipſo,* quae efficitur gaudio, quod percipimus, cum, boni quid nos commiſiſſe, putamus.

E. gr. Cum quis, ſua uirtute et eruditione ſe ad dignitatis faſtigium euectum, uidet, aut optimorum animos ſe ſibi deuinxiſſe ſentit, tum non poteſt non his bonis gaudere.

§ 246.

Huic affectui contrarius eſt affectus *poenitentiae,* quae eſt taedium ex malo, quod patrauimus.

Clitum Alexander ebrius interfecerat, et deteſtabile carnificis miniſterium occupauerat. At, poſtquam ira mente deceſſerat, etiam ebrietate diſcuſſa, magnitudinem facinoris ſera aeſtimatione perſpexit. CVRTIVS aegritudinem regis, ex caede patrata conceptam, his uerbis deſcribit: *Haſtam ex corpore iacentis euulſam retorſit in ſemet, iamque admouerat pectori: quum aduolant uigiles, et repugnanti e manibus extorquent, adleuatumque in tabernaculum adferunt. Ille humi proſtrauerat corpus, gemitu eiulatuque miſerabili tota perſonante regia. Laniare deinde os unguibus et circumſtantes rogare, ne ſe tanto dedecori ſuperſtitem eſſe paterentur.* L. VIII c. 2. Vide, quo animum cogat poenitentia.

§ 247.

Cum, alios de nobis noſtriſque uirtutibus honorifice exiſtimare, ſentimus, tum mirifica quadam uolu-

uoluptate perfundimur. Idque ipſum gaudium, quod ex aliorum iudiciis benignis, quae de nobis ferunt, percipimus, dicitur *gloria*.

Hunc affectum uiuis coloribus depictum uidebis in epiſtola PLINIANA uiceſima tertia libri IX. Vbi PLINIVS uerbis uix exprimere poteſt, quam ſit ſibi iucundum, quod de ſe ſtudiisque ſuis tam honorifice exiſtimari, audiat.

§ 248.

Pudor opponitur gloriae. Eſt autem *pudor* nihil aliud, quam taedium ex eiuſmodi malo ortum, quod opinamur exiſtimationem noſtram laedere famamque imminuere.

Pudoris characterem eleganter expreſſit TERENTIVS exemplo Clitiphonis, cui cum ſcelerum, quae patraſſet, infamiam his uerbis obiectaſſet pater:

- - *Gerro* (es) *iners*, *fraus*, *beluo*,
Ganeo, *damnoſus*,

ita, cognita factorum turpitudine, reſpondet:

Eheu, *quam ego nunc totus diſpliceo mihi!*
Quam pudet! neque, *quod principium inueniam ad placandum*, *ſcio.* Heautont. V, 4 v. 20.

§ 249.

Cum pudor ex eo oriatur, cum quidpiam famam noſtram imminuere opinamur (§ 248), conſequens eſt,

I. Vt, quo quisque acrius gloriae ſtimulis concitatur, hoc facilius citiusque pudore ſuffundatur.

Colligimus inde recte, eos, a quibus omnis pudor abeſt, famam infamiamque iuxta aeſtumare, et inter perditiſſimos homines eſſe referendos, ſecundum illud PLAVTI:

Ego

Ego illum periiſſe duco, cui quidem periit pudor. Bacchid. III, 3, 3.

II. Cum non omnibus idem ſit honeſtum et turpe, ſed alii aliam honoris infamiaeque notionem animo informent, id, quod et experientia, et elegantiſſima praefatio CORNELIANA teſtatur, intelligitur, cur nonnullos earum rerum pudeat, quas alii laudi honorique ſibi ducunt, et contra iis factis glorientur, quae alii ſine rubore ne nominare quidem poſſunt.

Pertinent huc TERENTIANA illa:

Si roges, nihil pudet. Hic, ubi opus eſt,
Non uerentur: illic, ubi nihil opus eſt, ibi uerentur. Andr. IV, 1, 13.

PLAVTVS hanc in rem, ita:

Plerique homines, quos, cum nihil refert, pudet: ubi pudendum eſt,
Ibi eos deſerit pudor, quum uſus eſt, ut pudeat. Epid. II, 1, 1.

III. Peruerſum ergo de honore conceptum indicat ille pudor, quo ſuffunduntur nonnulli α) ob *paupertatem.* Talis eſt pudor Clitiphonis apud TERENTIVM, qui paupertatem fateri erubeſcebat:

Nihil, inquid, *eſſe mihi, religio eſt dicere.* Heaut. II, 2.

β) ob *deformitatem corporis, caluitiem, crines rufos, puſillam ſtaturam, cetera.* Alcibiadem tibias, a ſe inflatas, oris deformitate pudefactum abieciſſe et infregiſſe, narrat GELLIVS noct. Att. L. XV c. 17. Iulium item Caeſarem, caluitii deformitatem iniquiſſime tuliſſe, teſtatur

SVETO-

SVETONIVS. Et *deficientem*, inquit, *capillum reuocare a uertice aſſueuerat, et ex omnibus decretis ſibi a Senatu populoque bonoribus non alium aut recepit aut uſurpauit libentius, quam ius laureae perpetuo geſtandae.* In Caeſare c. 45.

§ 250.

Variis indiciis ſe prodit pudor. Comitantur enim eum plerumque

I. *Rubor in facie ſuffuſus.* Quod CICERO confirmat. *Pudorem*, inquit, *rubor conſequitur*. Tuſc. IV, 8. Hinc uides, cur Diogenes ruborem uocauerit *colorem uirtutis*. Vid. SENECA ep. 11.

II. Qui erubeſcunt, *in terram, deiecto aut uelato uultu, figunt oculos ac deprimunt.* Pudorem feminae cuiusdam, regia ſtirpe genitae, et cum ceteris captiuis in conſpectum Alexandri M. productae, eleganter deſcribit CVRTIVS: *Captiuae*, inquit, *feminarum iubebantur ſuo ritu canere inconditum et abhorrens peregrinis auribus carmen. Inter quas unam rex ipſe conſpexit moeſtiorem, quam ceteras, et producentibus eam uerecunde reluctantem. Excellens erat forma, et formam PVDOR boneſtabat. DEIECTIS IN TERRAM OCVLIS, et, quantum licebat, ORE VELATO, ſuſpicionem praebuit regi, nobiliorem eſſe, quam ut inter conuiuales ludos deberet oſtendi.* L. VI. c. 2. Conf. TERENTIVS Eunuch. III, 5 v. 31, et CICERO orat. Catil. III, 5.

III. Efficit nonnunquam pudor, ut mens, ſtupore attonita, linguam, quaſi compede

tantus cum fremitu riſus dicitur ortus, ut uix a magiſtratibus maioribusque natu iuuentus ſedaretur. Accipe cauſſam. *Adeo ſtolida impudensque poſtulatio uiſa eſt, cenſere, ne in Italiam tranſmittant Galli bellum, ipſos id auertere in ſe, agrosque ſuos pro alienis populandos obiicere.* LIV. L. XXI c. 20. De riſu HANNIBALIS in publico fletu uideatur idem LIV. L. XXX c. 44.

4) Laetitiae ac gaudii effectus praeterea eſt *exſultatio*, et *comploſio manuum*.

Ita Romani laetitiam ſuam declarare conſueuerant, cum ex eius recitationibus uoluptatem caperent, qui uel uenuſtum elegansque carmen, uel hiſtoriam orationemque confecerat, et, auditorum iudicia experturus, praelegebat Alii acclamabant, alii, honoris fauorisque cauſſa, aſſurgebant, ad recitantium laudem *exſultabant* alii. ueſtes excutiebant, ſupplodebant pedes, *manibus plauſus edebant*, totumque corpus circumagebant. Vid. FERRERIVS de acclamationibus publicis et plauſu, quod opus theſauro Graeuiano Tom. VI inſertum eſt. CICERO: *Mihi crede, tuis et illius litteris perlectis, EXSILVI GAVDIO.* Fam. XVI, 16. VIRGILIVS ita:

- - *Ingeminant PLAVSVM Tyrii.* Aen. I, 747.

§ 236.

Gaudio opponitur *triſtitia*, quae eſt inſignior gradus taedii, ſiue eſt praedominium taedii.

Fac, CAIVM feſtos dies celebrare, et, inter publica gaudia, comperire, filium unicum in academia eſſe confoſſum, tum omnis laetitia oppido euaneſcet, taediumque praedominabitur. Characterem triſtitiae eleganter expreſſit TERENTIVS, exemplo Menedemi, qui filium unicum nimia acerbitate eo adegerat, ut, in Aſiam ad regem, militatum abiret. Abſentia ergo filii grauius affectus, ita conqueritur:

Domum reuertor moeſtus, atque animo fere perturbato atque incerto prae aegritudine. Heautont. I, 1, 70.

§ 237.

§ 237.

De triſtitia haec obſeruabis:

I. Quandoquidem triſtitia eſt uehementius taedium (§ 236), intelligitur, eam ex confuſa plurium magnorumque malorum perceptione oriri.

Quod uel exinde patet, quod plerumque per confabulationes et ſermones triſtitia leuior fiat. Per confabulationes enim momenta triſtitiae ſigillatim expenduntur ponderanturque. Quo fit, ut confuſae illae, ex quibus orta erat triſtitia, repraeſentationes fiant diſtinctae, triſtitiaeque ita nubes diſcutiatur.

II. Effectus triſtitiae ſunt uarii, quorum praecipui hi fere ſunt,

1) *Lacrimae et fletus.*

Simo TERENTIANVS de filio ſuo ita:

- - Triſtis interim:
Nonnunquam conlacrumabat.

Et ubi amorem moeſtitiamque filii penitius cognouerat, ita exclamat:

At, at! hoc illud eſt, hinc illae lacrimae. And. Act. I, 1, 98.

Sunt, qui lacrimas quoque nonnunquam laetitiae ſigna eſſe contendunt, experientia nixi. Ita TERENTIVS:

- - Homini illico lacrimae cadunt
Quaſi puero (prae) *gaudio.* Adelph. IV, 1 v. 20.

Cum quo PLAVTVS conſentit:

Vt prae laetitia lacrimae praeſiliunt mihi. Stich. III, 2, 13. Vid. WESTERHOVIANA editio TERENTII pag. 512 et 762.

At ſi recte attenderis, non laetitiam, ſed triſtitiam, quae laetitiae admiſcetur, et obſcure obrepit, has lacrimas

crimas reperies ciere, quod recte obſeruauit BVDDEVS Theolog. moral. p. 210. De uariis lacrimarum cauſſis legatur COEL. RHODIG. XII, 4.

2) Inter triſtitiae effectus referuntur *oculi languidi*, et *humum intuentes*.

3) *Pallida facies* itidem comitatur triſtitiam.

4) *Querimoniae*, quales Menedemi, apud TERENTIVM, ſunt.

5) Is denique, qui moeſtus eſt, a *turba* hominum ſe recipit in *ſolitudinem*, ut meditari ſine interpellatoribus, et dolori liberius indulgere poſſit. Audi, hanc in rem, Phaedriam apud TERENTIVM.

Dum rus, inquit, *eo, coepi egomet mecum inter uias, ita, ut fit, VBI QVID IN ANIMO EST MOLESTIAE, ALIAM REM EX ALIA COGITARE, et ea omnia in peiorem partem*. Eunuch. IV, 2, 1. Perbelle MARTIALIS: *Ille dolet uere, qui ſine teſte dolet*. Lib. I Epigr. 34.

§ 238.

Haec de affectibus, quos uocant, *primitiuis* ſiue *originariis*, gaudio ſcilicet et triſtitia. Iam ad deriuatiuos accedemus, inter quos primo loco ſe offert nobis *amor*, qui eſt gaudium, ex alicuius perſonae felicitate perceptum, et *amare* alterum is dicitur, qui ex alterius felicitate uoluptatem capit.

§ 239.

Ad interiorem amoris naturam intelligendam faciunt hae enunciationes, amoris definitione nixae.

I. Amor

I. Amor oritur ex eo, ſi quid in altero obſeruamus, quod nobis placet, et bonum opinamur.

II. Quo uehementius quisque amat alterum, eo magis alterius felicitate delectatur, et quo quis plura bona in altero obſeruat, eo maiora incrementa capit amor.

III. Qui alterum amat, nae is aegritudine affligetur, ſi eum, quem amat, infelicem eſſe uiderit.

IV. Signum amoris luculentum illud eſt, cum id omne appetis, quod ad alterius felicitatem amplificandam pertinet, idque omne depellere et impedire allaboras, quod alterius felicitati officit.

§ 240.

Odium ergo quod amori opponitur, eſt gaudium ob alterius infelicitatem, eumque *odiſſe* dicimur, cuius infelicitate delectamur.

Odium definit CICERO per *iram inueteratam.* Tuſc. Quaeſt. IV c. 9. Odii nota haec eſt: *Qui alterum odit, alterius felicitatem uult deſtructam, et infelicitatem omnibus uiribus, omnique animi contentione, promouere nititur.*

§ 241.

Amoris effectus hi fere ſunt.

I. Amorem plerumque *commotio ſpirituum,* quos uocant, *animalium uehementior* comitatur, curſusque ſanguinis mirum quan-

et honeſtum et cum uirtute eſt, id ſolum opinor bonum. Paradox. I.

§ 229.

Haec, quae de bono maloue, de uoluptate item ac taedio, hactenus diſſeruimus, uiam quaſi nobis, ſalebris e medio ſublatis, expeditiorem reddunt ad diſtinctam explicationem *appetitus auerſationisque.* Scilicet, cum, quidpiam bonum nobis eſſe, putamus, tum in nobis niſum, conatum, inclinationemque ſentimus uerſus id, quod bonum opinamur. Quae inclinatio niſusque uerſus bonum cognitum *appetitus* uocatur, ipſa autem potentia mentis noſtrae, ad bonum cognitum inclinandi, appellatur *facultas appetendi*, ſiue, ueterum ſtilo, *uoluntas.*

Inclinationis uocem, quae, quia impropria eſt et metaphorica, offenſionis nonnihil habere uideri poterat, ita definimus, eſt conatus mentis humanae, ſenſationem aliquam producendi. In aegroto, qui, ardentiſſima febri peruſtus uinum et aquam appetit, animaduertis niſum conatumque guſtandi uinum et aquam, quo niſu conatuue continetur inclinatio. Quod ueteres *uoluntatem* uocabant, id facultatem appetendi generali nomine appellamus. *Voluntas* enim eſt nobis is appetitus, qui non, niſi ex diſtinctis rationis repraeſentationibus, ortum ducit.

§ 230.

De appetitu haec ſcire noſtra refert.

I. Nihil appetere poſſumus, niſi quod bonum opinamur.

CICERO ita: *Simulac obiecta ſpecies cuiuspiam eſt, quod bonum uideatur, ad id adipiſcendum impellit ipſa natura.* Tuſc. Quaeſt. L. IV c. 6. Qua propoſitione continetur lex appetitus, quam experientia demonſtrat. Quamvis enim perſaepe cupiditate feramur in id,

id, quod uere malum noxiumque eſt, id tamen quod malum eſt, bonum putamus, *decipimurque*, ut HORATIVS ait, *ſpecie recti.*

II. Ab appetitu uoluptas ſeiungi non poteſt.

Quia enim nihil poſſumus appetere, niſi quod, bonum eſſe, ſiue perfectiones nobis conciliare, putamus, conſequens eſt, ut ab appetitu ſenſus perfectionis ſiue uoluptas ſeiungi non poſſit.

III. Nihil appetere poſſumus ſine *motiuis.*

Cum enim nihil poſſimus appetere, niſi quod bonum opinamur (poſit. I), illa ipſa autem repraeſentatio boni, quae, tanquam idonea ſufficiensque ratio, te mouet, quaeque efficit, ut appetas, dicatur *motiuum*, uides, appetitum non magis eſſe poſſe ſine motiuis, quam quicquam fieri ſine ratione ſufficienti et ſine cauſſis.

IV. Appetitus uehementior fit et augetur, ſi plures fortioresque adſunt appetendi rationes et momenta.

Quid ergo? Quo plura, quoque maiora bona menti tuae occurſant, quo item uiuidius certiusque, eadem tibi bona eſſe, cognoſces, hoc uehementius ad ea obtinenda te ferri, fereque rapi, ſenties.

V. Appetitus eſt uel ſenſitiuus, uel rationalis.

Prout ſcilicet uel ſenſuum ope bonum tibi repraeſentas uel ratione, ita appetitus, inde oriundus, uel ſenſitiuus uel rationalis uocatur. Qui febri aeſtuque iactatur, ſaepius appetit uinum, quod, medico monitore, noxium eſt. Cur appetit? quia id dulce palatoque iucundum putat. *En appetitum ſenſitiuum!* At, qui appetit medicamentum, quod nouit ſanitati recuperandae accommodatum eſſe, quamuis amarum ſit et peracerbum, eum appetitu rationali duci patet. De appetitu rationali et ſenſitiuo CICERO ita: *Voluntas* (i. e. appetitus rationalis) *eſt, quae quid cum ratione*

ratione deſiderat. Quae autem ratione aduerſa incitata eſt uehementius, ea libido (i. e. appetitus ſenſitiuus) *eſt, uel cupiditas effrenata, quae in omnibus ſtultis inuenitur.* Tuſc. Quaeſt IV, 6. Leges hic cum uoluptate PLINII epiſtolam I L. VII. Audi Pamphilum apud TERENTIUM, qui de uxore reducenda monitus, haec reſpondet:

- - *Equidem cupio et uix contineor* (en appetitum ſenſitiuum)!
Sed non minuam conſilium. Ex uſu quod eſt, id perſequar (en appetitum rationalem)! Hec. IV, 3, 9.

VI. Appetitus ſenſitiuus fertur in id, quod ſenſus ſuauius afficit.

Oritur enim hic appetitus ex confuſis ſenſuum repraeſentationibus (poſ. V), atque adeo fertur in id, quod ſenſibus bonum eſt. Senſus autem, quia ea tantum contuentur, quae coram ſunt, et, ante pedes (§ 184), patet, eos, qui ſenſibus et, ex iis oriundo, appetitu reguntur, omne bonum praeſenti ſenſuum delectatione metiri.

VII. Appetitus ſenſitiuus uires acquirit, mentemque uehementius ad id, quod bonum putatur, rapit, α) ſi *plura bona* ſimul, confuſe, et uiuidius ſenſibus proponuntur, β) ſi quid iam ſaepius ſenſus et phantaſiam oblectauit, tum id uehementius eos, qui ſenſibus obediunt, deinceps appetere, comperimus.

§ 231

Quae de appetitu diximus, ea, contraria ratione, ad notionem *auerſationis* explicandam transferri poſſunt. Eſt ſcilicet *auerſatio* reclinatio a malo cognito. Haec repraeſentatio mali eſt motiuum auerſandi, et uel ſenſibus efficitur, uel ratione,

tione, unde auerſatio uel ſenſitiua, uel rationalis eſt.

GENITOR, e. gr. apud PLINIVM conqueritur, taedio ſibi fuiſſe coenam, quamuis lautiſſimam. Hactenus *auerſatio.* Audi motiua. *Quia ſcurrae, cinaedi, moriones menſis inerrabant.* IX ep. 17. Senex TERENTIANVS abhorrebat a nuptiis, ad quas tantum non cogebatur. Motiua haec addit. *Hoc enim* (uxorem ducere) *mihi prauum, ineptum, abſurdum atque alienum a uita mea uidetur.* Adelph. V, 8 v. 21.

Hoc denique hic monendum uidetur, quod, quamuis ſemper adſint rationes et motiua, quae et appetitum cieant, et auerſationem taediumque efficiant, ſaepius tamen illae rationes et motiua non diſtincte a nobis intelligantur, neque aliis explicari poſſint. PLINIVS, inquit, *non me, ut feſtiuum, delectat, ſe quid molle a cinaedo, petulans a ſcurra, ſtultum a morione profertur. Non RATIONEM, ſed STOMACHVM tibi narro.* Lib. IX ep. 17.

CAP. X.

De Affectibus.

§ 232.

Quae de appetitu ſenſitiuo diximus, mirifice nunc inſeruiunt nobis, ea, quae de affectibus ſciri tradiue debent, explicaturis. Eſt enim *affectus* nihil aliud, quam appetitus uel auerſatio ſenſitiua uehementior, coniuncta cum inſolita quadam ſanguinis et fluidi neruei commotione in corpore noſtro.

Veteres ſcriptores Romani uocabant affectus *animi perturbationes, motus animi perturbatos*, CIC. Off. L. II c. 5. *Animi motiones, concitationes animi uehementiores, cupiditates* CIC. L. XV Fam. Ep. 4.

§ 233.

Ex definitione affectuum haec eruuntur axiomata:

I. Affectus oriuntur ex confuſis ſenſuum et phantaſiae repraeſentationibus.

Quia omnis appetitus ſenſitiuus ortum ſuum ducit ex ſenſuum repraeſentationibus (§ 230 poſ. V). Ipſa quoque experientia hoc comprobat, quae cumulatius teſtatur, tanto quemque minus eſſe ad diſtincte ordinateque cogitandum aptum, quanto uehementioribus animi commotionibus perturbatur. Demipho apud TERENTIVM,

Ita ſum, inquit, *irritatus, animum ut nequeam ad cogitandum inſtituere.* Phorm. Act. II, 1, 9.

II. In omni affectu aut uoluptas, aut taedium, aut utrumque ſimul, pro diuerſa ſenſuum repraeſentatione, reperitur.

Eſt enim cum omni appetitu et auerſatione uoluptas aut taedium coniunctum (§ 230 poſ. II). Non eſt autem quaeuis animi uoluptas aut taedium affectus, ſed ea demum uoluptas, quae mentem uehementius percellit, et corporis ſanguinem turbat, inter affectus eſt referenda.

III. Affectus ergo ſunt uel grati, uel ingrati, uel mixti.

Illi ſunt, quos uoluptas, *iſti*, quos taedium, *hi*, quos et uoluptas et taedium, comitantur. Inter mixtos, e. gr. referimus amorem.

IV. Affectus oritur, ſi *plura* bona malaue ſimul et confuſe uiuidiusque repraeſentantur.

Quod intelligi ex eo poteſt, quod de ui appetitus ſenſitiui diximus (§ 230).

V. Sunt

V. Sunt nonnulli affectus eiuſmodi, ut ab eorum tanquam ſtirpe, ceteri, ut ſurculi, progerminent, quos uocamus *originarios*, in quibus numerantur *gaudium* et *triſtitia.* Ceteri dicuntur *deriuatiui.*

§ 234.

Gaudium eſt inſignior gradus uoluptatis, ſiue eſt praedominium uoluptatis.

Praedominatur uero in mente uoluptas, ſi repraeſentatio perfectionum fortior eſt repraeſentatione imperfectionum, ſiue, ſi uoluptas tanta eſt, ut omnes, ſi quae adſunt, taedii nubeculas diſpellat. E. gr. Si pater, qui paullo ante morte amici turbatus erat, filium unicum, ex bello reducem, poſt multos demum annos, praeter omnem ſpem et exſpectationem, in amplexus ſuos ferri, uidet, tum, quicquid ſupereſt taedii, ex amici morte concepti, tanquam nebula ſolis radiis, diſcutitur. Praeclare de praedominio uoluptatis PLINIVS: *Nihil eſt tam triſte, quod per litteras ſit minus triſte. Itaque et infirmitate uxoris, et meorum periculo, quorundam uero etiam morte turbatus ad unicum doloris leuamentum, ſtudia, confugi, quae praeſtant, ut aduerſa magis intelligam, ſed patientius feram.* Lib. VIII ep. 19.

§ 235.

De gaudio notes ſequentia.

I. Quo uel plura bona ſimul, uel ſi magnum aliquod et inſigne bonum confuſe nobis repraeſentamus, hoc uehementius eſt gaudium (§ 230).

Exemplum inſignioris ac paene immodici gaudii uide in TERENTIO, Eunuch. Act. III Sc. 5, 3.

II. A gaudio differt laetitia (Frölichkeit), quae ex malo finito oritur.

E. gr. Si quis ex graui morbo fuerit recreatus, aut ſi quis, qui, ob atrocius delictum, in pegmate ferali, iam caput, mox moriturus, carnificis ſecuri ſubiecerat, uitam, gratia principis, ſeruat, ſaluusque euadit, tum laetatur. CICERO *laetitiam* a *gaudio* ita diſtinguit, ut illam immoderatam animi effuſionem putet, ponatque in uitio. *Gaudere*, inquit, *decet*, *laetari non decet: quoniam docendi cauſſa a gaudio laetitiam diſtinguimus.* Tuſc. Quaeſt. L. IV c. 31.

III. Multi ſunt gaudii laetitiaeque effectus, qui cum in animo, tum in corpore conſpiciuntur. Ex quibus hos enumerare iuuat.

1) Gaudium *non amat ſolitudinem*, quippe *quae*, teſte CICERONE, *fructum uoluptatum omnium aufert*, cap. 24 de amicitia, ſed ſemper, cum gaudemus, quaerimus aliquem, cui narremus ea, quae nobis iucunda contigerunt.

Eodem ergo iure, quo LVCRETIVS puellam, laetitiam *loquaculam* dixeris. Hinc non miror, cur Chaerea TERENTIANVS, gaudio elatus, tantopere optet, dari ſibi aliquem obuiam, in cuius ſinum partem gaudii ſui quaſi effundat. En! impatiens ipſius deſiderium, his uerbis expreſſum:

Sed neminemne curioſum interuenire nunc mihi,
Qui me ſequatur; quoquo eam, rogitando obtundat, enecet:
Quid geſtiam, aut quid laetus ſim: quo pergam, unde emergam, ubi ſiem
Veſtitum hunc nactus, quid mihi quaeram: ſanus ſim, anne inſaniam?

Eunuch. III Sc. 5 v. 5, conf. SVETONIVS in Caeſ. c. 22.

2) Comes gaudii eſt *celerior perturbatiorque curſus ſanguinis*, qui, ubi gaudium magis intenditur

tur, tanta perſaepe ui ad cor propellitur, ut periculum mortis, quin ipſa nonnunquam mors repentina, inſequatur.

LIVIVS, ubi narrauit, quam trepidatum fuerit Romae, nuncio de clade Romanorum accepto, haec, inter alia, addit. *Feminarum praecipue et gaudia inſignia erant et luctus. Vnam in ipſa porta, ſoſpiti filio repente oblatam, in conſpectu eius exſpiraſſe ferunt; alteram, cui mors filii falſo nunciata erat, moeſtam ſedentem domi, ad primum conſpectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam.* LIV. L. XXII c. 7.

3) *Riſus* praecipuus eſt gaudii effectus. Praeclare ergo riſus ab EPICTETO uocatur *laetantis animi ὑπερέκχυσις, ebullitio quaedam.* Enchirid. c. 43.

Quamuis difficile nonnullis uiſum ſit, cauſſas riſus inuenire, experientia tamen magiſtra, nouimus, α) quocunque riſu gaudium aliquod indicari. Scite, ut omnia, TERENTIVS:

- - Ille ringitur, tu RIDEAS (i. e. gaudeas)
Prior bibas, prior decumbas: coena dubia apponitur.
Phorm. II, 2, 27.

Huc pertinet illud HORATII:

Cum rapies in ius malis RIDENTEM (i. e. gaudentem) *alienis.* Serm. L. II, 3 v. 72.

β) Illud, quod *inſolitum* nobis, *inſperatum* aut *abſurdum* uidetur, haud raro riſum ciet, cui tamen ſemper, uel nobis non animaduertentibus, immiſcetur gaudium. HORATIVS de Porcio narrat, quod riſum mouerit, quod unico hauſtu totas placentas deuoraret, et deglutiret:

Ridiculus, totas ſimul (ſiue, ut BENTLEIVS legit)
SEMEL abſorbere placentas. Sat. II, 8, 24.

Cum Romani a Gallis petiſſent, ne Poeno, Italiae bellum inferenti, per agros urbesque ſuas tranſitum darent, *tan-*

tantus cum fremitu riſus dicitur ortus, ut uix a magiſtratibus maioribusque natu iuuentus ſedaretur. Accipe cauſſam. *Adeo ſtolida impudensque poſtulatio uiſa eſt, cenſere, ne in Italiam tranſmittant Galli bellum, ipſos id auertere in ſe, agrosque ſuos pro alienis populandos obiicere.* LIV. L. XXI c. 20. De riſu HANNIBALIS in publico fletu uideatur idem LIV. L. XXX c. 44.

4) Laetitiae ac gaudii effectus praeterea eſt *exſultatio*, et *comploſio manuum.*

Ita Romani laetitiam ſuam declarare conſueuerant, cum ex eius recitationibus uoluptatem caperent, qui uel uenuſtum elegansque carmen, uel hiſtoriam orationemque confecerat, et, auditorum iudicia experturus, praelegebat Alii acclamabant, alii, honoris fauorisque cauſſa, aſſurgebant, ad recitantium laudem *exſultabant* alii. ueſtes excutiebant, ſupplodebant pedes, *manibus plauſus edebant*, totumque corpus circumagebant. Vid. FERRERIVS de acclamationibus publicis et plauſu, quod opus theſauro Graeuiano Tom. VI inſertum eſt. CICERO: *Mihi crede, tuis et illius litteris perlectis, EXSILVI GAVDIO.* Fam. XVI, 16. VIRGILIVS ita:

- - *Ingeminant PLAVSVM Tyrii.* Aen. I, 747.

§ 236.

Gaudio opponitur *triſtitia*, quae eſt inſignior gradus taedii, ſiue eſt praedominium taedii.

Fac, CAIVM feſtos dies celebrare, et, inter publica gaudia, comperire, filium unicum in academia eſſe confosſum, tum omnis laetitia oppido euaneſcet, taediumque praedominabitur. Characterem triſtitiae eleganter expreſſit TERENTIVS, exemplo Menedemi, qui filium unicum nimia acerbitate eo adegerat, ut, in Aſiam ad regem, militatum abiret. Abſentia ergo filii grauius affectus, ita conqueritur:

Domum reuertor moeſtus, atque animo fere perturbato atque incerto prae aegritudine. Heautont. I, 1, 70.

§ 237.

§ 237.

De triſtitia haec obſeruabis:

I. Quandoquidem triſtitia eſt uehementius taedium (§ 236), intelligitur, eam ex confuſa plurium magnorumque malorum perceptione oriri.

Quod uel exinde patet, quod plerumque per confabulationes et ſermones triſtitia leuior fiat. Per confabulationes enim momenta triſtitiae ſigillatim expenduntur ponderanturque. Quo fit, ut confuſae illae, ex quibus orta erat triſtitia, repraeſentationes fiant diſtinctae, triſtitiaeque ita nubes diſcutiatur.

II. Effectus triſtitiae ſunt uarii, quorum praecipui hi fere ſunt,

1) *Lacrimae et fletus.*

Simo TERENTIANVS de filio ſuo ita:

- - Triſtis interim:
Nonnunquam conlacrumabat.

Et ubi amorem moeſtitiamque filii penitius cognouerat, ita exclamat:

At, at! hoc illud eſt, hinc illae lacrimae. And. Act. I, 1, 98.

Sunt, qui lacrimas quoque nonnunquam laetitiae ſigna eſſe contendunt, experientia nixi. Ita TERENTIVS:

- - Homini illico lacrimae cadunt
Quaſi puero (prae) *gaudio.* Adelph. IV, 1 v. 20.

Cum quo PLAVTVS conſentit:

Vt prae laetitia lacrimae praeſiliunt mihi. Stich. III, 2, 13. Vid. WESTERHOVIANA editio TERENTII pag. 512 et 762.

At ſi recte attenderis, non laetitiam, ſed triſtitiam, quae laetitiae admiſcetur, et obſcure obrepit, has lacrimas

crimas reperies ciere, quod recte obſeruauit BVDDEVS Theolog. moral. p. 210. De uariis lacrimarum cauſſis legatur COEL. RHODIG. XII, 4.

2) Inter triſtitiae effectus referuntur *oculi languidi*, et *humum intuentes*.

3) *Pallida facies* itidem comitatur triſtitiam.

4) *Querimoniae*, quales Menedemi, apud TERENTIVM, ſunt.

5) Is denique, qui moeſtus eſt, a *turba* hominum ſe recipit in *ſolitudinem*, ut meditari ſine interpellatoribus, et dolori liberius indulgere poſſit. Audi, hanc in rem, Phaedriam apud TERENTIVM.

Dum rus, inquit, *eo, coepi egomet mecum inter uias, ita, ut fit, VBI QVID IN ANIMO EST MOLESTIAE, ALIAM REM EX ALIA COGITARE, et ea omnia in peiorem partem.* Eunuch. IV, 2, 1. Perbelle MARTIALIS: *Ille dolet uere, qui ſine teſte dolet.* Lib. I Epigr. 34.

§ 238.

Haec de affectibus, quos uocant, *primitiuis* ſiue *originariis*, gaudio ſcilicet et triſtitia. Iam ad deriuatiuos accedemus, inter quos primo loco ſe offert nobis *amor*, qui eſt gaudium, ex alicuius perſonae felicitate perceptum, et *amare* alterum is dicitur, qui ex alterius felicitate uoluptatem capit.

§ 239.

Ad interiorem amoris naturam intelligendam faciunt hae enunciationes, amoris definitione nixae.

I. Amor

I. Amor oritur ex eo, ſi quid in altero obſeruamus, quod nobis placet, et bonum opinamur.

II. Quo uehementius quisque amat alterum, eo magis alterius felicitate delectatur, et quo quis plura bona in altero obſeruat, eo maiora incrementa capit amor.

III. Qui alterum amat, nae is aegritudine affligetur, ſi eum, quem amat, infelicem eſſe uiderit.

IV. Signum amoris luculentum illud eſt, cum id omne appetis, quod ad alterius felicitatem amplificandam pertinet, idque omne depellere et impedire allaboras, quod alterius felicitati officit.

§ 240.

Odium ergo quod amori opponitur, eſt gaudium ob alterius infelicitatem, eumque *odiſſe* dicimur, cuius infelicitate delectamur.

Odium definit CICERO per *iram inueteratam*. Tuſc. Quaeſt. IV c. 9. Odii nota haec eſt: *Qui alterum odit, alterius felicitatem uult deſtructam, et infelicitatem omnibus uiribus, omnique animi contentione, promouere nititur.*

§ 241.

Amoris effectus hi fere ſunt.

I. Amorem plerumque *commotio ſpirituum*, quos uocant, *animalium uehementior* comitatur, curſusque ſanguinis mirum quantum,

Tandem non ego illa caream, ſi ſit opus, uel totum triduum?

Hunc Parmeno falſe ridet. Hui, inquit, *uniuerſum triduum?* uide, quid agas.

V. Amor occultari neſcit, ſed, uel nobis inuitis, foras erumpit, proditurque uel ſuſpiriis frequentioribus, uel oculis micantibus, uel aliis geſtibus partim ridiculis, partim indecoris.

Huc ſpectant illa OVIDII, Ep. 12.

- - Quis enim bene celat amorem?
Eminet indicio prodita flamma ſuo.

Seruus ergo, apud TERENTIVM, herum ſuum, ſi, cum amica, praeſente patre, una ſit, monet, ne amorem prodat.

Inuerſa uerba, euerſas ceruices tuas,
Gemitus, ſcreatus, tuſſes, riſus abſtine. Heaut. II, 3, 130.

VI. Denique in amore inſunt *ſuſpicio, lacrimae, bellum, pax rurſum.*

De ſuſpicione amantium praeclare TERENTIVS Heaut. 3, 3 v. 9.

Noui ego amantium animum: grauiter aduertunt, quae non cenſeas.

Idem alio loco ita:

In amore haec omnia inſunt uitia: iniuriae,
SVSPICIONES, inimicitiae, induciae,
Bellum, pax rurſum.

Eunuch. I, 1, 14.

§ 242.

§ 242.

Ex amore naſcitur *commiſeratio*, quae eſt nihil aliud, quam taedium ob alterius infelicitatem.

CICERO ita: *Miſericordia eſt aegritudo ex miſeria alterius, iniuria laborantis.* Tuſc. Quaeſt. L. IV, c. 8. Vides e. gr. CAIVM amicum tuum, fame laborantem, multisque aerumnis deformatum. Tum, ſi CAIVM amas, animo commoueris ob ipſius, quam uides, miſeriam, quo commiſeratio continetur.

§ 243.

Commiſerationi aduerſatur *inuidia*, quam definimus per taedium, ex eo ortum, cum alium, quem odimus, felicem eſſe opinamur. Breuius: *Inuidia* eſt taedium ob felicitatem alterius.

CICERO ita: *INVIDENTIA eſt aegritudo, ſuſcepta propter alterius res ſecundas, quae nihil noceant inuidenti, et ſi quis, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum, doleat, his frui, is inuidet profecto.* Tuſc. Quaeſt. IV, 8. Quod HORATIVS eleganter ita reddit:

Inuidus alterius rebus MACRESCIT opimis.
I. Ep. 2, et rurſus:
Quodque aliena capella gerat diſtentius uber
TABESCIT. Serm. I, I v. 110.

Inuidiae exemplum habebis in Iuſtiniano: Beliſarius cum ſubactis Vandalis, actoque de Perſis triumpho, Iuſtiniano Imperat. ſuſpectus redderetur, oculis, eius iuſſu, orbatus eſt. At is tugurium ad uiam regiam conſtituendum curauit, ubi ſtipem a praetereuntibus ſibi erogari, hac uerborum formula poſtulabat: Viator da obolum Beliſario; quem uirtus extulit, coecauit inuidia. PROCOP. et CRINIT. L. IX c. 6.

§ 244.

Commiſerationis et inuidiae diuerſa ſunt effecta.

I. Illa

I. Illa lacrimas plerumque habet comites. At inuidia inuidenti pallorem, maciemque conciliat.

Pereleganter inuidiae deformitatem et effecta expreſſit OVIDIVS:

Videt intus edentem
Vipereas carnes, uitiorum alimenta ſuorum,
INVIDIAM, etc.
Pallor in ore ſedet, macies in corpore toto,
Nuſquam recta acies, liuent rubigine dentes;
Pectora felle uirent; lingua eſt ſuffuſa ueneno;
Riſus abeſt, niſi quem uiſi mouere dolores;
Nec fruitur ſomno. uigilantibus excita curis:
Sed uidet ingratos, intabeſcitque uidendo
Succeſſus hominum; carpitque et carpitur una
Suppliciumque ſuum eſt. Metamorph. I. 2 v. 762.

II. Inuidia ſemper coniuncta eſt cum maledicentia et obtrectatione.

Quod teſtatur exemplum Alexandri Magni, qui Antipatro gloriam uictoriae inuidebat. Ita CVRTIVS: *Alexander hoſtes uinci uoluerat; Antipatrum uiciſſe ne tacitus quidem indignabatur: ſuae demtum gloriae exiſtimans, quicquid ceſſiſſet alienae.* VI c. I, 18.

Quare hanc pugnam Antipatri per contemtum *μυομαχίαν, murium pugnam* appellabat. Conf. ea, quae ad hunc locum erudite adferuntur in editione SNACKENBVRGIANA p. m. 392. Audi Thraſonem apud TERENTIVM:

- - Inuidere omnes mibi:
MORDERE CLANCVLVM: ego non flocci pendere,
Illi inuidere miſere. Eunuch. Act. III Sc. 2 v. 20.

III. Inuidia inuidentis animum miſere cruciat et torquet.

Scite

Scite hanc in rem HORATIVS:

Inuidia Siculi non inuenere Tyranni
Maius tormentum. I ep. 2 v. 58.

Quod Alexander apud CVRTIVM his confirmat: *Inuidi homines nihil aliud, quam ipſorum ſunt tormenta.* L. VIII c. 12.

§ 245.

Periucundus, et ad animum exſuſcitandum accommodatus affectus eſt *acquieſcentia in ſe ipſo,* quae efficitur gaudio, quod percipimus, cum, boni quid nos commiſiſſe, putamus.

E. gr. Cum quis, ſua uirtute et eruditione ſe ad dignitatis faſtigium euectum, uidet, aut optimorum animos ſe ſibi deuinxiſſe ſentit, tum non poteſt non his bonis gaudere.

§ 246.

Huic affectui contrarius eſt affectus *poenitentiae,* quae eſt taedium ex malo, quod patrauimus.

Clitum Alexander ebrius interfecerat, et deteſtabile carnificis miniſterium occupauerat. At, poſtquam ira mente deceſſerat, etiam ebrietate diſcuſſa, magnitudinem facinoris ſera aeſtimatione perſpexit. CVRTIVS aegritudinem regis, ex caede patrata conceptam, his uerbis deſcribit: *Haſtam ex corpore iacentis euulſam retorſit in ſemet, iamque admouerat pectori: quum aduolant uigiles, et repugnanti e manibus extorquent, adleuatumque in tabernaculum adferunt. Ille humi proſtrauerat corpus, gemitu eiulatuque miſerabili tota perſonante regia. Laniare deinde os unguibus et circumſtantes rogare, ne ſe tanto dedecori ſuperſtitem eſſe paterentur.* L. VIII c. 2. Vide, quo animum cogat poenitentia.

§ 247.

Cum, alios de nobis noſtrisque uirtutibus honorifice exiſtimare, ſentimus, tum mirifica quadam uolu-

uoluptate perfundimur. Idque ipſum gaudium, quod ex aliorum iudiciis benignis, quae de nobis ferunt, percipimus, dicitur *gloria*.

Hunc affectum uiuis coloribus depictum uidebis in epiſtola PLINIANA uiceſima tertia libri IX. Vbi PLINIVS uerbis uix exprimere poteſt, quam ſit ſibi iucundum, quod de ſe ſtudiisque ſuis tam honorifice exiſtimari, audiat.

§ 248.

Pudor opponitur gloriae. Eſt autem *pudor* nihil aliud, quam taedium ex eiuſmodi malo ortum, quod opinamur exiſtimationem noſtram laedere famamque imminuere.

Pudoris characterem eleganter expreſſit TERENTIVS exemplo Clitiphonis, cui cum ſcelerum, quae patraſſet, infamiam his uerbis obiectaſſet pater:

- - *Gerro* (es) *iners*, *fraus*, *beluo*,
Ganeo, *damnoſus*,

ita, cognita factorum turpitudine, reſpondet:

Eheu, *quam ego nunc totus diſpliceo mihi!*
Quam pudet! neque, *quod principium inueniam*
ad placandum, *ſcio*. Heautont. V, 4 v. 20.

§ 249.

Cum pudor ex eo oriatur, cum quidpiam famam noſtram imminuere opinamur (§ 248), conſequens eſt,

1. Vt, quo quisque acrius gloriae ſtimulis concitatur, hoc facilius citiusque pudore ſuffundatur.

Colligimus inde recte, eos, a quibus omnis pudor abeſt, famam infamiamque iuxta aeſtumare, et inter perditiſſimos homines eſſe referendos, ſecundum illud PLAVTI:

Ego

Ego illum periiſſe duco, cui quidem periit pudor.
Bacchid. III, 3, 3.

II. Cum non omnibus idem ſit honeſtum et turpe, ſed alii aliam honoris infamiaeque notionem animo informent, id, quod et experientia, et elegantiſſima praefatio CORNELIANA teſtatur, intelligitur, cur nonnullos earum rerum pudeat, quas alii laudi honorique ſibi ducunt, et contra iis factis glorientur, quae alii ſine rubore ne nominare quidem poſſunt.

Pertinent huc TERENTIANA illa:

Si roges, nihil pudet. Hic, ubi opus eſt,
Non uerentur: illic, ubi nihil opus eſt, ibi uerentur.
Andr. IV, 1, 13.

PLAVTVS hanc in rem, ita:

Plerique homines, quos, cum nihil refert, pudet: ubi pudendum eſt,
Ibi eos deſerit pudor, quum uſus eſt, ut pudeat. Epid. II, 1, 1.

III. Peruerſum ergo de honore conceptum indicat ille pudor, quo ſuffunduntur nonnulli α) ob *paupertatem.* Talis eſt pudor Clitiphonis apud TERENTIVM, qui paupertatem fateri erubeſcebat:

Nihil, inquid, *eſſe mihi, religio eſt dicere.* Heaut. II, 2.

β) ob *deformitatem corporis, caluitiem, crines rufos, puſillam ſtaturam, cetera.* Alcibiadem tibias, a ſe inflatas, oris deformitate pudefactum abiecisse et infregiſſe, narrat GELLIVS noct. Att. L. XV c. 17. Iulium item Caeſarem, caluitii deformitatem iniquiſſime tuliſſe, teſtatur SVETO-

SVETONIVS. Et *deficientem*, inquit, *capillum reuocare a uertice aſſueuerat, et ex omnibus decretis ſibi a Senatu populoque honoribus non alium aut recepit aut uſurpauit libentius, quam ius laureae perpetuo geſtandae.* In Caeſare c. 45.

§ 250.

Variis indiciis ſe prodit pudor. Comitantur enim eum plerumque

I. *Rubor in facie ſuffuſus.* Quod CICERO confirmat. *Pudorem*, inquit, *rubor conſequitur.* Tuſc. IV, 8. Hinc uides, cur Diogenes ruborem uocauerit *colorem uirtutis.* Vid. SENECA ep. 11.

II. Qui erubeſcunt, *in terram, deiecto aut uelato uultu, figunt oculos ac deprimunt.* Pudorem feminae cuiusdam, regia ſtirpe genitae, et cum ceteris captiuis in conſpectum Alexandri M. productae, eleganter deſcribit CVRTIVS: *Captiuae*, inquit, *feminarum iubebantur ſuo ritu canere inconditum et abhorrens peregrinis auribus carmen. Inter quas unam rex ipſe conſpexit moeſtiorem, quam ceteras, et producentibus eam uerecunde reluctantem. Excellens erat forma, et formam PVDOR honeſtabat. DEIECTIS IN TERRAM OCVLIS, et, quantum licebat, ORE VELATO, ſuſpicionem praebuit regi, nobiliorem eſſe, quam ut inter conuiuales ludos deberet oſtendi.* L. VI. c. 2. Conf. TERENTIVS Eunuch. III, 5 v. 31, et CICERO orat. Catil. III, 5.

III. Efficit nonnunquam pudor, ut mens, ſtupore attonita, linguam, quaſi compede

uinciat, omnemque ſermonem inhibeat. Audi TERENTIVM:

- - *Poſtquam ad iudices*
Ventum eſt, non potuit cogitata proloqui,
Ita eum timidum OBSTVPEFECIT PVDOR. Phorm. II, 1, 51.

§ 251.

Sequitur, ut affectum *ſpei* explicemus. Eſt autem *ſpes* nihil aliud, quam gaudium ob futurum bonum, quod obtenturos nos opinamur. E. gr. Cum quis, qui febri aeſtuque adhuc iactatus eſt, omnia, quae adſolent, quaeque oportet ſigna eſſe ad ſalutem, ſibi eſſe, audit ex medico, tum uoluptate quadam inſigni perfunditur, propterea, quod, ſe ex morbo propediem recreatum iri, opinatur, quo ipſo ſpes continetur.

Elegantem ſpei imaginem ſubiicit animo OVIDIVS L. I de Ponto 7, it. TIBVLL. eleg. ult. l. 2.

§ 252.

Eminentior gradus ſpei dicitur *fiducia*. Gradus autem et magnitudo *ſpei* ex eo aeſtumatur, ſi quis multa bona ſibi repraeſentat, et ſi certo aut probabilius, iſta bona obtentum iri, cognoſcit.

Veteres ſcriptores ſpem itidem diſtinguunt a *fiducia*, qua uoce quoties utuntur, toties maiorem certioremque ſpem indicant. Ita SENECA: *Iam de te ſpem habeo, nondum FIDVCIAM.* ep. 16. Quo pertinet locus CORNELIANVS: *Ea erat aetate, ut non iam ſolum de eo bene SPERARE, ſed etiam CONFIDERE ciues poſſent.* Milt. c. I.

Fit nonnunquam, ut ſperent multi ea, quae, ne ueri quidem ſimile eſt, obtentum unquam iri. At haec ſpes

ſpes eſt inanis, ridicula, et irrita. Qualis ſpes eſt plerorumque adoleſcentulorum. Scite CICERO: *At ſperat* (uerba haec continent obiectionem) *adoleſcens, diu ſe uicturum: quod ſperare idem ſenex non poteſt. INSIPIENTER ſperat. Quid enim ſtultius, quam incerta pro certis habere, falſa pro ueris.* Cato mai. c. 19.

§ 253.

Spei opponitur *metus*, qui eſt taedium, ex malo futuro ſeu imminenti ortum.

E. gr. Miles, in acie conſtitutus, mortem imminentem, quam, tanquam malum quid, ſibi repraeſentat, timet, taedio enim adficitur, quod ex eo oritur, cum ſibi pereundum eſſe opinatur.

§ 254.

Augetur intenditurque metus, α) quo *plura*, quae extimeſcimus, mala inſtant, β) quo *probabilius certiusque* nouimus, ea mala ceruicibus noſtris impendere.

Si metuit quis ea, quae nullo modo fieri poſſunt, aut ea, quae fieri quidem poſſunt, ſed, euentura eſſe, minus probabile eſt, tum metus ille ridiculus eſt, inanis, et praepoſterus. Ridet eiusmodi metum ſeruus TERENTIANVS, qui herum ſuum increpat, quod *poſſibilia* metuat.

Cl. *Quid tum quaeſo, ſi hoc pater reſciuerit?*
Sy. *Quid ſi redeo ad illos, qui aiunt: QVID SI NVNC COELVM RVAT?* Heaut. IV, 3, 40.

§ 255.

Metus efficit in corpore pallorem, tremoremque, fugam item, ſuſpicionem, alia ex aliis cogitantem, et ea omnia in peiorem partem, ita, ut, quae poſſunt fieri, iam facta putet.

De metus natura effectisque praeclare PLINIVS: *Vereor omnia, imaginor omnia, quaeque natura metuentium eſt, ea maxime mihi, quae maxime abominor, fingo.* L. VI ep. 4. Cum quo egregie conſentiunt ea, quae adfert CLAVDIANVS de B. Get. v. 227.

Vtque eſt ingenio loquax et plurima fingi
Permittens credique timor; tum ſomnia uulgo
Narrari, tum monſtra DEVM monitusque ſiniſtri etc.

Vid. CORTIVS ad SALLVSTIVM Bello Cat. c. 30. p. m. 183.

§ 256.

Extremus gradus timoris dicitur *deſperatio*, quae eſt taedium intolerabile ob malum imminens, nullo modo deuitandum.

CICERO ita: *Deſperatio eſt aegritudo ſine ulla rerum exſpectatione meliorum* Tuſc. Quaeſt. IV c. 8. E. gr. Si quis, cum nauis ad uada ſcopulosque delata eſt et concuſſa, fluctibus maris committitur, ubi nec littus uidet, nec tabulam, qua naufragus deportetur ad oram, tum in extremo uitam ſitam eſſe uidet, ſalutemque, ipſis iam mortis faucibus abſorptus, deſperat, re cum conſilio amiſſa.

Deſperantis characterem eleganter expreſſit Catilina apud SALLVSTIVM: *Nobis domi* (eſt) *inopia, foris aes alienum, mala res, ſpes multo aſperior, denique quid reliqui habemus, praeter miſeram animam.* Cap. 20. Bell. Cat. Quod apud TERENTIVM Geta, auxilii conſiliique expers, profert, eo uero, neſcio, an quid ad deſperantis miſeriam perſpiciendam poſſit eſſe accommodatius.

Nunc illud eſt, quod ſi omnes omnia ſua conſilia conferant,
Atque huic malo ſalutem quaerant, auxilii nihil adferant,
Quod mihique, heraeque, filiaeque herili eſt. Vae miſero mihi!

Tot

Tot res repente circumuallant, unde emergi non poteſt;
Vis, egeſtas, iniuſtitia, ſolitudo, infamia. Adelph. III, 2, 1. et Act. IV, 7, 43.
- - *Ipſa, ſi cupiat, ſalus*
Seruare prorſus non poteſt hanc familiam.

§ 257.

Interea, quae deſperationem conſequuntur, conſpicias plerumque in facie colorem uarium, et oculos truces furoriſque plenos, quin etiam, αὐτοχειρίαν haud raro deſperationis comitem eſſe, deprehendimus.

SALLVSTIVS de Catilina: *Animus impurus, Dis hominibusque infeſtus, neque uigiliis, neque quietibus ſedari poterat: ita conſcientia mentem excitam uaſtabat. Igitur color exſanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus ingreſſus: prorſus in facie uultuque uecordia* (i. e. furor et amentia) *inerat.* Bell. Catil. c. 15. De Iul. Caeſare ita SVETONIVS: *Iterum in Hiſpania ultimo praelio, cum, DESPERATIS rebus, etiam de conſciſcenda nece cogitauit.* In Caeſ. c. 36.

§ 258.

Terror eſt uehementius taedium, ex malo improuiſo ortum. Et inſignior gradus terroris dicitur *pauor* (Beſtürtzung).

CICERO *terrorem* dicit *metum concutientem*, et *pauorem* uocat *metum, mentem loco mouentem*, ſiue, ſtilo ENNIANO, metum, qui omnem ſapientiam ex animo expectorat. Tuſc. Quaeſt. IV, 8.

Exemplum terroris ſuppeditat Auguſtus, apud SVETONIVM, quem, clade Variana nunciata, adeo conſternatum ferunt, ut per continuos menſes barba capilloque ſummiſſo, caput interdum foribus illideret, uociferans: *Quinctili Vare, legiones redde.* In Aug. c. 23.

Pauoris naturam ſi penitus perſpicere uis, lege LIVIUM cap. XXIX libr. I: *Legiones deinde ductae,* inquit, *ad diruendam urbem, quae ubi intrauere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pauor, qualis captarum eſſe ſolet urbium, quum, effractis portis, ſtratisue ariete muris, aut arce ui capta, clamor hoſtilis et curſus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miſcet; ſed ſilentium triſte ac tacita moeſtitia ita defixit omnium animos, ut prae metu obliti, quid relinquerent, quid ſecum ferrent, deficiente conſilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus ſtarent, nunc errabundi domos ſuas, ultimum illas uiſuri peruagarentur.*

§ 259.

Terrorem conſequuntur, teſte CICERONE, pallor et tremor, et dentium crepitus, pauorem exanimatio, et ſtupor quidam inſolitus.

Pertinet huc locus TERENTII:

> *Diſcrucior animi. Hoccine de* IMPROVISO *mali mihi obiici*
> *Tantum, ut neque quid de me faciam, neque quid agam, certum ſiet?*
> *Membra metu debilia ſunt, animus timore obſtupuit,*
> *Pectore conſiſtere nihil conſilii quicquam poteſt. Vah! quo modo*
> *Me ex hac turba expediam?* Adelph. IV, 4, 1.

Cum omnes affectus ſint eiusmodi, ut iis, rationis adminiculo, occurri poſſit, quo minus impetu uique ſua mentem de ſede ſua prorſus turbent: Solus terror, ex malo improuiſo nec opinato oriundus, hoc habet proprium, ut nullo modo euitari poſſit declinarique. Id unum ad eum quodam modo minuendum ualere uidetur, ſi, quae nobis accidere poſſunt, mala, multo ante, quam accidunt, nobis repraeſentamus, et, tanquam ex ſpecula, proſpicimus. Quod egregie monet TERENTIUS:

Omnes,

Omnes, quum ſecundae res ſunt maxime, tum maxime
Meditari ſecum oportet, quo pacto aduerſam aerumnam ferant:
Pericla, damna, exilia. Peregre rediens ſemper cogitet,
Aut filii peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiae.
Communia eſſe haec, fieri poſſe, ut ne quid animo ſit nouum.
Quicquid praeter ſpem eueniat, omne id deputare eſſe in lucro. Phorm. I, 5 v. 11.

§ 260.

Cum animus, ſpe metuque ſuſpenſus, huc illuc impellitur, ita, ut ſpem metus, metum ſpes excipiat, tum dicitur illa ſpei metusque uiciſſitudo *animi uacillatio*, quam OVIDIVS pereleganter ita exprimit:

Speque timor dubia, ſpesque timore cadit. Heroid. IX, 42.

Conf. SALLVST. Bell. Iug. c. 108, et TERENT. Andr. Act. II, 1 v. 2.

- - - - *Vae miſero mihi!*
Vt animus in ſpe atque in timore uſque antehac attentus fuit,
Ita, poſtquam ademta ſpes eſt, laſſus, cura confectus, ſtupet.

§ 261.

Zelotypiam ſiue aemulationem uocamus eum uehementiorem appetitum, quo ferimur in aliquod bonum percipiendum prae altero quodam, idem appetente.

CICERO aemulationem et zelotypiam, ex mente Stoicorum ita diſtinguit a ſe inuicem. *Aemulatio*, inquit, *dupliciter illa quidem dicitur, ut et in laude et in uitio nomen hoc ſit. Nam et imitatio uirtutis aemulatio dicitur: ſed ea nihil hoc loco utimur: eſt enim laudis, et eſt aemulatio aegritudo, ſi eo, quod concupierit, alius potiatur, ipſe careat. Obtrectatio autem eſt ea, quam intelligi zelotypiam uolo, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipſe concupiuerit.* Tuſc. Quaeſt. IV, 8.

§ 262.

Illud taedium uehementius, quod ortum eſt ex iniuria uel nobis, uel aliis, quos amamus, illata, et quod coniunctum eſt cum odio eius, qui iniuriam intulit, dicitur *ira*.

Quamuis alii alio modo definire ſoleant iram, experientia tamen noſtram definitionem egregie firmat, quippe quae teſtatur, ſolam et unicam cauſſam irae eſſe iniuriam, uel nobis, uel aliis illatam. Lege, hanc in rem, TERENTIVM, qui Demiphonem ita loquentem facit:

DE. En unquam cuiquam contumelioſius
Audiſtis factam iniuriam, quam haec eſt mibi?

Quid ad haec ſeruus? *iratus eſt*, inquit. Phorm. II, 2, 1.

Conſidera apud CICERONEM Titum Manlium, qui poſtea Torquatus eſt appellatus. Hunc TVLLIVS narrat, *iratum accurriſſe Romam, et cum prima luce Pomponii, Tribuni plebis, domum ueniſſe.* Cum *iram* Tito tribuit CICERO? 1) Quia taedio inſigniori et aegritudine adficiebatur, ad iniuriam, patri a Pomponio illatam. Audiuerat enim, patri negotium exhiberi. En fontem irae! 2) Quia hoc taedium coniunctum erat cum odio Pomponii. Vbi enim ingreſſus eſt domum, confeſtim diſtrinxit gladium, iurauitque, ſe illum ſtatim interfecturum. De Off. L. III. c. 31.

§ 263.

§ 263.

Inter alia plurima mala ira comitem habet *uindictae cupiditatem*, quam dicimus ſtudium malo malum compenſandi.

Teſtatur id TERENTIVS exemplo Getae:

Vix ſum, inquit, *compos animi; ita ardeo iracundia:*
Nihil eſt, quod malim, quam illam totam familiam mihi dari obuiam,
Vt ego iram banc in eos euomam omnem, dum aegritudo haec eſt recens,
Satis mihi id habeam ſupplicii, dum illos ulciſcar modo. Adelph. III, 2, 12.

§ 264.

Quantas turbas *ira* excitet in corpore, indicat horridus habitus, oculi ſcintillantes, truculenta ſpecies, uiolenti ſpiritus, uox terribilis, cetera, quae OVIDIVS paucis his complectitur:

Ora tument ira: nigreſcunt ſanguine uenae:
Lumina Gorgoneo ſaeuius angue micant.

L. 3 de Arte amandi.

Luculentius multo copioſiusque iratorum habitum et geſtus ante oculos exponit SENECA: *Flagrant*, inquit, *et micant oculi, multus ore toto rubor, exaeſtuante ab imis praecordiis ſanguine. Labia quatiuntur, dentes comprimuntur, horrent ac ſubriguntur capilli, ſpiritus coactus, ac ſtridens articulorum ſe ipſum inuorquentium ſonus, gemitus mugitusque et parum explanatis uocibus ſermo praeruptus, et comploſae ſaepius manus, et pulſata humus pedibus, et totum concitum corpus, magnasque minas agens. Foeda uiſu et horrida facies, deprauantium ſe atque intumeſcentium. Neſcias utrum magis deteſtabile uitium ſit, an deforme.* De Ira L. I c. I.

§ 265.

Cum quis ad appetendum auerſandumque tantummodo confuſis ſenſuum imaginationisque repraeſentationibus, impetuque affectuum commouetur, tum in *Statu ſeruitutis moralis* uerſari dicitur.

Statum ſeruitutis moralis uiuis depinxit coloribus CICERO his, inter alia, uſus uerbis: *Non enim ita* (Stoici) *dicunt, eos eſſe ſeruos, ut mancipia, quae ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili, ſed, ſi SERVITVS ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi et abiecti, et arbitrio carentis ſuo, quis neget, omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos eſſe ſeruos.* Paradox. V c. I ſeqq. Seruos morales HORATIVS ſalſius perſtringit, cum pluribus in locis, tum Satyr. 7 L. II.

Tu, inquit, *mihi qui imperitas, aliis ſeruis miſer, atque*
Duceris, ut neruis alienis mobile lignum.

De ſtatu ſeruitutis moralis, ex inſtituto, copioſius quondam commentati ſumus in quibusdam diſſertationibus, Vitembergae habitis.

CAP. XI.

De Appetitu rationali, ſiue uoluntate eiusdemque libertate.

§ 266.

Hactenus de appetitu ſenſitiuo. *Rationalis appetitus* ſiue *uoluntas* eſt inclinatio ad bonum, quae oritur ex diſtinctis rationis intellectusque repraeſentationibus.

§ 267.

Ex hac definitione ſequentes poſitiones intelligi poſſunt.

I. Quo

I. Quo maius bonum nobis intellectus ſiſtit, eo fortius motiuum adeſt, quod appetitum rationalem cieat.

II. Non ergo mirum, nos ex bonis, diſtincte perſpectis, maius bonum praeferre minori.

III. Vſu perſaepe uenit, ut id, quod ratio et intellectus, tanquam bonum, nobis repraeſentat, ſenſus et imaginatio, tanquam malum, ſiſtant.

IV. Ex quo exiſtit pugna *appetitus ſenſitiui* et *rationalis*, quæ pugna eo continetur, cum appetitus ſenſitiuus eſt rationali contrarius.

Hanc pugnam, neſcio, an rectius aptiusque expreſſeris, quam uerbis TERENTIANIS:

> *Nolo, uolo: uolo, nolo rurſum:* - -
> *Quod dictum, indictum eſt, quod modo erat ratum, irritum eſt.* Phorm. V, 7, 56.

Exemplum luculentum pugnae appetitus rationalis et ſenſitiui tibi exhibet Phaedria TERENTIANVS, qui, cum amore conflictatus, nunc, ratione in conſilium adhibita, damnat illum, ſe ultro accuſat, et mollitiem animi eiiciendam putat, nunc, uoluptatum et ſenſuum illecebris irretitus, Thaida ſuam rurſus deperit, et uim amoris uix ſuſtinet:

> - - *O indignum*, inquit, *facinus. nunc ego et*
> *Illam ſceleſtam eſſe, et me miſerum, ſentio:*
> *Et taedet: et amore ardeo et prudens, ſciens,*
> *Viuus, uidensque pereo: nec, quid agam, ſcio* Eunuch. I, 1, 25.

Quod Phaedria, idem de ſe Medea apud OVIDIVM Metam. VII, 19 dicit:

Sed

Sed trahit inuitam noua uis: aliudque CVPIDO (appetitus ſenſitiuus)
MENS (appetitus rationalis) *aliud ſuadet. Video meliora proboque* (ſecundum rationem),
Deteriora ſequor (ex appetitu ſenſitiuo).

Hanc ſententiam alio loco ita expreſſit:

Odi, nec poſſum cupiens non eſſe, quod odi:
Heu quam, quod ſtudeas ponere, ferre graue eſt:

Et:

Quod ſequitur, fugio, quod fugit, ipſe ſequor. Vid. BVRMANNVS ad h. l. p. m. 447.

Addi merentur, quae SENECA, hanc in rem, eleganter affert:

Quae memorat, ſcio,
Vera eſſe, nutrix.
- - *Sed furor cogit ſequi*
Peiora. Vadit animus in praeceps ſciens
Remeatque fruſtra, ſana conſilia appetens. in Hippol. Act. I p. 237 edit. SCHROEDERI 4to. mai.

V. Appetitus, qui rationem ſequitur, quamuis diſtinctis repraeſentationibus, tanquam motiuis, nitatur, non tamen mens humana uel externa, uel interna ui ad appetendum cogi poteſt.

Fac enim, uoluntatem poſſe ad appetendum cogi, tum ui externa poterit effici, ut uoluntas id appetat, quod intellectus, tanquam malum, ſiſtit, quod contrarium iis eſt, quae ſupra de natura appetitus diſputauimus. Quotusquisque, e. gr. tormentis licet omnibus adhibitis, te coget, ut uenenum, quod auerſaris, appetas? Hoc equidem uis externa efficiet, ut poculum, ueneno impletum, ori admoueas, illudque exhaurias, at, ut appetas, non efficiet.

VI. Quandoquidem ergo mens humana ad appetendum auerſandumque nulla ui cogi poteſt,

poteſt, intelligitur, eam cum in appetendo, tum in auerſando *ſponte* agere.

Eſt enim *ſpontaneitas* facultas animae ſemetipſam determinandi. *Sponte*, e. gr. agit is, qui diſſolutius uiuit, et ſodalitates flagitioſorum in deliciis habet. Neque enim a quoquam trahitur aut cogitur ad ſodalitates impiorum obeundas.

VII. Ita uia munitur ad notionem *libertatis* recte intelligendam. Voluntas ſcilicet appetit *libere*, ſi ex pluribus rebus, ſibi obiectis, id ſponte eligit, quod optimum intellectus iudicat.

VIII. *Libertas* ergo, tanquam praecipua uoluntatis affectio, eſt nihil aliud, quam facultas entis intelligentis ex pluribus, quae appeti poterant, ſponte eligendi id, quod optimum iudicat.

Quae libertatis definitio male audit apud nonnullos, qui, monſtri quid alere eam, exiſtimant: At, ſi experientiam in conſilium adhibueris, deprehendes, nunquam libertatem ſine his tribus requiſitis α) *intelligentia*, β) actionis ſuſcipiendae *contingentia*, γ) *ſpontaneitate* locum habere. Quod ut pateat euidentius, exemplum ſubiungam. Theoxena apud LIVIVM *libere* ſeſe in mare deiiciebat. Vides in hac feroci femina, mortem ſubeunte, omnia libertatis requiſita. (α) Perpendebat, ſe et liberos ludibrio futuros non regis Philippi modo, ſed cuſtodum etiam libidini, atque adeo facinus, quod ſuſcipiebat, LIVIVS uocat multo ante *praecogitatum* (*en intelligentiam*)! (β) Potuiſſet ſe poteſtati regis tradere, penes ipſam erat, poſito in conſpectu poculo, ſtrictisque gladiis, uel ferrum capere, uel haurire poculum, quo mortis genere liberos abſumtos legimus (*en contingentiam!*) (γ) Sed ſponte, nullaque ui coacta, ſe determinabat, ad illud mortis genus eligendum, quod ipſi maxime place-

placebat. *Ipſa*, inquit LIVIVS, *uirum, comitem mortis, complexa, in mare ſeſe deiecit* (*en ſpontaneitatem!*) Vid. LIVIVS Lib. XL c. 4.

§ 268.

Ex hac libertatis definitione perſpicitur:

I. Motiua, mentem ad appetendum eligendumque incitántia, non tollere libertatem, quippe quae nulla eſt, niſi intelligentia conſilioque fuerit conſtituta.

Ecquis te libertate orbatum dicet, ſi cum ratione ex pluribus libris eum, quem tibi utiliſſimum iudicas, elegeris.

II. Intelligitur ex his, *indifferentiam*, quam uocant, *perfecti aequilibrii* inter anilium rerum deliramenta eſſe referendam.

Indifferentiam uero *perfecti aequilibrii* uocabant ueteres, cum mens humana, poſitis omnibus ad uolendum requiſitis, tamen contrarium, idque ſine motiuo, ſine omni ratione ſufficienti, eligere poſſet. In omni electione, adeoque libertate, 1) calculi quaſi in utraque parte ponuntur, 2) id praefertur alteri, in quo uicerit ratio. Vid. Epiſt. PLINII 19 L. II. Plura de libertate diſputauit S. R. WAGNERVS, in ſcripto pererudito, quod, ante plures annos, patria lingua, foras dedit.

CAP. XII.

De Commercio animae et corporis.

§ 269.

Habent anima corpusque commune quoddam uinculum, quo continentur, et tam arcte inter ſe

ſe colligantur, ut in motibus ſenſionibusque mutuas ſibi praeſtent operas, et utrumque per ſe indigens, alterum alterius auxilio indigeat.

§ 270.

Experientia quemque condocet,

I. Cum a rebus externis in corpore noſtro ſentiendi inſtrumenta, ut oculus, auris, cetera, pulſantur mouenturque, tum in anima oriri ideam ſiue perceptionem.

E. gr. Cum tonitru auditur, tum tremulus aeris motus ad aures defertur, easdemque percellit. Qua mutatione in auribus facta, ſtatim excitatur perceptio in anima.

II. Experientia magiſtra, nouimus, quod tum membra corporis moueantur, cum anima eadem uult moueri.

E. gr. Volo, ut lingua, ut pedes manusque moueantur. Tum ad decretum animae conſequitur motus.

III. Ex his intelligas, licet, per experientiam conſtare, quod animae competat *regimen* in corpus, quod eſt facultas animae, motus corporis pro lubitu ita determinandi, ut ſequatur hic, nec alius motus.

Scite SALLVSTIVS Iugurth. c. I: *Dux et imperator uitae mortalium animus eſt.* Cum quo conſentit LACTANTIVS de ira D. c. X: *Animus rector eſt corporis, cui membra obſequuntur, tanquam regi et imperatori.* Conf. SENECA epiſt. CXIV, et CORTIVS ad SALLVSTIVM p. 4.

§ 271.

Quas quidem poſitiones, hactenus ex experientia adſtructas, non facile quisquam eſt, qui in dubium

bium uocet, niſi, qui, aut mentem hoſpitari in corpore, aut corpus reuera adeſſe, negauerit. At ſi quaeras, *quomodo* regat animus corpus, et qui fiat, ut, mutatione in corporis membris facta, oriatur perceptio ſiue ſenſio in anima, tum necti, comperies, difficultatis nodos, quos nemo dum expediuit, nec, ſi quid uideo, in poſterum quisquam expediet.

§ 272.

In contrarias diſcinduntur ſententias eruditi, de commercii modo inter animum et corpus interrogati. Alii exiſtimant, animam ita agere in corpus, et corpus ita agere in animam, ut α) quando anima uelit, corporis membra moueri, tum anima alium aliumque neruum impellat, atque ita efficiat, ut motus hic, nec alius in corpore ſequatur. β) Item, quando in organis ſentiendi mutatio a rebus extra nos poſitis, producatur, tum, motu per neruos in cerebrum usque propagato, animae imprimatur idea. *Alii,* ipſum, putant, Deum toties perceptionem conuenientem in anima producere, quoties mutatio in organis ſenſoriis contingat, et, coorta in anima uoluntate, motum conuenientem a Deo in corpore effici. *Alii* denique, ſeceſſione ab his, quas recenſui, opinionibus facta, modum, quo eum corpore mens humana eſt copulata, ita exponunt.

I. Exiſtimant, quoties in organis ſenſoriis et corporis membris contingat mutatio, toties animam ui, ſibi congenita, ſine corporis adminiculo, perceptionem producere, idque ita, ut, quae producitur perceptio, ex

ex aliis antecedentibus perceptionibus, ſerie nexuque continuato, reſultet.

II. Opinantur, motus corporis nec ab anima, nec a Deo produci, ſed oriri illos ex ſtructura et ui motrici corporis et motibus praecedentibus.

III. Quod autem, cum in motibus, tum in ſenſionibus, tam amicus arctusque animam inter et corpus conſenſus adſit, id uero a quadam Dei praeordinatione ſapientique praeſtabilitione deriuandum putant.

Prima hypotheſis, qua putant nonnulli, animam, tanquam cauſſam efficientem, ui ſua producere motus in corporis membris, et, mutatione in organis ſenſoriis facta, per motum fluidi nervei animae imprimi ideam ſiue perceptionem, dicitur *ſyſtema influxus phyſici.*

Altera opinio, qua ſtatuitur, Deum, ad decretum animae, motus in corpore efficere, et ſenſiones in anima producere, quoties mutatio in organis ſenſoriis contingit, uocatur *ſyſtema cauſſarum occaſionalium*, *ſiue adſiſtentiae.*

Tertia denique ſententia, qua opinantur nonnulli, neque ab anima motus in corpore, neque a corpore et fluido nerueo ſenſiones in anima produci, ſed utramque ſubſtantiam ſeorſum agere, et ui propria motus perceptionesue efficere, ita tamen, ut legibus, diuinitus praeſtitutis, conuenienter, in ſumma conſenſione mutationes producant, appellari conſueuit *ſyſtema harmoniae praeſtabilitae.*

Influxum phyſicum defenderunt quondam Ariſtotelici, ſyſtema cauſſarum occaſionalium Carteſiani, harmoniam praeſtabilitam Leibnitiani.

Ad tres has opiniones illuſtrandas unicum ſub[illegible] exemplum. Fac, te uelle epiſtolam ſcribere: ſtatim moues manum, arripis calamum, et litteras pingis. *Tò uelle ſcribere* pertinet ad animam. *Tò mo-*

uere manus, et ſcribere ad corpus ſpectat. Qui fit ergo, ut, dum anima uult ſcribere epiſtolam, manus obſequatur et moueatur? Ariſtotelici reſpondent. Hoc fit per influxum phyſicum, i. e. dum anima uult ſcribere, ea quoque, tanquam cauſſa efficiens, ui ſua neruos impellendo manum mouet, fere, ut alieni nerui, HORATIO teſte, mobile lignum ducunt. Carteſiani quaeſtionem hanc ita ſoluunt. Dum anima uult ſcribere, Deus, quaſi ex machina aduocatus, membra corporis mouet. At Leibnitiani, ſe rem acu tetigiſſe, opinantur, ſi affirmant, eo ipſo temporis momento, quo anima uult ſcribere, corpus ui propria ſine adminiculo animae, moueri, idque legibus, diuinitus praeſtitutis, conuenienter, fere, ut duo horologia conſentiant, quorum neutrum in alterum agat; ſed unumquodque, quod ſuum eſt, ſine adminiculo alterius, perficiat, idque ſtructurae legibusque conuenienter, quas artifex, in exſtruendis horologiis, ad conſenſum obtinendum, fixerit. Quae harum opinionum ad ueri ſimilitudinem propius accedat, nec ſcio ſatis, nec, ſi ſciam, definire auſim. Tuo ipſe, lector, utere iudicio, nihil impedio. Noſtra intererat, recenſere, quid ſenſerint philoſophi, non quid ſentire debuerint. Plura de his tribus opinionibus adtulimus in Inſtitutionibus Metaphyſ.

CAP. XIII.

De Immortalitate Animae.

§ 273.

Animae immortalitatem expoſituri, permultum noſtra intereſſe putamus, ut antea diſtinctius euoluatur, quid ſit *immortalitas.* Immortalitatis notionem animo non facile informabis, niſi ante, quid ſit *mori*, diſtinctius intellexeris.

Vete-

Digitized by Google

Veterum philoſophorum complures, cum, in quaeſtionem, num animus humanus, extincto corpore, uiuat uigeatque? incidunt, fluctuant animo, et dubitanter nimis ſententiam ſuam exponunt. Optant certe, ſi nihil aliud coniectando aſſequi poſſunt, ut animus, poſt mortem, ſenſu aliquo gaudeat. CICERO, ubi multa de animae immortalitate in utramque partem diſputauit, tandem haec addit: *Quod ſi in hoc erro, quod animos hominum immortales eſſe credam, lubenter erro, nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo. Sin mortuus, (ut quidam minuti philoſophi cenſent), nihil ſentiam: non uereor, ne hunc errorem meum mortui philoſophi irrideant. Quod ſi non ſumus immortales futuri: tamen extingui homini ſuo tempore, optabile eſt.* De ſenectute c. XXIII. Idem CICERO, uel potius Atticus apud CICERONEM, ita de PLATONIS libro de animarum immortalitate iudicat: *Neſcio, quomodo, dum lego, aſſentior: cum poſui librum, et mecum ipſe de immortalitate animarum cogitare coepi, aſſenſio omnis illa elabitur.* Quaeſt. Tuſcul. L. I. Vid. GROTIVS de ueritat. relig. Chriſtianae L. I § 22.

Animae immortalitatem, ex mente Epicureorum, copioſius impugnat LVCRETIVS de rerum natura L. III v. 418 ſeqq. Sunt autem argumenta, quibus utitur, admodum infirma et leuia, quibus FIRMIANVS reſpondet L. VII c. 12. Rectius de immortalitate animae iudicat SALLVSTIVS, qui, *corporis et fortunae*, inquit, *bonorum, ut initium, finis eſt: quoniam orta occidunt, et aucta ſeneſcunt: animus incorruptus, AETERNVS, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipſe habetur.* Bell. Iug. c. 2. Egregia ſunt, quae ad hunc locum adfert CORTIVS p. m. 415.

§ 274.

Mori dicitur corpus noſtrum, cum omnia eius membra et organa a functionibus ſuis ceſſant. Anima ergo humana tum demum mori dicenda

eſt, cum omnes eius perceptiones et appetitiones, ipſaque animae uis ceſſat.

§ 275.

Anima ergo *immortalis* tum uocanda eſt, ſi, poſt mortem corporis, perceptiones et appetitiones continuat.

§ 276.

Tria ergo ad mentis humanae immortalitatem conſtituendam requiruntur.

I. Vt ipſa, corpore extincto, ſuperſit.

Quod anima, poſt mortem corporis, non intereat, ſed exiſtat, id ex eo patet, quod ea entia, quae a materiae concretione remota ſunt et ſimplicia uocantur, deſtrui nequeant. Id quod ſupra, ubi de ente ſimplici commentabamur, demonſtrauimus. Atqui uero animam humanam eſſe inter entia ſimplicia referendam, id uero ipſius probant cogitationes operationesque ceterae, quae in ens compoſitum, et ex materia moleque concretum, cadere non poſſunt. Quascunque enim in ente compoſito cogitaueris mutationes, eas eiusmodi eſſe deprehendes, ut non, niſi motu, contineantur, id quod ſupra oſtendimus. Vid. CANTZIVS Tom. I de uſu philoſ. in Theologia p. 226 ſqq.

De mentis humanae ſimplicitate ita CICERO: *In animi autem cognitione dubitare non poſſumus, niſi plane in phyſicis plumbei ſimus, quin nihil ſit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex.* L. II de natur. Deorum.

Argumenti, quod ad mentis humanae durationem poſt mortem probandam ab eiusdem ſimplicitate deſumitur, uim momentumque CICERO his propoſuit uerbis: *Sic mihi*, inquit, *perſuaſi, ſic ſentio, cum tanta celeritas animorum ſit, tanta memoria praeteritorum futurorumque prudentia, tot artes, tot ſcientiae, tot inuenta,*

uenta, non poſſe eam naturam, quae res contineat, eſſe mortalem: cumque ſemper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia ſe ipſe moueat, nec finem quidem habiturum eſſe motus, quia nonnunquam ſe ipſe ſit relicturus, et cum ſimplex animi natura eſſet, neque haberet in ſe quidquam admiſtum, diſpar ſui, atque diſſimile, non poſſe eum diuidi: quod ſi non poſſit, non poſſe interire De Senectute c. XXI.

II. Ad immortalitatem animae requiritur, ut, poſt mortem corporis, perceptiones ſuas continuet.

Quod ex eo intelligi poteſt, quod, ſi anima poſt mortem exiſtere perſeuerat, non poſſit quoque non in ea uis repraeſentandi perdurare. Eſt enim uis repraeſentandi id ipſum, quod efficit, ut anima ſit anima, atque adeo animae naturam conſtituit. Vi autem repraeſentandi perdurante, ipſae perceptiones durant.

Omnis enim uis in actum tranſit, ubi nullum adfuerit impedimentum. Nullum autem impedimentum ne fingi quidem poteſt, quod fontem perceptionum in anima, ſcilicet uim cogitandi, poſt mortem, obſtruat.

III. Vt anima immortalis ſit, requiritur, ut, machina corporis ſoluta, ipſa in ſtatu perceptionum diſtinctarum uerſetur.

Quod facile poteſt perſpici, ſi intellexeris, omnem, qu[illegible] in animae perceptionibus ineſt, confuſionem, non, niſi ex corporis, quo, tanquam ueſte, induta eſt, limitatione cooriri. Compagibus ergo corporis exſoluta mens, dubitari non poteſt, quin, ex diuturna quadam quaſi caligine in lucem prouecta, multo clariores diſtinctioresque perceptiones ſit formatura.

IV. Tandem, ut anima ſit immortalis, poſtulatur illud, ut ſui ſibi ſit conſcia, eandemque ſe agnoſcat, quae fuerat ante corporis mortem.

Si enim in idearum diſtinctarum ſtatu uerſatur, conſequens eſt, 1) ut ſui ſibi conſcia ſit, i. e. ut ſe ab aliis rebus internoſcat, 2) ut ſe eandem eſſe agnoſcat, quae olim fuerat, 3) ut memoriam ſtatus praeteriti conſeruet. Haec enim omnia ſi tollis, tollis idearum diſtinctarum ſtatum.

Non attinet, philoſophorum argumenta, quae, animae immortalitatem ſtabilituri, proferunt, cumulare. Plurima eorum adduxi in Inſtitut. Metaphyſ. p. 512.

CAP. XIV.

De Animabus Brutorum.

§ 277.

Quoties bruta animantia contemplor, toties non modo miror artificioſam corporum membrorumque, ex quibus coagmentata ſunt, ſtructuram, ſed in ipſorum quoque corporibus hoſpitari animas, ex his colligo.

I. In Brutis deprehendimus organa ſenſoria, cerebrum item, ut in homine. Iam uero, cum in homine hunc organorum ſenſoriorum cerebrique uſum, finemque adeo diuinum eſſe, conſtet, ut, ope organorum ſenſoriorum, perceptiones formemus, patet, eundem eſſe horum organorum cerebrique in brutis finem. Vt ita ex his manifeſtum fiat, brutis non minus, quam hominibus, tribuendas eſſe animas.

Quo argumento, ab *analogia* deſumto, utuntur complures in aſſerendis brutorum animabus. Neque id, ſi recte iudico, male. Vid. Ribouius de hoc argumento in diſſert. hiſtorico-philoſophica de anima brutorum, RORARII Libro de ratione brutorum annexa p. m. 303.

II. Per

II. Per experientiam deprehendimus, bruta eſſe ſibi ſui rerumque extra ſe poſitarum conſcia.

Poſſunt enim ſe ab aliis rebus, et res, extra ſe poſitas, a ſe inuicem diſtinguere. Ita Delphinus apud PLINIVM, puerum, qui primus ipſi adnatarat, ipſiusque tergo inſidens ferebatur referebaturque, a ceteris pueris probe diſtinguere poterat. Lib. IX c. 33.

III. Bruta ergo cogitare, dubitari non poteſt.

Quid enim eſt *cogitare* aliud, quam ſui ſibi rerumque extra ſe poſitarum eſſe conſcium?

IV. Non modo ſentiunt bruta, dum res, quae ante pedes ſunt, ſibi repraeſentant, ſed imaginatione quoque et memoria gaudent.

De facultate ſentiendi, quam tribuimus brutis, non poteſt quisquam dubitare, niſi qui, ſol ſit, nec ne, dubitare uelit. Quin plures belluae ſenſibus, a natura datis, praeſtant hominibus. Aquilae acutius cernunt. Palpae, obrutae licet terra, facilius liquidiusque audiunt. Vultures ſagacius odorantur, quod non modo PLINIVS Hiſt. Natural. L. X c. 6, ſed LVCRETIVS quoque his uerbis teſtatur:

> *Verum aliis alius magis eſt animantibus aptus* (ſcil. odor)
> *Diſſimiles propter formas, ideoque per auras*
> *Mellis apes quamuis longe ducuntur odore:*
> *Volturiique cadaueribus: tum fiſſa ferarum*
> *Vngula quo tulerit greſſum, permiſſa* (alii: promiſſa) *canum uis*
> *Ducit: et humanum longe praeſentit odorem*
> *Romulidarum arcis ſeruator, candidus anſer.* L. IV v. 680.

Imaginationis brutorum plurima exſtant documenta. Ita uideas, in cane, cum, dominum obſeruat, baculum, quo ſemel iterumque fuit percuſſus, eleuare, oppido ideam uerberum, ope legis imaginationis, excitari.

De Memoria brutorum certiores nos facit experientia, qua magiſtra, ſcimus, canem herum ſuum, uel ſi quatuor pluresue hebdomades abfuerit, agnoſcere. Quod idem miramur in hirundine quae, terrarum tam immenſa marisque ſpatia, ſingulis annis transuolans (utor uerbis RORARII) reddita anni uice, in adſuetam reuertitur quid regionem? imo in eandem domum, domusque partem, in qua prius nidum contexuit et parieti affixit. Vid. l. c. p. 181.

V. Appetitum praeterea ſenſitiuum et auerſationem in brutis deprehendimus.

Quod uel ſolo edendi appetitu commonſtratur. CICERO, *dedit*, inquit, *eadem natura belluis et ſenſum et appetitum, ut altero conatum haberent ad naturales paſtus capeſſendos, altero ſecernerent peſtifera a ſalutaribus*, Lib. II. de Natur. Deor.

Et quem fugit, affectibus bruta identidem uehementius commoueri? De ceteris, e. gr. timore, terrore, ira, nunc nihil adferam. Triſtitiam tantum commemorabo, qua philomelam, pullis orbatam, turbari uides apud VIRGILIVM, cuius elegans locus hic eſt;

- - Populea moerens philomela ſub umbra
Amiſſos queritur foetus, quos durus arator
Obſeruans nido implumes detraxit; at illa
Flet noctem, ramoque ſedens miſerabile carmen
Integrat et moeſtis late loca queſtibus implet. Georg. L. IV v. 511.

Locum hunc VIRGILIANVM a cenſura HVETIANA egregie uindicauit IOANN. HENR. KROMAYERVS, in peculiari diſſertat. Ienae habita.

§ 278.

§ 278.

Haec omnia, in unum collecta, quid aliud indiceant, quam hoc, bruta non eſſe meras machinas, ſed animabus gaudere, quae ſunt ab ipſorum corporibus diuerſae, nec ex materia concretae.

Carteſiani bruta machinas eſſe ſtatuerunt, de quorum ſententia uid. RIBOVIVS diſſ. de anima brutorum p. 743.

§ 279.

Quod uero animae brutorum ſint mentibus humanis multo inferiores ignobilioresque, id ex his poſitionibus intelliges.

I. Bruta carent ideis rerum diſtinctis, atque adeo intellectu.

Bruta deſtituuntur facultate ſermocinandi, et uoces articulatas formandi. Atque adeo bruta notas, quibus unaquaeque res ab altera internoſcitur, ſigillatim ſibi repraeſentare et dignoſcere nequeunt, quod ipſum requiritur ad ideas diſtinctas formandas (Log. § 33). Si gaudent ideis diſtinctis, notiones quoque uniuerſales formare poſſunt, e. gr. diſtincte intelliget canis, quid ſit *lex*, quid *conſcientia*, quid *uirtus*, quid *uitium*, cetera. Cum uero harum notionum uniuerſalium nullum indicium in brutis appareat, quo pacto ipſis tribuentur ideae diſtinctae?

Cum *intellectus* ſit facultas, res diſtincte ſibi repraeſentandi (per def.) conſequens eſt, ut in bruta non cadat intellectus.

II. Bruta carent ratione.

Rationis enim eſt, ueritatum uniuerſalium nexum diſtincte perſpicere (per def.). Ecquis uero hanc facultatem deprehendit in brutis? Putasne, canem conſequentias huius propoſitionis, *Virtus nos felices reddit*, perſpicere poſſe? *Tantum, quantum ſenſu mouentur, ad id ſolum, quod adeſt, quodque praeſens eſt, ſe*

accommodant bruta, nec ſentiunt praeteritum aut futurum. CIC. de Off. L. I c. 4.

Quae de brutorum ratione diſputantur, ad logomachias pertinent. Mirabilia ſunt, fateor, et attentione digniſſima, quae a nonnullis beſtiis ſuſcipi uidemus. At, quas edunt operationes, aut proueniunt ab inſtinctu quodam naturali, qui omnem praeuiam deliberationem, meditationem, conſiliumque in brutis excludit, aut lege imaginationis determinantur. Ita miramur rempublicam apum

Qualis apes aeſtate noua per florea rura
Exercet ſub ſole labor, cum gentis adultos
Educunt foetus, aut cum liquentia mella
Stipant, et dulci diſtendunt nectare cellas,
Aut onera accipiunt uenientum, aut, agmine facto,
Ignauum fucos pecus a praeſepibus arcent,
Feruet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
VIRG. Aeneid. L. I v. 434.

Putasne, hanc apum in laborando ſollertiam, hunc in conſtruendis fauis mirificum ordinem ab ipſarum inuentione, meditatione et praeuia deliberatione prouenire? Minime. Eadem ratio eſt loquelae nonnullarum auium, quas, ſcimus, hominum ſermones imitando nonnunquam poſſe effingere. At nihil hic deprehendo, quod rationem indicet. Neque enim intelligunt ſonos, quos edunt, neque plures uoces pro lubitu ita coniungere aut immutare poſſunt, ut, iis opitulantibus, ſenſa animi exprimere queant. Cauſſam docilitatis promotae in imitanda uoce humana perſcienter reddit PERSIVS in prologo Satyrarum:

Quis expediuit Pſittaco ſuum χαῖρε?
Coruos quis olim concauum ſalutare?
Picasque docuit noſtra uerba conari?
Magiſter artis, ingeniique largitor
Venter, negatas artifex ſequi uoces.

III. Ana-

III. Analogum rationis, ſiue exſpectationem caſuum ſimilium deprehendimus in brutis.

Ita canis, eleuato baculo, timet cuti ſuae, ſenſit enim olim uerbera, cum herus baculum eleuaret. Vbi ergo baculum rurſus eleuari uidet a domino, exſpectat caſus ſimiles. Syllogiſmus, quem hic canis uidetur formare, non ratione, ſed ſenſatione et imaginatione nititur. Exemplum caſuum ſimilium exſpectationis, in brutis obuiae, ſuppeditat elegans fabula PHAEDRI de catello et aſino, blandientibus domino. Videantur hic ea, quae ſupra de analogo rationis diximus.

IV. Libertas non cadit in bruta, quamuis ſpontaneitas iisdem tribui poteſt.

Libertatis enim praecipuum attributum eſt *intelligentia* (§ 267), qua cum bruta deſtituantur (§ 279 poſ. II), libertatem ipſis tribui non poſſe, uides. At quia bruta ad agendum ſe ipſa determinant, *ſponte* agere recte dicuntur.

FINIS PSYCHOLOGIAE.

META-

omniaque, quae in eo continentur, tanquam a cauſſa efficiente, dependent.

Quos hic recenſuimus, characteres eiusmodi ſunt, ut α) luculenter indicent, quid, audita DEI uoce, cogitare debeas, β) ut Deum ab omnibus aliis rebus internoſcant. Nominalem ergo hic Dei definitionem ſuppeditari tibi, uides, quam ita quoque concinnare poteras: *Deus eſt ſpiritus perfectiſſimus.* Item: *Deus eſt ens independens*, aut, *Deus eſt ens infinitum.* Omnes enim hae notae ſoli Deo tribui poſſunt, atque adeo ſufficiunt ad Deum ab omnibus aliis rebus diſcernendum.

§ 283.

Varia ſunt argumenta, quibus demonſtratur, exiſtere Deum, ſiue eiusmodi ens perfectiſſimum, quod neceſſario exiſtat, et quod hunc mundum produxerit. Quorum uero cum alia aliis fortiora ſint, et ad conuincendum animum aptiora, praecipua tantum hic adducemus.

I. Dei exiſtentia a nonnullis probatur ex eo, quod ueritas haec: *datur Deus*, in omnium animis, inde usque a prima infantia, ſit altiſſime impreſſa, ita, ut, quae de Deo cognoſcimus, non didicerimus, acceperimus, legerimus, uerum ex natura ipſa arripuiſſe, hauſiſſe, expreſſiſſe uideamur.

Huic argumento, quod a notitia Dei, nobis connata, deſumitur, pluſculum nonnunquam, quam par erat, ponderis tribuitur. CICERO, *omnibus*, inquit, *innatum eſt, et in animo quaſi inſculptum, eſſe Deos.* De Nat. Deor. L. II c. 4. Quae uerba, ſi hanc habent uim, quod Dei notio in hominum animis informata ſit, et quod unusquisque, ſola notitia, ſibi congenita, cognoſcat Deum, quamuis nullus acceſſerit rationis uſus

uſus conformatioque doctrinae, tum multae incident difficultates, quae uix expediri poſſe uidentur.

II. Eſſe Deum, ex admirabili ſtructura et pulchritudine huius uniuerſi, corporumque caeleſtium ordine perpetuo, ſapientiſſimisque legibus fixo, demonſtrant complures.

Ex multis locis, in quibus de Deo, ex mundi pulchritudine et omnium partium conuenientia cognoſcendo CICERO differit, alterum alterumue adducemus. *Cum uidemus*, inquit, *ſpeciem primum candoremque caeli, deinde conuerſionis celeritatem tantam, quantam cogitare non poſſumus: tum uiciſſitudines dierum atque noctium, commutationes temporum quadripartitas, ad maturitatem frugum et ad temperationem corporum aptas, eorumque omnium moderatorem et ducem, ſolem, lunamque accretione et diminutione luminis quaſi faſtorum notantem et ſignificantem dies, tum in eodem orbe in duodecim partes diſtributo, quinque ſtellas ferri, eosdem curſus conſtantiſſime ſeruantes, diſparibus inter ſe motibus, nocturnamque caeli formam, undique ſideribus ornatam - - - Hoc, et alia innumerabilia cum cernimus, poſſumusne dubitare, quin his praeſit aliquis, uel effector, ſi haec nata ſunt, ut Platoni uidetur, uel ſi ſemper fuerint, ut Ariſtoteli placet, moderator tanti operis et muneris.* Quaeſt. Tuſcul. L. II c. 28. Huc ſpectant quoque ſequentia TVLLII uerba: *Qui igitur conuenit, ſignum aut tabulam pictam cum adſpexeris, ſcire, adhibitam eſſe artem, cumque procul curſum nauigii uideris, non dubitare, quin id ratione atque arte moueatur: aut cum ſolarium uel deſcriptum aut ex aqua contempleris, intelligere, declarari horas arte, non caſu: mundum autem, qui et has ipſas artes et earum artifices et cuncta complectatur, conſilii et rationis eſſe expertem putare. Quod ſi in Scythiam aut in Britanniam ſphaeram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noſter effecit Poſidonius, cuius ſingulae conuerſiones idem efficiant in ſole, et in luna, et in quinque ſtellis errantibus, quod efficitur in caelo ſingulis diebus et noctibus: quis in illa*

illa barbarie dubitet, quin ea ſphaera ſit perfecta ratione? Hi autem dubitant de mundo, ex quo et oriuntur et fiunt omnia, caſune ipſe ſit effectus, aut neceſſitate aliqua, an ratione ac mente diuina. Haec Balbinus, quem CICERO loquentem facit de Natura Deorum Lib. II. Idem haec addit: *Philoſophi cum uidiſſent motus mundi finitos et aequabiles omniaque ratis ordinibus moderata immutabilique conſtantia, debuerunt intelligere, ineſſe aliquem non ſolum habitatorem in hac caeleſti ac diuina domo, ſed etiam rectorem et moderatorem, et tanquam architectum tanti operis tantique muneris.*

III. Sunt nonnulli, qui argumento illi plurimum tribuunt, quod a gentium conſenſu deſumitur. Quia ſcilicet nulla gens, barbara licet ſit et immanitate efferata, in hoc terrarum orbe inueniatur, quae non, exiſtere Deum affirmet.

Ita CICERO: *Firmiſſimum hoc adferri uidetur, cur Deos eſſe credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam ſit immanis, cuius mentem non imbuerit Deorum opinio. Multi de iis praua ſentiunt, id enim uitioſo more effici ſolet: omnes tamen, eſſe uim et naturam diuinam arbitrantur. Nec uero id collocutio hominum aut conſenſus efficit; non inſtitutis opinio eſt confirmata, non legibus. Omni autem in re conſenſio omnium gentium lex naturae putanda eſt.* Lib. I Tuſcul. Quaeſt. oper. Tom. IV ex edit. Gothofredi p. 171. His aſſentitur SENECA: *Multum*, inquit, *dare ſolemus praeſumtioni omnium hominum. Apud nos argumentum ueritatis eſt, aliquid omnibus uideri: tanquam deos eſſe, inter alia ſic colligimus, quod omnibus de diis opinio inſita eſt, nec ulla gens usquam adeo eſt extra leges moresque proiecta, ut non aliquos Deos credat.* Epiſt. 117.

IV. Argumentum, quod ab uſu finibusque rerum petitur, nonnullis ita placet, ut ad

exi-

exiſtentiam Dei probandam nihil eo ualidius eſſe arbitrentur.

Siue enim totum huius mundi contextum admirabilemque ſtructuram, ſiue humani corporis elegantiſſimam coagmentationem, ſiue animantium plantarumque et herbarum uarietatem et uſum mente cogitationibusque percurras, omnia ita ad certum finem collocata et diſpoſita inuenies, ut, nihil fruſtra adeſſe, lucidiſſime appareat. Praeclare hanc in rem GROTIVS: *Si humani*, inquit, *corporis admirabilem conſtructionem intus extraque conſpicimus, et ut omnia ibi, etiam minima, ſuos uſus habeant, nullo ſtudio, nulla induſtria parentum, arte uero tanta, ut philoſophorum ac medicorum praeſtantiſſimi nunquam ea ſatis poſſint admirari, oſtendit hoc, opificem naturae eſſe mentem excellentiſſimam. - - Caeleſtia quoque ſidera, et, quae in iis maxime eminent, ſol et luna, curſus agunt ita attemperatos ad terrarum foecunditatem, et animantium ualetudinem, ut ne excogitari quidem aptius quicquam poſſit.* De ueritat. relig. Chriſtianae p. m. 11 et 13, edit. Clerici.

V. Qui denique, in demonſtranda DEI exiſtentia, a mundi *contingentia* et *mutabilitate* ad ens aliquod abſolute neceſſarium ratiocinando aſſurgunt, ii uero plerumque optimam ſimpliciſſimamque demonſtrandi rationem iniiſſe iudicantur.

Argumenti uero, a mundi contingentia deſumti, neruus his fere continetur enunciatis: Hic mundus eſt contingens, et poteſt eſſe aliter. Si itaque mundus hic poteſt etiam non exiſtere, aut alio modo exiſtere, conſequens eſt, ut debeat adeſſe ratio ſufficiens, cur exiſtat (§ 15), cur hoc modo exiſtat et non alio modo. Haec ratio ſufficiens aut eſt in ipſo mundo, aut eſt extra eum § 15 poſ. III. Non poteſt eſſe in ipſo mundo, alius enim mundus eſſet ens abſolute neceſſarium, quod eſt contra (§ 152 poſ. III). E. debet ratio eſſe extra mundum. E. debet ens exiſtere, quod a

mundo

mundo eſt diuerſum, et in quo ratio continetur ſufficiens, cur hic praeciſe, nec alius mundus adſit. Illud ens, a mundo diuerſum, non poteſt eſſe contingens, alias pertineret ad ipſum mundum, et non eſſet a mundo diuerſum. Ergo debet eſſe ens neceſſarium. Ergo exiſtit ens neceſſarium, quod non poteſt non exiſtere, quod a mundo eſt diuerſum, et in quo continetur ratio ſufficiens, cur hic mundus exiſtat.

§ 284.

Quamuis igitur tam apertum, tamque perſpicuum ſit, eſſe aliquod numen, a quo hic mundus et effectus ſit, et admirabiliter regatur, ut, id qui dubitet, haud ſane intelligam, cur non idem, ſol ſit, an nullus ſit, dubitare poſſit: fuere tamen omni tempore, et ſunt etiam nunc, qui eo impudentiae procedunt, ut negent, exiſtere Deum. Hos uocamus *Atheos*, et peſtilentiſſimus ille error, quo nullus agnoſcitur Deus, dicitur *Atheiſmus*.

Sunt, qui ſcrupuloſius disquirunt, num unquam fuerint Athei? Quibus quidem, neſcio, an rectius reſponderi poſſit, quam ſi uaria Atheorum genera curatius perſpexeris. Diſpeſci ſolent Athei in *theoreticos* et *practicos*. Hi uocantur, qui, in omne uitiorum libidinumque genus effuſi, ita uiuunt, ut luculenter demonſtrare uideantur, ſe nullum Numen credere. Quales num dentur, nemo dubitat. Theoretici ſunt, qui uel docent, uel ſibi perſuadent, non eſſe Deum. Qui docent in ſcriptis, foras datis, non exiſtere Deum, uocantur *Syſtematici*, ad quos recte referas SPINOZAM, TOLANDVM, alios. At qui mente ſibi perſuadent, non eſſe Deum, *perſonales* a nonnullis appellantur. De quibus ſi iudicium ferre uelis, opus eſt, ut intimos

mentis receſſus latebrasque perſcruteris, quod, praeter Deum, cadit in neminem. Duos inſigniores Atheos, Diagoram ſcilicet et Theodorum, ex ueterum memoria, nobis commemorat CICERO, *nullos*, inquit, *eſſe omnino Deos*, *Diagoras Melius et Theodorus Cyrenaeus putant*. Atque apud eundem Cotta, argumentum illud, quod a gentium conſenſu petitur, confutaturus *quid*, quaerit, *Diagoras*, ἄθεος *qui dictus eſt*, *poſteaque Theodorus: nonne aperte Deorum naturam ſuſtulerunt*. CIC. de nat. Deor. Lib. I c. 1.

Quem ad modum Athei exiſtentiam Dei negant, ita ſuperſtitio rebus humanis uim diuinam attribuit, et in multiplicandis Diis peccat. Idolorum cultores, ſuperſtitione inducti, quondam auium uolatui aut extis, regimen tribuebant fatorum, quod non, niſi Deo, competit. Rex Pruſias, cum Annibali, apud eum exulanti, pugnare placeret, negabat ſe audere, quod exta prohiberent: An tu, inquit Annibal, carunculae uitulinae mauis, quam imperatori ueteri credere? CIC. L. II de Diu. cf. de Natur. Deor. L. IV c. 28.

CAP. II.

De Eſſentia et attributis Dei in genere.

§ 285.

Si de eſſentia diuina hic commentamur, id agimus, ut exquiramus, quiſnam ſit conceptus primus, ex quo, tanquam fonte, cetera, quae Deo tribuuntur, praedicata deduci, legitimeque demonſtrari debent. *Eſſentia* itaque Dei erit, qua eius exiſtentia eſt abſolute neceſſaria.

Ex

Ex hac abſolute neceſſaria exiſtentia proprietates diuinae demonſtrantur.

§ 286.

Per *attributa* Dei intelligimus quaelibet Dei praedicata, quae de ipſo poſſunt enunciari.

E. gr. *Quod Deus ſit infinitus*, *omnipotens*, *ſapientiſſimus*, reliqua.

§ 287.

Haec attributa Dei ex eo, quod Deus ABSOLVTE NECESSARIO EXISTAT, commode, aptoque nexu, poſſe deduci, ſequentes propoſitiones teſtatum facient.

I. Vt Deus exiſtat, non opus habet ui entis alterius extra ſe.

Quia enim Deus eſt ens abſolute neceſſarium (§ 282), atque adeo rationem ſufficientem, cur exiſtat, in eſſentia ſua habet (per def. *entis abſolute neceſſarii*), ſequitur, ut Deus in exiſtendo non indigeat ui alterius entis extra ſe.

II. Deus ergo ui propria exiſtit.

III. Ex quo lucide apparet, Deum recte dici *ens a ſe*.

Id enim uocatur *ens a ſe*, quod ui propria exiſtit.

IV. Intelligitur hinc porro, Deum eſſe independentem, immutabilem, et aeternum.

Quandoquidem enim Deus rationem ſufficientem, cur exiſtat, in eſſentia ſua continet, et ui propria exiſtit (poſ. 2); conſequens eſt, ut Deus ſit independens. Illud enim ens dicitur *independens*, quod in

 nullo

nullo alio extra ſe habet rationem ſufficientem, cur exiſtat.

Deum nec eſſe, nec eſſe poſſe mutationi obnoxium, ex eo conſtat, quia eſt ens abſolute neceſſarium, quod mutari nequit. (Ens enim abſolute neceſſarium aliter eſſe non poteſt, per def.).

Quod ad Dei aeternitatem attinet, eam, quamuis ſciam, multis modis probari poſſe, haec tamen demonſtrandi aeternitatem diuinam ratio, quae ab eius abſolute neceſſaria exiſtentia petitur, mihi uidetur ceteris anteferenda. Propoſitiones, in hac demonſtratione, ita connectuntur.

α) Deus eſt ens abſolute neceſſarium (per defin.).

β) Ens abſolute neceſſarium non poteſt non exiſtere (per def.).

γ) Atque adeo ens abſolute neceſſarium non poteſt habere exiſtendi initium (alias enim aliquando non exſtitiſſet, quod repugnat naturae eius (§ 109), neque exiſtendi finem (ita enim aliquando non exſtiturum eſſet, quod itidem eius naturae aduerſatur).

δ) Ens ergo abſolute neceſſarium eſt aeternum.

ε) Ergo Deus eſt *aeternus*, i. e. nec initium, nec finem habet exiſtendi.

V. Deus non poteſt eſſe ens compoſitum, ſed ſit ens ſimplex, neceſſe eſt.

Nec oriri poteſt Deus, nec interire (per poſit. anteced.). Ens autem compoſitum poteſt oriri, ſi partes iungas, et interire, ſi eaſdem ſoluas (§ 99). Ergo Deus non poteſt eſſe ens compoſitum. Relinquitur ita nihil aliud, quam, ut, ipſum ens ſimplex eſſe, affirmemus.

IV. Deus eſt ens infinitum.

Finge, Deum non eſſe ens infinitum, ſed finitum, tunc habebit limites (§ 121). Quod eſt limitibus circumſcriptum, id ſucceſſiue alios atque alios ſtatus poteſt habere (§ 120 poſ. III), atque adeo eſt mutabile,

bile. Cum uero Deus ſit ens immutabile (poſ. IV), intelligitur, Deum non eſſe ens finitum, ſed infinitum.

VII. Deus ergo omnes perfectiones realitatesque, quae tantum in eo ſunt poſſibiles, poſſidet actu, et quidem abſolute et ſine ullo gradu.

Id enim praecipuum entis infiniti attributum eſt, quod demonſtratum dedimus § 122 poſ. III & IV.

VIII. Deo nihil concipi poteſt maius, et eſt immenſus.

Ente enim infinito nihil concipi poteſt maius (§ 122), atque adeo manifeſtum eſt, ipſi Deo certam quandam et determinatam magnitudinem perfectionum attribui non poſſe. Quo ipſo patet, Deum eſſe *immenſum.*

IX. Quia plura entia infinita eſſe non poſſunt (§ 122 poſ. IV), ſequitur, ut tantum ſit unicus Deus, nec poſſunt plures Dii eſſe, quam unus.

Inter alia veterum teſtimonia, quae de uno Deo perhibuerunt, illud uel in primis memorabile eſt, quod GROTIVS ex SOPHOCLE adfert:

> Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἐςι Θεὸς,
> Ος ὐρανὸν τ' ἔτευξε καὶ γαῖαν μακρὰν
> Πόντυ τε χαρᾳπὸν οἶδματ' κ' ἀνέμων βίας.

X. Quae Deo inſunt, ipſi inſunt ſine temporis ſucceſſione.

Quod luculentius ex entis infiniti natura demonſtratur (§ 122 poſ. V).

CAP. III.

De Intellectu diuino.

§ 288.

Ex iis, quae capite antecedenti demonſtrata ſunt, facile nunc intelliges ea, quae ad diuini intellectus infinitam perfectionem et magnitudinem diſtinctius perſpiciendam pertinent, quaeque his propoſitionibus diſtributius explicanda putabimus.

I. Eſt in Deo intellectus, isque abſolute perfectiſſimus.

Sunt enim in Deo omnes realitates perfectionesque actu, quae ipſi ineſſe poſſunt (§ 287 poſ. VII), atque adeo quoque intellectus, quem in condendo mundo ita quaſi praeſentem uideas, ut in uiliſſimo quoque corpuſculo, tanquam in ſpeculo, reluceat eius excellentia et maieſtas. Quod autem intellectus Dei ſit abſolute perfectiſſimus, ita, ut eo non maior intellectus concipi queat, id uero ex eo demonſtratur, quia, quicquid Deus poſſidet, id, ob infinitatem, poſſidet in gradu abſolute ſummo, uel potius ſine gradu (§ 287 poſ. VII).

II. Deus non ea modo omnia, quae exiſtunt, ſed quae exiſtere quoque poſſunt, quamuis nunquam exſtitura ſint, unico actu diſtinctiſſime cognoſcit intimeque perſpicit.

Cum enim Deus gaudeat intellectu perfectiſſimo, (poſ. I), intellectus autem perfectiſſimus habendus ſit is, qui α) omnia poſſibilia, β) diſtinctiſſime, γ) unico actu et ſimul repraeſentat (§ 205), patet, Deum non has modo res, quae adſunt aut exſtiterunt,

ſtiterunt, diſtinctiſſime ſibi repraeſentare, ſed ea quoque cognita habere pleneque perſpecta, quae nec exſtiterunt, nec ſunt, nec fortaſſe erunt, fieri tamen poſſunt, ſi alia eſſet cauſſarum ſeries, aliusque effectorum, ex his cauſſis, tanquam ſeminibus, naſcentium ordo. Quin etiam haec omnia Deus cognoſcit non diuiſo, quod fit in hominibus, intelligendi actu, non per partes, non per interuallum ſuſpenſo, ſed uno momento uniuerſa contuetur, et uno in conſpectu cernit omnia, quia in ente infinito non locum habet temporis ſucceſſio (§ 287 poſ. X).

III. Intellectus Dei eſt puriſſimus, atque adeo nec ſenſio, nec imaginatio in ſummo Numine locum habere poteſt.

Sunt enim repraeſentationes intellectus diuini diſtinctiſſimae, et ab omni confuſione et obſcuritate liberae. Repetantur hic ea, quae ſupra de intellectu puro diximus § 206.

§ 289.

Quicunque omnia ea, quae exiſtunt, quaeque fieri poſſunt, penitus diſtinctiſſimeque perſpicit, eum, patet, nihil poſſe neſcire. Deum ergo eſſe omniſcium, ex his, quae de eius intellectu diſputauimus, luculenter cumulateque intelligitur.

De omniſcientia diuina praeclare Poeta:*

- - Vide, qui cuncta ſuorum
Nouit, et inſpectis ambit latus omne miniſtris
Nec mirum: uidet ille ortus obitusque: quid Arctos
Quid Boreas hibernus agat; ferrique togaeque
Conſilia, atque ipſam mentem probat.

Stat. 5 Sil. 1.

CAP. IV.

De Voluntate Dei.

§ 290.

Quandoquidem Deus, quae eſt infinita eius intelligendi uis, omnia, quae ſunt, aut eſſe poſſunt, diſtinctiſſime cognoſcit; manifeſtum eſt, ipſum quoque omnia, quae bona ſunt, diſtinctiſſime perſpecta habere. Neque adeo fieri poteſt, quin his bonis, diſtinctiſſime cognitis, delectetur, eademque appetat, id quod ex natura indoleue boni cogniti ſupra demonſtrauimus, § 229 ſeqq.

§ 291.

Hic actus, quo Deus appetit bonum, dicitur *uoluntas Dei*, de qua has poſitiones tecum communicabo.

I. Voluntas Dei eſt perfectiſſima.

Cum enim, quae ſunt in Deo, perfectiones omnes excludant gradus, infinitasque eius requirat, ut nulli perfectionibus eius conſtituantur limites (§ 287 poſ. VI), euidens eſt, uoluntatem, niſi perfectiſſimam, eſſe in Deo non poſſe.

II. Deus uult omnia, quae bona ſunt.

Poſtulat enim id uoluntas perfectiſſima, cuius praecipuum attributum eſt, tendere et ferri in OMNIA bona.

III. Deus uult omne bonum, pro exacta bonitatis menſura, i. e. bonum maius praefert minori, atque adeo ex pluribus rebus, quae magis minusue bonae ſunt, eligit id,

id, quod perfectius eſt finibusque ſuis conuenientius.

Fac, Deum non appetere, pro bonitatis menſura, tum minus bonum praeferret maiori, nec adeſſet conſenſus inter actum uolendi, et inter magnitudinem boni, in re, quae appetitur, obuii. Cum uero, ubi deeſt conſenſus, ibi deſit aliqua perfectio (§ 64), intelligitur, Deum ita non eſſe perfectiſſimum, quod eſt abſurdum, ſceleſtumque dictu.

IV. Ex his conficitur, Deum non niſi id appetere, quod eſt optimum, i. e. finibus ſuis conuenientiſſimum.

V. Illud autem optimum, in quod Dei uoluntas fertur, non ex hominum iudicio, ſaepius fallaci, aeſtumari debet, ſed id hic *optimum* recte dixeris, quod Deus finibus ſuis conuenientiſſimum iudicat.

Voluntas enim diuina perfectiſſima Dei intellectu nititur, qui, ut docuimus iam iam, diſtinctiſſime perſpicit, quae res ſit bona, quae melior, quae optima. Poſitionibus his ſuperſtruitur doctrina, recentius controuerſa, de MVNDO OPTIMO, cuius propugnationem ſuſcipiunt alii, alii eam impugnant, et ſubuertere allaborant. Qui mundum optimum defendunt, ita poſitiones ſuas connectere ſolent.

α) Hic mundus eſt ens contingens et eſſe poteſt aliter.

β) Sequitur ergo, ut, praeter hunc mundum, plures alii ſint poſſibiles.

γ) Ex his pluribus poſſibilibus mundis, quos Deus ab aeterno ſibi diſtinctiſſime repraeſentauit, Deus elegit praeciſe hunc mundum, nec alium.

δ) Deus autem, quae eſt uoluntas eius perfectiſſima, eligit non niſi id, quod eſt finibus ſuis conuenientiſſimum.

ε) Ergo hic mundus finibus ſuis eſt conuenientiſſimus.

ζ) Mundus, qui finibus Dei eſt conuenientiſſimus, dicitur *optimus*, *ſiue perfectiſſimus*.

η) Ergo hic mundus eſt OPTIMVS ſiue PERFECTISSIMVS.

Vt autem intelligas, a quibus primordiis ducta ſit controuerſia de MVNDO OPTIMO, quam poſſumus breuiſſime rem, ut geſta eſt, narrabimus. LEIBNITIVS, impeditam illam, multisque interclusam difficultatibus, quaeſtionem, de ORIGINE MALI, enodatius expoſiturus, BAILIVMque, qui contortulis quibusdam et minutis concluſiunculis effici uolebat, originem mali ad Deum quendam malum eſſe referendam, confutaturus, ſuam de MVNDO OPTIMO opinionem in lucem conſpectumque proferebat, malumque propterea, quod hic mundus, in quo inſit malum, ſit optimus, ab eo, negabat, ſeiungi poſſe. Vt adeo uideas, quaeſtionis de mundo optimo ſtirpem et incunabula quaeri debere in altera illa, tot implicata controuerſiis, quaeſtione de origine mali. PETRVS BAILIVS, in explicanda *mali* origine, tot tantosque difficultatis nodos occurrere arbitrabatur, ut uix expediri eos poſſe, crederet. Rationem, doctrinamque, diuinitus humano generi patefactam, aduerſis uelut frontibus, putabat, inter ſe pugnare, atque, ob inteſtinam quandam diſcordiam, quae eas in unum coire non facile pateretur, adfirmare alteram, opinabatur, quod negaret altera. Quod uel ex eo lucide apparere aiebat, quod ratio eas adferat dubitationes contra illa, quae de funeſta exitialique humani generis parentum prolapſione, in ſanctioribus litteris praecipiantur, ut ex iis ſe expediendi nulla detur uia, nihilque prorſus ſit, quod minus poſſit explicari. Rationem, negabat, perſpicere, qui fieri poſſit, ut Deus ſit bonus, ſapiens, ſine macula, ſi condat hominem, mox, conſceleratiſſima mente,

in

in flagitia omnia prolapſurum, ſi malorum plenus ſit mundus, ubi nec diuinum quicquam, nec humanum ſit ſanctum.

LEIBNITIVS in eo omnes ingenii neruos contendebat, ut BAILIVM, de ſuis deiectum praeſidiis, proſterneret, atque adeo ipſius nodos diſſolueret. Boruſſorum regina, Sophia Carolina LEIBNITIVM identidem rogarat, ut ſcrupulos, quos ex Bailianarum ſcriptionum lectione ſibi ſentiebat iniectos, eximeret, BAILIVMque confutaret. LEIBNITIVS ergo, reginae obſecuturus precibus, in lucem proferebat, idque gallico ſermone, meditationes illas, quae Theodicaeae nomine circumferuntur. In hoc libro nouam Bailianas ſoluendi difficultates rationem init, qua bonitatem Dei a maleuolorum criminationibus uindicari optime, malique originem planiſſime poſſe explicari, uir eruditiſſimus eſt arbitratus. De Theodicaeae Leibnitianae argumento ſic habeto: *Deus* inquit, *eſt intelligentiſſimus, ſapientiſſimus, ſanctiſſimus. Atque adeo non potuit non eligere id, quod eſt OPTIMVM*, ſiue quod eſt MELIVS. *Cum ergo Deus hunc potiſſimum mundum prae pluribus aliis elegerit, omnesque omnino, qui exiſtere poterant mundos ex omni aeternitate, diſtinctiſſime perſpexerit, conſequens eſt, ut hic mundus, quem Deus ceteris praeferendum putauit, et in quo malum futurum accuratiſſime praeuidit, ſit optimus.* Plura uide in diſſertatione noſtra de mundo optimo § 6 ſeqq. De mundi perfectione haec legis apud CICERONEM: *Mundus, quoniam omnia complexus eſt, nec eſt quidquam, quod non inſit in eo, perfectus undique eſt. Quid igitur poteſt ei deeſſe, quod eſt optimum?* Item: *Cum conſtituiſſet Deus bonis omnibus explere mundum, mali nil admiſcere quoad natura pateretur. Fas autem nec eſt, nec unquam fuit, quicquam, niſi pulcherrimum, facere eum, qui eſſet optimus.* De Natura Deorum L. II c. 14 conf. SENECA L. VII de Benef. c. 7.

VI. Vo-

VI. Voluntas Dei eſt immutabilis.

Quandoquidem intellectus diuinus eſt perfectiſſimus, atque adeo id, quod bonum-eſt, diſtinctiſſime cognoſcit (§ 288 poſ. I), fieri non poteſt, ut, quod, tanquam bonum, ſibi repraeſentauit, poſt aliquod tempus ſibi repraeſentet, tanquam malum. Voluntas ergo ſemper manebit eadem, nec mutari poteſt.

VII. Voluntas Dei eſt liberrima.

Eſt enim α) in Deo perfectiſſima boni maliue intelligentia, β) non dependet a quoquam Deus, atque adeo ipſe ſe ad appetendum determinat, γ) ob uoluntatem perfectiſſimam ſemper eligit optimum (§ 291 poſ. IV). Haec tria ueram conſtituere libertatem, ſupra diximus (§ 267 poſ. VIII).

VIII. Voluntas denique eſt principium omnium rerum contingentium exiſtentium, nec quicquam poteſt ad exiſtentiam peruenire, niſi quod Deus uult.

Totus enim mundus rationem ſufficientem, cur exiſtat, habet in Deo (§ 282). Num fortaſſe in eius eſſentia? Minime uero. Ita enim mundus non eſſet contingens, ſed abſolute neceſſarius. Ergo in eius actu uolendi.

§ 292.

Ita tibi munitur uia ad cognoſcendam uoluntatem diuinam.

I. Quicquid eſt, uel fit, id etiam uult Deus.

Haec cognitio uoluntatis diuinae eſt cognitio a *poſteriori.*

II. Si a priori uis cognoſcere uoluntatem Dei, inquirendum tibi eſt, num aliquid ſit diuinis perfectionibus conueniens.

III. Si

III. Si Deus homini IMMEDIATE uoluntatem ſuam ſignificat, tum hoc dicimus REVELATIONEM.

Non diſputabimus nunc, num Deus aut reuelauerit unquam hominibus uoluntatem ſuam, aut reuelare debuerit, Id nunc agemus, ut quaſdam notas et characteres recenſeamus, quibus reuelatio ab omnibus aliis rebus internoſcatur.

§ 293.

Notae autem et criteria uerae reuelationis his fere continentur poſitionibus.

I. In reuelatione debent tradi ueritates, quae ſunt ſupra rationem, ſiue, quarum ὕψος et praeſtantiam ratio capere nequit.

Si enim Deus reuelaret ueritates, quae iam cognitae ſint ex ratione, aut ex eadem cognoſci poſſint, tum Deus reuelaret eas ſine ratione ſufficienti. Reuelare enim ea, quae capiat ratio, ſibi relicta, eſt actum agere.

II. Atque adeo reuelatio continere debet myſteria.

Sunt enim myſteria ueritates ſupra rationem poſitae, quae a reuelatione abeſſe non debent (poſ. I).

III. Sed illa myſteria, in reuelatione tradita, non debent ueritatibus ex ratione cognitis aduerſari iisdemque eſſe contraria.

Veritas enim, quae rationis principiis nititur, et ueritas reuelationis eundem habent auctorem, ſcil. Deum. Deus uero ſibi ipſe nequit contradicere.

IV. Quae in reuelatione continentur ueritates, non poſſunt ſibi inuicem contradicere.

Neque

Neque enim ueritas ueritati aduerſatur, neque ipſe ſibi Deus eſt contrarius.

V. Nihil occurrat in reuelatione, quod perfectionibus diuinis ſit indignum.

VI. Debet reuelatio ſuppeditare media, quae ſufficiant ad ſalutem, per rationis lumen non impetrandam. Salus enim humani generis niſi promoueatur reuelatione, quid ea opus eſt?

§ 294.

Ad attributa, cum uoluntate Dei connexa, pertinent *ſapientia*, *bonitas*, *iuſtitia*, *omnipotentia*.

§ 295.

Notionem *Sapientis* ac *Sapientiae* diſtinctam his habeto: *Sapientem* dicimus, qui eligit id, quod finibus ſuis eſt conuenientiſſimum. *Sapientiam* definimus per ſcientiam, optimum eligendi, ſiue media et fines ſibi inuicem recte ſubordinandi.

§ 296.

Quandoquidem Deus, ob intellectum perfectiſſimum, omnia, quae ſunt, aut fieri poſſunt, diſtinctiſſime cognoſcit (§ 288 poſ. II), omnes quoque finium mediorumque connexiones perſpectas ita habet, ut, qua uia quibusue mediis fines optimi poſſint impetrari, diſtinctiſſime ſciat. Dubitari ergo non poteſt, Deum ſapientia gaudere ſumma et perfectiſſima.

§ 297.

§ 297.

Propenſio ac ſtudium aliis perfectiones conferendi dicitur *Bonitas*, quae ſumma eſt et perfectiſſima, ſi ſtudium adeſt intenſiſſimum, entibus omnibus perfectiones omnes, quas capere poſſunt, conferendi.

§ 298.

Cum Deus, ob perfectiſſimam uoluntatem, omne uelit bonum, (§ 290 poſ. III), dubitari non poteſt, Deum quoque uelle omnibus rebus, abs ſe conditis, perfectiones conferre, quas capere poſſunt. Deum ergo ſumme eſſe bonum, lucide apparet.

Neque bonitatem diuini Numinis uel ideo quis in dubium uocauerit, quod, experientia teſte, plures res in hoc ſint uniuerſo, in quibus exigua bonitatis diuinae ueſtigia deprehendere tibi uidearis. Tantum unicuique rei creatae largitur Deus, quantum capere ipſa poteſt, et quantum ſapientia, nexum et conuenientias rerum ſpectans, permittit.

§ 299.

Iuſtitiae notionem diſtincte euoluit WOLFIVS, qui ad eam conſtituendam requiri haec duo exiſtimat, α) *Bonitatem*, β) *Sapientiam*, ad cuius leges attemperetur bonitas. *Iuſtitia* ergo eſt bonitas cum ſapientia connexa.

Bonitas ſcilicet tribuit unicuique, ſapientia autem oſtendit, quid ſit illud tandem, quod tribuere deceat, aut negare oporteat, pro rei conuenientia.

§ 300.

Vbicumque ergo eſt ſumma bonitas, ad ſapientiae perfectiſſimae leges temperata, ibi ſummam

mam eſſe iuſtitiam, patet. Vt adeo Deo, quippe qui eſt benigniſſimus et ſapientiſſimus, ſumma iuſtitia tribui debeat.

§ 301.

Potentiam dicimus eſſe facultatem, ea, quae poſſibilia ſunt, ad exiſtentiam perducendi. *Summa* haec eſt et *perfectiſſima* potentia, cum quis omnia poſſibilia ad exiſtentiam perducendi facultate gaudet.

§ 302.

Cum Deus totum hunc mundum perduxerit ad exiſtentiam (§ 282), dubitari non poteſt, Deo tribuendam eſſe potentiam, quae, quia Deus nullos agnoſcit limites, ſumma eſt, infinita, et perfectiſſima, quae uocatur *omnipotentia.*

Huic omnipotentiae omnia poſſibilia ſunt ſubiecta. Quae autem inter ἀδύνατα referenda ſunt, neque adeo ad exiſtentiam perduci poſſunt, ea non ſubiacent Dei omnipotentiae.

§ 303.

Cum in Deo omnes concurrant perfectiones, neque adeo ulla in eo eſſe poſſit imperfectio (§ 287 poſ. VII), conſequens eſt, ut Deus ſit Sanctiſſimus. Eſt enim *Sanctitas* Dei nihil aliud, quam excluſio omnium imperfectionum.

§ 304.

Decretum Dei eſt ipſa executio ſiue actus & determinatio uoluntatis, qua id, quod contingens eſt, exiſtens redditur.

Alii ita: *Decretum* eſt Numinis uoluntas de uniuerſo ad actum perducendo.

§ 305.

§ 305.

De decretis diuinis has poſitiones teneto:

I. Decreta Dei ſunt immutabilia. Voluntas enim Dei eſt immutabilis.

II. Nihil poteſt euenire, niſi quod Deus decreuit.

Voluntas enim diuina eſt principium et fons rerum exiſtentium.

III. Decreta Dei ſunt liberrima. Voluntas enim diuina eſt liberrima (§ 291 poſ. VI).

CAP. V.

De Operibus diuinis.

§ 306.

Operum diuinorum praecipua duo haec ſunt: CREATIO et PROVIDENTIA. Creatio eſt productio rei ex nihilo.

Creationis notionem BÜLFINGERVS paullo aliter format. *Mea quidem ſententia,* inquit, *foret etiam illa ueri nominis creatio, ſi Deus ab aeterno realitatem illi largiretur, quod ex ſeſe nullam habet, adeoque de ſe ipſo nihil eſt.* Dilucidat. philoſ. p. 186.

§ 307.

In condendo mundo hunc Deus intendit finem, ut perfectiones ſuas, maxime uero ſapientiam bonitatemque, generi humano omnibusque creaturis intelligentibus manifeſtaret. Id

uel exinde colligitur, α) quia Deus ſua cauſſa non creauit mundum. Fuiſſet enim perfectiſſimus, quamuis nullus mundus fuiſſet; β) quia omnia in hoc mundo ſunt ita diſpoſita et connexa, ut in unius cuiusque corporis ſtruſtura, et rerum adſpectabilium ordine, tanquam in ſpeculo, reluceat ſapientia diuina, ceteraeque perfectiones inde lucidiſſime conſpici queant.

§ 308.

Cum perfectiones Dei creaturis intelligentibus manifeſtantur, tum *gloria Dei illuſtrari* dicitur. Atque adeo intelligis, quid ſit, quod mundo condendo gloria Dei illuſtrata dicatur.

§ 309.

Cura Dei pro creaturis dicitur *prouidentia diuina*, quam qui rectius intelligere uoluerit, is et conſeruationem, et concurſum, et gubernationem hac cura contineri, ſciat.

§ 310.

Quandoquidem omnes res, quae in hac rerum uniuerſitate exiſtunt, ideo exiſtunt, quia Deus uult eas exiſtere (§ 282), conſequens eſt, ut, ſi res exiſtere in poſterum diutiusque debent, Deus uelle debeat, ut eae in poſterum exiſtant. Haec uoluntatis diuinae continuatio de rei creatae exiſtentia dicitur *conſeruatio*.

In

In omni autem re, quae exiſtit, duo ſunt conſideranda, *α*) *res ipſa*, quae conſeruatur, *β*) eius *limites*. Res ipſa a Deo conſeruatur, ſed limites rei aliunde accedunt; neque ii conſeruationi diuinae ſubiacent. e. gr. Vis repraeſentandi in mente humana eſt *reale*; quod Deus conſeruat. At quod anima nonnunquam aliquid ſibi uel obſcure, uel confuſe repraeſentet, quodque adeo erret, et in iudicando labatur aut decipiatur, id uero a limitibus, quibus mens humana definita eſt, dependet.

§ 311.

Intelligi hinc poteſt, quid ſit *concurſus Dei*. Actio ſcilicet uoluntatis diuinae, qua Deus id, quod in re quapiam reale eſt, in ui actiua conſeruat, dicitur *concurſus*.

E. gr. Quaeritur: num Deus concurrat ad motum, qui conſpicitur in manu furis, alteri ſuum eripientis? reſpond. *Vim mouendi* conſeruat Deus in manu furis, quo ipſo continetur Dei concurſus. At *limitationes motus*, a quibus prouenit, ut motus ſit hic motus, nec alius, non diuino concurſu diriguntur.

§ 312.

Gubernatio diuina eſt directio mediorum et actionum, ad certum aliquem finem. Cum Deus, propter ſapientiam infinitam, ita cum finibus media connectat, ut id, quod optimum eſt, obtineatur (§ 295), conſequens eſt, ut Deus omnia gubernet.

§ 313.

Ita manifeſtum fit, Deum, cum et conſeruet, et gubernet omnia (§ 310 et 312), omnium curam gerere, atque adeo rebus creatis prouidere (§ 309).

Quae prouidentiae diuinae poterant uideri aduerſari, ea adduxit SENECA de prouidentia. Inprimis prouidentiae diuinae illud contrarium uideri poterat, quod Deus innumera mala in hoc mundo permiſerit, quae, ob ſanctitatem infinitam, non poteſt non auerſari. Quare, qui hic nectuntur, difficultatis nodos, paucis his, ex mente LEIBNITII, expediemus.

I. LEIBNITIVS, malum aliud eſſe, dicit, *metaphyſicum*, quod conſiſtit in rerum creatarum limitatione, aliud *malum morale*, quod continetur legis transgreſſione, aliud denique *phyſicum*, quod efficitur perpeſſione doloris, et ex malo morali oritur.

II. Malum metaphyſicum non potuit Deus impedire, quia limitationi, quae a rerum creatarum eſſentia ſeiungi nequit, adhaeret.

III. Mali moralis non auctor eſt Deus, ſed illud permiſit ob rationes ſuae ſapientiae conuenientiſſimas. Si conuenientius fuiſ-
ſet,

ſet, malum morale impedire, impediuiſſet potius illud, quam permiſiſſet.

§ 314.

E notione prouidentiae diuinae intelligi poteſt, in quo conſiſtat omnipraeſentia Dei, ad quam haec duo requiruntur, α) ut Deus ſibi omnia repraeſentet, β) ut omnia operetur in omnibus.

Praeſens enim id alteri dicitur, quod operatur in alterum.

§ 315.

Cum Deus omnia poſſibilia ſibi diſtinctiſſime repraeſentet, (§ 288 poſ. II), et omnes res conſeruet, ad easque concurrat (§ 310), intelligitur, Deum omnibus rebus eſſe praeſentem.

§ 316.

Ex his, quae de Deo diximus, haec fluunt conſectaria.

I. Deus eſt ens actuoſiſſimum. Demonſtratur id ex ipſius conſeruatione aeque, ac gubernatione rerum creatarum, quibus eſt ſemper praeſens.

II. Deo competit ſumma maieſtas et gloria. Conſiſtit enim haec in complexu omnium perfectionum poſſibilium, quas Deo, ob infinitatem, non poſſumus non tribuere.

III. Deus eſt beatiſſimus, ſibique ſufficientiſſimus. Sunt enim omnes perfectiones in Deo, quae concipi poſſunt (287 poſ. IX), atque adeo ipſi nihil deeſt ad ſummam, quae cogitari poſſit, uoluptatem.

IV. Deus eſt dominus omnium rerum. Cum enim Deo ſubiecta ſint omnia, quae exiſtunt (§ 287 poſ. VI), ipſe autem a nemine dependeat, intelligitur, eius uoluntati ita omnes res eſſe ſubiectas, ut nemini rationem reddere teneatur.

FINIS TOTIVS METAPHYSICES.

PHILO-

PHILOSOPHIAE
MORALIS
INSTITVTIONES
IVS NATVRAE,
ETHICAM, ET POLITICAM
COMPLEXAE.

PHILOSOPHIA MORALIS.

PRAEFATIO.

§ 1.

Dum in eo nunc uerſamur, ut, quibus mores hominum conformari debent, regulas enodatius exponamus, id nobis, exiſtimamus, datum eſſe negotii, ut, primo quidem loco, in philoſophiae, quam uocant, practicae ſiue actiuae naturam, atque item in ſingulas eius partes penitius inquiramus.

§ 2.

Vt ergo rectius intelligatur, quid ſit illud, quod philoſophiam practicam ſiue moralem conſtituat, ad has uolo attendi poſitiones.

I. Experientia quemque cumulatius docet, uoluntatem noſtram non niſi id appetere, quod nobis, tanquam bonum aliquod, repraeſentauerimus, et id tantum

refugere et auerſari, quod malum eſſe opinamur.

Poſitionem hanc in metaphyſica uberius explicatam et ſtabilitam inuenies § 230.

II. Deprehendimus porro per experientiam, nos ſaepius, opinionis errore, neſcio quo, id bonum exiſtimare, quod reuera malum eſt, et id haud raro pro malo habere, quod bonum eſt.

III. Quo fit, ut uoluntas, recto lapſa tramite, identidem in id feratur, quod uerum malum eſt, et id ſaepenumero auerſetur, quod bonum eſt et ſalutare. Sic ergo mirum uideri nemini debet, complures homines, in praecipitia quaeque ac funeſtiſſimum prolapſos exitium, uera ac duratura orbari felicitate.

IV. Quare, quantum intereſt, homines, ad decus et felicitatem natos, fine ſuo non excidere, tanti quoque refert, tradi ipſis uiam rationemque, qua poſſint uoluntatem ita dirigere, ita conformare, ut non, niſi in uerum bonum, feratur, malumque omne et nociturum declinet et auerſetur.

V. Atque id ipſum eſt, in quo philoſophia practica ſiue actiua, aut, ſi mauis, moralis uerſatur.

VI. Vt adeo pateat, philoſophiam practicam, ſiue moralem nihil eſſe aliud, quam eam philoſophiae partem, qua praecepta tradun-

traduntur, quibus uoluntas humana in eligendo bono et fugiendo malo dirigitur.

§ 3.

Hac philoſophiae practicae definitione praeſtructa, facile nunc intelliges enunciata, quae hac definitione continentur, quaeque, quam poſſumus ordine maxime concinno, euoluemus.

I. Cum philoſophia practica ſiue moralis praecepta tradat, quibus uoluntas humana in eligendo bono fugiendoque malo dirigitur (§ 2 poſ. VI), primo quidem loco opus eſt, ut ipſa doceat, quaenam ſint illa bona, quae uoluntas appetere, et quaenam ſint illa mala, quae eadem auerſari debeat.

II. In philoſophia ergo practica certae quaedam regulae et propoſitiones tradantur, neceſſe eſt, quae determinent, quid bonum ſit, quidue malum, quaeque adeo homini indicent et praeſcribant, quid ipſi ſit appetendum, quidue auerſandum item et fugiendum.

III. Regulae ſiue leges, quae, quid faciendum, fugiendumue ſit, homini indicant, debent eſſe ita comparatae, ut uiribus humanis ſint accommodatae, i. e. ut ea praeſcribant, quae ſint in uiribus ac poteſtate hominum poſita. Vires, quibus anima aeque ac corpus hominis gaudent, conſtituunt eius naturam (§ 162 Coſmol.), E. quas philo-

philoſophia actiua tradit, regulae et leges ex ipſius hominis natura ſunt deducendae.

IV. Vnde oritur noua diſciplina practica, in qua leges naturales, quibus homines ad bonum faciendum, et ad malum euitandum obligantur, exponuntur. Atque haec diſciplina dicitur IVS NATVRAE, quod eſt ſcientia legum naturalium, quibus homo obligatur.

V. Non autem ad felicitatem hominis ſtabiliendam ſufficit, praeſcribere ipſi regulas, ad quas ſuas conformet actiones, aut, quod idem eſt, iubere tantum facienda, et prohibere omittenda, ſed id quoque accedat, oportet, ut modus uiaque demonſtretur, qua homo legi naturae obſecundare, ſuamque adeo felicitatem, eius imperata faciendo, firmare et amplificare poſſit.

VI. Hinc exiſtit alia, a priori prorſus diuerſa, diſciplina, quae praecepta tradit, quibus modus uiaque traditur, actiones ſuas ad ea, quae legibus, iure naturae ſancitis, mandata ſunt uel uetita, conformandi. Hanc diſciplinam nominamus ETHICAM, quam recte dicimus ſcientiam earum regularum, quibus ratio et modus oſtenditur, ea faciendi, quae iure naturae ſancita ſunt, et ea omittendi, quae eodem prohibita ſunt.

VII. Homo conſiderari poteſt, uel ut homo tantum, uel quatenus uiuit in communi-

munitate et ciuili ſocietate. Quid homini, quatenus eſt homo, ſit faciendum uel omittendum, docet ius naturae et Ethica: illud quidem ita, ut leges obſeruandas praeſcribat, haec uero ita, ut modum uiamque legibus naturalibus obſequendi oſtendat (poſ. VI). Quid uero homini, quatenus eſt ciuis, ſit faciendum omittendumue, docet POLITICA.

VIII. Vt adeo ex his conficiatur, *politicam* nihil eſſe aliud, quam ſcientiam ſiue diſciplinam, qua praecepta traduntur, quibus hominis, quatenus in re publica, ut ciuis, uiuit, actiones dirigi conformarique debeant.

IX. Omnes uero has philoſophiae actiuae ſiue practicae partes minus recte tractabimus, niſi antea, methodo mathematicae conuenienter, principia quaedam et fundamenta praeſtruxerimus, ex quibus ueritates poſitionesque, cum in Ethica, tum in Iure naturae politicaque occurrentes, legitimo nexu poſſint demonſtrari.

X. In his ergo notionibus uniuerſalibus, generalioribusque poſitionibus demonſtrandis occupata eſt philoſophia *practica uniuerſalis*, quae nihil eſt aliud, quam eiuſmodi ſcientia, in qua generaliſſima traduntur fundamenta et principia, ex quibus praecepta morum et ueritates diſcipli-

ſciplinarum practicarum legitimo nexu poſſunt demonſtrari.

§ 4.

Intelligis adeo, quae diſciplinae ambitu philoſophiae moralis ſiue practicae contineantur. Vides item, quomodo commentandi ordo in diſciplinis moralibus tradendis ſit inſtruendus.

I. Principia generaliora praefulcienda ſunt, et uniuerſaliores notiones euoluendae, ſine quibus ueritates iuris naturae et ethicae intelligi nequeunt. Atque adeo philoſophiam practicam uniuerſalem, ſiue doctrinam morum generalem primo loco pertractabimus.

II. Quo facto, leges, quibus unusquisque homo, ut homo ſpectatus, obligatur ad bonum committendum, et ad malum fugiendum, percenſebimus. Quod cum in iure naturae fieri debeat (§ 3 poſ. IV), ius naturae altero loco exponemus.

III. Tum rationem quoque uiamque demonſtrabimus, qua habitus ſiue facilitas legi naturae conuenienter uiuendi acquiri poſſit. Quod quidem cum pertineat ad Ethicam (§ 3 ſoſ. VI), Ethica tertio loco ſequetur.

IV. Denique ea, quae homini, quatenus uiuit in communitate et conſociatione, obſeruanda ſunt, commentabimur. Ex quo POLITICA ultimo loco orietur.

CAP. I.

CAP. I.

De Actionibus humanis earumque differentia.

§ 5.

Quandoquidem in philoſophia morum, quae de rebus expetendis fugiendisque praecipit, uniuerſaliores notiones debent praemitti, et generaliores propoſitiones fundamenti loco ſubſterni (§ 4 poſ. I), noſtrum eſt, exponere, quid ſit *actio libera*, quid *bona actio*, *quid mala*, quid *lex*, *obligatio*, *poena*, *praemium*, *uirtus*, *uitium*, *felicitas*, *conſcientia*, cetera.

§ 6.

Experientia magiſtra, nouimus, nonnullas actiones, in homine obuias, eſſe eiuſmodi, ut non ſit in poteſtate noſtra, utrum eas ſuſcipere uelimus, nec ne, alias uero ab hominis libertate proficiſci, ita quidem, ut pro lubitu eas uel ſuſcipere poſſimus, uel omittere. Illas uocamus *actiones neceſſarias*, itemque *naturales*, has uero *liberas*, nonnunquam etiam *morales*.

E. gr. Quod anima cogitet, et perceptiones producat, id eſt actio animae neceſſaria ſiue naturalis.

Non eſt enim in cuiusquam arbitrio et poteſtate poſitum, num cogitare uelit, nec ne. Anima enim, interno et continuo quaſi motu agitata, ſuas perceptiones producit, uelimus, nolimus. Concoctio ſtomachi itidem eſt actio naturalis ſiue neceſſaria. Stomachus enim per ſtructuram ſuam et naturam ita determinatur, ut cibum concoquat, ſiue homo uelit,

uelit, ſiue nolit. Sed ſi quis librum obſcenum in manus ſumſerit, eundemque perlegerit, tum haec actio eſt libera. Poterat enim alius liber, isque caſtior et utilior, euolui, et in poteſtate arbitrioque illius, qui librum obſcenum legit, poſitum eſt, utrum eum uelit legere, nec ne.

Inter actionem neceſſariam et liberam, tanquam mediam, interiacere actionem mixtam, putant nonnulli. Actionem mixtam, libere quidem, aiunt, ſuſcipere hominem, at non libenter, ſiue *actio mixta* tum dicitur, cum quis, grauiori adactus neceſſitate, aliquid, tanquam minus malum, eligit et ſuſcipit, quod, ſine hac neceſſitate, nunquam ſuſcepiſſet.

E. gr. Cum mercator, aeſtu maris et procellis in uitae diſcrimen coniectus, ideo merces in mare proiicit, ut uitam ſuam conſeruet, tum illa proiectio mercium in mare, quam mercator ſuſcipit, dicitur actio mixta. Libere enim hanc actionem ſuſcipit, non libenter.

Quae ſubtilius a nonnullis hic diſputantur de differentia actionis HVMANAE, et actionis HOMINIS, non uidentur eſſe eiusmodi, ut iis uerboſius percenſendis immoremur. Pauca ergo, hanc in rem, hic annotabimus. *Actio* ſcilicet *hominis* illa dicitur, quam homo habet cum brutis communem, e. g. *dormire*, *edere*, *bibere*, *ſui ſimile procreare*, *creſcere*, cetera. *Actio* uero *humana* dicitur, quam homo cum brutis aut plantis non habet communem. E. gr. Bonum a malo diſtinguere, ratiocinari, et unum ex altero colligere, facere item id, quod legi conforme eſt. Eodem fere modo, in uita communi, diſtingui audimus inter actionem regis, et actionem regiam. Iacobus I, rex Angliae, multas declamationes ſcholaſticas coram concione habebat, quae actio erat regis, non regia.

§ 7.

§ 7.

His praefultis, ſequentes intelligi poſſunt poſitiones.

I. Nulla actio dici poteſt libera, niſi quae, decernente uoluntate, ſuſcipiatur. Nemo enim poteſt libere agere, niſi qui eligit ex pluribus poſſibilibus id, quod ſibi maxime placet (per defin. libertatis § 267 poſ. VIII Metaphyſ. trad.). Nemo poteſt ex pluribus poſſibilibus eligere id, quod optime placet, niſi unum appetat prae altero (per defin. *electionis*). Nemo poteſt appetere unum prae altero; niſi decernente uoluntate (τὸ enim *appetere* non aliunde, niſi a uoluntate, ortum trahit, id quod uel ipſa uoluntatis definitio commonſtrat). Ergo nemo poteſt libere agere, niſi qui agit ex decreto uoluntatis. Ergo nulla actio dici poteſt libera, niſi quae, decernente uoluntate, ſuſcipiatur.

II. Nulla actio libera dici poteſt, niſi quae, praelucente intellectu, ſuſcipiatur. Si enim actio libera illa eſt, quae a libertate proficiſcitur (§ 6 poſ. VI), ibi autem nulla libertas locum habere poteſt, ubi non locum habet intellectus et ratio (§ 267 Metaphyſ.), conſequens eſt, ut nulla actio libera dici poſſit, niſi quae, praelucente intellectu, ſuſcipiatur.

III. Intelligitur hinc, recte a nonnullis philoſophis intellectum et uoluntatem PRINCIPIA dici actionum liberarum. Vid. HEINECCII Ius Nat. et Gent. § 30.

IV. Patet ratio, cur PVFENDORFIVS actionem humanam (ſic enim uocat actionem liberam) definiuerit per eiuſmodi motum, qui, uelut praelucente intellectu, ac decernente uoluntate, ſuſcipitur.

V. Manifeſtum ex his fit, actiones, quas homines, rationis deſtituti uſu, eiuſdemque praeſidiis nudati, ſuſcipiunt, ad actiones liberas neutiquam eſſe referendas.

VI. Actiones ergo phreneticorum, delirorum,. noctambulonum, ſumme ebriorum, alto ſomno ſopitorum non pro liberis ſunt habendae.

§ 8.

Omnis actio libera, quae ab homine ſuſcipitur, eſt eiuſmodi, ut ex ea nonnullae oriantur mutationes, in homine, eiuſdemque ſtatu, uel externo, uel interno, id quod experientia et ſuus quemque ſenſus condocet.

Si Caius opes luxuriando profundit, remque ſuam ſtrenue conficit, nonne ex hac profuſione innumerae proueniunt mutationes in ſtatu Caii, uel interno, uel externo, quas recte dixeris effectus aut conſectaria profuſionis.

§ 9.

Dum itaque ex qualibet hominum actione libera conſectaria quaedam et mutationes, tanquam ex ſua cauſa effectus, proueniunt (§ 8), facile intelligis, aut illas mutationes, ex actionibus liberis oriundas, eſſe eiuſmodi, ut cum

natura

natura hominis conueniant, uiresque, corpori animaeque diuinitus conceſſas, et conſeruent, et promoueant, atque adeo ſtatus nouus, ex actione reſultans, conſentiat cum ſtatu antecedenti, uel eſſe ita comparatas, ut naturae humanae, quae in uirium, animae et corpori diuinitus impreſſarum, complexu conſiſtit, ſint contrariae, atque adeo nouum ſtatum producant, ſtatui antecedenti proſus contradicentem.

Vt haec facilius capias, ad ſequens attende exemplum. Fac, Caium ſobrie temperanterque uiuere. Fieri ergo non poterit, quin eiuſmodi mutationes ex ſobria hac uita proueniant, quae ſint naturae Caii, i. e. uiribus ipſius conſeruandis augendisque conuenientiſſimae. Non eſt, quod funeſtas actionum ſuarum conſecutiones uereatur, non eſt, quod ſenex de effoeto corpore, per intemperantiam et lubidinem ſenectuti tradito, conqueratur. Summus hic ſtatuum, praeſentis, praeteriti ac futuri conſenſus conſpicitur. Quod multo aliter fit in Titio. Hic, gulae libidinibusque ſeruiens, epulatur opipare, uina in ſe ingurgitat, continenterque in popinis et helluationibus uerſatur. At quales inde oriuntur mutationes? quae conſectaria? Nonne ſtatus nouus, ex actionibus reſultans, contradicit antecedenti? Olim Titius inter epulas hilaris erat, iucundiſſimeque cum amicis uiuebat. Nunc, deſertus ab omnibus, inediaque fere confectus, perpetuo moeret. Olim diuitiis affluens obuio cuique largiter pecuniam offerebat. Nunc, omnibus exhauſtus facultatibus, ſtipem oſtiatim flagitare cogitur. Olim corpore erat ſano, uegeto, ſuccique pleno. Nunc maligna ipſum uexat pituita, aut podagra, tanquam compede uinctus, innumerabilibus acutiſſimisque excruciatur doloribus, aut, lenta confectus tabe, ob cadaueroſam faciem corpusque emaciatum omnibus iniicit terrorem. Vide, quanta

quanta ſtatuum, praeteriti, praeſentis, ac futuri diſſenſio!

§ 10.

Cum perfectio ſit conſenſus uariorum in uno (§ 64 Metaphyſ.), conſequens eſt, ut, quicquid conſenſum in ſtatibus noſtris efficit, idem et nobis ſtatuique noſtro perfectionem conciliet, ſiue, quod idem eſt, nos noſtrumque ſtatum perfectiorem reddat. Et quia imperfectio eſt diſſenſus uariorum in uno (§ 65 Metaph.), patet, id omne, quod ſtatuum, praeteriti, praeſentis ac futuri diſſenſionem quandam producit, nobis noſtroque ſtatui imperfectionem inferre, ſiue, quod idem eſt, nos noſtrumque ſtatum imperfectiorem reddere.

Recentiori aetate de his loquendi formulis: *actio nos noſtrumque ſtatum perfectiorem reddit:* item: *actio nos noſtrumque ſtatum imperfectiorem reddit:* uarie acriterque eſt diſputatum. Neque miror ualde, has loquendi formulas a compluribus non intelligi. Eum enim oportet notionibus metaphyſicis *perfectionis* et *imperfectionis* probe eſſe imbutum, qui recte intelligere cupit, quid ſit illud: *Actio ſtatum noſtrum perfectiorem reddit.* Vt autem, quae hic Wolffii mens ſit, pateat diſtinctius, ipſum audiamus. *Vita hominis*, inquit, *quatenus denotat complexum actionum liberarum, dicitur perfecta, ſi ſingulae ad communem quendam finem tendant, ad quem tendunt naturales. Inde nimirum oritur actionum liberarum cum inter ſe, tum cum naturalibus conſenſus. Atque in hoc conſiſtit uitae humanae perfectio,* Ontolog. Lat. § 503.

§ 11.

Ex his pateſcit, omnes actiones liberas, quas ſuſcipimus, uel nos noſtrumque ſtatum

tum perfectiorem reddere, uel nos noſtrumque ſtatum efficere imperfectiorem.

Cum enim actiones, quas ſuſcipimus, uel eiusmodi mutationes ſtatui noſtro, ſiue interno ſiue externo inferant, quae cum natura noſtra conueniant, conſenſumque ſtatuum praeſentis, praeteriti, futurique inter ſe producant, uel eas habeant conſecutiones, et euentus, qui naturae, fini, uiribus corporis et animae ſint contrarii et quandam ſtatuum diſſenſionem gignant (§ 9); actio autem illa, quae cum uiribus noſtris naturaque et ſtatibus ceteris conſentit, nos noſtrumque ſtatum perfectiorem reddere dicatur: illa autem actio, quae minus conueniens eſt naturae humanae, nec cum finibus et ſtatibus conſentit, ſtatum noſtrum imperfectiorem reddat (§ 10); manifeſtum eſt, omnes actiones, quas ſuſcipimus, uel nos noſtrumque ſtatum perfectiorem uel eundem imperfectiorem reddere.

§ 12.

Bonum definimus in Metaphyſica per id, quod nobis noſtroque ſtatui perfectionem conciliat, ſiue, quod idem eſt, quod fini noſtro eſt conueniens, et malum, quod nos noſtrumque ſtatum imperfectiorem reddit, ſiue quod cum fine noſtro non conſentit. *Actio* itaque *bona* erit, quae nobis noſtroque ſtatui perfectionem conciliat, ſiue, quae fini eſt conueniens, et *mala,* quae nos noſtrumque ſtatum imperfectiorem reddit, ſiue, quod idem eſt, quae cum fine noſtro non conſentit (§ 10).

§ 13.

Haec ergo enunciata ex praeſtructis definitionibus fluunt:

 Omnis

Omnis actio libera uel bona eſt, uel mala.
Cum enim omnis actio libera uel nos noſtrumque ſtatum perfectiorem reddat, uel eundem efficiat imperfectiorem (§ 11), illa autem dicatur bona, haec mala (§ 12); manifeſtum eſt, omnem actionem liberam uel bonam eſſe uel malam.

Actiones bonas, quas *honeſtas* etiam recte dixeris, definiunt nonnulli per eiuſmodi actiones, quae naturae ſunt conſentaneae, item, quae cum fine conſentiunt, quae ad conſeruationem felicitatemque hominis ſpectant: alii actiones eſſe dicunt, quae cum lege conueniunt. *Malas* contra, quas turpes etiam uocari conſtat, explicant per actiones, quae cum lege et cum ultimo hominis fine minus conueniunt, quae item conſeruationem felicitatemque hominis deſtruunt, eiuſdemque naturae repugnant, aut cum lege minus conueniunt. Qui quidem quamuis uideantur alias, easdemque a noſtra diuerſas, definitiones adferre, uerbis tamen tantum diſcrepant a nobis, reque ipſa nobiscum conſentiunt. Intelliges hoc plenius, ſi a nobis legeris demonſtratum, per id eſſe actionem legi uel conformem, uel contrariam, quod aut perficiat nos noſtrumque ſtatum, aut eundem minus reddat perfectum. Deprehendi quoque, re rite perpenſa, nihil poſſe naturae uel conuenire, uel eidem repugnare, nihil item uel conſeruationi felicitatique hominis amplificandae, uel eidem deſtruendae eſſe accommodatum, niſi idem ſit eiuſmodi, ut nos noſtrumque ſtatum aut perficiat, aut reddat imperfectiorem.

Si ergo, inquies, omnis actio uel bona eſt, uel mala, conſequens eſt, ut nulla detur actio *indifferens.* Cum uero, teſte experientia, complures ſuſcipiamus actiones, quae neque nos conditionemque noſtram

noſtram perficiant, neque felicitatem noſtram deſtruant, quaeque adeo nec bonae ſint, nec malae, facile eſt ad iudicandum, dari actiones indifferentes. Actio enim indifferens ea dicitur, quae neque eſt bona, neque eſt mala. Hic uero uelim ad ſequentia animum aduertas. Quotusquisque eſt, qui eiusmodi unquam ſuſceperit actionem, ex qua nihil omnino reſultarit, quod aut ad ſtatus ſui perfectionem, aut imperfectionem ſpectaſſet. Quamuis enim plurimi, non ſatis ſibi ſuisque attendentes actionibus, nihil omnino, in actionibus nonnullis, quas ſuſcipiunt, deprehendiſſe ſibi uideantur, quod aut ad perfectionem, aut ad imperfectionem ſtatus ſui pertineat; ii tamen, qui acerrime et intentis, ut aiunt, oculis actionum ſuarum conſecutiones contemplantur, obſeruant nonnulla, ex iis oriunda, quae, niſi perſpicaciſſimus quisque, nemo facile animaduertit. Fit ita plerumque, ut ex iis tantum, quae in ſenſus incurrunt, actionum conſequentiis earundem uel honeſtatem, uel turpitudinem aeſtumemus. Falſo. Vnaquaeque actio eſt ex ſimplicioribus compoſita, quarum infinita eſt complicatio, ita quidem, ut qui ad ea, quae actionem, ratione loci et temporis, circumſtant, ſolicite attenderit, facile proſpiciat actionis cum perfectione noſtra conuenientiam uel diſconuenientiam. Non enim ea tantum actio uitioſa putanda eſt, quae homini immediate eſt pernicioſa, e. g. Si quis uenenum biberit, aut ſibi mortem conſciſcat. Ea etiam actio ſtatum noſtrum imperfectiorem reddere cenſenda eſt, quae, multis demum annis praeterlapſis, aut nobis aut aliis damni quid adfert, item ea, qua non directe quidem felicitatem deſtruit, ſed impedit tamen, quo minus ad maiorem perueniamus felicitatem; aut efficit certe, ut paullo tardius difficiliusque felicitatem conſequamur. Nec praetereundum hic illud eſt, nonnullas actiones eſſe eiuſmodi, ut *ſingulae* uix ac ne uix quidem nocere nobis poſſe uideantur. At eaedem cum ſuauitate quadam ſenſibus lenocinentur, atque adeo

hominem ad easdem crebrius ſuſcipiendas pelliciant, ut, quo ſaepius eaſdem homo repetierit, eo maior eaſdem ſuſcipiendi cupiditas gignatur, quae, interna mentis uitioſitate, tanquam peſtifero quodam nutrita pabulo, tandem eo hominem deducit, ut, qua ſe ratione ex aerumnis expediat, uix reperiat. His rite obſeruatis, intelligi facile poteſt, quid de actionibus indifferentibus exiſtimari debeat. Plura occurrent infra. Vid. Gottſchedii diſſert. de fonte uitiorum humanorum § 5.

§ 14.

I. Ratio ſufficiens, cur actio alia ſit bona, alia mala, in intrinſeca eiuſdem natura conſequentiisque eſt quaerenda. Cum enim actio per id ſit bona, quod ſtatum noſtrum ſiue externum ſiue internum perfectiorem reddat (§ 12), et per id ſit mala, quod eundem efficiat imperfectiorem (§ 12), manifeſtum eſt, ex perfectione uel imperfectione ſtatus, ex actionibus oriunda, concipi debere, cur actio ſit bona, uel mala, E. cur actio ſit bona, uel mala, ex intrinſeca actionis natura eiusque conſequentiis uel periculoſis, uel optabilibus laetisque concipi debet. Id, ex quo concipitur, cur alterum ſit, uel non ſit, cur ſit hoc modo, nec alio, dicitur *ratio ſufficiens* (§ 14 Metaphyſ.), E. ratio ſufficiens, cur actio alia ſit bona, cur ſit mala, in intrinſeca actionis natura, eiusque conſequentiis reperitur.

Quaeris e. gr. ex me, cur temperantia ſit bonum quid? Reſpondeo, quia ea eſt temperantiae natura, ut corporis uires non modo non deſtruat, ſed etiam conſeruet et augeat, mentemque adeo ipſam, corpo-

corporis quaſi fulturis ſuſtentatam, ad uigorem et alacritatem quandam admirabilem perducat, impediatque denique, quo minus opes, quibus et ad uiuendum et ad bene uiuendum indigemus, diſſipentur. Aut profecto nihil uides, aut luculentiſſime intelligis, hic, cur temperantia ſit bona, rationem ſufficientem arceſſi ex ipſa temperantiae natura, feliciſſimisque eiuſdem effectis. Quod idem fit, cum intemperantiae turpitudinem aliis ob oculos ponere uolumus. Nonne ideo eam malam fugiendamque dicimus, quod corporis uires ſuccumque exhauriat, quod omne animi lumen exſtinguat, conſilium impediat, hominemque ad incitas redigat, et, ad turpiſſima quaeque eundem impellendo, nihil in mente relinquat aliud, quam acerbitates, dolores, cruciatus, et innumera conſcientiae uulnera et labes. Quod egregie confirmat Paulus, Epheſ. V, 18 qui ideo fugiendam ſuadet uinolentiam, quod ea, tanquam peſtifero partu, excludat ἀσωτίαν.

II. Actio bona eſt in ſe bona, et actio mala in ſe mala. Actionem in ſe bonam diximus illam, quae rationem ſufficientem, cur ſit bona malaue in ſe ſuaque natura, et, quos producit, euentibus habet. Cum uero in actionis bonae malaeue natura et conſequentiis ratio deprehendatur ſufficiens, cur ſit bona aut mala (poſ. I), conſequens eſt, ut actio bona ſit in ſe bona, actio mala in ſe mala.

III. Actio bona eſt neceſſario bona, actio mala eſt neceſſario mala. Cum enim ratio ſufficiens, cur actio ſit bona uel mala, in ipſa actionis intrinſeca natura, ſiue ut Wolffius loquitur, in eſſentialibus determinationibus reperiatur (poſ. I), id autem, quod rationem ſui ſufficientem in alicuius rei eſſentia habet,

ſit neceſſarium (Ont. § 33 poſ. II), ſequitur, ut actio bona ſit neceſſario bona, et actio mala ſit neceſſario mala.

Fac, actionem bonam non eſſe neceſſario bonam, et actionem malam non eſſe neceſſario malam, tunc ſequetur, ut actio bona poſſit etiam eſſe mala, et actio mala poſſit eſſe bona: id enim, quod non eſt neceſſarium, poteſt eſſe aliter, ſiue quod idem eſt, eius oppoſitum eſt poſſibile (§ 54 Metaph.). Sequetur ergo, ut cultus Dei eiuſque adoratio, ut conſeruatio ſui, ut temperantia, ut caſtitas, ut amor amicorum et gratus animus poſſint eſſe mali quid. Sequetur, ut blaſphemia, ut periurium, ut furtum et rapina, ut homicidium et alia eiuſmodi deteſtabilia ſcelera poſſint eſſe boni quid. Quo uero cum nihil abſurdius ſceleſtiusque dici fingique poſſit, facile intelligitur, actionem bonam eſſe neceſſario bonam, et malam neceſſario malam.

Caue, putes, intelligi hic neceſſitatem quandam ſpinoſiſticam et abſolutam, quam ut ex omni Philoſophia, ita ex morum maxime doctrina proſcriptam uolumus. Hypothetica neceſſitate effectus ex cauſſis ſuis prodeunt, id quod in actionibus noſtris uel inprimis animaduertimus. Neceſſariumne eſt, ut cum uirtutem bonaeque mentis decus conſectamur, animi perfruamur tranquillitate? Quotusquisque eſt, qui unquam mentis laetitiam a uirtute ſeiunctam uiderit? Quotusquisque eſt, qui unquam potuerit impedire, quo minus ex homicidio, periurio, intemperantia et libidine uel conſcientiae cruciatus, uel alia mala, quae cum turbulento animi ſtatu ſunt copulata, oppido orirentur?

§ 15.

Bonitas prauitasque actionum humanarum dicitur earundem *moralitas*. Et ſi ratio ſufficiens, cur actiones liberae uel bonae ſint uel malae, in ipſa actionum natura intrinſeca, earumque

que conſequentiis reperitur, tum dicitur *moralitas obiectiua*, quia ratio non extra actionem in ſubiecto aliquo, quod eam uel praecepit, uel uetuit, quaeritur, ſed in ipſa actione, ſiue in obiecto, quod uel tanquam bonum praecipitur, uel tanquam malum prohibetur.

§ 16.

Vt adeo ex his, quae a nobis demonſtrata ſunt, intelligas, nos non poſſe non in eorum concedere ſententiam, qui moralitatem obiectiuam defendunt.

Funeſtas haec de moralitate obiectiua ſententia turbas acerrimasque controuerſias noſtris temporibus excitauit, quae ne nunc quidem prorſus conſopitae ſunt, nec irae omnes, quas haec lis commouit, pace et odio uidentur conſediſſe. Dici non poteſt, quam multis quamque inanibus logomachiis nonnulli hanc foedarint doctrinam, quamque turpiter uerba, male intellecta, complurium animos diſſociarint. Quaeſtio ſcilicet inſtituitur de ratione, cur actiones liberae uel bonae ſint, uel malae. Hic ergo in uarias diſtrahuntur ſententias eruditi. Alii rationem, cur actio quaelibet bona malaue ſit, petunt ex ipſa actionis indole, eiusque effectis, Deumque, aiunt, nonnullas ideo actiones uel praecepiſſe, uel prohibuiſſe, quia illae in ſe et ſua natura ſint bonae aut turpes, non autem ideo uel bonas eſſe, uel malas, quia Deus illas mandauerit, aut uetuerit. Alii contra ſentiunt, Deumque, negant, ideo actiones uel praecepiſſe uel interdixiſſe, quia in ſe ſint bonae turpesue, ſed ideo eſſe bonas, uel malas, quia Deus illas praeceperit, aut prohibuerit. Ad illos pertinent Scholaſtici, quos, accepimus, in eam ingreſſos fuiſſe ſententiam, ut ſtatuerent, actus quosdam antecedenter ad legem ſeu uoluntatem diuinam bonos, uel malos eſſe.

Quod

Quod quamuis incommode et obſcurius enunciari, non negent ipſi nonnulli moralitatis obiectiuae defenſores, fuerunt tamen, qui ſcholaſticorum ſententiam diſtinctius explicandam putarunt, adlata diſtinctione inter uoluntatem Dei *creatricem et ordinatam et inter uoluntatem Dei praeceptricem ſiue legislatoriam.* Scilicet Scholaſticorum mentem fuiſſe dicunt, quod nonnulli actus turpes honeſtique ſint prius, quam Deus eos uel lege poſitiua praeceperit, uel interdixerit.

Scholaſticorum ſententiae aſſenſus eſt GROTIVS, quem, poſt id tempus, ſecuti ſunt plures alii uel Theologi, uel Philoſophi. In quibus commemorari merentur Velthemius, celebris quondam Ienenſium Philoſophus, Iaegerus, Hochſtetterus, Hebenſtreitius, Foertſchius, Wernsdorffius, Klauſingius, Leibnitius, Wolffius, Cantzius, Hanſchius, Koehlerus, alii.

A Scholaſticis Grotioque ſeceſſionem fecit Puſendorfius, qui intrinſecam actionum liberarum bonitatem turpitudinemque negauit, rationem, cur actio alia ſit bona, alia mala, in ſola Dei uoluntate quaerendam eſſe, arbitratus. Puſendorffii ſententiam ſuffragiis comprobarunt, cum plures alii, tum uel inprimis noſtra aetate, Buddeus, Langius, Walchius, Zimmermannus, qui, adſtructa moralitate arbitraria, ideo, ut hoc utar, homicidium mali quid eſſe et turpe, pertendunt, quia Deus homicidium lege interdixerit. Neque nullas adferunt rationes, quibus ſententiam ſuam communiri poſſe arbitrantur.

§ 17.

Ex his intelligis has poſitiones.

I. Cum qualibet actione per naturam ipſius connectuntur motiua uel eam appetendi, uel auerſandi. Dum enim cum qualibet actione, nexu naturali, eiuſmodi effectus ſunt copu-

copulati, qui aut ſtatum noſtrum reddunt perfectiorem, aut imperfectiorem (§ 11), quique uel boni ſunt, uel mali (§ 12), bonum autem, in re quapiam a nobis cognitum, eſt motiuum eam appetendi, et malum, in actione deprehenſum, eſt motiuum eam auerſandi (§ 230 Metaphyſ.); conſequens eſt, ut cum qualibet actione, naturali nexu, connectantur motiua uel eam appetendi uel auerſandi.

Sic, e. gr. cum temperantia connexa ſunt, nexu neceſſario, uaria bona, mentis gaudium, corporis ſanitas, opum honoriſque conſeruatio et amplificatio. Quae bona, cum temperantia coniuncta, ſi a nobis cognoſcuntur, nos, tanquam motiua, determinant et incitant, ad temperantiam colendam appetendamque. Contra cum intemperantia, bone Deus! quam multa ſunt connexa mala, e. g. morſus conſcientiae, deſperatio, ualetudo debilis, morbi acutiſſimi, ſumma paupertas, famae bonae iactura, alia. Quae mala ſi rectius diſtinctiusque inſpiciuntur, id efficiunt in animo, ut deteſtemur intemperantiam, adeoque ſunt motiua eam auerſandi.

II. Vides hinc, quid ſit, quod Philoſophi affirment, actionem bonam eſſe in ſe appetibilem, et actionem malam in ſe auerſabilem. Cum enim in qualibet actione bona lateant motiua eam appetendi, et in mala actione motiua eam auerſandi (poſ. I), euidens eſt, quamlibet actionem bonam eſſe eiuſmodi, ut appetitum ciere poſſit, et cieat etiam, ſi, quod in ipſa eſt bonum, diſtinctius cognoſcatur, contra in qualibet actione mala eſſe quid, quod, ſi ab homine perſpiciatur, non poſſit non reſpui et repudiari.

Mira-

Miratus fui, cum a nonnullis hanc poſitionem uel ideo negatam uidi, quod experientia alia omnia unumquemque condoceat. Quam multi, inquiunt ſcilicet, ſunt, qui omni impetu feruntur in actiones, quae reuera ſunt malae, turpes, et noxiae, eas contra fugiunt et deteſtantur, quas, negari non poteſt, ipſis fore ſaluberrimas. Certum eſt, quid reſpondeam? Largior id, eſſe complures, qui actiones bonas auerſentur, malas appetant. At id noſtrae poſitionis ueritatem non euertit. Neque enim ſemper appeti actiones bonas, dicimus, ſed id affirmare ſuſtinemus, actiones bonas habere in ſe quicquam, quod, ſi cerni poſſet acutius, admirabiles ſui amores concitaret, ſiue eſſe appetibiles. Cur uero non ſemper eae appetantur, cauſa ſatis iuſta poteſt adferri. Scilicet in compluribus praeiudicata quaedam opinio, quae iudicium ueri adulterat et tollit, ita mentis praeſtrinxit oculos, ut, quod in actione eſt uere bonum pulchrumque, minus perſpiciant.

CAP. II.

De Obligatione.

§ 18.

Perſpecta ita actionum humanarum differentia, pedem proferimus, et ad ipſas, quibus actionum quaelibet conformanda eſt, leges explicandas nos accingimus. Cum uero, quae ſit uocis *legis* uis ac poteſtas, intelligi recte non poſſit, niſi ante, quid ſit *obligatio*, quae legum uelut anima eſt, fuerit accurata definitione conſtitutum, ea, quae ad notionem obligationis enodatius tradendam pertinent, ante adferemus, quam in ipſa lege definienda fuerimus uerſati.

§ 19.

Vocabuli *obligationis* ſignificatus latiſſime patet. Quid ſit *ligare*, et *obligare*, ſi has uoces proprie ſumſeris, non facile quisquam eſt, qui neſciat. Quod ſolutum eſt, ligamus, atque adeo, libertate longius euagandi reſtricta, impedimus, quo minus uage disiiciatur, et huc illuc paſſim erret.

§ 20.

Eſt in unoquoque hominum poteſtas uiuendi, ut uelit, id, quod ſuus quemque ſenſus, et experientia condocefacit. Vt ergo mens impediatur, quo minus, uagis agitata cogitationibus, licenter erret, nec, quicquid libet, pro licito iudicet, opus eſt obligatione, et tali quidem, qualis in mentem humanam, tanquam ſpiritum, cadere poteſt. Neque enim noſter, qui incolit corpus, animus, ut uitis, erratico ſerpens lapſu, uiminibus uinciri poteſt et obſtringi, ſed ſi qua cadit in mentem obligatio, ut cadit omnino, nulla alia eſſe ea poteſt, quam quae rationibus mouentibus et ad agendum incitantibus efficitur. Cum autem nihil ſit, quod mentem ad appetendum quid et ſuſcipiendum perpellere poſſit et commouere, quam ſola boni repraeſentatio, nihilque ſit, quod eandem ad rem quampiam auerſandam fugiendamque incitare queat, quam ſola mali repraeſentatio (§ 230 Metaphyſ.), euidens eſt, eum *obligare* nos, qui rationes, quae uoluntatem ad bonum appetendum malumque auerſandum mouent, cum actionibus ſuſcipiendis fugiendisque coniungit, ſiue, quod

quod idem eſt, qui hominem motiuo aliquo impellit, ut actiones moresque ſuos ad normam quandam componat.

§ 21.

Intelligis ergo hinc, quid ſit, quod Wolffius, Koehlerus, Heineccius, alii *obligationem actiuam* definiant per connexionem motiuorum cum actionibus uel committendis, uel omittendis. *Motiua* enim nihil aliud ſunt, quam repraeſentationes boni uel mali, quae uoluntatem uel ad appetendum bonum, uel ad auerſandum malum determinant.

§ 22.

Hanc obligationis actiuae definitionem, a Wolfio traditam, hoc libentius retinemus, quo certius eſt, magnam uim in ea poſitam eſſe, ad intelligendum id omne, quod de obligatione eiusdemque formis ſiue ſpeciebus praecipitur, aut praecipi debet.

Quae iam abs me in philoſophia recens controuerſa ſufficienter et diſtinctius p. 170 ſq. explicata eſt, definitio ut intelligatur rectius, caſus quoſdam adferam ſpeciales, qui, meo quidem iudicio, illuſtrandae huic definitioni uidentur perquam eſſe accommodati. Conſideres, quaeſo, quartum Decalogi praeceptum, quod hac continetur propoſitione: *Parentibus obedias, eosdemque reuerearis.* Cum hoc praecepto ſiue lege Deus connectit motiuum. Repraeſentat et proponit ſcilicet omnibus iis, qui parentibus obſecundant, bonum quoddam, quo ad obedientiam impellantur. Quodnam eſt illud bonum? Vita ſcilicet diuturna, et perpetua, ſecundo uitae fine ulla offenſione curſu, felicitas. Haec, tam praeſtabilia, bona dum adiunxit legi Deus, homines ad obediendum parentibus obligat.

§ 23.

§ 23.

Ex hac definitione ſequentes conficiuntur poſitiones:

I. Quanto plura et quanto ualidiora cum actionibus committendis omittendisue motiua connectuntur, hoc magis creſcit obligatio.

Obligatus eſt e. gr. belli dux, qui a rege ſuo exercitui praeficitur, ad fortitudinem in bello adhibendam, periculaque, quibus caput corpusque ſuum obiici uidet, excelſo inuictoque animo ſubeunda. Ad quod ipſum impellit et exſtimulat repraeſentatio fidei, quam regi ſuo obſtrinxit. En! primum motiuum! Ad hoc uero ſi accedunt alia, u. c. repraeſentatio laudis et gloriae, ex bello reportandae, item praemiorum, a rege promiſſorum, et patriae periclitantis, tum uero cumulatis motiuis creſcit obligatio.

II. Noua ſi ad actionem aliquam ſuſcipiendam uel omittendam accedunt motiua, noua inde cooritur obligatio, et diuerſa ſi concurrunt motiua, diuerſae quoque in actu aliquo progignuntur obligationes.

Fac, Caium Titio promittere, ſe certam pecuniae ſummam, quam ipſi debet, definito quodam die ſoluturum. Caius obligatus eſt ad promiſſum ſeruandum fidemque liberandam. Secus enim ſi fecerit, innumera mala, e. gr. laeſio Caii, fideique et exiſtimationis iactura inde coorirentur, quae mala dum ſibi repraeſentat Caius, determinatur, et commouetur ad ſummam pecuniae, quam debet Titio, ſoluendam, promiſſisque ſtandum. Fac uero, Caium, fide iuriſiurandi interpoſita, polliceri, ſe, dicto die, debitum uelle ſoluere, tum noua in ipſo exſurgunt motiua, quae ipſum ad fidem liberandam incitant, ſcilicet repraeſentatio iuſtitiae

Dei uindicis, infamiae item, ex periurio oriundae etc. Noua ergo hic adeſt obligatio.

III. Fit perſaepe, ut plura motiua inter ſe pugnent, adeoque ſibi contradicant. Quod cum fit, motiua inter ſe dicuntur *collidi*. Ex ipſa autem hac motiuorum colliſione exiſtit obligationum colliſio.

Exemplum colliſionis motiuorum reperimus in M. ATTILIO REGVLO, conſule Romano, qui cum in Africa ex inſidiis captus eſſet, iuratus miſſus eſt ad Senatum Romanum, ut, niſi redditi eſſent Poenis captiui nobiles quidam, rediret ipſe Carthaginem. Romam ergo ubi uenerat, utrinque uariis ſollicitabatur rationibus et manendi Romae, et Carthaginem redeundi. Ex altera parte ſibi repraeſentabat utilitatem, in ſe redundaturam, ſi Romae maneret, fidemque Carthaginienſibus datam, frangeret. Eſſe domi ſuae cum uxore, cum liberis, tenere conſularis dignitatis gradus, foediſſimae ſeruituris iugum excuſſiſſe, quis haec neget eſſe utilia? Ex altera repraeſentabat ſibi periurii foeditatem et turpitudinem, infamiam item nominis ſui, ſi redire nollet, certo ſecuturam. Vid. CIC. Libr. III de Officiis Cap. XXVI.

IV. Nemo poteſt obligari, niſi qui uſu intellectus et uoluntatis gaudet.

Cum enim obligatio ſit connexio motiuorum cum actionibus uel committendis, uel fugiendis (§ 21), conſequens eſt, ut is, qui obligari debet, motiuis debeat flecti et inclinari ad actionem uel ſuſcipiendam uel fugiendam.

Quicunque debet motiuis inclinari ad actiones, ille debet repraeſentationibus uel boni uel mali ad agendum uel non agendum moueri (§ 20). Cum uero repraeſentatio boni uel mali non poſſit cadere in quemquam, niſi qui uſu intellectus gaudet (§ 205 Met.), patet, neminem poſſe obligari, niſi qui uſu

uſu intellectus eſt praeditus. Qui obligari debet, ille debet motiuis ad agendum determinari (§ 21), τὸ *agere* ſupponit τὸ uelle agere. E. qui obligari debet ad agendum, ille debet eſſe eiusmodi, ut poſſit uelle agere. E. obligandus uoluntate gaudeat, neceſſe eſt.

V. Quo maior eſt intellectus cognitio, eo maior hinc exiſtit obligationis capacitas.

Theologus e. gr. qui ueritates cœleſtes ſcitaque Dei diſtinctius accuratiusque nouit, quam pleps inficeta, maiori tenetur obligatione ad cultum Dei et pietatem, quam ii, quibus myſteria fidei non adeo ſint perſpecta. Hinc ipſe Seruator iis maiorem pœnam comminatur, qui uoluntatem Domini ſciunt, nec ei conuenienter uiuunt. Matth. XVII.

VI. Quia furioſi, infantes, beſtiae, hominesque, inter feras ſilueſtres educati, intellectus uſu prorſus carent, perfacile eſt ad iudicandum, in ipſos non cadere obligationem.

VII. Non poteſt dari ad ea, quae fieri non poſſunt, ſiue quae ſunt impoſſibilia, obligatio.

Quoties quis nos obligat, toties connectit motiuum cum actione uel committenda, uel omittenda, E. qui nos obligat, uult, ut actionis uel commisſio, uel omisſio ad exiſtentiam perducatur. Cum uero nihil poſſit ad exiſtentiam perduci, niſi idem ſit posſibile (§ 23 Metaph.), facile intelligitur, neque commisſionem, neque omisſionem actionis ad exiſtentiam perduci, niſi ſit posſibile, ut actio uel committatur, uel omittatur. E. Obligatio ad impoſſibilia dari non poteſt.

Theorema hoc a plerisque ita enunciatur: *ultra poſſe nemo obligatur*. Sunt autem complures, qui, hac abuſi poſitione, ignauiae ſuae aut malitiae patroci-

 nium

nium inde petunt. Falſa impoſſibilitatis notione decepti plerique, uirium imbecillitatem, cum iubentur bona agere, praetexunt. Hic ergo cauendum α), ne id ſtatim impoſſibile credas, quod difficile eſt, nec, niſi ſumma animi corporisque contentione, poteſt obtineri. Sufficiunt, dummodo uelis et diligentiam adhibueris, uires ad ea perſaepe, quae putaueras, nulla ratione ad exiſtentiam perduci poſſe. Eſt, ut hoc utar exemplo, aliquis, qui operam ſuam Theologiae addixit. Hic ad linguam graecam hebraeamque, quibus noſtrae ſalutis oracula continentur, perdiſcendam obligatus eſt. At quid ille? Memoriae uigorem exoleuiſſe, conqueritur, et quod ab ipſo poſtulatur, fieri poſſe negat. Fraus autem hic ſubolet plerumque. Diligentia et intenſiſſimo ſtudio opus erat, debebatque, continua exercitatione, memoriae uis acui, et ingenii hebetioris tarditas expugnari. Idem uſu uenire ſolet, cum homines ad uitam pie Chriſtique praeceptis conuenienter inſtituendam excitantur. β) Caue, ne impotentia agendi, quam tua culpa tibi contraxiſti, tolli obligationem exiſtimes. Adamus uires, ſibi diuinitus conceſſas, ſceleratiſſime decoxerat, neque adeo, inciſis quaſi bene agendi neruis, Deo obſequium perfectum poterat praeſtare. At num ideo obligatione Deo perfectam obedientiam exhibendi ſolutus erat? Non magis profecto, quam prodigus decoctor, ad incitas redactus, aes alienum creditoribus ſoluendi obligationi liberatur, aut ſeruus ebrius ab obligatione ſeruitia domino praeſtandi immunis eſt.

VIII. Ex his manifeſtum eſt, ad ea non dari obligationem, quae non ſunt in poteſtate noſtra, ſed ad eas tantum actiones, quae ſunt eiusmodi, ut in poteſtate noſtra ſint, utrum eas ſuſcipere uelimus, nec ne. Cum enim ad impoſſibilia nemo obligetur (poſ. VII), conſequens eſt, ut

ut ad eas actiones nemo quoque obligari poſſit, quarum commiſſio uel intermiſſio non eſt in poteſtate noſtra, atque adeo obligatio ad eas tantum actiones ſe extendit, quae ſunt eiusmodi, ut ſit in poteſtate noſtra, utrum eas ſuſcipere uelimus, nec ne.

IX. Non datur, nec dari poteſt obligatio ad actiones naturales, ſed tantum ad liberas. Cum enim actio naturalis ſit illa, quae non eſt in poteſtate noſtra (§ 6), ad eas autem actiones, quae non ſunt in poteſtate noſtra, nemo queat obligari (poſ. VII), intelligitur, ad actiones naturales nec dari, nec dari poſſe obligationem. Cum actio libera dicatur, quae eſt in poteſtate noſtra (§ 6), ad ea autem tantum obligari poſſimus, quae ſunt in poteſtate noſtra (poſ. VII), intelligitur, non niſi ad actiones liberas dari obligationem.

Perabſurdum e. g. foret, ſi quis alterum ad concoctionem ſtomachi intermittendam, aut ad cibum concoquendum obligare uellet. Sunt enim haec actiones naturales, nec poteſtati arbitrioque noſtro ſubiacent. At ad Deum colendum, ad damnum, alteri illatum, reparandum, ad calumnias euitandas homo poteſt obligari, quia haec omnia ſunt eiusmodi, ut pro lubitu ab homine poſſint ſuſcipi et omitti.

§ 24.

Neceſſitas moralis dicitur, ubi oppoſitum moraliter impoſſibile eſt. *Moraliter* impoſſibile dicitur illud, quod quidem non in ſe contradictionem inuoluit, infert tamen repugnantiam, in hoc illoue ſubiecto, ob intercedentes ſubiecti illius perfectiones morales (§ 20 Metaphyſ.)

 Has

Has notiones, in Metaphyſicis iam euolutas, hic ideo adferimus, quia, quae ſequuntur de obligatione paſſiua, intelligi non poſſunt, niſi, quid ſit *neceſſitas moralis*, intellexeris. Exemplum, illuſtrationis gratia adferemus: Fac, Caium philoſophiae praeſtantiam, dignitatem et admirabilem uſum penitius perſpicere. Tum Caius non poterit non repraeſentationibus tot opportunitatum, in philoſophia reperiundarum, commotus et incitatus, Philoſophiam amare et appetere. Amat ergo et appetit eam neceſſitate morali. Qui ſic? Quam diu enim Caius utilitates pulchritudinemque philoſophiae ſibi repraeſentat, tamdiu oppoſitum, ſcilicet odium et contemtio Philoſophiae, eſt impoſſibile quid. Non quidem in ſe contradictionem inuoluit, ut Caius oderit contemnatque philoſophiam, at infert tamen illud repugnatiam nunc in Caio, ob intercedentes ſcilicet repraeſentationes, quas format de philoſophiae uſu, pulchritudine, praeſtantia et dignitate.

I. Neceſsitas moralis locum habet tum, cum uoluntas entis intelligentis motiuis ſiue repraeſentationibus boni uel mali ad agendum uel non agendum commouetur.

Cum enim uoluntas entis intelligentis motiuis ſiue repraeſentationibus boni uel mali ad appetendum flectitur, tum non poteſt non ſequi in uoluntate appetitus; poſito enim determinante ſiue motiuis, ponitur quoque determinatum, ſiue appetitio (§ 46 Met.), atque adeo *τὸ non appetere* non poteſt locum habere, ob intercedentes ſcilicet repraeſentationes, quibus uoluntas ad appetendum determinatur, *τὸ non appetere* ergo, poſitis ad appetendum motiuis, eſt moraliter impoſsibile (§ 230 poſ. III). E. appetitus, poſitis motiuis, eſt moraliter neceſſarius.

E. neceſsitas moralis locum habet tum, cum uoluntas

tas entis intelligentis motiuis ſiue repraeſentationibus boni uel mali ad agendum uel non agendum commouetur.

Non igitur uoluntas necesſitate phyſica aut ui externa ad appetendum uel auerſandum cogitur, id quod anima, tanquam nobilisſimo ſpiritu, eſſet prorſus indignum, ſed necesſitate morali, i. e. ſuaui uoluntatis inclinatione, quae efficitur boni uel mali repraeſentationibus ſiue motiuis. Haec uero motiua, non ſunt libertati inimica, neque eam tollunt. Conf. § 268 Metaphyſ.

II. Qui obligatur ad aliquid uel agendum uel omittendum, illi imponitur neceſſitas moralis, aliquid uel agendi uel omittendi.

Qui enim obligatur ad aliquid uel agendum uel omittendum, cum illius actionibus uel committendis uel omittendis connectuntur motiua (§ 21), ſiue, quod idem eſt, illius uoluntas uel ad appetendum uel ad auerſandum repraeſentationibus boni maliue determinatur, flectitur, et commouetur (§ 230 Met.). Cum uero ſtatus ille, quo uoluntas entis intelligentis repraeſentationibus boni maliue ad appetendum auerſandumque commouetur et determinatur, ſit *ſtatus neceſſitatis moralis* (per def.), conſequens eſt, ut illi, qui obligatur ad aliquid uel agendum uel omittendum, imponatur neceſſitas moralis uel agendi, uel non agendi.

§ 25.

Status ergo, quo quis obligatus eſt, ſiue *obligatio pasſiua* eſt nihil aliud, quam necesſitas moralis aliquid agendi uel non agendi.

Ita obligationem complures deſinire memini, et in his eos etiam, qui Wolffianam obligationis definitionem, qua obligatio per connexionem motiuorum, explicatur, exploſerunt. Qui uero, ſi perpendiſſent,

ſent, Wolffii definitionem eſſe fundamentum huius, qua obligatio definitur per neceſſitatem moralem ad agendum uel omittendum, tum profecto non adeo illam obligationis notionem, quae motiuorum connexione continetur, riſiſſent. Tota controuerſia, quod facile uides, in logomachiam abit, cum Wolffius definiat obligationem actiuam, aduerſarii autem explicent obligationem paſſiuam, quae demum ex actiua fluit. Vides ergo, quomodo cum Wolffiana plurium definitiones, quas de obligatione ſuppeditarunt, poſſint conciliari. Quid? quod ipſa Iureconſultorum definitio, qua obligatio per *uinculum iuris* explicatur,cum noſtra facile conſentiet. Vinculum enim, ſi de anima praedicatur, in ſenſu morali intelligi debet, non proprio. Per ipſa ſcilicet motiua, quae animae proponuntur, et cum actione connectuntur, ligatur uinciturque uoluntas, tanquam per uinculum, ne, uagis ducta cupiditatibus, longius euagetur, ſed in hanc potius, quam oppoſitam partem, ſe inclinet.

§ 26.

Quicunque obligatur, aut per ſpem, aut per metum obligatur. Quicunque obligatur, ille ad agendum determinatur motiuis ſiue repraeſentationibus boni, uel mali (§ 21); quicunque ad agendum determinatur uel boni uel mali repraeſentationibus, ille determinatur repraeſentationibus uel perfectionum, uel imperfectionum, quia notione τȣ boni continetur notio perfectionis, et notione mali notio imperfectionis (§ 226 Met.); quicunque determinatur ad agendum repraeſentationibus perfectionum uel imperfectionum, ille determinatur ad agendum uoluptate et taedio, quia uoluptas oritur ex repraе-

repraeſentatione perfectionum, et taedium ex ſenſu imperfectionis (§ 219 Met.). Cum uero bonum, quo obligamur et ad agendum determinamur, malumque ſit futurum (per experientiam), conſequens eſt, ut obligandus per uoluptatem ex repraeſentatione boni futuri, et per taedium ex repraeſentatione mali futuri ad agendum determinetur. Voluptas ex repraeſentatione boni futuri dicitur *ſpes* (§ 251 Met.), et taedium ex repraeſentatione mali futuri dicitur *metus* (§ 253 Met.). E. qui obligatur, aut per ſpem, aut per metum obligatur.

Vide, lector, quam facile manu quaſi nos ducat noſtra obligationis definitio ad notionem obligationis Thomaſianam. Thomaſium enim, ſcimus, obligationem poſuiſſe in ſpe commodi, ex actionibus bonis noſtris oriundi, et in metu incommodi periculisque, quod actiones malas conſequatur. Vid. eius Fundam. iuris N. et G. L. I c. 4 § 61.

§ 27.

Cum uero, quae ſit obligationis, generatim conſideratae, natura et indoles, ex his perſpiciamus facile; proximum eſt, ut uarias obligationis formas ſiue ſpecies accuratius paullo contemplemur.

§ 28.

Per intrinſecam actionum liberarum naturam obligamur uel ad actiones bonas committendas, uel ad malas omittendas.

Cum enim cum liberis actionibus per intrinſecam earundem naturam motiua connectantur, uel bonas actiones appetendi, uel malas auerſandi (§ 14), motiua autem connectere cum alicuius actionibus

 uel

uel committendis, uel omittendis, ſit nihil aliud, quam *obligare aliquem* (§ 21), conſequens eſt, ut per intrinſecam actionum liberarum naturam obligemur uel ad bonas actiones appetendas committendasque uel ad malas omittendas.

§ 29.

Atque hinc exiſtit *obligatio naturalis*, quae nihil eſt aliud, quam, cum nexus motiuorum ex ipſa noſtra natura actionumque poteſt intelligi.

Sic ad intemperantiam fugiendam, per intrinſecam eius naturam eſſentiamque noſtram obligamur, proterea quod cum ea, nexu naturali, copulantur motiua eam auerſandi. Sic ad caſtitatem obligatione naturali ſumus obligati, cum plurima ſint motiua ad eam nos incitantia, quae in ipſa lateant caſtitatis natura eſſentiaque uel mentis uel corporis humani. Fac enim, te, repagulis pudoris officiique perruptis, in omne libidinis genus effundi, fac, corpus tuum uoluptatum quaſi uinculis conſtrictum detineri, quid efficietur inde aliud, quam ut ſuccus, quo vita continetur, et conſeruatur, exhauſtis uiribus, exareſcat, omnisque animi impetus ad rectiora et bona, amiſſo uelut aculeo, elangueſcat. Taceo labes et uulnera conſcientiae, taceo rei familiaris et exiſtimationis iacturam, inde oriundam, cetera. En motiua, quibus unusquisque ad lubidinum illecebras euitandas caſtitatemque conſectandam obligatur. Quae motiua, uides, in ipſa uoluptatis foedae natura latitare.

§ 30.

Obligatio naturalis eſt neceſſaria. Quia obligatio naturalis eiusmodi motiua connectit cum actionibus uel ſuſcipiendis uel omittendis, quae ab ipſa hominis rerumque eſſentia et natura petuntur, (§ 29) ſequitur, ut, poſita hominis rerumque eſſentia et natura, ponatur quoque obli-

obligatio naturalis. Atque adeo fieri non poteſt, quin, quamdiu homo hominis habet eſſentiam, tamdiu quoque obligatio naturalis locum habeat. Neceſſaria ergo eſt obligatio naturalis, quia hominis rerumque eſſentia, qua, tanquam fundamento, nititur, eſt neceſſaria (§ 28 poſ. III. Metaphyſ.).

Hoc autem theorema, caue, putes, periculi quid continere, quia uox neceſſaria occurrit. Non fatalem hic brutamque neceſsitatem adſtruimus, ſed eam hic neceſſitatem intelligi uolumus, quae rationi eſt conueniens. Haec ſcilicet noſtri theorematis uis eſt et ſenſus: *quamdiu homo hanc habet naturam et eſſentiam, et quamdiu actiones nexu neceſſario per naturam ſuam has, nec alias conſecutiones ſecum uehunt, tam diu quoque obligatio naturalis locum habeat neceſſe eſt.* E. g. quamdiu homo eſt homo, et quamdiu hoc habet corpus, et hanc habet animam, quamdiu item ebrietas funeſtos ſecum coniunctos habet euentus, ut ſcilicet corpus deſtruat, ut uires ingenii mentisque debilitet, cetera, tamdiu fieri non poteſt, quin per ipſam ebrietatis naturam et noſtrae mentis conditionem obligemur ad ebrietatem euitandam. Fac enim, obligationem hanc non eſſe neceſſariam, tum poteſt eſſe aliter, tum fieri poteſt, ut ipſi funeſti ebrietatis euentus ſint motiua, quae uoluntatem ad ebrietatem appetendam flectant et moueant, id, quod per ipſam uoluntatis humanae naturam eſt impoſſibile. Conf. Metaphyſ. §. 230.

Obligatio naturalis dicitur quoque *interna*, at, ſi ens aliquod, quod extra nos eſt, et a mente noſtra diuerſum motiua connectit cum actionibus noſtris, tum exſurgit inde obligatio externa, quae *poſitiua* quoque uocatur. Cumque omne ens, quod extra nos reperitur, quodque a mente noſtra diuerſum eſt, ſit uel *Deus* uel *homo ſuperior*, intelligitur, obligationem poſitiuam recte diſpeſci in-

diui-

diuinam et *humanam*. Si ens, quod extra nos eſt, ita nos obligat ad actiones, ut, ſi fraena mordeamus, imperiumque detrectemus, poenarum comminatione nos ad imperata facienda compellat, tum dicitur *obligatio perfecta*, e. g. perfecte obligamur ad damnum, alteri illatum, reparandum. At ſi ens illud, cuius imperium agnoſcimus, ſine coactione ad uirtutem nos obligat, appellatur *obligatio imperfecta*, e. gr. ut alteri officia amoris et humanitatis exhibeamus, ut benefactoris merita et munificentiam grata mente praedicemus, ut in congreſſione familiari, morum ciuilitatem et elegantiam iis, quibuscum uerſamur, comprobemus. Sunt enim haec omnia eiusmodi, ut nemo ad ea a magiſtratu aut quocunque ſuperiori cogi poſſit. Eleganter diſſeruit de obligatione b. KOEHLERVS in diſſert. de obligatione morali Ienae habita 1723.

CAP. III.

De Lege naturae.

§ 31.

Diſtincte expoſitis iis, quae ad obligationis naturam et proprietates intelligendas ſpectant, nunc, quid ſit *Lex*, quid *Lex naturae*, facillimum erit intellectu.

§ 32.

Per legem, generatim conſideratam, nihil aliud intelligimus, quam regulam quandam ſiue normam, ad quam actiones liberas inſtituere et determinare obligamur.

Regulam uero hoc loco dicimus quamcunque propoſitionem, quae, quid uel faciendum uel omittendum ſit, dictitat, e. g. Haec propoſitio, *parentibus obedias*, eſt regula, quia, quid faciendum ſit, prae-

praeſcribit, et, cum haec regula cum obligandi uirtute copulata ſit, recte dicitur lex. Alii legem ita definiunt: *Lex eſt decretum ſuperioris obligans inferiorem.*

§ 33.

Quandoquidem a lege obligatio ſeiungi non poteſt (§ 32), conſequens eſt, ut a diuerſis obligationis fontibus diuerſae legum ſpecies profluant, ſitque adeo alia *lex diuina*, *humana alia*, *alia naturalis*, *poſitiua* denique *alia*.

§ 34.

Si ea, quae de *obligatione naturali* diximus § 29, expenderis, facile intelliges, quid ſit id, quo lex naturalis contineatur. *Lex* ſcilicet *naturae* per hoc a ceteris legum ſpeciebus internoſcitur, quod ea obligandi uim ſuam ab ipſa rerum atque hominum natura habeat.

E. gr. haec propoſitio, *temperanter uiue*, eſt lex naturalis. Ipſa enim temperantiae corporisque tui et animae natura ſuppeditat motiua, ſiue obligat te ad temperantiam colendam. Eſt enim temperantia eiusmodi, ut ad corpus conſeruandum uiresque animi perficiendas perquam ſit accommodata. Et niſi temperanter uixeris, mala, ex uita intemperanti oriunda, oppido ſenties, uelis, nolis.

§ 35.

Si Deus fuerit obligationis auctor, *lex* dicitur *diuina*; ſed ſi homo aliquis obligat ad actiones liberas, hoc et non alio modo inſtituendas, tum uero *lex* appellatur *humana*.

§ 36.

§ 36.

Quae de lege, generatim ſpectata, itemque de lege naturae ex definitionibus, modo allatis, efficiuntur enunciata, haec fere ſunt.

I. Nulla poteſt eſſe lex, niſi ei uis obligandi ſit adiuncta.

II. Atque adeo cum omni lege id debet eſſe connexum, ut eorum animis, quibus lex proponitur, uel damna, ex actionibus malis oritura, uel bona opportunitatesque, ex bonis factis reſultantes, ſubiiciantur. Eo enim continetur obligatio, ut aliorum motiuis uel ad bonum ſuſcipiendum impellamur, uel a malo reuocemur (§ 21). Motiuis autem impelluntur flectunturque alii, ſi bonum malumue animo ſibi informarint (§ 230 Met.).

III. Ex quo conficitur neceſſaria conſecutione, legem non, niſi eum, poſſe obligare, cui innotuerit fueritque promulgata.

IV. Quandoquidem legum diuerſitas ab obligationis pendet diuerſitate (§ 33), conſequens eſt, ut, ſi obligatio eſt perfecta (§ 30), lex quoque ueri nominis et κατ' ἐξοχὴν ſic dicta, adſit. Lex ſcilicet, ſtricte ſic dicta, illa uocatur, ad quam obſeruandam alii nos ui externa cogere poſſunt. Quare a nonnullis uocatur *lex cogens, ſiue neceſſitatis*. Cui opponas *conſilium*, quod eſt norma agendi, ab altero mihi data, ad quam exſequen-

dam

dam alter, qui normam dedit, me ui externa cogere nequit. E. gr. Si princeps, belli tempore, iuſſerit ciues ad patriam defendendam arma capere, tum ui cogendi ciues gaudet. Eſt haec lex cogens. At ſi amicus multas mihi rationes aperuerit, quibus ad iuris prudentiae ſtudium amplectendum inducere me allaboret, tum, licet aures ipſius monitis claudam, me ad parendum cogere nequit.

V. Cum lex naturae uim obligandi ab ipſa actionum rerumque natura arceſſat (§ 34), per ipſam autem rerum actionumque naturam obligemur uel ad actiones bonas committendas, uel ad malas euitandas, (§ 28), ſequitur, ut lex naturae hac contineatur propoſitione: *Fac ea, quae bona ſunt, et, quae mala ſunt, refuge et omitte.* Eſt haec quaedam generalis formula, ad quam omnes actiones liberae ſunt attemperandae, diciturque ideo *κατ' ἐξοχὴν lex naturae*, quia proxime ex obligatione naturali fluit. Poterat quoque dici PRIMA LEX NATVRAE, quia ceterae propoſitiones, quae ſpecialius, quid faciendum omittendumque ſit, indicant, huic quaſi ſubiectae ſunt, ex eaque demonſtrantur. E. gr. haec enunciata: *temperanter uiue, ſuum cuique tribue, damnum reſarcias*, ex hac propoſitione, quae fundamenti quaſi loco ſubſternitur, uim ac robur accipiunt.

VI. Ex

VI. Ex quo patet, non male a quibusdam legem naturae his quoque enunciari uerbis: *Facienda ſunt ea, quae nos, noſtrumque ſtatum reddunt perfectiorem; fugienda contra et omittenda ſunt omnia illa, quae nos noſtrumque ſtatum efficiunt imperfectiorem.* Bonum enim quid aliud eſt, quam id, quod nos noſtrumque ſtatum reddit perfectiorem (§ 216 Met.), et malum quid eſt, niſi id, quod nos noſtrumque ſtatum reddit imperfectiorem? Siue ergo dicas: *fac bonum, et omitte malum.* Siue ita hanc propoſitionem proferas: *fac ea, quae te ſtatumque tuum reddunt perfectiorem, omitte ea, quae te ſtatumque tuum reddunt imperfectiorem*, unum idemque, mutatis tantum uerbis, dicis.

VII. Legis naturae fundamentum eſt natura. Ex hac enim lex naturae repetit uim obligandi (§ 34).

VIII. Lex naturae per rationem nobis innoteſcit, quae recte dicitur legis magiſtra. Cum enim lex naturae bonum faciendum iubeat malumque uitandum praecipiat, (poſ. VI), conſequens eſt, ut lex naturae per id nobis innoteſcat, per quod cognoſcimus, quid ſit bonum malumue. Hoc autem ex eo cognoſcimus, ſi mutationes, ex actionibus oriundas, nexumque adeo inter actionem et eius conſecutiones perſpicimus (§ 10). Quod cum, niſi, adiutrice ratione, fieri non poſſit (§ 212 Met.), intelligitur, rationem legis naturae magiſtram recte dici, per eamque unice innoteſcere no-

bis

bis hanc propoſitionem: *Fac ea, quae te tuumque ſtatum perficiunt, omitte ea, quae te tuumque ſtatum reddunt imperfectiorem.*

Quandoquidem ergo ratio nos condocet, quae actiones ſint bonae, quae malae, intelligis, cur nonnulli legem naturae uocent *dictamen rationis.*

IX. Vides hinc, omnibus iis, qui rationem ducem et rectricem ſequuntur, pro lege eſſe rationem, neque adeo ipſis eſſe neceſſariam peculiarem legem, quae ad bonum ſuſcipiendum eos compellat.

X. Lex naturae eſt immutabilis et neceſſaria. Eſt enim obligatio naturalis neceſſaria et immutabilis (§ 30). Lex ergo naturae. quae obligatione naturali nititur (§ 34), itidem ſit neceſſaria, oportet, et eiuſmodi, ut immutari non poſſit.

XI. Lex naturae eſt aeterna. Eſt enim id omne aeternum, quodcunque eſt neceſſarium, id, quod in Ontologia cumulatius a nobis fuit commonſtratum. Iſthaec theoremata plenius faciliusque ut intelligas, pauca haec addere uiſum eſt. Fac, legem naturae poſſe mutari, fac, eam non eſſe neceſſariam, tum haec propoſitio emerget: *fac ea, quae mala ſunt, i. e. quae te tuumque ſtatum reddunt imperfectiorem, et omitte ea, quae bona ſunt.* Ita iubebitur uoluntas humana, apperere malum, et auerſari bonum. Quod uero, quid aliud eſt, quam hominem ex homine tollere (§ 230 Met.)? Quid ſi uero, inquies, Deo collubitum fuiſſet, ita creare hominem, ut malum

appeteret, et bonum auerſaretur? Ad haec quid reſpondeam, certum mihi eſt. At cum uerboſiori mihi eſſe hic non liceat, ea repetas, quae et ſupra de interna cuiusque actionis uel turpitudine uel honeſtate, et in Ontologia de eſſentiarum neceſſitate uberius ſumus commentati.

XII. Lex naturae latiſſime patet, uisque eius obligandi ad omnes, qui demum cunque fuerint, homines pertinet, omnesque actiones liberae, ſine ulla uel temporis uel loci exceptione per eam determinantur. Eſt enim lex naturae cum ipſa hominis natura tam arcto connexa uinculo, ut, niſi natura humana ſublata, tolli non poſſit. Quisquis ergo eſt homo, et quamdiu homo eſt homo, non poteſt non ei eſſe ſubiectus.

Quod alii ita enunciant: *lex naturae eſt uniuerſalis*, quia ad omnes homines pertinet, eſt *adeaquata*, quia per eam omnes actiones liberae conformantur diriguntur que. Suae ergo inſcitiae temeritatisque pudeat atheos, ſi naturae leges uel peruertere uelint, uel ab earum obligatione cupiant immunes eſſe. Deſinant homines eſſe, et tum demum legis naturalis uinculo ſe exſolutos eſſe, credant.

XIII. Ex his omnibus euidentiſſimum fit, omnes eos *naturae uiuere conuenienter*, qui eam uiuendi rationem ineant, ut legem naturae ſeruent. Is enim naturae conuenienter uiuere dicitur, qui bonum appetit, malum auerſatur. Poſtulat id uoluntatis humanae natura (§ 230 Met.). Atqui uero lex naturae quid aliud praecipit, quam ut bonum con-

conſecteris malumque fugias (§ 36 poſ. V). Qui ergo legem naturae ſeruant, aut hi naturae conuenienter uiuunt, aut nemo.

XIV. Deus eſt auctor legis naturalis. Cum enim, quicquid hac rerum uniuerſitate continetur, atque adeo ipſa quoque hominis natura ad Deum auctorem referatur, id, quod in Theologia naturali demonſtratum dedimus, patet, Deum quoque obligationis legisque illius, quae naturae fundamentis conſtituta eſt, eſſe auctorem.

XV. Recte ergo lex naturalis dicitur diuina. Cum enim ea lex dicatur diuina, ubi obligationis auctor eſt Deus (§ 35), conſequens eſt, ut lex naturalis ſit diuina.

XVI. Quid ex his conficitur? Hoc nimirum, illos omnes actiones ad diuini Numinis uoluntatem componere, qui legi naturali, atque adeo ipſi naturae et rationi conuenienter uiuunt. Hinc illud ortum: *uox naturae eſt uox Dei.* Atque haec uox Dei, cum ob conſtantiſſimam eius ſanctitatem, tum ob internam actionum uel turpitudinem uel honeſtatem, ſemper eadem ſimilisque ſui manet, ita, ut Deus edicti, de bono faciendo fugiendoue malo in mentibus humanis altiſſime impreſſi, gratiam nunquam fecerit, aut facere poſſit, (*diſpenſare* hoc uocant alii). Quod contra nonnunquam fit in legibus poſitiuis, quae obligandi uim non a natura actionum hominumque arceſſunt, ſed a libera uoluntate et arbitrio legislatoris.

Vnum reſtat, quod iis hic dictum uelim, qui, cum enunciatum hoc: *fac ea*, *quae te perficiunt*, audiunt, ita haec accipiunt uerba, ut non niſi utilitatis propriae ſtudium commendari opinentur. Eas, inquiunt, cum lege tua naturali, quae ad commodum proprium referri uult omnia, ad aliorum utilitatem gloriamque diuini Numinis nihil. At hi, ſi infra a nobis demonſtratum legerint, nullius, quisquis hic et cuias fuerit, ſtatum poſſe perfectiorem reddi, niſi Deum colat, niſi gloriae eius amplificandae intentus ſit, niſi denique aliorum, cum quibus uiuit in communitate. rationibus conſultum cupiat, facile, ſi ingenui ſint, intelligent, quam turpiter errarint. Omnia enim officia, quae et Deo et aliis debes, his uerbis, *fac ea*, *quae te perficiunt*, continentur, id quod ex iis, quae deinceps dicemus, lucide apparebit.

CAP. IV.

De Poenis et Praemiis.

§ 37.

Cum, quae de legibus, ſpeciatimque lege naturali, obſeruari merentur, adtulerimus, conſequens eſt, ut de poenis et praemiis commentemur. Ita enim fieri ſolet, ut, qui legi morigerantur, ſe bonis quibuſdam exhilarari ſentiant, et qui eam migrant, affligantur malis, et uel fortunae, uel honoris, uel opum, uel internae tranquillitatis iacturam experiantur. Illud malum, quod legislator actionibus turpibus adiungit, ideo, ut eae omittantur, dicitur *poena.* Sed bonum illud, quod a legislatore cum actione honeſta copulatur, ut ad eam perpetrandam animus

animus eo acrius commoueatur, inciteturque, dicimus *praemium.*

GROTIVS poenam ita definit: *Eſt malum paſſionis ob malum actionis.* E. gr. Si miles, qui uel furtum commiſit, uel ſine commeatu ſigna deſeruit, uirgis lorisque caeditur, malum perpetitur, idque ideo, ut a turpibus his actionibus in poſterum abſterreatur. Malum hoc, quod ipſius corpori infligitur, et ex mala actione ortum eſt, dicitur *poena.*

§ 38.

Sunt quaedam mala, quae ex actionibus malis neceſſitate naturali conſequuntur, euitarique nullo modo poſſunt (§ 10), quae dicuntur *poenae naturales.* Quae autem bona ex actionibus honeſtis, neceſſaria conſecutione, oriuntur, ea uero *praemia naturalia* appellari ſolent. Quibus recte opponas eas uel poenas uel praemia, quae *poſitiua* nominantur, et ab arbitrio legislatoris dependent.

E. gr. Ἀσωτία, quae, monitore PAVLLO, neceſſitate quadam naturali, ex uinolentia, uitaque libidinoſe et intemperanter acta, conſequitur, eſt poena naturalis intemperantiae. At liquida illa ſerenaque mentis uoluptas, quae ex uirtutis ſtudio non poteſt non oriri, eſt praemium naturale.

§ 39.

Ex definitionibus his diſtinctius intelliges has poſitiones.

I. Omnes actiones per ſe bonas honeſtasque nexu indiſſolubili ſequuntur praemia naturalia, et omnes actiones per ſe malae ſunt eiuſmodi, ut ab iis poenae naturales ſeiungi non poſſint.

Quod intelliges plenius, ſi, quae de actionibus, per ſe bonis malisque, ſupra diximus, repetieris. Quis enim, ut hoc utar, ab ebrietate crapulam cruditatesque ſtomachi diuellet? Quotusquisque eſt, qui poſſit haec, natura cohaerentia, mala, libidinoſam ſcilicet uitam, et effoetum corpus angoresque conſcientiae a ſe inuicem disiungere? Contra, quis poteſt uinculum illud naturale, quo uirtus mentisque tranquillitas continetur, diſſoluere?

II. Omnes poenae naturales ſunt poenae diuinae, omniaque praemia, ex actionibus honeſtis nexu naturali oriunda, itidem ad DEVM auctorem ſunt referenda. De quo tanto minus dubitaueris, quanto exploratius habes, et naturam mentis corporisque humani. et uniuerſum rerum omnium nexum a DEO dependere. Quis e. g. corpus ita coagmentauit, ut uires eius luxu, torpore, ac libidinibus non poſſint non langueſcere, debilitari, conſumi? Quis mentem ita effinxit, ut ea, uirtutum culturae ſi fuerit intenta, neceſſario quodam incredibilique laetitiae ſenſu expleatur, contra, uitiorum ſordibus immerſa, angoribus et ſcelerum conſcientia, tanquam furiarum taedis, agitetur, crucietur? Nonne Deus?

III. Hunc autem poenarum praemiorumque naturalium uſum eſſe uoluit Numen, rebus humanis propitium, ut homo iis obligetur uel ad actiones turpes euitandas, uel ad bonas honeſtasque committendas. Connexuit enim et poenas et praemia naturalia cum actionibus malis bonisue, tanquam motiua et incitamenta, quae uoluntatem

tatem, uel ad bonum committendum inclinent et impellant, uel eam a malo reuocent. Quo ipſo uero obligationis notio continetur (§ 21).

Si e. gr. is, qui ex ebrietate languorem corporis membrorumque debilitatem et mentis angores ſentit, in rationem ſufficientem penitus inquirere uelit, cur et corpus et animus tantis affligetur tortoribus, nonne his quaſi monitoribus ad uitam cautius inſtituendam ſe incitari ſentiet? Nonne per gaudium, quod ex recte factorum conſcientia oritur, ſtimulos quaſi ſubdi ſibi animaduertet, quibus animus ad maiora excellentioraque indies facta ſuſcipienda concitetur?

Vide, quod, tanquam in tranſcurſu, monitum uelim, quam prouida ſit utilitatum humanarum conſultrix natura! Vide, quam egregie ſoliciteque DEVS generis humani rationibus proſpexerit! Quam multi ne perſpecturi quidem forent, quid bonum malumue eſſet, niſi Deus actionibus turpibus adiunxiſſet quasdam calamitates et incommoda? Quam multi, quadam mentis effrenatione, coecoque impetu, in peſſima quaeque proruituri eſſent, niſi poenas naturales extimeſcerent, quibus tanquam frenis, a turpitudine mentem humanam retinendam putauit DEVS? Quam multi in uirtutis cultura langueſcerent, niſi innumeris illis opportunitatibus, quas, nexu neceſſario, adfert uirtus, internaque mentis tranquillitate, actionum bonarum comite, ad praeclariora exſtimularentur?

Praeter naturales actionum humanarum conſecutiones, dubium non eſt, quin fortunae, quos uocant, caſus, uel ſecundi uel aduerſi pro praemiis poenisue diuinis haberi queant. DEVS ſcilicet, qui, ex omni aeternitate, hunc mundum perfectiſſima intelligentia complexus eſt, cauſasque rerum, prout altera ex altera nexa eſt, conſecutionesque etiam nunc perluſtrat, admirabilem cauſarum effectorum-

que ex his cauſis, tanquam ſeminibus, naſcentium ordinem, ordiniſque leges ſanxit, legibusque his conuenienter mundum adminiſtrat. Ex quo cauſarum effectorumque ordine, naturali colligatione, conſerto contextoque, exſurgit notio *fortunae*, quam recte dixeris eam cauſarum effectorumque ſeriem et continuationem, quae, quia mirabilibus eſt implicita nexibus, a nemine hominum poteſt plene perſpici, et, quia ſapientiſſime et prouidentiſſime eſt deuincta, nec immutari poteſt in ea quicquam, nec tolli. Hos caſus fortuitos ita diſpoſuit DEVS, ut ii perſaepe, qui legi morigerantur, fortuna ſecunda utantur, contra illi, qui legum repagula perrumpunt, infortuniis affligentur, ut ita fortuna uel proſpera uel aduerſa merito quodam ſuo in numerum diuinarum poenarum et praemiorum referatur. Num poenae naturales recte dicantur poenae, de eo inter eruditos diſputatio eſt orta, quae concertatio, de uerbo *poenae* ſuſcepta, recte ad λογομαχίας pertinere exiſtimatur.

CAP. V.

De Virtute et Vitio Hominisque felicitate.

§ 40.

Vt, quid ſit *uirtus*, intelligi queat, ad id, uel maxime, animum aduertas, uelim. ut *actiones* ad naturae legem conformatas, diſtinguas ab *habitu* actiones legi naturali conuenienter inſtituendi. Neque enim is uirtute praeditus dici exiſtimarique poteſt, qui alteram alteramue actionem ad legis praeſcriptum componit. Sed uirtus requirit rectum animi habitum, conſtantemque et conuenientem animi affectionem, perpetuum

petuumque ſtudium legis imperata faciendi *Virtus* enim eſt habitus actiones ſuas legi naturae conuenienter inſtituendi. *Vitium* uero, uel potius *uitioſitas* eſt habitus legem migrandi, ſiue actiones ſuas legi naturali minus conuenienter inſtituendi.

§ 41.

Quae his definitionibus continentur enunciata, paucis habeto.

I. Non quaecumque externa actionum conuenientia cum lege pro uirtute haberi debet. Virtus enim internam quoque mentis habilitatem ſtudiumque recte agendi poſtulat.

II. Caue ergo, honeſtatem externam, quae in externa conuenientia actionum cum lege poſita eſt, cum uirtute confundas.

III. Virtus aeque, ac uitium, uſu continentique exercitatione acquiruntur. Habilitas enim ſiue firma agendi facilitas non, niſi continuo exercitio, acquiritur.

IV. Qui uirtute praeditus eſt, eas actiones ſuſcipit, quae ſtatum ſuum perficiunt. Eſt enim uirtus habitus legi naturae actiones conuenienter inſtituendi (§ 40). Qui uero ad legem naturae facta ſua componit, is ea ſuſcipit, quae ſtatum ſuum perficiunt (§ 36 poſ. V).

Poteras ergo uirtutem ſic quoque definire: *Virtus eſt perpetua et conſtans uoluntas, ſe ſtatumque ſuum perficiendi.* Item: *Virtus eſt habitus uoluntati diuinae conuenienter actiones ſuas inſtituendi:* Eſt enim lex naturae lex diuina (§ 36 poſ. XV).

V. Qui uirtuti deditus eſt, actiones ſuas legi naturae lubenter ac libere attemperat. Eſt enim uirtus conſtans et perpetua uoluntas recte agendi, et, qui eius ſtudioſus eſt, gaudet facilitate aliqua legi obediendi. Omnis ergo hic externa coactio, quae animum ad bonum impellat, abeſt, ſed mens, uirtuti dedita, naturali honeſtarum actionum bonitate allicitur, ſuauiterque inclinatur ad bonum committendum.

VI. Qui ergo ad malas actiones omittendas metu poenae compelluntur, non poſſunt uirtute praediti eſſe.

VII. Virtutem ſibi ipſam praemium eſſe, ex his intelligitur. Id enim efficit uirtus, ut legi conuenienter agamus (§40); atque adeo, ut nos noſtrumque ſtatum reddamus perfectiorem (§36 poſ. V). Quia uero ea, quae nos noſtrumque ſtatum reddunt perfectiorem, bona ſunt (§230 Met.): Bona autem, ex actionibus, quas ſuſcepimus, reſultantia, ſunt praemia (§ 38); uirtus praemia nobis largitur, ſiue ſibi ipſa eſt praemium. Hic explicanda quoque eſt *imbecillitas moralis*, quae eſt, cum quis naturali quadam impotentia impeditur, quo minus legem naturalem obſeruet, *impotentiam* uero *naturalem* tum demum locum habere dicimus, cum ea corrigi aut tolli uiribus noſtris non poteſt.

Ita infirmitati naturali tribuere conſueuimus, cum quis ob ignorantiam quandam, quae uitari non potuit, officia non obſeruat. E. gr. ſi homines, inde

ate.

a teneris unguiculis inter feras educati, cultum Dei omittunt. At ſi ignorantia recti honeſtique fuerit eiusmodi, ut potuerit euitari, tum falſo infinitatis naturalis integumento male facta uelari excuſarique, oppido patet. Vid. CARPOVII Diſp. de gradibus uirtut.

§ 61.

Cum in eo, ut quis uitam ad legem naturae componat, magna uis magnumque momentum poſitum ſit ad perficiendam et mentis et corporis conditionem (§ 36 poſ. V), manifeſtum eſt, non poſſe non eius animum, qui legem naturae obſeruat, iucundiſſimo uoluptatis ſenſu expleri, propterea quod uoluptas a perfectionum noſtrarum amplificatione ſeparari nequit (§ 219 Met.). Haec animi laetitia ſiue uoluptas, quam legis naturae cuſtodia partu quaſi excludit, quaeque uirtutis fulturis nititur, efficit id, quod felicitatem dicere conſueuimus. Eſt enim *felicitas* nihil aliud, quam ſtatus durabilis gaudii.

Quid per *durabile gaudium* hic intelligi uelimus, copioſius explicauimus in Metaphyſ. § 220 poſ. V. Si quis ea, quae ibi adtulimus, intelligit, non mirabitur, nos felicitatem in durabilis gaudii ſtatu ponere. Sed ſi qui tamen fuerint, quibus haec felicitatis notio minus probetur, eos uero rogatos uolo, ut haec cum animo paulliſper reputent, quae, illuſtrationis cauſa, adponam. Felicitatem humanam aut efficit dolor et aegritudo, aut gaudium. Illud non facile quispiam dixerit. Relinquitur ergo, ut felicitatem in ſtatu gaudii conſiſtere, affirmes. Quale autem hic uis gaudium? Num fugax, num breue, et caducum, num tale denique putas, quale hominum libidinoſorum ebrioſorumque eſſe ſolet, qui, quam diu in luſtris et helluationibus uiuunt, tamdiu

tamdiu immoderatiori efferuntur gaudio, at paullo poſt ex inſana illa uoluptate innumeras poenitendi dolendique cauſas enaſci uident. Eiusmodi laetitia, uel umbra potius laetitiae, tantum abeſt, ut gignat felicitatem, ut potius miſeros efficiat infeliciſſimosque omnes eos, qui uoluptatibus ſeruiunt. Reſtat ergo, ut, niſi quae cum perpetuo conſtantique coniuncta ſit gaudio, felicitas nulla eſſe queat.

CICERO definit felicitatem per cumulatam bonorum complexionem, ſecretis malis omnibus, Lib. V Quaeſt. Tuſc. Alii ita: *Felicitas* eſt fruitio boni. Qui quidem noſtram definitionem aliis uerbis enunciant.

§ 43.

Infelicitas eſt ſtatus perdurantis taedii.

Taedium, quod cito tranſit, quodque ſaepius uoluptatis perpetuitate penſatur, non eſt infelicitas nominandum.

§ 44.

De felicitate obſerues has poſitiones.

I. Qui ſtatum ſuum quotidie reddit perfectiorem, non poteſt non felicitate potiri. Qui enim ſtatum ſuum reddit perfectiorem, non poteſt non uoluptatem mentis laetitiamque promouere, (quia a perfectionibus earumque ſenſu uoluptas ſeiungi non poteſt) (§ 219 Met.), et, quae inde oritur uoluptas, non poteſt degenerare in taedium, (quia cauſa taedii abeſt, addit enim perfectiones perfectionibus). Patet ergo, eum, qui ſtatum ſuum perfectiorem quotidie reddit, non poſſe non felicitate potiri.

II. Qui

II. Qui legem naturalem obſeruat, is felicitatem conſequitur. Cum enim is, qui legem naturalem obſeruat, ſtatum ſuum perfectiorem reddat (§ 36 poſ. V), conſequens eſt, ut idem felicitatem conſequatur.

III. Qui uirtutem colit, is felicitatem adipiſcatur neceſſe eſt. Cum enim, qui legem naturalem obſeruat, felicitate potiatur (poſ. II), uirtutis autem proprietas haec prima ſit, ut legem naturalem cuſtodiat (§ 40); intelligitur, uirtute et gigni et conſeruari felicitatem.

IV. Omne ergo uitium felicitatis eſſe impedimentum, et miſeriae infelicitatisque cauſam, ex his apparet.

V. Qui rationi et uoluntati diuinae conuenienter uiuit, is fit felicitatis particeps. Quia enim is, qui legi naturae obſequitur, felix fit (poſ. II); lex autem naturae eſt ipſa ratio, et lex diuina (§ 36 poſ. XV), patet, qui rationi et uoluntati diuinae obſequitur, eum non poſſe non felicem euadere.

VI. Summum bonum (philoſophicum) et felicitas arcto uinculo continentur, neque a ſe inuicem diuelli poſſunt. Si quis eam uiuendi rationem inierit, ut perfectiorem ſe in dies reddat, et in perfectionibus magis magisque creſcat longiusque progrediatur, tum eum hoc bono maius quoddam excellentiusque, in hac uita, per uires rationis conſequi poſſe negamus, atque adeo ei tribuimus SVMMVM BONVM. Iam uero cum is

ſtatus,

ſtatus, quo quis in dies ſe perfectiorem reddit, a felicitate ſeiungi nequeat (poſ. I), palam eſt, ſummum bonum et felicitatem arctiſſimo uinculo contineri.

De ſummo bono, quod WOLFIVS in *progreſſu non impedito ad maiores in dies perfectiones ponit*, omni tempore philoſophi diſputarunt, at, ut fit, de uerbis magis, quam de re ipſa concertationes ſuſceperunt. Summum malum uocat idem WOLFIVS *non impeditum progreſſum ad maiores in dies imperfectiones.*

CAP. VI.

De Conſcientia.

§ 45.

Si quis uitam ad naturae legem componere, atque adeo uera perfrui felicitate cupit (§ 44 poſ. II), tum ſingulas, quas ſuſcipit omittitque, actiones accuratius examinet, oportet, num legi ſint conſentanae, nec ne. Quod fieri non poteſt, niſi adiutrice ratione, qua, quid honeſtum, quid turpe, perſpicimus, iudicamusque adeo, num actio committenda ſit an omittenda. Iudicium hoc de actionum honeſtate ac turpitudine appellatur *conſcientia.*

E. gr. Si quis, artibus ueteratoriis, incautiores argento emunxerit, aut fraude ſceleſtaque malitia animos amicorum diſſociauerit, contuberniumque euerterit, is, ſi iudicat, num recte fecerit, an ſecus, uim conſcientiae in ſe perſentiſcit. Scrupuloſius paullo minutatimque WOLFIVS in omnes conſcientiae formas et ſpecies inquiſiuit, quarum praecipuas pro inſtituti ratione, adducemus.

§ 46.

§ 46.

Si iudicamus prius, quam actio patrata fuerit, num illa ſuſcipienda ſit, aut omittenda, tum iudicium hoc uocamus *conſcientiam antecedentem*, idem uero poſt actionem patratam appellamus *conſcientiam conſequentem*.

Si ante, quam quidpiam ſuſcipimus, de eo tantum iudicamus, num actio ſuſcipienda *bona* ſit uel *mala*, tum uero appellatur *conſcientia theoretica*. At ſi de eo diſquiſitionem inſtituimus, num actio *patranda* ſit, aut *omittenda*, tum conſcientia uocatur *practica*.

§ 47.

Si iudicium, quod fers de actionis ſuſcipiendae uel ſuſceptae honeſtate aut turpitudine, uerum fuerit, conſcientia dicitur *uera* uel *recta*, *falſa* autem eſt uel *erronea*, ſi iudicium fuerit falſum. Si dubitas, num actio bona ſit aut mala, conſcientia uocatur *dubia*. Ratio autem illa, quae efficit, ut ambigas, honeſtumne ſit, an turpe factum, dicitur *ſcrupulus conſcientiae*.

Has notiones qui diſtincte intelligere cupit, is ea repetat, quae de iudicio uero falſoue, itemque de dubitatione in logica attulimus. Ad illuſtrandas has definitiones accommodata uidentur ſequentia exempla. Si quis iuſiurandum ſeruandum putat, ut REGVLVS apud CICERONEM, ſi quis item, quamuis omnes homines celare poſſit, nihil tamen auare, nihil iniuſte, nihil libidinoſe, nihil incontinenter eſſe faciendum, cenſeat, conſcientiam ueram ſiue rectam ei tribuimus. At ſi quis, ut Pythius ille, qui argentariam faciebat Syracuſis, alterum, utilitatis ſuae cauſa, fallere doloque deludere, non modo non nefas, ſed honeſtum quoque et ingenio ſuo duxerit dignum: Si quis, qui ſolus, quam

cum

cum altero, regnare mauult, ſpecie utilitatis commotus, fratrem interimi iure poſſe exiſtimauerit, ut ROMVLVS, in eo non minus falſam erroneamque conſcientiam deprehendis, quam in illo, qui aliorum ſpoliis facultates ſuas aucturus, ueneno, idque ſine ſcelere, perfici poſſe, opinatur, ut ueri heredes moueantur, ut in eorum locum ſuccedat. Si patriam prodere conatus fuerit pater, reſcieritque id ſcelus filius, dubitet autem, indicandumne hoc ſit magiſtratibus, an ſilendum, tum conſcientia filii eſt dubia Si quis PAVLLI epiſtolam, ad Corinthios miſſam, legerit, ſapientiamque humanam inuenerit appellari μωρίαν, et ipſos philoſophos a felicitatis aeternae aditu fere excludi uiderit, tum uerba Paullina ipſi ſcrupulum iniiciunt, quo inquietatus ambigere occipit, rectene, et ſine ſalutis diſpendio philoſophiae quis operam dare poſſit. Verba ergo PAVLLI ſunt ſcrupuli conſcientiae, qui animum aeque pungunt ac uellicant, ac ſolet ſcrupus ſiue lapillus, qui, cum inciderit in calceum, pedem miſere adfligit preſſusque ſollicitudinem et angorem creat.

§ 48.

Cum iudicium uerum uel *certo*, uel *probabiliter* uerum eſſe, logica doceat (§ 156), intelligitur, conſcientiam ueram uel *certam* eſſe, uel *probabilem.*

E. gr. Si quis, demonſtrationibus fultus, certo norit, tollendum eſſe in rebus contrahendis omne mendacium, ſi quis de eo conuictus fuerit, dedecere uirum bonum, haereditates malitioſis blanditiis officiorum quaerere, tum conſcientia eius *certa* eſt. At ſi uir bonus (quem caſum adducit CICERO Lib. III de Off. c. 12), Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia ac fame, ſummaque annonae caritate: ſi idem ſciat, complures mercatores ab Alexandria ſoluiſſe naueſque

uesque

ueſque in curſu, frumento onuſtas, petentes Rhodum, uiderit, dicturusne ſit in Rhodiis, an ſilentio ſuum quam plurimi uenditurus. Pro ſilentio militare uideri poterant hae rationes et περιστάσεις.

1) Sine inſidiis ago, inquit mercator, nec uitia in frumento ſunt, quae iure ciuili dicere me oporteat.

2) Qui uendit ſua, uult omnia quam optime uendere.

3) Adduxi, ſic pergit mercator, expoſui: uendo meum non pluris quam ceteri: fortaſſe etiam minoris, cum maior eſt copia.

4) Cui fit iniuria? non extorqueo emtoribus pecuniam, nec merces meas ipſis obtrudo, cetera.

Ex his circumſtantiis conficit probabiliter hanc concluſionem: *ergo licitum eſt, nec nefas, de nauibus Rhodum petentibus tacere.*

§ 49.

Si quis, rationem ducem ſecutus, eiusmodi de actionibus uel ſuſceptis uel ſuſcipiendis tulerit iudicium, quod diſtincta nititur actionis cognitione, tum conſcientia dicitur *libera*. Sed ſi quis affectuum impetu, tanquam turbine, abreptus iudicauerit, ita, ut ſenſus, fallaces illos peſſimosque conſultores, potius ſequatur, quam rationem, *ſerua* tunc uocari conſueuit conſcientia.

Si quis daret hanc uim CRASSO, ut digitorum percuſſione haeres poſſet ſcriptus eſſe, qui reuera non eſſet haeres, in foro ſaltaret, prae gaudio ſcilicet, quippe qui, ſenſuum illecebris auaritiaque impulſus, honeſtum opibus poſtponeret, conſcientiam ſeruam ſecutus. Vir autem iuſtus et bonus nihil cuiquam, quod in ſe transferat, detrahet, conſcientia libera duce et norma uſus.

§ 50.

Cum conſcientia conſequens conſentit cum antecedenti, tum conſcientia dicitur nos *excuſare*, at ſi diſſenſio adfuerit antecedentis conſequentisque conſcientiae, *accuſat nos conſcientia.*

E. gr. Iudas ante, quam Ieſum prodebat, mercedulam ſperatam putabat bonam utilemue, quin imo pluris eam aeſtumabat, quam gratiam amoremue Seruatoris ſui. At poſt, quam turpem hanc actionem ſusceperat, triſtiſſimo poenitentiae ſenſu excruciabatur, proditionemque et pecuniam acceptam exiſtumabat turpem, malam, noxiam et deteſtabilem. Vide conſcientiae antecedentis et conſequentis diſſenſum, quo conſcientiae accuſatio continetur! Cum CICERO, globo Catilinariae coniurationis disiecto, et Catilinam ipſum, et eius ſatellites adminiſtrosque foras proieciſſet, eiusmodi quid ſe ſuſcepiſſe iudicabat, quod reipublicae foret apprime ſalutare. Acto in exſilium Catilina, quamuis ſe innumeris inuidiae calumniaeque telis propoſitum uideret, perſtabat tamen in ſententia, ſeque reipublicae conſeruatorem fuiſſe ſentiebat. Quo ipſo conſcientia Tullium excuſabat, de quo uid. Orat. III Cat. c. 12.

§ 51.

Morſus conſcientiae eſt taedium illud, quod ex accuſatione conſcientiae, ſiue ex conſcientiae antecedentis et conſequentis diſſenſione oritur.

NERO, qui matris caedem bonam adeoque patrandam putabat, atrociſſimo hoc ſcelere admiſſo, aliter ſentiebat, factumque deteſtabatur. Ex quo iudicii uel conſcientiae antecedentis et conſequentis diſſidio mentis cooriebantur turbae, quas ita ſubiicit legentium oculis SVETONIVS: *ſceleris conſcien-*

ſcientiam, quamquam et militum, et ſenatus populique gratulationibus confirmaretur, aut ſtatim, aut poſtea nunquam ferre potuit, ſaepe confeſſus, exagitari ſe materna ſpecie, uerberibus Furiarum, ac taedis ardentibus.

Eleganter quoque SALLVSTIVS morſus conſcientiae, quibus Iugurthae animus uulnerabatur, hunc in modum deſcripſit: *Neque poſt id locorum Iugurthae dies aut nox ulla quieta fuit, neque loco, neque mortali cuiquam aut tempori ſatis credere ciues hoſtesque iuxta metuere: circumſpectare omnia, et omni ſtrepitu pauescere: alio atque alio loco ſaepe contra decus regium noctu requieſcere: interdum ſomno excitur, arreptis armis tumultum facere? ita formidine, quaſi uecordia exagitari.* Bell. Iugurth. c. 72.

§ 52.

Qui diuturno peccandi uſu et exercitatione ita induruit, ut ad id, quod agit, non amplius aduertat animum, nec diſquirat adeo, num factum, quod committit, turpe ſit, an honeſtum, ſed ſequatur, quo effrenata ipſum cupiditas rapit, eius *conſcientia* dicitur *dormire*, ut ita *ſomnus conſcientiae* nihil aliud ſit, quam is mentis humanae ſtatus, ubi de eo ne quidem cogitat, utrum actiones, quas homo ſuſcipit, ſint legi naturae ſiue diuinae conuenientes, nec ne.

WOLFIVS ita: *ſomnus conſcientiae appellatur abſentia conſcientiae antecedentis et conſequentis.* Philoſoph. practic. uniuerſal. § 499. E. gr. ſi quis, in omne uitiorum libidinumque genus effuſus ſolutusque, ita iam luxum omnesque uoluptates conſuetas habet, ut ſcortari, comeſſari, otiarique ipſi, quia omnem aetatem in laſciuia, ſocordia et deliciis egit, iam ex conſuetudine in naturam uerterit, tum actionum ſuarum turpitudinem penſitare non ſolet. Quod

ipſum documento eſt, dormitare conſcientiam. Accidit idem conſcientiae ſomno ſopitis, quod ebriis euenire ſolet, quos ſcimus, de mente deiectos, et ipſis adeo ſenſibus orbatos, alterum ab altero uix internoſcere, et nihil eorum, quae egerunt, noſſe.

§ 53.

Si quis, cum dormitauerit conſcientia, in actiones praeteritas inquirit, et transacta perpendit, tum dicitur *conſcientia euigilare*.

E. gr. Fratres Ioſephi, omnium rerum penuria laborantes, inediaque fere confecti, iniuriae, Ioſepho olim illatae, memoria perculſi, grauiter ſe peccaſſe ſentiebant. Mire conſcientiae dormientis euigilantisque notionem illuſtrat exemplum Alexandri M. qui, impotens animi, ſenſibus mero uictis, Cliti latus haſta transfixit, parum, quamdiu ebrietas noctem quaſi menti offuderat, facti turpitudinem perpendens. (*En imaginem conſcientiae dormientis!*) At idem ebrietate diſcuſſa, magnitudinem facinoris ſera aeſtimatione perſpexit, ſcelusque, ad quod currebat praeceps, ſedente impetu, ueris mox pretiis aeſtimauit. CVRT. L. VIII c. 2.

§ 54.

Qui nullum ex actione patrata taedium ſentit, quamuis factum accuratiori examini ſubiiciet, *perfrui* is dicitur *conſcientia tranquilla*. Aegritudo autem et dolor, actionem patratam ſequens, turbidam et irrequietam conſcientiam efficit.

§ 55.

Qui fruitur conſcientia libera, i. e. qui ſequitur ſemper in agendo rationem ducem, nec ad malum, quod diſſuadet ratio, perpetrandum ſe induci patitur, is *religioſus* dicitur, at, qui affectuum

ctuum ablatus impetu, id ſuſcipit, quod ratio penſitatis omnibus facti momentis, turpe eſſe dictitat, idque omittit, quod ratio bonum honeſtumque et ſuſcipiendum eſſe perſpicit, *nullius* homo *conſcientiae* appellatur. Si quis de eo ſollicitus eſt, ut recta gaudeat certaque conſcientia, dicitur *conſcientiam cuſtodire*.

E. gr. Regulum in retinenda fide officioque religioſum fuiſſe, teſtatur ipſius conſtantia, qua iusiurandum, Carthaginienſibus praeſtitum, ſeruandum exiſtimabat, nullo modo, nullis opportunitatibus, nec ipſo mortis crudeliſſimae ſubeundae metu a ſententia ſua dimouendus. Rationem ſequebatur, qua magiſtra, perſancte fidem ſeruandam nouerat, omniaque, quae ſenſibus lenocinari uidebantur, excelſo inuictoque animo ſpernebat. At nullius erat conſcientiae Caeſar, qui, teſte CICERONE, omnia iura diuina et humana peruertit, propter eum, quem ſibi ipſe opinionis errore finxerat, principatum. Lubidini et dominatui, quam rationi et reipublicae, magis ſeruiebat. Vid. CIC. de Off. L. I c. IX. Pari modo perfuga ille, qui, ſi praemium ſibi propoſitum eſſet, Pyrrhum ueneno ſe necaturum pollicebatur, nullius ſe conſcientiae eſſe teſtabatur, de quo CICERO L. III Off. c. 22.

§ 56.

Variis conſcientiae formis expoſitis, euolutisque diſtinctius, quae huc pertinent, notionibus, perfaciles nunc erunt intellectu poſitiones, definitionibus allatis ſuperſtructae.

I. Vbi eſt nulla legis naturalis cognitio, ibi non poteſt locum habere conſcientia. Vbi nullum iudicium de actionum honeſtate, uel turpitudine locum habet, ibi non locus

eſt conſcientiae (§ 45). Vbi nulla legis naturalis cognitio reperitur, ibi non poteſt eſſe iudicium de actionum uel honeſtate uel turpitudine Omnis enim actionum honeſtas et turpitudo ad legem naturalem exigitur, cui, quicquid conſentaneum eſt, bonum honeſtumque dici ſolet; malum contra et turpe, quod eidem eſt contrarium (§ 36 poſ. VI).

Alii ita: Conſcientia eſt applicatio legis ad facta propria (§ 45); lex quomodo ad facta applicabitur, niſi eandem cognoſcas? Conſcientia ergo, fieri non poteſt, ut locum habeat ſine legis cognitione.

II. Sine ratione nulla poteſt eſſe conſcientia. Cum enim lex naturae per rationem nobis innoteſcat (§ 36 poſ. VIII), ſine legis autem naturae cognitione non locum habere poſſit conſcientia (poſ. I), manifeſtum eſt, nullam eſſe poſſe ſine ratione conſcientiam.

III. In bruta ergo animantia non cadit conſcientia. Bruta enim deſtituuntur ratione (§ 279 poſ. II Met.), quae ſi abeſt, non locum habet conſcientia.

IV. Fieri poteſt, ut quis agat contra conſcientiam, ſi ſcilicet iudicium mutat de actionum honeſtate uel turpitudine. Si enim, quod quis bonum iudicabat olim, nunc idem, accedentibus momentis quibusdam, antea non cognitis malum putat, et contra, manifeſtum eſt, tum animum, qui ferebatur antea in bonum, nunc auerſari illud, et contra. Mutata enim boni maliue cognitione, muta-

mutatur appetitus auerſatioque (§ 230 Met.). Quis ergo neget, hominem id omittere poſſe, quod antea ſuſcipiendum putabat, et id ſuſcipere, quod antea omitti debere opinabatur?

Sunt autem multa, quae efficiunt, ut mutemus iudicium de eo, quod bonum malumue eſt. Nonnunquam in re ipſa circumſtantias quasdam, ſuccedente tempore, detegimus, quae efficiunt, ut quidpiam, quod bonum antea exiſtimabamus, malum, detectis his περιστάσεσι, ducamus.

E. gr. Obedientiam, parentibus praeſtandam, iudicas, bonum quid eſſe. At ſi pater iuſſerit, te furari, aut patriam prodere, tum, quam antea patri praeſtandam eſſe putabas, obſequentiam, iam malum quid eſſe exiſtimas. Maxime uero ſenſus et imaginatio, quique ex his oriuntur, affectus turbulentiores, iudicium mentis humanae de bono maloue immutare conſueuerunt. Vnde uſu uenit, ut plerique homines, quod, duce ratione, turpe agnoſcebant, id, ſenſuum et perturbationum animi impetu, tanquam turbine, abrepti, agant. Complures, uoluptatum illecebris ſe perdi, et ſummam ineſſe libidinibus turpitudinem, non ignorant, ſed certo ſciunt, idemque alios perſaepe docent. At, ſenſuum illecti lenociniis, ſi ita ferat occaſio, id agunt, quod damnarunt, neque, quam, tanquam uenenum, fugiendam ſuadebant aliis, uoluptatem diuitant, ſed ei foediſſime ſeruiunt. Videantur ea, quae de pugna appetitus rationalis et ſenſitiui dedimus in pſychologia § 298.

V. Quam diu rationem ducem ſequimur, ſiue, ad conſcientiae liberae decretum actiones ſuſcipimus (§ 49), tamdiu, ſingulis

 gulis

gulis momentis accurate expenſis, fieri non poteſt, ut contra conſcientiam agamus. Quamdiu enim quis, rationem magiſtram ſiue liberam conſcientiam ſecutus, bonum malumue diſtincte cognoſcit, omniaque actionum momenta accuratius expendit, tamdiu fieri non poteſt, ut uoluntas uel appetat id, quod mens diſtincte cognoſcit, ut malum, aut auerſetur id, quod a ratione bonum habetur (§ 230 Met.).

Si quis diſtincte certoque nouit, turpe eſſe, mentiri, fallere, furari, nae is omne mendacium furtumque auerſabitur, tamdiu ſcilicet, quamdiu ratio imperat, nec ſenſuum affectuumque ui de ſolio quaſi ſuo deiicitur.

VI. Qui ſecundum conſcientiam erroneam agit, is peccat. Qui enim ſecundum conſcientiam erroneam agit, is, id bonum eſſe, exiſtimat, quod malum eſt, et id malum opinatur, quod bonum eſt (per def. *error.*). Atque adeo id, quod reuera malum eſt, appetit agitque, quia bonum eſſe arbitratur, et, quod re bonum eſt, auerſabitur, quia malum eſſe credit. Agit ergo contra legem naturae, quae bonum faciendum praecipit, malumque a quouis omitti iubet (§ 36 poſ. V). Qui agit contra legem, *peccat.* Ergo, qui ſecundum conſcientiam erroneam agunt, peccant.

Si idolorum cultores imaginibus ligneis lapidibusque cultum exhibent diuinum, conſcientiae errore ad immolandum ſupplicandumque idolis inducuntur. Qui uero cultus cum ſit turpiſſimus illicitusque, patet, gentes maximo ſe ſcelere obſtringere, quandoquidem

doquidem bonum id ſuſcipiendumque ducunt, quod malum eſt, turpe, et deteſtandum.

VII. Qui contra conſcientiam erroneam agit, itidem peccat. Qui enim contra conſcientiam agit, ſiue ſit recta, et uera, ſiue ſit falſa, id ſuſcipit uel ex libidine, uel propter utilitatis ſpeciem, uel quacunque alia de cauſa, quod malum eſſe iudicat, idque omittit, quod bonum cenſet. In quo quantum inſit uitii, intelligis, uel me non monente, maxime ſi expenderis, eiusmodi hominem ſcientem uolentemque id, quod legis decreto praeſcribi putabat, migrare.

Si idolorum cultor eum, quem idolis exhiberi debere exiſtimat, cultum imaginibus non exhibet, peccat, idque non ideo, quia cultum non praeſtat idolis, ſed propterea, quia id, quod bonum putat, omittit negligitque. Indicat enim id et leuitatem et malitiam mentis. Dionyſius, Syracuſis genitus, ſi, quod propius fidem eſt, idola pro ueris Diis habuit, egit contra conſcientiam, licet erroneam, atque adeo peccauit, ſimulacris, ex aere fictis, illudendo, iisdemque ornamenta detrahendo. De quo VALERIVS MAXIMVS plura adfert Lib. I c. I de religione.

VIII. Vides ex his, quanti interſit ad hominis felicitatem, mentem, in rebus expetendis fugiendisque, uera boni maliue notione imbui, nec erroribus praeiudicatisque opinionibus de recto tramite detorqueri. Qui enim erroribus ducuntur in agendo, peccant, ſiue actionem ſuſcipiant, ſiue omittant, (poſ. VI, VII).

IX. Qui actionem ſuſcipit, quamdiu con-

ſcientia dubia eſt, peccat. Quamdiu enim conſcientia dubia eſt, tamdiu is, qui actionem ſuſcipere uult, ignorat, an actio committenda ſit nec ne, honeſta ſit, an turpis. Fac ergo, eiusmodi hominem nihilominus actionem ſuſcipere, quamuis, num bona ea ſit, an mala, ambigat, nonne ita honeſtatem, turpitudinemque actionis iuxta aeſtumabit? Nonne ita ſecum cogitabit; „ſiue bona ſit actio, quam ſuſcipere uo„lo, ſiue mala, tamen ſuſcipiam illam.„ Nonne, ſic ſe gerendo, declarabit, uelle ſe agere contra legem, et peccare? Atqui uero, qui uult peccare, iam peccat. (Lex enim nos obligat, ut actiones bonas committamus, et uelimus etiam committere). Qui ergo actionem ſuſcipit, quam neſcit, bonisne actionibus annumeret, an malis, is peccat, proditque animum Deum offendendi.

E. gr. Si quis adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id reſcierit, et, animo in diuerſa diſtracto, dubitauerit, honeſtumne ſit et licitum eos, ſi cui debeat, pro bonis ſoluere, ſoluat tamen; is magno ſe obſtringit ſcelere. Praeclare, hanc in rem, CICERO, Lib. I c. 9 de off. *Quocirca bene praecipiunt, qui uetant quicquam agere, quod dubites, aequum ſit, an iniquum.* Vid. STEINWEHR diſſert. de obligatione conſcientiae dubiae.

X. Ex quo intelligitur, religioſum non poſſe quicquam ſuſcipere, quod, dubitet, honeſtum ſit, an turpe. Sequitur enim religioſus conſcientiam liberam (§ 55), atque adeo actiones ſuas ad rationis normam et decretum componit. Nihil ergo agit, niſi quod ratio bonum eſſe dictitat, nec omittit quicquam,

quam, niſi quod ratio uult omitti. Quod contra fit in iis, qui, animo fluctuantes, ad agendum accedunt, actionem ſuſcipiendam rati, ſiue ſit legi conſentanea, ſiue minus,

XI. Permultum ergo ad tranquillandam mentem intereſt, certam reddi conſcientiam, quod non, niſi demonſtratione, effici poteſt. Eſt enim demonſtratio, id quod in Logica docuimus, praecipuum certae cognitionis adminiculum (§ 159 Log.).

E. gr. Si animus, contrariis rationibus huc illuc impulſus, definire non queat, ſaltatio num licita ſit, tum peropus eſt, ut mens rationes interiores, quae pro defendenda alterutra aut utraque ſententia adferuntur, expendat, ponderet, et demonſtrationum ui uincatur.

XII. Cum conſcientiae ſcrupuli eam dubiam reddant (§ 47), patet, conſcientiae ſcrupulis eximendis demonſtrationes egregie inſeruire.

XIII. Qui ſecundum conſcientiam rectam et certam agit, is non habet, quod accuſationem conſcientiae extimeſcat. Qui enim ſecundum conſcientiam rectam et certam agit, is id, quod in ſe bonum eſt, non modo bonum eſſe, iudicat, ſed certo quoque nouit, illud bonum eſſe et honeſtum, (§ 48). Fieri ergo non poteſt, ut iudicium de bono maloue mutet. Atque adeo nunquam iudicium, poſt actionem demum latum, a iudicio ante actionem diſcordabit. Quo ipſo manifeſtum fit, ipſi conſcientiae accuſationem, quae diſſenſione iudicii ante actionem et iudicii

dicii poſt actionem efficitur (§ 50), non eſſe extimeſcendam.

Fac, iudicem, qui iuſtitiam aequabiliter promit et exercet, furem aut latronem in uincula coniici iusſiſſe. Hic iudex agit id, quod certo nouit, reipublicae eſſe ſalutare et bonum. Fac porro, furem aut latronem in carceribus ſibi uel cultro fauces praecidere, uel laqueo easdem intercludere, num iudicem a conſcientia accuſatum iri putas? Non putauerim. Conſcientia enim conſequens ab antecedenti iudicis conſcientia non diſſentiet.

XIV. Ex quo apparet, ei, qui ſecundum conſcientiam rectam et certam agit, non eſſe morſus conſcientiae pertimeſcendos. Cum enim morſus conſcientiae ex accuſatione conſcientiae oriantur (§ 51), accuſatio autem conſcientiae in eo, qui ſecundum conſcientiam rectam certamque agit, locum habere non poſſit (poſ. XIII), intelligas licet, neque morſus conſcientiae illi, qui ſecundum conſcientiam rectam certamque agit, eſſe metuendos.

XV. Accuſatio et morſus conſcientiae reddunt hominem infelicem. In omni enim accuſatione et morſibus conſcientiae innumeri, iique turbulentiores, motus conſpirant quaſi ad aegritudinem animo conciliandam mentemque doloribus excruciandam (§ 51). Cum uero is ſtatus, quo mens, dolore conturbata, taedium aegritudinemque perſentiſcit, *infelicitatis* notionem conſtituat (§ 43), dubitari non poteſt, accuſationem, et, qui eam ſequuntur, morſus conſcientiae hominem reddere infelicem.

CAP. VII.

CAP. VII.

De Imputatione.

§ 57.

Si cui quidpiam imputamus, tum eum, cui factum imputamus, pro cauſa libera et auctore facti declaramus. Vt adeo *imputare*, ſi generatim hanc uocem ſumſeris, nihil ſit aliud, quam declarare, ad quem, tanquam auctorem, actio, cum eaque connexa, uel poena, uel praemium pertineat.

E. gr. Si quis opibus, quas honeſte habere licet, per luxum lubidinemque abuſus fuerit, easque abligurierit, tum helluoni eiusmodi et prodigalitas, et, quae ex ea cooriuntur, mala, paupertas, infamia, deſperatio, cetera, tanquam auctori tribuuntur. Ita Dionyſio recte imputas uitia, funeſta fata, miſerrimamque et infeliciſſimam mortem, quam Dionis filius ſubiit. CORNELIVS haec de eo memoriae prodidit: *Dionyſius filium Dionis ſic educari iuſſit, ut indulgendo turpiſſimis imbueretur cupiditatibus. Nam puero, priusquam pubes eſſet, ſcorta adducebantur, uino epuliſque obruebatur, neque ullum tempus ſobrio relinquebatur. Is usque eo uitae ſtatum commutatum fere non potuit, poſtquam in patriam rediit pater, (namque appoſiti erant cuſtodes, qui eum a priſtino uictu deducerent) ut ſe e ſuperiore parte aedium deiecerit, atque ita interierit.* In Dione c. 4.

§ 58.

Ex imputationis notione diſtincte concipi intelligique poſſunt ſequentes enunciationes.

I. Nulla actio, niſi libera, poteſt imputari. Si enim actio debet imputari, tum opus eſt, ut cauſa

cauſa libera eam ſuſceperit (§57). Cauſa autem libera facti eſſe non poteſt, niſi quae libere agit (per def.) atque adeo nulla actio, niſi libera, imputari poteſt.

II. Nulla ergo actio imputari poteſt, niſi quae penes te eſt, ſiue in poteſtate tua. Actio enim libera debet eſſe in poteſtate noſtra (§ 6).

III. Quo magis libera eſt actio, eo magis imputatur.

IV. Fundamentum ergo omnis imputationis eſt *libertas*, quae quemadmodum uel laxatur, uel reſtringitur, ita uel magis uel minus imputatio locum habet.

V. Ex his conficitur, actiones, quae uocantur *naturales*, homini imputari non poſſe. Non enim ſunt actiones naturales in poteſtate noſtra (§ 6), neque adeo liberis annumerandae.

E. gr. Si pulmones tui difficulter, nec, niſi cum anhelatione et ſono quodam, reſpirauerint, tum haec pulmonum actio, in ſe ſpectata, eſt eiusmodi, ut imputari tibi non poſſit. At ſi intemperantia aut lubidine reſpirandi uim in pulmonibus labefactaſti, haec pulmonum debilitas, omnesque, qui ex ea conſequuntur, morbi recte tibi imputantur. Penes te enim fuit, temperanter uiuere, libidinesque et nimiam uenerem fugere.

VI. Actiones furioſorum, delirorum, noctambulonum, alto ſomno ſopitorum, infantum, ipſis imputari non poſſunt. Non pertinent enim ad actiones liberas (§ 6 poſ. V), quippe quae rationis uſum poſtulant,

lant, qui in delirantibus aut infantibus nullus eſt.

VII. Ea, quae fieri non poſſunt, ſiue ἀδύνατα, imputari nobis non poſſunt. Haec enim non ſunt in poteſtate noſtra, neque adeo a libertate dependent.

Vt uero intelligas, quaenam ad ἀδύνατα ſiue impoſſibilia referenda ſint, ea repetas, quae in Metaphyſ. § 18 et 19 et ſupra (§ 23 poſ. VII), hanc in rem diſputauimus. Sunt nonnulla ita impoſſibilia, ut uires humanas prorſus tranſcendant, e. gr. ut quis linguas omnium gentium calleat. Sunt alia uero eiusmodi, ut fieri posſint, neque uires humanas excedant, quae uero, ſi huius illiusue hominis uires ſpectaueris, ſunt ἀδύνατα e. gr. Infanti philoſophiae mathematumque inſcitia imputari nequit, quia uires infantis his ſcientiis capiendis impares ſunt.

VIII. Ita uides, an et quatenus ea poſſint imputari, quae propter impotentiam agendi uiriumque defectum fieri non poſſunt. Si uirium debilitas et agendi impotentia a libera tua uoluntate dependet, tum ea, quae fieri debebant, at, propter uires debilitatas ſublatasque, effici non poſſunt, tibi imputantur.

Si e. gr. ebrius ſeruus per ebrietatem ineptum ſe reddiderit ad miniſteria debita obeunda, intelligitur, ipſi intermisſionem laborum recte imputari. Poterat enim ebrietatem euitare. Si quis crapulis helluationibusque memoriae robur ac uigorem ita imminuat, ut litteris, et maxime linguis, addiſcendis impar ſit, ei imputabitur iure memoriae defectus, et, inde coorta, inſcitia.

IX. Ex

IX. Ex his quoque definiri poteſt, quaenam actiones, ex ignorantia et errore prouenientes, imputari queant.

X. Si ignorantia aut error per uires tuas, euitari potuit, facile intelligis, ea omnia, quae ex ignorantia et errore eiusmodi profluunt; tibi imputari. Penes enim te fuit, non errare, et ignorantia, ſi uoluiſſes, poterat etiam abeſſe. Liberam ergo tuam uoluntatem et ignorantiae et erroris cauſſam eſſe intelligis.

Ignorantiam hanc uocant *uincibilem.* E. gr. Si quis, ſacrarum qui litterarum ſtudioſus appellari uult, quinque, amplius, annos in academiis commoratus fuerit, neſcieritque religionis noſtrae elementa; hanc ignorantiam ab ipſo euitari potuiſſe, facile uides. Sibi ergo imputet ea, quae ex inſcitia hac proueniunt, incommoda.

XI. Ea autem, quae ex ignorantia erroreque, quem uocant inuincibili, proueniunt, imputari nequaquam poſſunt. Euitari enim non potuit haec ignorantia, errorque non fuit in tua poteſtate.

E. gr. Commemoratur Harpagus filium ſuum, ab Aſtyage, Perſarum rege iugulatum, et in fruſta conciſum, partimque toſtum, partim elixatum, et probe conditum ſibique appoſitum comediſſe. Ignorans id fecit, neque adeo factum hoc ipſi potuit imputari, quod error uix euitari poſſe uidebatur. Vid. SENECA L. 3 de ira c. 15. Cum filius in acie, qua confligitur cum hoſtibus, patrem ſuum, qui in hoſtium agmine eſt, glande plumbea contrucidat, filio id imputari non poteſt, ob ignorantiam, quae euitari non poterat.

XII. Cum

XII. Cum ſenſiones ſiue eae perceptiones, quae, ope ſenſuum, perficiuntur, non ſint in poteſtate noſtra (§ 145 poſ. V Met.), euidens eſt, ſenſiones nobis non poſſe imputari (poſ. VII).

Fac, te repentino et improuiſo tonitruum fragore ita percelli, ut aures tuae auditus ſenſu priuentur, ſurditas tibi imputari nequit. Si femina grauida, monſtri cuiusdam adſpectu, nec opinato exterrita, partu praematuro foetum excluſerit, ipſi imputari nequit, quod embryo uitae uſura frui minus potuerit.

XIII. Fit nonnunquam, ut ſenſionem ſiue perceptionem, modo uelimus, impedire queamus. Quo in caſu ſenſio, et, quae ex ea ſequuntur uel bona, uel mala, imputari poſſunt.

Si quis imaginem obſcenam, quam ſibi oblatum iri nouit, intuetur, nec oculos ab ea, cum poſſit, deflectit, intelligis, eiusmodi homini omnes uel ſpurcas cogitationes, uel malas libidines, inde oriundas, imputari debere.

XIV. Cum imaginatio non ſemper ſit in poteſtate noſtra (§ 189 Met.), ſed ea, nobis inuitis, mentem perſaepe turbet, euidens eſt, imaginationem non ſemper poſſe nobis imputari. Oriuntur imaginationes ex ſenſionibus, quin ipſae ſunt continuatae ſenſiones (§ 189), quid mirum ergo, quod eae imagines perſaepe ad animum occurrant, quae ex ſenſionibus neceſſariis ortum trahunt. E. gr. Si in piis meditationibus uel precibus, Deo nuncupandis, ſumus

cupati, fit haud raro, ut iis mens imaginibus conturbetur, de quibus antea non cogitaramus.

XV. Quandoquidem uero incidunt tempora, cum ſenſiones, ſi modo uelimus, impedire poſſumus (§ 185 poſ. IV Met.), intelligitur, imaginationem quoque nonnunquam poſſe impediri atque adeo nobis imputari, ſi ei non obſiſtimus.

E. gr. Si quis fabulas romanenſes diligenter lectitauerit, uariosque amores, in iis copioſius deſcriptos, deprehenderit, nonne habet, quod ſibi imputet, cum, mentem imaginibus obſcenis inquietari, huc illuc rapi, et libidinum aeſtu incendi, comperit.

XVI. Ex quo iudicare potes, quando ſomnia nobis recte imputentur. Sunt enim ſomnia imaginationes (§ 192 Met.), quas in poteſtate noſtra tum eſſe, diximus, cum penes nos fuit, ſenſiones impedire. Quod idem de ſomniis dici poteſt.

Qui interdiu ſpurcos libros legunt, imaginibusque oblectantur laſciuis, hi ſibi tribuant, ſi, dum ſomniant, ita ſe ſomniare ſenſerint, ut impuriores maculatioresque expergiſcantur.

XVII. Cum omnes affectus ex confuſis ſenſuum imaginationisque repraeſentationibus oriantur (§ 233 Met.), exiſtimari poteſt, quando et quomodo imputari ea nobis poſſint, quae, affectuum ablati impetu, agimus.

XVIII. Quo diutius quis de actione ſuſcipien-

pienda deliberauit, quoque accuratius omnia eius momenta expendit, eo magis et actio et eius conſecutiones ipſi poſſunt imputari. Magis enim libera eſt actio, ſi eam ante ponderamus, quam ſi impetu et aeſtu ad eam ſuſcipiendam praecipites ferimur. Quo liberior autem eſt actio, eo magis imputari poteſt (§ 58 poſ. III).

Si quis, irae aeſtu incenſus, in alterum, cum quo rixatur, multa conuicia coniecerit, peccat ille quidem, ſed excuſatius, quam is, qui librum, multis refertum dicteriis, contra aduerſarios ſcribit, eum legit relegitque, typis excudendum curat, et publicae luci exponit. Diuturnius enim deliberandi ſpatium nactus erat, quam is, qui, calore animi inflammatus, et ira, tanquam turbine, abreptus, alterum conuiciis proſcindit.

XIX. Si factum, quod alter committit, uel omittit, tibi imputari debet, tum id ſit eiuſmodi, neceſſe eſt, ut a libera tua uoluntate proueniat. Vt enim quid tibi imputetur, opus eſt, ut eius, quod imputatur, ſis cauſa libera (§ 57).

XX. Hinc fluunt haec conſectaria:

α) Ergo ſi alterum uel praemiis, uel pollicitationibus, uel iuſſu et admonitionibus ad factum induxeris, tibi imputatur.

β) E. Si non impedias actionem alterius, quam impedire et poteras, et debebas, tibi ea imputatur.

γ) E. Si, quo demum cunque modo hoc

 fiat,

fiat, conſenſeris in alterius factum, tibi imputatur.

δ) E. Si uel nutu, ſigno quocunque alio declaraueris, te uelle, certe non nolle actionem alterius, imputanda tibi eſt.

ε) E. Si, de actione alterius ſuſcipienda rogatus, taces, idue uultu non mutato, cum non tacendo impedire potuiſſes factum, non nolle te actionem ſignificas, atque adeo tibi imputatur. Vide ea, quae de cauſa morali in Ontologiá diximus.

Vnico exemplo has propoſitiones illuſtrabimus. Noſti, e. g. amicum tuum, Sempronium, patriam uelle prodere. Non impedis ſceleſtum hoc facinus, uerbis potius, aut nutu, aut ſilentio, non obſcure declaras, te non nolle hanc proditionem. Nonne omnia ea, quae ex ſcelere tanto emergent, mala tibi imputabuntur? Nonne cauſa es tot direptionum, tot incendiorum, tot aliarum aerumnarum, quas bellum et inteſtina diſſidia adferre ſcimus.

§ 59.

Superſunt notiones quaedam, huc pertinentes, quas paucis enodabimus. Fit nonnunquam, ut homines quid agant, quod minime agere debebant, omittantque id, quod agendum ipſis erat, idque non conſulto, et dedita opera, ſed uel ex ignorantia, uel negligentia, quam uitare poterant, ubi ſcilicet uiribus, quibus ad ſatisfaciendum officio inſtructi ſunt, non ita, uti par erat, utuntur. Tum ipſis tribuimus *culpam*.

E. gr. Si medicus, artis ſalutaris nondum ſatis peritus, aegroto, quem morbo leuare ſerio uult, medicamen-

camentum porrexerit, quod non modo morbum non tollit, ſed eum quoque auget, tum medico culpa tribuitur.

§ 60.

Fit porro, ut nonnulli, deſtinato conſilio et ex propoſito, id perſaepe ſuſcipiant, quod omittendum erat, idque omittant, ad quod committendum obligati ſunt, tum ex *dolo agere* dicuntur.

Si quis e gr. alteri equum pluris, quam par eſt, uendiderit ſciens, eundemque laudauerit, ut bonum, ut generoſum, cum ſit morboſus, multisque aliis uitiis infectus, is *doloſe agit.* Vide exemplum doli in CICERONIS Off. L. III c. 16.

§ 61.

I. Culpa ergo et dolus ita differunt, ut in culpa minus recte agatur, et a regula deflectatur, ſed non ex propoſito, uerum uel ex ignorantia, uel negligentia. In dolo autem uoluntas et propoſitum male agendi deprehenditur.

Si quis docentium ueram litteras tradendi rationem ignorat, et ea docet, quae neſciſſe rectius fuerat, ut Engelbrechtus Maximiliani praeceptor, aut non eam, quam debebat, diligentiam operamque formandis ingeniis impendit, atque adeo diſcipulos rudiores perſaepe, quam accepit, dimittit, *culpam contrahere* dicendus eſt docens. Sed ſi, uel ex inuidia, uel alia quacunque de cauſa, ueram et compendiariam diſcendi uiam reticet, et, ſtudio deditaque opera, iuuenum, ſibi concreditorum, animos perdit, in dolo uerſatur.

II. Culpa recte homini imputatur. Cum enim eae actiones, quae ex ignorantia, quam uocant, uincibili, uel ex negligentia, proueniunt, imputandae ſint (poſ. X), culpam recte imputari manifeſtum eſt (§ 59).

Medico iure meritoque aegroti mors imputatur, ſi eam medicamentis, ex ignorantia praepoſtere adhibitis, accelerauit, certe non impediuit.

III. Multo magis ergo imputari debet dolus. Dolus enim eſt deliberata actio, et deſtinato conſilio ſuſcepta (§ 60). Actio autem deliberata, et, quae conſulto ſuſcipitur, uel in primis imputari meretur (§ 58 poſ. XVIII).

PHILOSOPHIAE PRACTICAE

PARS II

Inſtitutiones Iuris Naturae.

Prooemium.

§ 61.

Per *ius naturae* ea indicatur diſciplina, qua leges naturales, ſiue enunciata rationis de rebus expetendis fugiendisque, explicantur, ordineque ſyſtematico traduntur (§ 3 poſ. IV).

Non eſt, quod multi ſimus in tollenda ambiguitate, quae uerbis, *Ius nature*, ineſſe uidetur. Sunt nonnulli, qui legem ipſam naturae et ius naturae unum idemque exiſtimant. Hinc formulae illae loquendi: *hoc eſt iuri naturae conſentaneum*, *aduerſum*, cetera. Item: *Ius naturae eſt immutabile*, *aeternum*. Plerumque uero, has uoces ita uſurpari ab eruditis, uideas, ut ipſam diſciplinam ſiue ſyſtema, quo leges in natura impreſſae, diſtincte explicantur et demonſtrantur, ſignificent. Hoc ſenſu HEINECCIVS *Ius naturae* definit per complexionem legum, ab ipſo Deo immortali generi humano per rectam rationem promulgatarum. Si uero *ſubiectiue* conſideraueris ius naturae, i. e. tanquam ſcientiam, qua mens huius illiusue hominis inſtructa eſt, tum appellatur *iurisprudentia naturalis*, quam idem HEINECCIVS ita definit: eſt habitus practicus uolun-

tatem ſupremi legislatoris ex recta ratione cognoſcendi, applicandique quibusuis ſpeciebus obuenientibus. Vid. Ius natur. et gent. p. m. 10. Cf. KOEHLERVS in Iur. nat. § 753.

§ 63.

At intelligendam plenius iuris naturae indolem, pauca haec enunciata addemus.

I. Quandoquidem ius naturae eſt ſcientia legum naturalium (§ 62), in iure naturae leges naturales demonſtrari debent (per def. ſcientiae).

II. Cum demonſtratio id, uel maxime, poſtulet, ut principia praefulciantur, quibus poſitiones, quae demonſtrari debent, ſuperſtrui poſſint (§ 167 Log.), intelligitur, in Iure naturae principia eſſe conſtituenda, ex quibus leges naturales, ſiue enunciata rationis de actionibus committendis omittendisque, deducantur.

III. Lex ergo naturae, ſiue propoſitio, quae primum nobis per rationem innoteſcit, fons eſt et principium, ex quo ceterae leges robur ſuum ac ueritatem petunt.

IV. Principium ergo Iuris naturae conſtituitur haec propoſitio, quam κατ' ἐξοχὴν legem naturae diximus: *fac ea, quae te ſtatumque tuum reddunt perfectiorem, omitte ea, quae te ſtatumque tuum efficiunt imperfectiorem,* ſiue quod idem eſt, *fac ea, quae te reddunt feliciorem, fuge ea, quae te infeliciorem reddunt* (§ 36 poſ. VI).

V. Haec

V. Haec propoſitio ex ipſa natura humana originem ſuam repetit (§ 34). Hinc factum, ut nonnulli ipſam naturam humanam principium Iuris naturae dixerint.

VI. Quandoquidem haec enunciatio: *fac ea, quae te etc.* per rationem nobis innoteſcit (§ 36 poſ. VIII), non miror, quid ſit, quod quidam eruditorum rationem pro principio Iuris naturae habuerint.

VII. Cum ſupra demonſtrauerimus, hoc enunciatum, *fac ea, etc.* eſſe legem diuinam, et uoluntati ſupremi Numinis maxime conſentaneam (§ 36 poſ. XV), uides, ab iis nos non diſſentire, qui uoluntatem diuinam fundamentum et fontem legum naturalium, atque adeo principium Iuris naturae putant.

VIII. Haec propoſitio: *fac ea, quae te, etc.* eſt uerum et adaequatum Iuris naturae principium. Nititur enim ipſa natura humana, et nulla lex, ex ratione quae demonſtrari poteſt, reperitur, quae non hoc enunciato: *fac ea, etc.* contineatur, nullumque officium uel hominum, uel ciuium ad animum occurret, quod non ex prima hac lege fluat.

IX. Euidens quoque eſt et perſpicuum hoc principium. Quia non eruditi modo, ſed quisque etiam, qui ſenſu gaudet communi, facillimo negotio intelligit, quid haec propoſitio indicet: fac ea, quae te felicem reddunt.

X. Ex his intelligi poteſt, quid illud ſit tandem, quo Ius naturale a ciuili internoſcatur. Illud nos recta docet ratio (§ 36 poſ. XV), totumque genus humanum obligat (§ 36 poſ. XII), at ius ciuile ex ſcriptione, quae in litteris eſt, cognoſcimus, et interpretamur, nihilque maiores noſtri in legibus ciuilibus ſcribendis aliud propoſitum ſibi habuere, niſi ſalutem atque utilitatem reipublicae, et ciuitatum ſingularum.

XI. Ius naturae explicat traditque leges immutabiles et diuinas (§ 36 poſ. X). Vnde eſt, quod nonnulli iuris naturae ſcientiam uocitent iurisprudentiam diuinam.

Vnicum adhuc monendum reſtat, quod ad logomachias in Iur. Nat. controuerſiis euitandas pertinet. A compluribus eae tantum leges ad Ius naturae referuntur, ad quas obſeruandas ab aliis poſſumus ui quadam externa cogi. Tales leges ſunt e. gr. *Neminem laede, ſuum cuique tribue, damnum illatum reſarcias*. Has leges uocant leges, ſtricte ſic dictas, ſiue *leges neceſſitatis*. Ipſum autem Ius naturae, in quo hae leges explicantur, appellant *Ius cogens*, ſiue Ius naturae externum, quia eius uſus in foro praecipue externo naturali conſpicitur. Idque ius cogens non, niſi officia neceſſitatis, aliis praeſtanda, explicat. De quo uid. KOEHLERVS Iur. Nat. § 751 ſeqq. Paullo latius nos ſumimus leges naturales, quas explicat Ius naturae, iisque omnes agendi normas morales, quas ratio praeſcribit, intelligi uolumus, cum eas, ad quarum cuſtodiam externa ui cogi poſſumus, tum illas, ad quas intrinſeca obligatione reſtringimur, e. gr. *Vt corpus tuum ſanum conſerues, ut animum perficias, ut famae fortunisque tuis conſulas, ut Deum reuerearis in eoque fiduciam colloces.* Ad haec quis te adiget?

CAP. I.

De Officiis erga Deum.

§ 64.

Officium dicitur omnis actio, ad quam lege obligamur, ſiue, quod idem eſt, quam lex exigit.

§ 65.

Quascunque ergo actiones lex naturae ſiue ratio reſpectu Dei, ſuſcipiendas exigit, eae ſunt *officia naturalia erga Deum.*

§ 66.

Age ergo, diſpiciamus, quaenam ſint illae actiones, quas ratio, ſi Deum ſpectaueris, abs te ſuſcipi uult. Viſum eſt, has actiones reſpectu Dei ſuſcipiendas, breuibus complecti poſitionibus.

I. Ad perfectiones diuinas manifeſtandas lex naturae ſiue ratio nos obligat. Deus hunc mundum ideo condidit, ut perfectiones ipſius manifeſtentur (§ 307 Metaphyſ.).

Vult ergo Deus, ut perfectiones ſuae patefiant. Voluntas diuina eſt ipſa lex naturae (§ 36 poſ. XV), E. Lex naturae exigit, ut perfectiones diuinae manifeſtentur.

II. Ad gloriam Dei illuſtrandam obligamur. Cum gloria Dei ſit complexio omnium perfectionum diuinarum (§ 308 Met.), conſequens eſt, ut aut id ſit illuſtrare gloriam Dei, ſi perfectionibus diuinis maior cumulus adiicitur,

citur, aut id ſit illuſtrare gloriam diuinam, ſi perfectiones diuinae magis magisque hominibus manifeſtantur. Prius eſſe non poteſt, quia Deus eſt perfectiſſimus (per. def.), neque adeo ipſius perfectionibus addi quicquam poteſt, nec demi. Relinquitur ergo, ut *illuſtratio gloriae diuinae* manifeſtatione perfectionum diuinarum contineatur. Ad perfectiones uero diuinas manifeſtandas lege naturae ſumus obligati (poſ. I). E. ad illuſtrandam diuini Numinis gloriam lex naturae nos obligat.

III. Cuiusque ergo hominis eſt, per actiones ſuas declarare, ſe habere Deum pro tali Numine, quale, reuera eſt, i. e. pro ente perfectiſſimo, benigniſſimo, ſapientiſſimo, iuſtiſſimo, ſanctiſſimo ect.

IV. Tum demum autem agendo uere declaramus, nos habere Deum pro tali Numine, quale reuera eſt, ſi actiones noſtras ita inſtituimus, ut agendi motiuis utamur attributis diuinis, i. e. ſi ad agendum impellimur perfectionum diuinarum cogitatione, quae cauſa eſt, cur ita agamus nec aliter.

V. Iis actionibus, ad quas homo perfectionum diuinarum contemplatione impellitur, *cultus diuinus* efficitur, et *Deum colere* dicimur, ſi actiones noſtras ita inſtruimus, ut ratio ſufficiens, quae nos ad illas ſuſcipiendas mouet, contineatur in perfectionum diuinarum contemplatione.

VI. Ex

VI. Ex his conficitur, lege naturali nos obligari ad Deum colendum. Lex enim naturae nos obligat ad Dei gloriam illuſtrandam (poſ. II), atque adeo ad declarandum per actiones noſtras, nos Deum habere pro tali Numine, quale reuera eſt, i. e. pro ente perfectiſſimo (poſ. III). Cum uero tum demum agendo declaremus, nos habere Deum pro ente perfectiſſimo, ſi agendi motiua deſumimus a perfectionibus diuinis (poſ. IV), in hoc autem conſiſtat cultus diuinus (poſ. V), manifeſtum eſt, ratione nos obligari ad colendum Deum.

Permultum intereſt ad diſtinctam officiorum, ad quae Deo praeſtanda obligamur, cognitionem, enodatius explicari, quid ſit *gloriae diuinae illuſtratio*, quid *cultus diuinus*. His enim notionibus, quaſi fulcris, nititur uniuerſa de officiis erga Deum doctrina. Vt nihil ſuperſit obſcuritatis, haec exempla ſubiungam. Cur doctores, qui alios ad diuini Numinis cognitionem informant, dicuntur *gloriam Dei illuſtrare?* Nonne ideo, quia iis, quos docent, perfectiones diuinas admirandaque Dei opificia notiora faciunt? Cum per coelum, terram, ſtellas, totumque huius mundi contextum gloria Dei illuſtrari dicitur? Nonne ideo, quia in toto hoc mundo, tanquam in patentiſſimo theatro, ſiſtitur nobis animisque ſubiicitur diuinae bonitatis, potentiae, benignitatis ſapientiaeque magnitudo et ubertas. Ex his uides, qua ratione *Dei gloria*

ria poſſit *obſcurari.* Qui ea agit, quibus declarat, ſe Deum non habere pro tali Numine, quale reuera eſt, is *obſcurat gloriam Dei.* E. gr. Cum quis periurium committit, eo ipſo declarat, aut ſe nullum Deum credere, aut eum non habere pro iuſtiſſimo et omniſcio Numine. Qui in rebus aduerſis nimis debilitatur, et auxilium Dei deſperat, nae is luculenter ſignificat, ſe credere, Deum aut non uelle auxilium praeſtare, aut non poſſe. Nonne ita declarat, ſe Deum non habere pro potentiſſimo et benigniſſimo Numine? Quod quid aliud eſt, quam obſcurare gloriam Dei?

Cultus diuini definitionem ut intelligas rectius, hoc habeto exemplum. Fac e. gr. peropportunam tibi occaſionem offerri inimico tuo nocendi, et aegre faciendi. At non noces, ſed ei potius benefacis. Rationes et cauſae hic adſint, neceſſe eſt, quae te commoueant ad uindictam omittendam, hoſtique benefaciendum. Si id ideo fit, ut generoſi uiri laudem conſequaris, aut ut inimicum tibi concilies, aut quia natura placabilis es et timidus, tum nil agis quidem, quod culpandum ſit, at nondum uideo cultum Dei. Sed ſi ideo inimicum non ulciſceris, quia noſti, Deum uelle, ut omnibus hominibus bene ſit, quia perpendis, Deum tibi aliiſque omnibus, qui ipſi ſunt inimiciſſimi, quotidie innumera largiri bona, tum agis, attributorum diuinorum contemplatione commotus, hiſque actibus comprehenditur cultus Dei. Qui, ut

hoc

hoc addam, preces uerboſiores recitant, uel quia ita conſueuerunt, uel ut pii aliis uideantur, uel denique ut eloquentiam uerborumque flumen oſtentent, hi precibus ſuis non colunt Deum. At, qui ideo preces Deo nuncupant, quia Deum, et ob benignitatem infinitam uelle, et ob potentiam ſummam poſſe ipſis auxilium praeſtare, hi uero Deum colere cenſendi ſunt. Non enim precati eſſent, niſi perfectionibus diuinis, bonitate ſcilicet, et potentia, ad precandum impulſi fuiſſent.

Si actiones, quarum cauſa eſt diuinarum perfectionum cognitio, externae ſunt, geſtibusque, uoce, et corporis motibus conſpiciuntur, tum cultus externus hinc exiſtit.

VII. Lege naturae obligati ſumus ad ueram certamque diuini Numinis cognitionem acquirendam. Cum enim ad colendum Deum nos obſtringat lex naturae (poſ. IV), colere autem Deum non poſſimus, niſi ad agendum perfectionum diuinarum cognitione impellamur (poſ. V), euidens eſt, ad cognitionem diuini Numinis acquirendam nos lege naturali obligari. Haec cognitio debet eſſe *uera*, alias enim Deum non pro tali Numine haberemus, quale reuera eſt, quod tamen ad cultum diuinum requiritur (poſ. III). Debet eſſe *certa*. Incerta enim, et cum metu errandi coniuncta cognitio, quam uim habebit ad actiones conformandas, cultumque Dei producendum?

VIII. Deum amore, eoque ſummo, complecti

plecti debemus. Qui Deum eiusque perfectiones recte cognoſcit, eius animus, non poteſt fieri, quin iucundiſſimo uoluptatis ſenſu expleatur (§ 219 Met.). Voluptas haec, ex contemplatione perfectionum oriunda, uocatur amor (§ 238 Met.). Ergo cum uera diſtinctaque diuinarum perfectionum cognitione, indiſſolubili nexu, copulatur amor erga Deum. Cum itaque obligati ſimus ad Deum cognoſcendum (poſ. VII), conſequens eſt, ut eum quoque amore complecti debeamus, eoque ſummo, quia omnes in Deo ſunt perfectiones, quae cogitari tantum poſſunt. Summa ergo ſit, neceſſe eſt, uoluptas, ex ſummarum perfectionum cognitione orta.

IX. Deum debemus reuereri, aut, ſi mauis, timere. Si quem amamus, tum ſolicite caueamus ea omnia, quae ei, quem amamus, diſplicent (§ 239 Met.), Solicitudo haec, qua cauemus, ne quicquam, quod Deo diſplicet, agamus, aut, quod ei probatur, omittamus, dicitur *reuerentia* ſiue *timor Dei*. Ergo cum ad Deum amandum ſimus obligati (poſ. VIII), intelligitur, ad eum quoque reuerendum ſiue timendum nos lege naturae adſtringi.

Amor reuerentiaque ex eo potiſſimum naſcitur: α) Si animus perpendit, Deum benigniſſimum eſſe, humanique generis et cuiusque hominis rationibus egregie conſultum uelle. β) Si ſanctitatis diuinae cognitione imbutus eſt, imperiumque Dei, quo continentur, et gubernantur omnia, rite conſiderauerit. Atque haec reuerentia, ex ſtudio benigniſſimo numini placendi orta, dicitur *metus* Dei *filialis*. Filiorum enim id poſtulat pietas, ut parenti bus,

bus, quibus uitam fortunamque ſuam in acceptis ferunt, morigerentur, idque non propter poenas et uerbera, ſed quod innumeris beneficiis a parentibus fuerunt affecti. Si quis uero Deum timet, ut ſeruus ſolet domini et exactoris poenas extimeſcere, tum iſte *metus* uocatur *ſeruilis*. Quod quidem timoris genus quamuis cultu diuino prorſus indignum ſit, rei tamen ſecuritatisque publiçae intereſt, homines, licentia efferatos praefractosque, metu Deu ſeruili nonnunquam compeſci, et ad officium cogi.

X. Summa in Deo fiducia ponenda eſt. Theologia naturalis nos docuit, Deum ita rebus humanis prouidere, ut et conſeruet omnia, et uelit omnium creaturarum rationibus optime conſultum. Ex quibus omnibus, recte conſideratis expenſisque, non poteſt non oriri ſpes, eaque non lubrico conſtituta fundamento, ſed firma, ſtabilis, et ab omni, quae animum diſtrahat, dubitatione remota, Deum ita omnia adminiſtraturum, ut nihil, quod ad ueri nominis felicitatem acquirendam conſeruandamque pertineat, nobis deeſſe poſſit. Quae ſpes cum dicatur fiducia (§ 252 Met.), conſequens eſt, ut, quia ad Deum eiusque perfectiones et ſapientiſſimam adeo huius mundi adminiſtrationem penitius perſpiciendam ſumus obligati (poſ. VII), debeamus quoque fiduciam in Deo collocare.

Fiduciam autem ponere in Deo nemo poteſt, niſi α) diſtincte certoque cognitum habuerit, Deum *nihil* eorum, quibus uel prematur calamitatibus, uel indigeat auxiliis, *fugere*, β) niſi perſpiciat, *Dei potentiam*, nullis definitam limitibus, et omnibus malis tollendis minuendisque, et omnibus bonis

largiendis parem eſſe, niſi denique γ) de eo conuictus fuerit, Deum eſſe *benigniſſimum*, *et uelle* cuiusque ſalutem promotam amplificatamque. Vt ita ex his uideas, fontes fiduciae, in Deo collocandae, recte allegari ſcientiam, ſapientiam, potentiam et bonitatem Dei. Qui nouit, quibus indigeam rebus, qui facultate eſt inſtructus omnia dirigendi ad ſalutem meam, qui poteſt ea, quae ſalutaria ſunt, mihi largiri, qui uult denique rationibus meis proſpectum, ab eo nonne auxilium opemque certo ſperem? In eo nonne fiduciam, ſine dubitatione et metu, collocem?

Duo fere ſunt, quae fiduciam, quam ipſa ratio in Deo iubet collocari, nonnunquam in hominis animo, minuere ſolent. Alterum eius impedimentum oritur ex eo, quod ii ſaepius, qui integerrime uiuunt, omni calamitatum genere ſint circumſeſſi, nullis, ut putant, bonitatis diuinae documentis exhilarati, cum contra ea peſſimus quisque perſaepe ſit fortunatiſſimus. Alterum, quod obſtat, quo minus homines complures opem cum fiducia a Deo exſpectent, illud potiſſimum eſt, quod malefactorum conſcientia conturbati perterrefactique, ſe omni auxilio gratiaque diuina indignos ſentiant, nihilque ſit mali, quod non a iuſtitia, ſcelerum uindice, extimeſcant. In quo quidem, dici non poteſt, quanta uis inſit ad animum debilitandum, fiduciamque imminuendam. Permultum intereſt ad animos infractos erigendos et fiduciam in iis excitandam, haec duo e medio tolli obſtacula, quibus uero remouendis, cum impar ſit ratio, philoſophia, hac quidem in re, non poteſt non deſiderare religionis Chriſtianae adiumenta.

XI. Quandoquidem fiducia, in Deo ponenda, oritur ex diſtincta certaque ſapientiae prouidentiaeque diuinae et bonitatis cognitione (poſ. X), palam eſt, non poſſe ſeiungi a fiducia eum mentis ſtatum,

ſtatum, quo in *uoluntate diuina conquieſcit*, moderateque et patienter, quicquid ipſi acciderit, ferre ſolet. Si enim mens nouit, nihil fieri, niſi quod diuino ſit prouiſum conſilio, ſi expendit, quicquid rerum humanarum agatur, id ſapientiſſime a diuino numine gubernari, et ita adminiſtrari omnia, ut ad ſalutem hominum unice referantur, non poteſt fieri, quin, ex turbido deducta in tranquillitatem, plene in diuina conquieſcat uoluntate, eiusque conſilio et imperio ſe totam permittat. Qui fructus prouidentiae diuinae, accuratius cognitae expenſaeque, eſt dulciſſimus, et ad felicitatem humanam uberrime redundans.

XII. Vides ergo, rationem unumquemque docere, acquieſcendum eſſe in uoluntate diuina. Docet enim, fiduciam eſſe in Deo ponendam (poſ. X), a qua is mentis ſtatus, quo in diuina acquieſcit uoluntate, ſeiungi nequit (poſ. XI).

XIII. Noua hinc exoritur cultus diuini ſpecies, quae continetur *precibus*. Si quis enim nouit, Deum et perſpectas habere calamitates, quibus unusquisque urgeatur, et poſſe eas tollere, et uelle denique, quae nocitura ſint, declinare, adeoque, his quaſi cogitationum ſubnixus fulcris, confidit, Deum omnia ipſi largiturum, quae ſaluti ſuae amplificandae ſint accommodata (poſ. X), abeſſe non poteſt, quin interno quodam deſiderio commoueatur opis diuinae impetrandae.

Hoc deſiderium mentis, quo fertur in auxilium diuinum, dicitur *inuocatio Dei interna.* Patet ergo, pari ratione, qua ad fiduciam in Deo collocandam obſtringimur, unumquemque etiam teneri ad Deum inuocandum.

Haec interna mentis inuocatio, quae, nexu neceſſario, ex iis, quae iam attulimus, conſequitur, ſi uerbis, ore prolatis, ſignificatur et exprimitur, tum PRECATIO ſiue PRECES dicitur. De precum neceſſitate et utilitate uaria non inutiliter diſputantur, quae uero omnia hic adferre, quid attinet? Haec ergo pauca obſeruabimus.

a) *Ratione Dei* externa inuocatio ſiue preces non uideri poterant neceſſariae, quia Deus, qui mentis humanae receſſus latebrasque perſcrutatur, et calamitates, quibus affligamur, et opem, qua indigemus, optime intimeque perſpicit.

b) Quandoquidem uero, ob arctiſſimum corporis animique nexum, ſerium auxilii diuini deſiderium internum externa uerba comitantur, maxime ſi nullum adfuerit impedimentum, quod externorum uerborum uſum impediat, fit, ut preces a ſenſu calamitatum, et ſerio opis diuinae deſiderio non facile ſeiungantur. Quod uel maxime tum apparet, ubi, in praeſentiſſimum coniecti periculum, ſerio auxilium deſideramus. Nonne, uel inuiti, quanta maxima fieri poteſt, uociferatione deſiderium auxilii diuini declaramus?

c) Si uerbis, ore prolatis, deſiderium auxilii diuini ſignificamus, tum alii de noſtra, in Deo collacata, fiducia certiores fiunt, uidentque adeo, nos Deum pro tali habere numine, quale reuera eſt, i. e. pro benigniſſimo, ſapientiſſimo, potentiſſimoque. Quo ipſo et excitantur ad ſimilem cultum Deo exhibendum, et gloria Dei mirifice illuſtratur. Illud quoque addo, quod recte addi poteſt, per preces externas impediri, quo minus ſenſus et phantaſia mentem

tem nimium turbent. Dum enim uerba noſtra audimus, iisque attendimus, fit, ut aliarum rerum, ſenſibus obuerſantium, minus nobis ſimus conſcii. Quia ſenſatio fortior pellit et obſcurat debiliorem (§ 185 poſ. III).

d) Quia preces continentur externa deſiderii, intus incluſi, ſignificatione, conſequitur, ut preces illae, quibus aut nulla ſubiecta eſt ſententia, aut quae plane non intelliguntur a precantibus, non pro ueris ſint habendae precibus. Vt adeo pateat, plerumque preces, quas uocant *formularias*, quae nuda uerborum recitatione efficiuntur, eſſe ſuſpectas. Raro enim cum iisdem deſiderii interni ſignificationem copulatam uideas. Aut enim, quae recitantur, certisque adſtricta ſunt formulis, uerba non intelliguntur, aut per conſuetudinem et diuturnum uſum recitantibus tam familiaria euadunt, ut, iis auditis, praeter ſonum, nihil fere cogitent.

e) Si precibus amorem erga Deum, quem beneficiorum, ab ipſo in nos collatorum, contemplatio excitauit, ſiue, quod idem eſt, gratum animum teſtificamur, tum preces dicuntur *gratiarum actio*, quae non magis a certa ueraque diuinae bonitatis cognitione abeſſe poteſt, quam uoluptas animi a ſenſu perfectionum ſeiuncta eſt.

f) Quae hic adferri ſolent de cultu externo, de diebus feſtis, de cerimoniis ſacris, ſunt fere eiusmodi, ut de iis nihil ratio certi ſtatuere poſſit. Quicquid enim uel ad cerimonias ſtabiliendas, uel ad dies feſtos aſſerendos, ex ratione adferri ſolet, id omne probat utilitatem cultus externi, neceſſitatem non demonſtrat.

CAP. II.

De Officiis hominis erga ſe ipſum.

§ 66.

Quae ſibi debet homo officia, rectius intelliges, ſi hominem conſideraueris

α) *ratione animi* ſiue *mentis*;

β) *ratione corporis membrorumque*, ex quibus corpus coagmentatum eſt;

γ) *ratione ſtatus externi*, ad quem pertinent *opes, honor, et fortuna.*

§ 67.

Triplici ergo ratione officia hominis erga ſe ipſum diuiduntur. Alia ſunt officia erga *animum*, alia erga *corpus*, alia denique, quae *ratione ſtatus externi* ſunt obſeruanda.

§ 68.

Cum anima multo nobilior ſit corpore, ab iis, quae animae debentur, officiis recte ordimur. Et quia mens humana inſtructa eſt facultate cognoſcendi, et appetendi, ſiue ueterum ſtilo, intellectu, et uoluntate (per princ. pſychol.) duo officiorum genera inde exſurgunt. Alia officia depoſcit intellectus, alia uoluntas.

§ 69.

Prius uero, quam haec officiorum genera explicamus, de officiis hominis erga ſe ipſum praemittenda putabimus enunciata quaedam, intelli-
gendi-

gendis iis, quae ſpeciatim uel de mentis cultura, uel de cura corporis ſtudioque honoris, et opum cuſtodia adferenda ſunt, ſubſeruitura.

I. Vnusquisque, qui officia erga ſe ipſum obſeruare uult, id agat, ut ſe perficiat.

II. Atque adeo in eam curam toto pectore incumbat, ut ſe ſuaque bona accuratius noſcat. Niſi enim quis compertum habuerit, quam curam cultumque uel corpus uel anima requirant, quibus mens inſtructa ſit uiribus, quibusue adminiculis corpus mensque humana coli perficique queant, non uideo, quam inire is poſſit rationem officii obſeruandi.

III. Summa cautio prouiſioque adhibenda eſt, ne officia, quae cohaerere debent, diuellamus a ſe inuicem, uel ſoli corpori ſeruiamus, animum negligamus, uel menti colendae intenti ſimus unice, corpus incultum relinquamus, uel honoris opumque ſimus auidi, neglecta interim corporis ſanitate, rationisque perficiendae ſtudio. Dici non poteſt, quantum ex infauſta hac officiorum diſciſſione oriatur damni. Si quis enim, ut hoc utar, corradendis opibus unice operetur, negligatque, quid de ſe quisque ſentiat, nonne is diſſolutus haberi debet? Si quis dies noctesque libris impalleſcit, ut ingenium excolat, eruditionisque copia et uarietate inſtructus, prae aequalibus exſplendeſcat, ualetudinem vero corporis parum

 rum

rum curet, nonne is αὐτόχειϱ iure appellandus erit?

IV. Fit perſaepe, ut omnia, ad quae praeſtanda lex naturae nos obſtringit, officia obſeruare nequeamus, ob quandam, quae incidit, pugnam et colliſionem. Tum uero id praeferendum eſt alteri, ad quod magis obligamur, id quod ſupra cap. de obligatione demonſtrauimus.

Ita officia, quae menti debes, in colliſione praeferenda ſunt officiis erga corpus, et officia erga corpus anteponenda ſunt officiis iis, quae ratione opum ſunt obſeruanda.

CAP. III.

De Officiis erga Animum.

§ 70.

His, quae generatim de officiis erga nosmet ipſos monenda uidebantur, praemiſſis, nunc, quae ſint erga *intellectum* ſiue *facultatem cognoſcendi* officia obſeruanda, ſpeciatim indicabimus.

§ 71.

Paucis ergo poſitionibus complecti iuuat ea, quae intellectui debentur.

I. Cum lex naturae iubeat, nos ſtatumque noſtrum reddere perfectiorem (§ 32), conſequens eſt, ut eadem uelit, ut quam poſſumus emendatiſſimam efficiamus uim noſtram intelligendi.

II. Prima

I. Prima ergo haec lex in officiis erga intellectum obſeruandis, ſanciatur; PERFICE FACVLTATEM COGNOSCENDI, QVOQVO MODO POTERIS.

III. De acquirenda ergo rerum uel ueritatum cognitione, eaque diſtinctiſſima, ſolicitus eſto, omnemque ignorantiam pellito ex animo et diligentiſſime fugito.

IV. In primis uero id age, ut animus diſtincta *boni maliue* cognitione imbuatur. Qua enim ſi deſtituta fuerit mens humana, non poteſt non in eligendo bono fugiendoue malo labi et decipi. Confuſis ita et inter ſe commixtis honeſti turpitudinisque notionibus, abeſſe non poteſt, quin a regia felicitatis uerae uia detorqueatur, et pro theſauris, quod aiunt, carbones inueniat et pro Iunone nubem amplectatur.

Infinita eſt earum rerum multitudo, quae ſciri poſſunt. At uires intelligendi, quibus mens humana inſtructa eſt, tam exiguis ſunt definitae limitibus, ut ex tanta rerum, quae cognoſci poſſunt, uarietate et copia uix paucae percipiantur ab hominibus, plurimaeque ueritates, quae cognoſcuntur, confuſe admodum et obſcurius perſpiciantur. Quaeritur ergo, cum lege naturali unusquisque ad ueritatum cognitionem obligetur, omnes autem cognoſci non poſſint, quibus regulis ueritatum cognitio ſit conformanda. Paucis, quae hanc in rem adferri merentur, habeto.

α) Cognitio ueritatum *intenſiua* ſemper eſt *extenſiuae* praeferenda, i. e. cum omnium rerum cognitio noſtris, quae, ſentimus, quam ſint exiguae, uiribus

acquiri non poſſit, non tam de eo ſoliciti ſimus, quam *multa* diſcamus, ſed quam *bene*, quam *diſtincte*, quamque *ſolide* ea, quae diſcimus, cognoſcamus. Satius eſt, pauca diſtincte noſſe, quam multa confuſe.

β) Ex magna earum rerum, quae diſci capique poſſunt, uarietate, primo loco, et uel in primis, unicuique eſt id diſcendum, quod eſt maxime neceſſarium. *Neceſſaria* enim ſunt ſemper in ingenii cultura praeferenda *utilibus*. E. gr. Si quis in academia theologiae operam dederit, tum, ſi rationem ſequi uelit, id agat enixius, ut codicem ſacrum, hebraea, graecaque lingua exaratum, intelligat, ut perſpecta habeat religionis chriſtianae praecipua capita, cetera. Haec enim ſunt neceſſaria Theologo. At, ſi idem in academia ſibi explicari iuris ciuilis praecepta patiatur, aut multum temporis tribuat arti ſalutari excolendae, tum in *utilibus* rebus occupatur ille quidem, quae uero *neceſſariae* appellari non poſſunt.

γ) *Vtilia* in diſcendi ordine ſunt praeferenda iis, quae ſunt *iucunda*. Minus e. gr. iuris prudentiae ſtudioſus rationi conuenienter agit, ſi arti ſaltandi, equitandi, uitra poliendi, pingendi denique plus temporis tribuerit, quam uel linguae gallicae, uel hiſtoriae. Iucunda enim praefert utilibus.

Dici uix poteſt, quanti ad ueram mentis ingeniique culturam interſit, regulas has obſeruari rite & applicari. Plurimi, qui in academias, tanquam ad bonarum artium mercatum, commeant, has migrant leges, profectusque ſtudiorum nimium quantum morantur. Vtilia multi, plurimi iucunda, pauci neceſſaria diſcunt.

§ 72.

Quae de modo ac ratione perficiendi intellectus dicenda ſunt, ea infra in Ethica uberius diſputabuntur.

CAP. IV.

CAP. IV.

De officiis erga uoluntatem.

§ 73.

Officia erga uoluntatem dicuntur illae actiones, ad quas homo, reſpectu uoluntatis, obligatur.

§ 74.

Praecipuae regulae, quae in officiis erga uoluntatem obſeruandae ſunt, his continentur propoſitionibus.

I. Voluntas hominis, quoquo modo fieri poterit, eſt perficienda. Nititur hoc enunciatum generali illo Iuris naturae principio: *Fac ea, quae te ſtatumque tuum reddunt perfectiorem* (§ 32).

II. Cum uoluntas humana tum demum perficiatur, ſi ita dirigitur, et inflectitur, ut nunquam non feratur in id, quod eſt uerum bonum, conſequens eſt, ut in eo elaborare unusquisque debeat, ut uoluntatem ad uerum bonum appetendum et malum auerſandum inclinet.

III. Voluntas ita conformanda eſt, ut in plurium bonorum delectu illud ſemper cupiat, et ceteris praeferat, quod optimum eſt, uel praeſtantiſſimum.

IV. Affectus, ſiue uehementiores animi commotiones ſunt, quanta maxima fieri poteſt diligentia, refrenandae et compeſcendae,

ſcendae, efficiendumque adeo id, ut ratio imperet, appetitus obtemperet. Affectus ortum ſuum trahunt ex confuſis boni maliue repraeſentationibus (§ 232 Met.). Eos ergo qui duces ſequitur, facile ſpecie recti decipitur, malumque pro bono eligit, ſeque imperfectiorem reddit, quod eſt contra § 32. Patet itaque, affectus eſſe coercendos.

§ 75.

Specialiorem modum uoluntatis emendandae affectuumque refrenandorum, trademus in inſtitutionibus Ethices.

CAP. V.

De officiis erga Corpus.

§ 76.

Per officia erga corpus intelligimus omnes illas actiones, ad quas ſuſcipiendas, reſpectu corporis noſtri, lex naturae nos adſtringit ſiue obligat.

§ 77.

Officia erga corpus percommode his includuntur enunciatis.

I. Vitam tuam tuearis quam potes diligentiſſime, declinesque ea, quae nocitura uideantur. Haec lex tam alte in mente cuiusque hominis, quin etiam in omnium animantium natura impreſſa eſt, ut uitae conſeruandae ſtudium nemi non hominum cum brutis

brutis ſit commune. Adde illud, quod nemo mentem perficere, uoluntatemque emendare poſſit, (ad quod utrumque nos obligat lex naturalis § 32), niſi uita conſeruetur, corporique ſuus conſtet uigor, ſuum robur.

II. Omnia ergo fuge uitae pericula temeraria. Studio deditaque opera addo uocem: *temeraria.* Neque enim id ſemper rationes noſtrae ferunt, ut omnia fugiamus pericula, quibus ſaepius capita noſtra obiiciamus, oportet, uel patriae conſeruandae cauſa, uel ut eum, qui nos uiolento modo aggreditur, propulſemus, uel ob plures alias, easque ſat idoneas, rationes.

III. Ex his conficitur, nihil eſſe rationi adeoque legi naturali tam aduerſum, quam *αὐτοχειρίαν*, cum quis, ui ſibi illata, occupat fata, non exſpectat.

IV. Curandum eſt, ut ualeas, et inconcuſſa aequabilique ſanitate corporis perfruaris. Lex enim naturae uitam conſeruari iubet (poſ. I), quod fieri non poteſt, niſi cures, ut ualeas. Lex naturae porro praecipit, ut perfectionibus uel corporis uel animi tuendis augendisque ſis intentus (§ 32). Perfectio uero corporis uel maxime continetur commoda ualetudine ſiue ſanitate. Perfectio enim, generatim ſpectata, nonne efficitur conſenſu et harmonia uariorum? Sanitas uero corporis eſt is corporis ſtatus, quo membra ſingula iis functionibus, ad quas diuinitus deſtinata ſunt,

ſunt, expediendis ſunt accommodatae et inter ſe conſentiunt.

Ex quo intelligas licet, quid ſit *morbus*. Cum in eo ſunt ſtatu membra, ut ad expediendas functiones ſuas inepta ſint, tum is ſtatus dicitur *morbus*. Sanitatis morbique definitionem hoc exemplo illuſtrabimus. Si e. gr. ſtomachus tuus cibos ingeſtos bene concoquit, et in ſuccum et ſanguinem conuertit, tum ſtomachus tuus ſanus eſt. Omnia enim, quae in ſtomacho concurrunt, eo referuntur, et ad id uelut conſpirant, ut concoctio promoueatur. Si podagra quis ita uinctus lectoque affixus fuerit, ut pedem efferre domo aut muſeo non posſit, pedes in ſtatu ſunt morboſo. Omnia enim in pedibus aduerſantur fini, quem Deus intendit, cum pedes corpori iunxit. Finis enim eſt, ut de loco in locum mouere nos queamus.

V. De eo non modo cogitandum eſt, ut corpus ſit ſanum uegetumque, ſed ut agilitate quoque et decora quadam elegantia gaudeat. Tantum enim, lege naturali admonente, perfectionis nobis acquirere debemus, quantum obtinere poſſumus (§ 32). Iam uero cum agile corpus fuerit elegansque, plus in corpore conſpicitur perfectionis, quam ſi ſanum tantum fuerit et robuſtum. E. praeter ſanitatem, de corporis agilitate et decentia elegantiaque acquirenda cogites, neceſſe eſt.

VI. Quandoquidem totum corpus ſanum conſeruari debet (poſ. IV), conſequens eſt, ut ſingula quoque eius membra integra et illaeſa debeamus tueri.

VII. Cum lex naturalis unumquemque ad uale-

ualetudinem corporis conſeruandam obliget (poſ. IV), eadem quoque obligabit hominem ad ſubſidia et adminicula adhibenda, quibus uigor ſanitasque corporis ſtabiliatur.

VIII. Inter haec corporis ſani conſeruandi remedia primo loco referendi ſunt, CIBVS et POTVS, quibus, tanquam fulturis, ſuſtentatur corporis compages.

IX. Naturae ergo lege obligamur ad tantum cibi potusque capiendum, quantum ad deſideria naturae explenda, et ad corporis uires reficiendas ſatis eſt.

X. Cum uero multa ciborum genera ſint, quorum nonnulla ſanitati corporis non modo non proſunt, ſed eidem etiam officiunt, uiresque labefactant; uidendum eſt, ut eos eligamus cibos potusque, qui ualetudini ſeruiunt, gulae contra irritamenta, quae plerumque dulcedinis ſpecie fallunt, ſolicite uitemus.

XI. In cibo potuque capiendo ratio denique habenda eſt ſtatus noſtri externi, opum ſcilicet et dignitatis, quae prout alia aliaue fuerit, ita alio alioue modo uictus eſt inſtruendus. Ad perfectionem hominis referenda ſunt omnia (§ 32). Perfectio autem hominis requirit conſenſum et harmoniam ſtatus interni externique, praeſentis, praeteriti, ac futuri. Qui conſenſus locum habere nequit, ſi cibus potusque non cuius-

que

que dignitati opibusque conuenienter fuerit inſtructus. Minus ergo conueniens fuerit, opulentiores, et in excelſo uitam agentes, uiros tenui parabilique uictu, quem homines pauperioris humiliorisque ſortis capiunt, ita uti, ut famis ſitisque ſedandae tantum habeant rationem, de decentia uero parum cogitent.

XII. Non modo cibus potusque ad ſanitatem fulciendam referendi ſunt, ſed cum ueſtimenta quoque, quibus corpus tegitur, et aedes, quas incolimus, ad frigus caloremque nimium et ad ceteras tempeſtatis iniurias propulſandas et a corporis membris arcendas ſint accommodatae, cuiusuis eſſe, intelligitur, id operam dare, ut ueſtibus domiciliisque utatur ſalubribus, commodis, et dignitati opibusque ſeu fortunae conuenientibus.

XIII. *Somni* praeterea in ualetudine tuenda uel maxime habeas rationem, ut eo nec nimio, nec parco nimis raroque utaris. Quantam enim modicus ſomni quietisque uſus uim habet ad uires corporis inſtaurandas, tantum languoris detrimentique affertur membris, ſi plus iuſto indulſeris ſomno.

XIV. Quia uictus ad conſeruandum corpus ualetudinemque tuendam plurimum adfert adiumenti (poſ. XI), conſequens eſt, ut eas quisque actiones ſuſcipere debeat, quibus uictus paratur.

XV. Actio-

XV. Actiones, quibus uictus parari poteſt, dicuntur *labor*.

XVI. Vt ergo ex his lucide appareat, ad laborandum quemque eſſe lege naturae obligatum. Accedit illud, quod laboribus corpus agitetur, et continuo motu indureſcat, et roboretur. Quo motu ſi deſtitutum fuerit corpus, et iners iaceat, fieri non poteſt, quin, ſanguine corrupto collabefactoque robore, tota nutritio uitium capiat, fere, ut aqua, quae, ſi minus mouetur, putreſcit, uermibusque ſcatet.

Tria ſunt, quae his ſubiungenda puto. α) Ex his uides, *otiari* illum, qui actiones prorſus omittit, quibus uictus parari poteſt. β) Quod de uictu potuque monuimus, rationem habendam eſſe ſtatus externi, opum, ac dignitatis, idem ualet de labore, qui ita eſt inſtituendus, ut decentia ſeruetur. γ) Modus in labore eſt adhibendus, ne uires nimia contentione frangamus.

XVII. Cum omnia corporis membra a uiolenta laeſione ſunt defendenda (poſ. VI), tum uel maxime earum corporis partium, quibus ſentimus, ut oculorum, aurium, nariumque conſeruandarum ac perficiendarum debemus eſſe perquam ſtudioſi. Quantum enim anima praeſtat corpori, tantum ſenſuum inſtrumenta, quae admirabilem menti noſtrae praebent uſum, antecellunt ceteris, ex quibus corpus coagmentatum eſt, membris.

XVIII. Quemadmodum uita et ſanitas conſeruari debent, ita omnes morbi, ſi poſ-

ſunt, caueri propulſarique debent, et, cum corpus adorti ſunt, eorum uis, medicamentorum ſalubrium uſu, atterenda eſt et frangenda. Haec fere ſunt, quae corpori debentur, officia. Quae de temperantia et ſobrietate dici hic debere nonnullis uideri poterant, ea uero explicabimus infra in Ethica.

CAP. VI.

De officiis hominis erga ſe, quoad ſtatum externum.

§ 78.

Ad ſtatum hominis externum referimus α) *Opes* et *facultates*, β) *Honores*, γ) *Fortunam*. Triplicia ergo inde exſurgunt officia, quae homo obſeruare debet. Alia ſpectant ad ipſius facultates, alia ad honores, ad fortunam denique alia. Ab opibus ſiue facultatibus ordiamur.

§ 79.

Omnia ea, quae pertinent ad uictum cultumque corporis, et quibus indigemus ad uitae neceſſitates expediendas, ad commoditates item, et ſuauitates, uocantur *facultates* ſiue *opes*. Vt ergo *opes* nihil aliud ſint, quam apparatus earum rerum, quibus homo indiget ad uitam degendam, ad oblectationem, et decentiam.

§ 80.

Vides ex definitione hac, triplicis generis eſſe opes. Aliae pertinent ad praeſentem uitae neceſſita-

ceſſitatem expediendam uitamque degendam, quae Germanis dicuntur ein Zehr=Pfennig. Aliae ad eum finem comparantur, ut futurae neceſſitati proſpiciatur. Has facultates dicimus einen Noth=Pfennig. Aliae denique ſeruiunt oblectationi, commoditati ac decentiae, quas recte appellaueris einen Ehren=Pfennig.

§ 81.

His notionibus diſtinctius euolutis, perfaciles erunt intellectu poſitiones, ad quarum praeſcriptum in rei familiaris rationibus conſtituendis moderandisque ſuas quisque actiones componat, neceſſe eſt.

I. Ad opes acquirendas acquiſitasque conſeruandas ſumus obligati. Cum enim uitam noſtram conſeruare debeamus (§ 77 poſ. I), de iis quoque rebus, quibus ad uitam ſuſtentandam indigemus, ſoliciti ſimus, oportet. Quae res cum dicantur opes (§ 79), ad opes acquirendas tuendasque ſumus obligati.

II. Cum in omnibus hominum ſtatibus conſenſus, qui ab hominis perfectione ſeiungi non poteſt, ſit quaerendus (§ 32), non modo de iis opibus parandis cogitemus neceſſe eſt, quae ad quotidianum uictum pertinent, ſed commoditati quoque et decentiae conſulendum eſt.

III. Quemadmodum uariae opes, in ſuas deſcriptae claſſes, uarium nobis praeſtant uſum, aliae maiorem, minorem

aliae; ita in iis acquirendis uarie quoque uerſari debemus.

IV. Maximam curae partem depoſcit praeſens neceſſitas uictusque quotidianus. Prius enim, quod nemo dubitat, de uitae ſuſtentatione, quam de eius commoditate ac decentia cogitandum eſt.

V. Si tantum tibi acquiſiueris opum, quantum ad neceſſarium uictum, famemque ac ſitim quotidianam ſedandam opus eſt, tum futuris uitae neceſſitatibus proſpicias, neque committas adeo, ut, ſi omnia profuderis, tibi aliquando cum fame confligendum ſit.

VI. Denique, ſi et praeſenti et futurae neceſſitati conſulueris, uide, ut commode decenterque uiuere queas.

§ 82.

Si quis ea opum affluentia et copia gaudet, ut plures poſſideat facultates, quam ad neceſſitates uitae, cum praeſentem, tum futuram, expediendas et decentiam requiruntur, tum ei tribuimus *diuitias ſiue Opulentiam.* Si uero eiusmodi opum copia adfuerit, quae ad uictum quotidianum, ad futuras uitae neceſſitates, et decentiam denique obſeruandam ſufficit, tum *lautitiam* (ein reichliches gutes Auskommen) adeſſe dicimus. Si denique tantum quis poſſidet, quantum ad uitam ſuſtentandam uictumque quotidianum parandum ſufficit, *ſufficientiam* habere dicitur (ein nöthiges Auskommen). At ſi ne ea quidem

quidem ſuppetunt, quae ad praeſentes uitae neceſſitates poſtulantur, tum adeſt *paupertas* (Armuth).

§ 83.

Vt adeo ex his perſpicias:

I. Non eum eſſe ſtatim *pauperem* appellandum, qui non eſt diues, neque illum inter diuites referendum, qui non pauper eſt.

II. Ex his intelligitur porro, opes non propter ſe, ſed propter neceſſitatem commoditatemque uitae eſſe expetendas. Sunt enim illae res, quibus indigemus ad uitae ſuſtentationem et decentiam neceſſariae.

III. Cum labor ſit praecipuum uictus acquirendi ſubſidium (§ 77 poſ. XV), manifeſtum eſt, ad opes, quippe quibus uictus paratur, acquirendas eſſe opus labore. Cum ergo ad opes acquirendas ſimus obligati (§ 81 poſ. I), ad laborem quoque nos obligatos eſſe, patet.

§ 84.

Status externus complectitur quoque *honorem*. Eſt autem *honor* nihil aliud, quam aliorum de noſtris perfectionibus iudicium.

E. gr. Si Titius opinatur et exiſtimat, Caium eſſe uirum cultae et doctrinae et uirtutis, tum Caius honore afficitur, et Titius, qui de Caii uirtutibus et dexteritate iudicat, honorat Caium.

§ 85.

Ex definitione honoris haec fluunt enunciata.

I. Honor nititur, tanquam fundamento, perfectionibus noſtris.

II. Cumque omnes perfectiones, de quibus alii iudicant, uel uerae ſint, uel opinatae (§ 227 Met.), patet, omnem honorem uel eſſe uerum uel putatitium. Ille nititur perfectionibus ueris, hic commentitiis. Ille efficitur iudicio uero ac ſolido de noſtris perfectionibus, hic falſo et erroneo.

III. Verus honor a nemine nobis tribui poteſt, niſi ab eo, qui perſpectas habet perfectiones noſtras. Qua enim ratione quis de perfectionibus iudicare poteſt, quas non intelligit?

IV. Pluris ergo faciendus eſt honos, qui a prudentibus laudatisque uiris nobis decernitur, quam qui tribuitur a rudi inficetaque plebe.

V. Honor non ita eſt in poteſtate noſtra, ut eum ab aliis inuitis extorquere poſſimus. Quis enim ita mentibus aliorum imperabit, ut eos, a quibus honorari cupit, poſſit ad bene honorificeque de ſe ſentiendum cogere?

VI. Quare recte ueteres: honor eſt honorantis, non honorati.

VII. Quamuis alios ad nos honorandos externa ui compellere nequeamus (poſ. V), poſſumus tamen uirtutem conſectari, perfectionesque noſtras luculentis declarare ſpeciminibus, aliorumque oculis ſubiicere.

VIII. Non

VIII. Non quaecunque perfectiones nobis honorem conciliant, ſed eae demum, quae ſunt *noſtrae*, i. e. quae noſtris uiribus, noſtra opera laboribusque partae ſunt.

Ita ſplendor natalium gloriaque maiorum, in ſe ſpectata, non cedit nobis honori, ſed, quam ipſi peperimus nobis uirtute recteque factis nobilitatem, eam demum uere honore dignam eſſe, luculenter patet.

IX. Vt ſciri poſſit, quinam ſint honore digni, ſiue de quorum uirtutibus honorifice exiſtimandum ſit, moris eſt, internum mentis iudicium de aliorum perfectionibus per ſigna quaedam declarare. Quam externam honorum ſignificationem dicere Germani ſolent Ehrenbezeigungen.

Huc pertinent tituli, ſiue uerba illa, quibus declaramus, de altero nos bene honorificentiusque ſentire. Referuntur huc ſalutationes, acclamationes et plauſus, itemque illud, quod uiris, quos honore dignos iudicamus, aſſurgamus, locum cedamus, cetera.

X. Dedecus opponitur honori, quod nihil aliud eſt, quam iudicium aliorum de noſtris imperfectionibus ſeu malefactis.

Si, quae de honore axiomata propoſuimus, recte intellexeris, facile nunc perſpicies, quid nobis ſit dedecori, quidue minus. α) *Nihil nobis dedecus adferre poteſt, niſi eae imperfectiones, quarum auctores ſumus.* E. gr. uitia, ignorantia, quam euitare poteramus, et debebamus, libidines, morbi item et rei familiaris detrimenta ex libidine et prodigalitate orta. β) *Ea ergo, quae noſtra culpa non fuerunt commiſſa, ſed quae euitari non potuerunt, non ſunt*

nobis dedecori, e. g. deformitas faciei, humilis obſcuruſque ortus, paupertas, cetera.

XI. Cum dedecus ſignificamus per externa uerba, facta, uel geſtus, tum dicitur *opprobrium* ſiue *ignominia* (Germanis Beſchimpfung).

XII. Ex his omnibus patet, ad honores aſſequendos, et dedecus euitandum quemque eſſe obligatum. Cum enim quisque teneatur perfectiones, quoquo modo poterit, conſectari, uirtutemque colere, uitia contra, omniaque ea, quae turpia ſunt, euitare (§ 32), intelligitur, cuiusque eſſe, honores ſequi et dedecus effugere. Quia honoris fundamentum eſt uirtus (poſ. I), a qua honor non magis ſeiungi poteſt, quam a corpore umbra.

His tanquam cancellis, ſi continetur honoris cupiditas, nihil habet uitii, ſed potius commendanda eſt, et ab ipſo Paullo ad Philippenſ. . ⁷ commendatur. Honorem enim conſectari nolle, eſt uirtutem reſpuere, eſt bene praeclareque facta faſtidire.

§ 86.

Iis, quae de honore et ignominia protulimus, affinia ſunt, quae nunc de *laude* dicenda ſunt. *Laudare* alterum dicimur, ſi eius perfectiones enumeramus, et *laus* nihil eſt aliud, quam enumeratio perfectionum alterius. Sic, ſi dixeris, Eugenium eſſe ducem fortem, prudentem, moderatum, felicem, laudas Eugenium, quia enumeras eius uirtutes et perfectiones.

§ 87.

Si uero alterius imperfectiones enarras, tum alterum

alterum uituperas. *Vituperatio* enim eſt enumeratio imperfectionum alterius. Si uitia alteri tribuis, quibus non eſt obnoxius, et imperfectiones eius enumeras, quas non habet, tum *criminari* ſiue *calumniari* alterum diceris.

E. g. Si ebrietatis uitium tribuis Caio, aut Atheiſmi crimine, quo uacat, ipſum accuſas, calumniaris Caium.

§ 88.

De laude, uituperatione et calumnia ſequentes teneto propoſitiones.

I. Cum alteri eas, quibus reuera gaudet, perfectiones, uel ſermonibus uel ſcriptis tribuimus, tum adeſſe, ſcito, *ueram laudem*, cum uero talibus alterum, qualibus non praeditus eſt, perfectionibus exornatum eſſe dicimus, *falſa eſt laus*, nulloque, lubrico certe, nixa fundamento.

II. In iis, qui ad laudandum quidpiam ſe accingunt, id uel maxime requiritur, ut uirtutes perfectionesque eius rei, in qua collaudanda uerſantur, perſpectas habeant exploratasque. Qua enim ratione quis alicuius rei uirtutes perfectionesque, quas ignorat prorſus, enumerabit? Qui fieri poterit, ut rerum imperiti, ſuo quodque pretio aeſtumare neſcii, ea, quae laudant, digne laudent. Hi enim dum, ob inſcitiam ſuam, uel ea, quae adumbratam tantum uirtutis effigiem habent, ipſam, credunt, eſſe uirtutem, uel perfectiones, in re quapiam obuias, tanti, quanti debebant, aeſtumare nequeunt, dubi-

tari non poteſt, quin eorum laus uana ſaepius ſit, falſa, et perridicula.

III. Hinc eſt, ut prudentiores laudem, ab imperitis profectam, non adeo magni faciant, rideantque eos, qui, cum ab hominibus, ſed infrunitis, rudibus, rerumque ignaris eximie collaudantur, quantiuis ſibi uidentur pretii.

IV. Iudicari ex his poteſt, quid ſit, quod nemo non omni, qua poteſt, animi contentione connitatur ad laudem acquirendam. Cum enim perfectionis ſenſus pariat in nobis uoluptatem, tunc uero, cum commemorantur perfectiones noſtrae, fieri non poſſit, quin ſentiamus easdem, patet, omnem laudem, qua quippe noſtrae commemorantur perfectiones, nos iucundiſſimo uoluptatis ſenſu explere. Id omne autem, quod gratum nobis eſt, ſuauiusque animum afficit, appetimus (§ 230 Met.).

Mirum ergo non eſt, tanto quemque maiori animi impetu ad laudem ferri, quo plus habet ſuauitatis.

V. His praeſtructis, intelligi nunc poteſt, an ad laudem appetendam ſimus obligati. Si haec uerba hanc uim habent, quod laudem aliis extorquere debeamus, et poſtulare ab aliis, ut nos noſtrasque uirtutes laudent, tum non nego, neminem, niſi qui ipſe omni laude indignus ſit, impotentem eiusmodi immoderatamque laudis cupiditatem poſſe approbare. At, ſi ita laudis ſtudium interpreteris, ut per illud intelligas uirtutis doctrinaeque

naeque cultum, iam, ſi culpas laudis cupidinem, ipſam uirtutem, a qua uera peti laus ſolet, eiusque ſtudium culpas.

VI. Si calumniae tela, in nos a maleuolis coniecta, ſenſerimus, noſtrum eſt, α) innocentiam noſtram quoquo modo poterimus, declarare, β) calumnias re magis factisque, quam uerbis, refellere. Poſtulat id honoris ſtudium, ad quod naturae legi obligati ſumus. Si enim ad honorem conſectandum dedecusque omne euitandum obligati ſumus (§ 86 poſ. XII), id quoque declinare et impedire debemus, quod aliorum de noſtris uirtutibus opinionem iudiciumque imminuit. Cum uero calumniae, maxime ſi a uiris magnae auctoritatis multaeque fidei profectae fuerint, magnam uim habeant ad aliorum opinionem iudiciumque de noſtris uirtutibus deminuendum, atque adeo honorem tollendum (§ 87), euidens eſt, cuiusque eſſe, calumnias confutare, et earum falſitatem turpitudinemque uel factis, uel uerbis demonſtrare.

Cum calumniae ab hominibus infimae ſortis, ſceleratis, et in omne nefas proiectis, et quibus iam turpitudinis inuſta eſt nota, ortum ſuum traxerint, tunc ſatius eſt, tacere, quam irritam operam in commentis refutandis inſumere.

§ 89.

Deuenimus iam ad *fortunam*, quam, ſupra diximus, multa improuiſa nec opinata nobis, propter obſcuritatem ignorationemque cauſarum laten-

latentium efficere. Eſt enim *fortuna* concurſus complicatioque cauſarum, quas is, ad quem pertinent, praeuidere non potuit. Haec fortuna dicitur *ſecunda*, quae ſtatum noſtrum perficit, *aduerſa*, quae perfectionibus finibusque noſtris eſt contraria.

§ 90.

I. Quia fortuna non eſt in poteſtate noſtra (§ 89), ineptum eſt, animo nimis angi et deſperare, ſi ea minus ſecunda uſi fuerimus.

II. Porro, quamuis fortuna ſecunda nos perficiat (§ 89), perfectiones tamen ſiue bona fortunae non ſunt noſtra bona, i. e. non noſtris ſtudiis operaeque ſunt tribuenda. Atque adeo, cum ad id, ut honorem quid adferat, requirantur perfectiones noſtrae, i. e. ſtudio noſtro acquiſitae (§ 85 poſ. VIII), intelligitur, fortunae bona, in ſe ſpectata, nihil ad honorem laudemque adferre adiumenti. In rebus ergo proſperis et ad uoluntatem noſtram fluentibus ſuperbiam, faſtidium, arrogantiamque magno opere fugiamus neceſſe eſt.

CAP. VII.

De officiis erga alios generatim.

§ 91.

Eſt cuiusque hominis felicitas tam arcto connexa uinculo cum aliorum incolumitate, ut niſi

niſi iis, qui tecum eadem uita, eodemque ſpiritu et aëre fruuntur, ſaluis, non poſſis te tuumque ſtatum perficere, feliciterque res tuas agere. Atque adeo opus eſt, ut in dandis recipiundisque beneficiis, quod quisque minus per ſe ipſe poteſt, id accipiat ab alio uiciſſimque reddat.

§ 92.

Hinc naſcuntur mutua officia, quae homo homini debet, quaeque alter praeſtabit alteri, ſi rationem rectricem patiatur, et ad legis naturae praeſcriptum actiones ſuas componere cupiat.

§ 93.

De officiis erga alios ſi recte exiſtimare uelis, ſequentes poſitiones obſeruabis.

I. Officia erga alios, generatim conſiderata, ſunt eiusmodi actiones, ad quas ſuſcipiendas, reſpectu aliorum hominum, lege naturae obligamur.

II. Officia erga alios percommode in tres deſcribuntur claſſes, fere, ut cuiusque hominis officia erga ſe ipſum partiti ſumus. Alia pertinent ad animum, ad corpus alia, alia denique ad ſtatum externum fortunasque aliorum perficiendas.

III. Quod uero unusquisque alteri officia, ex legis naturalis praeſcripto, debeat, id uaria ratione probari ſolet. Primum ſcilicet lex naturae nos iubet, perfectiones quascunque conſectari (§32), atque adeo, cum ſuas quisque perfectiones promouere non poſſit,

ſit, niſi ſimul aliis conſultum cupiat (§ 91), de aliorum quoque ſalute et felicitate debemus cogitare. Deinde, ſi aliorum perfectiones promouemus, in aliis ſenſum perfectionis ſiue *uoluptatem* excitabimus (§ 219 Met.) Ex quo exardeſcat, neceſſe eſt, aliorum amor erga nos (§ 238 Met.), cumque ſemper coniunctum ſit cum amore ſtudium promouendi felicitatem eius, quem amamus (§ 239 Met.), conſequens eſt, ut, ſi aliis officia praeſtamus, alios incitemus ad nos perficiendos, felicitatemque noſtram promouendam. Cum ergo lege naturali obligemur ad adferenda et conquirenda omnia ea, quae ad noſtras perfectiones felicitatemque communiendam quocunque modo ſpectant (§ 32), intelligitur, nos debere aliis officia praeſtare.

IV. Praecipua ergo, quae ceteras omnes complectitur, regula in officiis erga alios obſeruandis haec eſt: ALIORVM INTERNVM EXTERNVMQVE STATVM PERFICE QVAM POTES DILIGENTISSIME.

Quam quidem propoſitionem cum temperamento quodam accipi uolo. α) Si in uiribus noſtris poſitum non eſt, ut alios perficiamus, et opem auxiliumque iis feramus, tum non obligati ſumus ad aliorum ſtatum perficiendum. Ad ea enim, quae ex ἀδυνάτων genere ſunt, nemo obligatur. β) Si officia erga te ipſum cum officiis erga alios pugnauerint, ita, ut et tua et aliorum perfectio ſimul obtineri nequeat, tum opus eſt, ut, quod in colliſione officiorum ſolet, perfectionem maiorem praeferas minori, i. e. ut tuam ſalutem aliorum felicitate potio-

potiorem ducas. γ) Si, quod alter abs te depoſcit, officium ipſe ſibi praeſtare poteſt, uiribusque inſtructus eſt, ſibi opem auxiliumque parandi, non es obligatus ad alium iuuandum.

V. Alii ſunt amandi. Cum enim alios perficere lege naturali tenearis (§ 91), aliorum quoque perfectionibus oblecteris, neceſſe eſt. Alios enim qua ratione perficies, niſi ſenſu perfectionum ſiue uoluptate, ex aliorum perfectionibus capienda, complearis. Quod cum ſit, amare alios (§ 238 Met.), euidens eſt, alios eſſe amandos.

Amor princeps eſt ad officia mutua praeſtanda, beneuolentiamque coniungendam, quo ſublato, tolletur omne officium, ipſumque communitatis uinculum diſſoluetur. Is ipſe amor, quem aliis debes, exaequare debet amorem tui ipſius, ad quem, tanquam cynoſuram et regulam, exigendus eſt amor erga alios. Cum enim alius, quem amare debes, aeque ſit homo, ac ipſe es, cum eadem, qua tu, ratione corporeque, artificioſe contexto, inſtructus ſit, cum eadem uita ſpirituque contineatur, eadem, qua ipſe frueris, ueſcatur aura, eundem ſpiritum ducat, non uideo, cur non eundem, quem tibi praeſtas, amorem ſibi depoſcere debeat.

VI. Intelligitur ergo ex his, noſtrum eſſe, aliorum animos, quantum ſitum eſt in nobis, uera boni malique cognitione imbuere, eos ad omne officii munus humanitatemque inſtruere, errorum, quibus inuoluuntur, caliginem diſſipare, a uitio-

uitiorum illecebris abſtractos in uirtutis uiam reducere, denique nihil intermittere, quod uel ad uires intelligentiae rationisque acuendas ac perficiendas; uel ad uoluntatem moresque conformandos pertineat.

VII. Quod ad aliorum corpus attinet, caueas, ne uim cuiquam inferas, aliorumque ſanguine manus polluas. Caueas, ne aliorum ualetudinem labefactes, uiresque et uigorem corporis atteras, uel temere irritando, uel ad uoluptates uenereas ebrietatemque alliciendo, uel membra uulnerando et mutilando, uel aliis quibuscunque modis.

VIII. Famae quoque et honori aliorum ſeruias, idque omne uitabis, quod ad laudes aliorum obterendas imminuendasque ſpectare uideatur.

IX. Denique id cauendum ſedulo eſt, ne alterius rem familiarem opesque minuamus, ſed eas potius cuſtodiamus, augeamus, amplificemus.

X. Quae omnia, hactenus allata, docent, nullius eſſe ſtatum imperfectiorem reddendum, NEMINEMque adeo, quisquis hic, et cuias fuerit, ESSE LAEDENDVM. *Laedere* enim alterum dicimur, ſi alterius ſtatum reddimus imperfectiorem. Malum autem illud, quod ex laeſione ortum eſt, dicitur *damnum*.

XI. Ne-

XI. Nemini ergo damnum eſt inferendum. Cum enim nemo ſit laedendus, quo demum cumque modo illud fiat (poſ. X), nemini quoque inferendum eſt damnum, quod a laeſione ſeiungi non poteſt (per defin.).

XII. Si uero alteri damnum a nobis fuerit illatum, tum illud reſarciendum eſt. Fac enim, te damnum, alteri illatum, non compenſare, tum alterius laeſio manet, nec tolitur (poſ. X): cum uero nemo laedendus ſit (poſ. X), manifeſtum eſt, damnum, illatum alteri, eſſe reſarciendum, ut laeſio ceſſet.

Sunt quaedam cautiones, in damnis ſarciendis neceſſariae, quarum hanc unam producendam puto. Si quis tibi damnum, ex improuiſo illatum, reſtituere debet, quod uel reſarcire non poteſt, uel, ſi reſarciat, infeliciſſimus euadit, et ad incitas redigitur; tum perinique agis, ſi ipſum ad damnum reſarciendum cogas. Tuum potius erat, aut nullam damni reſtitutionem, aut aliquam, non plenam poſcere.

XIII. Ad id obligati ſumus, ut omnibus ſimus amici, nemini inimici. Cum enim ad alios amandos ſimus obligati (poſ. IV), is autem, qui alterum amat, ſit alteri *amicus* (per def.), conſequens eſt, ut debeamus eſſe aliis amici, nemini inimici. *Inimici* enim ſumus aliis, ſi alios odimus.

CAP. VIII.

De officiis erga amicos et inimicos.

§ 94.

Officia erga amicos his includi poſſunt regulis.

I. Amici ſunt amandi. Cum enim omnes homines, quiqui fuerint, amandi ſint (§ 93 poſ. IV), uel me non monente intelligis, eos uel maxime amore noſtro dignos eſſe, qui nos amant. Iam uero cum amici ii ſint, qui nos amant (per def.), manifeſtum eſt, amicos prae primis eſſe amandos.

II. Id caue, ne amicis, ſi quid in te imprudentes delinquunt, grauiter iraſcaris, amoremque in odium conuertas. Neque enim, ſi aegre nobis feciſſe uidetur interdum amicus, id conſulto deditaque opera feciſſe putandus eſt. Cum enim amicus ſit is, qui nos amat, quique adeo felicitate noſtra oblectatur (§ 238 Met.), credi non poteſt, ipſum ea ſtudio ſuſcepturum, quae alterius amici uoluptatem turbent, ipſique aegritudinem contrahant.

Peruerſe igitur et perinique ii cum amicis ſuis agunt, qui eorum dicta factaque ſcrupuloſe nimis minutatimque examinant, et omnia ad uiuum reſecant. Quo quidem hominum genere ad amicitias colendas nihil eſt ineptius.

III. Quicquid amici tui uel animum uel corpus

pus uel fortunas honoresque laedere poteſt, id omne a tuis dictis factisque abeſſe iubeto. Poſtulat id cum lex naturae (§ 32), tum ſpecialius amor ille, quem amicus, qui te amat, iure quodam ſuo poſtulat.

IV. Neque eum, qui eſt tibi inimicus, laedito. Inimicus enim nos odit, atque adeo felicitatem noſtram uel aperte, uel recte, et, cuniculis uelut actis, ſubuertere allaborat (§ 240 Met.). Si ergo inimicum laedis, eiusque ſtatum imperfectiorem reddis, tum odium eius ingraueſcit et exacerbatur, maiorique flagrabit cupiditate te infelicem reddendi, et malum malo compenſandi. Ita felicitatem tuam ipſe deſtruis, et inimico quaſi arma ſubminiſtras, quibus in te ſaeuiat. Quod quam ſit legi naturae contrarium, luculenter uides.

V. Neque odio ſunt proſequendi inimici. Si enim odio inimicos proſequeris, ſtudio et cupiditate concitaberis, inimicorum tuorum felicitatem deſtruendi, ſtatumque eorum imperfectiorem reddendi (§ 240 Met.). Quo ipſo laedis inimicum (§ 93 poſ. X), cum uero inimicus laedendus non ſit (poſ. IV), conſequitur, ut nec odiſſe eum debeamus.

VI. Ignoſcendum eſt inimicis. Cum enim inimicus non ſit odio proſequendus (poſ. V), patet, omnia ea ex animo delenda eſſe, quae cauſa odii uideri poterant, materiemque quaſi ei ſubſternunt. Atque adeo iniuriam, qua te inimicus affecit, obliuione ſepelias, et conſideres eam, ac ſi non illata eſſet. Quod cum

ſit, *ignoſcimus inimicis*. Ergo patet, inimicis eſſe ignoſcendum, i. e. ipſos eſſe ita conſiderandos, ac ſi nos non laeſiſſent.

VII. Sublata ita e medio iniuria, tanquam cauſa odii, eodem inimicum loco nunc habebis, quo ceteros homines. Atque adeo inimico eadem, quae reliquis hominibus, debebis officia.

VIII. Ergo, cum omnes homines amandi ſint (poſ. V § 93), inimico amorem, quem aliis debes, denegare non potes.

IX. Inimicorum, ſi quando nos uiolenter adoriantur uitamque petant, furor et impetus cohibendus et frangendus eſt, ne nobis damnum inferre queant, ſalutemque noſtram deſtruere. Cum enim quanta maxima quisque poteſt diligentia et ardore, ſuis rationibus proſpicere debeat, ſalutemque et res ſuas in tuto collocare (§ 32), intelligitur, unumquemque eſſe ad id obligatum, ut, ſi, uitae ſuae ab inimico inſidias ſtrui, ſenſerit, ſi, fortunae famaeque ſuae periculum ab hoſte inſtare, uiderit, omnem ineat rationem expediendae ſalutis, iisque adminiculis utatur, quibus uim inimicorum poſſit propulſare, tela retundere, et damna, quae minitabatur hoſtis, auertere.

X. At in cohibendis inimicis repellendisque iniuriis una haec cautio eſt neceſſaria, ne uel nobis uel inimico ipſi, ſi fieri poteſt, detrimento ſimus. Videndum eſt,

ut

ut et noſtra felicitas ſeruetur inconcuſſa, et *inimicus uel leuiſſimo uel nullo damno afficiatur.*

In cohibendo inimico repellendisque iniuriis haec nobis ſuadet recta ratio, ut α) prius conſilio uerbisque experiamur omnia, quam ad duriora periculi propulſandi remedia progrediamur, β) ut, ſi nihil uerba admonitionesque effecerint, uitam noſtram ab inimici impetu uiolento defendamus, quocunque demum modo id fiat.

XI. Hinc exiſtit MODERAMEN INCVLPATAE TVTELAE, quod nihil eſt aliud, quam corporis ac uitae contra uiolentum aggreſſorem defenſio.

XII. Lex ergo naturae praecipit, ut moderamine inculpatae tutelae utaris uimque ui repellas, ſi uita tua in diſcrimen uocata fuerit. Cum enim lex naturae praecipiat, ut, ſalutis uitaeque noſtrae conſeruandae cauſa, hoſtium impetum reprimamus (poſ. IX § 94), intelligitur, per eandem nos obligari ad uim ui repellendam, uitamque contra uiolentum aggreſſorem defendendam, atque adeo iure inculpatae tutelae utendum.

Idem hac ratione oſtendi poteſt. Fac, te, ſi uitam tuam ferro petierit hoſtis, corpusque tuum telo adortus fuerit, fac, inquam, te tibi uitam eripi pati, quam conſeruare defenſione poteras, nonne hac ratione αὐτόχειρ eris? Nonne, quod tibi diuinitus cuſtodiendum commiſſum erat, nobile depoſitum turpiter negligis? Nonne naturalem illum uitae conſeruandae inſtinctum, quem non ſine ſapientiſſima ratione Deus in mente tua altiſſime impreſſit, tollis prorſus et deprimis?

Recte hanc in rem CICERO: *Eſt haec non ſcripta, ſed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, uerum ex natura ipſa arripuimus, hauſimus, expreſſimus: ad quam non docti, ſed facti, non inſtituti, ſed imbuti ſumus, ut, ſi uita noſtra in aliquas inſidias, ſi in uim, ſi in tela aut latronum, aut inimicorum, incidiſſet, omnis honeſta ratio eſſet expediendae ſalutis.* Pro Milone Cap. IV.

Varie diſputatum eſt de moderamine inculpatae tutelae inter recentiores, quorum alii aliis finibus ius hoc, a natura conceſſum, circumſcribunt. Paucas has cautiones addere iuuat: α) Moderamen inculpatae tutelae locum non habet, niſi in *ſtatu naturali*, ubi nullus eſt ſuperior, cui te tutandum permittas. β) Locum habet tum, cum uitae tuae uis infertur, γ) cum nec fuga ſalutem petere poſſis, nec quis adfuerit, qui te periculo liberet, δ) in moderamine inculpatae tutelae a lenioribus defendendae uitae modis progrederis ad duriora ſubſidia, i. e. ſi uulnere infligendo latronis uim propulſare potes, non opus eſt caede, ſed, ſi nullo modo reprimi poteſt aggreſſoris impetus, ſatius eſt, latronem interire, quam te.

CAP. IX.

De officiis hominis ratione Dominii ſiue poſſeſſionis.

§ 95.

Cum genere humano nunquam tam bene actum eſt, ut alii alios ſincero ſemper ueroque amore complectantur, atque adeo alter alterius rationibus, ut ſuis, proſpectum cupiat. Quare fieri non poteſt, ut multis, uel omnibus, unam eandemque rem ad uſus proprios adhibendi facultas

cultas concedatur. Potentiores rapturi forent ad ſe omnia, ignaui, quod diligentiores labore lucrati eſſent, in otio et deſidia conſumturi eſſent, ſummaque omnium rerum foret confuſio, ſumma perturbatio.

§ 96.

Si plures uel omnes rebus, in hoc mundo obuiis, facultatibusque ita uti poſſent, ut neuter ab earum rerum, quibus ad uitae commoditates ſuauitatesque indigemus, uſu excludi poſſet, tum hoc ius multorum uel omnium unam eandemque rem ad uſus proprios adhibendi dicitur *communio.* Sed ſi quis re quapiam ita utitur, ut ab eius poſſeſſione uſuque alii excludantur, tum hoc appellamus *Dominium* ſiue *Poſſeſſionem.* Et is, qui rem aliquam ita poſſidet, ut ab eius uſu alios excludere poſſit, dicitur eius rei *Dominus.*

E. g. Si quis librum magni pretii poſſidet, et ita quidem, ut alter, quicunque fuerit, ab eius uſu excludatur, tum *dominus* eſt libri.

§ 97.

Quae de dominio et communione merentur obſeruari, his complectemur poſitionibus:

I. Noſtra aetate fieri non poteſt, ut communio bonorum locum habeat. Proſcriptus enim eſt ex communitate humana amor candorque, quo ſublato, tollitur ipſa communio (§ 95). Quamuis non negemus, in orbis huius primordiis, cum pauci homines terram incolerent, earumque rerum in hoc uniuerſo

 affatim

affatim eſſet, quae ad uſus humanos uitaeque opportunitates pertinerent, omnia omnibus potuiſſe eſſe communia. Qui ſtatus rerum ſemper futurus fuiſſet, ſi quibus primum oriebatur genus humanum, iisdem finibus contentum terminatumque fuiſſet, nec tam magnis proceſſiſſet ſpatiis, et in immenſum excreuiſſet.

II. Communio tamen earum rerum, quarum magna eſt copia, quaeque opera et ſtudio hominum parari non debent, adhuc locum habet. E. gr. aquae, aëris, ſolis, et in nonnullis regionibus ferarum auiumque, quarum magna adeſt abundantia.

III. Priſcam ergo illam conſuetudinem habendi omnia communia coacti fuerunt homines deſerere et dominium introducere, ita, ut ſuae cuique facultates, tanquam propriae, attribuerentur.

IV. Prima regula, quae in officiis circa dominium obſeruanda eſt, hac continetur propoſitione: *Suum cuique tribuendum.*

V. Nemo unquam temere in dominio ſuo turbandus eſt. Cum enim neminem laedere debeamus (§ 93 poſ. X), eos uero, quos in dominio turbamus, uel maxime laedamus, intelligitur, neminem eſſe in dominio turbandum.

VI. Ex quo manifeſtum fit, omne furtum eſſe euitandum. Quia enim per *furtum* aliis, inſciis et inuitis, id, quod ſuum eſt, auferimus,

rimus, intelligitur, alios per furtum in dominio ſuo turbari. Cum uero nemo in dominio ſuo turbandus ſit (poſ. V), intelligitur, furtum eſſe omni modo euitandum.

VII. A rapinis et latrociniis itidem abſtinendum eſt. Cum enim per latrocinia, quibus alteri, conſcio quidem, ſed tamen inuito, id, quod ſuum eſt, diripimus, alios in dominio nimium quantum turbemus, manifeſtum eſt, a latrociniis eſſe abſtinendum.

VIII. Quod idem ualet de *fraudibus*, quibus aliorum dominia turbamus. *Fraus* enim eſt nihil aliud, quam eiusmodi actio, quae aliis, conſciis quidem, ſed falſis tamen rationibus ad aſſenſum deductis, res ſuas auferimus.

IX. Quemadmodum alii in dominio non ſunt turbandi, ita ſollicitiſſime illud cauendum eſt, ne rebus, quae noſtrae ſunt, male praepoſtereque utamur, ſed legitime iis, officiisque noſtris conuenienter utamur. Vtimur uero legitime dominio tum demum, cum illud, tanquam ſubſidium, adhibemus, noſtram aliorumque ſalutem promouendi et conſtabiliendi. Si uero iis rebus, quas poſſidemus, ita fuerimus uſi, ut eas uel ad noſtrum uel ad aliorum damnum conuertamus, tum dicimur iis abuti.

§ 98.

Sequitur, ut de modis dominia acquirendi in ſtatu naturali pauca adferamus. Praecipui

 uero

uero modi hi fere ſunt. α) Res, quae nullius ſunt, aut quae pro abiectis aut derelictis habentur, *occupamus*. β) Res amiſſas, ſi forte fortuna *inuenimus*, tunc efficimus, ut eae noſtrae fiant.

Obſeruandum uero hic eſt, res illas, quas inuenimus, *nullius* eſſe debere, et a domino ſuo pro derelictis haberi. Quare omnium eorum, qui res inueniunt, eſt, de exquirendo legitimo domino ſollicite cogitare, nec eas prius in ſuos conuertere uſus, quam ubi nullus, multo licet labore adhibito, exquiri potuit dominus.

§ 99.

De acquiſitione dominii has teneto propoſitiones:

I. Si, quae alter deſeruit, quaeque nullius ſunt, occupaueris, illud uide, ut, quae occupas, tibi ſint emolumento.

II. Quas tibi acquiſiuiſti facultates, de iis augendis, amplificandisque cogitato, ſed ita, ut ne aliorum damno locupletior fieri ſtudeas.

III. Dominium tuum ita tueri debes, ut iis, qui te in eo, nefario auſu, et uiolento modo turbant, quanta potes maxima animi corporisque contentione, obſiſtas, et ea, quae nocitura uidentur, propulſes.

Quam quidem regulam tam late patere nolumus, ut, iis, qui facultates nobis uel per uim eripiunt, uel imminuunt, ipſam uitam eripi poſſe, exiſtimemus.

§ 100.

Quandoquidem non omnes iisdem opibus inſtructi ſunt, ſed alter iis rebus, quae ad uitae neceſſita-

ceſſitates expediendas, commoditatesque pertinent, abundat, alter contra indiget, intelligitur, ſi generis humani rationibus proſpici debet, ut debet omnino, alterum alteri ſaepius impertiri id, quod ſuum eſt, debere, et communicandis recipiendisque dominiis ſocietatem humanam conſeruandam. Ex quo manifeſtum eſt, opus eſſe inter homines *alienatione*, quae in eo poſita eſt, ut, quae poſſidemus, in alios transferamus, aliisque res, quae noſtrae ſunt, poſſidendi et in uſus ſuos conuertendi, facultatem concedamus.

§ 101.

Duplici uero modo proprietates noſtras in alios transferimus α) *donatione*, β) *permutatione*.

§ 102.

Donamus alteri quid, cum in alterum dominium noſtrum transferimus, gratis, ſine pecunia, ſine opera.

§ 103.

De donatione ſequentia enunciata expendi uolumus.

I. Donum ad ea pertinet, quae alter, cui donatur, nullo iure exigere poteſt. Atque adeo ad donationem nemo perfecte obligatus eſt, ſiue cogi poteſt.

Quod ita tamen intelligi uolo. Si quis affluit rebus, quibus alter ad ſalutem ſuam amplificandam indiget, tum uero omnibus uel perſonarum, uel rerum momentis rite expenſis, rationis hone-

ſtatis-

ſtatisque leges ſibi ſequendas eſſe intelliget, animaduertetque, an et quantum alteri donandum ſit.

II. Si quis plus boni ſe effecturum uidet, cum dona opum indigis largitus fuerit, quam efficere poſſit, ſi opes facultatesque retineat, quibus ipſe frui non poteſt, tum uero ad dona alteri tribuenda obligatus eſt.

III. Quod iis, qui omnibus facultatibus exhauſti ſunt, ad uictum quotidianum uitaeque neceſſitates expediendas conferimus donum, dicitur *eleemoſyna*, ad quam erogandam obligatos nos eſſe, tanto minus dubitare poterimus, quanto diligentius in eo elaborare debemus, ut aliorum, in quibus nihil eſt opis, ſaluti proſpiciamus.

§ 104.

Alter modus transferendi dominium, eſt *permutatio*, quae in eo conſiſtit, ut, quibus egemus uel ad uitam, corpus, ualetudinem fortunasque conſeruandas, res accipiamus ab aliis, et reddamus, quod alter e re ſua futurum putat.

§ 105.

Cum non omnes, qui rebus facultatibusque noſtris indigent, tam nudati ſint opum praeſidiis, ut iis, a quibus dominium accipiunt, reddere nihil queant, facile patet, hos tanto magis ad compenſanda ea, quae acceperunt, obligatos eſſe, quanto pluris omnium intereſt, prouidere, ne quid res familiaris capiat detrimenti.

§ 106.

§ 106.

I. Vt in permutatione dominiorum minus ſit fraudis, rebus certum pretium ſtatuendum eſt, quod eſt menſura arbitraria, ad quam res, quae ab altero in alterum transferendae ſunt, exigi poſſunt.

E. gr. Si libro quodam indigeo, tum, ut neceſſitati meae conſulatur, bibliopola librum illum, quem, ut ſuum, poſſidet, in me, facultate eum in uſus meos conuertendi conceſſa, transferet: Sed quomodo, aut quibus conditionibus, transfert? Nullo iure a bibliopola exigere poſſum, ut mihi libri uſum gratis concedat, detrimentumque rei familiaris patiatur. Ne ergo, qua opum deminutio per me bibliopolae attrahatur, opus eſt, ut ad damnum reſarciendum, aut aliud quidpiam bibliopolae reddam, aut, in quo plus eſt ſecuritatis, minusque fraudulentiae, certam pecuniae ſummam ipſi ſoluam.

II. In permutatione rerum aequalitas et compenſatio iuſta obſeruanda eſt. Secus enim ſi ſit, abeſſe non poteſt, quin alteruter res permutantium damno afficiatur. Quod cum legi naturae aduerſetur (§ 93 poſ. X), euidentiſſimum eſt, aequalitatem et compenſationem iuſtam in permutandis rebus debere habere locum.

III. Quod idem ualet de operis et laboribus, quos pauperes opumque indigi impendunt, ut opulentiorum neceſſitati perfectionibus conſulant.

IV. Laboribus atque operis merces eſt ſtatuenda. MERCES eſt pretium laborum. Demas mercedem, nonne ita indigus laborem operam-

operamque ſuam opulentiori gratis commodabit? nonne hac ratione ſtatus eius, qui diurno opere uictum quaeritat, imperfectior redditur, cum, quod uitae alendae ſufficere poterat, laboris pretium ipſi ſubtrahitur.

Quod idem hac ratione oſtendi poteſt, a) qui aliis operam ſuam laboremque commodant, ii uero id ideo faciunt, ut, quantum ad uictum quotidianum acquirendum uitaeque commoditates ſufficit, tantum labore lucrentur. b) Si ergo mercedem laboranti ſubtraxeris, ſubtrahis ipſi alimenta, et, quae fundamenti loco in officiis circa dominium poſita fuit regula, uiolatur: *Suum cuique tribuendum.*

§ 107.

Cum in alios transferimus dominium ita, ut alii determinatam pecuniae ſummam pro eo, quod accipiunt, reddant, tum dicimur dominium *uendere*, alter uero, qui, ſoluta pecunia, dominium accipit, dicitur illud *emere.*

Quod ut intelligatur plenius, haec habeto. Genus humanum ubi ab exiguis initiis eo creuit, ut tota terra, quanta quanta eſt, hominum multitudine nunc redundet: rerum permutatio minus commoda fuit rationibus ſingulorum neceſſitatibusque expediendis, cum, quod plurimi ne habent quidem, quae inter ſe commutent, tum quod res permutandi conſuetudo a fraudibus ſeiuncta eſſe non potuit. Atque adeo de inuenienda quadam re maiores noſtri ſoliciti fuerunt; quae menſura eſſet communis pretii omnium rerum. Hanc ad menſuram conſtituendam elegerunt metalla, aurum potiſſimum et argentum, et uocarunt *pecuniam*, quam recte dixeris communem menſuram pretii omnium rerum. De pecunia haec pauca obſerues. α) Nulla aptior pecuniae conſtituendae poterat eſſe materia, quam aurum

aurum et argentum. Quia haec metalla ſunt et rariora, atque adeo maioris pretii et duriſſima, nec facile corrumpi poſſunt. β) Opus eſt notis quibusdam, quibus uera ac ſolida pecunia ab adulterina poſſit internoſci. Particula haec metalli, notis certis inſignita, dicitur *Moneta*.

CAP. X.

De officiis Hominum in ſermonibus, Pactis et contractibus.

§ 108.

Duo ſunt, quae in hoc capite explicanda ſunt. Alterum ſpectat ad officia in *ſermonibus*, alterum pertinebit ad ea, quae in pactis contractibusque nos obſeruare iubet ratio.

§ 109.

Qui aliud loquitur, aliud cogitat, is *falſiloquium* committit. FALSILOQIVM enim eſt ſermo, a mente alienus. Qui ſermo, a mente alienus, ſi uel in noſtrum, uel aliorum damnum directus eſt, dicitur *mendacium*.

§ 110.

Ex his definitionibus ſequentia enunciata deducimus.

I. Falſiloquium cum mendacio non eſt commiſcendum. Ad mendacium enim non modo requiritur, ut ſermo a mente diſcordet, ſed id quoque, ut uel loquenti uel aliis damnum inferat (§ 109), *falſiloquium* autem non ſemper cum damno copulatum eſt.

II. Fieri

II. Fieri nonnunquam poteſt, et fit perſaepe, ut falſiloquium non modo nihil adferat damni, ſed etiam ad perfectionem ſtatus noſtri uel aliorum plurimum ualeat.

III. Atque adeo incidunt tempora, cum falſiloquium et licitum eſt, et ipſa lege naturae praecipitur. Lex enim naturae praecipit, ut cum noſtram, tum aliorum perfectionem promoueamus (§ 32). Quod cum fieri poſſit et fiat perſaepe, per falſiloquiorum uſum (poſ. II) intelligitur, ad falſioquia adhibenda nos interdum lege naturae obligari.

IV. Nunquam uero fieri poteſt, ut mendacium uel ſtatus noſtri uel aliorum perfectiones promoueat, quippe quod ſemper aut cum noſtro aut aliorum damno coniunctum eſt (§ 109), adeoque nunquam mendacium debemus adhibere, ſed ſemper ad illud euitandum ſumus obligati. Nemini enim debemus damnum inferre (§ 93 poſ. X).

V. Ex quibus patet, non ſemper illum rationi legique naturae conuenienter agere, qui uerum ubique dicit. Poteſt enim quis per id, quod uerum dicat, ſe aliosque in funeſtiſſimum detrudere exitium. E. gr. omnes proditores patriae uerum dicunt. Sed nonne patriam, ciuesque omnes ſummis miſeriis inuoluunt?

VI. Quare nonnunquam opus eſt, ut ueritas reticeatur, eorumque, cum quibus res nobis

nobis eſt, perſaepe refert, nec uerum dici, nec falſum.

Quae omnia rectius intelliguntur, ſi in uita actionibusque tuis nonnunquam eiusmodi caſus inciderint, qui non, niſi ex temporis, loci, perſonae, ceterarumque rerum, huc pertinentium, indole et ratione definiri diiudicarique poſſunt.

VII. Cauendum eſt in omni ſermone, ne, quas alter celari uult, res, uetularum more, effutiamus, neu exiſtimationi alterius criminando obſimus.

VIII. Vt paucis multa complectar: *Ita loquendum eſt, ſemper et ubique, ut aliis nobisque non noceamus, ſed proſimus.*

§ 111.

Cum fidem uerbis ſermonibusque noſtris conciliare, aliosque de ſinceritate noſtra ſtudioque uerum dicendi conuincere uolumus, uti ſolemus dictionibus quibusdam, loquendique formis, quas dicimus *conteſtationes aut aſſeuerationes* (Betheurungen).

E. gr. Ita me DEVS amet! ita ſaluus ſim! ita uiuam! ita feliciter agam, etc.

§ 112.

De Conteſtationibus has obſeruabis regulas:

I. Conteſtationes frequentius et in rebus leuibus non ſunt adhibendae. Quo enim ſunt frequentiores, eo magis uileſcunt, neque adeo, quam habere debebant, uim adferunt, ad fidem auctoritatemque uerbis noſtris conciliandam.

Dudum prudentiores experientia docuit, quanto quisque frequentioribus utatur conteſtationibus, tanto eſſe plerumque leuioris animi et ad fallendos alios inſtructiorem.

II. Quamdiu leuiores aſſeuerationes ad fidem uerbis noſtris conciliandam ſufficiunt, tamdiu non opus eſt grauioribus, quas uir bonus non, niſi ſumma adactus neceſſitate, adhibet, ubi ſcilicet aut famae conſulendum eſt, aut aliorum ſalus conſtabilienda.

§ 113.

Eae conteſtationes, quibus DEVM, tanquam teſtem ac uindicem, inuocamus, dicere ſolemus *iuramentum*, ſiue latinius, *iusiurandum*, quod CICERO per affirmationem religioſam explicat de Off. L. III c. 29.

E. gr. Si dixeris, ita me DEVS adiuuet, ut hoc illudque uidi, feci, uel iuſſi, cetera.

§ 114.

Ex definitione iuriſiurandi patet.

I. Quae cautiones in conteſtationibus adhibendis neceſſariae ſunt, easdem in iuriſiurandi uſu eſſe obſeruandas (§ 112).

II. Intelligitur ex his, neminem, niſi qui credat DEVM eſſe, Sacramentum dicere poſſe.

III Ius ergo iurandum in ludibrium uertetur, ſi illud aut Atheo deferatur, aut hominibus de Epicuri grege, quos, conſtat, negare, DEVM curare res humanas, uirtuti-

tutibusque praemia et uitiis poenas proponere.

IV. Quemadmodum aſſeuerationibus non niſi extrema coactus neceſſitate, utitur uir bonus (§ 112): ita iureiurando non uti debet quisquam, niſi neceſſitate compulſus, tum ſcilicet, cum uel eius, qui iurat, uel aliorum, uel rei denique publicae interſit, ueritatem ad liquidum perduci et patefieri.

V. Iusiurandum cuiusque religioni attemperandum eſt. Secus enim ſi fit, is, qui iurat, nullo metu iuſtitiae uindicis uel a malo abſterrebitur, uel ad uerum dicendum, bonumque faciendum promiſſumque ſeruandum concitabitur.

Recte HEINECCIVS: *Ne iurisiurandi quidem nomen meretur adſeueratio per res, quarum nulla mentem uincit religio.* Lib. I § 207 Iur. Nat. Idem recte monet, formulas ritusque eorum, qui, ex ſuae religionis praeſcripto, iurant, non tendere debere in ignominiam ueri, quem colimus, quique religioſisſime perreuerenterque ab omnibus colendus eſt, Dei.

VI. Nemo ſe iureiurando ad res turpes legeque prohibitas deuinciat. Ad ea enim omnia fugienda ipſe Deus nos obligat. Ad ea ergo facienda ſe obligare iureiurando, quid ſceleſtius eſſe poteſt?

VII. In omni iureiurando cauillationes, et quas uocant, reſeruationes mentales uitandae ſunt. Cum enim reſeruationes mentales, quibus formulae iurisiurandi alio ſenſu,

 quam

quam quem iuſiurandum poſtulat, recitantur, eo referantur, ut uis iuriſiurandi eludatur; uides, eos, qui reſeruationum mentalium integumento improbitatem ſuam tegere ac uelare cupiunt, in re ſeria ludere, Deoque, qui intimos mentis receſſus latebrasque perſcrutatur, non debitam reuerentiam exhibere, neque adeo ipſum pro tali numine, quale reuera eſt, habere. Quod aduerſatur iis, quae ſupra diximus § 65.

VIII. In primis cauendum eſt, ne periurium committamus. Eſt autem PERIVRIVM iuramentum pro confirmando mendacio praeſtitum. Iam uero, cum mendacium committere non debeamus (§ 110 poſ. IV), multo minus ad id confirmandum iuſtitiam Dei uindicem inuocare debemus. Neque uideo, an quicquam Deo indignius et ad ipſius gloriam obſcurandam accommodatius admitti poſſit, quam ſi proterue, et ſtudio, ipſius iuſtitiam et uindictam nobis expoſcimus.

IX. Si quis iurauit, ſe rem turpem et legi contrariam facturum, is ad iusiurandum ſeruandum non obligabitur. Nemo enim ad id, quod legi aduerſatur, committendum obligatur.

§ 115.

Exſecrationes ſiue *maledictiones* nihil aliud ſunt, quam oratio, qua declaramus, cupere nos, ut alteri male ſit.

§ 116.

Nemo non intelligit, exſecrationes legi naturae

rae et rationi prorſus aduerſari. Cum enim ad id lege naturae obligemur, ut alios amemus, iisque bene cupiamus (§ 93 poſ. IV), patet, omnia illa uerba, omnes ſermones, quibus ſignificamus, nos aliis male cupere, eſſe legi naturae contrarios.

§ 117.

Hactenus de officiis in ſermonibus. Nunc de *pactis* commentabimur. Pactorum uero natura et indoles intelligi non poteſt, niſi, quid ſit *promiſſio*, antea diſtinctius explicatum dederimus.

§ 118.

Eſt igitur *promiſſio* nihil aliud, quam oratio, qua in aliorum gratiam aliquid uel facturos uel omiſſuros nos eſſe, dicimus.

§ 119.

Ex definitione hac ſequentes conficiuntur propoſitiones.

I. Nihil homo homini promittere debet, niſi quod legi naturali conſentaneum eſt. Fac enim, quempiam promittere quid alteri, quod legi ſit aduerſum, tum uero promiſſor dicit, ſe facturum quid, quod legi eſt aduerſum. Cum uero ad omne id ſimus obligati, quod legi eſt conforme, et ad omne id fugiendum, quod eidem aduerſatur (§ 32), euidens eſt, non promittere quempiam quid alteri debere, quod legi eſt aduerſum.

II. Atque adeo promiſſa, quibus quid polliciti ſumus, legi contrarium, ſunt irrita, nec ſeruanda.

 III. Se-

III. Sequitur ergo, ut omnia promiſſa debeant eſſe eiusmodi, ut nec cum officiis erga nos, nec cum officiis erga Deum et erga alios pugnent, ſed potius cum lege conſentiant. Talia cum fuerint, dubitari non poteſt, promiſſis eſſe ſtandum. Obligatus enim es ad id, quod lege praecipitur (§ 32), obligatus ergo etiam es ad promiſſa ſeruanda, quibus, te quid factum, quod legi ſit conſentaneum, pollicitus es. Neque uideo, ſi non expleueris promiſſa, quomodo ab animo alios laedendi immunis pronunciari queas. Multiplici enim modo laeditur alter, cui quid promiſiſti, nec ſeruas promiſſum. Cum uero nemo ſit laedendus, promiſſa quoque ſeruanda eſſe, patet.

IV. Ea, quae ſunt ἀδύνατα, nec uiribus noſtris praeſtari poſſunt, promitti non debent, et, ſi promiſſa ſunt, ad ea ſeruanda non datur obligatio. Ludibrio habes eum, cui promittis impoſſibilia. Dicis enim, te facturum ea, quae nec tuis, nec fortaſſe cuiusquam alius uiribus effici queunt. Quod quid aliud eſt, quam dicere, te non facturum ea, quae promiſiſti? Cumque ad ea, quae ſunt ex genere eorum, quae fieri non poſſunt, non detur obligatio (§ 20 poſ. VII), intelligitur, ad promiſſa impoſſibilia ſeruanda non dari obligationem.

§ 120.

Ita nunc intelligis, quid ſit *pactum*. Pacta ſunt promiſſa mutua de factis ſibi praeſtandis.

§ 121.

§ 121.

Quas ergo de promiſsis demonſtrauimus propoſitiones, in doctrina, de pactis quoque ualent.

I. Paciſci nihil debemus, niſi quod legi conforme eſt, et ea pacta ſeruanda ſunt (§ 119 poſ. I).

II. Eorum uero pactorum, quibus illicitas res legique aduerſas promiſimus, nulla uis eſt, nulla obligatio (§ 119 poſ. II). Quod idem ualet, de iis pactis, quibus ea, quae fieri non poſſunt, promiſimus (§ 119 poſ. IV).

III. Pacta perficiuntur mutuo conſenſu. Vtraque enim paciſcentium pars promittit quidpiam, et alter alteri uerbis declarat, ſe in eius gratiam quid praeſtiturum uel omiſſurum (§ 118), ad quod mutuus conſenſus requiritur.

IV. Hic conſenſus deſinit eſſe conſenſus, ſi uel minis, uel ui, uel dolo alter ad paciſcendum compellitur inducitur que. Is enim, qui metu doloque ad pactum perficiendum commouetur, uerbis quidem externis ſignificat, ſe in alterius gratiam quid praeſtiturum, ſed mente negat. Atque adeo pactum eiusmodi conſenſu mutuo deſtituitur.

V. Pactum ergo, uel metu extortum, uel elicitum dolo, ſeruari non debet. Quia eiusmodi pactum plane non eſt pactum (poſ. I et IV).

VI. Quemadmodum pacta mutuo conſenſu perficiuntur (poſ. III), ſic mutuo con-

ſenſu quoque ſolui poſſunt, ſi ſcilicet ex eo, quod diſſoluitur pactum, non aliquid prouenit, quod legi naturae eſt aduerſum. Si enim utraque paciſcentium pars, ad id, quod pacti ſunt, obligati ſunt etiam ſine pacto, ab officio recedere non poſſunt, quamuis mutuus conſenſus adſit ad ſoluendum pactum.

VII. Pactum de dominio in alios transferendo, dicitur contractus ſiue conuentio.

VIII. Emtio ergo et uenditio ad contractus pertinent (§ 107).

IX. Cum nemo ſit laedendus (§ 93 poſ. IX), neminique damnum inferendum (§ 93 poſ. X), neque emtor uenditorem, neque uenditor emtorem damno afficere debet.

Quae regula, generalius enunciata, complectitur omnes ſpecialiores, quae in emendo uendendoque obſeruari debent.

X. Mutuo conſenſu, tanquam fundamento, nituntur omnes contractus, qui, ſi acceſſerit, mutuus, conſenſus, tolli diſſoluique poſſunt. Pactum enim mutuo conſenſu perficitur (poſ. III). reſcindique poteſt mutuo conſenſu (poſ. VI).

§ 122.

Si aliis rerum facultatumque noſtrarum uſum concedimus, idque *gratis*, tum dominium noſtrum alteri *mutuum* damus, et is, qui mutuum accipit, dicitur mutuari.

§ 123.

§ 123.

I. Ad alteri res ſuas mutuas dandas nemo cogi poteſt, nemo perfecte obligatur. Nemo enim tenetur detrimentum rei familiaris propriae facere, ut alterius rem familiarem augeat. Perfectiones enim ſtatus noſtri potiores nobis eſſe debent perfectionibus aliorum.

II. Cum uero fieri poſſit, ut alter, ad perfectionem ſtatus ſui ſalutemque amplificandam, rebus iis, quibus affluo, indigeat, tum ſenſus humanitatis amorque, qui aliorum perfectionibus promouendis nunquam non intentus eſt, ſuadent, ut aliis rerum mearum uſum gratis, idque ad tempus concedam.

III. Is, qui mutuum accepit, domino rem commodatam, conſtituto tempore, reddat, eamque integram et illaeſam. Niſi enim reſtituat, dominus, qui rei ſuae uſum alteri conceſſit, damno afficitur, detrimentumque rei familiaris patitur. Nemo uero damno eſt afficiendus (§ 93 poſ. X).

IV. Is, qui rem commodatam accepit, eam nec uendat, nec alteri cuipiam mutuam det, niſi id fiat domino conſentiente. Secus enim ſi fit, dominus rei familiaris detrimento afficitur.

V. Si rerum noſtrarum uſum alteri non gratis, ſed pro certa pecunia, concedimus, locamus res noſtras alteri, et is, qui promittit pecuniam, conducere eas dicitur.

VI. Locatoris et conductoris officia diſci aeſtumarique poſſunt ex iis, quae de pactis generatim diximus. Summa regularum omnium, hic obſeruandarum, haec eſt: Neque locator conductori, neque conductor locatori damnum inferat, ſed alter alterius utilitati conſulat.

VII. Si aliis pecuniam mutuam damus, tum appellamur *creditores*, et is, qui pecuniam mutuam accepit, dicitur *debitor*.

VIII. Si alteri pecuniam mutuam des, de eo ſollicitus ſis, ut certiſſimus fias, pecuniam commodatam non perditum iri. Obligatus enim es ad opes tuas conſeruandas (§ 81 poſ. I).

IX. Duo ergo ſunt, de quibus tibi prius, quam pecuniam commodaueris alteri, proſpicias. Primum num poſſit is, cui das, reddere, quod debet, ſiue num ſit ſoluendo, deinde num uelit reſtituere, i. e. num uir ſit bonae fidei.

X. Documentis ergo fidei certioribus opus eſt, quibus caueat de pecunia is, qui mutuam illam accipit. Alias enim is, qui dedit mutuo, periculo pecuniam amittendi expoſitus eſt, detrimentumque rei familiaris patietur.

Cautionum autem, quibus ſecuritati creditoris proſpicitur, haec fere ſunt genera, quorum alia aliis maiorem ad ſecuritatem praeſtandam habent uim. *a*) Huc ſpectat *obligatio*, qua litteris ſcriptis profitetur debitor, quantum pecuniae acceperit, et quo tempore cum foenore rem commodatam reſtituere uelit.

uelit. β) *Pignus*, cum rem quandam mobilem, e. gr. pretioſa, monilia, libros, ueſtes, uaſa argentea, cetera, in ſecuritatem crediti tradit debitor creditori, ut, ſi nomen non expunctum fuerit, retineat ea creditor, ſi uero aes alienum diſſoluerit debitor, reddat. γ) Cum denique immobili bono, e. gr. agris, pratis, hortis, aedibus, de pecunia cauet debitor, audit *hypotheca*. δ) Si quis alius ſe ſoluturum ad diem conſtitutum pecuniam dixerit, cum debitor non ſoluat, tum eum dicimus *fideiuſſorem, praedem, cautorem.*

XI. Si alteri pecuniam commodat creditor, tum alter, cui commodatur, inſigne lucrum facere poteſt, quod non feciſſet, ſi pecuniam non accepiſſet mutuam. Eodem uero lucro cum ſe locupletiorem reddere potuiſſet creditor, niſi pecuniam alteri mutuam dediſſet, patet, iure quodam ſuo, creditorem ab debitore annuum quendam fructum pecuniae commodatae repetere poſſe. Qui fructus ſiue emolumentum pecuniae dicitur *uſura*, quam, patet, rectae rationi non repugnare.

Diſputatum eſt inter recentiores et theologos et philoſophos, num creditor ſibi praemium aliquod pro pecunia commodata, et forte conceſſa a debitoribus ſtipulari poſſit. Qui adfirmant, has adfirmandi rationes adferunt. α) Si debitor locupletior fit pecunia creditoris, nonne interim creditor fructu et emolumento pecuniae carebit? Nemo uero alterius damno locupletior fieri debet. β) Cur non creditor a debitore mercedem aliquam pro magnitudine periculi exigat? Magnum enim periculum adit is, qui debitori pecuniae ſuae uſum fructumque concedit. Qui uſuras damnant, ſcripturae ſacrae teſtimoniis nituntur Pſalm. XV, 5, Luc. VI, 34 ſeqq.

ſeqq. Sed hic mordaces immodicasque uſuras, a legitimis uſuris diſtinguas. Conf. Deut. XXIII. v. 19. 20.

XII. Vſura ſemper debet eſſe eiusmodi, ut nec creditor nec debitor ex eius ſolutione damnum capiat.

XIII. Pecunia, ſiue ſors, ex qua fructum emolumentumque lucri capit debitor, ſi ad ſtatutum tempus reſtituendum eſt, tantundem, non modo ratione quantitatis, ſed etiam qualitatis reddi debet, quantum debitor accepit, nec mora ſoluendi nectatur. Plurimum enim damni creditor ſaepe accipit ex mora ſolutionis.

§ 124.

Ex his manifeſtum fit, id, quod apud nos ab aliis ad cuſtodiam eſt *depoſitum*, ſine tergiuerſatione iis, qui depoſuerunt, ſi repoſcatur, eſſe reddendum.

Quod alter nobis cuſtodiendum aſſeruandumque commiſit, id ita debemus nobis habere commendatum, ut nec noſtra culpa perdatur, nec detrimenti quid capiat. Secus ſi fit, damnum, noſtra culpa rebus depoſitis illatum, compenſari a nobis debet. Sed ſi damnum rei depoſitae infertur, quod euitari nec noſtra nec cuiusquam diligentia potuerat, tum damnum praeſtare non tenemur.

※ (o) ※

PHILO-

PHILOSOPHIAE PRACTICAE PARS III.

Inſtitutiones Ethicae ſiue Philoſophiae Moralis ſtricte ſic dictae.

Prooemium de Ethica in genere.

§ 125.

Quamuis ſupra iam luculenter oſtendiſſe uideamur, quae ſit differentia iuris naturae et Ethices (§. 1), paullo tamen nunc diſtinctius eas propoſitiones euoluemus, quae ad naturam Ethices explicandam, eandemque a iure naturae internoſcendam pertineant.

§ 126.

I. Ius naturae leges explicat, docetque quid homini ſit faciendum omittendumue (§ 3 poſ. IV). Ethica uero rationem uiamque nobis oſtendit, legibus naturae obſecundandi (§ 3 poſ. IV). Recte ergo non-

nonnulli ius naturae theoriam Ethices uocarunt.

II. Ethicae eſt, docere, qua ratione mens noſtra firmam quandam recte faciendi facilitatem conſequatur, habitumque actiones honeſtas, quarum praecepta dat ius naturae, ſuſcipiendi ſibi acquirat.

III. Ethica ergo, uel in primis, in eo occupatur, ut modum uirtutis aſſequendae demonſtret. VIRTVS enim eſt habitus actiones ſuas legi naturali conuenienter inſtituendi.

IV. Ethicae id propoſitum eſt, ut inclinet flectatque uoluntatem ad recte faciendum, ita ut quis libenter ſummaque cum uoluptate honeſtas actiones ſuſcipiat, turpesque fugiat, quamuis nec praemiis incitetur, nec poena a uitiis reuocetur.

V. Ethica itaque in emendanda tota mente operam inſumit, moribusque corrigendis intenta eſt. Hoc enim eſt emendare uoluntatem, cum ea a turpitudine ad honeſtatem, a uitiis ad uirtutem reuocatur. Quod cum fieri non poſſit, niſi uera ueri boni cognitione imbuatur, euidens eſt, ethicam quoque in emendando intellectu, ratione, cognitione boni, atque adeo in tota mente occupari.

VI. Munit praeterea ſui cultoribus ethica uiam ad ueri nominis felicitatem, quae interna mentis uoluptate et tranquillitate conti-

continetur (per defin.). Cum enim ethica rationem uirtutis conſequendae doceat (poſ. I), uirtus autem ſit medium felicitatis (§ 46), palam eſt, Ethicam quoque felicitati uerae impetrandae inſeruire.

Quo ipſo perſpicitur denuo, quantum a iure naturae differat Ethica. Illud externam quietem urget, in eoque acquieſcit, ut doceat, neminem eſſe laedendum, ſuum cuique tribuendum, cetera. Haec uero efficit, ut homo interna felicitate perfruatur, uirtutisque praemiis exhilaretur.

VII. Hoc denique addendum eſt, in ethica quoque doceri debere, quomodo tollantur e medio uirtutis impedimenta, quae ſalebras ſaepius hominibus, ad felicitatem graſſaturis, ex transuerſo obiiciunt. Quomodo enim Ethica rationem aſſequendae uirtutis docere poteſt, niſi oſtendat, quomodo remoueantur impedimenta uirtutis culturae obſtantia.

VIII. Atque adeo cum uitia ſint maximum uirtutis impedimentum, eamque peſtifero quaſi ueneno enecent, Ethicae eſt, oſtendere, quomodo mentis uitioſitas exuatur, fonsque tot actionum turpium obſtruatur.

CAP. I

CAP. I.

Regulas quasdam generaliores de uirtutis ſtudio eiusque conſequendae adiumentis et ſubſidiis explicans.

§ 127.

Regulas de uirtute colenda ſequentibus concludemus axiomatibus, ex unica fere uirtutis definitione deductis.

I. Qui ueram uirtutis conſequendae rationem inire uult, id agat impenſius, ut recte faciendi facilitatem, actionesque ſuas ad legem naturae componendi habitum acquirat. Eſt enim uirtus habitus actiones ſuas legi naturae conformandi (per def.).

II. Qui ergo uirtutis conſequendae ſtudio ducitur, nae is, oportet, regulas, iure naturae traditas, perſpectas habeat. Alias enim ad earum praeſcriptum actiones dirigere non poteſt.

III. Inprimis de eo uirtutis ſtudioſus ſollicitus eſto, ut eius animus boni maliue cognitione imbutus ſit. Rectum enim qui facere poteris, niſi, quid rectum ſit, cognitum habueris?

IV. Cum uero, quid bonum malumue ſit, ex cuiusque actionis effectis conſequentiisque perſpiciatur, idque, adiutrice ratione,

tione (§ 10), intelligitur, uirtutis conſequendae uel praecipuum adiumentum eſſe rationis culturam, quam quo diligentius perfeceris, hoc ad uirtutem colendam te aptiorem ſenties.

V. Non requiritur autem ſolum qualiscunque boni maliue cognitio ad uirtutis ſtudium, ſed ea quoque, neceſſe eſt, diſtincta ſit et uiua, i. e. eiusmodi, ut uoluntatem flectat, et ad bonum inclinet. Cum enim non in eo poſita ſit uirtus, ut quis recte faciat, ſed ut libenter et cum uoluptate quadam honeſte, et legi conuenienter uiuat, et interno quodam ſtudio conſtantique recte faciendi uoluntate gaudeat (§44), conſequens eſt, ut animus non poſſit uirtutem aſſequi, niſi ea boni maliue cognitione inſtructus fuerit, quae eſt uiua, i. e. quae mentem uoluntatemque, ſtimulis uelut incitatam, ad bene faciendi propoſitum alliciat, flectat, et exſuſcitet.

VI. Quanti ergo intereſt ad uirtutem conſequendam, in mente noſtra uiuam boni malique cognitionem gigni, tanti quoque refert, diſtributius a nobis explicari, quo modo, quibusue adminiculis uiuam acquiramus faciendorum ac fugiendorum cognitionem.

VII. Primum ergo ad uiuam eius, quod honeſtum ac turpe eſt, cognitionem acquirendam permultum ualet illud, ut ad ea, quae ex bonis aut malis actionibus con-

Ii ſequun-

ſequuntur, quam poſſumus diligentiſſime attendamus, atque ita praeſtantiam uirtutis opportunitatesque, et funeſtos uitiorum euentus, uel nobis uel aliis ſub oculos ſubiiciamus.

VIII. Quod, neſcio, an utilius commodiusque fieri poſſit, quam ſi ad ea, quae experientia nos condocet, acrius contemplanda animum, uirtutis cupidum, conuertamus. Ea enim eſt mentis humanae natura, ut iis, quae ante oculos ſunt conſtituta, multo uehementius percelli ſoleamus, quam recte uiuendi praeceptis, maxime ſi paullo ſubtiliori dicendi genere proponuntur. Dudum eruditi experientiam uirtutis recteque agendi magiſtram uocarunt.

IX. Cumque experientia ſit uel propria, uel aliena, conſequens eſt, ut uel per propriam uel per alienam experientiam uiuam acquiramus cognitionem.

X. Experientiae propriae adminiculo tum demum cognitionis uiuae reddimur participes, cum ipſi dulciſſimum bene factorum fructum, et funeſtos ſcelerum libidinumque euentus perſentiſcimus.

Vnde ſaepius factum, nouimus, ut ii, qui in omnia uitia ſeſe ingurgitarunt, procedente tempore, reſipuerint, cum ſcilicet triſtes poenitendosque uoluptatis ac flagitiorum fructus, labesque et uulnera conſcientiae ita ſenſerunt, ut ferre non amplius potuerint. Ex quo ortum prouerbium: *Piſcator ictus ſapit*, mit Schaden wird man klug. Quae uero

uero prudentia multis et corporis cruciatibus et animi angoribus tormentisque haud raro redimitur.

XI. Per experientiam alienam uiua cognitio parari ſolet, cum hiſtorias ueteres recentioresque in conſilium adhibemus. Hoc enim, monitore LIVIO, praecipue in hiſtoria et cognitione rerum geſtarum ſalubre eſt, ac frugiferum, ut inde nobis, quod imitemur, capiamus, inde foedum inceptu, foedum exitu, quod uitemus.

Sunt autem multae cautiones, ad quas animum quam poſſumus acerrime intendamus, oportet, ſi per exemplorum uſum mentes uiua boni maliue cognitione imbuere, easque ad uirtutis amorem concitare uoluerimus. Quarum nonnullas, operae fuerit pretium, hic adducere.

α) Si quos habes, quorum mentem proponendis exemplis ad uirtutem incendere cupis, id, uel maxime, tibi negotii datum exiſtimato, ut eorum, quos ad recti bonique ſtudium uis perduci, uires explores, ſoliciteque inquiras, num, quae imitari iubes, exempla ſint eiusmodi, ut imitari poſſit is, qui iubetur. Quemadmodum enim illum, cui poplites neruique ſunt inciſi, fruſtra ad eundum ſaltandumque cohortaris, mille licet exempla per forum et circum tabernas ipſi proponas, licet ipſos proferas Hemerodromos, quos ingens, uno die, ſpatium legimus curſu fuiſſe emenſos: ita nihilo plus agis, quam ſi des operam, ut cum ratione inſanias, ſi eos, qui debiles ſunt, omnibusque recte agendi uiribus deſtituti, eiusmodi uirorum exempla imitando effingere cupis, quos aut excellens ingenium, aut quoddam uirtutis uigorisque ingeniti robur, aut occulta denique praepotensque diuini Numinis uis et gratia ad ſumma quaeque et praeſtantiſſima armauit.

β) Demonſtrandus eſt modus, quo alterius, quem imitandum proponis, animus ex lubidinum ſcelerumque ſordibus emerſerit, et quo pacto quam expeditiſſime tolli poſſint obſtacula, quae iis, qui mentem ex foediſſima flagitiorum ſeruitute ueram in libertatem aſſertum eunt, ex transuerſo obiiciuntur. Nec reticeri par eſt medicinam, qua alii, quorum exempla proferuntur, interni uim morbi infregerunt, et ex qua ſuum animus uigorem, et ſalubritatem recuperauit. Secus ſi feceris, quid aliud agis, quam ut aegrotum ideo conualeſcere cupias, quia alii plures ante ipſum ex morbo fuerunt recreati? Quid te, putas, effecturum, ſi a ſutore, ſcriniario uel quocunque alio machinarum confectore poſtulaueris, ut ſpeculum cauſticum conficiat, idque ideo, quia TSCHIRNHAVSENIVS tale coagmentauit, poliuit, et ad flammam concipiendam aptum reddidit? Exemplum hoc proponis mechanico uel ſutori tuo, quod ipſum iubes imitari. At rideberis ab ipſo, nonne omnia uerba tua, quibus ad ſimile ſpeculum conſtituendum incitas mechanicum, quibus eiusdem uſum et praeſtantiam praedicas, incaſſum perdentur, et tanquam in pertuſum congerentur dolium? Nonne, dic, quaeſo, inquiet ſutor, quibus artibus TSCHIRNHAVSENIVS ſpeculum eiusmodi confecit?

γ) Permultum praeterea ad uiuam uirtutis cognitionem impetrandam intereſt, ut certo ſciat is, qui a uitiis ad uirtutem reuocandus eſt, *uere* factum eſſe, quod narratur, quodque, tanquam exemplum, imitandi cauſa ob oculos ponitur. Quod ſi enim falſi quid ſubeſſe, comperit is, cuius animus exemplis ad honeſtatem inflecti debet, et ad legem componi, tantum abeſt, ut eiusmodi commentis moueatur, et ad rectum incitetur animus, ut potius ludi ſe et fraude circumueniri, arbitretur.

δ) Denique, quoties uirtutes aliorum excellenterque facta, uel uitia etiam commemoras, et dedecora, toties eam exempla proponendi rationem ineas, ut bene

bene et male factorum conſecutiones effectaque oſtendas, et, quae cum quaque actione fuerit connexa uel felicitas, uel poena, eam animis ſubiicias. Illud quoque commonſtrandum eſt, homini, quem, tanquam exemplum, ob oculos ponis, bonum malumque propter has actiones, non alias contigiſſe. Fac, Caium, aeris prodigum, ſuas profundere opes, remque ſuam epulis, opipare inſtructis, ſtrenue conſicere. Hunc, ut ad frugalitatem ſe recipiat, cohortaris, et Titii, ad incitas redacti, exemplo doces, profuſionis certiſſimam eſſe poenam paupertatem. Caius egeſtatis, qua affligatur Titius et urgetur, cauſas alias adfert. Ergo tuum eſt, demonſtrare, non aliunde, quam ex opum profuſione, Titii mendicitatem ſuum trahere ortum. Contra ſi feceris, ualde uereor, ne exempli allati uis deminuatur.

XII. Proximae hiſtoriis ſunt fabulae, maxime illae, quae in theatris ludisque ſcenicis proponuntur. Quibus tantam uim ad igniculos amoris erga uirtutem in ſpectatorum animis accendendos, uiuamque cognitionem excitandam tribuunt nonnulli, ut in theatris ſcholam quandam uirtutis aperiri exiſtiment.

XIII. Haec de cognitione uiua, eiusque acquirendae modis. At eadem, quae ad uirtutis ſtudium alendum ualere debet, recti cognitio diſtincta praeterea ſit, oportet, id eſt eiuſmodi, ut uirtutis interiorem praeſtantiam pulchritudinemque penitius exquirat, atque ita amorem eius in animo exſuſcitet. Si enim bonum diſtincte cognoſcimus, tunc eius pulchritudinem praeſtabilitatemque non ex praeſenti uoluptate, ac

taedio aeſtumamus, ſed longe in poſterum proſpicimus, et, quam uberes amplique ſint fructus, ex uirtutis ſtudio, poſt multos demum annos, in nos redundaturi, perſpicimus. Quo ipſo uirtus admirabiles ſui concitat amores, non profecto concitatura, ſi eam, primo aſpectu aſperam, et paullo horridiorem, confuſe, et ſenſibus, qui fallaces ſaepenumero ſunt iudices, contuitus fueris.

Diſtincta haec, quam in uirtutis ſtudio tantopere commendamus, boni maliue cognitio diſpellit, tanquam nebulas, praeconceptas opiniones, quibus infecti complures, non modo non dulcem, et fructuoſam, ſed etiam permoleſtam et ſterilem uirtutis culturam exiſtimant. Haec, quae uirtutis impedimenta maxima ſunt, praeiudicatae opiniones ſequentes fere ſunt.

α) Virtutem illud cumprimis impedit, quod malos et improbos uideamus perſaepe in omnium rerum affluentia uiuere, resque ſuas ex uoto agere, contra bonos, quique uirtutum cultores habeantur, omnibus aerumnis circumſeſſos, fortunaeque iniquioris iactatos procellis, uitam miſeram miſerandamque uiuere. Quod quidem praeiudicium, ſi acceſſerit diſtincta uirtutis cognitio, diſpellitur, propterea, quod qui diſtincte uirtutem felicitatemque intelligunt, eam non ex iis, quae uirtuti adiunctae ſunt, acerbitatibus, ſed ex liquido illo perennique gaudio, quod ex uirtutis amore cooritur, aeſtumare conſueuerunt.

β) Altera praeiudicata opinio, quae uirtutis ſtudio fraudi eſt, in eo conſiſtit, ut multi ſibi perſuadeant, difficile admodum eſſe, quin etiam ἀδύνατον uirtutem ita conſequi, ut nihil admixtum ſit uitii, nihilque corruptelarum. Sed ſit difficile. Num ideo in uirtute colenda uitiisque exſtirpandis nullum laborem inſumemus? Quotusquisque eſt, qui eruditio-

ditionem, omnibus numeris abſolutam, conſequi poſſit? At num ideo eruditioni acquirendae nullum tempus operamque impertiemur?

XIV. Virtus acquiritur diuturno uſu ac exercitatione, neque uno, uel die, uel menſe uitia ex animo radicitus extrahi poſſunt. Cum enim uirtus uitiumque ſit habitus (per def.); habitus uero non, niſi diuturno uſu, et actionibus, crebrius repetitis, acquiri poſſit, (per def. habitus) intelligitur, uirtutem non acquiri poſſe, uno momento, ſed diuturniore exercitatione et uſu, neque uitia tam cito, quam uulpes pyrum comeſt, ex animo poſſe exſtirpari.

XV. Ex quo conficitur, iuuenes, quin etiam pueros, a teneris ſtatim unguiculis, exercitationibus, quibus propius ad uirtutis habitum accedimus, uimque uitiorum imminuimus, ita eſſe aſſueſaciendos, ut ſenſim paullatimque, uirtutis amorem, induant, et uitia eiurent.

XVI. Atque adeo iuueniles animi, quoad eius fieri poteſt, ſunt uera diſtinctaque boni maliue cognitione imbuendi, eradicandaeque ex teneris puerorum mentibus omnes praeiudicatae opiniones, quas de uirtute ac uitio imbibere ſolent.

XVII. Efficiendum eſt, ut in pueris ex continuis bonis actionibus naſcatur conſuetudo recte faciendi, quae procedente tempore uertet in naturam, maxime

ſi occaſionem male faciendi ipſis ſubtraxeris.

XIIX. Quandoquidem pueri, adoleſcentulique, ratione conſilioque non ſatis firmati, bonum malumue ex euentibus aeſtumare et dignoſcere nondum didicerunt, opus eſt, ut praeſentem dolorem, nonnunquam cum ipſorum actionibus malis connectamus, et actionibus eorum bonis ſuauitatem quandam et praemia, tanquam irritamenta, adiungamus. Ducuntur enim iuuenes rerum praeſentium ſpecie, et tantum, quantum ſenſibus mouentur, ad id, quod adeſt, ſe applicant.

Ex quo uides, quid de plagis uerberibusque, quibus puerorum animos a malo abſterrere cupimus, ſit ſentiendum. Nunquam plagae et argumenta lignea cient appetitum boni, neque iis efficietur, ut quis actionem malam auerſetur. Voluntas enim ad appetendum bonum malumque auerſandum non niſi rationibus, quas intellectus proponit, moueri flectique debet. Atque adeo perabſurda eſt eorum opinio, qui uerberibus, uirgisque uoluntatem emendari, uirtutisque amorem inſtillari poſſe putant. At id negari non poteſt, dolorem ex plagis in puerorum animis, qui ſenſibus tantum reguntur, id efficere, ut, quia dolor cum actione mala iterum iterumque fuit connexus, actionem deinde malam omittant, non quia eius interiorem diſtincte uident turpitudinem, ſed quia dolorem ex ea commiſſa oriundum recordantur.

XIX. Ex his omnibus apparet, non poſſe quemquam uirtutem conſequi, niſi diu multumque in uoluntate emendanda occupetur. Cum enim uirtus requirat non qualem-

qualemcunque externam conuenientiam actionum cum lege naturae, ſed internum ſtudium, ardorem conſtantemque uoluntatem bonum faciendi malumue omittendi (§ 45), conſequens eſt, ut is, qui uirtutem aſſequi cupit, efficere debeat, ut uoluntas appetat uerum bonum, et auerſetur uerum malum. Efficere, ut uoluntas appetat bonum malumue, (loquor autem de uero bono ac uero malo) eſt *emendare uoluntatem*, E. qui uirtuti operam dat, debet in emendanda uoluntate occupari.

XX. Emendatio uero intellectus emendationem uoluntatis praecedere debet. Quod luculenter patet ex natura uoluntatis, quae in eligendo bono, maloque ſemper intellectum conſultorem ſequitur. Qui ergo, quicquid, tanquam bonum, proponit uoluntati, id ea appetit, quicquid, ut malum, repraeſentat, id auerſatur. Si ergo erroribus praeiudicatisque opinionibus intellectus, ſiue facultas cognoſcendi ita impleta fuerit, ut bonum habeat pro malo, et malum pro bono, quid mirum, uoluntatem ſpecie recti decipi. Permultum ergo intereſt ad emendandam uoluntatem, intellectum emendari, ut, errorum nebulis diſiectis, clarius diſtinctiusque boni maliue naturam perſpiciat, nec erret, et in iudicando labatur aut decipiatur.

XXI. Denique ad uoluntatem emendandam uirtutemque conſequendam uel maxime illud requiritur, ut affectibus uim ſubtrahas. Affectus enim omnem diſtinctam

boni cognitionem impediunt, lumenque rationis exſtinguunt (§ 232 Met.). Cum uero ad uirtutem conſequendam rationis cultura et diſtincta cognitio poſtuletur (poſ. XIII), manifeſtum eſt, in conſequenda uirtute opus eſſe, ut affectibus, impetu eorum repreſſo, uim ſubtrahas.

Quod qua ratione fieri queat, id ſpeciatim indicabitur in capite de Moderandis, compeſcendisque affectibus.

XXII. Denique in emendanda uoluntate et uirtutis ſtudio nihil proficies, niſi in eam incubueris curam, ut conſuetudines malas exuas, quibus maxime, ſi uetuſtate adultae fuerint et corroboratae, perſaepe uoluntas ad turpes actiones ſuſcipiendas impellitur et tantum non rapitur.

Conſuetudines, quas recte dicimus habitus agendi, ex determinationibus praeteritis, malas non uno ictu, ut ita dicam, deiicimus, ſed tempore, opera, conatu ſaepius repetito, patientia opus eſt. Vim conſuetudinum infringimus, α) ſi id agimus, ut quotidie uel de numero, uel de uehementia actionum, ex quibus conſuetudo paullatim contracta fuit, quid deminuamus, deque grandi quaſi inclinationum propenſionumque aceruo ſingulis diebus granula aliquot demamus, idque tam diu continuemus, donec, quod demi poſſit, nihil amplius ſuperſit. β) Vt quanta maxima poſſumus ſolicitudine, deuitemus occaſionem eiusmodi actiones ſuſcipiendi, ex quibus, tanquam elementis ſuis, compoſita eſt conſuetudo. γ) Vt ardor quidam in animo excitetur, innoueturque quotidie, ea agendi, quae conſuetudini ſunt contraria δ) Qui ardor, cauendum eſt, netepeſcat, ſed lumini quaſi oleum inſtillandum eſt, quo

quo alatur, et conſeruetur. *ε*) Vt uero hic ardor mentis recte agendi exſuſcitetur in dies magis, augeaturque, adhibenda ſunt adiumenta quaedam, in quibus commendari illud, uel inprimis, meretur, ut ſigna quaedam nobis conſtituamus, quae in memoriam nobis redigant propoſitum, quod cepimus, bene agendi, unde omnes cerimoniae ortae ſunt, et nos excutiamus ſolerter, mentisque latebras exquiramus, ut ita pateſcat nobis, quid deſit nobis ad recte uiuendum, in quo lapſi ſimus, quid denique actum ſit, quidque agendum fuerit. Quod quidem conſcientiae examen, Pythagorae iam olim aliisque ueteribus philoſophis tantopere probatum, non rectius inſtituitur, quam uel matutino tempore, quo actiones diurnas aggredimur, uel ueſpertino, quo, operis diurnis confectis, ſeriem continuationemque eorum, quae per diem bene maleque facta ſunt, perſpicere, et reuocatis a negotiorum ſtrepitu cogitationibus ad normam diuinitus praeſcriptam, et dicta et facta, ſine interpellatoribus exigere poſſumus.

XXIII. Quae de uia ac ratione conſequendae uirtutis hactenus commentati ſumus, ea omnia uiam quoque, ac modum oſtendunt, potiundi ſummo bono ueraque felicitate. Cum enim uirtus ſit medium felicitatis ſummique boni (§ 45), ſequitur, ut, qua quisque uia ad uirtutem contendit, eadem ad ueram felicitatem ſummumque bonum perueniat. Oſtenſa ergo et expedita uia ad uirtutem, eo ipſo demonſtratum eſt, quomodo felicitatis uerae fruitione poſſimus exhilarari.

CAP. II.

CAP. II.

De Modo intellectus perficiendi ac emendandi.

§ 128.

Cum, qui ethicam docent, id unicum ſuſcepe-rint negotium, ut rationem uiamque commonſtrent, uirtutis conſequendae (§ 126 poſ. I), uirtutem autem non poſſit quisquam adipiſci, niſi et intellectum emendauerit (§ 127 poſ. XXI), et perturbationes animi in gyrum rectae rationis duxerit (§ 127 poſ. V), conſequens eſt, ut nunc regulas exponamus intellectus emendandi, et rationem commotionum animi refrenandarum demonſtremus.

§ 129.

Cum copioſe ſatis, ſufficienter certe, in Logica de ratione perficienda et intellectu emendando expoſuerimus, nunc nobis licebit eſſe breuioribus. Quare praecipuas dotes, aut, ſi mauis, uirtutes intellectus carptim ſtrictimque adducemus, et quibus quaeque adminiculis perfici poſſit et in maius prouehi ſoleat, commonſtrabimus.

§ 130.

Generatim ergo illud obſeruandum eſt, ut, quas de quaque re animo informamus, notiones efficiamus diſtinctas, neque, niſi interiore rerum, quas animo ſubiicimus, natura proprietatibusque cognitis conquieſcendum nobis putemus. Quod

Quod quomodo fiat, a nobis dilucidius in Logica fuit expoſitum in Cap. de ideis.

§ 131.

Acumen (Scharfſſinnigkeit) eſt facultas, plura in una re diſcernendi (§ 209 Met.), et is, qui plura, quae in re quapiam occurrunt, diſcernere nouit, dicitur *acutus*.

§ 132.

Modi acumen acquirendi hi fere ſunt.

I. In eo elabores, ut, quicquid cogitas, id diſtincte cogites, i. e. ita, ut notas, quibus quaeque res ab altera internoſcitur, ſigillatim animo ſiſtas, de eoque ſolicitus ſis, ut exquiras, quid res ſit. Vid. Log. p. 19.

II. Pueri, inde a prima infantia, ſunt ita adſuefaciendi, ut ad res obuias acriter attendant.

III. Quod efficies, niſi uerbis, articulate et ordine prolatis, enarrare iuſſi fuerint, quid in quaque re notatu dignum obſeruarint.

IV. Res, ſenſibus uſurpatas, deſcribant pueri, et partes corporum, notas, magnitudinem, compoſitionem, figuram, motum, ita delineent, ut appareat, ipſos imaginem rei uiſae uel auditae animo cogitationibusque depinxiſſe.

V. Quare perutile eſt pueris, diſtincte acuteque cogitandi arti adſuefaciendis, ut, in tempore et quam maturrime, matheſeos,

ſeos, et in primis Geometriae, ſtudio uacent, diſcantque res, ſub aſpectum ſubiectas, ceruſſa aut minio delineare. Quod magnam uim ad attentionem conſeruandam habere putatur. Quare Plato, niſi Geometriae peritum, neminem ad ſcholas ſuas admitti, uolebat. Repetantur hic ea, quae et in Logica de Ideis diſtinctis, et in Pſychologia de attentionis adminiculis p. 253, copioſe diſputauimus.

VI. In primis uero facultas, id, quod bonum malumque eſt, acutius peruidendi excitatur, et augetur, ſi in noſtris aliorumque actionibus cum ad ea, quae ad agendum animum impulerunt, tum ad minutiſſima quaeque actionum effecta attendimus, et omnibus, quae rem circumſtant, momentis recte ponderatis, ſolicitius exquirimus, quis actionem ſuſcipiat, quid agatur, quo loco aut tempore, quibus item adminiculis, quem denique in finem hoc illudue ſuſcipiatur. Ita paullatim conſueſcunt adoleſcentuli cogitare acute, et rem in partes ſecare, partesque in minutiora uelut elementa ſoluere, quod plurimum adfert adiumenti ad *profunditatem intellectus* (Tiefſinnigkeit) perficiendam. Eſt enim *profunditas* nihil aliud, quam ea intellectus facultas et perfectio, qua notas notarum poſſumus diſtincte allegare. Vid. Log. p. 21.

VII. Ad acumen acquirendum apprime utile illud eſt, ut quis uerba in promptu habeat,

beat, linguamque, qua res et cogitata enunciari debent, percalleat. Cum enim acumini inſeruiant ideae diſtinctae deſcriptionesque ac definitiones (§ 66 Log.), ideae autem diſtinctae ac definitiones formari non poſſint, niſi notas ac proprietates rerum definitione comprehenſas, uerbis enunciare queas (§ 37 poſ. II Log.), euidens eſt, uerborum ac linguae ope, acumen acquiri.

§ 133.

Hactenus de acumine. Nunc noua intellectus uirtus et perfectio explicanda eſt, quam *intelligentiam* dicimus. Eſt *intelligentia* nihil aliud, quam prima diſciplinarum elementa comprehendendi habitus, qui efficitur per id, ut diſtinctas quarumcunque rerum notiones conſequamur. Vid. Log. l. c.

§ 134.

Quemadmodum, ope *intelligentiae*, quid quaeque res ſit, perſpectum habemus, ita, *ſcientia* adiutrice, rationes rerum expiſcamur, et, cur unumquodque ſit, indagamus. Eſt enim *ſcientia* nihil aliud, quam habitus aſſerta ſua demonſtrandi.

§ 135.

Cum ſcientia, ſine dubio, ad praecipuas utiliſſimasque intellectus perfectiones pertineat, operae pretium facturi ſumus, ſi uiam modumque aperimus, ſcientiam aſſequendi.

§ 136.

Ad ſcientiam peruenire licet hunc in modum.

I. Cum

I. Cum omnis habitus acquiratur exercitatione (per def.), ſcientiam quoque non poſſe, niſi continuo exercitio, parari, lucide apparet (§ 134).

II. Legito libros, a uiris ſolide doctis, apta connexaque ratione, demonſtratos. Ita ſenſim aſſueſies demonſtrationibus, habitumque propoſitiones ex propoſitionibus nectendi acquires.

III. Demonſtrationes uirorum eruditorum, artificioſe connexas, reſoluas in ſua principia, et, ſyllogiſmorum ope, nexum propoſitionum, ſicubi latet, oſtendas. Quod exercitationis genus, dici non poteſt, quantos adferat fructus.

Innotuerunt mihi uiri iuuenesque, qui WOLFII ſcripta ita legerunt, ut omnes demonſtrationes, quae nexum celant, ſyllogiſmorum adminiculis reſoluerint in prima ſua elementa, quo factum, ut, ex quo fonte profluxerit cuiusque aſſerti ueritas, nullo negotio perſpexerint.

IV. Ipſe experiaris uires, et enunciata, quibus nulla demonſtratio adiuncta eſt, tua demonſtratione communias. Quod exercitium commendaui iuuenibus, ſolidioris doctrinae cupidis, in praefatione, philoſophiae recens controuerſae, praemiſſa.

V. Matheſeos ſtudium uiam munit ad demonſtrandi habitum. Quia in Matheſi elegantisſimae deprehenduntur demonſtrationes, quarum contextum qui reſoluerit, nae is laborem,

borem, quem impendit, largiſſimo fructu compenſari deprehendet.

VI. A ſcientia dependet *ſoliditas* (Gründlichkeit), quae ea eſt mentis perfectio, qua ratiocinia ita quis connectere nouit, ut alteram propoſitionem ex altera, omnes autem ex ſuis principiis, deducere facillime poſſit.

Qui ergo ſolide doctus eſt, is α) omnia, quae demonſtrari poſſunt, demonſtrat, β) ab aliis eorum, quae uel affirmant uel negant, demonſtrationem poſtulat, γ) inquirit in principia ſolertiſſime, ex quibus aſſerta demonſtrata ſunt, δ) nexum propoſitionum, quam longus eſt, facile perſpicit, ε) et, quae uериſimilia aliis ſunt, ea ut certo cognoſcat, allaborat ζ) denique in ſcriptis aeque, ac ſermonibus eo refert omnia, ut et ſe et alios de iis, quae docentur, conuincat, lectoribusque et auditoribus, demonſtrationum ui, aſſenſum extorqueat.

§ 137.

Iam deuenimus ad *ſapientiam* et *prudentiam*, quas reginas ceterarum, quibus praeditus eſt intellectus, uirtutum recte dixeris.

§ 138.

Sapientia poſita eſt α) in delectu finium, eorumque nexu cum fine, qui princeps eſt, et ad quem, quicquid uspiam actionum humanarum ſuſcipitur, referendum eſt, β) in excogitatione remediorum, cauſſarumque, quibus, aptis inter ſe et nexis, is, qui quaeritur, finis obtinetur.

§ 139.

Cumque finis, ad quem referenda ſunt omnia uel cogitata, uel dicta, uel facta, ſit perfectio ſta-

tus noſtri, ex eaque oriunda felicitas, patet, cur nonnulli cum LEIBNITIO definiant ſapientiam per ſcientiam felicitatis. Quae definitio non diſcrepat ab illa: *Sapientia* eſt habitus, finem et media rite inuicem connectendi.

§ 140.

Quae ad ſapientiam parandam ſpectant, his continentur propoſitionibus.

I. Sapientiam acquirimus, ſi legi naturae obſequimur. Cum enim ſapientia ſit ſcientia felicitatis (§ 139), felicitas autem obtineri non poſſit, niſi lege naturae cuſtodienda (§ 71), patet, non poſſe quenquam ſapientiam acquirere, niſi legi naturae obſequatur.

II. Sapiens ergo non eſt, qui contra officium facit. Cum enim is contra officium faciat, qui actiones ſuſcipit, legi naturae contrarias, (per def. officii), ſapiens uero actiones ſuas ad legis naturae praeſcriptum comparet (§ 140 poſ. I), manifeſtum eſt, ſapientem non eſſe, qui contra officium faciat.

III. Qui ſapientiam acquirere uult, ita actiones ſuas inſtruat, ut finium, quos uocant, intermediorum, et finis ultimi aptus ſit conſenſus.

IV. Sapientiam ergo aſſecuturus, ad omne id, quod agit, acerrime attendat, uideatque, ne quid admittat, quod felicitati eiusque incrementis officere poſſit.

V. Cum ſapiens cum finibus connectendi remedia habitu gaudere debeat (§ 138), eorum

eorum autem, quae fini conſequendo inſeruire uideri poterant, alia aliis maiorem habeant uim ad felicitatem parandam, euidens eſt, ſapientem in eo debere curas uigilandique laborem expromere, ut ea eligat ex pluribus, quae optima ſunt, finibusque ſuis conuenientiſſima.

Ex quo factum, ut nonnulli *ſapientiam* definiuerint per habitum eligendi optimum.

VI. Ex quo conſequitur, ut ſapiens eam remedia eligendi ineat rationem, quae *ſimpliciſſima* eſt ac *breuiſſima*, neque adeo opinionum commentis tortuoſis per anfractus circumduci ſe patiatur.

VII. Vt ergo quis uia non labatur, ſed in delectu remediorum ita ſe inſtruat, ut felicitatem quam facillime indipiſcatur, opus eſt, ut aliena exempla in conſilium adhibeat, in eaque, tanquam in ſpeculum, intueatur. Ex his enim, quo quidque conſilio ſit ſuſceptum, quibus adminiculis artibusque res ad optatos peruecta fuerit euentus, perſpiciet, indeque, quod imitetur, capiat.

VIII. Cum plurima, ex transuerſo, obiici poſſint impedimenta, quae optimis nonnunquam conſiliis intercedant, ſapientis eſt, de obſtaculis, quae interuenire queant, cogitare, et, quibus tollantur adminiculis, diſpicere.

IX Haec impedimenta cum ab homine non praeuideri certo poſſint, nec penes

 nos.

nos ſemper ſit, ut iis obuiam eamus, intelligitur, fieri poſſe, ut remediis, acute excogitatis, non ſemper optatus reſpondeat euentus, qui intercipitur perſaepe a cauſſis, aliunde et extrinſecus accedentibus. Vt adeo magno in errore uerſari putandi ſint, qui ſapientiam ex euentu aeſtumant.

X. Quia ſapientia eſt ſcientia felicitatis (§ 139), ſequitur, ut ſapientiam adiuuent regulae felicitatis aſſequendae. Cum uero regulae felicitatis aſſequendae ſint eaedem cum his, quae rationem uirtutis conſequendae oſtendunt (§ 69), manifeſtum eſt, idem, quod uiam pandit ad uirtutem, munire nobis eam ad ſapientiam.

XI. Recte ergo illi, qui, non poſſe quemquam ſapientiam adipiſci, putant, niſi idem uoluntatem emendet.

§ 141.

A ſapientia ita differt *prudentia*, ut, quae ſapienter excogitata ſunt remedia ad finem conſequendum, iis adhibendis et promte exſequendis operam det prudentia. Quare prudentiam definiunt nonnulli ita: *eſt habitus, media ſapienter excogitata, promte exequendi, ut finis, qui quaeritur, obtineatur.*

§ 142.

Ad prudentiam perueniendi, non unica eſt uia. Ex multis has aperiemus.

I. Cum

I. Cum prudentia non tam in mediorum ad finem conſequendum excogitatione, quam in eorum applicatione poſita ſit (§ 141), conſequens eſt, ut prudens ad omnia ea, quae actionem circumſtant, tempus, locum, cetera, animum aduertat, ingeniisque aliorum ac moribus ſeruiat, nec opportunitatem rei bene gerendae dimittat. Fieri enim poteſt, ut ex conditione loci, aut temporis, aut perſonarum multa oboriantur impedimenta, quae finem, acutiſſime licet et ingenioſiſſime excogitatum, intercipiant.

II. Atque adeo ad prudentiam ſiue mediorum applicationem talem, qualis fini ex uoto conſequendo accommodata eſt, non ſufficit, ut quis ſit eruditus, aut ſcientia inſtructus, (eruditiſſimum enim quemque futurorum latent cauſſae), ſed requiritur uſus et experientia, quam recte dixeris prudentiae magiſtram. Quo enim quis magis uſu ſubactus eſt, quo diutius in difficillimis impeditisque negotiis expediendis uerſatus fuerit, hoc melius diſcit, qui huic uel illi rei, quam alius, cito perfici poſſe, opinetur, obſtet aut propter tempus, minus idoneum, aut ob loci rationem. Nouit idem, quibus artibus adminiculisque, quo item loco temporeque, haec illaue res bene et ex ſententia proceſſerit. Si ergo ſimiles in negotio aliquo expediendo περιστάσεις et cauſſae concurrerint, quae olim adfuerunt, eundem ſub-

ſecuturum euentum, auguratur. Vt adeo, caſuum ſimilium exſpectationem ſapientiae plurimum inſeruire, pateat. Quae tamen exſpectatio quantopere nobis imponat interdum, demonſtratum dedi in peculiari diſſertatione *de fallaci caſuum ſimilium exſpectatione.*

III. Cum hiſtoria nos doceat facta, indicetque factorum euentus uel proſperos, uel aduerſos nec reticeat cauſſas aut impedimenta, quibus uel conſilia et coepta promota fuerint, uel inhibita, intelligi poteſt, in hiſtoria rite addiſcenda magnam uim, magnumque momentum poſitum eſſe ad prudentiam parandam.

§ 143.

Ars eſt habitus per mentis aut corporis uires efficiendi ea, quae ſolius naturae beneficio ſine ſtudio noſtro effici nequeunt, e. gr. Ars diſputandi, perorandi, ſaltandi, fidibus canendi.

§ 144.

Ad artem comparandam nihil eſt aptius utiliusque frequentiſſimo exercitio et uſu, quod et experientia nos docet et natura habitus. Vt adeo dudum recte dixerint ueteres: *Vſus facit artificem.*

CAP. III.

CAP. III.

De Regendis moderandisque affectibus.

§ 145.

Quae de domandis affectibus nunc adferemus, non eo pertinere uolumus, ac ſi omnes animi commotiones prorſus exſtirpari radicitusque extrahi uellemus. Neque enim, quamdiu in his corporis compagibus ſumus incluſi, id fieri poteſt, neque, ſi fieri poſſet, homini utile foret. Hominem enim ex homine tollit, qui effici debere putat, ut ipſae affectuum fibrae euellantur. Truncum et lapidem mihi nominas, non hominem, ſi ſine ſenſu, ſine ſapore, ſine gaudio aut triſtitia quempiam fuiſſe aut eſſe, affirmas.

§ 146.

Cum, iam in Pſychologia, nonnulla protulerimus, quae rationem affectuum refrenandorum non obſcure indicent, non copioſi nimis hic erimus, ſed generales regulas tecum, lector, paucis his ſuccinctisque propoſitionibus communicaſſe nobis ſufficiat.

1. Praecipuum adiumentum animi commotiones compeſcendi, ſiue, quod eſt idem, ſub poteſtatem rationis redigendi, in eo conſiſtit, ut diſtinctam tibi boni maliue cognitionem acquiras. Omnes enim affectus oriuntur ex ſenſuum imaginationisque repraeſentationibus (§ 232 Met.), quas ſi per

diſtinctam cognitionem ſuppreſſeris, ipſam affectuum uim franges et eludes.

II. Ex quo fluunt multa conſectaria. Omnibus uiribus ſummaque ope connitere, ut res omnes, non ut tibi apparent, ſed, ut in ſe ſunt, cognoſcas. Ita fiet, ut animi perturbationes temperentur, et, uti riuuli, exſiccentur, fonte, ex quo proſiliebant, exhauſto.

III. Atque adeo permultum ad uim affectuum frangendam facit, ſi ea, quae animum conturbant, uerbis, ordine prolatis, enarramus aliis. Ita enim, quae confuſae antea erant, eae fiunt diſtinctae notiones, diſtributiusque euoluuntur. Quod efficit, ut affectuum aeſtus detepeſcat, omniaque, quae turbidiori motu animum agitarant, reſediſſe uideantur.

E. gr. Cum animus nimio dolore et aegritudine conturbatus eſt, tum dolorem imminui ſenties, ſi, quae te angunt, ea uerbis cum aliis communicaueris, diſtincteque cauſſas doloris euolueris.

IV. Senſus externi, tanquam affectuum ianuae, quoad eius fieri poteſt, ſunt occludendi, ut ne uel uideant, uel audiant ea, quae affectus ciere poſſint.

V. Inprimis uero omnem externam fugito occaſionem, quae affectus, igne concepto, poſſit inflammare. Obiecta, ut eſt in prouerbio, mouent ſenſus, ſenſibus uero ſuſcitantur affectus.

VI. Cum in affectuum impetu, tam ſui impotens ſit ſaepe homo, ut diſtincte, quid agat,

egat, cogitare nequeat, opera danda eſt, ut ii, qui mentem conturbant, affectus per contrarios tollantur, metus per ſpem, triſtitia et aegritudo per laetitiam, inuidia per commiſerationem. Contrarii enim affectus non bene conueniunt, nec in una ſede morantur.

VII. Perpendendum eſt, quae mala oriantur ex affectuum imperio, quibusque miſeriis et mentem et corpus affligat perturbatior cupiditatum impetus.

Quae quidem incommoda ſi ſpeciatim penitiusque perſpicere uis, ea legas, quae in Pſychologia de funeſtiſſimis nonnullorum affectuum conſequentiis diximus.

VIII. In primis id ad affectuum impetum, ſi non comprimendum plane, reprimendum certe, multum ualet, ſi principiis obſtamus, cauemusque adeo, ne ſcintillulae, animo conceptae, in flammam erumpant, quae, latius diſpalata, deinde non queat extingui.

IX. Vt, hoſte debellato, uictor abeas, opus eſt, ut audentior contraeas, obſiſtasque cupiditatum uiribus, quantum poteſt. Victoria ſemel iterumque reportata, facilior procedet labor, qui magna uoluptate ampliſſimoque tranquillitatis internae fructu penſabitur.

Non attinet hic, et longum foret, ſpeciatim ſingulas enumerare regulas, quibus uel gaudium, uel triſtitia, uel inuidia, uel metus, uel ira denique et deſperatio imminui et perdomari queant. Videas ea, quae in Pſychologia de affectibus diximus.

X. Cum affectus radicitus exſtirpari non poſſint, eam, ſi quando iis animus commouetur, ineamus rationem illos moderandi, ut in inſtrumenta uirtutis uoluntatisque emendandae conuertantur.

CAP. IV.

De Temperantia.

§ 147.

Quamuis unica tantum ſit uirtus, ſiue habitus, actiones ſuas ad legem naturae conformandi, pro diuerſitate tamen officiorum, quae praeſtari uult ius naturae, alias aliasue habebis uirtutis formas, quae aliis aliiſue nominibus inſigniri ſolent. Hae formae et ſpecies non ſunt noua uirtus, ſed ſurculos iure dixeris, qui a uirtute, tanquam ſtirpe, ducti, ſuccreſcunt. Scilicet cum ius naturae uaria erga animum, corpus, ſtatumque externum nobis iniungat officia, uarios quoque modos oſtendamus oportet, iis officiis obſequendi. Ex quo exiſtit doctrina illa de uirtutibus, quas uocant, moralibus.

§ 148.

Obligati ſumus ad uitam ſeruandam, ualetudinemque curandam, membra item a laeſione defendenda, cibumque et potum, quibus, tanquam fulturis, corpus ſuſtentatur, comparandum recteque adhibendum, etc. (§ 77). Habitus ergo cibi et potus uſum ſanitatis legibus attemperandi,

di, dicitur *temperantia*, cum contra *intemperans* faciat contra officium in cibo et potu capiendo.

§ 149.

Qui edendi bibendique appetitum ad legem naturae conformat, ſiue, qui temperans eſt, haec duo cauenda ſolicite putat.

I. Ne plus uel minus cibi potusque ſumat, quam aut corporis ualetudo, aut naturae neceſſitas requirit. Menſuram autem cibi potusque, qui capiendus eſt, ex eo aeſtumabit temperans, ſi tantum edit bibitque, quantum ad uires reficiendas, non opprimendas, ſufficit.

Alii quoque iuſtam cibi potusque menſuram hanc adferunt: *Tantum edas, ut cultus Dei et officii ratio prompte adhuc poſſit obiri. Quod his impedimento eſt, id menſuram excedit.*

II. Ne tales cibos et potus ſecum ſumat, qui gulae ſint irritamenta quidem, at corpus lento quaſi ueneno enecant, uiresque labefactant.

§ 150.

Plurima ſunt, quae nos ad temperantiae ſtudium irritare queant, ex quibus haec nunc adduxiſſe ſufficiat.

I. Nihil aptius eſt ad uires corporis firmandas, ualetudinemque aequabilem inconcuſſamque conſeruandam temperantia. Nihil contra magis eneruat corpus, effoetumque reddit, quam intemperantia.

Cogi-

Cogitemus ergo, quam ſtolidum ſit, et rationi inimicum, breues conſectari uoluptates, quae gulam irritent, et iacturam faciant ſanitatis. Qua deſtructa, quis eſt, qui ad munia rite obeunda aptus ſit?

II. Temperantiae certiſſimus fructus eſt, animus hilarior et tranquillus, quem in iis mirum quantum conturbari uideas, qui largius ſe inuitant, et in perpetuis luſtris helluationibusque uiuunt.

III. Illud quoque praetereundum non eſt, omnes eos, qui frugaliter uiuunt, et ſe ab immodico cibo potuque abſtinent, plus uoluptatis capere ex eſcis, quas parcius ſumunt, et potionibus, quam eos, qui intemperantius uiuunt, quique non niſi cum faſtidio ad coenam dubiam accedunt. Copia enim faſtidium parit.

IV. Denique perpendas uelim, quanta opum deminutio, quanta famae exiſtimationisque iactura, quam horrendae conſcientiae labes ac uulnera, quam deteſtabilis uitiorum ſcelerumque copia ex intemperantia oriatur.

Neque audiendi ii ſunt, qui multos, licet epulis, opipare exquiſiteque apparatis, quotidie exſaturati fuerint, licet tumulenti comiſſantesque raro conuiuiorum crapulam exhalarint, robuſto tamen uegetoque fuiſſe corpore, et ad ſummam uixiſſe ſenectutem, adſerunt. His enim plures opponas, qui mortem ſibi, intemperanter libidinoſeque uiuendo, accelerarunt, quique, cum, ob naturae bonitatem extremae aetatis apicem potuiſſent attingere, fata occuparunt.

parunt. Addo, quod hic recte addi poteſt, non omnes iisdem inſtructos eſſe uiribus, atque adeo ab unius intemperantia, quam ſenectus conſecuta eſt, non uideo, quomodo ualeat conſequentia ad tuam alteriusque uitam intemperantem.

§ 151.

Intemperantiae ſpecies eſt *ebrietas*, quam recte dixeris intemperantiam in eo potu capiendo, quo caput turbatur, homoque ad negotia officiumque obeundum ineptus redditur.

§ 152.

Quae intemperantiae, generatim ſpectatae, adduximus incommoda, eadem cum ebrietate connexa eſſe dubitari nequit. His tamen accedunt alia, quae ebrietati uel ſoli adiuncta eſſe cernimus.

I. Ebrietas hominem de mente quaſi deiicit, eamque dono, quo praeſtabilius generi humano diuinitus nihil dari potuit, ratione priuat, et in brutum conuertit. Quin etiam ipſis brutis perſaepe ebrius fit deterior miſeriorque, cum ſenſibus orbetur.

II. Rationis gubernaculo deſtitutus ebrius, quid eſt tam abſurdum, tam flagitioſum et deteſtabile, ad quod ſuſcipiendum non coeco impetu proruat? Quicquid retineri, diſſimulari et mente premi ipſius et aliorum intereſt, temere inconſiderateque effutit, rimarumque plenus, hac atque illac perfluit, tamque emotae eſt mentis, ut inter ſobrios uinolentus bacchetur, et in propria haud raro ſaeuiat uiſcera.

III. Ac-

III. Accedit, quod ebrietate diſcuſſa, mens pudore et poenitentia adeo conturbetur, ut uix a deſperatione ad ſpem, a turbidiore ſtatu ad quietem reuocari poſſe uideatur.

§ 153.

Quantum mali uel animo uel corpori, uel famae fortunisque infert ebrietas, tantum commodi opportunitatemque ex ſobrietate ſperare licet. Eſt autem *ſobrietas* nihil aliud, quam uirtus, actiones noſtras in potu capiendo legi conformiter dirigens. Easdem, quas temperantiam adferre diximus, utilitates in nos diffundit ſobrietas.

CAP. V.

De Caſtitate.

§ 154.

Quemadmodum, temperantia rectrice, ita actiones in edendo et bibendo inſtruimus, ut legi naturae faciamus ſatis, ita caſtitas dirigit appetitum uenereum ita, ut, quae lex naturalis praecipit, obſeruemus. *Caſtitas* eſt uirtus, appetitum ueneris legi naturae attemperans.

§ 155.

Caſtitas ergo uult, ut ne libidinibus corporis uires atteramus, et exhauſto ſucco uitali, effoetum corpus tradamus ſenectuti. Haec enim in officiis erga corpus prima lex eſt, ut corpus, et, quibus eius ſanitas fulcitur, uires conſeruemus.

§ 156.

§ 156.

Multa ſunt, quae caſtitatem commendare poſſint unicuique. Ex quibus haec teneto:

I. Voluptatis auidae libidines, temere et effrenate ad potiundum incitatae, omne animi lumen extinguunt, nec, libidine dominante, quicquam agitare mente, aut ratione et cogitatione conſequi potes.

II. Inprimis corpus, libidinis oeſtro inflammatum, horrendum quantum eneruatur, et coeco obſcureque ſerpente igne conſumitur, caſtitatisque contemtum praematura plerumque foediſſimaque morte uindicari uidemus.

III. Quantam turpitudinis notam ſibi famaeque ſuae inurant ii, qui, quo rapit ipſos libido, ſequuntur, uel me non monente intelligitur.

IV. Rei denique familiaris detrimentum opumque iactura a uita, libidinoſius acta, non poteſt ſeiungi. Quae omnia, in unum collecta, ſi rectius expenderis, dubitari non poteſt, caſtitatem, utpote uirium mentis et corporis, opum item et famae conſeruatricem, magni eſſe aeſtumandam, et, repreſſo libidinis impetu, perdiligenter colendam.

§ 157.

Quare tuum eſt:

I. Omnes libidinis illecebras et irritamenta, ut ſcopulos, euitare.

II. Ve

II. Veneri ſubducas alimenta, cibos, nimis exquiſite affluenterque apparatos, potumque, aeſtui libidinis excitando accommodatum. Sine Cerere enim et Baccho friget Venus.

III. Eorum conſuetudinem et familiaritatem, qui caſtas aures obſcenis conſcelerant ſermonibus, fugito.

IV. Libros, quibus ars amandi traditur, de manibus deponito, et poetas ſpurcos, nequiſſimosque amorum magiſtros, caue, in familiaritatem tuam adſciſcas.

V. Laboribus corpus fatigabis, et continuo motu exercearis, in quo, mea quidem ſententia, praeſentiſſimum efficaciſſimumque remedium aduerſus lubidinem latet.

LIBIDO, quae caſtitati opponitur, et cuius in poſitionibus praemiſſis mentionem feci, nihil eſt aliud, quam impetus animi, quo ad actiones, caſtitati aduerſas, abripitur. Maior libidinis gradus dicitur *ſalacitas* ſiue *laſciuia*.

CAP. VI.

De Diligentia, Liberalitate et Parſimonia.

§ 158.

Hactenus de uirtutibus egimus, in quarum cultura referuntur omnia ad corpus conſeruandum ualetudinemque tuendam. Nam eas explicabimus, quarum ſtudium inſeruit maxime facul-

facultatibus aut opibus uel parandis, uel ſeruandis, uel exaggerandis.

§ 159.

Diligentiam dicimus uirtutem, quae dirigit actiones noſtras in laborando ad legis naturalis praeſcriptum. *Pigritiam* dicimus fugam ſiue etiam intermiſſionem laborum, ad quos, lege naturali, ſumus obligati.

A qua tamen pigritia ſiue otio diſtingui uolumus *laxamentum* ſiue *otium honeſtum et innocuum*, quod eſt, cum liberaliori quadam animi remiſſione nonnunquam quotidianos labores diſpungimus, ut uires, quae perpetuam contentionem ferre non poſſunt, reficiantur.

§ 160.

Αὐτάρκεια (Vergnüglichkeit) eſt earum opum iuſta cupiditas, quae ad uitae neceſſitates expediendas decusque pertinent. Haec cupiditas ſi menſuram, a lege naturae praeſcriptam, excedit, dicitur *auaritia*, quae eſt immoderatior cupiditas plures opes corradendi, quam quae et ad uitae neceſſitates et ad decentiam requiruntur, quaeque, pro conditione noſtra, ne acquiri quidem poſſunt. Si quis de opibus parandis plane non ſolicitus eſt, tum eiusmodi hominem *incuria* (Sorgloſigkeit) laborare dicimus.

§ 161.

Quas hactenus recenſui uirtutes, uel uitia, maxime ad acquirendas opes pertinent. Nunc, quam poſſumus breuiſſime, oſtendemus, quae uir-

tutes aut uitia in diſpenſandis opibus expendendaque pecunia notari mereantur.

§ 162.

Sunt permulti, qui in expendendis numis modum excedunt, quos dicimus *prodigos*, uitium autem illud, quo modus exceditur in expenſis, uocatur *prodigalitas* ſiue *opum profuſio*. Cum uero quis expenſa legi naturali conuenienter inſtruit, *parcus* uocatur, et prudentiam expenſa moderandi appellamus *Parſimoniam*. Praeter hos alii ſunt, qui minus, quam debebant, aut decentia poſtulat, expendunt, quos *tenaces* dicimus. Ipſa autem *tenacitas* (Kargheit) eſt uitium minus expendendi, quam aut uitae neceſſitates, aut decorum requirit, quae ſi paullo maior fuit et reſtrictior, nominatur *ſordities* (Filtzigkeit).

§ 163.

Ex his notionibus, diſtinctius euolutis, ſequentes deducemus poſitiones.

I. Laborioſi ſiue diligentis haec fere ſunt indicia. Non reformidat ille quidem labores, ſed eum tamen in laborando tenet modum, ut ne nimiis, et quibus exantlandis impar ſit, laboribus uires corporis frangat. Labores enim inſtituit legi naturali conuenienter (§ 159). Lex autem naturae praecipit, ut corpus ualetudinemque conſeruemus, aut amiſſam inſtauremus (§ 77).

II. Atque adeo laborioſus tantum, quantum ad reficiendas uires ſatis eſt, ſumit ſibi

ſibi nonnunquam laxamenti, quod uero, diligenter cauet, ne in otium illiberale degeneret (§ 159).

III. Laborioſus non ſordidos ſubit labores et indecoros, ſed tales, qui dignitati ſuae fortunisque reſpondeant. Poſtulat enim id lex naturae (§ 77 poſ. XVI).

IV. Vere diligens non eſt auarus. Quamuis enim dum laborum moleſtias deuorat, eo actiones ſuas referat, ut opes, ad uictum cultumque neceſſarias, paret (§ 77 poſ. XIV), non tamen pluribus, quam lex naturae et ſana ratio poſtulat, opibus inhiat. Componit enim actiones ſuas ad legem naturae (§ 159). Atque adeo non eſt auarus (§ 60).

Contraria ratione ignaui deſidisque hominis notae ac proprietates facile manifeſtari poterunt.

§ 164.

Ad diligentiam excitandam et ignauiam ſupprimendam haec accommodata dixerim.

I. Viuere, nec tamen, unde uiuas, parare uelle, ſumma eſt ſtultitia.

II. Eſt ita corpus noſtrum factum, ut, niſi continuo agitetur motu, laboribusque exerceatur, putreſcat, et, ſucco corrupto, morbos contrahat, qui deinceps, in uenis uiſceribusque concluſi, aegre expelli poſſunt.

III. Quo magis laboribus litterariis, ſi diſcendi potius labor eſt quam uoluptas,

mentem ſubegeris, eo melius excolitur perficiturque ea, at, labore intermiſſo, torpet animus, ingeniique uires per ſocordiam defluunt.

IV. Illud quoque probe ponderandum eſt, otio ad libidinem multaque alia atrociſſima flagitia ianuam aperiri. Cum enim, qui otioſus eſt, nihil, quod agat, habeat, temporis mora ipſi taedium faſtidiumque parit. Quae temporis taedia ut leniat depellatque, aut ſodalitia quaerit, aut conuiuiis et compotationibus intereſt, aut, ſi ſolus fuerit, mentem cogitationesque ad ea conuertit, quibus ſe poſſe fallere tempus, libidinesque explere putat. Hinc prodigalitas, ſtupra, adulteria, furta, rapinae, concertationes, caedes, nonnunquam naſcuntur: nullum denique ſcelus, nullum malum facinus eſt, ad quod ſuſcipiendum non otium et ſocordia impellat.

§ 165.

Haec de diligentia et otio. Iam ea adducemus axiomata, quae ad illuſtrandas uirtutes et uitia, in opibus acquirendis obſeruari ſolita, pertinent.

I. Qui ſua ſorte contentus eſt, ſiue *αὐταρκής*, neque reſpuit, aut, ut ueterum philoſophus quidam, in mare proiiciendas putat opes, a fortuna oblatas, neque anxie appetit eas, aut, ſi appetit, tantum cupit, quantum ad naturae deſideria explenda ſufficit, et decenti honeſtoque modo acquiri poteſt (§ 153).

II. Ha-

II. Habet hoc *αὐτάρκεια*, ut homo, mente tranquillata, nullo amittendi opes metu torqueatur.

III. Aut, ſi amiſerit, non, quod facit auarus, de erepto omni ſolatio euerſoque ſpei praeſidio conqueritur, ſed in diuina prouidentia, rerum humanarum domina ac moderatrice, ſibi unice acquieſcendum putabit.

IV. Non aliorum rebus, ut poeta ait, tabeſcit opimis *αὐταρκής*, ſed, quem cuique benignioris ſortis uarietas diſtribuit opum cumulum, eius acceſſione ſe neque miſeriorem, neque deceſſione meliorem fortunatioremque fieri exiſtimat.

V. Multo aliter ſe res habet cum auaro, qui, ut eſt inſatiabili opum accumulandarum cupiditate inflammatus, ita, *α*) quicquid agit, cogitat, moliturque, eo refert, ut corradat facultates, idque non in ſuum aliorumque uſum, ſed ut poſſideat, *β*) nunquam eſt animo quieto et tranquillo, ſed aut habendi auiditate aut metu amittendi torquetur, *γ*) querulus eſt, inuidus, anxius de futuris, meticuloſus, decori cultusque externi negligens, cetera.

VI. Frugalis homo et parcus nec profundit opes, nec ſe ad earum cuſtodiam ita reſtringi patitur, ut exiſtimationem laedi, quam numum inſumi, malit.

VII. Auaritiam deteſtabilem efficiunt, ut

multa,

multa, ita illud maxime, quod auarus inuiſus ſit omnibus bonis ridiculusque, nec ſibi, nec aliis, niſi mortuus, proſit.

VIII. Cum prodigus plus expendat, quam aut neceſſitas uitae, aut decentia requirit, dubitati non poteſt, nulla re certius paupertatem reique familiaris detrimentum attrahi, quam opibus decoquendis.

Quod unum, quamuis plura adhuc alia incommoda conſequantur opum profuſionem, ſufficere poterat ad prodigalitatis turpitudinem damnumque demonſtrandum.

§ 166.

Liberalitas eſt uirtus actiones noſtras dirigens in largiendis donis, et erogandis eleemoſynis. Quae ſi paullo maior fuerit, dicitur *magnificentia*.

§ 167.

I. Liberalis et beneficus ideo ſibi diuitias conceſſas putat, ut hominibus indigentibus de re familiari impertiatur. Adeoque non poteſt, qui liberalis eſt, idem eſſe auarus.

II. Quamuis liberalis non ſit reſtrictus et ſordidus, non tamen inconſulte largiendo patrimonia effundit, ut, fonte benignitatis exhauſto, ipſe tandem egeat eo, quod eſt ad uitam neceſſarium. Ita uides, liberalitatem inter et profuſionem opum maximam eſſe diſtantiam.

III. Ad

III. Ad liberalitatem nemo perfecte obligatus eſt. Quia ad dona conferenda et erogandas eleemoſynas nemo perfecte obligatur, ſiue cogitur.

Hic ergo, quid amor honeſtasque ſuadeat, diſpicias, α) num profis aliis, tibi non fraudi ſis, β) num, de quibus bene promereri ſtudes, ex eorum numero ſint, qui beneficentia digni poſſint iudicari, i. e. qui ipſi ſibi rationibusque ſuis non queant conſulere. Inſtar omnium regularum, in moderanda recteque inſtruenda liberalitate, poteſt eſſe ſententia CICERONIS, qui, *nec ita*, inquit, *claudenda eſt res familiaris, ut eam benignitas aperire non poſſit, nec ita reſeranda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isque referatur ad facultates*. De Officiis Lib. II cap. 15.

CAP. VII.
De Modeſtia.

§ 168.

Iubet lex naturae, ut famae honorique ſeruiamus, neque adeo negligamus, quid de nobis quisque ſentiat. Cumque, quo nititur honor, fulcrum uirtus ſit (§ 85 poſ. I), eadem, qua ad uirtutem uia panditur, ratione peruenimus ad honorem.

§ 169.

Virtus ea, quae in laudis honorisque ſtudio, cogitata actionesque noſtras ad naturae legem attemperat, dicitur *modeſtia*, (Ehr=Liebe), et is, qui ita laudem honoremque conſectatur, ut rationem ducem ſequatur, nec a norma diſcedat,

 is

is dicitur *modeſtus* (Ehrliebend). Cum uero quis honores, quos non capit, aut eos, quos conſequi nequit, appetit, is dicitur *ambitioſus*. Eſt enim *ambitio* (Ehr-Geitz) uitium eos honores appetendi, quos nec meretur, qui appetit, neque conſequi poteſt. Cum uero quis tam humili eſt abiectoque animo, ut famam infamiamque iuxta aeſtumet, neque de honore, aut potius honoris genitrice, uirtute cogitet, is uocabulo, barbaro illo quidem, ſed ad rem exprimendam perquam apto, *inambitioſus*, (niederträchtig) appellatur.

§ 170.

Modeſtiae modeſtorumque characteres hi fere ſunt.

I. Modeſti in eo omnes ingenii animique neruos contendunt, ut uirtutum ornamentis eniteſcant, et, quibus ornati ſunt, dotes luculentis ſpeciminibus conſpiciendas aliis praebeant, et, ſicubi opus fuerit, in lucem proferant.

II. Modeſti, ad uirtutes bonaeque mentis decus conniſi, aliorum de ſua uirtute iudicium et opinionem non tam expetunt, quam exſpectant, denegataque laude facile carent.

III. Modeſtus nec plus ſibi tribuit, nec minus, quam decet, ſed tanti ſe aeſtumat, quanti ſe eſſe uere, perſpicit. Quod qui facit, ille eſt *ſubmiſſus*, uel ut alii malunt, *humilis* (demüthig). Qui uero plus ſibi tribuit,

tribuit, quam decet, is dicitur *arrogans* (hochmüthig).

IV. Ex his, quae ſint ambitioſorum ambitioniſque notae, intelligi poteſt. Ambitioſus, omnibus licet uirtutibus nudatus, iuſto tamen impatientius id auet unice & deſiderat, ut alii bene de ipſo ſentiant.

V. Ambitioſi, nimia gloriae cupiditate accenſi, extorquere quaſi ab aliis honorem, et ad bene de ſe ſentiendum eos propemodum cogere uelle uidentur.

VI. Ambitioſi gloriae umbram, et non tam uirtutem, quam uirtutis inſignia, quae etiam ſine uirtute flagitioſisſimus quisque conſequi poteſt, conſectantur, e. gr. titulos, primum locum, cetera.

VII. Vt in aliorum animis bonam de uirtutibus ſuis excitent opinionem, ipſi ſolent ſe ſuasque collaudare uirtutes, et plerumque falſa de ſe praedicare. In quo quantum inſit deformitatis, oſtendi in diſſertatione de laude propria.

VIII. Qui ambitioſum ad ſanam redigere mentem cupit, is ipſi oſtendat, in quo uerum decus poſitum ſit, et quam uana, uel potius nulla, ſit ea gloria, quae uel in opum affluentia, uel in maiorum nobilitate, uel denique in ſpecioſo phaleratoque titulorum apparatu quaeritur.

IX. Qui abiecto eſt animo, ideo difficulter emendatur, quia nullo ſenſu honeſti

ducitur, et, pudore omni protrito, hominum de ſe iudicia honorifica malaque iuxta aeſtumat.

X. ARROGANS, quem, caue, cum ambitioſo confundas, cum ſibi tribuat plus, quam decet, peropus eſt, ut, ſi ipſum emendare, elatioresque ipſius ſpiritus reprimere uelis, oſtendas, α) quam parum, aut prorſus nihil habeat eorum, quibus ſuperbire poſſit. β) Atque adeo arrogans ad cognitionem ſui ducendus eſt, iubeaturque mentis ſuae latebras excutere, ut uideat, quam ſit ſibi curta ſupellex. γ) In primis uero ad criſtas deponendas, uanamque ſui perſuaſionem exuendam magnam habere uim putatur illud, ſi quis ſe cum aliis, qui ſunt meliores praeſtantioresque, comparare iuſſus fuerit. δ) Denique, cum arrogantis hoc uitium fere proprium ſit, ut alios contemnat, ſeque multo inferiores putet, oſtendendum ipſi eſt, quam periculoſum ſit, inuidiaeque plenum, ſe praeferre aliis, et, qui tribui dignis debet, honorem iis denegare.

CAP. VIII.

De Virtutibus in fortuna aduerſa et ſecunda.

§ 171.

Fortunae aduerſae caſus cum complurium animos ita perſaepe conturbent, ut, fracti debilita-

litatique, ad cetera munia ſua obeunda minus habeant uirium, peropus eſt, ut, qua ratione aduerſus turbidioris fortunae impetum pectus muniri posſit, in morum philoſophia doceatur.

§ 172.

Habitus actiones ſuas in fortuna aduerſa legi naturali conuenienter inſtituendi, dicitur *patientia*, quae, uel maxime, eo conſpicitur, ſi animus, in aerumnarum concuſſu, tranquillus fuerit & erectus.

§ 173.

Ad animum in rebus aduerſis tranquillandum, cum multa alia, tum, quae nunc dicemus, non exiguam habere uim uidentur.

I. Perpendas, fortunam, quae inciderit, aduerſam ad ea pertinere, quae nec noſtra prudentia, nec uiribus posſint immutari. Fruſtra ergo eſt omnis lamentatio aegritudoque omnis, qua, tantum abeſt, ut, quod tibi opinaris accidiſſe, malum tollatur et leniatur, ut potius augeatur, et tu ipſe in ulcere tuo tanquam unguis exiſtas.

II. Animus diſtincta et uiua prouidentiae diuinae cognitione imbuatur. Eſt enim prouidentia diuina, ut omnium rerum humanarum, ita fortunae uel ſecundae uel aduerſae moderatrix et domina. Cuius conſiliis ſi quis ſuo ſe dolore intercedere poſſe exiſtimet, nae is, nauiter ſe delirare, haud obſcure declarat.

III. Prae-

III. Praeterea id ad mentem in rebus aduerſis tranquillandam plurimum ualet, ſi quis, cogitationibus a praeſenti calamitatum acerbitate ad earum conſecutiones commodaque conuerſis, longe in poſterum proſpicit, expenditque, ut cum amariſſimo quoque medicamento corporis connexa ſit ſalubritas, ita ex aduerſitatibus iucundisſimos in mentem corpusque redundare fructus.

IV. Neque ſcio, num quid ad animum contra turbidioris fortunae procellas praemuniendum ſit accommodatius, quam ſi dudum ante, quam in nos impetum fecerit aduerſitas, cogitauerimus, quibus fortunae telis propoſita ſit uita noſtra, quamque uaria commutabilisque ſit ſecundae, qua fruimur, fortunae ratio.

Pertinent huc ea, quae ex TERENTIO in Metaphyſica p. 295 adduximus. Addo his ea, quae hanc in rem praeclare pronunciat CICERO. *Omnes*, inquit, *cum ſecundae res ſunt maximae, tum maxime meditari ſecum oportet, quo pacto aduerſam aerumnam ferant.* 3 Tuſcul.

§ 174.

Quemadmodum patientia ad animum tranquillandum in rebus aduerſis plurimum adfert adiumenti, ita fortitudo dirigit actiones noſtras legi naturali conuenienter in periculis adeundis. Eſt enim *fortitudo* uirtus, metum in periculis legi naturae attemperandi.

CICERO

CICERO ita definit fortitudinem: *Eſt ſcientia perferendarum rerum, uel affectio animi; in patiendo et perferendo ſummae legi parens ſine timore.* 4 Tuſcul.

§ 175.

Quae de fortitudinis natura et adminiculis adferri merentur, enunciata haec fere ſunt.

I. Qui uere fortis eſt, nec temere audet, nec inconſulte timet. Illud enim aduerſatur legi naturae, quae uitam noſtram quam diutiſſime conſeruari iubet, et, ſine ratione periculis eam obiici, uetat. Hoc itidem legi naturae eſt contrarium. Lege enim naturae ſancitum eſt, ut nos uitamque noſtram, et, quicquid bonorum diuinitus eſt nobis conceſſum, aduerſus uiolentum hoſtium impetum tueamur. Quod cum ſaepius ſine praeſentisſimo uitae periculo fieri non poſſit, manifeſtum eſt, nec timidum, nec tergiuerſantem te pericula, quae, neceſſitate cogente et pro cauſſa honeſta, ſubeunda ſunt, adire debere.

II. Si quis, nulla cogente neceſſitate, nec pro cauſſa honeſta uitam periculo obiicit, tum dicitur *audax.* Vitium illud, quo quis ſine cogente neceſſitate et ſine ratione idonea caput periculis exponit, dicitur *audacia* uel *temeritas.*

III. Quamquam ei, qui natura meticuloſus eſt, uix addes animum, quantumcunque ipſi inuitamentorum propoſueris, quae mentem ad pericula deſpicienda mouere queant;

queant; multum tamen ad timorem imminuendum haec ualebunt, ſi, α) periculum tantum non eſſe, dixeris quantum ſibi animo fingat is, qui metuit, β) ſi, plurimum ex hoſte deuicto in ipſum redundaturum eſſe emolumenti laudisque et gloriae, demonſtraueris, γ) ſi denique ipſius animo ſubieceris, quantum debeat rei publicae a cuius ſalute ſingulorum incolumitas ſeiungi non poſſit.

IV. Ad audaciam temeritatemque comprimendam pertinent cum alia plurima, tum uel maxime illud, quod inter *αὐτόχειρας* iure referendus ſit is, qui temere pericula adit, quodque plus turpitudinis, quam gloriae, ex eo naſcatur, ſi quis ſua culpa ſuoque uitio calamitates aut mortem non neceſſariam ſibi attraxerit, et quae ſunt alia plura huiusmodi.

§ 176.

Quemadmodum in rebus aſperis cauere debemus, ne ſimus animo nimis fracto et proſtrato, ita, cum proſpero fortunae flatu utimur, uidendum eſt, ne efferamur faſtidio et contumacia, animumque adeo ab inſolentia retrahamus. Virtus, dirigens in fortuna ſecunda actiones legi naturali conuenienter, dicitur *moderatio animi.*

§ 177.

Moderatioris animi adiumenta haec ſunt.

I. Co-

I. Cogita, fortunam proſperam, uno momento, conuerti poſſe in aduerſam, quam, donec eris felix, continuo, aut certo futuram, aut iam praeſentem, animo tuo ſubiicias. Metuit rebus, monitore HORATIO, ſecundis alteram ſortem bene praeparatum pectus. Lib. II Od. 10.

II. Nemo tam attrahit ſibi aliorum inuidiam odiaque, quam ii, qui antea commodis fuerunt moribus, poſtea uero imperio, poteſtate, proſperisque rebus immutantur.

III. Illud quoque, quam potes diligentiſſime, animo tecum uoluas, te, ſi reflauerit fortuna, ſique lapſu grauiore ex alto decideris, omnium expoſitum iri ludibrio, neque futurum quemquam, qui, ob priſtinam inſolentiam, uices tuas miſeretur.

CAP. IX.

De uirtutibus erga alios.

§ 178.

Quem in officiis erga alios praeſtandis utramque facere paginam, diximus, amorem, quemadmodum unicuique hominum praecipit lex naturae, ita eius excitandi alendique et conſeruandi rationem nunc diſtinctius tradamus neceſſe eſt.

§ 179.

Ad igniculos uero amoris erga alios exſuſcitandos nutriendosque plurima ſunt accommodata, ex quibus haec adduxiſſe, nobis ſuffecerit.

I. Dubitari non poteſt, quin, quo ardentius alios amaueris, hoc facilius uehementiusque aliorum animas ad bene tibi faciendum tuamque felicitatem amplificandam ſis concitaturus. Vt enim quemque tenerrime amamus, ita, niſi ſit ſine ſenſu, ſine ſapore, ad redamandum mouetur efficacisſime. Quo fit, ut, aliis amandis, nos reddamus feliciores.

II. Perquam utile eſt ad amorem erga alios excitandum, ſi, inde ab ineuntis aetatis primordiis, ita conſueſiamus, ut, quae in aliis laudabilia ſunt, egregia, et pulchra, ea, quam poſſumus acerrime, et attentis oculis contemplemur, neque eos audiamus temere, qui, quid carpant in aliis et uituperent, diligenter circumſpiciunt.

III. Amoris erga alios quaedam quaſi inuitamenta continet peruulgata illa, omniumque trita ſermonibus, regula: *Quod tibi uis fieri, idem alteri feceris, quod contra tibi non uis fieri, idem ne feceris alteri.* Fingas, te a nemine amari. Fac, te ita omnibus eſſe exoſum, ut quisque, qui eadem tecum communitate continetur, aut calumniando tuas obterat laudes, aut fortunis inſidietur,

dicatur, aut, cuniculis uelut actis, ſalutem tuam ſubuertat. Haec omnia num grata tibi erunt? Non putarim. Quid ergo? Eundem, quem hae criminationes, laeſionesque in mente tua producent, ſenſum in aliorum animis, ſi laeſeris eos, excitari putato.

§ 180.

In officiis erga inimicos occurrit uirtus, quam *Placabilitatem* ſiue *Manſuetudinem* dicimus.

§ 181.

Manſuetudinis uis maxime cernitur in ira moderanda, iniuriisque perferendis. Eſt enim *manſuetudo* uirtus, per quam actiones noſtrae legi naturali attemperantur circa iniurias, ab aliis nobis illatas.

§ 182.

Hominis manſueti haec fere indicia ſunt.

I. Homo manſuetus et placabilis nemini uult nocere et aegre facere, ne laceſſitus quidem.

II. Manſuetus ita ignoſcit, tanquam ipſe quotidie peccet, et exorabilis iſtis etiam eſt, qui dare ueniam, niſi ſibi, neſciat.

III. Qui manſuetus eſt, non malum malo compenſandi lubidine effertur, i. e. non ulciſcitur iniurias. Eſt enim VLTIO ſiue VINDICTA, nihil aliud, quam cupiditas malum malo compenſandi.

IV. Qui manſuetus eſt, generoſo animo eſt erga inimicos. GENEROSVS ANIMVS

in eo conſiſtit, ſi quis, etiamſi poſſet, non ulciſcitur iniurias, ſibi illatas.

§ 183.

Cum alia multa ad placabilitatem manſuetudinemque commouere animum poſſunt, tum haec plurimum ad hanc uirtutem colendam adferunt adiumenti.

I. Perpendas, humilis eſſe paruique animi, leuiſſimis quibusque iniuriarum punctiunculis commoueri.

Praeclarum eſt illud SENECAE. *Magni*, inquit, *animi eſt proprium, placidum eſſe tranquillamque, et iniurias atque offenſiones ſuperne deſpicere. Muliebre eſt, furere in ira, ferarum uero, nec generoſarum quidem, praemordere et urgere proiectas.*

II. Si qui ſunt, quos, putas, iniurios in te eſſe, conſidera tecum, in quo uerus honor conſiſtat, in quo turpitudo. Omnes criminationes iniuriaeque, quantae demum cunque illae ſint, nullam uim habent ad honorem uerum imminuendum, propterea, quod honor fulcitur uirtute, quae demi non poteſt.

III. Si iniurias concoquere non potes, easque ulciſci allaboras, quid efficis aliud, quam, ut et animum tuum turbatiorem reddas, et inimicum irrites, quem, ſatius erat, cedendo uincere.

IV. Denique cum omnes, quas non mereris, iniuriae inter aduerſae fortunae caſus recte referantur, intelligis, idem, quod ad aduerſam fortunam patienter tolerandam conducere diximus, moderatam iniuriarum perpeſſionem efficere.

§ 184.

§ 184.

Sunt praeterea quaedam uirtutes, quae cum officiis erga alios in ſermocinando et promittendo ſunt arcto uinculo connexae, *ueracitas* ſcilicet et *taciturnitas*.

§ 185.

Veracitatem dicimus uirtutem, quae dirigit ſermonem legi naturali conuenienter, ſiue cum in ſermone adeſt conuenientia oris et mentis.

§ 186.

Quamquam incidunt tempora, cum falſum dicere non licitum modo, ſed etiam neceſſe eſt, id, quod ſupra oſtendimus, uiri tamen boni eſt, non fallere alios mentiendo, neque temere aliud in lingua promtum, aliud in pectore clauſum habere. Cauſſae hae ſunt:

I. Quisquis aſſuetus eſt mendaciis, aliosque, orationis uanitate adhibita, ſemel iterumque in fraudem induxit, nae is, cum mendacium diligenter inſpectum, perlucet, efficiet, ut nemo ipſi habeat fidem. Fide uero amiſſa, quam utilitatem praeſtabis ſocietati?

Recte CICERO: *ubi quis ſemel peierarit (nihil autem intereſt inter periurum et mendacem), nam qui mentitur, peierare conſueuit, ei credi poſtea, etiamſi per plures Deos iuret, non conuenit*, Pro C. Rab. Poſthum.

II. Qui fingendo ementiendoque fucum facit aliis, is turpitudinis notam ſibi ipſe inurit, recteque ab aliis habetur ueterator, cuius conuictum conſuetudinemque, ut quis-

queeſt bonae mentis uirtutisque amantiſſimus, ita ſolicitiſſime uitat.

III. Neque fieri poteſt, quin ii, qui tum demum, cum, conſutis dolis, mendaciisque confictis, deludunt alios, lepidi ſibi argutulique uidentur, in omnia proni ruant flagitia, quae mentiendi artificio tegi callide uelarique poſſe arbitrantur. Atque ita proponunt ſibi impunitatem, quae peccandi maxima eſt illecebra.

§ 187.

Veracitati adiungimus *taciturnitatem*, quae eſt uirtus dirigens actiones noſtras in ſilentio, legi naturali officiisque conuenienter.

§ 188.

Quae quidem uirtus, dici non poteſt, quam neceſſaria ſit in ſocietate colenda, quamque admirabiles ſui concitet amores.

I. Nihil tam attrahit et allicit aliorum beneuolentiam, quam taciturnitas; at, qui, rimarum pleni, hac atque illac perfluunt, effutiuntque ea temere, quae ſibi commiſſa ſunt, ii omnium animos abs ſe abalienant, pluribusque perſaepe inconſulta garrulitate ſua ſunt exitio.

Scite HORATIVS:

- - *Commiſſa tacere,*
Qui nequit; hic niger eſt, hunc tu Romane caueto.
Sat. 4 L. I.

II. Huc accedit, quod is, qui, quicquid in buccam uenit, garrit, haud raro ſe turpiter det,

det, cum effutiat ea, quae turpitudini ipſi ſunt, quaeque reticeri et ſua et rei non nunquam publicae, intererat. A taciturnitate *moroſitas* eſt diſtinguenda, quae conſiſtit in obſtinato ſilentio, cum nonnulli id, quod cum aliis communicare poterant et debebant, ita premunt mente, ut in congreſſionibus familiaribus, quae ſermonibus, ultro citroque habitis aluntur, obmutuiſſe uideantur.

Dicacitas et *Obſcenitas* in ſermonibus cum aliis magnopere noceat, illa quidem, famam innocentium arrodendo, haec uero libidines incendendo: manifeſtum eſt, dicacitatem aeque ac obſcenitatem eſſe, tanquam uitia teterrima, euitanda. Accedit, quod, qui dicaces nimium ſunt, plerumque funeſtiſſima ſibi arceſſant fata, id, quod in diſſertatione: de Satyricis infelicibus, uberius demonſtratum dedi.

FINIS ETHICAE.

INSTITVTIONES POLITICAE.

Prolegomena.

§ 1.

Philoſophia, quam uocant, actiua tres complectitur diſciplinas, id quod ſupra iam monuimus. § 17 Log. Leges, ad quas qui uitam componunt, *iuſte* agere dicuntur, explicat *ius naturae.* Rationem modumque *boneſte* uirtutique conuenienter uiuendi docet *Ethica.* At, quomodo prudenter decenterque ſuas quisque actiones, cum ſi ſolus fuerit, et ſecum quid egerit, tum ſi cum aliis rem habuerit, inſtituere debeat, id uero non rectius, quam in *politica*, tradi poſſe, putauerim.

§ 2.

Politicam, ergo eam uoco diſciplinam, quae regulas prudentiae exponit.

Non me fugit, ſignificationem uocis *Politica* tam late patere, ut alii aliam ei ſententiam ſubiici uelint. Sunt, qui per *politicam* intelligunt aſtutiam ſimulandi diſſimulandique, et neſcio quam, artem alios fallendi. Hinc fit, ut eum uulgo *Politici* nomine inſigniri audias, qui, utor KIRCHNERI uerbis, de Legat. L. I c. IV *ad omnium nutus frontem componit, quod in Comicis ſpectaculis Gnathonum eſſe uidemus, omnibus arridet, geſtibus peregrinis crurumque flexionibus ſcite uti, ſeria ſalesque tempori accommodare, principum gratiam uenari, hominum fauores aucupari,* *qui*

qui cum omnibus ludere, bibere, naſo quemuis ſuſpendere, dicteria iacere, et in communis uitae ſcena, quamuis, ut dicunt, perſonam apte, h. e. ſimulate agere nouit. Alii, ratione ſtirpis, unde ducta eſt uox *politicae*, habita, paullo arctioris limitibus id uocabulum definiunt. Eam nimirum prudentiam, quae in iis, qui ad clauum reipublicae ſedent, uel in ratione adminiſtrandae reipublicae conſpicitur, dicunt *politicam.* Cuius duas conſtituunt partes. Alteram eſſe, aiunt, *priuatam*, quae ad rem principis familiarem, negotiaque domeſtica prudenter moderanda refertur. *Publica* uero ipſis dicitur, quae in regulis prudentiae, ad ciuitatem regendam ſalutemque imperii ſtabiliendam pertinentibus, explicandis uerſatur. Haec κατ' ἐξοχὴν dicitur *politica.* Ea prudentia, qua ciues, in ſuis quisque negotiis, reque maxime familiari, ad ſtatus ſui conſeruationem incolumitatemque diriguntur conformanturque, appellari ſolet *oeconomica.* Vid. CANZ. in *Diſciplinis moralibus* p. 1158.

§ 3.

Cum, quicquid huius eſt ſcriptionis, eo pertinere uelimus, ut iuuentutis, cultioribus litteris in ſchola ad humanitatem erudiendae, commodis inſeruiat; non tam id agendum nobis nunc putamus, ut prudentiam principum in regenda familia moderandisque reipublicae rationibus copioſius exponamus, quam in eo uerſabimur, ut, quas quisque prudentiae regulas, in uita priuata, negotiisque ſuſcipiendis, ſectari debeat, tradamus.

§ 4.

Atque ita intelligitur, nos uocem *Politicae* paullo latius extendere, quamcunque prudentiam agendi, ſiue ſit publica ea, et ad imperium pertineat, ſiue ſit priuata, hoc nomine intelligi poſſe, opinati.

§ 5.

Cum iuuenibus, litterarum, futuraeque adeo felicitatis ſtudioſis, nihil plus adferat commendationis, quam *decori* ſtudium; nonnulla de *Decoro* adiiciemus, et, quid uel in externo cultu, uel in ſermone, uel in geſtibus, offendat alios, quidue placeat, et politicorum ſit, exponemus.

§ 6.

Ex his nullo negotio intelligis, peropus eſſe, ut primum *prudentiae*, quae *politicae* uelut anima eſt, eamque totam conſtituit, notionem diſtinctius euoluamus, rationemque et modum *prudenter uiuendi* oſtendamus.

CAP. I.

De prudentia generatim conſiderata regulisque prudentiae.

§ 7.

Quamquam omnes actiones, quas philoſophia actiua praeſcribit, eo referri debent, ut ueri nominis felicitas acquiratur, acquiſitaque conſeruetur, alias tamen alio modo ad felicitatem nobis uiam munire, comperimus.

§ 8.

Diuerſi ſcilicet ſunt generis actiones. Aliud eſt *iuſte* agere, aliud *honeſte*, aliud denique, *prudenter* agendi rationem inſtruere. *Iuſte* agit is, qui, ex praecepto Iuris prudentiae naturalis, actiones

nes ad leges componit, quamuis nondum uoluntatem emendauerit. *Honeſte* is agere dicendus eſt, qui non modo externas actiones legi conuenienter inſtituit, uerum quoque, duce uirtute, lubens et ſponte id, quod honeſtum eſt, felicitatique conſentaneum, ſuſcipit, quamuis nec lege nec ui externa ad ita agendum adigatur.

Si Caius neminem laedit, ſi damnum, quo adfecit alterum, reparat, tum *iuſte* agit. Lege enim cogitur. At, ſi quis pauperibus, ſolo amore ductus, multa largitur beneficia, ſi quis inimico, a quo uehementiſſime laeſus fuerat, in rebus aduerſis ſalutem opemque fert, eumque ex praeſentiſſimo periculo ſeruat, tum *honeſte* agit.

§ 9.

Ecquis uero *prudenter* agit? Quae quaeſtio ſolui non poteſt, niſi, quae ſit *prudentiae* natura, forma, et indoles, intelligatur.

§ 10.

Prudentiam, diximus, nihil aliud eſſe, quam facultatem, adiumenta, quae ſapienter excogitata ſunt, promte et ita exſequendi, ut ſtatus noſtri conſeruatio felicitasque externa obtineatur (§ 141 Ethic.).

§ 11.

Qua definitione haec continentur enunciata.

I. Quae prudentia exſequitur, ea, ſapientiae ope, iam antea decreta ſunt, ſiue, ut CANZIVS loquitur, ſapientia delineat, exſequitur prudentia. In diſcipl. moral. p. 223.

II. Vt ita pateat, ſapientiam et prudentiam commune habere uinculum, et arcta quadam cognatione inter ſe contineri.

III. Prudentiam ergo ſine ſapientia locum habere non poſſe, quis non uidet?

IV. Cum ſapientia ſit ſcientia felicitatis (§ 139 Eth.) prudentia ſine ſapientia eſſe nequeat (n. 3) apparet, prudentiam, niſi ad felicitatem acquirendam conſeruandamque referatur, eſſe nullam.

V. Quoniam felicitas, niſi uirtute adiutrice, parari non poteſt (§ 44 Ph. pract.), conſequens eſt, ut prudentia uirtutis quaſi fulturis nitatur, legibusque honeſtatis, pietatis, iuſtitiaeque dirigatur.

VI. Si quando ergo fit, fieri autem perſaepe ſolet, ut uel finis, qui quaeritur, ſit illicitus regulisque honeſti et iuſti contrarius, uel, quae ad finem bonum laudabilemque comparantur excogitanturque, remedia uitii quid habeant, et turpia ſint, tum id *aſtutiam* rectius dixeris, quam prudentiam.

Inſigne exemplum aſtutiae habes in argentario illo Syracuſano apud CIC. L. III c. 14 de offic. qui ad finem ſuum conſequendum, ut ſcilicet iuuenem locupletem, et cupidum argento emungeret, tam apta adhibuerat remedia, ut nihil ad utilitatem, quam conſectabatur, adipiſcendam accommodatius eſſe poſſet.

§ 12.

Quia prudentia in eo uerſatur, ut ad finem obtinendum adiumenta adhibeantur apta (§ 10), finis uero, et, quae eidem obtinendo idonea ſunt, reme-

remedia nexu quodam inter ſe deuinciantur (§ 130 Met.), ſequitur, ut prudentia ſine facultate nexum rerum perſpiciendi eſſe non poſſit. Facultas uero nexum rerum ueritatumque perſpiciendi dicitur *ratio* (§ 212 Met.). Ergo, a recta ratione prudentiam ſeiungi non poſſe, intelligitur.

§ 13.

Ex pluribus remediis, quae ad finem praeſtitum obtinendum pertinent, alterum altero melius eſt et aptius, uiaque expeditiori ad id, quod cupimus, ducit. Prudentiae ergo eſt, non modo haec remedia noſſe acurate, et inter ſe comparare, ſed illud quoque, quod optimum aptiſſimumque eſt, eligere et exſequi. Quod cum ſine deliberatione conſilioque fieri nequeat, apparet, deliberationem conſiliumque velut prudentiae eſſe animam, unicumque fundamentum.

§ 14.

Deliberatio uero uel maxime id poſtulat, a) ut perſpicias, quanti momenti ſit bonum, quod quaeritur, b) ut impedimenta, quae praeter opinionem incidere poſſunt, omneque conſilium eludunt, ſolicite perueſtigentur, deque iis tollendis cogitetur, c) ut omnia fortuita et externae περιςάσεις expendantur, ratione et temporis, loci, rei ipſius, hominumque habita, a quibus difficultates et obſtacula oriri poſſunt. Qua quidem in re plurimum nos iuuat experientia et propria, et aliena, ſiue hiſtoria, quam recte prudentiae magiſtram dixeris.

§ 15.

§ 15.

Cum prudentiae finis felicitas ſit (§ 11 n. 4), non internam quidem felicitatem, in mentis tranquillitate et liquida uoluptate poſitam, uirtutisque ſtudio parandam, excludi hic prorſus uolumus, at id tamen, uel inprimis, negotii ſibi dat prudentia, ut externae felicitati conſulat, commodisque hominum, ueluti opibus augendis, honori amplificando, fortunaeque uel parandae uel ſtabiliendae ſeruiat.

§ 16.

Prudenter ergo actiones ſuas inſtituit is, 1) qui eo refert actiones ſuas, ut ſtatus ſui conſeruationem felicitatemque externam promoueat, 2) qui nonmodo de idoneis aptisque ad fines conſequendos adiumentis eſt ſolicitus, ſed ea quoque dextre et tam ſcienter applicat, ut, quem animo deſtinauit, finis facillime obtineatur, 3) qui impedimenta, ſi quando ex tranſuerſo obiici ſenſerit, remouet, ne quid ſuperſit, quod conſilium eludat, felicitatique, quam animo conſectatur, intercedat, 4) qui denique ita omnes, quae rem quampiam comitantur, περιςάσεις perueſtigat et explicatas habet, ut, quid hoc illoue tempore, hoc illoue loco, ſuſcipiendum ſit, quidue maxime commodis ſuis ſeruiat, perſpiciat.

§ 17.

Dubium non eſt, quin prudens, ita agendo, normam quandam, legesque ſequatur, quibus cogitationes ſuas, conſilia, actionesque conformet, et dirigat. Quas quidem regulas, quamuis, ob infinitam fere περιςάσεων, quae incidunt, uarietatem

tatem complicationemque, difficile admodum ſit, ita tradere, ut quaeque ſingulorum facta ad eas, tamquam ad certam normam, inſtitui debeant; perutile tamen erit, praecipuas praeceptiones, ad quas, qui prudenter agere uolunt, ſe fere componunt, iuuentuti familiares reddere, easque ex iis, quae actionem quamque circumſtant, quaeque fortuita ſunt, eruere.

§ 18.

Prudentiae regulas nominamus, quae non, ut leges naturae, ſunt immutabiles, neque iuſtum et honeſtum ita praecipiunt, ut ad eas perfecte quis obligari poſſit, ſed ex rei uel ſuſceptae, uel ſuſcipiendae natura et determinationibus aliam aliamue ſubire poſſunt mutationem modumque, in hoc illoue caſu indiuiduo commodis ſuis ſeruiendi definiunt.

§ 19.

Quemadmodum ergo leges *iuſti*, quas tradit iurisprudentia naturalis, et leges *honeſti*, quas ſancit Ethica, facienda iubent, et omittenda vetant; ita regulae prudentiae, quae tantum actiones licitas dirigunt, ſuadent, uel diſſuadent, ut commodo tuo conſulas, et, quod ſtatui tuo externo nociturum uidetur, declines.

Cum prudentia ſine uirtute, ſine pietate et iuſtitia nulla ſit (§ 11 n. 5), conſequens eſt, ut regulae prudentiae legibus naturae honeſtatisque non debeant eſſe contrariae. Vtile enim, quod ſuadent, non debet honeſtum iuſtumque tollere, neque uera eſt utilitas, quae cum turpitudine coniuncta eſt, id quod CICERO Lib. III de off. uberius diſputauit.

§ 20

§ 20.

In his prudentiae regulis tradendis eum commemorandi ordinem ſeruabimus, ut, quemadmodum in iuris prudentia naturali docuimus, quid ſit iuſtum cum in officiis erga nos ipſos, tum in iis, quae erga alios obſeruanda ſunt, denique quid in dominio ſermonibusque lex naturae exigat, ita nunc explicemus, quid in his omnibus prudentia requirat, ſeriem capitum iuris naturae, tanquam filum, ſecuturi.

CAP. II.

De regulis prudentiae circa officia erga nos, ſpeciatim erga animum.

§ 21.

Quae lex naturae aduerſus nos obſeruare iubet, officia pertinent aut ad animum, aut ad corpus, aut ad ſtatum externum. Regulae ergo prudentiae itidem uel ratione animi, uel corporis, uel ſtatus externi, poterunt conſiderari.

§ 22.

Cum animus humanus uel cognoſcendi, uel appetendi facultate, ſiue, ut cum ueteribus loquar, uel intellectu, uel uoluntate ſit inſtructus; praemittamus, neceſſe eſt, regulas prudentiae in intellectu colendo obſeruandas. Quae ceteraeque omnes facilius intelligi poterunt, ſi praeſtruatur, fun-

fundamenti loco, praecipua generaliorque prudentiae regula, cui reliquae, quae ſpecialius, quid faciendum omittendumque ſit, indicant, ſubiectae ſunt.

§ 23.

Generalem hanc prudentér uiuendi normam hoc enunciato contineri, putauerim. *Fac ea, quae circumſpectis negotii ſuſcipiendi ſingulis momentis, rationibusque ſubductis, probabilius cognoſcis commodis tuis inſeruitura, optabilemque promittunt exitum, et intermitte ea, in quibus locus, tempus, ſpatium, occaſio, et aliae res circumſtantes, ſpem negotium feliciter perficiendi, minuunt et tollunt.*

LEHMANNVS, philoſophus quondam Ienenſis, et praeceptor noſter, poſt fata uenerandus, hanc generalem formulam, ſine qua prudenter agendi rationem conſtare non poſſe, putat, conſtituit: *Quodcunque res circumſtantes externae ac fortuitae cuiusdam rei aut negotii ſuadent uel diſſuadent, illud agendum erit aut intermittendum.* Conf. eius Inſtitutiones prudent. natural. p. 11.

§ 24.

Praefulta ita generaliori regula, ad quam qui actiones ſuas attemperant, *prudentes* uocantur, nunc ſpeciatim conſiderare iuuat, quibus prudentiae regulis ingenii cultura dirigi poſſit, et ad uſum uitae conformari.

§ 25.

In intellectus emendatione, ad quam naturae lege adſtringimur, haec prudentiae regula prima fere eſt et praeſtantiſſima: *Quicquid ad diſtinctam ueri bonique cognitionem adfert adiumentum, id* con-

conſectare et agas. Quicquid contra eandem impedit, id fuge et tollas e medio.

§ 26.

Prudentis ergo eſt, non tam de eo cogitare, ut nimis multa ſciat, quae neſciſſe ſaepius rectius fuerat, quam ut, quae ſcit, ſolide, diſtincte, penitusque perſpecta habeat. Quod philoſophi ita enuntiant, *cognitio intenſiua eſt praeferenda extenſiuae*, ſiue, praeſtat, pauca, ſed ſolide, noſſe, quam multa confuſe et ita, ut eorum ſuperficiem primoribus tantum labris deguſtaſſe uidearis.

§ 27.

Cum infinita eorum, quae diſci cognoſcique poſſunt, ſit multitudo et uarietas, mens autem ſuis, exiguis ſane, limitibus definita, nec capiat, nec capere poſſit omnia, prudentiae eſt, ea ſeligere, quae ſunt fini cuiusque accommodatiſſima (§ 11 n. 6).

§ 28.

Neceſſaria ergo, i. e. ea, ſine quibus finis obtineri nequit, ſunt praeferenda utilibus, utilia iucundis, fere, ut prudentes mercatores, ad mercatum profecti, non quiduis, quod uſui eſſe poterat, emunt, ſed quod neceſſe eſt.

Illuſtraui haec uberius in I. N. § 71.

§ 29.

Ad ſolidam diſtinctamque ueri bonique cognitionem, qua intellectus emendatio continetur, plurimum ualet illud, ut ordine omnia cognoſcan-

ſcantur, et in diſcendo a facilioribus ſemper progrediamur ad ea, quae pluſculum habent difficultatis.

§ 30.

Prudens ergo in ingenii cultura intelligendique ui perficienda, quanto poteſt maximo ſtudio, εὐταξίας leges ſeruat, nec, quae ultimo reponenda erant loco, praemittit, nec, quae praefulcienda fuerant fundamenta, iacit tum demum, cum compages iam exſtructa fuerit.

Quanta uis ſit ordinis cum in omni uitae ratione, tum uel maxime in ingenii bonarumque artium cultura, feſtiua narratiuncula declaraauit MELANCHTHON. *Fuit apud nos*, inquit, *morio quiſpiam*, *qui in heri culinam ex more ligna ferebat. Is ſolitus eſt*, *ex infima ſtrue ea reuellere, quae moueri ſine magno negotio non poterant; interrogatusque*, *cur id faceret*, *reſpondit*, *ſe difficillimam laboris partem primum confecturum*, *ſumma illa facilius moueri; nec uidit*, *quantum referret*, *ſingula ordine tollere. Huius mihi perſimiles uidentur*, *qui*, *faſtiditis his artibus*, *ad ſublimia prouolant. Nam et augetur diſcendi labor*, *et incommodius omnia tractantur*, *quum nondum ſint perpoliti primis rudimentis.* In ſelectarum declamationum ſuarum Tom. I p. 421.

§ 31.

Hoc clarius diſtinctiusque rem quamque cognoſces, quo crebrius id, quod didiciſſe tua intereſt, animo fueris contemplatus, quoque magis repetitionem tibi habueris commendatam, et ea, quae legiſti et audiuiſti, ueluti cibum remanſum, reguſtaueris. Prudentiae ergo eſt, iterum iterumque lecta audiraque repetendo, rerum perceptarum imagines inſtaurare.

§ 32.

Caue, ne accedas, inuita Minerua, ad culturam ingenii. Satius eſt, opera manuaria uictum quaeritare, quam Muſarum, quas iratas habes, ſacris initiari, atque ita barbarorum gregem augere, et dedecorare litterarum nomen, dedecorare ſcholas, magiſtrorumque auctoritatem.

§ 33.

Prudentiae ergo eſt, prius, quam ad ſtudia, quorum adiumenta intellectus emendatio deſiderat, te contuleris, ingenii uires diligentius explorare, aut alios, qui de ingeniis exiſtimare poſſunt, in conſilium adhibere, eosque, tamquam utiliſſimos conſultores, ſequi.

Quemadmodum non cuilibet agro quodlibet ſemen temere committis, ſi frugum exſpectas ubertatem, ſed cuiusque fundi naturam feracitatemque prius, quam ſementem feceris, diligentius exquiris, ita plurimi refert, explorari, quae omni bonarum genere artium cenſeri debent, ingenia, ut aliis ſubueniatur conſilio, alia uero, quae ſibi conuenientiſſima ſunt, ſtudiis operentur, alia denique mature a litterarum cultu ad opificia ſe conferant, quae plus lacertorum, quam ſapientiae, plus roboris, quam ingenii depoſcunt.

§ 34.

Cum uariae ſint mentis humanae facultates, neutram non excolendam perficiendamque eſſe ſuadet prudentia. Neque enim illorum mos probandus eſt, qui, uinculo, quo animi uires inter ſe deuinciuntur, ſoluto, uel ſoli memoriae acuendae intenti ſunt unice, iudicandi autem uim incultam deſertamque relinquunt, uel iudicium limant,

manæ, memoriae autem ingeniique aciem hebeſcere patiuntur.

§ 35.

Quia uero omnes animi dotes, ob nimiam diuerſitatem, non pari ſtudio ſimul perpoliri poſſunt, iis, uel inprimis, perficiendis plurimum ſtudii operaeque impendendum eſt, in quibus tribuendis naturam maxime fautricem experti ſumus.

§ 36.

Vides ergo, cur, ſi prudentiae uocem audias, iuuenibus adoleſcentulisque ea ſtudia ſint commendanda, quae plus memoriae aut phantaſiae, quam iudicii, depoſcant. In iuuenum enim memoria, tanquam in molli cera, rerum omnium ſimulacra, nullo negotio fingi poſſunt et inſculpi.

Praeclare, ut multa QVINCTILIANVS. *Pueri ſtatim quam plurima ediſcant, et quaecunque aetas operam iuuandae ſtudio memoriae dabit, deuoret initio taedium illud et ſcripta et lecta ſaepius reuoluendi, et quaſi eundem cibum remandendi.*

§ 37.

Prudentiae ergo eſt, linguarum ſtudia, hiſtorias, Geographiam, poëſin, aetate iuuenili, diligentius tractare, philoſophiam, et, quae iudicii acrimoniam poſcunt, aetati paullo profectiori reſeruare.

§ 38.

Prudens in intellectu emendando non inanes ſectatur ſubtilitates, quae ad oſtentationem in-

genii aliquid, ad uitae uſum felicitatemque nihil adferunt adiumenti.

Nouit enim, non ſcholae, ſed uitae eſſe diſcendum.

§ 39.

Prudenter diſcendi rationem inſtruis, ſi id ſtudiorum genus delegeris, ad quod naturali te impetu inſtinctuque ferri ſentis.

§ 40.

Inter adiumenta praecipua cognitionis parandae referri ſolent: *auditio*, *lectio*, *meditatio*.

§ 41.

Male rationibus ſuis conſulunt, qui, ſine inſtitutione, ſuopte ingenio, eruditos ſe euaſuros eſſe opinati, ad praeceptores mortuos potius, quam uiuos, ſe conferunt, domique totos dies libris impalleſcunt, audiendi opportunitate temere dimiſſa. Αὐτοδίδακτοι uocari uolunt. Quo quidem hominum genere, neſcio, an quid ordinis in ſtudiis colendis tam neceſſarii, leges magis peruertat.

Recte PLINIVS: *Legendi ſemper occaſio eſt, audiendi non ſemper. Praeterea multo magis, ut uulgo dicitur, uiua uox afficit. Nam licet acriora ſint, quae legas, altius tamen in animo ſedent, quae pronunciatio, uultus, habitus, geſtus etiam dicentis adfigit.* Lib. II Ep. 3. Cum quo conſentit QVINCTILIANVS, qui, *licet ſatis*, inquit, *exemplorum ad imitandum ex lectione ſuppeditet*, tamen *uiua illa, ut dicitur, uox alit plenius, praecipueque eius praeceptoris, quem diſcipuli et amant, et uerentur.* Lib. II Inſtit. Or. Cap. 2.

§ 42.

Plurimum autem refert, teſte PLINIO, a quo potiſſimum accipias bonas artes. In deligendis ergo, quos audias, praeceptoribus, prudenter ages, ſi ab eorum ore pependeris, qui rem, quam docent, exquiſite planeque intelligunt, qui, docendi dote inſtructi, perſpicue animi ſenſa expromunt, qui omnia, quae tradunt, acri magnoque iudicio ab origine, cauſſisque primis, repetunt diſcernuntque, qui denique, recitationes ſuas non tam ad oſtentationem ingenii, quam ad uitae uſum referunt.

Talis ſit is, qui nos docet, qualem PLINIVS exemplo Iulii Genitoris nobis proponit. *Nihil*, inquit, *ex hoc uiro, filius tuus audiet, niſi profuturum, nihil diſcet, quod neſciſſe rectius fuerit.* Lib. III Ep. 3.

§ 43.

Caue, eum praeceptorem eſſe optimum exiſtimes, et fideliſſimum, cuius ſcholae auditorum frequentia florent, quique tibi ab aliis maxime commendatur.

Fit enim perſaepe, ut plurimi, maxime in Academiis, antecedentium gregem ſecuti, uia, qua itur, eant, non qua eundum erat.

§ 44.

Caue, ne nimia collegiorum, quae uocant, multitudine, mentem diſtrahas. Plerumque, qui multa breui tempore diſcenda putant, nihil, rerum cognoſcendarum uarietate et copia obruti, diſcunt.

Eleganter BÜLFINGERVS: *Sex, octo, decem, horas continuas adire Magiſtros uaria docentes, eo quidem*

 ſine,

fine, ut biennii, uel triennii ſpatio curſum abſoluas academicum, hoc idem eſt, ac ſi tria per diem prandia treſque coenas ſumere pueri inſtituerent, ut paucioribus ſcilicet adoleſcant. Quo ſi finem aſſequi liceret, credo, principum filios ſexto iam anno, et fortaſſis citius maiorennes fore. Vid. eius Oratio de praecipuis quibusdam diſcendi regulis ex comparatione corporis et animi erutis. p. m. 25.

§ 45.

Non modo ſolertes peritosque bonarum artium Magiſtros, augendae perficiendaeque cognitionis tuae cauſſa, continenter audire decet, uerum quoque, ſi eos adeundi copia tibi dabitur, cum iis familiarius uerſare, pluresque horas interrogando, colloquendo, commentandoque conſumes.

Nunquam rectius feliciusque diſcitur, quam ſi praeceptor in amicum tranſeat.

§ 46.

Ad lectionem quod attinet, has fere regulas prudentiae tibi commendauerim.

I. Prius, quam ad legendos libros te accinxeris, ſolicite disquiras, quinam ex pluribus, qui proſtant, ſint in quoque diſciplinarum genere, optimi, et quinam ex optimis ſint rationibus tuis, inſtitutoque conuenientisſimi.

II. Lectionem confuſam et uagam fuge, de quo ſcite commentatur SENECA in Epiſtola II.

III. Orationis, ſi quando alias, in librorum lectione rationem habeto. Atque adeo

ab

ab iis ordiaris, qui ceteris intelligendis ſubſeruiunt.

IV. Eos, quos antiquitas tulit, libros diligentius legas, quam illos, qui noſtris temporibus ſunt procuſi.

V. In legendo, ne nimium fidas interpretationibus aliorum, ſed qua quisque ſcriptor mentem ſuam explicauit, lingua librum euolue.

VI. Praepropera feſtinatio, cum ſemper alias, tum uel maxime in libris legendis nocet. Attentionis enim incidit neruos, et clarae diſtinctaeque rerum cognitioni mirum quantum officit.

Nonnunquam tamen commendatur lectio, quam uocant, *curſoria*, quae cum *ſtataria* non inutiliter permutatur. Vid. GESNERI Praefationem LIVIO praefixam.

VII. Si quos ſcopulos initio tibi in legendo obiectos ſenſeris, caue, librum de manibus deponas, eumque obſcuritatis incuſes. Diligentiam ſi intenderis, ſenſum, quem ſaepius in profundo abſtruſit Auctoris acumen, erues.

VIII. Quos moribus nocituros noſti, libros ne in manus ſumito, iisque ſubſtitue tales, qui te meliorem doctioremque dimittunt.

IX. Quaecunque legeris, repetendo, meditando, excerpendo in ſuccum et ſanguinem conuertas. Quo pertinent illa PLINII: Non multa, ſed multum. Lib. VII Epiſt. 9.

CAP. III.
De Regulis Prudentiae circa uoluntatem.

§ 47.

Quae de uoluntate emendanda diximus, Cap. IV. Iur. Nat. eo pertinent, ut intelligatur, ad quidnam, ratione uoluntatis, obligati ſimus. Cum uero uoluntatis emendatio prudentiae regulis adiuuari queat, oſtendemus, quid περιστάσεις, hic concurrentes, tanquam utile ſuadeant, quidue, tanquam minus utile diſuadeant.

§ 48.

Prudens quemadmodum in eo cupide elaborat, ut uel uirtutes uel naeuos, qui ipſi adhaerent, penitius inſpiciat; ita uel maxime de eo ſolicitus eſt, ut *paſſionem*, quam uocant, *dominantem*, qua identidem inquietari, ſolicitari et conturbari ſolet, non modo perſpectam habeat, ſed eam quoque redigat in ordinem, ne ſuam utilitatem ipſe impediat, aliisque ſe exoſum reddat.

§ 49.

Ecquid uero illud eſt, quod uocamus *Paſſionem dominantem?* paucis expediri poteſt quaeſtio, ſi peruulgatum illud: *Sua quemque trahit uoluptas:* recte intellexeris. Quamuis enim omnes homines nunc his, nunc aliis cupiditatibus, quaſi turbine, abripiantur, nemoque ſit, qui non uim impetumque ſingulorum affectuum, diuerſis tempori-

poribus, ſentiat; alius tamen peculiari quadam et quaſi propria cupiditate, uel ob aetatem, uel ob corporis, alio alioue ſanguine repleti, conſtitutionem, uel ob educationis uitium, uel ob plurimas alias cauſſas maxime trahitur, et uel inuitus, in tranſuerſum rapitur.

MAYERVS in diſſertatione de *Affectu dominante* eum ita definit: Eſt motus uoluntatis ſiue appetentis, ſiue fugientis, ex iteratione crebriori ortus, huic uel illi ſubiecto non tantum peculiaris, ſed etiam frequentius erumpens in eodem et in reliquos affectus, totumque adeo in hominem dominium exercens, cum ſanguinis ſpirituumque animalium commotione extraordinaria et hominis quandoque ipſius exitio coniunctus. § 4.

§ 50.

Ita uideas, nonnullos ita *uoluptate* capi et irretitos teneri, ut nihil, niſi quod iucundum eſt, et ad ſenſus ſuauiter affluit, cogitent, appetantque. Alii *ambitione* et internis gloriae ſtimulis ita concitantur, ut non, niſi ad magna et excelſa, cogitationes ſuas conuertant, ſummam felicitatem in laude amplitudineque dignitatum poſitam, arbitrati. Alii denique, accumulandis exaggerandisque opibus unice intenti, omnia quaeſtui habent, aliorum incommodis commoda ſua aucturi. Illos uocamus *uoluptuoſos*, iſtos ambitioſos ſiue *cholericos*, hos *auaros* ſiue *melancholicos*.

Idque ipſum eſt, quod Iacobus docet Cap. I uerſ. 14. Ἕκαστος, inquit, πειράζεται ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος.

§ 51.

Quas ſigillatim uel uoluptuoſo, uel ambitioſo, uel melancholico prudentiae regulas commendandas putemus, deinceps dicemus, ſi prius, quid in affectibus moderandis generatim ſuadeat prudentia, explicatum dederimus.

§ 52.

Cum prudentia uirtute nitatur, nec ſine ſtudio iuſti honeſtique eſſe poſſit (§ 11 n. 5), conſequens eſt, ut, quo quisque prudentior eſt, tanto emendatiorem uoluntatem reddat, et in uirtute longius progrediatur.

§ 53.

Quod cum fieri non poſſit, niſi cupiditatibus, quae cum uirtute habent nullum commercium, frena iniiciantur, id agit prudens, ut libidines refrenet, iram coërceat, ceteras animi labes repellat.

§ 54.

Cum uero uitioſae propenſiones, uno momento, radicitus extrahi non poſſint, ὁρμὴν et uim earum retinet, cauetque, ne hoſtis, qui intus inſidias ſtruit, foras prorumpat, et uerbis, geſtibus, motuque corporis turbulento et indecoro ſe conſpiciendum praebeat.

§ 55.

Inprimis prudentiae ratio exigit, ut primis, qui repente animum aderiuntur, motibus obſiſtas, ſcintillulisque alimenta ſubducas, ne in ignem erumpant.

§ 56.

Cauet prudens, ne quid in ipſo affectuum aeſtu ſuſcipiat. Actionem potius tamdiu differt, donec exaeſtuans ſanguis, qui mentem de ſtatu ſuo deiicit, conſiliumque impedit, deferbuerit.

§ 57.

Prudens omnes adfectus in inſtrumenta uirtutis conuertit, et ſi quando cupiditatum impetui minus par eſt, non haſtam abiicit, ſed, redindegratis ad pugnandum uiribus, nouum init certamen, donec, obtrito hoſte, uictor abierit.

§ 58.

In primis *affectum dominantem*, qui animo maxime inſidias ſtruit, celat prudens alios, eumque diſſimulando tegit, ne, impotens ſui, uel ludibrio aliorum ſe exponat, uel contemnatur ab iis, cum quibus uiuit et uerſatur, uel inimicis arma ſubminiſtret, ad ſalutem ſuam, non modo tecte et cuniculis uelut actis, uerum quoque aperte ſubuertendam.

§ 59.

Hac cautione uel maxime opus eſt, ſi ad *uoluptatem* te ſenſeris paullo propenſiorem. Quod ut magis intelligi poſſit, age uideamus, quae ſit *uoluptuoſi* imago et forma, quae eius uirtutes, aut uirtutum potius ſimulacra, quae uitia, qui naeui et maculae, et ex his regulas prudentiae nonnullas concinnemus.

§ 60.

§ 60.

Quae putantur uirtutes *uoluptuoſi* ſiue *ſanguinei*, hae fere ſunt: a) humanitate comitateque plenus eſt; b) ad officia aliis praeſtanda paratiſſimus, omnibus obuius et expoſitus; c) placabilis et ad ignoſcendum aliis promptus; d) ad miſericordiam procliuis; e) miti et tractabili ingenio; f) facilis et benignus; g) ſine dolis, ſine ſuſpicione; h) aperti pectoris; i) facetus et dulcis feſtiuique ſermonis; k) aliis placendi ſtudioſus.

§ 61.

Vitia uero et corruptelae *uoluptuoſorum*, ſi quaeras, his continentur. Voluptuoſus eſt a) meticuloſus; b) laboris fugitans; c) otio deditus, mollis, delicatulus, et uenuſtulus; d) prodigus aeris; e) in omni uitae genere uarius; f) cupidus et amata relinquere pernix g) fortunae futurae negligens; h) multa primo impetu proponit, nihil exſequitur; i) garrulus et rimarum plenus, hac atque illac perfluit; k) aſſentator, et ad omnium nutum conuertitur; l) eſt deſultoriae leuitatis; m) ad aes alienum contrahendum procliuis; n) in promiſſis ſeruandis fallax et inconſtans; o) perfidus, cetera.

Characteres uoluptuoſae ſemproniae SALLVSTIVS eleganter expreſſit: *Haec mulier*, inquit, *docta pſallere, ſaltare elegantius, quam neceſſe eſt probae: multa alia, quae inſtrumenta luxuriae, ſed ei cariora ſemper omnia, quam decus atque pudicitia fuit; pecuniae, an famae minus parceret haud facile decerneres: Lubido ſic accenſa, ut ſaepius peteret uiros, quam peteretur. Saepe ante hac fidem prodiderat, creditum abiurauerat. luxuria atque inopia praeceps abierat. Verum*

rum ingenium eius haud abſurdum; poſſe uerſus facere, iocum mouere, ſermone uti uel modeſto, uel molli, uel procaci prorſus multae facetiae multus lepos inerat. Bell. Cat. c. XXV.

§ 62.

Cauendum ergo eſt, ſi te ad haec propenſum ſenſeris, ne

I. Ingenio abutaris, uel ad Satyras in alios conficiendas, uel ad facetias iocosque illiberales. Quod et exitio fuit compluribus, et contemtum parit.

II. Impetum amoris erga alios retineas, ne amicos tibi pares, quorum te poeniteat. Judicandum primum, deinde amandum.

III. Cauendum, ne nimia et effuſa liberalitate opes tuas exhaurias, tuoque incommodo aliorum commodum augeas.

IV. Nimiam familiaritatem fuge. Quod maxime ualet tum, ſi rem habueris cum hominibus, te inferioribus. Parit enim contemtum nimia familiaritas.

V. Caue, ne omnia, quae in pectore clauſa ſunt, in lingua promta habeas. Nihil enim magis nocet, quam ſcire alios, quae reticeri tua intererat.

VI. Neruus prudentiae ſit, non temere credere.

VII. Quae tui ſunt officii, ne differas in craſtinum.

VIII. Quae propoſuiſti, et animo deſtinaſti ea exſequi ſuadet prudentia, at ita, ut feſtinationem praeproperam faceſſere iubes.

IX. Po-

IX. Prodigalitatem, et aes alienum uita. Gula reprimenda eſt. Vid. Plin. Ep. 6 Lib. II.

X. Ordinis rationem habeto in omnibus.

XI. Caue, ne promiſſis ſis diues, et fidem fallas,

XII. Vel ſpeciem mali fugito.

XIII. Munia, quae ἀκρίβειαν in pecunia administranda et ratione accepti expenſique poſcunt, quoquo modo poteris, declina.

XIV. Inimicis ne tuam imbecillitatem naeuosque prodito.

XV. Ne te ita infra dignitatem tuam abiicias, ut famam infamiamque iuxta aeſtumare uidearis.

§ 63.

Ad *ambitioſum* quod attinet, is uero pluribus uirtutibus, aut, ſi mauis, uirtutum ſimulacris ſpectatus eſt, quam uel ſanguineus, uel melancholicus.

§ 64.

Eſt ambitioſus a) tenax propoſiti, et conſtans; b) taciturnitatis amans; c) arte ſimulandi et diſſimulandi inſtructus; d) in negotiis expediundis aſſiduus et indefeſſus; e) rem quamque ſuis ex cauſſis repetendi, et iudicio acri omnia ſuis momentis ponderandi dote praeditus; f) in periculis intrepidus; g) generoſo animo; h) uirtutis aemulus; i) decori ſtudioſus; k) cautus et circumſpectus.

§ 65.

Vitia *ambitioſi* haec fere ſunt: a) faciles capit iras, uel in rebus nullius momenti; b) ad iniurias inferen-

ferendas, quam ferendas, paratior eſt; c) impetu agit, audax, minax, in ignoſcendo aliis durus; d) inuidus; e) pugnax, et monitoribus aſper; f) ſuſpicioſus; g) contradicendi pruritu correptus; h) iactabundus, durus, et crudelis; i) iuſti, quam aequi amantior, reliqua.

§ 66.

Quae quidem omnia cum eiusmodi ſint, ut facile plurimum adferant detrimenti, niſi animus regulis prudentiae conformetur, harum nonnullas prout quaeque ad animum occurrit, addemus.

§ 67.

Caueat, qui ſe gloriae ſtimulis nimis concitari ſentit, ne

I. In rebus, quae nullum decus conciliant, leuibus gloriolam laudemque quaerat, aut ſplendore gloriaque maiorum ſuperbiat.

II. Caueat, ne titulomania correptus, inania uerba, aut πρωτοκλισίας conſectetur, iisque negatis aegre careat, doloremque, inde conceptum, aliis prodat.

III. Prudentis eſt, neque alios in os laudare, neque pati, ut ipſe coram lauderis ab aliis.

IV. Neque decet, ſe ipſum laudare, aut alios ſubornare, uel inſtruere, qui nos lau-

laudent, aut quocunque alio modo ex aliis exquirere, quid de noſtris uirtutibus exiſtiment.

V. In rebus uilibus ira et ſtomacho exardeſcere, minus prudenter eſt uiuere.

VI. Caue, ne uel plura, uel grauiora ſuſcipias negotia, quam humeri ferant, et fuge, ceu peſtem, τὴν πολυπραγμοσύνην.

VII. Contradicendi pruritum reprimas, maxime, ſi cum iis, qui te ſunt ſuperiores, uerba commutaueris, neque ſententiis paradoxis nimium delectare.

VIII. Numquam, te alios contemnere, uel uerbis, uel geſtu, uel factis, declara. Id enim plus tibi, quam credas, nocet.

IX. Alios, qui te ſunt uel potentiores, uel ditiores, caue, ne praepoſtera aemulatione, uel aequare, uel ſuperare audeas, epulis, opipare ſumptuoſiusque inſtitutis, aut ueſtibus, et uaſis pretioſis. Ranae, bouem imitantis, miſereque ruptae, fata experieris.

X. Pertinacia, moroſumque et obſtinatum ſilentium, quo, in congreſſione familiari nonnulli moleſti fiunt amicis, fuge.

ge. Ingeniis ſeruiendum, & cum quali uerſaris, talis, ſi per uirtutem licet, eſto.

XI. In ſermone, caue, ne, quod ambitioſorum eſt fere proprium, obſcuritatem affectes, ut aenigmata loqui uidearis, aut ea, quae ſunt omnium ſermonibus trita et peruulgata, tamquam myſteria tegas, et tecum premas.

§ 68.

Melancholicis ſiue auaris haec tribuuntur, quae poſſint uideri habere ſpeciem uirtutum. a) Sunt frugales; b) laborioſi; c) ordinis et munditiei in re familiari perquam ſtudioſi; d) non creduli, et illud: *fide, ſed cui uide*, diligenter obſeruant; e) in conſiliis non praecipites, ſed cunctabundi; f) ſeueri; g) ſui rerumque ſuarum conſeruandarum ſtudioſiſſimi.

§ 69.

At plura, quae culpes in auaro rideasque, oculis tuis ſubiicientur. Sunt inuidi, obſcuri, ad fallendum inſtructi, *immites, quaeſtui omnia habent, perfidi, ſuperſtitioſi* μεμψίμοιροι, et ad omnia alia uitia, ſi utilitatem pollicentur, facile perpellendi.

§ 70.

Caueat Melancholicus, ne 1) cupiditatem habendi, aut metum amittendi, quo intus torquetur, aliis prodat. Ita enim ſe aliorum riſui contemtuique exponet.

2) Ne mentiendo fucum facere aliis audeat. Mendacium enim cum perlucet, fit, ut credat ipſi nemo, et, tamquam putridum membrum, a republica reſecari debere, exiſtimetur.

3) Ne, ob mercedulam, ad aliorum uoluntatem nutumque ſermones conuertat.

4) Ne nimia moroſitate et μισανθρωπία ſe reddat nomine hominis indignum.

5) Caveat, ne decori regulas, vel in ueſtitu, uel in aliis, ad rem familiarem pertinentibus, migret.

CAP. IV.

De Prudentia in conuerſatione.

§ 71.

Si cum aliis uerſamur, aut ii, quibuscum uiuimus, ſunt nobis amici, aut inimici, aut nec amici, nec inimici. Quas, putemus, prudentiae regulas in quauis cum aliis uiuendi ratione obſeruandas, paucis docebimus.

§ 72.

Latius patet ſocietas inter homines, qui nec amici ſunt, nec inimici, interior eſt illa, quae amicos inter et familiares intercedit.

§ 73.

Alios, cum quibus tibi uiuendum eſt, ſi caute et prudenter agere uelis, ita conſidera, tamquam homines, qui tibi poſſint nocere.

Hinc

Hinc illud: *quilibet praeſumitur malus*, at, quod probe notandum, in iudicio *cautelae*. *Quilibet vero etiam praeſumitur bonus*, in iudicio amoris

§ 74.

Hoc ſi obſeruaueris, tam circumſpecte cum hominibus, tibi ignotis, verſabere, ut neque te turpiter des praecipiti de rebus quibusque iudicandi libidine, neque arcana pectoris prodas, neque improuida aliis fidendi facilitate tibi ipſe noceas.

§ 75.

Haec praecipua in omni cum aliis uiuendi ratione et communitate lex ſanciatur, ut, ſi rationibus tuis recte proſpectum velis, aliis bene de te ſentiendi nullo non tempore occaſionem ſubminiſtres, declaresque et vultu, et verbis, et factis, te bonam mentem amare.

Aut enim haec, aut nulla eſt via, ad aliorum animos attrahendos allectandosque.

§ 76.

Iis, qui te ſunt dignitate ſuperiores, reuerentiam, quo demum cunque modo poteris, exhibe, ſed ita, ut nec ſeruili modo te infra dignitatem tuam abiicias, nec in adulationis ſuſpicionem incidas.

§ 77.

Quicquid ergo uenerationi, quam ſuperioribus debes, contrarium eſt, id ſolicite vitato.

§ 78.

Erga pares ita te geras, ut neque affectatam ſubmiſſionem, abiectumque animum oſtendas, neque te ſuper eos efferas.

§ 79.

Erga eos, qui te ſunt inferiores, comis eſto et affabilis, at familiaritatem caueto.

§ 80.

De abſentibus honorifice, & circumſpecte iudica, aut, ſi id minus licet per rationes nonnullas, quae incidere poſſunt, certe non male.

Aurea haec eſt regula, quae, diligentius ſeruata, ſemper prodeſt, neglecta pluribus nocuit. Scite HORATIVS L. I. Sat. v. 81.

- - Abſentem qui rodit amicum,
Qui non defendit, alio culpante - - -
Hic niger eſt etc.

§ 81.

Omnia fuge, quae te poſſunt in contemtum adducere.

§ 82.

Nemini, quisquis, aut cuias fuerit, moleſtiam crees, cauetoque, ne quid uel dictis, uel factis tuis, uel geſtibus etiam, inſit, quo alterius animus poſſit offendi.

§ 83.

Obſequio, quantum per regulas honeſtatis fieri poteſt, ne deſis aliis. Parit enim obſequium amicos.

§ 84.

Omnia admirari, quae uides, eſt indicium ignorantiae, cuius uel ſpeciem euitare, prudentis eſt.

§ 85.

In amicis colendis amandisque ſis ſincerus, conſtans, promptiorque ad bene merendum, quam

quam ad repoſcendum, ne amicitiam quaeſtui habere videaris.

§ 86.

Verecundia, tamquam maximum amicitiae ornamentum, non ex ea proſcribenda eſt.

§ 87.

Si quid amicus in nos delinquit, aut delinquere videtur, id ſtudio aut odio feciſſe non eſt putandus, neque omnia ad viuum ſunt reſecanda.

§ 88.

Si quando fit, ut fieri ſolet, ut amicus a virtute in uitia degeneret, correctio adhibenda eſt, aut, ſi minus haec fuerit fructuoſa, amicitia diſſuenda magis, quam diſſoluenda.

§ 89.

Ad circumſpectionem in amicitia multum id valet, ut ne nimium arcana noſtra iis credamus, ſed amemus, tamquam oſuri.

§ 90.

Amico reconciliato ne facile fidas.

§ 91.

Congreſſus amicorum nimis frequentes, et nimis familiares faſtidio ſunt.

§ 92.

In rebus aduerſis amicum ne deſeras, neque, ſi quando uel dignitatis opumque tibi facta fuerit acceſſio, ita immutator, ut ſpernas veteres amicitias, nouisque indulgeas.

§ 93.

Si quando uſu venerit, ut ex amico fias inimicus, caue, ea detegas et reueles, quae olim tuus tibi amicus, ſub amicitiae fide commiſit.

§ 94.

Aliorum animos ne abs te abaliena, et neminem, licet tenuiſſimae ſortis, tibi redde inimicum.

§ 95.

Si tibi infeſti ſunt alii, eorum animos ne irrita, aut exacerba, ſed comitate, humanitate, &, ſi res ita tulerit, bene faciendo aduerſariis obuiam ito.

§ 96.

Inimicum ne contemnas, et, ſi fieri poteſt, te neſcire, fingas, alium, cum quo res habueris, eſſe tibi inimicum.

§ 97.

Impetu ne agas, ſed, quoad eius fieri poteſt, de iure tuo remittas. Cedendo victor abibis, ſecundum prouerbium: der Klügſte giebt nach.

§ 98.

Inimici abſentis virtutes aliis lauda, de iis honorifice ſentias, et, quoties incidit occaſio, uitia aut naeuos aduerſarii excuſa.

§ 99.

Inimicorum conſiliis optime intercedes, ſi aut deſtinata tua, eos quam diligentiſſime celaueris, aut eorum conatibus potentiores oppoſueris amicos, aut ipſis, vel non animaduertentibus, arma, contra te directa, de manu extorſeris.

§ 100.

§ 100.

Si, oblata occaſione, inimico opem auxiliumque ferre poteris, ferto. Eſt enim id generoſi animi, multumque tibi exiſtimationis adfert.

§ 101.

Si ab aduerſariis tuis, falſo crimine, famae tuae detrahi ſenſeris, rectius tacendo iniuriam concoques, quam conuicia conuiciis opponendo.

CAP. V.

De Prudentia in Sermone.

§ 102.

Si in congreſſione familiari conuictuque quotidiano ſermocinamur, peropus eſt, ut prudentiam ducem ſecuti, ſermones accommodemus perſonis, loco, ac tempori.

§ 103.

Id operam da, ut omnes eos, quibus cum ſermones conſocias, vereri videaris et diligere.

§ 104.

Pudor ergo ſubruſticus, et timiditas nimia ex collocutionibus proſcribi debet, at e contrario procacitatem impudentiamque proterue loquentium nemo probat, decoram παῤῥησίαν omnes laudant.

§ 105.

De rebus, ex quibus periculi quid oriri poterat, ſubtimide loquere, aut ita, ut in utramque partem ſermo tuus intelligi exiſtimarique poſſit.

§ 106.

De te ipſo, niſi ſumma coactus neceſsitate, ne loquere, itemque, de rebus, quas alter, cum quo confabulationem inſtituiſti, non intelligit, ſermocinari intermitte.

Abſonum foret, de eſſentiarum aeternitate, ſi cum ſexu elegantiori una fueris, ſubtiles demonſtrationes metaphyſicas proferre, aut cum belli duce, litterarum ignaro, de elegantiis latinae linguae confabulari.

§ 107.

Caue, ne tam garrulus ſis, & in loquendo immodicus, ut alios omnes a ſermone excludas, tamquam in poſſeſsionem tuam veneris. Vltro citroque ſermones ſunt habendi, et in ſermone communi viciſsitudine nonnunquam utendum.

§ 108.

Alios, cum quibus loqueris, ne interloquendo turbes, ſed alterum, ut vis ipſe audiri, patienter audias, donec telam orationis pertexuerit.

§ 109.

Querelos itemque maledicos ſermones fugito. Querimoniae enim, ut ait LIVIUS, ne tum quidem gratae fuerunt, cum ſunt neceſſariae.

§ 110.

§ 110.

Verum in ſermone proferas, ſed prudenter, i. e. ut uerum, ſi quando intempeſtiue nec in tempore locoque profertur, nihil tibi adferat damni.

§ 111.

Verum interdum reticeri aut occultari debet, quoties nimirum plus obeſt, quam prodeſt.

§ 112.

At ideo mendacio non patrocinandum eſt. Mendacium enim ſemper eſt, manetque turpe, illicitum, deteſtandumque.

§ 113.

A ſermone in familiari congreſſione ſeiuncti ſint motus animi nimii, ne aut ira exardeſcat, aut ignauia, aut tale quid appareat.

Recte CICERO. Quando nonnunquam obiurgationes incidunt neceſſariae, in quibus utendum eſt fortaſſe, et vocis contentione maiore, et verborum grauitate acriore, id agendum, ut ne ea facere videamur *irati:* ſed ut ad urendum et ſecandum, ſic ad hoc genus caſtigandi raro et inuiti veniemus, nec umquam, niſi neceſſario, ſi nulla reperiatur alia medicina. Sed tamen ira procul abſit, cum qua nihil recte fieri, nihil conſiderate poteſt. - - - Rectum eſt, etiam in illis contentionibus, quae cum inimiciſſimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. Lib. I. Off. c. 38.

§ 114.

Prudenter cum aliis uicturus, ita, ut prudentioribus placeat, abſtinet ſe ab omnibus exſecrationibus, et iuriſiurandi formulis plebi hominibusque ſortis infimae propriis.

§ 115.

Dicendi genere uti tumido, inſolenti, impolito, indecorum eſt, et regulis prudentiae contrarium.

CAP. VI.

De Decoro in Conuerſatione.

§ 116.

Decorum obſeruamus, ſi actiones noſtras, geſtus, inceſſum, motus, veſtes, cetera, ita ad morem ciuilem, politiorisque multitudinis opinionem conformamus, ut placeamus.

§ 117.

Quemadmodum, quae de cuiusque rei pulchritudine ferunt homines, iudicia alia aliaue eſſe ſolent, ut, quod apud hunc populum elegans honeſtumque habetur, apud alium turpe et indecorum exiſtimari ſoleat; ita etiam decorum mirum quantum ſolet immutari.

§ 118.

Infinitae ſunt fere decori regulae, quae cum uſu experientiaque, atque item imitatione eius, quod in aliis laudari uidemus, rectius diſcantur, quam

quam multis praeceptis; paucas tantummodo, quas iuuentuti perutiles opinamur, tradere uiſum eſt.

§ 119.

Nihil in ſtatu, inceſſu, ſesſione, accubitione, uultu, oculis, manuum motibus, occurrat, quod aliis uel riſum, uel faſtidium, uel bilem moueat. Nihil appareat, quod uel effeminatum ſit, & molle, uel ruſticum, et durum.

§ 120.

Quod ad inceſſum attinet, is, caueas, ne ſit affectatus. Omnis enim affectatio eſt odioſa.

Perbene CICERO: Cauendum eſt, inquit, ne aut tarditatibus utamur in greſſu mollioribus, ut pomparum ferculis ſimiles eſſe videamur: aut in feſtinationibus ſuſcipias nimias celeritates; quae cum ſint, anhelitus mouentur, uultus mutantur, ora torquentur, ex quibus magna ſignificatio ſit, non eſſe conſtantiam. L. I, de Off. c. 36.

§ 121.

In ueſtitu non adhibendus eſt ornatus, uiro minus dignus, neque munditia odioſa et exquiſita nimis probanda eſt, ſufficit, ſi ea fugiat agreſtem et inhumanam negligentiam.

§ 122.

In ueſtitu praeterea mediocritas optima eſt, neque ueſtium formas, nuper inuentas, prudens primus imitatur, nec tam moroſus eſt, ut, qua omnes, aut plurimi, aut politiores certe, ueſtium forma utuntur, eandem reiiciat, minusque adhibeat.

§ 123.

IX. Prodigalitatem, et aes alienum uita. Gula reprimenda eſt. Vid. Plin. Ep. 6 Lib. II.

X. Ordinis rationem habeto in omnibus.

XI. Caue, ne promiſſis ſis diues, et fidem fallas,

XII. Vel ſpeciem mali fugito.

XIII. Munia, quae ἀκρίβειαν in pecunia adminiſtranda et ratione accepti expenſique poſcunt, quoquo modo poteris, declina.

XIV. Inimicis ne tuam imbecillitatem naeuosque prodito.

XV. Ne te ita infra dignitatem tuam abiicias, ut famam infamiamque iuxta aeſtumare uidearis.

§ 63.

Ad *ambitioſum* quod attinet, is uero pluribus uirtutibus, aut, ſi mauis, uirtutum ſimulacris ſpectatus eſt, quam uel ſanguineus, uel melancholicus.

§ 64.

Eſt ambitioſus a) tenax propoſiti, et conſtans; b) taciturnitatis amans; c) arte ſimulandi et diſſimulandi inſtructus; d) in negotiis expediundis aſſiduus et indefeſſus; e) rem quamque ſuis ex cauſſis repetendi, et iudicio acri omnia ſuis momentis ponderandi dote praeditus; f) in periculis intrepidus; g) generoſo animo; h) uirtutis aemulus; i) decori ſtudioſus; k) cautus et circumſpectus.

§ 65.

Vitia *ambitioſi* haec fere ſunt: a) faciles capit iras, uel in rebus nullius momenti; b) ad iniurias inferen-

ferendas, quam ferendas, paratior eſt; c) impetu agit, audax, minax, in ignoſcendo aliis durus; d) inuidus; e) pugnax, et monitoribus aſper; f) ſuſpicioſus; g) contradicendi prurituu correptus; h) iactabundus, durus, et crudelis; i) iuſti, quam aequi amantior, reliqua.

§ 66.

Quae quidem omnia cum eiusmodi ſint, ut facile plurimum adferant detrimenti, niſi animus regulis prudentiae conformetur, harum nonnullas prout quaeque ad animum occurrit, addemus.

§ 67.

Caueat, qui ſe gloriae ſtimulis nimis concitari ſentit, ne

I. In rebus, quae nullum decus conciliant, leuibus gloriolam laudemque quaerat, aut ſplendore gloriaque maiorum ſuperbiat.

II. Caueat, ne titulomania correptus, inania uerba, aut πρωτοκλισίας conſectetur, iisque negatis aegre careat, doloremque, inde conceptum, aliis prodat.

III. Prudentis eſt, neque alios in os laudare, neque pati, ut ipſe coram lauderis ab aliis.

IV. Neque decet, ſe ipſum laudare, aut alios ſubornare, uel inſtruere, qui nos lau-

laudent, aut quocunque alio modo ex aliis exquirere, quid de noſtris uirtutibus exiſtiment.

V. In rebus uilibus ira et ſtomacho exardeſcere, minus prudenter eſt uiuere.

VI. Caue, ne uel plura, uel grauiora ſuſcipias negotia, quam humeri ferant, et fuge, ceu peſtem, τὴν πολυπραγμοσύνην.

VII. Contradicendi pruritum reprimas, maxime, ſi cum iis, qui te ſunt ſuperiores, uerba commutaueris, neque ſententiis paradoxis nimium delectare.

VIII. Numquam, te alios contemnere, uel uerbis, uel geſtu, uel factis, declara. Id enim plus tibi, quam credas, nocet.

IX. Alios, qui te ſunt uel potentiores, uel ditiores, caue, ne praepoſtera aemulatione, uel aequare, uel ſuperare audeas, epulis, opipare ſumptuoſiusque inſtitutis, aut ueſtibus, et uaſis pretioſis. Ranae, bouem imitantis, miſereque ruptae, fata experieris.

X. Pertinacia, moroſumque et obſtinatum ſilentium, quo, in congreſſione familiari nonnulli moleſti fiunt amicis, fuge.

ge. Ingeniis ſeruiendum, & cum quali uerſaris, talis, ſi per uirtutem licet, eſto.

XI. In ſermone, caue, ne, quod ambitioſorum eſt fere proprium, obſcuritatem affectes, ut aenigmata loqui uidearis, aut ea, quae ſunt omnium ſermonibus trita et peruulgata, tamquam myſteria tegas, et tecum premas.

§ 68.

Melancholicis ſiue auaris haec tribuuntur, quae poſſint uideri habere ſpeciem virtutum. a) Sunt frugales; b) laborioſi; c) ordinis et mundi- tiei in re familiari perquam ſtudioſi; d) non creduli, et illud: *fide, ſed cui uide*, diligenter obſeruant; e) in conſiliis non praecipites, ſed cunctabundi; f) ſeueri; g) ſui rerumque ſuarum conſeruandarum ſtudioſiſſimi.

§ 69.

At plura, quae culpes in auaro rideasque, oculis tuis ſubiicientur. Sunt inuidi, obſcuri, ad fallendum inſtructi, *immites, quaeſtui omnia habent, perfidi, ſuperſtitioſi* μεμψίμοιροι, et ad omnia alia vitia, ſi utilitatem pollicentur, facile perpellendi.

§ 70.

Caueat Melancholicus, ne 1) cupiditatem habendi, aut metum amittendi, quo intus torquetur, aliis prodat. Ita enim ſe aliorum riſui contemtuique exponet.

2) Ne mentiendo fucum facere aliis audeat. Mendacium enim cum perlucet, fit, ut credat ipſi nemo, et, tamquam putridum membrum, a republica reſecari debere, exiſtimetur.

3) Ne, ob mercedulam, ad aliorum uoluntatem nutumque ſermones conuertat.

4) Ne nimia moroſitate et μισανθρωπία ſe reddat nomine hominis indignum.

5) Caveat, ne decori regulas, vel in ueſtitu, uel in aliis, ad rem familiarem pertinentibus, migret.

CAP. IV.

De Prudentia in conuerſatione.

§ 71.

Si cum aliis uerſamur, aut ii, quibuscum uiuimus, ſunt nobis amici, aut inimici, aut nec amici, nec inimici. Quas, putemus, prudentiae regulas in quauis cum aliis uiuendi ratione obſeruandas, paucis docebimus.

§ 72.

Latius patet ſocietas inter homines, qui nec amici ſunt, nec inimici, interior eſt illa, quae amicos inter et familiares intercedit.

§ 73.

Alios, cum quibus tibi uiuendum eſt, ſi caute et prudenter agere uelis, ita conſidera, tamquam homines, qui tibi poſſint nocere.

Hinc

Hinc illud: *quilibet praeſumitur malus*, at, quod probe notandum, in iudicio *cautelae*. *Quilibet vero etiam praeſumitur bonus*, in iudicio amoris

§ 74.

Hoc ſi obſeruaueris, tam circumſpecte cum hominibus, tibi ignotis, verſabere, ut neque te turpiter des praecipiti de rebus quibusque iudicandi libidine, neque arcana pectoris prodas, neque improuida aliis fidendi facilitate tibi ipſe noceas.

§ 75.

Haec praecipua in omni cum aliis uiuendi ratione et communitate lex ſanciatur, ut, ſi rationibus tuis recte proſpectum velis, aliis bene de te ſentiendi nullo non tempore occaſionem ſubminiſtres, declaresque et vultu, et verbis, et factis, te bonam mentem amare.

Aut enim haec, aut nulla eſt via, ad aliorum animos attrahendos allectandosque.

§ 76.

Iis, qui te ſunt dignitate ſuperiores, reuerentiam, quo demum cunque modo poteris, exhibe, ſed ita, ut nec ſeruili modo te infra dignitatem tuam abiicias, nec in adulationis ſuſpicionem incidas.

§ 77.

Quicquid ergo ueneratione, quam ſuperioribus debes, contrarium eſt, id ſolicite vitato.

§ 78.

Erga pares ita te geras, ut neque affectatam ſubmiſſionem, abiectumque animum oſtendas, neque te ſuper eos efferas.

§ 79.

Erga eos, qui te ſunt inferiores, comis eſto et affabilis, at familiaritatem caueto.

§ 80.

De abſentibus honorifice, & circumſpecte iudica, aut, ſi id minus licet per rationes nonnullas, quae incidere poſſunt, certe non male.

Aurea haec eſt regula, quae, diligentius ſeruata, ſemper prodeſt, neglecta pluribus nocuit. Scite HORATIVS L. I. Sat. v. 81.

- - Abſentem qui rodit amicum,
Qui non defendit, alio culpante - - -
Hic niger eſt etc.

§ 81.

Omnia fuge, quae te poſſunt in contemtum adducere.

§ 82.

Nemini, quisquis, aut cuias fuerit, moleſtiam crees, caueroque, ne quid uel dictis, uel factis tuis, uel geſtibus etiam, inſit, quo alterius animus poſſit offendi.

§ 83.

Obſequio, quantum per regulas honeſtatis fieri poteſt, ne deſis aliis. Parit enim obſequium amicos.

§ 84.

Omnia admirari, quae uides, eſt indicium ignorantiae, cuius uel ſpeciem euitare, prudentis eſt.

§ 85.

In amicis colendis amandisque ſis ſincerus, conſtans, promptiorque ad bene merendum, quam

quam ad repoſcendum, ne amicitiam quaeſtui habere videaris.

§ 86.

Verecundia, tamquam maximum amicitiae ornamentum, non ex ea proſcribenda eſt.

§ 87.

Si quid amicus in nos delinquit, aut delinquere videtur, id ſtudio aut odio feciſſe non eſt putandus, neque omnia ad viuum ſunt reſecanda.

§ 88.

Si quando fit, ut fieri ſolet, ut amicus a virtute in uitia degeneret, correctio adhibenda eſt, aut, ſi minus haec fuerit fructuoſa, amicitia diſſuenda magis, quam diſſoluenda.

§ 89.

Ad circumſpectionem in amicitia multum id valet, ut ne nimium arcana noſtra iis credamus, ſed amemus, tamquam oſuri.

§ 90.

Amico reconciliato ne facile fidas.

§ 91.

Congreſſus amicorum nimis frequentes, et nimis familiares faſtidio ſunt.

§ 92.

In rebus aduerſis amicum ne deſeras, neque, ſi quando uel dignitatis opumque tibi facta fuerit acceſſio, ita immutator, ut ſpernas veteres amicitias, nouisque indulgeas.

§ 93.

Si quando uſu venerit, ut ex amico fias inimicus, caue, ea detegas et reueles, quae olim tuus tibi amicus, ſub amicitiae fide commiſit.

§ 94.

Aliorum animos ne abs te abaliena, et neminem, licet tenuiſſimae ſortis, tibi redde inimicum.

§ 95.

Si tibi infeſti ſunt alii, eorum animos ne irrita, aut exacerba, ſed comitate, humanitate, &, ſi res ita tulerit, bene faciendo aduerſariis obuiam ito.

§ 96.

Inimicum ne contemnas, et, ſi fieri poteſt, te neſcire, fingas, alium, cum quo res habueris, eſſe tibi inimicum.

§ 97.

Impetu ne agas, ſed, quoad eius fieri poteſt, de iure tuo remittas. Cedendo victor abibis, ſecundum prouerbium: der Klügſte giebt nach.

§ 98.

Inimici abſentis virtutes aliis lauda, de iis honorifice ſentias, et, quoties incidit occaſio, uitia aut naeuos aduerſarii excuſa.

§ 99.

Inimicorum conſiliis optime intercedes, ſi aut deſtinata tua, eos quam diligentiſſime celaueris, aut eorum conatibus potentiores oppoſueris amicos, aut ipſis, vel non animaduertentibus, arma, contra te directa, de manu extorſeris.

§ 100.

§ 100.

Si, oblata occaſione, inimico opem auxiliumque ferre poteris, ferto. Eſt enim id generoſi animi, multumque tibi exiſtimationis adfert.

§ 101.

Si ab aduerſariis tuis, falſo crimine, famae tuae detrahi ſenſeris, rectius tacendo iniuriam concoques, quam conuicia conuiciis opponendo.

CAP. V.

De Prudentia in Sermone.

§ 102.

Si in congreſſione familiari conuictuque quotidiano ſermocinamur, peropus eſt, ut prudentiam ducem ſecuti, ſermones accommodemus perſonis, loco, ac tempori.

§ 103.

Id operam da, ut omnes eos, quibus cum ſermones conſocias, vereri videaris et diligere.

§ 104.

Pudor ergo ſubruſticus, et timiditas nimia ex collocutionibus proſcribi debet, at e contrario procacitatem impudentiamque proterue loquentium nemo probat, decoram *παῤῥησίαν* omnes laudant.

§ 110.

Verum in ſermone proferas, ſed prudenter, i. e. ut uerum, ſi quando intempeſtiue nec in tempore locoque profertur, nihil tibi adferat damni.

§ 111.

Verum interdum reticeri aut occultari debet, quoties nimirum plus obeſt, quam prodeſt.

§ 112.

At ideo mendacio non patrocinandum eſt. Mendacium enim ſemper eſt, manetque turpe, illicitum, deteſtandumque.

§ 113.

A ſermone in familiari congreſſione ſeiuncti ſint motus animi nimii, ne aut ira exardeſcat, aut ignauia, aut tale quid appareat.

Recte CICERO. Quando nonnunquam obiurgationes incidunt neceſſariae, in quibus utendum eſt fortaſſe, et vocis contentione maiore, et verborum grauitate acriore, id agendum, ut ne ea facere videamur *irati:* ſed ut ad urendum et ſecandum, ſic ad hoc genus caſtigandi raro et inuiti veniemus, nec umquam, niſi neceſſario, ſi nulla reperiatur alia medicina. Sed tamen ira procul abſit, cum qua nihil recte fieri, nihil conſiderate poteſt. - - - Rectum eſt, etiam in illis contentionibus, quae cum inimiciſſimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. Lib. I. Off. c. 38.

§ 114.

Prudenter cum aliis uicturus, ita, ut prudentioribus placeat, abſtinet ſe ab omnibus exſecrationibus, et iuriſiurandi formulis plebi hominibusque ſortis infimae propriis.

§ 115.

Dicendi genere uti tumido, inſolenti, impolito, indecorum eſt, et regulis prudentiae contrarium.

CAP. VI.

De Decoro in Conuerſatione.

§ 116.

Decorum obſeruamus, ſi actiones noſtras, geſtus, inceſſum, motus, veſtes, cetera, ita ad morem ciuilem, politiorisque multitudinis opinionem conformamus, ut placeamus.

§ 117.

Quemadmodum, quae de cuiusque rei pulchritudine ferunt homines, iudicia alia aliaue eſſe ſolent, ut, quod apud hunc populum elegans honeſtumque habetur, apud alium turpe et indecorum exiſtimari ſoleat; ita etiam decorum mirum quantum ſolet immutari.

§ 118.

Infinitae ſunt fere decori regulae, quae cum uſu experientiaque, atque item imitatione eius, quod in aliis laudari uidemus, rectius diſcantur, quam

quam multis praeceptis; paucas tantummodo, quas iuuentuti perutiles opinamur, tradere uiſum eſt.

§ 119.

Nihil in ſtatu, inceſſu, ſesſione, accubitione, vultu, oculis, manuum motibus, occurrat, quod aliis uel riſum, uel faſtidium, uel bilem moueat. Nihil appareat, quod uel effeminatum ſit, & molle, uel ruſticum, et durum.

§ 120.

Quod ad inceſſum attinet, is, caueas, ne ſit affectatus. Omnis enim affectatio eſt odioſa.

Perbene CICERO: Cauendum eſt, inquit, ne aut tarditatibus utamur in greſſu mollioribus, ut pomparum ferculis ſimiles eſſe videamur: aut in feſtinationibus ſuſcipias nimias celeritates; quae cum ſint, anhelitus mouentur, uultus mutantur, ora torquentur, ex quibus magna ſignificatio fit, non eſſe conſtantiam. L. I, de Off. c. 36.

§ 121.

In ueſtitu non adhibendus eſt ornatus, uiro minus dignus, neque munditia odioſa et exquiſita nimis probanda eſt, ſufficit, ſi ea fugiat agreſtem et inhumanam negligentiam.

§ 122.

In ueſtitu praeterea mediocritas optima eſt, neque ueſtium formas, nuper inuentas, prudens primus imitatur, nec tam moroſus eſt, ut, qua omnes, aut plurimi, aut politiores certe, ueſtium forma utuntur, eandem reiiciat, minusque adhibeat.

§ 123.

Index praecipuarum rerum.

Numerus indicat paginam.

A.

Abſtrahere quid ſit 27, abſtrahendi artificio formantur notiones uniuerſales 26
Acquieſcentia in ſe ipſo quid ſit 286, in uoluntate Dei unde oriatur 435
Accidens quid 155, poteſt a re ſeparari 156, *praedicamentale* quid 199
Actio in genere 195
Actiones diuerſi generis 552
Actionum humanarum differentia 351, actiones naturales et liberae 351, mixtae 352, humanae et hominis 352, uel bonae, uel malae 358, indifferentes num dentur 358, actio bona num intrinſece et neceſſario bona 360
Acumen quid ſit 258, quomodo perficiatur 509
Aequalia 160
Aemulatio quid 295
Aeternum quid 324
Affectus quid 273, unde oriantur 274, ſunt uel grati, uel ingrati, uel mixti ibid. ſunt uel originarii, uel deriuatiui 275, quomodo compeſcendi 519
Ambitio quid 536
Ambitioſorum characteres 537, eorum uirtutes 574, uitia ibid. ſq.
Amicus quid ſit 465, eſt amandus 466
Amor quid 280, unde oriatur 281, eius character ibid. eius effecta 282, erga Deum 431, erga alios 463, erga inimicos 468
Analyſis notionum quid 21, in ea quouſque progredi liceat 22
Analogon rationis quid 263, recte tribuitur brutis 315
Anima et animus quomodo differant 238, quid ſit 237, num recte diſpeſcatur in rationalem, ſenſitiuam et uegetatiuam 238

Animus

Animus abiectus in quonam conſiſtat 536, difficulter emendatur 537
Appetitus quid 270, eſt uel ſenſitiuus, uel rationalis 271, quando augeatur 271, ſenſitiui et rationalis pugna 299
Arrogans quis ſit 538, quomodo emendandus ibid.
Ars quid 518, ejus acquirendae ratio ibid.
Athei num dentur 321
Atheiſmus quid 321
Attentio quid 253, eius gradus 254, eius augendae adminicula 255
Attributa quid 155, ſunt neceſſaria 156
Auaritia quid ſit 529, eius character 533
Auarus, eius uirtutes 577, uitia ibid.
Auerſatio 272, eſt uel ſenſitiua, uel rationalis 273
Ἀυτάρκεια quid 533
Audacia quid 541
Autochiria quid 445, cur illicita et turpis 445
Auctoritatis praeiudicium quid 78
Axioma quid 51, quomodo formari ſoleat 111

B.

Beatitudo philoſophica quid 395
Bona, eorum communio cur ſit impoſſibilis 471
Bonitas quid 335
Bonum quid 268, vel uerum uel apparens 269
Bonum ſummum quid 397, quomodo acquiratur 507
Bruta habent animas 310, ſunt ſibi conſcia 311, ſentiunt et imaginantur 311, appetitu ſenſitiuo et affectibus gaudent 312, carent intellectu et ratione 313, et libertate 315

C.

Calumnia quid 457, quomodo calumniae ſint repellendae 459
Caſtitas quid 526, eius adiumenta 527
Cauſſa quid 203, efficiens 203, materialis 209, formalis 210, finalis 207, principalis uel inſtrumentalis 204, phyſica uel moralis ibid.

Cere-

Ceremoniae quid 507, earum utilitas ibid.
Cibus, uitae conſeruandae remedium 447, quomodo ſit ſumendus ibid.
Cogitatio quid 311
Cognitio quid 239, uel hiſtorica, uel philoſophica, uel mathematica 2, uel uiua uel mortua 497, ſymbolica vel intuitiua 257
Compoſitum ens quid 183, extenſum 184, habet magnitudinem 190, eſt diuiſibile 190, habet figuram 191, continuum et interruptum 185
Conductor quis 489
Concluſio 60
Concurſus diuinus 339
Connexa quae dicantur 214, ratione ſpatii et temporis 215
Conſeruatio diuina quid 338
Conſcientia quid 398, uel antecedens, uel conſequens 399, uel recta uel erronea 399, uel certa uel probabilis 400, vel libera, vel ſerva 401, eius ſcrupuli, 399, accuſatio eius et excuſatio 402, eius morſus 402, conſcientia dormit et euigilat 403, tranquilla 404, eius cuſtodia 405, conſcientia ſine ratione eſſe non poteſt 406
Conſcientioſus quis 404, non quicquam ſuſcipit, quod, dubitat, honeſtum ſit, an turpe 410
Conſuetudo agendi quid 506, mala quomodo ſit tollenda ibid.
Conteſtationes quid 481, earum uſus caute inſtituendus 482
Contingens quid 170, poteſt eſſe hypothetice neceſſarium 171
Contractus quid 488, nititur mutuo conſenſu ibid.
Conuerſatio, regulae circa illam obſeruandae 578, decorum circa illam 586
Conuincere alterum quid? 127
Copula quid 45
Corpus quid 224, eius requiſita ibid.
Coſmologia quid 212
Creatio quid 337
Crypſis Syllogiſmi quid 67

Cultus

Cultus Dei quid 428, uel internus uel externus 431

D.

Damnum quid 464, nemini inferendum 465, num et quando compenſandum 465

Decorum in conuerſatione 586

Definitio quid 36, eius formandæ regulæ ibid. uel nominalis uel realis 40, eius & deſcriptionis differentia 41, quomodo efficiatur. 88

Deliberatio, quid poſtulat 555

Demonſtratio quid 91, quotuplex 92, eſt remedium alios conuincendi 128, ſcrupulis conſcientiae eximendis inſeruit 411, eius analyſis quantum ad ſcientiam acquirendam ualeat 512

Depoſitum quid 492, eſt reddendum ibid

Deſperatio quid 292

Deus quid 316, exiſtit 317, eſt ens neceſſarium 322, ens a ſe 323, independens, immutabilis et aeternus ibid. eſt ſimplex 324, infinitus 325, unicus ibid. gaudet intellectu perfectisſimo 326, eſt omniſcius 327, gaudet uoluntate perfectiſſima 328, uult optimum 329, libertate ſumma gaudet 332, eſt ſapientiſſimus, benigniſſimus, iuſtiſſimus, ſanctiſſimus 334 ſeqq. eſt omnipotens 336, condidit mundum, et omnibus rebus prouidet 338 ſeqq. eſt auctor legis naturalis 387, eſt colendus 429, amandus 431, reuerendus 432, adorandus 435

Decretum Dei quid 336

Determinare quid 162, *Determinatum* 163, *Determinationes* 164

Dicacitas quid 549

Differentia ſpecifica quid 26

Diligentia quid 528

Diſſimilia 159

Diſpoſitio naturalis quid 197

Diſputare quid 132, diſputantium requiſita 133

Diuerſa quid 158

Dominium quid 471, non eſt turbandum 472, eius acquirendi ratio 473

Donatio quid 475

E. Eadem

E.

Eadem quid 157
Ebrietas quid 525, cur uitanda ibid.
Effectus quid 203
Eleemoſynae quid 476
Elementa corporum quid 225
Emtio quid 478
Ens quid 150, uel actuale uel potentiale 150, rationis quid 151, uel compoſitum uel ſimplex 192, uel finitum, uel infinitum 200
Ens a ſe quid 323
Enunciatio quid 45, quotuplex 47
Enthymema quid 68
Epicherema quid 74
Error quid 77
Eſſentia quid 151, eſt neceſſaria 152, immutabilis 153, aeterna ibid.
Ethica quid 493, quid docet 550, eius requiſita 494
Exceptio a regula perfectionis quid 179
Exiſtentia quid 149
Experientia quid 83, quotuplex 84
Extenſio quid 184

F.

Fabulae num ad uoluntatem emendandam quid conferant 501
Facultas quid 197, cognoſcendi inferior et ſuperior 239, appetendi ſuperior et inferior 265
Falſiloquium quid 479, eſt interdum licitum 480 eſt a mendacio diuerſum ibid.
Fatum quid 218, Muhamedanum 218, Stoicum 219, Aſtrologicum 220, Spinoſiſticum 229, rationi conſentaneum 221
Felicitas hominis quid 395, eius acquirendae ratio 396
Fictio quid 248, quotuplex ibid.
Fides quid 100, eius requiſita 101
Fiducia quid 290, in Deo collocanda 433
Figura quid 191, Syllogiſmi 60

Finis quid 207, uel principalis, uel minus principalis 208, ſine mediis obtineri nequit, 209, prudentiae politicae 555, 556
Finitum quid 200
Forma rei quid 210
Fortitudo quid 540, eius excitandae ratio 541
Fortuna quid 391, eius caſus uel ſecundi uel aduerſi obligant ibid.
Futurum quid 189

G.

Gaudium quid 275, durabile quid 395
Generoſitas ſiue *generoſus animus* quid 546
Gradus quid 199

H.

Habitus 5
Harmonia praeſtabilita quid 305
Honeſtas externa quid 393, eius et uirtutis differentia ibid.
Honor quid 453, num appetendus 454, eius fundamentum 454
Humilitas quid 536
Hypotheca quid 491

I.

Idea quid 15, uel clara, uel obſcura 16, uel diſtincta uel confuſa 19, uel completa uel incompleta 20, uel uniuerſalis uel indiuidualis 24
Idearum aſſociatio quid 246
Ignauia quid 449
Ignominia quid 456
Ignorantia uel uincibilis uel inuincibilis 416, num imputari poſſit ibid.
Imaginatio quid 243, eius lex quaenam 246
Immortalitas animae in quonam conſiſtat 306
Impedimentum quid 208
Imperfectio quid 177, partis facit ad perfectionem totius 180
Impoſſibile quid 147, uel abſolute uel hypothetice tale 147, *moraliter impoſſibile* quid 148

Impo-

Impotentia naturalis 415
Imputatio quid 413, quaenam imputari poſſint 414
Inambitioſitas quid 536
Incuria eius definitio 529
Independens quid 323
Indeterminatum quid 163
Indiuiduum quid 23
Infelicitas hominis quid 305
Infinitum quid 200
Infirmitas naturalis quid 415
Ingenium quid 258
Inimicus quis 465, officia erga eum 467
Intellectus quid 256, purus uel impurus 257, perfectiſſimus 256, ab eo emendatio uoluntatis eſt inchoanda 505, eius emendandi ratio 508, regulae prudentiae circa illum 557
Intelligentia quid 511, eius perficiendae modus 512
Intemperantia quid 523, cur uitanda 523
Inuidia quid 284
Inuocatio Numinis interna quid 436
Ira quid 297
Iudicium quid 45
Iuramentum quid 482, cui deferendum 482
Ius inculpatae tutelae quid 469, quando licitum 470
Ius naturae quid 348, continet Ethicae theoriam 494, quid explicat 550
Iuſtitia quid 335, Dei in quo conſiſtat 336

L.

Labor quid 449
Laedere alterum quid 464, cur nemo laedendus 464
Laetitia quid 275, durabilis quid 395
Lex quid 380, naturalis in quo conſiſtat 381, naturalis eſt immutabilis 385, adaequata 386, diuina 387
Leges motus quid 224
Liberalitas quid 534, quomodo ſit inſtituenda 535
Libertas animae quid ſit 301, non competit brutis 315
Libido quid 528
Libri hiſtorici 123, quid in iis legendis obſeruandum ibid. dogmatici 124, quid in iis attendendum ibid.

Locatio quid 489
Locus 187
Logica quid 12, uel naturalis uel artificialis 13

M.

Magnificentia 534
Magnitudo 190, eam habet ens compoſitum 190
Maieſtas diuina. 341
Maledictiones 484
Malum 340, metaphyſicum, phyſicum, morale ibid. uel uerum uel apparens 269, cur Deus permittat 340
Manſuetudo 545
Materia ex qua, in qua, circa quam 209, corporis in quo conſiſtat 224
Medium quid 208
Melancholicus, eius uirtutes 577, uitia ibid. ſq.
Memoria quid 250
Mendacium 479, quomodo differat a falſiloquio 480, cur ſit illicitum et uitandum ibid.
Menſurare corpus quid ſit 190
Merces quid 477
Metaphyſica quid 138
Methodus mathematica quid 8, eius leges ibid.
Metus quid 291
Miraculum quid 227, differt ab eo, quod eſt mirabile 228, ſit per ſaltum 229, ordinem naturae turbat 230
Modeſtia 535, ejus character 536
Modus quid 155
Monades quid 226
Moneta 479
Moralitas actionum interna 363
Moroſitas quid 549
Motus quid 191
Motiua quid 271, ſine iis non appetit voluntas ibid.
Mundus quid 214, optimus quid 329, eſt contingens 222 perfectio in quonam conſiſtat 232

N.

Natura quid 226, eius lex 381
Naturale quid 227

Neceſſa-

Neceſſarium quid 168, eſt uel abſolute, uel hypothetice tale 169
Neceſſitas moralis quid 373
Nexus quid 215, cauſae efficientis et effectus 214, mediorum & finium 215
Nihilum quid 151
Non ens 151
Nota characteriſtica quid 159
Notio, clara uel obſcura, uid. *Idea.*

O.

Obiectum quid 209
Obligatio quid 367, quotuplex 379
Obſcenitas in ſermonibus 549
Odium quid 281
Officium quid 427, erga Deum in quo conſiſtat 427, erga ſe ipſum 438, erga alios 460
Omnipotentia quid 336
Omnipraeſentia quid 341
Ontologia quid 140
Opes quid 450, quotuplicis ſint generis 451, officia circa eas 451
Opinio quid 109
Opponens 133
Ordo quid 172
Organa ſenſoria quid 240
Origo mali quid 340
Ortus ſimplicium 193
Otium 532

P.

Pactum 486, eius requiſita 487
Paralogiſmus, uid. Sophiſma.
Pars 166
Parſimonia 530
Patientia 539
Paſſio 196, dominans 565
Paupertas quid 453
Peccatum quid 408
Pecunia 478
Perceptio 239, diſtincta ibid.
Perfectio quid 176, ſimplex vel compoſita 178

Periurium 484, cui non committendum ibid.
Phantaſmata quid 243
Phantaſia quid ibid.
Philoſophia quid 5, quotuplex 9, actiua, quid completur 550
Phyſica quid 10
Placabilitas quid 545
Poena quid 388, naturalis uel poſitiua 389
Poenitentia quid 286
Politica quid 10, uariae huius uocis ſignificationes 550, priuata, quid 551, publica ibid, oeconomica ibid.
Poſſibile quid 146
Poſtulatum quid 51
Potentia quid 197
Praedicatum quid 45
Praemium quid 389, uel naturale uel poſitiuum ibid.
Praes quis 491
Praeſes 132
Praeſens 189, 341
Praeteritum 189
Preces 435
Pretium 477
Principium quid 202, quotuplex ibid. contradictionis 142, rationis ſufficientis 145, indiſcernibilium 161, principia demonſtrandi 92
Probabile quid 96
Problema quid 52
Prodigus quis 530
Profunditas quid 510
Prouidentia diuina quid 338, eius requiſita 339
Promiſſio quid 485
Prudentia quid 516, 553, eius acquirendae ratio 517, politica, eius effectus 554, finis, 555, 556, a quo obtinetur 556, regulae eiusdem, quo conſiſtunt 557, generalis 559, ſpeciales ibid. ſqq.
Pudor quid 287, eius indicia 287, 288
Pulchrum quid 180
Pſychologia quid 236

R.

Ratio (bic *raiſon*) ſufficiens quid 144

Ratio (die Vernunft) 260, eius gradus 61
Ratiocinari quid 56
Ratiocinium quid 56
Rationi conſentaneum quid 262
Rationis analogum quid 263
Reflexio quid 255
Regimen affectuum 519
Regulae, prudentiae politicae, quo conſiſtunt 557, circa intellectum ibid. legibus naturae non debent eſſe contrariae ibid. generalis 559, ſpeciales ibid. ſqq. circa uoluntatem 568 ſqq in conuerſatione 578. in ſermone 583 ſqq.
Reſeruationes mentales 483
Reuerentia erga Deum quid 432
Rubor quid 289, indicia 289

S.

Saltus quid 216, uel abſolutus, uel reſpectiuus ibid.
Sanctitas Dei quid 336
Sanguineus, eius uirtutes 572, uitia ibid
Sanitas quid 445
Sapientia quid 513, perfectiſſima quid 334
Scientia quid 511, eius acquirendae ratio 512
Scholion quid 53
Senſatio 240, eius regula 242, eſt neceſſaria 241, non imputari poteſt 417
Sermo 479, officia in ſermonibus ibid. regulae politicae in illo obſeruandae 583, obſcenitas 549
Seruitus moralis quid 298
Signum quid 210
Similia quaenam 159
Simplex ens 191, eius affectiones 192
Simultanea quid 186
Sobrietas quid 526
Soliditas quid 513
Somnium quid 249, unde oriatur ibid.
Sophiſmata 79
Sordities quid 530
Sorites quid 73
Spatium quid 187
Spes quid 290

Species

Species quid 23
Spiritus quid 235
Spontaneitas quid 301
Status quid 196
Subiectum quid 45
Subſtantia quid 197
Succeſſio quid 188
Syllogiſmus quid 56
Symbolica cognitio quid 258
Syſtema quid 125, influxus phyſici 305, harmoniae prae-ſtabilitae 305, cauſſarum occaſionalium ibid.

T.

Taciturnitas quid 548
Taedium quid 267, uel uerum uel apparens 268
Temperantia quid 522
Tempus quid 189 tempore connexa quaenam 214
Terminus 30, medius 58
Terror quid 293
Teſtis oculatus uel *auritus* 101
Theologia naturalis quid 316
Timor 291
Totum quid 166

V.

Vacillatio animi quid 295
Venditor quis 478
Veracitas quid 547
Verba quid 30
Veritas logica 75, metaphyſica 175, moralis 547
Vindicta 545
Virtus quid 393, eius requiſita ibid. eam acquirendi modus 496
Vis quid 197
Vitium et *uitioſitas* quid 393
Vnitas metaphyſica 157
Voluntas quid 298, perfectiſſima 328, eius emendandae ratio 505
Voluptas quid 265, uel uera uel apparens 267
Vſura quid 491

Z.

Zelotypia quid 295

Digitized by Google